НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ АГРОБІЗНЕСУ

**КАФЕДРА АГРАРНОЇ СОЦІОЛОГІЇ
ТА РОЗВИТКУ СЕЛА**

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СЕЛА:
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Видавництво НАУ

2003

УДК 631: 301

Соціально-економічний розвиток села: організаційно-економічні засади/За ред.В.К.Терещенко. – К.: НАУ, 2003. – 488 с.

Розглянуто основні організаційно-економічні основи стану та проблем соціальної сфери села, регулювання економічних відносин у соціальній інфраструктурі в умовах трансформації аграрного виробництва до ринку, зокрема, проаналізовано соціально-економічну спрямованість розвитку земельних відносин на селі; визначено місце і роль виробничих і обслуговуючих кооперативів та кредитних спілок як партнерів сільськогосподарських товаровиробників всіх форм власності і господарювання Наведені відповідні нормативно-законодавчі акти, статистичні матеріали, дослідження провідних вчених-аграрників, зокрема, Інституту аграрної економіки УААН, Інституту економіки та Ради по вивченню продуктивних сил НАН України тощо.

Для студентів вищих навчальних закладів освіти аграрного профілю, магістрів, спеціалістів місцевих органів влади і місцевого самоврядування та широкого кола читачів, які зайняті вивченням даної проблеми

Навчальний посібник підготували: Терещенко В.К., Збарський В.К., Мостовий М.Л., Ярковий А.О.

Упорядник – кандидат економічних наук В.К. Збарський

Рецензенти: М.М.Ільчук, канд.екон.наук, доцент, директор наукового інституту ННІ агробізнесу НАУ;
П.К.Канінський, канд..екон.наук, зав.відділом

Друкується за рішенням вченої ради Навчально-наукового інституту агробізнесу НАУ (Протокол № від 2003 р.)

ЗМІСТ

Вступ	7
Розділ 1. Соціально-культурна сфера села	9
1.1. Сільська поселенська мережа	9
1.2. Розвиток соціальної інфраструктури	16
1.3.Сільське населення	33
1.4. Демографічна ситуація	37
1.5. Трудові ресурси села, зайнятість та ринок праці	43
1.6. Умови праці та використання робочого часу	61
1.7. Інвестиції в основний капітал у галузі соціальної інфраструктури села	68
1.8. Регулювання соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів	77
Розділ 11. Моніторинг багатоукладної економіки аграрного виробництва	96
2.1. Місце і роль основнх форм господарювання на селі	96
2.2. Передумови для формування багатоукладного аграрного виробництва	105
2.3. Становлення та функціонування форм господарювання на селі	111
2.4. Реформування відносин власності на землю – головна передумова соціального розвитку села	126
2.5. Соціально-економічне середовище функціонування форм господарювання	131
2.6. Роль держави у розвитку сільського господарства економічно розвинених країн	138
2.7. Розвиток малих форм господарювання	160
2.8. Проблеми стійкого розвитку аграрного виробництва	171
2.9. Господарства населення – основа становлення малих форм підприємництва на селі	179
3. Фермерство як вид малого бізнесу і форма ведення господарства на селі	197
Розділ 111. Основи економіки та організації закладів соціально-культурної сфери	225
3.1. Соціально-культурна сфери в умовах трансформації до ринкової економіки	225
3.2. Теоретичні основи підприємницької діяльності організацій СКС	228
3.3. Класифікація суб'єктів підприємницької діяльності організацій СКС	232
3.4. Продукт організацій СКС	235

3.5. Вторинний продукт і вторинні ринки СКС 239
3.6. Формування фінансових ресурсів організацій СКС 241
3.7. Маржинальний підхід у фінансовому плануванні роботи організацій СКС 244
3.8. Необхідність державного регулювання розвитку культури та мистецтва 249
3.9. Форми і методи державного регулювання діяльності закладів СКС 251
3.10.. Стимулювання підприємницької діяльності закладів СКС 253

Розділ 1V. Кооперативні формування на селі	259
4.1. Сільськогосподарські виробничі кооперативи	259
4.1.1. Формування виробничих кооперативів	259
4.1.2. Специфіка створення і функціонування	264
4.2. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи	269
4.2.1. Організаційно-економічні основи формування	280
4.2.3. Моделі фінансово-господарського механізму	285
4.3. Об’єднання кооперативів. Пайові відносини	289
4.4. Моделі обслуговуючих кооперативів	294
345. Кооперативні формування як складові інфраструктури аграрного ринку	305
4.6. Кооперування та агропромислова інтеграція фермерського виробництва	311
Розділ V. Кредитні спілки: суть, місце і роль у соціальному відродженні села	321
5.1. Організаційні засади діяльності	321
5.2. Порядок створення та припинення діяльності	338
5.3. Функції, основні принципи та напрями діяльності	340
.5.4. Права та обов’язки членів спілки	342
5.5. Форми управління кредитною спілкою	343
5.5.1. Загальні збори колективу	344
5.5.2. Спостережна радя	345
5.5.3. Кредитний комітет	347
5.5.4. Правління кредитною спілкою	349
5.5.5. Ревізійна комісія спілки	351
6. Економічні засади діяльності кредитної спілки	353
Розділ V1. Розвиток сільського зеленого туризму	357

6.1. Суть, організаційно-економічні засади та значення	357
562. Сільський туризм як вид підсобної діяльності	358
6.3. Реклама, формування цін та маркетинг сільського туризму	362
6.4. Сільський туризм як вид підприємницької діяльності	368
6.5. Рекомендації щодо процесу становлення та розвитку сільського туризму в Україні	373
6.6. Розвиток зеленого туризму в країнах західної Європи	376
Додатки	380
Список використаної літератури	481

Вступ

Світовий досвід свідчить, що розвиток агропромислового виробництва повинен визначатися ставленням суспільства до соціальних проблем селян, рівнем кваліфікації і культури сільських жителів, мотивацією їх трудової та соціальної активності у здійсненні економічної реформи. У кінцевому підсумку соціальна перебудова села повинна забезпечити якісно рівні умови життя сільського і міського населення при збереженні самобутності і позитивних рис, притаманних сільському способу життя.

Серед актуальних проблем розвитку села чільне місце посідає соціальна інфраструктура, яка є матеріальною та організаційною основою задоволення життєвих потреб сільського населення. Проте незадовільні економічні та соціальні умови на робочих місцях і проживання на селі спричиняють руйнацію сільської поселенської мережі, розширення зон суцільної незаселеності сільських територій, розпорошення та низький рівень забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури тощо.

Економічна криза в держави створила несприятливі умови для подальшого розвитку сільської соціальної інфраструктури. За останні роки суттєво скоротилась кількість дитячих дошкільних закладів, магазинів, підприємств громадського харчування та побутового обслуговування. Половина сіл не має мінімального набору підприємств повсякденного обслуговування, в тому числі понад 12% сіл – жодного об'єкта соціальної сфери. Все це відбувається на тлі руйнування системи громадського транспорту, що унеможливлює забезпечення селян життєво необхідними послугами.

Природне скорочення чисельності сільського населення призводить обезлюднення та вимирання сіл. В останні роки понад 7 тис. деградуючих сільських поселень втратили можливість самовідтворення і понад 135 районів охоплено демографічною та поселенською кризою. Відмирання деградуючих поселень завдає непоправної шкоди аграрному сектору, зумовлює до формування зон суцільної незаселеності в сільській місцевості.

Соціальні наслідки могли б бути ще гіршими, якби соціальну сферу села не підтримували суб'єкти різних форм господарювання агропромислового комплексу. Але їх допомога за нинішніх умов, вкрай недостатня. Загальний обсяг капітальних вкладень у створення матеріальної бази соціальної сфери села зменшився у 7 разів.

Галузева структура інвестицій в основний капітал у соціальну інфраструктуру в сільській місцевості, склад і розміщення її об'єктів формуються стихійно. В останні роки бюджетні кошти витрачались на створення інженерних комунікацій та зовсім недостатньо – на зміцнення матеріальної бази галузі освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо. Нове будівництво велося для оновлення чи розширення матеріаль-

ної бази діючих установ, а більшість сіл, що не мали потрібних їм об'єктів, так і не забезпечені ними.

Запобігти дальшому поглибленню економічної і соціальної кризи в агропромисловому комплексі можна лише на основі здійснення насамперед організаційно-економічних, а на їх основі і соціальних заходів щодо збереження, відродження та розвитку сільської поселенської мережі, припинення руйнації та згортання підприємств, організацій і установ соціальної інфраструктури та їх матеріально-технічної бази. Крім того необхідно дотримуватись вимог чинного законодавства про припинення закриття в сільській місцевості закладів охорони здоров'я, освіти, культури, а також про збереження виробничого профілю підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування в процесі їх приватизації; запровадити жорсткі правила виділення та використання бюджетних коштів на будівництво інфраструктурних об'єктів на селі; надавати пільгове кредитування та іншу допомогу індивідуальним забудовникам.

У становленні та подальшому розвитку місцевого самоврядування важливу роль відіграє статут територіальної громади села. Він сприяє процесу формування територіальної громади (комунізації), тобто спільноти (а не просто сукупності, як це фактично є сьогодні) людей - жителів населеного пункту, об'єднаних необхідністю вирішення спільних питань.

Соціально-економічна ситуація в суспільстві вимагає посилення державної регіональної політики, яка передбачатиме передачу регіонам значної частини управлінських функцій з вирішення проблем соціально-економічного та науково-технічного розвитку, забезпечення вирівнювання рівнів розвитку регіонів шляхом розробки та поєднання регіональних і цільових програм державної підтримки конкретних регіонів.

Саме це зумовлює необхідність якісно нового підходу до розв'язання названих проблем і потребу у виданні навчального посібника.

Навчальний посібник містить офіційну статистичну інформацію; дослідження вчених-аграрників Ради по вивченню продуктивних сил та Інституту економіки НАН України, Інституту аграрної економіки УААН та інші офіційні і літературні дані.

Мета запропонованого навчального посібника – допомогти слухачам магістерської програми, студентам вищих закладів освіти аграрного профілю ознайомитися з нормативно-правовими актами та науковими дослідженнями щодо стану та перспектив соціально-економічного розвитку населених пунктів, зайнятості сільського населення, становлення нових форм господарювання на селі, місцевого самоврядування, охорони навколишнього природного середовища тощо.

Розділ 1. Соціально-культурна сфера села
1.1. Сільська поселенська мережа

Сільська поселенська мережа характеризується як сукупність населених пунктів (облаштованих місць постійного проживання людей), розташованих у сільській місцевості. Інтерпретувати поняття “село” можна таким чином – це населений пункт, жителі якого зайняті переважно в сільськогосподарському виробництві.

В основі сучасного поділу поселень на міські та сільські лежать відмінності в характері матеріального виробництва, яке має визначальний вплив на розмір та розміщення поселень. Якщо розвиток міських поселень пов'язаний із розміщенням промислових підприємств, об'єктів будівництва та транспорту, то сільських поселень - з використанням землі та функціонуванням сільськогосподарського виробництва. Для сільських поселень характерні також більша у порівнянні з міськими віддаленість від місць прикладання праці, значний зв'язок населення з природним середовищем тощо.

Сучасні проблеми сільського розселення залежать від багатьох позицій держави щодо вирішення земельного питання. Значна частина з них започаткована у 20-х роках з проведенням колективізації сільського господарства, подальшими змінами у розвитку продуктивних сил села, формах власності та територіальної організації виробництва, принципах і методах регулювання розселенського процесу.

Значний вплив на сільську поселенську мережу в Україні, як і в інших пострадянських державах, справили процеси, які відбувались у сільському господарстві в 60-х роках. Концентрація аграрного виробництва та його індустріалізація призвели до втрати невеликими поселеннями багатьох виробничих функцій, звуження виробничої сфери, зменшення потреби у трудових ресурсах. Однак останнє було завуальовано випереджальними щодо обсягів зменшення зайнятих у сільському господарстві темпами міграційного руху сільського працездатного населення. За таких умов значна частина малих сіл опинялась поза виробничим процесом і була приречена на поступове вимирання.

Сільська поселенська мережа характеризується наступними показниками:

- кількість сільських населених пунктів;
- густота поселень;
- структура населених пунктів за людністю (за чисельністю проживаючих);
- структура населених пунктів за їх юридичним статусом (поселенськофункціональна значущість).

Серед сільських поселень можна виділити два основних функціо-

нальних типи:

- багатофункціональні (агропромислового профілю), на території яких розташовані сільськогосподарські та промислові підприємства, комплекс об'єктів соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги періодичного і повсякденного попиту;
- монофункціональні (аграрного та іншого профілю): села аграрного типу, на території яких розташовані сільськогосподарські підприємства, об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги періодичного та повсякденного попиту; села виробничих підрозділів і центри невеликих спеціалізованих господарств, на території яких розташовані сільськогосподарські виробничі центри, об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги первинного попиту; села несільськогосподарського профілю, на території яких розташовані окремі об'єкти соціальної інфраструктури, що надають населенню послуги первинного попиту.

Із соціальної точки зору сільські населені пункти є середовищем відтворення населення, трудового потенціалу. Тому процес сільського розселення, на нашу думку, необхідно аналізувати комплексно, враховуючи соціальні, географічні, Етнографічні та інші чинники, які мають регіональні особливості. Характерна риса сільських поселень - нерівномірне розміщення по території України. Різні області характеризуються досить істотною відмінністю такого показника, як густота сіл, що дає уявлення про ступінь насиченості території поселеннями та рівень її заселення. Так, якщо у Львівській області кількість сіл з розрахунку на 1 тис. кв. км становила по 85 од., Тернопільській і Хмельницькій - відповідно 74 та 69 од., то у Луганській, Запорізькій та Одеській - відповідно 30, 34 і 33 села.

Важливим показником, який характеризує поселенський потенціал, а також соціальні функції поселень є співвідношення між сільськими та міськими населеними пунктами. У регіональному розрізі найбільше навантаження сільських населених пунктів на одне міське спостерігалося у Сумській, Хмельницькій, Рівненській областях відповідно - 43, 38 і 37 села, найменше - у Луганській (5), Донецькій (6) та Автономній Республіці Крим (13).

Поняття людність поселення дозволяє визначати тенденції концентрації або розосередження розселення. На кінець 2001 р. кількість сільських населених пунктів дорівнювала 28,7 тис. од., в яких проживало 15,9 млн. чол., або 32,8% всього населення України. Середній розмір населеного пункту за 1970-2000 рр. зменшився від 685 до 551 чол., або на 19,6%. Найбільше сільських населених пунктів сконцентровано у Львівській області - 6,5% (1852 од.), Полтавській - 6,4 (1846 од.), Харківській - 5,9 (1684 од.), Житомирській - 5,7 (1627 од.); найменша частка - у Чернівецькій

області - 1,4 (398 од.), Закарпатській - 2 (579 од.) та Херсонській - 2,3% (660 од.).

Відповідно до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" (ст. 26, 33) та Земельного кодексу України (ст.12) місцевим органам самоврядуванням належить вирішальна роль у регулюванні земельних відносин щодо земель комунальної власності. Згідно з чинним законодавством земля в Україні може перебувати у приватній, комунальній та державній власності. Відповідно до цього землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю.

До повноважень місцевих рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст належить:

– розпорядження землями територіальних громад;

– передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб;

– надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності;

– вилучення земельних ділянок із земель комунальної власності відповідно до закону;

– викуп земельних ділянок для суспільних потреб відповідних територіальних громад сіл, селищ, міст;

– організація землеустрою;

– координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів;

– здійснення контролю за використанням та охороною земель комунальної власності, додержання земельного та екологічного законодавства;

– обмеження, тимчасова заборона (зупинення) використання земель громадянами і юридичними особами у разі порушення ними вимог земельного законодавства;

– підготовка висновків щодо вилучення (викупу) та надання земельних ділянок відповідно до закону;

– встановлення та зміна меж районів у містах з районним поділом;

– інформування населення щодо вилучення (викупу), надання земельних ділянок;

– внесення пропозицій до районної ради щодо встановлення і зміни меж сіл, селищ, міст;

– вирішення земельних спорів та інших питань у галузі земельних відносин відповідно до закону.

Право власності на землю територіальних громад висуває вимоги до земель комунальної власності, які не можуть передаватись у приватну власність, зокрема:

– землі загального користування населених пунктів (майдани, вулиці, проїзди, шляхи, набережні, пляжі, парки, сквери, бульвари, кладовища,

місця знешкодження та утилізації відходів тощо);

– землі під залізницями, автомобільними дорогами, об'єктами повітряного і трубопровідного транспорту;

– землі під об'єктами природно-заповідного фонду, історико-культурного та оздоровчого призначення, що мають особливу екологічну, оздоровчу, наукову, естетичну та історико-культурну цінність, якщо інше не передбачено законом;

– землі лісового фонду, крім випадків, визначеним Земельним кодексом України;

– землі водного фонду, визначені Земельним кодексом України;

– емельні ділянки, які використовуються для забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування;

За даними суцільного обстеження сіл площа господарської території сільських населених пунктів становила 47,2 млн. га, у тому числі площа території населених пунктів - 5,2 млн. га, земельний запас - 2,4 млн. га, земельний державний резерв - 1,7 млн. га, національні парки, заповідники - 0,2 млн. га, земля садових кооперативів -0,1 млн. га.

Жителі більшості сіл (55,3%) зайняті переважно в сільськогосподарському виробництві, 11,9% - працюють у різних галузях промисловості та будівництва, 4,4 - на транспорті і 16% - у галузях освіти, охорони здоров'я, державного управління. Із загальної чисельності зайнятого сільського населення 25,6% працюють за межами свого населеного пункту, з них майже кожний другий - в містах і селищах міського типу.

Сільські поселення за людністю поділяються на: великі села (з чисельністю населення понад 500 чол.); середні села (з чисельністю населення 200-500 чол.); малі села (з чисельністю населення до 200 чол.). Крім того, з великих сіл виділяють найбільші (понад 5000 жителів), а з малих сіл - дрібні (до 50 жителів).

Суцільне обстеження сільських населених пунктів свідчить, що в останні роки триває процес розукрупнення раніше адміністративно об'єднаних сільських населених пунктів. Крім того, відбуваються зміни у структурному складі сільських поселень. Так, за 1989-2000 рр. кількість сіл з чисельністю населення до 50 чол. збільшилась на 13,2 % і дорівнювала 3,7 тис. од., водночас кількість сіл з чисельністю населення понад 500 чол. зменшилась за досліджуваний період на 5,4% і становила 10,6 тис.

Серед сільських населених пунктів з числом жителів до 100 чол. більша їх частина розташована у таких областях, як Сумська (45,4%), Харківська (37,5%), Чернігівська (37,1%), Полтавська (35,4%), Дніпропетровська (32,7%), Кіровоградська (31,8%), Луганська (30,2%) і Житомирська (25,8%).

Характеристика сільських населених пунктів за їх величиною свід-

чить про значну відмінність серед областей. Так, якщо у 2000 р. середня людність сіл Закарпатської області становила 1352 чол., Чернівецької - 1335 чол. та Івано-Франківської – 1075 чол., то у Харківської області - тільки 365 чол., Чернігівської – 344 чол. і Сумської - 306 чол.

Важливим напрямом діяльності органів місцевого самоврядування є контроль за використанням та охороною земель. Він здійснюється у різноманітних формах шляхом: заслуховування на своїх засіданнях звітів керівників підприємств, установ та організацій про стан екологічної безпеки на виробництві та в процесі іншої господарської діяльності; отримання від господарюючих суб'єктів довідкової та статистичної інформації про виконання природоохоронних заходів; оцінки стану екологічної безпеки на виробництві при погодженні питань про надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів загальнодержавного значення; організації здійснення екологічної експертизи проектів розміщення і будівництва нових підприємств та реконструкції діючих; погодження проектів землеустрою; ініціювання перевірки або організації проведення разом із спеціально уповноваженими органами державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища перевірок дотримання екологічного законодавства на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форм їх власності тощо.

Аналіз даних суцільного обстеження сіл свідчить, що за останні п'ять років стан навколишнього природного середовища погіршується. Так, кількість населених пунктів, на території яких знаходяться забруднені поверхневі водойми, збільшилася на 1,1 тис. і становила 3,2 тис. сіл. На початок 2001 р. на території 7,2 тис. сільських населених пунктів знаходилось 10,7 тис. неорганізованих звалищ побутового, промислового, будівельного та іншого сміття; у 5,5 тис. сільських населених пунктів розташовано 5,9 тис. складів мінеральних добрив і отрутохімікатів.

В умовах подальшого розвитку ринкових відносин важливого значення набувають містобудівні важелі регулювання ринку землі населених пунктів. У Земельному кодексі України визначено пріоритетне право територіальної громади щодо викупу земельних ділянок для суспільних містобудівних потреб.

За даними управлінь містобудування та архітектури облдержадміністрацій всього в сільських населених пунктах існує близько 480 тис. га земель, потенційно придатних для житлової забудови. При цьому нині тільки 75,9% сіл мають затверджену містобудівну документацію, як містобудівну основу розвитку та регулювання ринку землі. Серед регіонів високу частку затверджених генеральних планів в сільській місцевості мають Чернівецька (100%), Черкаська (90,8%), Волинська (88,6%), Закарпатська (82%) і Київська (80,5%) області.

Раціональне формування і збереження існуючих сільських систем розселення поряд з розвитком виробничої та соціальної інфраструктури незалежно від величини села та його відстані до адміністративно-господарського центру забезпечить сприятливі умови для нормальної життєдіяльності селян.

Подальший стан і сама доля сільських поселень значною мірою залежить від розвитку економіки територій, центром яких вони є, та зміцнення на цій основі їх функціонального значення. У зв'язку з цим створення нових форм господарювання в аграрному секторі, зокрема селянських (фермерських) господарств, сприятиме розширенню функцій малих і середніх сіл, підсиленню їх життєдіяльності. Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" передбачено заходи щодо підтримки певної категорії сіл, які на час його прийняття (початок 90-х років) кваліфікувалися як "трудонедостатні". У цих селах дозволяється будівництво житла за рахунок державних централізованих капітальних вкладень; запроваджено особливі пільги для осіб, які могли б переселитися сюди на постійне місце проживання, пільгове оподаткування новостворених селянських (фермерських) господарств. На жаль, через відсутність необхідних коштів продекларовані доходи підтримки "трудонедостатніх" сіл останнім часом не здійснюються. Вирішальним критерієм віднесення села до категорії "трудонедостатніх" була незадоволена потреба місцевого сільськогосподарського підприємства у трудових ресурсах.

Сучасна соціально-економічна ситуація в аграрному секторі зробила неактуальною проблему трудонедостатності і навпаки, вагома частка сільського населення не має постійного місця роботи. Проте потреба у підтримці розвитку сіл існує і нині. У зв'язку з цим науковими співробітниками Інституту економіки НАН України разом із спеціалістами Міністерства аграрної політики України опрацьовано проект методики визначення сільських населених пунктів, що потребують державного протекціонізму.

Коло таких поселень визначається на основі об'єктивних критеріїв і відносити до них деградуючі, а також безлюдні поселення, які доцільно відродити. Деградуючі та безлюдні (що підлягають відродженню) поселення мали б стати правонаступниками пільг, які надані трудонедостатнім селам відповідно до Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" та інших нормативних актів. Органи державної влади на місцях та місцевого самоврядування також повинні надавати цим поселенням підтримку за рахунок власних фінансових та матеріальних ресурсів.

До деградуючих відносяться поселення з часткою осіб пенсійного віку та інвалідів (далі - пенсіонерів) серед їх мешканців понад 50%, а в

малих (до 200 чол.) - понад 40%. Для здійснення гнучкої політики державного протекціонізму в їх сукупності варто виділяти дві підгрупи: вмираючі і занепадаючі. Загальна кількість деградуючих сіл на початок 2001 р. становила 7095 од. Найбільшу частку цих сіл мають Чернігівська область – 55,9%, Сумська – 50,8% та Миколаївська – 48,8%. До підгрупи вмираючих належать поселення, що відповідають хоча б одному з трьох наступних критеріїв: 1) частка пенсіонерів становить 65% і більше; 2) частка пенсіонерів - понад 50% (у малих поселеннях людністю до 200 чол. – понад 40%) і немає дітей і підлітків до 16 років; 3) частка пенсіонерів понад 40% і чисельність жителів менша 50 чол. Вмираючі поселення являють собою групу крайнього ризику і потребують особливої державної підтримки. До підгрупи занепадаючих належать деградуючі поселення, які не ввійшли до підгрупи вмираючих, тобто поселення, що відповідають одночасно трьом таким критеріям: частка пенсіонерів становить від 50 до 65% (в малих поселеннях людністю до 200 чол. - понад 40%); є діти і підлітки до 16 років; людність становить 50 чол. і більше. Державна допомога їм може надаватися в менших розмірах порівняно з вмираючими. До безлюдних належать села, що втратили постійних мешканців, але зберегли елементи життєвого середовища. Вони можуть числитись або навіть бути зняті з адміністративного обліку. Число безлюдних сільських поселень, що не значаться в обліку, можна визначити лише на місці - в кожному адміністративному районі. На початок 2001 р. кількість безлюдних сіл становила 151 од.

Безлюдні сільські поселення, які можуть посприяти збереженню навколишнього середовища, поліпшенню використання природних і матеріальних ресурсів відповідних територій, їх варто відроджувати (крім тих, що втратили жителів внаслідок їх відселення у зв’язку з аварією на Чорнобильській АЕС та з інших подібних причин, стосовно яких прийняті урядові рішення). Доцільність відродження безлюдних сіл як місць постійного проживання сільських жителів визначається наявністю прилеглих до них сільськогосподарських угідь чи інших природних ресурсів (водойм, лісових угідь) або рекреаційних ресурсів.

Етапність відродження безлюдних сільських поселень і характер використання їх потенціалу визначають місцеві органи влади. При неможливості у найближчі роки відродження безлюдних поселень для постійного проживання мешканців ці можна поселення використовувати для сезонного відпочинку міських жителів, ведення садівництва та городництва, розвитку рекреації. Якщо і це з певних причин неможливе, варто вдатися до консервування виробничого та іншого потенціалу безлюдних поселень. Розорювання призначеної для забудови території безлюдних поселень та руйнація їх потенціалу недоцільні.

На базі трьох категорій поселень (занепадаючих, вмираючих та безлюдних) пропонується визначати сільські адміністративні райони демографічної та поселенської кризи. До них відносять райони, в яких частка безлюдних і деградуючих поселень досягає 40% і більше, та ті, де коефіцієнт депопуляції (перевищення числа померлих над народженими з розрахунку на 1000 жителів) більший 15. Серед регіонів Сумська та Чернігівська області повністю відносяться до цього критерія. Райони демографічної і поселенської кризи також можуть бути об'єктом державного протекціонізму.

Інформаційною базою, використовуваною для визначення безлюдних і деградуючих поселень, є дані статистичної звітності про наявність та рух населення, а також моніторингу, здійснюваного Державним комітетом статистики України (суцільні обстеження сільських населених пунктів, що провадяться раз на п'ять років). При визначенні кола сільських адміністративних районів демографічної і поселенської кризи використовують також дані органів державної статистики про рівень (коефіцієнт) депопуляції, які щорічно визначаються по всіх адміністративних районах України і містяться у звітності про природний рух населення.

1.2. Розвиток соціальної інфраструктури

Кінцеві результати господарської діяльності залежать від рівня і розвитку галузей обслуговування, тобто соціальної інфраструктури. Інфраструктуру агропромислового комплексу можна поділити на дві великі групи галузей - виробничу та соціальну. Категорії "інфраструктура" та "соціальна інфраструктура" сформувалися у процесі виробництва та розвитку продуктивних сил суспільства, які тісно пов'язані між собою.

Об'єкти соціальної інфраструктури розосереджені по всій території країни. Саме тому категорія "соціальна інфраструктура" набула найбільшого поширення в регіональній економіці.

Для повного відтворення робочої сили, забезпечення добробуту населення, його всебічного розвитку необхідно створити належні умови. Це одна з вимог принципу соціальної справедливості. Кінцева мета регіональної соціальної інфраструктури - досягнення повного й однакового ступеня задоволення особистих потреб населення незалежно від того, в якому регіоні воно проживає. Сільська соціальна інфраструктура є частиною соціальної інфраструктури країни або регіону, яку в цілому складають житлове і комунальне господарство, освіта, культура і мистецтво, охорона здоров'я, фізична культура і соціальне забезпечення, кредитування та страхування; служба побуту, транспорт і зв'язку в частині, пов'язаній з обслуговуванням населення, інші галузі невиробничої сфери, а також торгівля та громадське харчування. Кожній галузі соціальної інфраструктури

притаманні власна організаційна структура, форми обслуговування населення, механізм функціонування тощо. Все це зумовлює надзвичайну різноманітність і складність проблем розвитку соціальної інфраструктури населених пунктів, тим більше в умовах реформування економіки. Деякі з них, специфічні для певних галузей інфраструктури, розглянемо далі. З діяльністю підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури пов'язана життєдіяльність людини, відтоді як вона народилася, виховується у дошкільному закладі, вчиться у загальноосвітніх школах, спеціальних середніх та вищих закладах освіти або працює тощо. Водночас результати діяльності окремих галузей соціальної інфраструктури визначаються рівнем загальної та професійної освіти населення, його культури, станом здоров'я, тривалістю життя, розміром вільного часу та його використанням.

До основних функцій галузевого складу елементів соціальної інфраструктури належать:

- розподіл та обмін (мережа підприємств оптової та роздрібної торгівлі, підприємств громадського харчування, заклади кредитної та страхової системи);
- надання споживчих послуг (житлово-комунальне господарство, підприємства побутового обслуговування, пасажирський транспорт, зв’язок);
- охорона здоров’я (заклади медичного, санаторно-курортного обслуговування, фізкультури і спорту, соціального забезпечення населення);
- формування громадської свідомості та наукового світогляду (мережа культурно-освітніх закладів, мистецтва і релігії);
- управління та охорона громадського порядку (органи державного управління, громадські організації, органи громадського порядку).

Від соціальних умов залежать розвиток та ефективність сільськогосподарського виробництва та відродження села взагалі. Проте нині більшість сільських поселень не в змозі надати селянам необхідний асортимент соціальних послуг. Через відсутність значної кількості об’єктів соціальної інфраструктури на селі переважна частина сільських жителів змушена одержувати їх за межами місця постійного проживання. Тому доступність соціальних послуг для кожного сільського жителя є одним з визначальних показників соціальної характеристики населених пунктів та сільських територій. На цей показник впливають насамперед густота і людність населених пунктів, рівень забезпеченості об’єктами соціальної інфраструктури, їх потужність, розвиток транспорту та зв'язку та ін.

Функціонування підприємств, організацій, установ і закладів соціальної інфраструктури в період переходу до ринку передбачає вдосконалення відносин власності. Сучасні економісти вважають, що “власність” повинна розглядатись не тільки з боку юридичних відносин, а пе-

редусім з економічних, тобто економічні відносини мають бути відображені у відповідних юридичних актах.

Перехід до ринкових відносин передбачає розвиток нових форм власності, зміни організаційно-правових форм господарювання в галузях соціальної інфраструктури села.

У процесі реформування сільської соціальної інфраструктури відбувається розширення потенційних власників об'єктів соціального призначення серед, яких можуть бути:

- комунальний (муніципальний) власник як різновид державного власника (власність територіальних громад);
- державний власник (державна власність передана на делегованих засадах місцевим радам);
- приватний власник (власність передана комунальним власникам безкоштовно чи продана у постійну приватну власність юридичним або фізичним особам тощо);
- колективний власник (власність новоствореного після КСП сільськогосподарського підприємства (правонаступника) або власність спільного власника (кооперативу) соціальних об'єктів у кількох населених пунктах, селищах, сільськогосподарських кооперативах тощо);
- суспільний власник (власність громадських організацій, політичних партій та ін.).

До об'єктів загальнодержавної власності слід віднести насамперед рекреаційні об'єкти – санаторії, будинки і бази відпочинку, різні спортивні споруди державного значення, заклади культури, музеї, заповідники, кемпінги, дачі, лінії електропередач, зв'язку, газопроводи, що можуть бути передані у відання місцевих органів влади лише на делегованих повноваженнях.

Об'єкти комунальної власності представляють, як правило, дитячі дошкільні заклади, загальноосвітні школи, лікарні, фельдшерсько-акушерські пункти, будинки культури, клуби, бібліотеки, заклади фізкультури та спорту, які знаходяться на балансі сільських (селищних) рад.

Власність сільськогосподарських підприємств – це об'єкти соціального призначення, які перебувають на балансі підприємств (дитячий садок, будинок культури тощо).

Кооперативною власністю є всі об'єкти споживчої кооперації, тобто заклади торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, що перебувають на балансі кооперативних підприємств.

До об'єктів суспільної власності належать профспілкові клуби, табори відпочинку дітей, лікувально-оздоровчі заклади тощо, які знаходяться на балансі громадських організацій.

Приватну власність становлять об'єкти соціальної сфери, які є власністю громадян, наприклад, магазин, лоток, лазня тощо.

Пошук власників у галузях соціальної інфраструктури ґрунтується на загальновизначених принципах:

- економічній та соціально-територіальній доцільності, організаційному поєднанні внутрішньої просторової типології сільських поселень та зовнішньої територіальної різноманітності;
- соціально-економічній збалансованості, їх пропорційності та взаємодії, відповідності соціальному та економічному укладу, ринковим територіально утворювальним процесам;
- оптимальній сукупності соціально-економічних цінностей територіальних громад, їх постійному удосконаленню;
- забезпеченню прозорості, наданні можливостей кожному жителю села щодо формування та функціонування соціального довкілля.

Ринкове середовище потребує роздержавлення і приватизації об’єктів у соціальній сфері села. Насамперед необхідно ліквідувати державну монополію, створити умови для конкуренції, запобігти зловживанням у розподілі товарних ресурсів, передбачивши систему жорстких економічних санкцій і правової відповідальності.

Згідно з “Положенням про приватизацію майна об'єктів соціальної сфери” включення об'єктів соціальної сфери до переліку об'єктів, що підлягають приватизації, здійснюється за ініціативою органу, уповноваженого управляти майном об'єкта соціальної сфери. Такий орган одночасно з поданням об'єкта на включення до зазначеного переліку надсилає до органу приватизації пропозиції щодо терміну зберігання профілю об'єкта або достатнє економічне обґрунтування його можливого перепрофілювання чи реструктуризації. Крім того, державні органи приватизації щоквартально формують переліки об'єктів соціальної сфери, які підлягають приватизації. Такі об'єкти пропонуються до продажу переважно на конкурентних засадах. Перелік повинен містити: назву об'єкта; його місцезнаходження; спосіб приватизації; платіжні засоби; відомості щодо можливого перепрофілювання об’єкта.

Сформований, але не затверджений органом приватизації перелік разом з документами, які містять пропозиції щодо подальшого використання об'єктів, подається для погодження відповідній державній адміністрації, на території якої розташований об'єкт.

Державна адміністрація розглядає подані документи, згідно з якими вона повинна дати відповідному органу приватизації згоду, а також робить висновок про достатнє економічне обґрунтування щодо можливого перепрофілювання тих чи інших об'єктів. У разі незгоди з запропонованим до приватизації переліком або окремими об'єктами в ньому, деякими умовами продажу (спосіб, засоби платежу тощо) державна адміністрація подає обгрунтовані зауваження щодо кожного з таких випадків.

Першочерговій приватизації у соціальній сфері підлягають об'єкти торгівлі і громадського харчування, побутового обслуговування населення, житлово-комунального і ремонтного господарства, окремі види транспорту. Крім того, якщо до складу підприємств входять структурні підрозділи (магазини, перукарні, майстерні, їдальні тощо), які можуть бути виділені у самостійні підприємства, об'єктами малої приватизації повинні бути названі структурні підрозділи.

Згідно з положеннями Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про приватизацію майна державних підприємств" не підлягають приватизації об'єкти, діяльність яких забезпечує соціальний розвиток села, збереження та підвищення культурного потенціалу, духовних цінностей, а саме:

- об'єкти культури і мистецтва;
- об'єкти освіти, фізичної культури, спорту і науки, що фінансуються з державного бюджету;
- спеціалізовані підприємства торгівлі, що обслуговують виключно громадян, які мають пільги згідно з чинним законодавством.

Процес реорганізації підприємств, організацій, установ та закладів соціальної сфери складний і вимагає зваженого підходу до створення підприємств нового типу. Основна мета реорганізації підприємств соціальної сфери - створення на їх базі господарських структур ринкового типу, які б відповідали інтересам і вимогам населення, а також були спроможні забезпечити життєві їх потреби у різноманітних послугах.

З метою створення сприятливих умов для діяльності виробничих, переробних та обслуговуючих підприємств, установ і організацій, для структурної перебудови економіки та збереження функціонального призначення об'єктів соціальної інфраструктури Кабінетом Міністрів України прийнято декілька постанов щодо поетапної передачі до комунальної власності об’єктів соціальної сфери, а саме:

- "Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, які належать суб'єктам підприємницької діяльності" від 19 лютого 1996 р. № 222, в якій висвітлюються питання передачі у комунальну власність відповідних об'єктів, що належать підприємствам, заснованим на загальнодержавній власності;
- "Про поетапну передачу у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду сільськогосподарських, переробних та обслуговуючих підприємств, установ і організацій агропромислового комплексу, заснованих на колективній та інших формах недержавної власності" від 5 вересня 1996 р. № 1060, якою передбачається передача у комунальну власність підприємства соціальної інфраструктури та житлового фонду разом з об'єктами інженерного забезпечення, які належать сільськогосподар-

ським та іншим підприємствам агропромислового комплексу (за їх згодою), заснованих на колективній та інших формах недержавної власності;

- "Про поетапну передачу до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури" від 2 грудня 1996 р. № 1443, в якій йдеться про визначення пріоритетів першочерговості поетапної передачі до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури за роками з урахуванням витрат, передбачених державним бюджетом.

Серед вищенаведених постанов найбільше значення має Постанова Кабінету Міністрів України від 5 вересня 1996 р. № 1060, в якій розглядаються питання збереження функціонального призначення об'єктів соціальної сфери у сільській місцевості. Основні положення даної постанови передбачають:

- провести у 1997-2001 рр. безоплатну передачу у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, житлового фонду разом з об'єктами інженерного забезпечення сільськогосподарських, переробних і обслуговуючих підприємств, установ та організацій агропромислового комплексу (за їх згодою), заснованих на колективній та інших формах власності, що знаходяться на їх балансі;
- встановити, що у 1997 р. передається 5%, у 1998 р. - 215, у 1999-2001 рр. - 30% загальної кількості об'єктів соціальної сфери, що перебувають на балансі підприємств, установ і організацій агропромислового комплексу.

Постанова містить перелік об'єктів, які підлягають безоплатній передачі у комунальну власність, а саме: житловий фонд (крім гуртожитків); дитячі дошкільні заклади, школи та інші заклади освіти; табори відпочинку й оздоровлення дітей; об'єкти культури та аматорського спорту; приміщення будинків-інтернатів для людей похилого віку та інвалідів; об'єкти охорони здоров'я і побуту; мережі електро-, тепло-, газо-, водопостачання та водовідведення, а також інженерні будівлі і споруди, призначені для обслуговування житлового фонду і соціальної сфери (бойлерні, котельні, теплові, каналізаційні та водопровідні мережі і споруди, збудовані та прибудовані приміщення, устаткування тощо).

Згідно з даною постановою процес безоплатної передачі у комунальну власність об'єктів соціальної інфраструктури може відбуватися тільки за згодою обох сторін, тобто сільськогосподарського підприємства та місцевого органу самоврядування. Виконання постанови потребує реального фінансування утримання цих об'єктів, що можливо лише при створенні високоефективного та конкурентоспроможного агропромислового комплексу.

Поетапна передача об'єктів на баланс органам місцевих рад і самоврядування підвищує їх відповідальність за подальший розвиток соціальної інфраструктури. Проте в останні роки у державному бюджеті не пе-

редбачалось коштів на утримання переданих у комунальну власність об'єктів соціального призначення в сільській місцевості. Крім того, у сільськогосподарських та інших підприємств відсутні кошти на виплату податку на додану вартість. Так, на момент безоплатної передачі об'єктів соціально-побутового та культурного призначення, а також житла у комунальну власність із сільськогосподарського підприємства згідно із Законом України "Про податок на додану вартість" стягувався податок на додану вартість у розмірі 20% балансової вартості переданого об'єкта. Внесення змін до Закону України. "Про податок на додану вартість" від 28 березня 1998 р. передбачає безоплатну передачу у комунальну власність об'єктів соціальної сфери, які перебувають на балансі платників податку, якщо такі операції здійснюються відповідно до Державної програми приватизації чи за рішенням Кабінету Міністрів України, місцевих органів виконавчої влади та виконавчих органів рад, прийнятими у межах їх повноважень.

Відповідно до Указу Президента України "Про деякі заходи щодо поліпшення умов господарювання недержавних сільськогосподарських підприємств" від 9 березня 2000 р. № 398 протягом 2000 р. необхідно здійснити організаційні заходи щодо безоплатної передачі в комунальну власність житлового фонду та інших об'єктів соціальної інфраструктури, включаючи об'єкти незавершеного будівництва, які належать сільськогосподарським кооперативам, приватним (приватно-орендним) сільськогосподарським підприємствам, селянським (фермерським) господарствам, господарським товариствам, а також іншим сільськогосподарським підприємствам, які засновано на приватній власності, із збереженням мережі та функціонального призначення об'єктів соціальної сфери.

Крім того, даним Указом пропонується здійснити заходи щодо передачі у комунальну власність разом з об'єктами соціальної інфраструктури майна підприємств, що обслуговували ці об'єкти, у тому числі основних фондів ремонтно-будівельних баз, майстерень, транспортних засобів, прибиральної техніки, а також мережі електро-, тепло-, газо-, водопостачання та водовідведення, будівель і споруд, призначених для їх обслуговування (котелень, бойлерних, каналізаційних та водопровідних споруд тощо). Усі заходи здійснюються виключно за згодою недержавних сільськогосподарських підприємств.

У процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств передбачається декілька варіантів передачі об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема:

- на баланс новоствореного підприємства за його згодою, комунального підприємства сільської (селищної) ради, районного (міжрайонного) державного підприємства (організації);
- у комунальну власність сільської (селищної) ради;
- в оренду приватній або юридичній особі;

- у статутний фонд комунального підприємства при сільській (селищній) раді в обмін на корпоративні права з наступною їх передачею новим підприємствам;
- у статутний фонд спеціалізованого підприємства.

Порядок передачі об'єктів соціальної інфраструктури у комунальну власність передбачає:

- оцінку фактичного стану та вартості об'єктів;
- прийняття рішення про передачу об'єктів у комунальну власність;
- створення комісії для передачі таких об'єктів у комунальну власність;
- визначення етапів передачі об'єктів та розробку квартальних графіків їх передачі;
- затвердження зазначених графіків;
- визначення загальної суми витрат на подальше утримання об'єктів новим (комунальним) власником;
- погодження складених комісією квартальних графіків із самоврядними організаціями відповідного рангу.

При передачі об’єкта соціального призначення важливою умовою є визначення його реальної вартості. Оцінка вартості майна об'єктів соціального призначення, які передаються у комунальну власність, провадиться на основі складання передавального (розподільного) балансу та документації про результати інвентаризації, проведення експертної оцінки з подальшим складанням акта оцінки.

Порядок визначення відновної вартості цілісного соціального комплексу передбачає:

- визначення відновної вартості індивідуально визначеного майна (інвентарного об'єкта);
- визначення відновної вартості майна (інвентарного об'єкта) змішаної власності (якщо вона існує);
- визначення відновної вартості цілісного майнового комплексу (об'єкта).

До інвентарних об'єктів індивідуально визначеного майна, що підлягають оцінці, належать дільниці підприємств, комплекси споруд, будівель, устаткування та інше майно, на яке не складається самостійний бухгалтерський баланс.

До об'єкта змішаної власності відносять установи, які мають кількох співвласників, наприклад, господарські та орендні або міжгосподарські.

Цілісним майновим комплексом є господарський об'єкт із завершеним циклом виробництва послуг. До цілісного майнового комплексу належать структурні підрозділи соціального об'єкта, наприклад, лікарняний, оздоровчий комплекс, які у своїй структурі мають окремі підрозділи, що у визначеному порядку виділяються у самостійні об'єкти передачі з

подальшим складанням розподільного балансу і наданні послуг мають спільне спрямування.

Відновну вартість об'єктів соціальної сфери визначають згідно з Методикою оцінки вартості майна під час приватизації, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України № 961 від 15 серпня 1996 р.

Рішення про передачу об’єктів соціального призначення приймається на загальних зборах членів трудового колективу підприємств-власників, присутність яких повинна бути не менше 50% від загальної кількості. Збори висувають своїх уповноважених представників і зобов’язують їх у місячний термін подати до органів місцевого самоврядування відповідну заяву. Прийняттю такого рішення має передувати: складання передавального або розподільного балансу; проведення інвентаризації об’єкта; аудиторська перевірка фінансової звітності; проведення експертної оцінки об’єкта тощо.

Слід зазначити, що при передачі об’єкта важливою умовою є визначення його реальної вартості. Спеціальної методики з оцінки об’єктів соціальної сфери при передачі їх у комунальну власність немає. Оцінку доцільно провадити відповідно до Методики оцінки вартості майна у процесі приватизації, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 22 липня 1998 р. № 1114, яка використовується для визначення:

- розміру статутного фонду відкритих акціонерних товариств, що створюються у процесі приватизації (корпоратизації);
- вартості майна, що приватизується шляхом викупу;
- початкової вартості майна, що підлягає продажу на аукціоні, відкритих торгах (тендерах) або за конкурсом;
- ціни пакетів акцій акціонерних товариств;
- ціни часток державного майна у майні підприємств змішаної форми власності;
- вартості майна підприємств, що ліквідуються.

Предметом оцінки об’єктів у соціальній сфері можуть бути:

- будівлі цілісних майнових соціальних комплексів із завершеним циклом надання соціальних послуг, належність яких визначається нормами бухгалтерського обліку, а також їх структурні підрозділи;
- індивідуально визначене майно соціального призначення. Як правило, це інвентарні об’єкти або їх групи, що передаються як самостійні об’єкти;
- незавершене будівництво соціального спрямування, інше нерухоме майно.

Ринкові відносини потребують здійснення комплексу заходів (економічних, організаційних, правових) для підвищення ефективності виробництва у сфері послуг шляхом реорганізації підприємств соціальної інфраструктури. Процес реорганізації передбачає припинення діяльності підприємства та виникнення на його основі однієї або кількох нових юри-

дичних осіб, які стають правонаступниками майна, майнових прав і зобов'язань.

Місцеві органи влади та самоврядування мають право передавати юридичним і фізичним особам підприємства й інші заклади комунальної власності у постійне або тимчасове користування (продавати, здавати в оренду, обмінювати, використовувати їх як заставу).

Згідно з чинним законодавством реорганізація може здійснюватися шляхом передачі, продажу, перетворення, оренди, злиття або ліквідації об'єкта соціального призначення.

У процесі реформування об'єктів галузей соціальної інфраструктури у кожному конкретному випадку слід дотримуватися вимог чинних законодавчих актів щодо створення на базі підрозділу підприємства господарського товариства. Засновниками останнього може бути група юридичних осіб, які вибирають доцільний варіант рішення та тип товариства; укладають установчий договір про створення товариства, розробляють його статут й обирають органи управління; реєструють товариство у місцевих органах влади та самоврядування. Набувши статусу юридичної особи, новостворене підприємство (установа) вже самостійно несе відповідальність за організаційно-господарські та фінансові справи. Можлива й індивідуальна підприємницька діяльність без утворення юридичної особи.

Реорганізація об'єкта повинна здійснюватися із збереженням повної цілісності підприємства як єдиного господарського комплексу або зі створенням на його базі двох і більше господарських товариств. Для галузей соціальної інфраструктури найбільш прийнятними вважаються:

- державне (комунальне) підприємство, засноване на загальнодержавній або комунальній власності. Підприємство створюється згідно з рішенням власника майна чи уповноваженого ним органу;
- акціонерне товариство, яким є підприємство, створене на засадах угоди юридичними особами й/або громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку. Акціонерне товариство має статутний фонд, поділений на визначену кількість акцій рівної номінальної вартості і несе відповідальність по зобов'язаннях тільки майном товариства;
- товариство з обмеженою відповідальністю - суб'єкт підприємницької діяльності, створений на засадах угоди юридичними особами й/або громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, яке має статутний фонд, поділений на частки у розмірах, визначених установчими документами;
- сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – форма об'єднання юридичних і фізичних осіб, створена на підставі вільного волевиявлення шляхом утворення нової юридичної особи на засадах членства, участі сво-

їх членів у його діяльності з метою ведення господарської діяльності та обслуговування населення;

- приватне підприємство, що діє як самостійний господарюючий статутний суб'єкт. Виробнича і комерційна діяльність здійснюється на базі власного або орендованого майна та землі з метою отримання прибутку.

Процес реформування передбачає визначення порядку реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності. Державна реєстрація таких суб'єктів здійснюється у виконавчому комітеті міської, районної рад або в районній держадміністрації міст Києва і Севастополя за місцезнаходженням або місцем проживання суб'єкта, якщо інше не передбачене Законом. Цей правовий акт здійснюється після складання розподільного балансу, який відбиває вартість певного майна, що передається новому підприємству, а також розмір кредиторської та дебіторської заборгованостей, які передаються правонаступнику. Суб'єкт підприємницької діяльності готує, передає й отримує від органів державної реєстрації пакет відповідних документів.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України "Про внесення змін і доповнень до Положення про державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності" від 25 січня 1996 р. № 125. Відповідно до основних вимог цього положення необхідно підготувати та передати у відповідні органи цілий пакет документів.

У районну державну адміністрацію за місцезнаходженням (розміщенням) суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи):

1.Установчі документи в оригіналах та по одному примірнику завірених в установленому порядку копій: рішення власника майна або уповноваженого ним органу про створення суб'єкта підприємницької діяльності (якщо власників два і більше, таким рішенням може бути установчий договір); статут суб'єкта підприємницької діяльності.

2. Підтвердження формування статутного фонду.

3. Розподільчий або передаточний баланс.

4. Реєстраційну картку, яка є одночасно заявою про державну реєстрацію.

5. Квитанцію, яка засвідчує сплату власником(ми) суб'єкта підприємницької діяльності реєстраційного збору.

6. Документ, що засвідчує сплату власником(ми) внеску до статутного фонду суб'єкта підприємницької діяльності у розмірі, передбаченому законодавчими актами.

7. Рішення Антимонопольного комітету про згоду на створення суб'єкта підприємницької діяльності.

Термін реєстрації – 5 робочих днів від дня надходження всіх документів (прискорена реєстрація – 1 день).

Плата за реєстрацію – 7 неоподаткованих мінімумів, 21 неоподаткований мінімум – за прискорену реєстрацію.

В орган державної статистики: заповнена облікована картка встановленого зразка; копія реєстраційної картки з відміткою про державну реєстрацію, документ, що засвідчує внесення плати за включення до єдиного Державного реєстру підприємств і організацій.

Термін реєстрації – 5 днів.

Плата за реєстрацію – від 15 грн. 56 коп. (за 5 днів), від 20 грн. 23 коп. (за 2 дні), до 31 грн. 13 коп. (за 1 день).

У районне управління Міністерства внутрішніх справ: заяву для одержання дозволу на виготовлення печатки у Дозвільній системі МВС, копію свідоцтва про державну реєстрацію, копія розпорядження голови районної держадміністрації про реєстрацію підприємства, довідка обласного статистичного управління про присвоєння ідентифікаційного коду підприємства, два примірники зразків (ескізів) печаток і штампів, квитанцію про сплату за надання дозволу, оригінал свідоцтва про державну реєстрацію.

Термін реєстрації – 5 робочих днів від дня одержання всіх документів.

Плата за реєстрацію – 3 неоподаткованих мінімумів (51 грн.).

Виготовлення печатки або штампу – від 35 до 120 грн.

У банківську установу: заяву на відкриття рахунка; копія свідоцтва про державну реєстрацію; копію зареєстрованого статуту підприємства з відміткою податкової адміністрації за формою № 4-ОПП; картку із зразками підписів та відтиску печатки; розподільчий або передаточний баланс; довідку про включення до єдиного Державного реєстру підприємств і організацій та присвоєння кодів видів діяльності; довідку про реєстрацію в органах Пенсійного фонду України, для орендних підприємств – копія договору оренди, довідка про присвоєння ідентифікаційного коду платника податків.

Термін реєстрації – 10 календарних днів після отримання повного пакету документів.

Плата за реєстрацію – згідно з тарифами банку.

У Державну податкову адміністрацію:

1. За місцезнаходженням: заява за формою № 1-ОПП; копія свідоцтва про державну реєстрацію; копія довідки про внесення до єдиного Державного реєстру підприємств і організацій; копії статуту та (або) установчих договорів.

Термін реєстрації - 2 робочі дні від дня надходження заяви за формою № 1-ОПП.

Плата за реєстрацію - безоплатно.

2. Для реєстрації платника податку на додану вартість (ПДВ): реєстраційна заява особи за формою № 1-Р; платіжний документ про сплату встановленої суми за свідоцтво про реєстрацію платника ПДВ.

Термін реєстрації - 10 днів від дня одержання заяви.

Плата за реєстрацію - 1 неоподаткований мінімум (17 грн.).

3. Для реєстрації платника єдиного податку: заява про видачу свідоцтва про право сплати єдиного податку (6% або 10%).

Термін реєстрації - 10 днів від дня одержання заяви.

Плата за реєстрацію - безкоштовно.

У Пенсійний фонд: заява; копія свідоцтва про державну реєстрацію, копія довідки про внесення до єдиного Державного реєстру підприємств і організацій. Крім того, суб'єкт підприємницької діяльності повинен зареєструватись у Фонді соціального страхування (заява встановленої форми).

У Фонд соціального страхування:

1. На випадок безробіття: заява, свідоцтво про державну реєстрацію підприємства, копія довідки про внесення до єдиного Державного реєстру підприємств і організацій.
2. Від нещасних випадків: заява, свідоцтво про державну реєстрацію підприємства, копія довідки про внесення до єдиного Державного реєстру підприємств і організацій.

Термін реєстрації – 10 робочих днів після надходження заяви та відповідних документів.

Плата за реєстрацію – безкоштовно.

3. З тимчасової втрати працездатності: заява встановленої форми.

У Державний Центр зайнятості: заява; копія свідоцтва про державну реєстрацію, копія довідки про внесення до єдиного Державного реєстру підприємств і організацій.

МРЕВ ДАІ: державні номери автотранспорту, технічні паспорти, квитанцію, яка засвідчує сплату власником(ми) суб'єкта підприємницької діяльності відповідного реєстраційного збору.

Держтехнагляд: Державні номери автотранспорту, технічні паспорти.

Якщо власником(ми) суб'єкта підприємницької діяльності є юридична особа, додатково подається нотаріально засвідчена копія свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи. У разі коли власником(ми) суб'єкта підприємницької діяльності є фізична особа, її підпис на установчих документах потребує нотаріального засвідчення.

Органи державної реєстрації повинні протягом цього терміну внести дані з реєстраційної картки до реєстру суб’єктів підприємницької діяльності та видати наступні документи:

Районна державна адміністрація: видає оригінал свідоцтва про державну реєстрацію; три копії свідоцтва про державну реєстрацію; оригінал та копія установчих документів з відміткою органу державної реєстрації; копія реєстраційної картки з відміткою про державну реєстрацію.

Районне управління Міністерства внутрішніх справ: дає дозвіл на виготовлення печатки та штампу; проштамповані та засвідчені підписом працівника дозвільної системи примірники зразків печаток і штампів; оригінал свідоцтва про державну реєстрацію.

Орган державної статистики: присвоює коди ОКПО та ОКОНГ; видає довідку про включення до єдиного Державного реєстру підприємств і організацій та присвоює коди видів діяльності.

Банківська установа: видає договір між підприємством та установою банку, де відкрито рахунок, а також відривну частину довідки про реєстрацію в органі Пенсійного фонду; ставить відмітку на копії зареєстрованого Статуту підприємства про відкриття рахунка; відкриває розрахунковий рахунок та видає чекову книжку для оформлення видаткових операцій з готівкою.

Державна податкова адміністрація:

1. За місцезнаходженням видає: довідку про взяття на облік платника податків за формою № 4-ОПП; її копії в необхідній кількості; примірник установчих документів підприємства з відміткою (штампом) про взяття його на податковий облік за підписом відповідальної особи податкової інспекції;.
2. Для реєстрації платника ПДВ видає: свідоцтво про реєстрацію платника за формою № 2-Р; копії цього свідоцтва, засвідчені в податковій інспекції, у необхідній кількості.
3. Для реєстрації платника єдиного податку: свідоцтво про право сплати єдиного податку суб'єктом малого підприємництва - юридичною особою.

Пенсійний фонд: видає повідомлення із зазначенням реєстраційного номеру платника збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; довідку для пред'явлення в банк про реєстрацію в Пенсійному фонді.

Фонд соціального страхування :

1. Від нещасних випадків за місцезнаходженням видає: страхове свідоцтво; повідомлення про віднесення підприємства до класу ризику виробництва, якому відповідає його основна діяльність, розмір страхового тарифу та розрахунок розміру страхового внеску.
2. З тимчасової втрати працездатності видає: повідомлення про реєстрацію платника.

Державний Центр зайнятості: видає повідомлення про реєстрацію платника страхових внесків.

МРЕВ ДАІ: оформляє перереєстрацію автотранспорту.

Держтехнагляд: оформляє перереєстрацію автотранспорту.

В процесі створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які являють собою добровільно укладені угоди економічно-правового характеру, де закріплені норми та принципи, що регулюють внутрішньогосподарські та міжгосподарські економічні, правові відносини суб'єктів підприємницької діяльності. Установчими документами підприємства є засновницький договір між учасниками та затверджений ними статут.

Підприємство створюється рішенням власників (власника) майна чи уповноваженого ними (ним) органу, або за рішенням трудового колективу в процесі реформування старої структури. Підприємство може бути створене внаслідок поділу іншого підприємства за рішенням власників або, відповідно до антимопольного законодавства, шляхом виділення із складу діючого підприємства одного або кількох структурних підрозділів, а також на базі структурної одиниці діючих об'єднань.

Підприємство вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дня його державної реєстрації.

Для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, що являють собою добровільно укладені угоди економічно-правового характеру, в яких закріплені норми та принципи, що регулюють внутрішньогосподарські та міжгосподарські економічні, правові відносини суб’єктів підприємницької діяльності. Установчими документами підприємства є засновницький договір між учасниками та затверджений ними статут.

Господарське товариство створюється рішенням власників (власника) майна чи уповноваженого ними (ним) органу або за рішенням трудового колективу в процесі реформування старої структури. Крім того, підприємство може бути створене внаслідок поділу іншого підприємства за рішенням власників або відповідно до антимопольного законодавства шляхом виділення із складу діючого підприємства одного або кількох структурних підрозділів, а також на базі структурної одиниці діючих об’єднань.

Для створення юридичної особи її засновники розробляють засновницький договір і затверджений ними статут. Установчий договір містить мету, принципові засади створення та функціонування підприємства, визначає порядок спільної діяльності, умови формування майна. В окремих товариствах, крім того, включає додаткові відомості, необхідні для досягнення мети та організації управління виробництвом.

Статут підприємства охоплює питання його діяльності, містить приблизну схему і принципи побудови, включає найменування юридичної особи, відомості про місцезнаходження, юридичну адресу, визначає орга-

ни управління, їх компетенцію, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до товариства та виходу з нього. Як правило, кожну групу питань об'єднують у розділ, що має свою специфіку.

Задоволення жителів села різноманітними соціальними потребами залежить від ступеня забезпеченості сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури. З поглибленням економічної кризи триває зростання темпів її занепаду на селі. За статистичними даними, станом на 1 січня 2001 р. лише на території 1,1 тис. сільських населених пунктів були розташовані лікарні, 15,8 тис. фельдшерсько-акушерські пунктів.[1]) Порівняно з даними попереднього суцільного обстеження сіл (1995 р.) кількість діючих дитячих дошкільних закладів зменшилась у 1,6 раза, клубів, будинків культури – на 15%, бібліотек – у 1,6 раза, кіноустановок та спортивних споруд – на 10,7%, підприємств служби побуту – у 3,6 раза, їдалень, кафе – на 13,9%.

Серед наявних установ не всі діють за призначенням. Так, серед дошкільних закладів, діючих за призначенням, лише 73,4% від їх загальної кількості, серед кіноустановок – 55,6, підприємств служби побуту – 59,9, лазень – 39,7%. Водночас збільшилась кількість культових споруд – від 8,8 тис. у 1995 р. до 11,3 тис. у 2000 р. Значна кількість діючих об'єктів соціальної інфраструктури потребують капітального ремонту або знаходяться у аварійному стані (дитячих дошкільних закладів - відповідно 42,8 та 3%, загальноосвітніх шкіл - 30,8 та 2,3% , клубів - 45,1 та 5,1% , бібліотек - 29,8 та 2,9% , медичних закладів - 28,5% та 1,3% торговельних закладів - 9,2 та 0,4 %).

Високий рівень забезпеченості телефонним зв'язком спостерігається у лікарнях – 93%, амбулаторіях – 87,7, професійно-технічних училищах та відділеннях зв'язку – 92,3%.

За даними суцільного обстеження сіл, станом на 1 січня 2001 р. у 19,4 тис. сільських населених пунктів були відсутні дитячі дошкільні заклади, у 14,2 тис. - загальноосвітні школи, у 17,1 тис. - відділення зв'язку, у 9,7 тис. - лікарняні заклади, у 6,8 тис. – торговельні.

Запобігання подальшому поглибленню руйнівних соціальних процесів на селі передбачає активізацію опрацювання і поступового втілення в життя комплексу нормативно-правових та організаційно-економічних заходів, які ґрунтуватимуться насамперед на реальному попиті та пропозиції соціальних послуг на мікрорівні, тобто посиленні регулюючого впливу органів місцевого самоврядування на засадах органічного поєднання функцій місцевих владних структур та регіональних і загальнодержавних органів влади у вирішенні завдань соціального розвитку сільських територій. Ці проблеми необхідно вирішувати поетапно. Завданнями першого етапу передбачається припинення руйнівних соціальних процесів, створення реального самоврядно-територіального власника соціаль-

ного довкілля на селі з ринковою орієнтацією; другого – подолання диспропорції у рівнях споживання сільським населенням гарантованих Конституцією України соціальних послуг, стабілізація та поступове нарощування темпів соціальної розбудови; третього етапу – максимальне збалансування територіальної пропорції з реальним попитом у соціальному обслуговуванні, забезпечення оптимальних пропорцій цілісного соціального середовища відповідно до вимог ринку, наближення його кількісних та якісних параметрів до стандартів розвинутих країн світу.

Основними концептуальними напрямами формування соціальної інфраструктури як сукупності структурних елементів сільських поселень для забезпечення сільським жителям належних умов праці і відпочинку та створення комфортного життєвого середовища слід визнати:

На загальнодержавному рівні:

– децентралізацію управлінських функцій держави на користь місцевого самоврядування, забезпечення реального самоуправління на рівні територіальних громад та фінансового самозабезпечення шляхом законодавчого врегулювання формування місцевих бюджетів та контролю за їх виконанням;

– розробку відповідної нормативно-правової бази, удосконалення фінансового механізму (в межах державного бюджету), єдиних стандартів і нормативів соціального обслуговування, гарантій участі держави у соціальній розбудові села;

– створення системи вирівнювання регіональних можливостей забезпечення сільського населення гарантованими послугами соціальної сфери в межах конституційних норм;

– врегулювання податкової системи і зменшення податкового навантаження при соціальній розбудові села та надання послуг соціально-культурного спрямування;

– опрацювання Комплексної програми соціального розвитку сільських територій відповідно до ринкових механізмів формування і функціонування соціально-культурного комплексу на селі;

– здійснення заходів постійного ефективного контролю за станом соціального розвитку сільської соціальної інфраструктури та ін.

На самоврядному рівні:

– створення реального поля комунальної власності територіальних громад, його органічне поєднання з державною та приватною власністю в соціальному середовищі на селі;

– опрацювання та організація виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку територій з обов'язковим узгодженням з реальними фінансовими можливостями на місцевому регіональному і державному рівнях та затвердженням відповідними радами;

– збалансування економічного та соціального розвитку кожного таксономічного поселення відповідно до демовідтворювальних процесів з максимальним урахуванням історичних особливостей, національних традицій і звичаїв;

– запровадження реального самоврядного управління, формування єдиної територіально-управлінської системи за принципом "через ініціативу територіальної громади – до соціального благополуччя кожного жителя сільського поселення";

– залучення на добровільній основі коштів підприємств, установ та організацій для розбудовчих процесів у сільській соціальній сфері тощо.

1.3. Сільське населення

Сільське населення являє собою сукупність людей, яка проживає в сільській місцевості. З точки зору природного відтворення визначають демографічну ситуацію, тобто конкретний у певних географічних умовах стан населення країни в цілому, у тому числі району, області, зумовлений соціально-економічними умовами даного місця і часу.

Сільське населення має такий склад і основні категорії: діти віком 0-12 років; чоловіки (16-60 років) і жінки (16-55 років) у працездатному віці; населення з обмеженою працездатністю, яке бере участь у виробництві (підлітки віком 12-16 років, пенсіонери, які ще можуть працювати, безробітні та тимчасово не працюючі), а також пенсіонери та інваліди.

Чисельність наявного населення України станом на 5 грудня 2001 р. становила 48,4 млн. чол. Найбільше населення проживає в трьох індустріально розвинутих областях - Донецькій, Дніпропетровській і Харківській, в яких відповідно зосереджено 4,8, 3,6 і 2,9 млн. чол., або майже четверта частина (23,3%) населення України. Найменше населення в Чернігівській (1,2 млн. чол.), Волинській (1,1 млн. чол.), Тернопільській (1,1 млн. чол.) та Чернівецькій (0,9 млн. чол.) областях.

На початок 2001 р. чисельність сільського населення становила 15,8 млн. чол., або 32% від усього населення України. За абсолютною чисельністю перше місце (1,1 млн. чол.) займає Львівська, друге – Вінницька і Одеська (по 0,9 млн. чол.), третє – Івано-Франківська область (0,8 млн. чол.). Найменше селян проживає в Луганській, Миколаївській та Кіровоградській областях (по 0,4 млн. чол.). В семи областях (Вінницькій, Донецькій, Запорізькій, Сумській, Херсонській, Чернівецькій та Чернігівській) чисельність сільського населення становить близько 0,5 млн. чол.

Загальна чисельність населення України зростала до 1993 р. і становила 52,2 млн. чол., а далі почала зменшуватися. Причому, якщо за зазначений рік чисельність людей зменшилася на 100 тис. осіб, то за 1994-2000 рр. цей показник щорічно становив по 400 тис.чол. і біль-

ше, внаслідок чого лише прямі демографічні втрати за останні вісім років досягли 2,3 млн.чол.

Абсолютна чисельність сільського населення протягом 1913-2001 рр. скоротилась на 12,6 млн. чол., або на 44,4%. Зменшення кількості селян відбувалося як у цілому по Україні, так і в усіх регіонах, за винятком Автономної Республіки Крим та Закарпатської області. Найвищими темпами зменшувалася чисельність селян у Кіровоградській, Полтавській, Сумській, Хмельницькій, Житомирській і Чернігівській областях.

Питома вага сільського населення за 1913-2001 рр. зменшилася в 2,5 рази і протягом останнього десятиліття стабілізувалася на рівні 32%. За часткою вагою селян у загальній чисельності населення перше місце посідає Закарпатська область, в якій з 1,3 млн. чол. населення селяни становлять 0,8 млн. чол., або 61,1%, друге - Чернівецька область (57,2%), третє – Івано-Франківська (56,6%). Найменше сільського населення проживає в Донецькій (9,9%), Луганській (13,6%) та Дніпропетровській (16,4%) областях.

У структурі сільського населення 9,1% становлять діти віком 0-12 років та підлітки 12-15 років, 62,3% – особи працездатного віку, 28,6% – пенсіонери за віком. Зменшення чисельності сільського населення відбувається переважно внаслідок скорочення кількості осіб допрацездатного віку, тобто природної основи відтворення селянства, при одночасному зростанні абсолютної та відносної чисельності пенсіонерів, у результаті чого відбувається інтенсивне старіння сільських жителів, зростає демографічне навантаження працездатного населення. Причому зростання демографічного навантаження відбувається головним чином, за рахунок осіб пенсійного віку. Таким чином, витрати життєвих сил працездатного населення більшою мірою спрямовані не на відновлення нових поколінь, а на утримання батьків і прабатьків.

У зв’язку із зростанням частки пенсіонерів середній вік селян лише за 1998-2000 рр. збільшився: у чоловіків - на 0,2, а у жінок - на 0,1 року. Станом на 1 січня 2000 р. середній вік селян становив 39,9 року, в тому числі чоловіків - 36,4, у жінок - 42,8 року.

У більшості розвинутих країн світу процес старіння супроводжується не тільки зниженням народжуваності, й зменшенням смертності і як наслідок збільшенням тривалості життя. Під середньою очікуваною тривалістю життя розуміють кількість років, яку в середньому належить прожити даному поколінню народжених, якщо припустити, що протягом всього життя цього покоління, при переході його з одного віку в інший, смертність дорівнюватиме сучасному рівню смертності населення в окремих вікових групах. В Україні ж одночасно відбувається зниження народжуваності і підвищення смертності. Статистичні дані свідчать, що в результаті наведених процесів очікувана тривалість життя при народженні у

1999-2000 рр. становила 68 років, у тому числі в сільській місцевості - 67 років. Порівнюючи показник тривалості життя населення України з розвинутими країнами світу можна констатувати, що більшість з них перевищила 75-річний рубіж. Так, в Англії цей показник становив 76 років, Японії - 78, США і Швеції - 77, Японії - 78 років.

Середньорічні темпи скорочення кількості осіб працездатного віку в 1980-1990 рр. майже втричі перевищили показники попереднього десятиліття. У 1990-2000 рр. вони залишались високими. У зв'язку з цим зростає коефіцієнт демографічного навантаження селян фертильного віку.

Погіршення природної основи демографічного розвитку українського села зумовлює порушення оптимального співвідношення статей. В контингенті, що формує демографічну основу відтворення у сільській місцевості, жінок менше, ніж чоловіків. Серед дітей їх 49%, а в поколінні батьків – лише 48,8%. Ще менше жінок серед найактивнішої дітородної частини сільського населення - віком 20-29 років (48%). Причому частка дітей віком до 15 років за 1970-2000 рр. практично не змінилася, а кількість осіб віком 15-49 років зменшилася на 6,6%, у тому числі віком 20-29 років – на 6,7 процентних пункти.

Таким чином, абсолютне і відносне зменшення чисельності сільських жінок відбувається внаслідок скорочення покоління батьків, тобто дітородної частини сільського населення. Основна причина зменшення цієї вікової групи – інтенсивний міграційний відплив жінок дітородного віку із села. Так, якщо зменшення кількості хлопчиків і дівчаток віком до 15 років за 1970-2000 рр. було майже однаковим (абсолютна чисельність їх скоротилася відповідно на 37% і 37,4%), то темпи зменшення жінок віком 15-49 років майже вдвічі вищі, ніж чоловіків цього ж віку. Кількість чоловіків віком 20-29 років за аналізований період збільшилась на 11,4%, а жінок – скоротилася на 10,3%, що в найближчі 5-10 років зумовить звуження демографічних передумов відтворення населення. Чисельність чоловічого населення за 1970-2000 рр. зменшилася на 16,5%, а жіночого – на 22,6%. Інтенсивніше скорочення чисельності жінок порівняно з чоловіками є наслідком міграції, зумовленої виробничим та соціальним перевантаженням селянок.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України №1725 від 27 червня 1998 р. "Про проведення обстеження умов життя у домогосподарствах" Державним Комітетом статистики України з 1 січня 1999 р. запроваджене нове обстеження. В періоди між проведенням переписів населення основним джерелом інформації щодо соціально-демографічних характеристик домогосподарств є їх вибіркове обстеження.

Під домогосподарством розуміють одну особу або сукупність осіб, які мешкають в одному житлі та ведуть спільне господарство (мають спільні витрати по утриманню житла, харчуванню тощо). При цьому, на від-

міну від визначення “сім’ї”, наявність родинних зв’язків не є обов’язковою.

Програма цього обстеження містить систему показників, які враховують зміни рівня та умов життя, пов’язані з переходом до ринкової економіки. Крім того вибіркове обстеження домогосподарств проводиться з урахуванням вимог міжнародних принципів, зокрема:

– застосування принципу територіального, імовірнісного відбору при формуванні мережі домогосподарств, яким пропонується взяти участь в обстеженні;

– добровільна згода домогосподарств на участь в обстеженні;

– періодична заміна (ротація) респондентів (домогосподарств);

– повна відмова від методу балансу доходів і витрат сімейних бюджетів та покладення в основу визначення рівня життя населення показників витрат домогосподарств, як більш надійного джерела інформації;

– мінімальне навантаження на домогосподарство;

– вивчення споживання домогосподарства протягом короткого часу;

– можливість отримання науково обґрунтованих оцінок точності та якості інформації;

– розповсюдження даних вибіркового обстеження на генеральну сукупність все населення країни.

Аналіз вибіркового обстеження у 2000 р. свідчить, що в домогосподарствах кількість осіб, які проживають у сільській місцевості України, становить 5468,4 тис., або 31% від їх загальної чисельності. У Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській та Закарпатській областях в сільському секторі налічується 56-58% домогосподарств. Середній розмір домогосподарства у сільській місцевості становить 2,9 особи. Найбільший даний показник у Чернівецькій, Рівненській, Закарпатській, Волинській областях (3-3,3 особи), найменший - у Кіровоградській, Донецькій, Черкаській областях (2,4-2,5 особи).

Розподіл домогосподарств за кількістю їх членів і наявністю дітей свідчить, що більшість домогосподарств на селі складаються з однієї та двох осіб. Частка господарств з дітьми віком до 18 років становить 42,2%. На селі одну дитину мають 50,1%, двох – 39,8, трьох – 7,2, чотирьох – 1,7, п’ять і більше – 1,2%.

У сільській місцевості частка одинаків – непрацюючих осіб досягає 90,5%, а домогосподарств, де немає працюючих – 64,6%.

Структура сільського населення (віком від 6 років і старше за рівнем освіти) має такий розподіл: повна вища освіта – 5,3%, середня спеціальна та професійно-технічна – 25,1, повна загальна середня освіта – 20,7, базова середня та початкова загальна – 37,7, не мають початкової загальної та неписьменні – 9,9%.

Скорочення сільського населення в умовах інтенсивного його старіння перетнуло критичні межі сучасного типу відтворення і призводить до вимирання. Основна причина такої ситуації полягає у зниженні життєвого рівня селян та погіршенні їх медичного обслуговування внаслідок "залишкового" принципу розподілу ресурсів на потреби охорони здоров'я, соціокультурної непідготовленості населення до раціональної самозбережуваної поведінки, низької ціни життя за шкалою суспільних цінностей.

Вирішення демографічних проблем шляхом збереження та поліпшення здоров'я населення - один з найважливіших пріоритетів нації. Реалізація такої мети стосовно сільського населення вимагає перегляду законодавчих актів щодо конституційних прав жінок відносно тривалості до– і післяпологової відпустки жінок, догляду за дитиною та одноразової матеріальної допомоги у зв'язку з народженням дитини і щомісячної допомоги протягом періоду догляду за дитиною. Остання повинна бути на рівні мінімальної заробітної плати для працюючих жінок та не нижче мінімальної заробітної плати для непрацюючих жінок та маргінальних верств населення. Крім того, необхідно передбачити забезпечення вагітних жінок, що працюють в аграрному секторі, повноцінними продуктами харчування за пільговими цінами за рахунок сільськогосподарських підприємств незалежно від форми власності на землю та майно, а тих, що хворіють на анемію, за рахунок місцевих бюджетів безкоштовно забезпечувати вітамінами і необхідними медикаментами.

1.4. Демографічна ситуація

Відсутність ефективної політики народонаселення в сільській місцевості України значно ускладнює демографічну ситуацію яка поряд з категоріями відтворення та розселення належить до основних понять системи знань про народонаселення.

Демографічні процеси в Україні свідчать про виникнення негативних явищ. Основною складовою демографічної кризи в сільській місцевості як і в цілому по Україні є значне зниження народжуваності, про що свідчать динаміка кількості народжень та показники інтенсивності цього процесу. За 1990-2001 рр. абсолютна кількість народжених зменшилася на 75,1 тис. чол., або на 35,1%. Загальний коефіцієнт народжуваності (кількість народжень з розрахунку на 1000 чол. населення) знизився від 12,7‰ в 1990 р. до 9,3‰ в 2000-му, або на 26,8%, а протягом лише одного покоління (1980-2000 рр.) – в 1,5 рази. Нині він найнижчий за весь період післявоєнної історії України. Серед країн, розташованих на території колишнього Радянського Союзу, загальний коефіцієнт народжуваності нижчий, ніж в Україні, лише в Латвії та Естонії. Проте продовжує зберігатись тен-

денція перевищення рівня народжуваності в сільській місцевості (9,3 народжених на 1000 жителів) над міськими поселеннями (7,1).

Рівні народжуваності у матерів різних вікових груп у сільській місцевості суттєво різняться. Так, якщо найвищі її показники мають групи жінок віком 20-24 років (127 дітей з розрахунку на 1000 жінок), дещо нижчі вони у матерів віком до 20 років.

Середній вік матерів, які народили дітей у 2000 р., становив 24 роки. Це досить молодий вік порівняно з жінками - матерями Росії, де цей показник становив 26 років, у Латвії - 27, Австрії - 28, Німеччині - 29, Данії, Фінляндії та Швеції - по 30 років.

Сумарний коефіцієнт, або так звана вичерпана плідність жінок, який характеризується кількістю дітей, що може народити жінка за весь період фертильності, знизився до рівня, що не забезпечує навіть простого відтворення людності - 1,6 дитини. Результати наукових до
сліджень показали, що до 1996 р. основною причиною зменшення сумарного коефіцієнта народжуваності було скорочення чисельності селянок фертильного віку внаслідок інтенсивного відпливу їх із села, а починаючи з 1996 р. - затухання дітородної функції жінок віком 15-49 років. Серед економічно розвинутих країн дальнього зарубіжжя нижчий, ніж в Україні, показник вичерпаної плідності (1,2 дитини) лише в Італії, Іспанії, Сан-Марино та Гонконзі.

Однією з першопричин такої ситуації вважається деформація демографічного ідеалу сільських жінок (уявлення про оптимальну кількість дітей у сім'ї) та його реалізація в напрямі зменшення кількості бажаних дітей. За даними соціологічного обстеження, 80,4% селянок планували 2-3-дітну сім'ю, але реалізували такі демографічні наміри лише 67,9% жінок. Водночас кількість жінок з однією дитиною зросла в 3,6 раза порівняно з плановими намірами. Отже, міцне в недалекому минулому багатодітними сім'ями українське село нині трансформується в малодітні родини. Навіть репродуктивна установка селян спрямована на звужене відтворення сільського населення, реалізація її призвела до інтенсивного зниження вичерпаної плідності жінок. Це стало наслідком руйнації юридичної основи формування сільської родини, зниження життєвого рівня селян, наростання темпів такого негативного демографічного явища, як збільшення неповних сімей, кількості матерів-одиначок і позашлюбних дітей, дітей-жебраків, вихованців дитячих будинків і притулків тощо.

Основна причина зниження народжуваності до рівня, який не забезпечує збереження чисельності селян, в сучасних умовах полягає в тому, що задоволення потреби в дітях, материнстві та батьківстві конкурує з рядом інших потреб, тим елементарніших, чим нижчий рівень життя. Якщо врахувати, що 60% населення нашої країни перебуває за межею бідності, понад 70% працівників отримують заробітну плату нижчу прожиткового

мінімуму, а сучасний рівень існування селян зведений до елементарного виживання, ситуацію з народжуваністю в сільській місцевості можна вважати як кризовою.

Економічні причини зниження народжуваності селян криються у виробничій сфері, насамперед у сфері праці. Та частина національного доходу, що використовується на особисте споживання, навіть у некризових умовах не відшкодовувала необхідних витрат сім'ї на утримання не тільки третьої, а й навіть другої дитини. Тому сім'я з дітьми економічно не була забезпеченою, рівень життя її був нижчий, ніж соціально необхідний. За роки соціально-економічної кризи ситуація погіршилася, на що селянство зреагувало зниженням народжуваності.

В умовах суттєвого зниження народжуваності сільського населення, наростання його старіння прогресує рівень показника смертності, знижується коефіцієнт життєвості селян (співвідношення кількості народжень і смертей), скорочується середня тривалість життя. Кількість померлих селян збільшилася від 272,6 тис. чол. у 1990 р. до 301 тис. чол. в 2000 р., або на 10,5%, а коефіцієнт смертності (кількість померлих на 1000 тис. селян) підвищився від 17,2 до 19‰. Динаміка показника смертності особливо прискорилася у першій половині 90-х років з розгортанням в Україні соціально-економічної кризи, яка набула тотального характеру. У 1995 р. кількість померлих досягла 316,2 тис. чол., тобто збільшилася на 43,7 тис. чол., або на 16%, а коефіцієнт смертності досяг 19,1‰. Оскільки до 2000 р. найслабші контингенти селян уже вимерли, коефіцієнт смертності практично стабілізувався на рівні 19‰.

Особливо інтенсивно зростає смертність чоловіків працездатного віку. За 1990-2000 рр. вона збільшилася в 1,5 рази і в 1,4 рази перевищує смертність працездатних жінок. Зростає смертність новонароджених та немовлят віком до 1 року.

Загальний коефіцієнт смертності протягом одного покоління збільшився майже вдвічі. Відбувається процес "омолодження" коефіцієнта смертності, тобто зниження середнього віку померлих, скорочується середня очікувана тривалість життя при народженні селян. Найнижчий рівень очікуваної тривалості життя зафіксований у 1995-1996 рр.: чоловіків - 61 рік, жінок - 72,6 року. У 1999-2000 рр. він дещо підвищився, але не досяг рівня 1990 р. і залишається на рівні показників 40-річної давності. Внаслідок перевищення смертності над народжуваністю зменшується коефіцієнт життєвості сільського населення.

Статева диспропорція сільського населення - одна з основних причин юридичної основи формування сільської родини: зниження показника шлюбності і зростання темпів розлучуваності. Так, коефіцієнт шлюбності (кількість зареєстрованих шлюбів з розрахунку на 1000 чол. населення) знизився від 8,6‰ у 1980 р. до 5,2‰ у 2001 р., або майже в 1,5 рази, а ко-

ефіцієнт розлучуваності (кількість зареєстрованих розлучень з розрахунку на 1000 чол. населення) підвищився від 1,3 до 2,2‰, або у 2,1 рази. Зростає співвідношення між кількістю розлучених і одружених: якщо в 1980 р. розпадалася кожна сьома сім'я, то у 2001 р. - кожна друга.

Погіршення статево-вікової структури сільського населення супроводжується, особливо в останні роки, негативними якісними характеристиками здоров'я селян. Лише за останні п'ять років кількість хворих з розрахунку на 100 тис. населення збільшилася майже за всіма класами хвороб. Зокрема, захворюваність на інфекційні і паразитарні хвороби зросла на 17,2%, хвороби ендокринної системи, порушення обміну речовин та імунітету - на 22,3, сечостатевої системи – на 30,4%, крові та кровотворних органів - майже у 1,5 раза, уроджених аномалій стало більше на 24,2%. Основними причинами зростання захворюваності зазначеними та іншими класами хвороб криються в погіршенні екологічного стану навколишнього природного середовища внаслідок Чорнобильської катастрофи та інших чинників забруднення земельних і водних ресурсів, повітряного басейну тощо, руйнації старої системи охорони здоров'я населення та неможливості селян через їх неплатоспроможність користуватися послугами медичних закладів ринкового типу; різкому зниженні життєвого рівня сільського населення й незбалансованості харчування, особливо дітей та осіб похилого віку; зниження рівня забезпеченні селян комунально-побутовими послугами, а також збільшенні стресових ситуацій через соціальну невизначеність статусу й належного соціального захисту щодо оплати праці, безробіття, пенсійного забезпечення та ін.

Особливо небезпечними стали хвороби, зумовлені соціальним становищем селян, зокрема, активна форма туберкульозу, венеричні хвороби, ВІЛ-інфекція. Так, за п'ять останніх років захворюваність громадян на активний туберкульоз, в яких цей діагноз встановлено вперше, зросла на 39,1%, у тому числі з діагнозом активного туберкульозу органів дихання - на 42%. Проте кількість останніх, що знаходяться на обліку в лікувально-профілактичних закладах, збільшилась лише на 18,7%.

Зростає захворюваність селян на психічні розлади, окремі інфекційні хвороби, такі як грип і гострі інфекції верхніх дихальних шляхів, вірусний гепатит та ін. Не поліпшується ситуація із серцево-судинними захворюваннями, злоякісними новоутворюваннями, венеричними хворобами.

Таким чином, реальна картина демографічних процесів у сільській місцевості, як і в цілому в Україні, свідчить, що демографічна ситуація тут набула характеру гострої демографічної кризи: відбуваються несприятливі зміни в кількості селян внаслідок депопуляції та деградація їх якості.

Сталий вплив на кількісний і якісний склад селянства справляє його механічний рух. У 1960-1975 рр. він зумовлював на 80% зменшення чисе-

льності сільського населення, в 1976-2000 рр. поступився впливові депопуляційних процесів. Оскільки основну частину сільських мігрантів становили особи працездатного та демографічно активного віку, міграційні втрати сільського населення історично підірвали (і нині продовжують підривати) природну основу демовідтворювальних процесів у сільській місцевості - село втратило багато майбутніх батьків і матерів для створення нових сімей, що загострило демографічну ситуацію в сільській місцевості. Якщо в 1960-1970 рр. абсолютне зменшення сільського населення відбувалося переважно внаслідок міграційного відпливу селян, а природний приріст на 65,2% у 1960 р. і на 30,1% у 1970 р. компенсував це скорочення, то, починаючи з 1979 р., через руйнацію демографічної основи відтворення селянства - зменшення сільської молоді - депопуляція сільського населення почала набувати тенденційного характеру з переростанням її в основний чинник зменшення чисельності селянства, а вплив міграційних процесів почав послаблюватися. В 1980 р. зменшення чисельності селян на 90,7% було зумовлене їх міграційним відпливом, а природне скорочення становило лише 6,6%, у 1990 р. - відповідно 55 і 44,9%.

Починаючи з 1991 р. міграційний відплив селян за своїм впливом на зменшення сільського населення почав поступатися депопуляційним процесам. Причому не тільки за розмірами вибуттів, а й за тенденціями результативного показника міграції. Якщо у 1991 р. сальдо міграції мало від'ємне значення і дорівнювало 36,4 тис. чол., то у 1992 р. в результаті реформування економіки, включаючи аграрну сферу, в напрямі запровадження ринкових відносин, з одного боку, та наростання кризових явищ в усіх сферах суспільного життя – з другого, воно вперше набуло позитивного значення і досягло 78,7 тис. чол. Різке зниження життєвого рівня всіх верств населення та неможливість безкоштовно отримати житло у місті змусили 432 тис. міського населення в надії на виживання за рахунок використання землі переселитися в сільську місцевість, залишивши в місті житло дітям. Це - особи старших вікових груп, в основному вихідці з села, в яких тут збереглося житло, присадибні (на правах дач) ділянки. Однак уже в 1993 р. інтенсивність міграційних потоків у напрямі “село→місто” значно послабилась, внаслідок чого позитивне сальдо в цілому по Україні скоротилося майже вдвічі з тенденцією до зменшення і переростання його у від'ємне значення в подальші роки. За 1992 - 1996 рр. абсолютне значення його зменшилося в 10 разів, а в 1997 р. воно вже мало від'ємне значення в розмірі 1,1 тис. чол., знову змінивши міграційні потоки селян у напрямі “село→ місто”. В останні роки міграційні потоки щодо вибуття і прибуття змінилися в напрямі зростання від'ємного сальдо, розширюється й кількість таких регіонів.

У 2000 р. кількість сільських населених пунктів, в яких зовсім не було народжених, досягла 3,1 тис. од. Більшість таких сільських населе-

них пунктів розташована у Сумській, Чернігівській та Полтавській областях. За 1996-2000 рр. кількість населених пунктів у сільській місцевості, в яких зовсім немає дітей віком до 5 років, зросла від 2,8 тис. до 2,9 тис. од. і становить 10,1% від загальної кількості сіл.

За даними обстеження, станом на 1 січня 2001 р. у 2,9 тис. сільських населених пунктів не було дітей віком до 5 років, у 2,2 тис. - не було і підлітків 7-15 років, у 5,6 тис. - молоді віком 16-28 років.

Зменшення чисельності сільського населення в основному відбувається під впливом природного і механічного (міграційного) руху та адміністративно-територіальних перетворень у сільській місцевості. В динаміці сила впливу кожного з наведених чинників на чисельність сільського населення змінюється. Якщо у 1960-1995 рр. домінуючим фактором, що зумовлював зменшення селян, був міграційний відплив їх із села, який на 60-30% компенсувався природним приростом, то у 1996-2001 рр. переважаючим фактором став природний убуток сільського населення. Протягом цих років зменшення сільського населення на 85-99% зумовлювалося їх депопуляцією.

Другим важливим чинником зменшення сільського населення є міграційний рух. За останнє десятиріччя його результативний показник - сальдо міграції мав суперечливий характер і коливався від додатного значення в розмірі 78,7 тис. чол. до від'ємного - в розмірі 70,7 тис. чол. Проте на якісні параметри селян вплив міграції був однозначним - статевовікова структура сільського населення внаслідок міграційного руху погіршувалася. В міграційному обороті, особливо по вибуттях, питома вага молоді віком 15 років та осіб працездатного віку в цьому періоді залишалася на рівні 60-70-х років і становила 65-80%, тобто інтенсивність відпливу сільської молоді мала ті ж тенденції, що сформувалися в менталітеті та діях селян попередніх поколінь.

З розпадом колишнього Радянського Союзу змінилася лише структура міграційних потоків сільського населення за видами міграцій – внутрішньорегіональна міграція зайняла перше місце. В 1990-2000 рр. вона становила 51,2-61,7%, міжобласна протягом 1970-2000 рр. стабілізувався на рівні 30-35%. Особливою ознакою міграційного руху сільського населення в 90-х роках було збільшення вибуттів у країни далекого зарубіжжя.

Оскільки демовідтворення селянства є складовою відтворення всього населення, а оздоровлення демографічної ситуації на селі знаходиться в органічній єдності з поліпшенням демографічного розвитку України в цілому, основні напрями поліпшення демографічного капіталу в сільській місцевості знаходяться в органічній єдності й взаємозалежності з активізацією демографічних процесів в суспільстві, ґрунтуючись на єдиній платформі свого розвитку – економічній базі суспільства. В Україні ж склалася

ситуація, коли кризовий стан економіки посилює демографічну кризу, а демографічна криза гальмує вихід з кризи соціально-економічної, оскільки населення, значна частина якого відкинута за межі малозабезпеченості, не може бути творчою, активною силою - суб'єктом побудови ринкової економіки та демократичного громадянського суспільства. Тому поліпшення демографічного розвитку необхідно пов'язувати з позитивними зрушеннями в соціально-економічній сфері, насамперед у сфері соціально-трудових відносин в усіх сферах суспільного виробництва. Однак це не означає "автоматичного" виходу з демографічної кризи за умов подолання кризи соціально-економічної. Для цього потрібні цілеспрямовані зусилля суспільства, зокрема урядових структур на основі науково обґрунтованого розуміння сутності демографічних проблем і засобів їх вирішення.

1.5. Трудові ресурси села, зайнятість та ринок праці

Трудові ресурси - частина населення, яка має необхідний фізичний розвиток, розумові здібності та знання для роботи в усіх сферах економічної діяльності. До складу трудових ресурсів включаються особи у працездатному віці, крім інвалідів 1 та П груп та громадян, що одержують пенсію на пільгових умовах, які не працюють та особи пенсійного віку і підлітки, зайняті в галузях економіки. Соціальну суть категорії "трудових ресурсів" становлять люди у певних виробничих умовах, а економічну - робочий час, необхідний для виконання суспільно корисної праці.

Рівень використання трудових ресурсів визначається:

- зайнятістю у громадському виробництві (відношення кількості працівників, які беруть участь у громадському виробництві до їх загальної чисельності);
- ступеню повноти використання фонду робочого часу працівників у громадському виробництві;
- розміром сезонності праці.

В останні роки на селі спостерігаються негативні тенденції у використанні трудового потенціалу. Участь населення у суспільному виробництві та особистому підсобному господарстві супроводжується низьким рівнем продуктивності праці. У сільськогосподарському виробництві України зайнято 4,9 млн. чол., або 24,4% від загальної чисельності, що значно більше, ніж у розвинутих країнах світу, а продуктивність праці у 5-7 разів нижча. В галузях сільської соціальної інфраструктури працює 840 тис. чол. Масовим явищем в Україні стала праця на присадибних та садово-городніх ділянках, в якій беруть участь, за оцінками фахівців, понад 80 відсотків всіх сімей.

Зайнятість населення виступає одним з головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці. Характерною особливістю сільського ринку праці на нинішньому етапі здійснення аграрної реформи є збере-

ження тривалої негативної тенденції зростання обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття серед сільського населення. Криза в останній впродовж десятирічного періоду призвела до різкого скорочення попиту на робочу силу як безпосередньо в сільській місцевості, так і за її межами.

Зайнятість - це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб, що приносять їм дохід (наявність оплачуваної роботи). Вона розрізняється за такими ознаками: тривалістю робочого періоду та рівнем оплати (повна та неповна); кількістю робочих місць, які займає конкретна особа (первинна та вторинна, повна та неповна); реєстрацію (зареєстрована та незареєстрована).

До населення, зайнятого у всіх сферах економічної діяльності, належать наступні категорії:

– громадяни, які працюють за наймом на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм їх власності;

– особи, що самостійно забезпечують себе роботою (підприємці, фермери), а також безоплатно працюючих членів сімей;

– працівники зайняті в органах влади, управління та громадських організаціях, релігійні служителі;

– громадяни, які проходять службу в армії, військах, спецконтингентах;

– особи, що проходять професійну підготовку, підвищують кваліфікацію або навчаються в денних формах різних закладів освіти;

– особи, що виховують дітей, доглядають хворих, інвалідів та людей похилого віку;

– іноземні громадяни, що працюють в Україні.

Показник зайнятості населення в усіх сферах економічної діяльності є інтегральним. Методика його розрахунку ґрунтується на системі показників, сформованих з різних джерел та ув'язаних за методологією, сферами охоплення та періодичністю. Наявна інформаційна база дозволяє здійснювати такі розрахунки з ймовірною точністю по Україні в цілому, в тому числі по адміністративних територіальних одиницях (область, район).

Дані про чисельність населення, зайнятого у галузях економіки, розраховується в середньому за рік на підставі даних підприємств та організацій (про чисельність працюючих за наймом тощо), матеріалів вибіркового обстеження населення з питань економічної активності (про чисельність зайнятих самостійною діяльністю та в особистому підсобному господарстві), вибіркового обстеження селянських (фермерських) господарств та дорахувань на чисельність, виявлену під час вибіркового обстеження з питань неформальної зайнятості. Це означає, що працівники, які фактично відпрацювали менше встановленої норми робочого часу (через відпустки з ініціативи адміністрації, тимчасову непрацездатність тощо), перераховуються в еквівалент повної зайнятості (повного робочого дня).

Працівники, які перебували в оплачуваних щорічних або додаткових відпустках та інших випадках збереження за ними повністю заробітної плати, включаються як такі, що повністю відпрацювали робочий час, тобто як цілі фізичні одиниці.

Ринок праці характеризує систему відносин, яка виражає попит і пропозицію. Сучасний ринок праці виконує ряд функцій, а саме: суспільного поділу праці; інформаційну; посередницьку; ціноутворюючу; стимулюючу; оздоровчу; регулюючу.

У галузевому розрізі найбільш інтенсивним процес звуження сфери прикладання праці на селі відбувався у виробничих галузях, передусім у промисловості. Впродовж 90-х років чисельність зайнятих в них сільських жителів скоротилась відповідно в 1,8 та 4 рази. Типовими представниками цього процесу є Автономна Республіка Крим, Донецька, Закарпатська, Луганська, Миколаївська, Харківська, Херсонська, Хмельницька та Чернівецька області, в яких зменшення зайнятих, зокрема у сільській промисловості, за аналізований період становило від 5 до 33 разів. Найменше скорочення зайнятих у цій галузі характерно для таких областей як Вінницька, Запорізька, Кіровоградська, Полтавська, Рівненська, Сумська та Черкаська, у певній частині яких промислове виробництво на селі завжди було на низькому рівні.

Відносно менші темпи вивільнення трудових ресурсів із сільськогосподарської галузі зумовлені збереженням нині високого рівня прихованого безробіття. Протягом 90-х років скорочення чисельності зайнятих тут становило 37,1% з диференціацією від 25-37% у Вінницькій, Дніпропетровській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській областях до 38-61% в Автономній Республіці Крим, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Львівській, Рівненській, Чернівецькій та Чернігівській областях. Максимальний рівень прихованого безробіття у галузі сільського господарства в останні роки становить близько 1,4 млн. чол., або 57% від загальної чисельності тут зайнятих сільських жителів. У регіональному розрізі цей показник коливається від 36 до 70%.

Всупереч сподіванням, що фермерські господарства зможуть акумулювати значну кількість сільських жителів, які вивільнятимуться із суспільного сектора, протягом останніх п’ять років практично не відбувається розширення зайнятих даним видом діяльності. Чисельність цієї категорії зайнятих сільських жителів коливається в межах 73-75 тис. чол.

Найнижчі темпи вивільнення працюючих характерні для галузей соціальної сфери, головним чином через переорієнтацію певної частини населення на приватні види діяльності (торгівля, громадське харчування), а також незначну бюджетну підтримку основних галузей. Водночас над-

звичайно гостра ситуація склалася в малих та віддалених селах, де процес руйнації соціальної інфраструктури відбувається катастрофічними темпами і набув незворотного характеру. За 90-ті роки чисельність зайнятих сільських жителів у соціальній інфраструктурі села скоротилась на 35,2%. Найбільше за темпами скорочення працюючих у даній сфері характерне для п'яти областей України – Вінницької, Житомирської, Кіровоградської, Тернопільської та Херсонської, де відповідний показник дорівнював 45-60%. У переважній більшості областей України темпи зменшення зазначеної категорії зайнятих коливаються в межах середнього показника по Україні з незначними відхиленнями. У семи регіонах даний показник знаходиться в межах 20-27%.

Наслідком звуження прикладання праці у соціальній інфраструктурі стало зростання сільського безробіття у всіх його формах, а також чисельності зайнятих в особистому підсобному та домашньому господарстві. Загальний контингент зазначених категорій сільських жителів зріс за 1990-2000 рр. майже втричі. При цьому в таких регіонах України, як Автономна Республіка Крим, Вінницька, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька та Чернігівська області, його зростання становило 2-3,3 раза, а в Житомирській, Кіровоградській та Хмельницькій областях – 5,3-7,8 раза. Найменший рівень збільшення цього показника характерний для Волинської, Київської, Одеської, Полтавської, Сумської областей, для переважної більшості з яких властиві значні обсяги прихованого безробіття в галузі сільського господарства.

Незначне зростання в окремих регіонах України чисельності працездатних сільських жителів у працездатному віці у складі трудових ресурсів села пояснюється скороченням обсягів маятникової міграції, які у 90-х роках становили близько 500 тис. чол.

Збереження деструктивних тенденцій у сфері сільської зайнятості об'єктивно зумовлюватиме подальший процес погіршення умов відтворення кількісних та якісних параметрів трудового потенціалу села.

Узагальнення результатів обстежень економічної активності сільського населення за останні роки минулого століття (проведених Державним комітетом статистики України) дозволяє зробити висновок, що сільська місцевість України має досить обмежені можливості щодо забезпечення власного населення додатковою, крім сільськогосподарського виробництва, та й то з певними обмеженнями, роботою. Не дивлячись на те, що у сільській місцевості серед зайнятого економічною діяльністю населення, частка осіб, які мали додаткову роботу, у 12 разів перевищує аналогічний показник по місту, основним джерелом додаткової роботи для сільських жителів виступає самозайнятість, переважно в особистому

підсобному сільському господарстві майже 97%. В той же час у місті понад 50% населення, яке має додаткову роботу, знаходить її в оптовій та роздрібній торгівлі, будівництві, освіті та охороні здоров'я. Пов'язано це, головним чином, з активністю платоспроможного попиту, який у містах виявляється значно вищим, ніж у сільській місцевості. Саме цей чинник виступає визначальним при визначенні вектора руху сфери прикладання праці.

Низький рівень розвитку сільської сфери прикладання праці на селі, а також домінуюча вторинна зайнятість сільського населення в особистому підсобному сільському господарстві, зумовлює ситуацію, коли кількість осіб, які шукають іншу основну або додаткову роботу, порівняно з тими, які таку роботу мають, виявляється досить незначною – у співвідношенні 1 до 2,3 (у місті це співвідношення має протилежну спрямованість і становить 5,6 до 1).

Головною причиною пошуку іншої основної або додаткової роботи у сільського населення виступає незадоволеність теперішньою роботою через низький рівень оплати праці – майже 50%. При цьому, у місті через зазначену причину шукали іншу основну або додаткову роботу лише третина населення, 22% загальної чисельності якого через бажання працювати повний робочий час (проти 16% у сільській місцевості).

Низький рівень розвитку сільської сфери прикладання праці визначає високий рівень безробіття серед сільської молоді, передусім у віці 15-19 та 20-29 років - відповідно 25,2 та 11,1% (по відношенню до загального обсягу безробітного населення у віці 15-70 років)[1]). По відношенню ж до економічно активного населення сільська безробітна молодь у віці 15-29 років становить біля половини.

Як по відношенню до безробітного населення у віці 15-70 років, так і до економічно активного сільського населення найбільшу питому вагу серед безробітних на селі займають особи з базовою вищою, професійно-технічною та повною загальною освітою.

Серед причин незайнятості на селі найбільш вагомими видаються вивільнення у зв'язку реорганізацією, ліквідацією виробництва, скорочення штатів та звільнення за власним бажанням.

В розрізі вікових груп сільського населення зазначені причини виявилися найбільш вагомими з точки зору формування контингенту незайнятих серед осіб найбільш працездатного віку – 25-54 років. Занепокоєння викликає той факт, що значна частина (31-43%) працездатного населення у віці 30-44 років звільнилася за власним бажанням, головним чином через низький рівень оплати праці.

Останній чинник та загалом низький рівень розвитку сфери прикладання праці на селі суттєво ускладнюють можливість працевлаштування громадян, які мають освіту. У першу чергу до категорії важко

працевлаштовуваних відноситься молодь після закінчення ВУЗу, ПТУ та середньої школи, тобто так звана первинна зайнятість. Серед професійних груп сільського населення найбільшу частку в загально-
му обсязі безробітних становлять фахівці та професіонали, кваліфіковані робітники з інструментом, оператори та складальники устаткування і машин. Викликано це, головним чином, занепадом виробництва, перенесенням центру його ваги в особисте господарство, яке базується переважно на ручній праці.
Низький рівень сфери прикладання праці відповідним чином зумовлює рівень ефективності пошуку роботи та працевлаштування. Фактично роботу знаходять лише 5% тих, хто таким пошуком займається. При цьому слід відзначити такий момент, що пошуком роботи займається 93% сільського безробітного населення.
Середня тривалість незайнятості становить у 2001 р. 23 місяців.[1]) Більше половини сільських безробітних є незайнятими більше, ніж півроку. При цьому 59% безробітних такими є більше 1-го року. Особливо затяжним такий період властивий сільському населенню у віці 25-39 років. Серед безробітного сільського населення пошуком роботи більше 1-го року зайнята третина. Середня тривалість цього періоду становить 8 місяців. Найбільш тривалим період пошуку роботи характерний для осіб працездатного віку.
Загострення ситуації на сільському ринку праці сприяє формуванню значного контингенту економічно неактивного населення Найбільшу частку економічно неактивного населення на селі становлять молодь, та особи з низьким рівнем освіти.
За причинами відсутності пошуку роботи найбільшу частку серед економічно неактивного населення займають зайняті в домогосподарстві - 40%. Серед зайнятих в домогосподарстві, до речі, найбільшу питому вагу займає населення у найбільш працездатному віці - 20-54 років. Найбільша частка цієї категорії сільських жителів знаходиться в категорії зневірених у пошуках роботи - у віці 20-39 років – 10-13%. До зайнятих в домогосподарствах та зневірених також у переважній своїй масі відносяться сільські жителі, які мають вищу та спеціальну освіту. Серед професійних груп найбільшу частку зневірених у пошуках роботи становлять особи з найнижчим рівнем кваліфікації - особи найпростіших професій, ті, хто раніше не працювали - 54%. При цьому майже третину зневірених у пошуках роботи становлять випускники ВУЗу, ПТУ, середньої школи. Левову частку зневірених у пошуках роботи становлять ті сільські жителі, які є незайнятими більше 1-го року.

Традиційно прийнято вважати, що стримування розвитку на селі розгалуженої сфери прикладання праці відбувається передусім через відсутність достатніх фінансових ресурсів для створення того чи іншого

виробництва на якійсь конкретній території. Певною мірою можна погодитись з таким висновком. Однак при такому підході зовсім не враховуються інші чинники, передусім такі як платоспроможний попит в тому чи іншому регіоні і, як наслідок, активність того чи іншого сегменту продовольчого ринку, які на сьогодні є визначальними при прийнятті рішення щодо доцільності створення на території того чи іншого виробничого або торговельного об'єкта.

Розглядаючи питання взаємозалежності таких явищ одного ланцюга як "платоспроможний попит - ємність товарного ринку - рівень ділової активності населення - сфера прикладання праці - рівень та структура зайнятості населення", можна сказати, що фактично за такою схемою розвивались економіки більшості країн колишнього соціалістичного табору в Східній Європі. У Польщі, наприклад, на сьогодні другим чинником після такого як "зручне місце положення і транспортне сполучення", що зумовлюють розміщення компаній з іноземними інвестиціями, виступає "масштабний споживчий ринок". Відповідним чином серед факторів, що перешкоджають інвестуванню, виділяються такі: недорозвиненість ринкової інфраструктури, малий місцевий ринок та низька купівельна спроможність громадян. Саме на цих блоках, на нашу думку, має бути зосереджена головна увага держави при опрацюванні політики зайнятості населення, в тому числі і в першу чергу сільського, на коротко- та довгострокову перспективу.

У зв'язку із цим, вихідні положення сучасної політики зайнятості сільського населення мають базуватись, передусім, на оцінці поточних та перспективних зрушень на продовольчому ринку країни, який виступає головним барометром ділової активності у сфері виробництва та збуту сільськогосподарської продукції. Лише отримавши відповіді на такі питання як - що собою представляє на сьогодні продовольчий ринок України, за рахунок яких джерел він формується та наскільки він активний з точки зору реалізації потенціалу того чи іншого його сегменту під впливом зрушень у платоспроможному попиті? - можна визначити потенційні можливості аграрного сектора щодо параметрів акумулювання в ньому та в обслуговуючих його галузях сільських жителів, а також опрацювати ефективні напрями спрямування обмежених фінансових ресурсів на потреби регулювання конкретних сегментів сільського ринку праці. В протилежному випадку будь-яке рішення щодо інвестування тієї чи іншої сфери діяльності, або ж тієї чи іншої господарської структури виявиться завчасно приреченим на програш. Матимемо, зрештою, ситуацію, яка загалом є типовою для малого бізнесу в Україні - "35% новостворених підприємств щорічно банкрутують, 60% - ледь виживають і тільки 5% розвиваються успішно, але переважно в "тіні".

На сьогодні прийнято стверджувати, що впродовж останніх років продовольчий ринок в Україні формується переважно за рахунок продукції, яку вироблено у приватному секторі – в особистих підсобних сільських господарствах населення та у фермерських господарствах (відповідним чином відкоригована і система статистичного обліку, в якій окремим блоком виділена категорія "населення, зайняте в особистому підсобному сільському господарстві"). Проте, на нашу думку, таке твердження є досить спрощеним і таким, що не дає змоги об'єктивно і з достатнім ступенем глибини оцінити реалії формування та функціонування продовольчого ринку країни, що, у свою чергу, не дозволяє опрацювати адекватні заходи, спрямовані на його пожвавлення та активізацію ділової активності в аграрному секторі національної економіки як головної умови реалізації потенційних можливостей останнього для забезпечення зайнятості сільського населення. У зв'язку із цим, маємо оцінити потенційні можливості обох секторів, і в першу чергу приватного, з точки зору активізації власної участі кожного з них у формуванні продовольчого ринку країни, а відтак – у забезпеченні ефективної в плані отримання стабільних та достатніх доходів зайнятості сільських жителів за місцем проживання.

Особлива увага до приватного сектора у цьому контексті обґрунтована, по-перше, домінуючим в ньому екстенсивним характером виробництва, а, по-друге, переважною орієнтацією його членів на забезпечення себе продовольством та кормовими ресурсами для підсобного господарства за рахунок особистої праці.

Про екстенсивний характер приватного сектора свідчить, зокрема, зіставна оцінка динаміки ресурсного потенціалу та обсягів виробництва основних видів продукції. Так, наприклад, якщо за 90-ті роки чисельність сільських жителів, зайнятих у підсобних господарствах, зросла більше як удвічі, площа сільськогосподарських угідь - майже утричі, поголів'я великої рогатої худоби, корів, свиней - в 1,1-1,4 раза, то обсяг виробництва сільськогосподарської продукції (у порівняльних цінах 1996 р.) - зменшився (майже на 1%). Характерно, що в господарствах населення відбулось зменшення окремих видів і у абсолютному вимірі, зокрема виробництва м'яса у забійній вазі та яєць - на 8-12% (виключенням з цього правила є лише молоко, виробництво якого тут зросло у півтора раза). При цьому слід враховувати той факт, що рівень товарності виробленої у приватному секторі сільськогосподарської продукції, за оцінками фахівців Міністерства аграрної політики України, не перевищує 10-15%. Тобто, переважна частина виробленої в господарствах населення продукції використовується на власні потреби. Як наслідок, приватний сектор на сьогодні функціонує фактично в автономному ізольованому режимі, приймаючи досить слабку участь у формуванні товарних продовольчих ресурсів країни і тим більше являючись практично виключеним з системи грошового обігу, од-

ночасно блокуючи процес формування та підвищення загального платоспроможного попиту. З цього можна зробити висновок, що зайнятість даним видом діяльності на сьогодні за критерієм "продуктивна зайнятість" є малоефективною.

Зроблений висновок підтверджується і тими даними, що в структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, становить майже 40% (проти 7% по міських домогосподарствах). Частка ж доходів від продажу сільськогосподарської продукції в структурі ресурсів домогосподарств на сьогодні становить всього 14%. Цей показник фактично тотожний частці пенсій, стипендій та допомоги - 15%, абсолютна величина яких, як відомо, на сьогодні є надзвичайно низькою.

На початок 2001 р. серед сільського населення було 4,4 млн. працюючих (53,4% від загальної кількості населення працездатного віку), що на 30,6% менше порівняно з даними обстеження у 1996 р., причому кожний четвертий з числа зайнятих працював за межами свого населеного пункту, з них майже кожний другий - у містах і селищах міського типу. Майже 37 тис. сільських жителів України працювали за кордоном. Найбільше таких працівників у Чернівецькій (7,3%), Закарпатській (5,6%) та Івано-Франківській (2,4%) областях. Серед загальної чисельності працюючих пенсіонерів - 214,8 тис. або 4,9% від загальної їх кількості.

Із загальної кількості працюючих 55,4% зайняті у сільському господарстві, 16% - у галузях освіти, охорони здоров'я, державного управління, 11,9% - у різних галузях промисловості та будівництва, 4,4% - на транспорті.

Серед населення працездатного віку 2,4 млн. осіб не працювали і не навчались, тобто кожний третій сільський мешканець працездатного віку, що більше у 3,2 рази порівняно з обстеженням 1996 р.

Спостерігається збільшення чисельності осіб, зайнятих тільки в особистому підсобному господарстві - 2,1 млн. осіб, що пояснюється не тільки бажанням самостійно працювати на отриманих земельних наділах, але й труднощами працевлаштування у сільській місцевості.

Внаслідок глибокої економічної кризи відбулося суттєве зростання безробіття, особливо молоді та жінок, вивільнених працівників аграрного сектора економіки. Відповідно до Закону України "Про зайнятість населення" безробітними визначаються працездатні громадяни працездатного віку, які з незалежних від них причин не мають заробітку або інших передбачених чинним законодавством доходів, через відсутність підходящої роботи зареєстровані у державній службі зайнятості, дійсно шукають роботу та здатні приступити до праці.

У сучасних умовах економічна категорія "безробіття" має багато форм і видів, зокрема: вимушене, застійне, природне, приховане, повне,

структурне, технологічне, фрикційне, циклічне, часткове.

Аналіз статистичних даних свідчить, що порівняно з 1999 р. кількість вивільнених працівників сільськогосподарських підприємств у середньому по Україні зросла в 3,2 раза, та в Запорізькій, Тернопільській, Харківській, Рівненській, Волинській областях - у 5-8 разів. У більшості регіонів питома вага працівників сільського господарства серед вивільнених осіб становила 22-33%. За 2000 р. чисельність безробітних, які проживають у сільській місцевості, зросла на 15%. На початок 2001 р. чисельність зареєстрованих безробітних на селі становила 252,7 тис. чол. Серед регіонів найбільше безробітних у працездатному віці в сільській місцевості зафіксовано службою зайнятості у Львівській (39 тис. чол.), Закарпатській (27,2 тис.), Івано-Франківській (24 тис. чол.) областях.

Рівень зареєстрованого безробіття розраховується як відношення кількості безробітних, зареєстрованих у державній службі зайнятості, до працездатного населення працездатного віку.

Слід зазначити, що реальний стан з безробіття значно гірший, ніж офіційно зареєстрований. На законодавчому рівні не врегульовані питання часткового безробіття, зайнятості в особистому підсобному господарстві. Особливо гостро стоїть проблема з працевлаштуванням службовців і спеціалістів. Рівень безробіття серед фахівців агрономічного профілю у 6 разів більший від середнього показника по безробіттю в Україні.

Аналіз трансформації сільського ринку праці в умовах реформування агропромислового комплексу дозволяє окреслити головні проблеми, які потребують негайного вирішення: розширення кола суб'єктів та інфраструктурне його забезпечення, опрацювання механізмів забезпечення зайнятості сільських жителів, які вивільнятимуться з аграрного сектора в процесі реформ, формування потужного контингенту приватних виробників у сфері малого підприємництва; оптимальне поєднання інтересів дрібного, середнього і великого виробництва; формування політики доходів, спрямованої на створення необхідних умов для відтворення робочої сили та реального зростання платоспроможного попиту населення.

Регулювання зайнятості сільського населення повинне здійснюватися шляхом поширення системи спрощеного оподаткування суб'єктів малого підприємництва; подолання цінового диспаритету між сільськогосподарською та промисловою продукцією, особливо між сільським господарством і переробною промисловістю; поліпшення стану кредитування сільської економіки; розмежування видаткової частини Державного фонду сприяння зайнятості населення з виділенням міського і сільського блоків з наступним спрямуванням коштів на реалізацію заходів активної політики зайнятості; підвищення рівня самоорганізації сільського населення, зайнятого в особистих підсобних господарствах, а також тих селян, які можуть скористатися правом самостійного господарювання на вилучено-

му із землекористування колективного сільськогосподарського підприємства земельному паї; створення ефективної системи збуту виробленої сільськогосподарськими товаровиробниками продукції на продовольчому ринку; надання статусу безробітного селянам - власникам земельних часток (паїв).

Особливості сучасного етапу аграрної реформи зумовлюють гостру необхідність суттєвої трансформації державної політики зайнятості сільського населення і, передусім, її складової частини - законодавчої бази. На сьогодні, на жаль, відсутність позитивних зрушень у напрямі скорочення обсягів сільського безробіття значною мірою зумовлена низьким рівнем законодавчого забезпечення регулювання зайнятості сільського населення, що виступає відчутним гальмом розробки адекватних механізмів державної політики зайнятості в програмних документах уряду, які передбачали б комплекс заходів по створенню інфраструктури сільського ринку праці, системи фінансового та організаційного забезпечення реалізації активних заходів на ньому. Хоча слід відзначити й певні позитивні кроки у напрямі вирішення цих проблем.

У цьому контексті слід, насамперед, відзначити прийнятий Указ Президента України “Про Основні засади розвитку соціальної сфери села” від 20 грудня 2000 р., яким визначені концептуальні напрями державної політики зайнятості на селі в сучасних умовах. При цьому, створення умов для продуктивної зайнятості разом із збільшенням доходів сільського населення визначено в якості основного завдання, яке слід реалізувати для досягнення мети соціальної політики на селі – забезпечення належного життєвого рівня сільського населення, що стане основою поліпшення демографічної ситуації і розвитку трудового потенціалу.

Основними засобами забезпечення продуктивної зайнятості сільського населення, при цьому, визначено: утвердження статусу селянина як реального власника та господаря на землі; запровадження спрощеного порядку реєстрації та звітності суб'єктів господарювання в аграрному секторі; розмежування підсобної та підприємницької форм господарювання сільських сімей, сприяння перетворенню особистих підсобних господарств у господарства товарного типу; підтримка розвитку особистих підсобних господарств як форми самозайнятості сільського населення; залучення приватного сектора у сільській місцевості до рекреаційно-туристичного підприємництва та підсобної діяльності у сфері туризму (сільського зеленого туризму); регулювання трудової міграції сільського населення, спрямування її з трудонадлишкових регіонів до депресивних сільських територій; запровадження системи професійного навчання і перепідготовки незайнятих працею сільських жителів; надання державної підтримки розвитку

дрібного і середнього підприємництва на селі; створення спеціального фонду підтримки підприємницької діяльності на селі молодих сімей; розвитку та підтримки діяльності кредитних спілок; поліпшення умов реалізації селянами продукції особистих підсобних господарств.

Вихідним документом, який має визначати основи державної політики зайнятості населення на період 2001-2004 рр., на сьогодні є Закон України "Про Державну програму зайнятості населення на 2001-2004 роки". Необхідною умовою її реалізації є тісний взаємозв'язок політики зайнятості та економічної політики держави, консолідація зусиль усіх гілок влади, діяльність яких пов'язана з вирішенням проблеми зайнятості населення, а також об'єднань роботодавців і профспілок. Програма також передбачає посилення ролі та відповідальності органів влади і соціальних партнерів за реалізацію політики зайнятості. На основі положень даної програми мають розроблятися щорічні програми зайнятості населення, що підкреслює важливість її прийняття в пакеті з проектом програми уряду.

Разом із тим, програма не позбавлена недоліків, якщо її оцінювати в контексті забезпечення вирішення проблем сільської зайнятості зокрема:

– у програмі акцентується увага на загострені проблеми зайнятості в монофункціональних містах. При цьому доцільно було б показати вплив цього процесу на сільський ринок праці, зважаючи на те, що в минулому значний контингент працюючих в них становили сільські жителі-маятникові мігранти;

– в програмі визначені чіткі завдання щодо створення нових робочих місць в промисловості, торгівлі та громадському харчуванні, на транспорті та у зв'язку, у будівництві. При цьому жодної згадки немає про сільське господарство та сільську місцевість. Сформульовані таким чином галузеві пріоритети свідчать про марність очікування в період її реалізації будь-яких суттєвих заходів державної підтримки у напрямі ліквідації сільського безробіття шляхом інвестування створення нових робочих місць. В документі, зокрема, зазначається, що визначення галузевих пріоритетів створення нових робочих місць пов'язане з державною підтримкою галузей, які здатні забезпечити максимально швидке збільшення обсягів валового внутрішнього продукту (це галузі, в яких накопичено великий експортний потенціал і галузі з швидким оборотом капіталу), визначають рівень економічної безпеки України, забезпечують функціонування інфраструктурних систем, задовольняють першочергові потреби населення. Проте сільського господарства в цьому переліку не існує. Селу, таким чином, відводиться роль подальшого самовдоволення поширенням зайнятості в особистих підсобних господарствах, тішачи офіційну статистику своїм домінуючим порівняно з так званим громадським сектором положенням у формуванні продовольчих ресурсів країни;

– не досить коректним видається і положення, що “Регіональні пріоритети щодо створення робочих місць визначатимуться з урахуванням: рівня зареєстрованого безробіття працездатного населення працездатного віку в регіоні; рівня життя населення регіону; гостроти соціальної напруженості в регіоні”. Як вже було зазначено, фіксована величина безробіття значно менша від його реального обсягу. Тим більше, що низький рівень фіксації безробіття є типовим явищем для сільських жителів, що не дозволить віднести сільську місцевість до регіональних пріоритетів створення робочих місць;

– сільська місцевість, передусім в особі поселень демографічної кризи, судячи з критеріїв, згаданих у програмі, не попадуть в категорію депресивних територій. Останні в документі визначені як території з високим рівнем концентрації промислово-виробничого потенціалу. Саме такі віднесені до групи регіонів, де передбачається зниження гостроти соціальної напруги за рахунок створення робочих місць;

– перелік заходів, спрямованих на розв'язання проблем зайнятості в агропромисловому комплексі, не містить чітких положень щодо конкретних механізмів та джерел фінансового забезпечення розгортання державних, галузевих і регіональних програм підтримки аграрної реформи (виробництво сільськогосподарської техніки, кредитні та освітні програми), розвиток нових форм і видів прикладання праці. Відсутні також пропозиції щодо диференціації цих заходів в розрізі типів сільських поселень, що, зрештою, на даному етапі можна вважати неможливим за відсутності чіткої уяви щодо реального стану справ на сільському ринку праці. Даний блок містить загальні наміри у цій сфері без їх матеріального наповнення;

– реалізація політики економічного заохочення суб'єктів приватного підприємництва до створення нових робочих місць та умов для самостійної зайнятості населення, яка має спрямовуватися на підприємства торгівлі, громадського харчування, житлового будівництва, комунального благоустрою, медичного обслуговування, сфери побуту, мала б передбачати оцінки реальних можливостей щодо цього в розрізі міських та сільських поселень;

– попередній розрахунковий потенціал розширення зайнятості населення повинен містити розбивку на міське і сільське населення з виділенням таких блоків як: працевлаштування на нові робочі місця; працевлаштування через державну службу зайнятості на вільні, новостворені робочі місця і сезонні роботи; участь у громадських роботах.

Крім того, потребує розробки механізм оцінку ефективності вакантних робочих місць в плані їх потенційної привабливості та здатності у найближчій перспективі забезпечити продуктивну зайнятість населення. Для сільського господарства це особливо актуально, зважаючи на наяв-

ність біля 1,5 млн. чол. прихованих безробітних у великих сільськогосподарських підприємствах.

В розвиток положення, що у 2001-2004 роках передбачається забезпечити рівний доступ роботодавців до отримання фінансової допомоги з Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття на створення додаткових робочих місць для працевлаштування зареєстрованих безробітних; забезпечити пріоритетність виділення коштів на ці цілі депресивним територіям з високою напругою на ринку праці, слід було б розглянути питання квотування фіксованих обсягів ресурсів для потреб міської і сільської місцевостей.

Логічним продовженням вдосконалення законодавства щодо регулювання сільської зайнятості вважається виданий у 2002 р. Указ Президента України "Про першочергові заходи щодо підтримки розвитку соціальної сфери села", яким затверджено Державну програму розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року. Слід зазначити, що першочерговим завданням, які покликана вирішити Програма, є збільшення зайнятості сільського населення в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм та особистих підсобних господарствах за рахунок нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її первинної переробки і збереження, поширення в сільській місцевості практики урізноманітнення видів господарської діяльності. Вирішення цього головного завдання передбачається забезпечити шляхом:

– розширення сфери зайнятості, створення умов для зростання доходів сільського населення, що можливо за рахунок: збільшення кількості працюючих у сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм за рахунок нарощування обсягів виробництва;

– сприяння розвитку особистих підсобних господарств, власники яких приєднали до присадибних ділянок землі, отримані внаслідок розпаювання сільськогосподарських угідь;

– створення мережі підприємств і організацій агросервісу, передусім у сфері матеріального постачання та збуту продукції;

– розвитку малого підприємництва у сферах діяльності, не пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом, зокрема побутового та комунального обслуговування населення, туризму тощо;

– законодавчого врегулювання питань зайнятості сільських громадян, які одержали у приватну власність земельні ділянки у процесі реформування сільськогосподарських підприємств, та питань, пов'язаних із наданням таким громадянам статусу безробітних у разі втрати ними роботи.

Принциповим моментом у виданому в 2001 р. Указі Президента України "Про Стратегію подолання бідності" є положення, згідно з яким саме проблема безробіття визнається одним з головних факторів поширення бідності. Особливо це стосується сімейного безробіття. Зокрема за-

значається, що головними причинами виникнення та поширення бідності є зменшення рівня зайнятості населення, зростання рівня безробіття, низький рівень оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованість із заробітної плати і соціальних виплат, що мають суто економічне підґрунтя, відсутність розвинутої системи страхування життєвих ризиків та адресної соціальної допомоги. Виключно така ситуація зумовила необхідність розроблення Стратегії, основними принципами якої мають стати "...підвищення рівня продуктивної зайнятості населення..." У зв'язку із цим створення економічно-правових умов для збільшення доходів і зростання економічної активності працездатних громадян визначено першочерговим напрямом проведення політики подолання бідності.

Основний зміст блоку "Стратегічні напрями подолання бідності" зводиться до наступного:

– необхідною передумовою подолання бідності є створення працездатним верствам населення умов для самостійного розв'язання проблем підвищення власного добробуту, що можливо лише в разі забезпечення продуктивної зайнятості, збалансування попиту і пропозиції на ринку праці, запобігання безробіттю;

– на першому етапі передбачається зупинення скорочення зайнятості в усіх сферах економічної діяльності та стабілізація тривалості пошуку роботи;

– другий етап характеризуватиметься поступовим зниженням безробіття з одночасним збільшенням обсягів зайнятості;

– метою третього етапу визначено зростання сукупного попиту на робочу силу та забезпечення кількісної і якісної збалансованості робочих місць та робочої сили;

– державна політика зайнятості населення здійснюватиметься шляхом реалізації державної та регіональних програм зайнятості за такими основними напрямами: збереження наявних та створення нових високопродуктивних робочих місць; формування професійно-кваліфікаційного складу робочої сили відповідно до потреб ринку праці; забезпечення активної участі у міжнародному розподілі праці; створення умов для розвитку самозайнятості населення та підприємницької ініціативи, поширення вторинної зайнятості працездатного населення; створення правової основи соціально-трудових відносин на селі, що виникають внаслідок розпаювання та передачі землі у приватну власність; підтримка регіонів, у яких склалася критична ситуація на ринку праці, шляхом створення механізму сприяння розвитку колишніх депресивних територій; сприяння працевлаштуванню неконкурентноздатних на ринку праці верств населення і створення надійного економічного механізму забезпечення їх зайнятості; забезпечення роботою працездатних осіб із сімей з дітьми; розвиток громадських робіт, що оплачуються за рахунок бюджетів.

Аналіз трансформації сільського ринку праці в умовах реформування аграрного сектора дозволяє окреслити коло головних проблем, які потребують негайного вирішення:

– встановлення статусу села як рівноправного нарівні з містом суб'єкта державної політики зайнятості, розширення кола суб'єктів та інфраструктурне забезпечення її реалізації;

– опрацювання механізмів забезпечення зайнятості сільських жителів, які вивільнятимуться з аграрного сектору в процесі реформ, у багатогалузевій виробничій і соціальній сфері села;

– формування потужного контингенту приватних виробників у сфері малого підприємництва;

– оптимальне поєднання інтересів дрібного, середнього і великого виробництв;

– формування політики доходів, спрямованої на створення необхідних умов для відтворення робочої сили та реального зростання платоспроможного попиту.

Враховуючи обмеженість фінансових ресурсів, головна увага в процесі реалізації державної політики зайнятості на сьогодні повинна приділятися економічним методам регулювання ділової поведінки населення. В основі цього процесу має бути положення, згідно з яким врегулювання співвідношення між пропозицією робочої сили та структурою попиту на неї повинне визначатися характером зміни оточуючого економічного середовища, яке формує вихідні параметри платоспроможного рівня населення як основної умови забезпечення достатньої для підтримання на необхідному рівні ділової активності ємності споживчого ринку.

Загальна стратегія державної політики регулювання зайнятості сільського населення, виходячи з цього, має здійснюватися у двох напрямах. *Перший* - через реалізацію державної політики, спрямованої на активізацію платоспроможного попиту (реформування політики доходів та системи їх оподаткування). *Другий* - шляхом впливу економічними важелями на активізацію ресурсного потенціалу суб'єктів сільської економіки (інвестиційна, податкова та кредитна політика).

Доцільність *першого напряму* обґрунтована тим, що бідність нині виступає головним чинником, який стримує можливості розширення ємності споживчого ринку, а відтак і сфери прикладання праці. Падіння реальних доходів населення адекватно призводить до скорочення обсягів споживання населення, а відтак до звуження ємності аграрного ринку. Це підтверджує нагальну необхідність реформування системи заробітної плати загалом та на селі зокрема, а також вдосконалення схеми оподаткування доходів громадян України. Підвищення рівня платоспроможності населення слід розглядати як гарантію зростання ліквідності сільськогоспо-

дарської продукції, а відтак - розширення попиту аграрного сектора на робочу силу.

Головними напрямами реалізації *другої групи* заходів державної політики зайнятості на селі в нинішніх умовах можна визначити наступні:

– переорієнтація податкового законодавства на потреби розвитку бізнесової діяльності на селі;

– створення сільськогосподарськими товаровиробниками будь-якої форми власності та господарювання альтернативної мережі переробних потужностей на кооперативній основі, що є одним з головних напрямів їх виходу на продовольчий ринок з власною продукцією високого ступеню переробки, підвищення рівня привабливості для банківського сектора, а також альтернативним варіантом самостійного вирівнювання цінових ножиць чисто економічними конкурентними засобами. Саме з розвитком сфери переробки та збуту сільськогосподарської продукції слід пов'язувати розвиток малого бізнесу, кооперації серед сільських товаровиробників;

– створення при органах місцевої влади спеціальних підрозділів з питань відносин влади і бізнесу. Допомога місцевої влади усіх рівнів крім виділення ресурсів з місцевих бюджетів має зводитись до сприяння у відведенні земельних ділянок та створення належних умов для фірмової торгівлі у містах, встановлення певних квот для сільських виробників на локальних продовольчих ринках, як це практикується, наприклад, по відношенню до малого бізнесу за кордоном;

– формування мережі кооперативних банків. Світовий досвід доводить, що кредитна кооперація на селі завжди виникала за саме умов, коли потреби місцевого зростаючого бізнесу наштовхувалися на відсутність адекватних джерел фінансування. У країнах з перехідною економікою саме в сільській місцевості, традиційно непривабливій для банківського капіталу, кооперативні банки тривалий час можуть відігравати роль соціальних амортизаторів. У Польщі, наприклад, через систему кооперативних банків проходить 90% кредитів для сільськогосподарського виробництва, переробки, торгівлі сільськогосподарською продукцією і супутніми видами товарів. Нині польська кооперативна система складається з трьох рівнів: центральний банк кредитних союзів, 9 регіональних і 1200 локальних кооперативних банків. Крім того, паралельно існують три кооперативних банки, які вийшли з під егіди центрального банка і стали самостійними. Кооперативні банки – проста форма організації взаємного кредитування громадян і дрібних підприємств. Вона доповнює, але не заміняє банківську систему країни. В періоди економічної нестабільності відповідна роль кооперативних банків може навіть зрости – вона буде займати ніші, що залишаються вільними. По мірі розвитку ринкової економіки кооперативні банки вростають в існуючу банківську систему і починають функціону-

вати за сучасними банківськими законами. У країнах з перехідною економікою кооперативні банки довгий час можуть відігравати роль соціальних амортизаторів, особливо в сільській місцевості, традиційно непривабливій для банківського капіталу;

– розмежування видаткової частини Державного фонду сприяння зайнятості населення з виділенням міського і сільського блоків з наступним спрямуванням коштів на реалізацію заходів активної політики зайнятості у відповідності з визначеними у програмах територіального розвитку пріоритетами. Аналогічний підхід має бути застосований і до розподілу коштів Державного фонду підтримки підприємництва. Це одночасно сприятиме підвищенню зацікавленості селищних та сільських Рад у формуванні та реалізації територіальних програм зайнятості населення;

– переорієнтація діяльності Міністерства аграрної політики України, його галузевих структур у напрямі формування оптово-продовольчого ринку, що має слугувати підґрунтям подальшого розвитку роздрібного (у тому числі дрібнооптового) продовольчого ринку. Організаційно-посередницька робота Центрів реформування та Дорадчих служб, які дане Міністерство планує створювати на базі управлінь сільського господарства, має передбачати постійне зростання частки функцій щодо сприяння сільським товаровиробникам у просуванні їхньої продукції на ринок шляхом надання маркетингових послуг, здійснення агроконсалтингу, залучення інвестиційних ресурсів у галузь, допомоги в розробці бізнес-планів, інформаційного забезпечення про існуючі ринки збуту, технології, інновації, законодавчі та нормативні матеріали тощо;

– визначення депресивних та інвестиційно-привабливих сільських територій. Такий підхід дозволить органам влади різних рівнів окреслити чіткі пріоритети у сфері управління трудовими ресурсами та демографічним розвитком сільських територій, активізувати діяльність щодо залучення інвестиційних, в тому числі й іноземних, ресурсів. Світовий досвід, зокрема Польщі, свідчить, що головним чинником, який стримує процес притоку іноземних інвестицій в регіони, виступає брак інформації з питань стану місцевого середовища;

– законодавче врегулювання механізм надання статусу безробітного селянам-власникам земельних паїв (часток);

– розробка заходів щодо вдосконалення системи підготовки та перепідготовки сільських кадрів у відповідності до кон’юнктури локальних ринків праці; квотування фінансових ресурсів Українського фонду підтримки підприємництва на потреби сільської місцевості з метою підпорядкування Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні завданням регулювання сільського ринку праці; оцінки впливу загострення ситуації на ринку праці в монофункціональних містах на рівень сільського безробіття;

– виділення при формуванні щорічних програм зайнятості населення окремим блоком фінансування заходів активної та пасивної політики зайнятості у сільській місцевості;

– оцінка реальних можливостей реалізації політики економічного заохочення суб'єктів приватного підприємництва до створення нових робочих місць та умов для самостійної зайнятості населення, яка має спрямовуватися на підприємства торгівлі, громадського харчування, житлового будівництва, комунального благоустрою, медичного обслуговування, сфери побуту в розрізі різних типів сільських поселень;

– оцінка потенціалу розширення зайнятості населення в сільській місцевості з виділенням таких блоків як: працевлаштування на нові робочі місця; працевлаштування через державну службу зайнятості на вільні, новостворені робочі місця і сезонні роботи; участь у громадських роботах;

– оцінка ефективності вакантних робочих місць на селі в плані їх потенційної привабливості та здатності у найближчій перспективі забезпечити продуктивну зайнятість безробітного сільського населення;

– забезпечення нормативно-правового врегулювання процесу становлення та розвитку сільського (зеленого) туризму.

Забезпечення зайнятості селян, вивільнених із сільського господарства в процесі його глобальної модернізації, у місцях їх постійного проживання, передбачатиме розвиток багатогалузевої і багатофункціональної виробничої та соціальної сфер, зокрема зосередження комплексної переробки сільськогосподарської продукції переважно в місцях її виробництва. В процесі реформування аграрної сфери постсоціалістичним країнам Центральної Європи вдалось уникнути масового безробіття селян значною мірою завдяки зосередженню в сільській місцевості переробки сільськогосподарської сировини, її зберігання та масового виробництва продуктів харчування.

1.6.Умови праці та використання робочого часу

Умови праці - це сукупність взаємопов’язаних чинників виробничого середовища, що впливають на здоров’я і працездатність людини в процесі праці, на всебічний розвиток особистості. Вони поділяються на чотири групи (санітарно-гігієнічні, психофізичні, естетичні і соціально-психологічні) та умови праці характеризують стан охорони, безпеки, гігієни праці та виробничого середовища в галузях економіки, а також зайнятість працівників на важких роботах із шкідливими та небезпечними умовами праці.

Охорона та безпека праці являє собою це комплекс організаційно-технічних, соціально-економічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-

профілактичних заходів, що забезпечують збереження здоров'я та працездатності людини в процесі праці.

Державне управління охороною праці в Україні здійснюють: Кабінет Міністрів України, Державний комітет з нагляду за охороною праці, Міністерство праці та соціальної політики України, інші міністерства і відомства, місцеві органи влади та самоврядування.

Серед основних принципів державної політики з охорони праці можна виділити наступні блоки:

– пріоритет життя та здоров'я працівників по відношенню до результатів виробничої діяльності підприємства, повної відповідальності роботодавця за створення безпечних і нешкідливих умов праці;

– комплексне вирішення завдань охорони праці на базі національних програм з цих питань та з урахуванням інших напрямів соціально-економічної політики, досягнень науково-технічного прогресу, діяльності в галузі охорони навколишнього природного середовища;

– соціальний захист працівників, повна компенсація завданої шкоди особам, які постраждали від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань;

– встановлення єдиних нормативів з охорони праці для всіх підприємств незалежно від форм власності та господарювання;

– використання економічних методів управління охороною та безпекою праці, надання пільгового оподаткування, що сприяє створенню безпечних і нешкідливих умов праці, участь держави у фінансуванні заходів з охорони праці;

– проведення регулярного навчання, професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці;

– міжнародне співробітництво в галузі охорони праці та використання світового досвіду організації роботи з поліпшення умов і безпеки праці.

Згідно з чинним законодавством кожний працівник має права на охорону праці, зокрема:

– при укладанні трудового договору працівник має бути поінформований власником під розписку про умови праці на підприємстві (організації, установі), наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих чинників;

– умови праці на виробничому місці, рівень безпеки технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування, стан засобів захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутові умови, де він працює, повинні відповідати вимогам нормативних актів з охорони праці;

– працівник має право відмовитися від дорученої роботи, якщо створилася виробнича ситуація, небезпечна для його життя чи здоров'я. За період простою з цих причин працівникові виплачується компенсація згідно з чинним законодавством;

– працівників, які за станом здоров'я потребують надання легшої роботи, роботодавець повинен відповідно до медичного висновку перевести за їхньою згодою на таку роботу тимчасово чи без обмеження строку. Оплата праці здійснюється згідно з чинним законодавством;

– працівники, зайняті на роботах з важкими та шкідливими умовами праці, мають право на одержання безоплатно лікувально-профілактичного харчування, молока чи рівноцінних йому харчових продуктів, газованої солоної води, скорочену тривалість робочого часу, додаткову оплачувану відпустку, оплату праці в підвищеному розмірі та інші пільги та компенсації. На роботах зі шкідливими або здійснюваних у несприятливих температурних умовах працівникам видаються безоплатно за встановленими нормами спеціальний одяг, спеціальне взуття та інші засоби індивідуального захисту та знешкоджуючі засоби;

– роботодавець зобов'язаний компенсувати працівникові шкоду, заподіяну йому каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням трудових обов'язків, у повному розмірі втраченого заробітку відповідно до чинного законодавства, а також виплатити потерпілому одноразову компенсацію. Розмір останньої компенсації встановлюється колективним договором;

– у разі смерті потерпілого розмір одноразової компенсації повинен бути не меншим п'ятирічного заробітку працівника на його сім'ю, крім того, не меншим однорічного заробітку на кожного утриманця померлого, а також на його дитину, яка народилася після смерті потерпілого;

– роботодавець відшкодовує також потерпілому витрати на лікування, протезування, догляд за ним та інші види медичної та соціальної допомоги;

– забороняється застосування праці жінок на важких роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці, на підземних роботах, а також залучення жінок до перенесення та пересування речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Жінки на час вагітності переводяться на іншу роботу зі збереженням середнього заробітку за попередньою роботою;

– забороняється використання праці неповнолітніх - осіб молодших 18 років на важких роботах і на роботах із шкідливими чи небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах тощо.

Ринкове середовище, зокрема ринок праці передбачає відносно високі стандарти безпеки та охорони праці на робочих місцях.

Охорона праці працівників аграрного сектора є важливою складовою поліпшення умов їх праці. Проте кількість травм, їх частота, втрата робочих днів, коефіцієнт тяжкості нещасних випадків свідчать про низький рівень охорони праці у галузях сільського господарства. Це насамперед, виявляється в недостатності застосування машин, механізмів та уста-

ткування, наявності великої кількості робочих місць з підвищеним рівнем шуму, вібрації, великою загазованістю, запиленістю, а також несприятливим температурним режимом. Крім того, працівники не завжди дотримуються правил охорони праці, вимог до роботи з отрутохімікатами і пестицидами, недостатньо забезпечені спецодягом, взуттям тощо.

За 1990-2000 рр. число нещасних випадків з розрахунку на 1000 працюючих зменшилось в 3,4 рази і становило 2,2 випадку. Водночас середня тривалість одного нещасного випадку підвищилась в 1,7 рази і досягла 42,4 дня. У 2000 р. в сільськогосподарському виробництві чисельність працюючих у несприятливих умовах становила 12,4% від облікової кількості штатних працівників. Протягом року внаслідок нещасних випадків на виробництві постраждало 5,1 тис. чол., з них 299 особи померли від травм. Середня тривалість непрацездатності потерпілих (коефіцієнт тяжкості) за 1990-2000 рр. збільшилась на 50,2% і досягла у 2000 р. 36,5 люд.-днів.

Найбільше працівників аграрного сектора постраждало від дії предметів та деталей, що рухаються – 11,5 тис. чол. (24%), внаслідок падіння - 1376 чол. (21,8), з яких 459 чол., або кожен третій, падали з висоти. Понад 12% припадає на ушкодження внаслідок контакту з тваринами та обрушення чи обвалу предметів. Під час дорожньо-транспортних пригод було травмовано 396 чол. (6,3%). Серед найбільш поширених подій питома вага жінок у загальній чисельності потерпілих знаходяться в межах 10-23%, за винятком ушкоджених внаслідок контакту з тваринами, де вона досягає 49 відсотків.

Розподіл нещасних випадків за основними причинами свідчать, що більше половини (55,5%) зазнали їх з організаційних причин, 29,3% - з технічних, 2,9% - з психофізіологічних, а решта припадає на інші причини.

Серед організаційних причин нещасних випадків найбільш поширене порушення вимог безпеки під час експлуатації устаткування, машин, механізмів тощо - 32,5%, близько 13% припадає на порушення трудової і виробничої дисципліни, технологічного процесу та недоліки під час навчання безпечним прийомам праці, понад 5% - на порушення правил дорожнього руху та невикористання засобів індивідуального захисту через небезпечність ними, 2,7% - на порушення режиму праці та відпочинку.

Найбільш важким стосовно наслідків нещасних випадків (частка смертельно травмованих від загальної кількості потерпілих) є порушення правил дорожнього руху - 20,7% загиблих від кількості потерпілих. Понад 8% - це загиблі внаслідок нещасних випадків, спричинених порушенням режиму праці, відпочинку та дисципліни.

У структурі класифікованих технічних причин кожен третій нещасний випадок (33,4% травмованих) припадає на незадовільний технічний

стан виробничих об'єктів, будинків, споруд, території, засобів виробництва та транспортних засобів, з них 6,2% травмовано смертельно. З причини недосконалості, невідповідності вимогам безпеки технічного процесу зазнало травм 28,9%, з них 4,6% смертельних. На інші види технічних причин припадає 18-20% травмованих.

Серед психофізіологічних причин, на які припадає 2,9% травмованих, переважає алкогольне сп'яніння. У структурі причин цієї категорії на нього припадає понад 60 відсотків.

Помісячна кількість загиблих має чітко виражену сезонність. Пік збігається з періодом напружених польових робіт, насамперед збирання врожаю у липні-жовтні. Саме в ці чотири місяці (третина календарного року) загинуло 45,4% від річної кількості.

Найбільше постраждало працівників рослинництва та кормовиробництва - 30,7% і загальногосподарських працівників - 20,9%, а кожен восьмий із загиблих – працівник тваринництва.

Половина усіх смертельних нещасних випадків сталася на ділянках рослинництва та загального призначення, а на дорогах - 21,2%.

За видами подій, як і в попередні роки, домінують наїзди - 22,2% загальної кількості. Ще 14,4% загинули внаслідок падіння, а 10,6% - від ураження електричним струмом.

Найчастіше смертельні випадки мали місце під час виконання транспортних робіт - 23,2%, охоронних - 14,6 та при ремонті і технічному обслуговуванні – 13,8%. На роботах в рільництві загинуло 9,1%, загальногосподарських – 7,6, у тваринництві – 6%.

З причин нещасних випадків переважають незадовільна організація робіт (16%), порушення правил дорожнього руху і незадовільний технічний стан засобів виробництва (відповідно 13,8 та 13,2%), порушення трудової і виробничої дисципліни (12,3%). Недоліками у навчанні безпечним прийомам праці спричинено 9,2% смертельних нещасних випадків.

На автомобільний транспорт і трактори як травмуючи чинники, припадає по 18,4%, на сільськогосподарські машини - 9,1, на хімічні речовини та повітряне середовище - 10,6%.

У 2000 р. згідно з матеріалами розслідування нещасних випадків зі смертельними наслідками з кожним другим загиблим не було проведено вступного інструктажу, з кожним п'ятим – первинного (періодичного). Лише 38% постраждалих пройшли навчання з виконуваної в момент нещасного випадку роботи і лише 35% - перевірку знань. Серед загиблих 91 працівник не проходив попереднього, а 76 – періодичного медичного огляду.

Однією з важливих умов формування стабільних кадрів є поліпшення побутових умов на виробництві. В значній кількості сільськогосподарських підприємств будинки механізатора і тваринника зна-

ходяться у занедбаному стані, лазні і душові не працюють. Низький рівень медичного, побутового та інших видів обслуговування, соціально-побутові об'єкти на виробництві часто використовуються не за призначенням.

За даними відділу охорони праці, пожежної безпеки і безпеки дорожнього руху Міністерства аграрної політики України, у 2000 р. рівень забезпечення працюючих засобами індивідуального захисту становив: спецодягом - 26,1%, спецвзуттям – 25,2, захисними щитками – 35,4, захисними окулярами – 31,8, запобіжними поясами – 17,6, захисними касками – 29,1, респіраторами – 23, протигазами – 17,9, діелектричними рукавицями – 31,2, навушниками (протишумними вкладишами) – 30,8%.

Аналіз санітарно-гігієнічних умов праці на робочих місцях свідчить про низький рівень забезпеченості санітарно-побутовими приміщеннями, зокрема: гардеробними – 58,5% від нормативу, душовими – 65,9, умивальниками – 70,1, убиральнями – 84,9, приміщеннями для сушіння спецодягу – 40,2, приміщеннями особистої гігієни жінок– 27,8%.

Ступінь ефективності і раціональне використання робочої сили в сільськогосподарському виробництві визначається системою показників, зокрема абсолютними і відносними показниками календарного, табельного та максимально можливого фондів робочого часу. Календарний фонд робочого часу розраховується як сума явок та неявок зайнятих працівників. Табельний фонд робочого часу відрізняється від календарного на кількість неявок працівників у святкові та вихідні дні. Максимально можливий фонд робочого часу визначається як максимальна тривалість часу, яку можливо відпрацювати відповідно до чинного законодавства.

Аналіз використання фонду робочого часу свідчить, що у розрахунку на одного працівника в сільському господарстві відпрацьовано на 7,1% більше ніж в середньому по галузях економіки. В основному це відбувається за рахунок того, що працівник сільського господарства втрачав робочого часу 3,7% проти 8,3% в середньому по галузях економіки, неявки з поважних причин складали відповідно 7,5% і 10,5%, в тому числі тимчасова непрацездатність становила 33 год. та 48 год. В той же час середня тривалість одного працівника в сільському господарстві була на 13,2% більша.

У 2000 р. право на отримання щорічної основної відпустки отримало тільки 62,4% усіх працівників сільськогосподарських підприємств.

Колективні договори – це інформація про кількість та структуру колективних договорів (укладених та зареєстрованих), яких подається підприємствами, установами та організаціями, на яких вони діють, за винятком малих підприємств. Витрати на надання працівникам та членам їх сімей соціальних пільг включають допомоги на оздоровлення у зв'язку з тривалою хворобою або смертю, доплати непрацюючим пенсіонерам до їх

пенсії, дотації на оплату комунальних послуг, харчування, житлове будівництво тощо.

За даними статистичного спостереження, станом на 31 грудня 2000 р. кількість укладених договорів по галузі "Сільське господарство" становила 9,9 тис., або 13,7% від загальної кількості договорів по галузях економіки України. Зазначені договори передбачали питання, пов'язані головним чином з організацією трудового процесу, зокрема: тривалість робочого часу, розмір заробітної плати та премії, надання соціальних пільг, процедура вивільнення (скорочення) працівників, забезпечення продуктивної зайнятості, зміни робочого місця, просування по службі тощо.

Аналіз стану виконання колективних договорів по галузі "Сільське господарство" на кінець 2000 р. свідчить, що кількість зобов'язань з питань зайнятості становить 83,4%, оплати праці - 79,4, охорони праці - 81,2%.

Для посилення соціальних гарантій щодо забезпечення належних умов і охорони праці, соціального страхування від виробничого травматизму та професійних захворювань працівників аграрного сектора потрібно вжити ряд нормативно-правових, організаційних та економічних заходів, зокрема відновлення та вдосконалення системи стандартів безпеки праці, перегляд діючих і розробка нових норм і правил з охорони праці, гігієнічних нормативів, санітарних норм і правил з урахуванням міжнародних стандартів, норм і нормативів; перегляд переліку виробництв, робіт, професій і посад щодо отримання права працівників на додаткові пільги у зв'язку з шкідливими і небезпечними умовами праці; активізувати роботу органів системи управління охороною праці в регіонах та підвищити відповідальність місцевих органів виконавчої влади з координації діяльності в галузі охорони праці. Крім того, необхідно переглянути "Список виробництв, професій і робіт з важкими і шкідливими умовами праці жінок" у напрямі зменшення норм гранично допустимих навантажень при підніманні та переміщенні важких предметів вручну.

З метою реалізації конституційного права працюючих в аграрному секторі на належні, безпечні та здорові умови праці необхідно: укомплектувати службу охорони праці кваліфікованими фахівцями з охорони праці на обласному, районному рівнях, на підприємствах і в організаціях АПК; удосконалити систему підготовки фахівців з охорони праці в закладах аграрної освіти; запровадити нову систему соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; забезпечити належний рівень фінансування заходів, пов'язаних з реалізацією державної політики у сфері охорони праці; удосконалити мережу довідково-інформаційного забезпечення в галузі охорони праці, передбачивши створення консультативних пунктів по наданню допомоги з питань охорони праці фермерським і одноосібним господарствам; відновити систему об-

ліку, аналізу стану безпеки та умов праці в галузях агропромислового комплексу.

1.7. Інвестиції в основний капітал у галузі соціальної інфраструктури села

Задоволення життєвих потреб сільських жителів в значній мірі залежить від збільшення обсягу інвестицій в основний капітал у галузі соціальної інфраструктури. Ринкове середовище ставить жорсткі вимоги до підвищення ефективності використання ресурсів, зниження витрат на виробництво, освоєння нової техніки та технологій, а також підвищення якості вироблених товарів (послуг) підприємствами, організаціями, установами соціальної сфери. Проте більшість господарських суб'єктів у зв'язку з високим ступенем фізичного та морального зношення основних виробничих фондів не можуть виконувати свої основні функції. Все це вимагає посилення державної підтримки щодо розвитку матеріальної бази соціальної інфраструктури села.

Під інвестиціями (капіталовкладеннями) розуміють майнові та інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті чого створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. До інвестицій в основний капітал належать витрати на будівельні роботи всіх видів; монтаж та придбання устаткування, передбаченого в кошторисах на будівництво; придбання виробничого інструменту та господарчого інвентарю включених до кошторису на будівництво; придбання машин й устаткування, що не входять до кошторису на будівництво, а також на інші капітальні роботи і витрати.

Головні етапи інвестування такі:

– перетворення ресурсів у капіталовкладення (витрати), тобто спрямування інвестицій у конкретні об'єкти інвестиційної діяльності (власне інвестування);

– перетворення вкладених коштів у приріст капітальної вартості, що характеризує кінцеве перетворення інвестицій та отримання нової споживної вартості;

– приріст капітальних вартостей у формі доходу або соціального ефекту, тобто кінцева мета інвестиційної діяльності.

Початковий та кінцевий ланцюжки замикаються, утворюючи новий взаємозв'язок: прибуток - ресурси, тобто процес нагромадження повторюється. При цьому слід мати на увазі, що процес нагромадження грошових ресурсів, не входячи в інвестиційну діяльність, становить його необхідну передумову. Інвестиційна діяльність - основа індивідуального кругообігу інвестицій на підприємстві. Інвестиційний цикл (період) містить один оборот інвестицій, тобто рух вартості, авансованої у капітальне майно, від моменту акумуляції коштів до моменту їх відшкодування.

Держава стимулює інвестиційну діяльність підприємств шляхом надання їм податково-амортизаційних преференцій (пільг з оподаткування прибутку або пільгових норм амортизації).

За характером участі в інвестуванні виділяються прямі та непрямі інвестиції. Під першими розуміється безпосереднє вкладення коштів інвестором в об'єкти інвестування, під другими - інвестування, опосередковане іншими особами (інвестиційними або фінансовими посередниками).

За періодом інвестування розрізняють коротко- та довгострокові інвестиції. Під короткостроковими інвестиціями розуміють, як правило вкладення капіталу на період, не більше одного року (наприклад, короткострокові депозитні внески, купівля короткострокових ощадних сертифікатів тощо), під довгостроковими - вкладення капіталу на період більше одного року. У практиці інвестиційних компаній довгострокові інвестиції поділяються таким чином: до 2 років; від 2 до 3 років; від 3 до 5 років; понад 5 років.

За формами власності інвесторів розрізняють інвестиції приватні (акціонерні), державні, іноземні та спільні.

Чинним законодавством визначено, що суб'єктом інвестиційної діяльності, який приймає рішення про вкладення власних, позичкових і залучених майнових та інтелектуальних цінностей в об'єкти інвестування є інвестор. Це може бути юридична або фізична особа, яка приймає рішення щодо вкладення власних, позичкових і залучених майнових, інтелектуальних та інших цінностей в об'єкти інвестування з метою досягнення соціального, економічного або іншого результату.

Інвестор може виступати у ролі вкладника, кредитора, покупця, а також виконувати функції будь-якого учасника інвестиційної діяльності. Всі інвестори мають рівні права у здійсненні інвестиційної діяльності, самостійно визначають цілі, напрями, види та інструменти інвестування і залучають для реалізації інвестицій на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності.

Згідно з чинним законодавством інвеститор має право володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктами та результатами інвестицій, включаючи реінвестиції і торговельні операції. Для фінансування інвестицій інвеститор може залучати кошти у вигляді кредитів, позичок або шляхом випуску цінних паперів.

Інвеститор зобов'язаний:

– подати фінансовим органам декларацію про обсяги та джерела здійснюваних ним інвестицій;

– одержати необхідний дозвіл або узгодження відповідних державних органів та спеціальних служб на капітальне будівництво;

– одержати висновок експертизи інвестиційних проектів щодо додержання технологічних, санітарно-гігієнічних, радіаційних, екологічних та архітектурних вимог.

Крім того, як суб'єкт інвестиційної діяльності інвеститор зобов'язаний: дотримуватися державних норм і стандартів; виконувати вимоги державних органів і посадових осіб, що пред'являються у межах їх компетенції; подавати в установленому порядку бухгалтерську і статистичну звітність; не допускати недобросовісної конкуренції та виконувати вимоги антимонопольного законодавства; отримувати ліцензію на виконання спеціальних видів робіт, які потребують відповідної атестації.

Будівництво будь-якого об'єкта соціального призначення здійснюється на конкретній земельній ділянці. Усі процедури, пов'язані з відведенням земельних ділянок під забудову, регламентуються Земельним кодексом України. Будівництво жилих, культурно-побутових та інших будівель і споруд на земельних ділянках, що перебувають у власності або користуванні, здійснюється після погодження з органами місцевого самоврядування.

Подальший розвиток матеріальної бази соціальної сфери села залежить від інвестиційної політики держави, яка включає загальні принципові рішення і заходи, що визначають обсяги та напрями державної підтримки з метою забезпечення ефективності її розвитку, усунення внутрішньогалузевих диспропорцій, стимулювання інвестиційної діяльності недержавних інвесторів.

Інвестиційна політика держави в соціальній сфері має спрямовуватися на підтримку виробництва, насамперед найбільш важливих видів послуг та товарів для задоволення потреб населення; існуючих та нових форм господарювання у соціальній інфраструктурі; розвитку і впровадження науковомістких та прогресивних технологій у сфері послуг; охорони земельних ресурсів і навколишнього природного середовища; реалізації інвестиційних проектів суб'єктів підприємницької діяльності у спеціальних економічних зонах і територіях пріоритетного розвитку; залучення іноземних інвестицій тощо.

Державна інвестиційна політика реалізується через механізми прямого та непрямого економічного регулювання. Пряма підтримка соціальної інфраструктури села здійснюється державою за визначеними напрямами (пріоритетами) шляхом фінансування державних спеціальних цільових інвестиційних програм розвитку соціальної сфери села, сільської шляхової мережі, підготовки кадрів, інших економічних проблем. Засобами непрямого економічного впливу держава стимулює інвестиції товаровиробників та інших інвесторів на формування соціальної інфраструктури шляхом пільгового оподаткування і кредитної підтримки, удосконалення політики амортизації, прямих та непрямих субсидій тощо.

Практичні дії громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій відбиваються в інвестиційній діяльності, яка регулюється Законом України "Про інвестиційну діяльність" та іншими законодавчими актами.

Суб'єктами інвестиційної діяльності можуть бути інвестори або її учасники, зокрема:

– громадяни, недержавні підприємства, господарські асоціації, спілки і товариства, громадські й релігійні організації та інші юридичні особи;

– держава в особі центральних органів державної влади й управління, органів місцевої влади за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державні підприємства й установи за рахунок всіх джерел фінансування;

– іноземні громадяни, юридичні особи та держави.

Об'єктами інвестиційної діяльності у соціальній сфері можуть бути будь-яке майно, зокрема основні засоби, включаючи землю, запаси і витрати, в усіх галузях економіки, цінні папери, цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права.

Розробка та вкладення певних коштів у конкретний інвестиційний проект передбачатиме ризик, що певною мірою залежить від комплексу чинників. Поняття ризик означає ймовірність виникнення непередбачених втрат інвестиційного капіталу. Це, насамперед характеризуються зниженням прибутку, доходу тощо. Залежно від існуючої ситуації в країні (регіоні) на макрорівні можна систематизувати основні види прояву ризиків таким чином: політичні, економічні, соціальні, правові, транспортні, екологічні та криміногенні.

Загальний розмір інвестиційного ризику залежить від часу та ступеня впливу на фінансове становище інвестора, прояву та джерел виникнення ризиків і дорівнює сумі всіх ризиків.

Інвестування розвитку соціальної інфраструктури села в Україні здійснюється з різних джерел фінансування, зокрема за рахунок коштів місцевих і державного бюджетів, сільського населення, товаровиробників різних форм господарювання. Особливості сучасного етапу розвитку соціальної сфери села за 1990-2000 рр. визначали переважно чинники скорочення інвестицій на дані цілі внаслідок економічної кризи, а також зміни пріоритетів інвесторів і структури джерел фінансування будівництва об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості в процесі ринкової трансформації економіки. Основним джерелом формування бюджетів різних рівнів є розподіл податків і зборів та закріплення їх конкретних видів за державним та місцевим бюджетами. Це забезпечує не тільки самостійність бюджетів, а й активізує їх роль у проведенні державної політики, дозволяє суб'єктам місцевого самоврядування без втручання

центральних органів влади формувати власні фінансові ресурси та розробляти прогнози на майбутнє і виконувати програми соціально-економічного розвитку територій.

Об’єкти соціальної інфраструктури можуть фінансуватися з різних джерел, основні з яких такі: кошти державного бюджету України; кошти місцевих бюджетів; прибутки від основної і додаткової діяльності підприємств, на балансі яких перебувають об'єкти соціальної сфери, якщо основна і додаткова діяльність не є діяльністю в соціальній сфері; прибутки від платних послуг у соціально-культурній сфері, наданих підприємствами, на балансі яких перебувають такі об'єкти; прибутки підприємств від надання в оренду будь-якої їхньої власності. Крім того, існують і допоміжні джерела фінансування, зокрема позичкові кошти, благодійні внески фізичних та юридичних осіб тощо. Серед інших видів джерел фінансування може застосовуватися модель фінансової підтримки функціонування соціальних об’єктів за рахунок орендної плати за землю.

Внаслідок спаду обсягів виробництва, поглиблення диспаритету цін, несвоєчасних розрахунків держави із сільськогосподарськими товаровиробниками значно знижується доходність і платоспроможність господарств. Тому протягом останніх років витрати на розвиток соціальної сфери зменшуються. Водночас, враховуючи скрутне фінансове становище сільських рад, передавати об'єкти соціальної інфраструктури та інженерні мережі, що перебувають на балансі сільськогосподарських підприємств, слід поетапно, у міру збільшення надходжень до бюджетів місцевих органів самоврядування.

До юридичних осіб, які мають певні пільги щодо оподаткування, відносять будівельні, монтажні, проектні та інші організації. Вони не сплачують податок від одержаного прибутку якщо споруджують у сільській місцевості житло, об'єкти побуту, торгівлі, громадського харчування, зв'язку, освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, а також будують шляхи, енергетичні, газові та водорозподільні системи та інші об'єкти, які сприяють поліпшенню і подальшому розвитку соціальної сфери села. Водночас підприємства та організації соціальної інфраструктури не належать до пільгової категорії оподаткування, хоча, на нашу та на думку багатьох економістів, податкові пільги набагато ефективніші, ніж пряме бюджетне фінансування.

Відсутність необхідних коштів на утримання об'єктів соціального призначення вимагає умовного їх розподілу залежно від джерел фінансування. У зв'язку з цим пропонується виділяти такі блоки: об'єкти сільської соціальної інфраструктури, які повністю фінансуються за рахунок бюджету (місцевого чи державного); об'єкти сільської соціальної інфраструктури, що функціонують на основі самоокупності та частково за рахунок бю-

джету і споживачів; об'єкти сільської соціальної інфраструктури, які працюють на комерційній основі.

Після передачі об'єктів соціальної інфраструктури у комунальну власність постає питання їх фінансування з державного бюджету. Це вимагає від місцевих органів управління своєчасного складання фінансових розрахунків на об'єкти, зокрема передавальних фінансових планів та кошторисів.

Для забезпечення діяльності підприємств та організацій соціальної сфери, а також зменшення вартості наданих послуг необхідно у короткий термін переглянути систему оподаткування, звільнивши об'єкти соціальної інфраструктури від податку на додану вартість, виділити їм цільові безпроцентні кредити для оновлення матеріально-технічної бази, а також удосконалити систему пільг при користуванні електроенергією, газом, водою тощо.

В Україні не існує окремого, тобто "особливого" оподатковування об'єктів соціального призначення, оскільки податки сплачуються не окремими видами об'єктів, а юридичними і фізичними особами, яким можуть належати об'єкти соціальної сфери за правом власності або ж знаходитися у них в управлінні або оренді. Тому йтиметься лише про правила оподатковування юридичних (фізичних) осіб, на балансі яких є об'єкти соціальної інфраструктури, а не про "оподатковування об'єктів соціальної інфраструктури".

Система податків в Україні регламентується Законом України "Про систему оподатковування", а саме: ст.14 встановлює види загальнодержавних податків і зборів (обов'язкових платежів), а ст.15 - види місцевих податків і зборів (обов'язкових платежів).

Загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) встановлюються Верховною Радою України і стягуються на всій території України, крім Автономної Республіки Крим, де вони встановлюються Верховної Радою Республіки в межах, зазначених у законах України.

Місцеві податки і збори (обов'язкові платежі). Механізм збору і порядок їх сплати встановлюються сільськими, селищними, міськими радами відповідно до переліку і у межах розмірів ставок згідно із законами України (крім збору за проїзд по території прикордонних областей автотранспорту, що їде за кордон, встановленого обласними радами).

Правова база оподатковування підприємств, на балансі яких знаходяться об'єкти соціального призначення, має деякі особливості. Тому сучасні умови розвитку суспільства вимагають вирішення проблеми інвестування соціальної сфери села на основі нормативів бюджетної забезпеченості населення. Схема створення нормативної бази формування місцевих бюджетів може мати такий вигляд: соціальні стандарти на послуги, які надаються за рахунок бюджету; нормативи бюджетної забезпеченості

населення для кожного періоду розвитку економіки (на утримання об'єктів бюджетних галузей та фінансування модернізації їх матеріальної бази); соціальний бюджет (або бюджет розвитку) як складова державного та місцевих бюджетів.

До соціальних стандартів на послуги колективного споживання належать: освітні стандарти загальної середньої освіти; стандарти якості та обсягів медичної допомоги і послуг; послуги закладів та установ культури і мистецтв, що надаються малозабезпеченим верствам населення та найбільш соціально уразливим категоріям громадян безкоштовно чи на пільгових умовах; соціальний рівень забезпечення громадським житлом соціально незахищених верств населення; система соціальних гарантій ветеранам війни та праці (медичні, комунальні, санаторно-курортні послуги) для різних періодів розвитку національної економіки (криза, стабілізація, піднесення).

Формування зазначеної системи державних мінімальних соціальних стандартів (нормативів) може бути здійснене шляхом залучення до їх розробки відповідних галузевих науково-дослідних установ. Диференціація соціальних стандартів з урахуванням стану економіки дозволить перейти на нормативний метод формування місцевих бюджетів незалежно від економічної ситуації. Для нинішнього етапу необхідно сформувати систему державних мінімальних соціальних стандартів, а на її основі - нормативи мінімальної бюджетної забезпеченості населення та соціальні бюджети мінімального рівня. Оскільки переважна більшість місцевих органів самоврядування не в змозі за рахунок власних доходів сформувати повноцінний бюджет, їм повинна надаватись допомога з державного бюджету.

Стабільне функціонування підприємств неможливе без інвестицій. Дослідження свідчать, що в інвестиційному процесі у соціальній сфері села за останні 10 років мали місце різкі й неоднозначні зміни. Враховуючи характер цих змін можна виділити 4 етапи:

На першому етапі (1991–1992 рр.) завдяки переорієнтації пріоритетів державної інвестиційної політики були створені порівняно кращі умови фінансування будівництва об’єктів невиробничого призначення у сільській місцевості. Так, загальні обсяги інвестицій на дані цілі в 1991 р. перевищили 4,5 млрд. грн. у порівнянних цінах 1996 р. Однак перший етап не був тривалим.

На другому етапі (1993–1995 рр.) в умовах швидкого поглиблення економічної кризи відбулося значне скорочення інвестицій у соціальну сферу села, передусім за рахунок коштів державного бюджету. У 1996 р. обсяги цих інвестицій становили 776 млн. грн., що майже у 6 разів менше, ніж в 1991 р. Скорочення інвестицій у соціальний розвиток села на даному етапі практично відбувалося в арифметичній прогресії.

На третьому етапі (1996–1999 рр.) темпи інвестиційного спаду в соціальній сфері села уповільнилися, а динаміка інвестицій досягла нижнього її рівня у 1999 р., коли їх обсяги становили 470 млн. грн. у порівнянних цінах, або 60,6% від рівня 1996 р.

Четвертий, новітній етап (2000–2001 рр.) характеризується після кризовим зростанням обсягів інвестицій в об'єкти житлово-цивільного призначення у сільській місцевості. Загальні обсяги інвестицій на дані цілі у 2001 р. становили 705 млрд. грн. у фактичних цінах. Враховуючи пожвавлення будівництва у соціальній інфраструктурі у 2001 р., є підстави вважати, що інвестиції на соціальний розвиток села також збільшаться.

Зазначені тенденції динаміки інвестицій у соціальній сфері села збігалися з аналогічними змінами відповідних показників по державі. Однак темпи погіршення інвестиційного забезпечення розвитку соціальної сфери у сільській місцевості були більшими ніж у містах.

Інвестиції в об'єкти житлово-цивільного призначення на селі окремих регіонів України значно різняться. Аналіз даних свідчить, що проблема інвестиційного забезпечення розвитку соціальної сфери села була найбільш гострою у Кіровоградській, Миколаївській, Рівненській, Чернівецькій і Чернігівській областях де обсяги інвестицій на дані цілі з розрахунку на одного сільського жителя в 2000 р. у фактичних цінах не перевищували 30 грн. Порівняно вищий рівень цього показника у Дніпропетровській і Київській областях.

У структурі інвестицій в основний капітал у соціальну сферу села, здійснених у 2000 р., житлові будинки та гуртожитки становлять - 63,7%, водопровід, водоводи і мережі - 1,7, газифікація - 17,9, теплопостачання - 0,7, лікарні й амбулаторно-поліклінічні заклади - 2,1, санаторії, будинки відпочинку і дитячі оздоровчі заклади - 3,7, середні і дошкільні заклади освіти - 9,1, інші об'єкти - 1,1%.

Динаміка і структура інвестицій в основний капітал у соціальній сфері села значною мірою обумовила обсяги введення у дію об'єктів невиробничого призначення. Так, введення в дію окремих їх видів характеризується помірним скороченням річних обсягів освоєння найважливіших об'єктів – житла, газових мереж і закладів освіти.

За 1990-2000 рр. відбулися суттєві зміни у джерелах фінансування інвестицій. Так, якщо в 1990 р. у структурі інвестицій в основний капітал у сільському господарстві 50,9% становила колективна і 49,1% державна форма власності, то у 2000 р. - відповідно 69,0 і 11,5%. Крім того, питома вага нових форм власності досягла: приватної - 17,1%, міжнародних організацій та юридичних осіб інших держав - 1,4, інших форм власності - 1%.

Важливою ознакою змін джерел фінансування розвитку соціальної сфери села є переважаюче скорочення обсягів державних інвестицій на

дані цілі. Тому слід, насамперед зазначити, що незважаючи на прийняття Закону України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу у народному господарстві" інвестування розвитку соціальної сфери села за рахунок державних коштів відбувалося за залишковим принципом. Внаслідок цього замість пріоритетності розвитку сформувалася тенденція випереджуючого скорочення обсягів державних інвестицій в основний капітал у соціальний сфері села. Водночас не забезпечувалась пріоритетність розвитку всього агропромислового комплексу у народному господарстві.

В умовах зменшення обсягів валового внутрішнього продукту держави причини скорочення обсягів інвестицій в основний капітал у агропромисловому комплексі, зокрема й у його соціальну сферу, мають певною мірою об'єктивний характер. Однак фактичні обсяги інвестицій в агропромислове виробництво і соціальну сферу села за рахунок коштів держави не відповідають співвідношенню між ними і валовим внутрішнім продуктом, передбаченому Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села і агропромислового комплексу в народному господарстві". За умов дотримання ст.5 зазначеного Закону на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу слід було б спрямувати не менше 1% ВВП, зокрема на будівництво об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості – не менше 50% державних централізованих капітальних вкладень, передбачених даною статтею. У вартісному виразі мінімальні значення цих коштів у 1998, 1999 і 2000 р. у фактичних цінах мали б становити для агропромислового комплексу відповідно 1026, 1304 і 1730 млн. грн., а для соціальної сфери села – 513, 652 і 865 млн. грн.

Фактично у 1998-1999 рр. за рахунок коштів державного бюджету на розвиток матеріально-технічної бази агропромислового комплексу і соціальної сфери села було виділено відповідно лише 97 і 152 млн. грн. державних централізованих капітальних вкладень, або тільки десяту частину від законодавчо визначених обсягів.

Соціальні умови життя сільського населення значною мірою залежать від рівня розвитку та облаштування автомобільних доріг у сільській місцевості. В умовах кризи нове будівництво доріг тут практично припинилося, а діючі дороги не ремонтуються і виходять з ладу. Внаслідок бездоріжжя щорічно втрачається 800 млн. грн. Тому розвиток системи автомобільних доріг у сільській місцевості є важливою політичною та соціально-економічною проблемою державного значення.

Подальше та повніше фінансове забезпечення функціонування об'єктів соціальної інфраструктури населеного пункту створюватиме кращі умови життя мешканців сіл, впливатиме на розвиток нових форм господарювання у галузях соціальної сфери, сприятиме активному розвитку мало-

го бізнесу, створенню додаткових робочих місць, призупиненню скорочення та закриття об'єктів соціального призначення, збільшенню асортименту та якості послуг, підвищенню їх конкурентоспроможності.

1.8.Регулювання соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів

Проблеми державного регулювання соціально-економічних процесів у сільській місцевості на сучасному етапі недостатньо вирішені. У Посланні Президента України до Верховної Ради України "Україна: поступ у XX1 Століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр." наголошується на необхідності перенесення більшої частини управлінських функцій у регіони, істотне посилення їх ролі у вирішенні всього комплексу завдань ринкових перетворень.

Розвиток соціальної сфери в основному зумовлюється матеріальним виробництвом. У свою чергу, соціальна сфера впливає як на розвиток виробничих галузей, так і на інші соціально-економічні процеси, які відбуваються у суспільстві.

Єдність принципів управління розвитком соціальної інфраструктури та матеріального виробництва визначається їх взаємодоповнюючою роллю у процесі суспільного відтворення. Результати праці в галузях соціальної сфери, зокрема соціальної інфраструктури, виступають не у формі матеріально-речових благ, а у формі послуг. Об'єктом трудового впливу в цій сфері є не речовина природи, а сама людина, її потреби. Якщо продукція галузей матеріального виробництва задовольняє в основному фізичні потреби населення, то продукція соціальної інфраструктури – духовні та інші соціальні потреби. Таким чином, діяльність підприємств, організацій та установ соціальної сфери спрямована на задоволення різноманітних життєвих потреб населення.

За часів командної економіки механізм управління соціальною інфраструктурою села опирався на організаційну і фінансову участь у забезпеченні її функціонування та розвитку великих сільськогосподарських підприємств - колгоспів і радгоспів. Звичайно, на утримання закладів та розвиток матеріальної бази освіти, охорони здоров'я, культури тощо виділялися бюджетні кошти. Проте сільськогосподарські підприємства, як правило, утримували дитячі дошкільні заклади, забезпечували харчування школярів, опалення, освітлення приміщень шкіл, будинків культури, медичних закладів; підвезення учнів до школи, хворих до амбулаторій і лікарень, товарів до магазинів і т.д. Що до будівництва об'єктів інфраструктури , то це майже повністю належало до обов'язків колгоспів і радгоспів. Багато керівників сільськогосподарських господарств вважали ситуацію

ненормальною і уже тоді вимагали звільнення їх від невластивих соціальних функцій або хоча б компенсації пов'язаних з їх виконанням витрат.

У 90-і роки розпочалося формування нормативно-правової бази соціального розвитку села, зорієнтованої на становлення ринкових відносин. Воно триває і нині і ще далеке від завершення. Основними складовими цієї бази є Закон України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" (перша редакція 1990 р., друга - 1992 р.); постанови Кабінету Міністрів України (2000 р.) і Указ Президента України (2000 р.), які спрямовані на передачу до комунальної власності об'єктів соціального призначення, що належали суб'єктам господарювання в АПК; Основні засади розвитку соціальної сфери села, схвалені Президентом України у грудні 2000 р.; Указ Президента України "Про першочергові заходи щодо розвитку соціальної сфери села", прийнятий у липні 2002 р., яким затверджено Державну програму розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року.

Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" фактично визнана рівність села з містом щодо участі держави в утриманні і розвитку соціальної інфраструктури. Відповідно до ст.6 цього Закону витрати на утримання усіх закладів соціально-культурного призначення в сільській місцевості повинні фінансуватися через бюджетну систему, а за ст.5 встановлено, що розмір державних централізованих капіталовкладень, які спрямовуються на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та агропромислового комплексу має становити не менше одного відсотка від вартості ВВП України, з них не менше половини використовуватись на будівництво об'єктів невиробничого призначення на селі. На жаль, зазначені положення через слабкість бюджетної системи повністю не реалізовані, а бюджетне фінансування будівництва об'єктів соціальної інфраструктури на селі після 2002 р. практично припинилося.

Указ Президента України та урядові постанови про "муніципалізацію" об'єктів соціального призначення відкрили шлях до добровільної передачі суб'єктам господарювання в АПК своїх дитячих дошкільних закладів, споруд і мереж комунального господарства, приміщень будинків культури, шкіл, ФАПів тощо органам місцевого самоврядування. Однак місцеві органи влади та самоврядування поки що не мають достатніх коштів, щоб забезпечувати належне функціонування усієї соціальної інфраструктури села. Внаслідок економічної кризи, прорахунків у реформуванні виробничої та соціальної сфер мережа підприємств, установ і організацій соціальної інфраструктури села скоротилася, а зміцнення її матеріальної бази практично припинилося. Єдиною галуззю, яка продовжувала розвиватися у цей складний період, є газифікація сіл, хоча темпи її суттєво скоротилися. Виникла невідповідність між продекламованими намірами і

реальними можливостями держави забезпечувати функціонування і розвиток соціальної інфраструктури села в період становлення ринкової економіки.

Кроком до подолання цієї невідповідності є Основні засади розвитку соціальної сфери села, схвалені Указом Президента України у грудні 2000 р. № 1356. Ними визначаються принципи побудови механізмів життєзабезпеченості сільського населення в умовах становлення приватного підприємництва в аграрній сфері, забезпечення збалансованого функціонування сільського сектора суспільства на етапі виходу національної економіки з кризи і розвитку її на ринковій основі.

В Основних засадах зазначено, що функціонування і розвиток соціальної інфраструктури села має забезпечуватись спільними зусиллями держави, суб'єктів господарювання та населення, розмежовано і чітко визначено функції кожного з учасників цього процесу.

Держава відповідно до законодавства повинна створювати умови для першочергових життєвих потреб сільського населення на рівні встановлених соціальних нормативів. Під час визначення даних нормативів має враховуватись характер розселення і регіональна специфіка проживання людей у сільських населених пунктах. Це положення дає підставу передбачати у місцевих бюджетах сільських адміністративних районів вищі (з розрахунку на душу населення) видатки на утримання і розвиток мережі закладів соціально-культурного призначення, ніж у містах.

Реалізацією державних соціальних гарантій щодо задоволення життєвих потреб сільського населення повинні забезпечувати місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування. Це передбачає, з одного боку, спрямування до місцевих бюджетів сільських адміністративних районів доходів, достатніх для формування їх на основі нормативів бюджетної забезпеченості (як цього вимагає Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні"). З другого боку, місцеві органи виконавчої влади і місцевого самоврядування повинні забезпечити стабільне функціонування базової мережі закладів, що надають населенню послуги на рівні гарантованих державою мінімальних нормативів, та постійно дбати про розширення обсягу і поліпшення якості послуг.

До обов'язків місцевих владних і самоврядних структур належать також координація діяльності суб'єктів господарювання та громадян у сфері розвитку соціальної інфраструктури, організація обслуговування населення закладами соціально-культурного призначення, підприємствами житлово-комунального господарства, зв'язку, теле-, радіокомунікацій, торгівлі, громадського харчування, побутового і транспортного обслуговування різних форм власності, організація безпеки людей в місцях масового перебування.

Суб'єкти господарювання беруть участь в утриманні та розвитку

матеріальної бази закладів соціальної інфраструктури села, насамперед шляхом сплати податків і обов'язкових платежів, які через податкову і бюджетну системи спрямовуються на фінансування базової мережі закладів соціально-культурного призначення, виконання державних і регіональних програм будівництва інфраструктурних об'єктів тощо. Водночас вони можуть утворювати і власні заклади з метою поліпшення обслуговування працівників та їх сімей.

Участь населення у забезпеченні функціонування і розвитку соціальної інфраструктури села реалізовується переважно у двох формах. Перша - через споживання платних послуг: придбаючи товари і сплачуючи проїзд громадським транспортом, комунальні послуги, ремонт побутової техніки тощо, населення дає змогу функціонувати і розвиватись відповідним підприємствам. Друга - індивідуальне житлове будівництво, інженерне облаштування житла, садиб, благоустрій вулиць і сіл. В Основних засадах розвитку соціальної сфери села зазначено, що участь населення у розвитку соціальної інфраструктури села стимулюватиметься шляхом надання кредитів для будівництва власного житла, утворення кооперативів з будівництва та утримання вуличних інженерних комунікацій, культурно-освітніх закладів, благоустрою будинків, садиб, вулиць, поселень. Найважливіша передумова активізації населення у відродженні сільської соціальної інфраструктури – зростання його добробуту, збільшення доходів, які можна було б спрямувати на споживання платних послуг, будівництво та інженерне облаштування житла.

Відповідно до Основних засад розроблена й Державна програма розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року, затверджена Президентом України 15 липні 2002 р. № 640. Головним завданням програми є зупинення негативних тенденцій у соціальній сфері села і створення передумов для її відродження з максимальним залученням для цього матеріальних і фінансових ресурсів місцевих органів влади та самоврядування, суб'єктів господарювання, населення.

Програмою передбачається:

– збільшення зайнятості сільського населення в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм та особистих підсобних господарствах за рахунок нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її первинної переробки і збереження в сільській місцевості практики урізноманітнення видів господарської діяльності;

– підвищення продуктивності праці, рівня заробітної плати працівників сільського господарства та застосування науково обґрунтованих норм праці;

– ефективне використання трудових ресурсів та робочого часу;

– зупинення закриття, а також відновлення діяльності раніше закритих та відкриття нових закладів соціально-культурного призначення в сільсь-

ких населених пунктах;

– нарощування обсягів житлового будівництва на основі спеціальних програм його підтримки;

– збільшення обсягів будівництва інженерних мереж і споруд насамперед у регіонах, де відсутні місцеві джерела питної води та паливно-енергетичні ресурси, розвиток систем розвідних мереж водо- і газопроводів з метою повнішого завантаження існуючих магістралей.

– створення сприятливих умов для розвитку на селі сфери платних послуг.

Програма формувалася на основі пропозицій регіонів щодо відкриття закладів освіти (школи і дитячі дошкільні заклади), охорони здоров'я (ФАПи, амбулаторно-поліклінічні заклади і лікарні), культури, фізичної культури і спорту тощо передусім з використанням наявних приміщень та об'єктів незавершеного будівництва, а також добудови і введення в дію розпочатого будівництва інженерних мереж. Водночас передбачено відновлення бюджетного фінансування розвитку соціальної інфраструктури села. Для виконання програми щорічно спрямовуватиметься не менше 30% загального обсягу державних капітальних вкладень, які виділятимуться регіонам пропорційно до залучених ними власних фінансових ресурсів.

У процесі виконання зазначеної програми мають бути апробовані форми і методи забезпечення функціонування та розвитку соціальної інфраструктури села на основі об'єднання коштів і зусиль центральних органів державного управління, місцевих органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання і населення, як це передбачено Основними засадами розвитку соціальної сфери села. Вироблені та апробовані механізми управління соціальним розвитком села будуть використані при реалізації наступної Державної програми, розрахованої уже на 2006-2010 роки.

Для досягнення певних соціально-економічних результатів розвитку адміністративного регіону (району) у перспективі застосовують довгострокові, найбільш принципові, важливі установки, вказівки, плани, наміри уряду, адміністрації регіонів, керівництва підприємств відносно виробництва, доходів і витрат, бюджету, податків, капіталовкладень, цін, соціального захисту. Ці принципи і положення повинні враховуватися при здійсненні системи заходів, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Принципи розвитку адміністративного регіону (району) у всіх можливих напрямах не повинні суперечити принципам регіонального чи загальнодержавного розвитку. Кожен з них має відбивати реальні потреби людини, які не суперечать потребам і морально-етичним цінностям суспільства, мати в своїй основі певну закономірність, торкатися проблеми просторового регіонального розвитку.

Стратегія соціально-економічного розвитку адміністративного району повинна бути життєво важливим і вкрай необхідним управлінським інструментом. Це можливе лише тоді, коли її зміст і напрям узгоджується з інтересами адміністрації району, зі структурою влади. Якщо стратегія суперечить діям владних структур, то вона приречена на провал. Стратегія - містить постійні елементи новизни, які не завжди сприймаються владними структурами. Виникає суперечність, яка змушує шукати шляхи її вирішення. У зв'язку з цим реалізація стратегії вимагає постійної трансформації органів управління, методів управління, кваліфікації управлінців.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що стратегія соціально-економічного розвитку адміністративного району повинна визначатись кількома рівноцінними пріоритетними напрямами, цілями, завданнями. Серед них найважливішими мають бути розвиток видів економічної діяльності (стратегія спеціалізації); визначення стратегічних зон діяльності господарських центрів (стратегія територіального розвитку); з'ясування найголовніших аспектів досягнення нормалізації стану середовища життєдіяльності (екологічна стратегія).

Якщо виходити з позиції необхідності здійснення стратегії, то вдосконалення управління залежить від кадрового питання. Працівники місцевих органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування повинні орієнтуватися у проблемах адміністративного району, його цілях, завданнях і стратегії розвитку тощо. Кожний адміністративний район України унікальний, тобто не схожий на інші за комплексом ознак. Отже, для кожного має бути розроблена власна стратегія розвитку. Однак, беручи до уваги ресурси (матеріальні, фінансові), на які можуть орієнтуватися розробники, а також залежно від загальнодержавних інтересів усі стратегії можна віднести до певної групи.

Переорієнтація командно-адміністративного управління на користь місцевого самоврядування докорінно змінює методичні підходи до формування управлінських рішень. Це практично новий, відмінний від існуючого, методичний підхід. Він передбачає заміну галузевого управління територіальним з подальшою чіткою регламентацією дій керівних структур, насамперед на місцевому, а далі на районному, обласному, регіональному і загальнодержавному рівнях. Вони мають бути орієнтовані на створення належних умов праці та максимальне задоволення соціальних потреб населення.

Управління різних ієрархічних рівнів пов'язане з особливою функцією управління - передбаченням. Розрізняють три форми передбачення: прогнозування, програмування і планування.

З метою поліпшення управління соціальним розвитком населених пунктів у місцевих органах самоврядування створюється комісія, яку очо-

лює голова сільської (селищної) ради. В комісії формуються робочі групи виходячи з певних розділів документа, який розробляється. До складу робочих груп залучають представників органів місцевих рад, закладів торгівлі, охорони здоров'я, освіти, сільськогосподарських підприємств тощо. Визначаються обов'язки й відповідальність керівників груп, послідовність і термін виконання розробки розділів програм соціального розвитку на перспективу.

На попередньому етапі розробки доцільно провести відповідну організаційну роботу, чітко визначити послідовність етапів, строки розробки заходів та відповідальних за їх виконання.

Серед сучасних соціальних проблем теоретичне й політичне значення має проблема реформування системи державних стандартів і державних гарантій. Державні стандарти обов'язково повинні враховуватися під час розробки програм економічного і соціального розвитку регіонів.

Важливу роль в управлінні соціальним розвитком відіграють соціальні нормативи. Тому необхідно розробити нормативи, які можна було б використовувати на рівні сільських (селищних) рад, адміністративних районів (регіонів).

Мінімальні значення зазначених нормативів можна покласти в основу для розрахунку нормативної бази бюджетного фінансування витрат на утримання і розвиток соціальної інфраструктури села, тобто нормативів бюджетного забезпечення населення, як одних з основних елементів формування місцевих бюджетів.

Після реорганізації підприємства, передачі частини об'єктів соціальної сфери в комунальну власність виникає необхідність управління даними соціальними об'єктами. Для цієї мети розроблено кілька варіантів щодо управління об'єктами соціальної сфери, зокрема: відповідальність районної структури; відповідальність сільської ради; відповідальність приватних підприємств та інших організацій; відповідальність приватного підприємства; спільна діяльність; альтернативне місце розташування; використання резервної землі; утворення неприбуткової громадської організації.

У перехідний період управління комплексним розвитком територій потребує застосовування місцевими органами самоврядування програмно-цільового методу. Такі форми управління набули останнім часом широкого поширення у розвинутих країнах світу.

Програмно-цільовий метод у сучасних умовах формування ринкових відносин має важливе значення для комплексної реалізації невідкладних регіональних завдань, які передбачають максимальну ефективність використання засобів. Кожна програма повинна розроблятися за умов адресності, містити завдання конкретним виконавцям і мати детально від-

працьовану систему управління. Фінансування таких програм відбувається за рахунок центрального та місцевого бюджетів.

Сутність програмного підходу в плануванні розвитку полягає в таких його основних елементах, які одночасно є необхідними умовами застосування програмно-цільового підходу та етапами реалізації для досягнення головної мети.

Першим етапом є виявлення та обґрунтування найважливіших комплексних проблем соціально-економічного розвитку, які мають важливе (пріоритетне) значення. Ці проблеми, як правило, міжгалузевого (міжвідомчого) і міжрегіонального характеру. Вони не можуть бути вирішені тільки в рамках галузевих чи територіальних планів (програм). Тобто при виборі проблем йдеться про таку важливу вимогу програмного підходу, як перевага соціально-економічних критеріїв при виборі напрямів розвитку та у побудові системи показників і завдань програми.

Визначення конкретних цілей, що деталізують структуру визначених проблем, характеризують очікувані кінцеві результати у відповідній галузі розвитку. Цим самим програмний підхід конкретизує і реалізує корінну рису соціально-економічного планування - цільову орієнтацію програми, а також практику виділення її провідних ланок.

Визначення тих елементів економіки (галузей, видів виробництва або послуг, економічних районів, проектних організацій і органів керування), функціонування і розвиток яких необхідний для досягнення визначених цілей та вирішення обраної економічної проблеми. Ці елементи стають об'єктами планування при формуванні програми, їх чітке визначення дозволяє реалізувати такий принцип планування, як чітка адресність планових завдань і орієнтувань.

Розробка системи заходів (програмне планування), які реалізують визначені цілі і охоплюють вирішення проблеми в цілому, комплексно, у єдності науково-технічних, економічних, соціальних і організаційно-управлінських аспектів.

Забезпечення заходів ресурсами, тобто цільовий розподіл ресурсів для забезпечення реалізації визначених функцій. Це - розвиток принципу ресурсного забезпечення плану, обов'язкового як для поточного, так і перспективного планування.

Специфіка та переваги програмного підходу в плануванні виражаються в тому, що об'єкт планування не ототожнюється з якимось визначеним елементом організаційної структури управління народним господарством. Цей підхід міжгалузевий, позавідомчий, а тому дозволяє при підготовці планових рішень врахувати такі важливі взаємозв'язки, які при галузевому підході не враховуються або можуть бути враховані лише частково.

При такому підході на відміну від сформованої і переважної практики галузевого планування метою планового проектування виступають не кількісні показники розвитку галузі, виду виробництва, а комплексні проблеми, досягнення не проміжного, а визначеного, кінцевого з погляду народногосподарських потреб результату, який забезпечується різними видами діяльності.

Формулювання та відбір проблемних ситуацій**.** Вирішення питання про застосування програмно-цільового методу включає насамперед постановку проблеми та виявлення об'єктів програмно-цільового управління.

Під формулюванням проблеми розуміють опис проблемної ситуації, тобто її операційне визначення (опис), що містить:

– повний перелік незадоволених внаслідок наявності проблеми потреб функціонального характеру із зазначенням бажаних рівнів їхньої реалізації (функціональних цілей), а також відносних значущостей досягнення окремих функціональних цілей;

– перелік потенційних цілереалізуючих систем, а також схему взаємозв'язків цілей і систем з оцінками ефективності реалізації цілей різними системами.

Загальна структура комплексних і цільових програм. Розробка довгострокових комплексних програм - складний процес, що включає багато операцій прогнозно-аналітичного і проектного характеру, велику кількість техніко-економічних розрахунків, що будуються відповідно до змісту і структури програм.

Водночас з тим можна виділити деякі типові риси структури комплексних програм. Ці програми будуються на основі вихідного завдання, сформульованого в результаті аналізу стану досліджуваної проблеми і попередніх прогнозів їх можливого вирішення.

Схема програми включає наступні основні елементи (блоки):

– цільовий, де фіксуються головна мета і підцілі програми, краща послідовність їхньої реалізації;

– структурний, розробка якого дозволяє визначити набір і контури цілереалізуючих систем, тобто об'єктів народного господарства і їх елементів, які поєднуються за ознакою їхнього цільового призначення, розвиток і функціонування яких забезпечує вирішення проблеми;

– техніко-економічне обґрунтування, що містить набір заходів, які намічені для здійснення в кожній з цілереалізуючих систем;

– ресурсний, що характеризує обсяг і структуру ресурсів, які розподіляються та необхідні для здійснення намічених заходів;

– організаційний, в якому по всіх елементах (блоках) програми передбачаються відповідальні за виконання намічених заходів, джерела і терміни виділення ресурсів, а також терміни здійснення заходів.

У деяких випадках може бути розроблений механізм, в якому передбачаються особливі заходи для економічного стимулювання учасників реалізації програми (ціни, тарифи тощо).

У кінцевому підсумку розробка програми зводиться до визначення переліку і змісту заходів щодо її здійснення, їхньому взаємному ув'язуванню по термінах, розподілу ресурсів. Ці заходи охоплюють, як правило, не тільки безпосередньо сферу вирішення завдань програми, а суміжні, пов‘язані з нею сфери. Перелік таких заходів специфічний для кожної програми.

З відходом від директивного планування важливою формою координації діяльності підприємств, організацій, органів місцевого самоврядування і державного управління, окремих громадян щодо розвитку соціальної сфери мають стати різноманітні регіональні програми. Удосконалення системи показників розвитку соціальної сфери регіону полягає у наступному:

– система показників повинна відбивати регіональний аспект, який характеризує особливості демографічного та соціально-економічного розвитку;

– оцінка ефективності соціальної сфери має враховувати чинник часу.

Так, на різних рівнях розвитку соціальної сфери (село, район, місто, область, держава) уточнюються мета і завдання розвитку. Крім того, при визначенні ефективності розвитку соціальної сфери необхідно застосувати принцип комплексності, який передбачає аналіз різних варіантів з урахуванням досягнення на кінець прогнозованого періоду (по кожній галузі окремо) науково обґрунтованого нормативного рівня або близького до цього значення.

Прийнятий Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” визначає правові, економічні та організаційні засади формування системи прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку України, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць як складової загальної системи державного регулювання економічного і соціального розвитку держави.

Державне прогнозування та розробка програм економічного і соціального розвитку України ґрунтуються на таких основних принципах: цілісності, об’єктивності, науковості, гласності, самостійності, рівності та дотримання загальнодержавних інтересів.

Показники прогнозних і програмних документів економічного й соціального розвитку є орієнтиром для суб'єктів підприємницької діяльності в опрацюванні власних прогнозів, планів, бізнес-планів та інших документів.

У державних цільових програмах наводяться основні етапи та терміни їх реалізації; необхідні обсяги фінансування кожної з програм у цілому і диференційовано по роках із визначенням джерел фінансування; результати виконання кожної програми; обсяги фінансування кожної з програм за рахунок усіх джерел фінансування у наступному році, в тому числі за рахунок коштів державного бюджету; державні замовники програм.

Серед основних проблем розвитку регіонів, зокрема сільських територій, виникає суперечність, яка зумовлюється, з одного боку, великою капіталомісткістю об'єктів, а з другого – обмеженістю ресурсів.

У зв'язку з цим найважливішим, на нашу думку, є визначення інвестиційних пріоритетів розвитку підприємств, організацій та установ соціальної інфраструктури села, зокрема по окремих її галузях та напрямах. Враховуючи, що кожний регіон або село має свої особливості, різний рівень забезпеченості об'єктами соціальної сфери, а також потенційні можливості, слід забезпечити виважений підхід, беручи до уваги думку громади. Жителі конкретного населеного пункту мають право самі вирішувати, що їм передусім необхідно будувати і як розпоряджатися коштами місцевого бюджету або тими, що надійшли по каналах державних (національних) програм соціального розвитку (села, району, міста, області).

Удосконалення економічного механізму управління соціальним розвитком потребує створення (відновлення) міжгалузевого органу управління (комісії) з координації всіх підприємств, організацій та установ незалежно від їх відомчої підпорядкованості, а також на регіональному рівні з питань прискореного розвитку та ефективного використання соціальної інфраструктури регіону, постійного поліпшення умов життя селян.

Головні функції такого органу - здійснення розробки та контролю виконання Національної і регіональних програм комплексного соціально-економічного розвитку територій.

З поширенням на селі багатоукладності форм господарювання, збільшенням кількості суб’єктів господарювання значення місцевих органів державної влади і самоврядування у забезпеченні стабільного розвитку поселень має зростати. Правові засади виконання ними своїх функцій визначені Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні”.

Чинне законодавство надає органам місцевого самоврядування вагомі права і повноваження для забезпечення життєдіяльності сільського населення, проголошує державні гарантії соціально-культурного обслуговування громадян. Тому зміцнення місцевих фінансів, завершення процесу формування власності територіальних громад, затвердження єдиних мінімальних соціальних стандартів та їх гарантованого забезпечення сприятиме подоланню економічної кризи.

Серед форм безпосереднього здійснення місцевого самоврядування територіальною громадою та її членами можна виділити наступні: місцеві референдуми, консультативні опитування, загальні збори громадян за місцем їхнього проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання, інші не заборонені форми.

Визначаючи природу місцевого самоврядування як специфічної форми публічної влади територіальної громади, Конституція України, Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" закріплюють принцип його правової, організаційної та фінансової самостійності. Правова самостійність місцевого самоврядування пов'язана як з необхідністю закріплення функцій і повноважень місцевого самоврядування законодавчим шляхом, так і з правом територіальної громади, органів місцевого самоврядування видавати власні нормативно-правові акти – акти місцевого самоврядування (муніципальні акти). Це право виступає засобом саморегуляції системи місцевого самоврядування та прямо передбачене Конституцією України, в ст. 144 якої зазначено, що "органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території" та Законом України "Про місцеве самоврядування", ст.7 якого закріплює право територіальної громади приймати обов'язкові для виконання рішення на місцевих референдумах. За допомогою актів місцевого самоврядування встановлюються норми права, обов'язкові для населення, органів, установ і здійснюється діяльність у межах відповідної території. Предметом таких актів можуть бути окремі питання статусу органів і посадових осіб місцевого самоврядування, управління комунальною власністю, реалізації повноважень місцевого самоврядування тощо.

Надзвичайно важливе місце у розмежуванні відповідальності між різними ланками управління щодо регулювання зовнішніх ефектів мають закони України "Про місцеве самоврядування в Україні" та "Про місцеві державні адміністрації".

Першим законом у практику місцевого самоврядування було введено такі поняття, як територіальна громада, представницький та виконавчий орган місцевого самоврядування, органи самоорганізації населення, делеговані повноваження, місцевий бюджет, поточний бюджет, бюджет розвитку, мінімальний бюджет місцевого самоврядування, мінімальний рівень соціальних потреб тощо. Відповідно до ст. 2 цього Закону державою гарантується право і реальна здатність територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

Проте можливість вирішувати такі питання, зокрема пов'язані із за-

доволенням найнеобхідніших потреб у медичному, торговельному, комунальному обслуговуванні, навчанні дітей тощо, у багатьох сільських жителів дуже обмежена. За даними суцільного обстеження (2001 р.), майже половина українських сіл не мали повного набору об'єктів повсякденного обслуговування населення. Це переважно невеликі поселення, але вони є невід'ємною складовою поселенської мережі. За час, що минув після обстеження, кількість таких поселень збільшилась. Проблему обслуговування жителів сіл, в яких не було відповідних закладів соціального призначення, тривалий час вирішували колгоспи і радгоспи. Тепер же дані турботи повинні перебирати на себе органи місцевого самоврядування. При цьому важливо, щоб у системі самоврядування були створені такі умови і механізми, які дозволяли б жителям зазначених сіл реалізувати свої права на гарантований державою рівень соціального обслуговування.

З цією метою окреслено і закріплено повноваження сільських, селищних і міським рад та їх виконавчих органів, а також районних і обласних рад у частині, що стосується відповідальності за соціальне облаштування підвідомчої території, визначено матеріальні і фінансові засади та інструментарій їх (повноважень) реалізації, встановлено відповідні гарантії. Зокрема, ст.26 п.1 підпунктами 22-29 до виключної компетенції рад віднесено питання затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку підвідомчої території, інших цільовим програм, місцевих бюджетів і позабюджетних фондів та регулювання їх наповнення тощо.

До суб'єктів регулювання механізму соціального облаштування сільських територій, що забезпечують формування законодавчо-нормативної бази з питань трансформації та розбудови механізм регулювання позаринкових відносин, можна віднести службу Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. У межах чинного законодавства функції розробки, прийняття та затвердження законів, видання указів, прийняття постанов і розпоряджень виконують чи повинні виконувати (якщо відповідний закон ще не введено у дію) місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, а також галузеві та міжгалузеві міністерства, державні комітети, національні (державні) комісії та ін. Серед них необхідно назвати міністерства економіки, фінансів, науки та освіти, охорони здоров'я, культури і мистецтв, юстиції, аграрної політики, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, транспорту, праці та соціальної політики, Комітет України по стандартизації, методології та сертифікації, Державний комітет будівництва, архітектури та житлової політики України, Державний комітет України по земельних ресурсах тощо. Останні формують нормативно-правовий інструментарій, де конкретизуються основні положення законодавчої бази стосовно суб'єктів механізму регулювання позаринкових відносин на ре-

гіональному та місцевому рівнях на певний період часу.

З поширенням на селі багатоукладності форм господарювання, збільшенням числа суб'єктів господарювання роль місцевих органів державної влади і самоврядування у забезпеченні стабільного розвитку поселень повинна зростати. Правові засади виконання ними своїх функцій визначені Законом "Про місцеве самоврядування в Україні". Він містить наступні ключові положення, які безпосередньо стосуються функціонування сіл, зокрема:

– вирішення питань місцевого значення – це гарантоване державою право територіальної громади, яка є первинним суб'єктом самоврядування; територіальною громадою вважаються жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, що є самостійною адміністративно-територіальною одиницею, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр;

– представницькими органами місцевого самоврядування є ради: сільські ради представляють свої територіальні громади, районні і обласні - спільні інтереси територіальних громад, що функціонують на відповідних територіях; виконавчими органами сільських рад є їх виконавчі комітети; головною посадовою особою територіальної громади села (сіл) є обраний усією громадою сільський голова, який також очолює виконавчий комітет сільської ради;

– матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування становить рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, позабюджетні кошти, земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальної громади, а також об'єкти спільної вчасності громад, що перебувають в управлінні районних і обласних рад;

– органи місцевого самоврядування у селах самостійно розробляють, затверджують і виконують сільські бюджети, держава гарантує цим органам доходну базу, достатню для забезпечення населення послугами на рівні мінімальних соціальних потреб; мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя;

– органи місцевого самоврядування готують, затверджують і організовують виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку сіл, цільових програм з інших питань самоврядування; забезпечують збалансований економічний та соціальний розвиток відповідних територій, залучають на договірних засадах підприємства, установи та організації незалежно від форм власності до участі у комплексному соціально-економічному розвитку сіл. Виконавчі органи сільських рад можуть організовувати на пайових засадах будівництво, розширення, ремонт чи утримання об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури, залучаючи для цього на договірних засадах кошти підприємств, організацій, населення, а

також бюджетні кошти.

Серед місцевих правових актів статути територіальних громад мають давню історію. Свого часу вони відігравали надзвичайно важливу роль у становленні та розвитку місцевого самоврядування. Так, у багатьох середньовічних українських містах їх аналогом були "магдебурзькі грамоти", які визначали систему органів міського самоврядування, їхні повноваження, порядок обрання, статус посадових осіб.

На відміну від інших країн світу в Україні статут не був необхідним атрибутом формування та функціонування територіальних громад. Нині в Україні на законодавчому рівні закріплена його єдина уніфікована модель, в якій передбачена насамперед загальна характеристика визначення порядку формування органів місцевого самоврядування. Так, ст.19 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", зобов'язується враховувати історичні, національно-культурні, соціально-економічні та інші особливості при здійсненні місцевого самоврядування. Тобто в сучасних умовах розробка та прийняття статуту територіальної громади дає можливість ліквідувати існуючі прогалини у правовій регламентації проблем організації місцевого самоврядування як спільноти людей окремого населеного пункту, об'єднаних необхідністю вирішення визначеного кола спільних питань.

Через кризовий стан місцевих бюджетів переважна більшість населених пунктів не має можливостей щодо створення необхідної матеріальної та фінансової основи, яка б належним чином забезпечувала реалізацію повноважень у системі місцевого самоврядування. Слід зазначити, що ряд досить важливих питань організації життя територіальних громад, зокрема формування та діяльності органів місцевого самоврядування залишаються поки що поза межами врегулювання. Це насамперед стосується бюджетних і міжбюджетних відносин, органів самоорганізації населення та участі громадян у здійсненні своїх функцій місцевого самоврядування, співпраці різних територіальних громад, соціального та правового захисту муніципальних службовців тощо. Значною мірою всі наведені проблеми можуть бути врегульовані саме статутом територіальної громади.

Статут територіальної громади населеного пункту має визначити спільну мету всіх його жителів; завдання мешканців громади та їх права й обов'язки; керівні, наглядові, контрольно-ревізійні органи та порядок їх утворення; порядок контролю за діяльністю керівних органів і звітності перед спільнотою; майнові та інші права членів територіальної громади; взаємовідносини громади та її членів з іншими суб'єктами.

Основні завдання статуту територіальної громади полягають у:

– визначенні оптимальних для конкретного населеного пункту способів забезпечення прав і умов життя їх мешканців;

– визначенні правових відносин між громадою, органами самовря-

дування та суб'єктами інших рівнів влади;

– створенні відповідної нормативно-правової та організаційної бази життєдіяльності населеного пункту;

– розробці механізму контролю за діяльністю органів влади у населеному пункті з боку його територіальної громади та окремих громадян;

– визначенні порядку реалізації норм чинного законодавства з урахуванням місцевих особливостей.

У процесі розробки статуту необхідно дотримуватись головних принципів, до яких слід віднести відкритість, доступність, адресність та об'єктивність. До основних функцій сільської територіальної громади належать:

– функція легітимізації узаконює територіальну громаду як основного суб'єкта управління сільським населеним пунктом, складові громади, їхню взаємодію по сприянню розвитку місцевого громадянського суспільства;

– регуляторна функція розробляє принципи, загальні правила і норми регулювання взаємовідносин суб'єктів місцевого самоврядування в усіх сферах життєдіяльності сільського населеного пункту;

– правотворча функція визначає права і обов'язки органів місцевого самоврядування та жителів сільського населеного пункту;

– інноваційна функція забезпечує динаміку розвитку сільського населеного пункту відповідно до програми його розвитку, закріплення механізмів інноваційних процесів;

– управлінська функція створює умови ефективного управління сільським населеним пунктом, розвиток усіх складових управління та самоврядування;

– правозахисна функція визначає комплекс прав та свобод громадян, їх гарантії та способи захисту;

– етична функція визначає правила цивілізованої взаємодії жителів сільського населеного пункту та органів місцевої влади, інших суб'єктів на підставі норм і цінностей моралі суспільства.

Розробка проектів статутів територіальних громад вимагає різних підходів до його формування. На нашу думку, статут територіальної громади повинен включати ті аспекти самоврядування, які, по-перше, не врегульовані чинним законодавством, але повинні забезпечувати умови нормального функціонування територіальної громади та її органів; по-друге, безпосередньо визначені законом як такі, що підлягають регламентації у статуті. Такий підхід зумовлює наступну структуру статуту сільської територіальної громади.

У вступній частині цього документа подаються загальні положення, підкреслюється приналежність статуту до актів, які мають найвищу юридичну силу в системі місцевого самоврядування та виражають волю всієї

територіальної громади, усіх її складових щодо схвалення запропонованого у статуті механізму здійснення місцевого самоврядування в сільській місцевості. Дається тлумачення основних термінів та категорій.

У першому розділі "Загальні положення":

– подаються короткі історичні відомості щодо заснування сільського населеного пункту, його назв та назв населених пунктів, які увійшли до його складу, а також назв вулиць, порядок їх перейменувань з посиланням на конкретні акти органів державної влади України, якщо є потреба на акти Росії, Австро-Угорщини, Польщі, інших держав, до складу яких входив цей населений пункт у минулому;

– описується територіальна схема побудови системи місцевого самоврядування (населений пункт - інші населені пункти, що знаходяться в межах територіальних кордонів сільської ради);

– у разі наявності територіальних одиниць із спеціальним статусом (історико-заповідні, лісопаркові зони тощо) дається їх опис, визначається орган державної влади який надав спеціальний статус цим територіальним одиницям;

– аналізується соціально-демографічна характеристика сільського населення;

– опрацьовується в ретроспективі символіка територіальної громади із зазначенням порядку її затвердження;

– регламентуються взаємовідносини органів і посадових осіб місцевого самоврядування з підприємствами, установами й організаціями, що знаходяться на території населеного пункту і не належать до комунальної власності, а також з тими, які належать до змішаної форми власності;

– розглядаються взаємовідносини сільської ради з місцевими органами виконавчої влади та органами самоврядування;

– визначаються порядок та процедура прийняття статуту.

У другому розділі "Система самоврядування сільської територіальної громади":

– викладається сутність територіальної громади та її роль у системі місцевого самоврядування, наводиться перелік суб'єктів права місцевого самоврядування (первинний суб'єкт - сільська громада), схеми та принципи побудови демократії та органів, які беруть участь у здійсненні місцевого самоврядування (включаючи органи самоорганізації населення);

– розкривається склад територіальної громади, її етнічні складові, віросповідання жителів та механізм безпосередньої участі громадян - членів територіальної громади у здійсненні місцевого самоврядування;

– визначається порядок і процедура місцевого референдуму, перелік питань, які можуть бути винесені на нього, а також перелік питань, які не слід виносити на референдум;

– визначається територіальний принцип і порядок скликання загальних

зборів громадян та критерії участі в їх роботі, перелік питань, які можуть бути винесені на загальні збори, обов'язки органів і посадових осіб місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення щодо організації роботи загальних зборів;

– викладається механізм колективних звернень жителів села до органів і посадових осіб місцевого самоврядування;

– визначаються організаційні засади громадських слухань, перелік осіб, які запрошуються на них, порядок підготовки та їх проведення, правові наслідки рішень, що приймаються у ході громадських слухань тощо;

– розробляється механізм ініціювання жителями розгляду органами та посадовими особами місцевого самоврядування питань, віднесених до відання місцевого самоврядування;

– установлюються організаційні форми співробітництва місцевих осередків та організацій політичних партій, національно-культурних організацій, земляцтва з органами місцевого самоврядування;

– передбачаються інші форми участі громадян у здійсненні місцевого самоврядування (наприклад, попереднє обговорення жителями села або представниками територіальної громади питання, яке винесене на розгляд сільської ради).

У третьому розділі “Органи і посадові особи місцевого самоврядування”:

– розкривається система органів місцевого самоврядування (функціональні обов’язки голови сільської ради, сільської ради та її виконавчого комітету);

– визначаються повноваження органів і посадових осіб місцевого самоврядування;

– визначається механізм виборів сільського голови, органів місцевого самоврядування, управління сільським населеним пунктом, контрольна діяльність сільської ради, взаємини сільської ради та її голови;

– наводиться текст присяги депутата сільської ради та сільського голови;

– визначається перелік постійних комісій, склад виконавчого комітету;

– розробляються основні принципи організації та діяльності інших органів місцевого самоврядування.

У четвертому розділі “Органи самоорганізації населення”:

– визначається строк повноважень органів самоорганізації населення;

– закріпляються принципи організації та діяльності органів самоорганізації населення стосовно законності, безпосередньої участі населення у розробці, прийнятті і реалізації рішень щодо облаштування відповідної території; поєднання територіальних інтересів (території, у межах якої діє орган самоорганізації населення); самостійності, самофінансування та часткового фінансування з місцевого бюджету: захисту прав і законних ін-

тересів громадян, що проживають на відповідній території; виборності, підконтрольності, підзвітності перед органами місцевого самоврядування та відповідною сільською територіальною громадою; гласності і врахування громадської думки;

– визначаються ресурсні можливості та повноваження органів самоорганізації населення, якими їх може наділити рада.

У п'ятому розділі "Матеріальні та фінансово основи місцевого самоврядування":

– визначається перелік об'єктів, які належать виключно до комунальної власності сільської ради і не підлягають відчуженню у будь-якій формі;

– подається перелік виконавчих органів, на які покладається функція оперативного управління об'єктами комунальної власності сільської ради;

– визначається мінімальний розмір бюджету інвестицій та розвитку сільського населеного пункту;

– наводиться перелік місцевих зборів і податків;

– визначаються принципи формування доходної бази місцевого бюджету.

У шостому розділі "Гарантії місцевого самоврядування":

– визначається відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед державою, юридичними та фізичними особами за результати самоврядної діяльності;

– встановлюється відповідальність посадових осіб місцевого самоврядування перед сільською територіальною громадою;

– визначаються гарантії здійснення місцевого самоврядування, його органів і посадових осіб.

У сьомому розділі "Заключні положення":

– визначається порядок набрання чинності статутом;

– вносяться зміни та доповнення до статуту;

– перераховуються нормативно-правові акти сільської ради, інших органів місцевого самоврядування, які призупиняють свою дію з набуттям чинності статутом.

Після підготовки проекту статуту сільської територіальної громади та проведення фахівцями експертизи наступним етапом є обговорення в першому варіанті статуту на сесії сільської ради, зборах трудових колективів, у громадських і партійних організаціях. За умови, якщо є зауваження та пропозиції, здійснюється доопрацювання цього нормативного документу. Прийнятий статут вважається після того, коли на сесії сільської ради проголосувало дві третини депутатів. У випадку, коли за прийняття статуту проголосувало менш як дві третини, він підлягає затвердженню на місцевому референдумі.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Положення про державну реєстрацію статутів територіальних

громад” від 27 липня 1998 р. № 1150 статут територіальної громади після його затвердження сільською (селищною) радою повинен пройти реєстрацію в органах юстиції. Статут територіальних громад сільських населених пунктів реєструють районні управління юстиції. Для цього разом із заявою сільського (селищного) голови подаються наступні документи:

– статут, який не повинен суперечити чинному законодавству;

– рішення сільської (селищної) ради та протокол засідання сесії ради, на якій приймався статут;

– квитанція про внесення плати (п’ять неоподаткованих мінімумів доходів громадян).

Районне управління юстиції у місячний строк повинне прийняти рішення про реєстрацію та видати свідоцтво. Крім того, відомості про це вносяться до реєстру статутів територіальних громад і в 10-денний термін повідомляються в районне управління статистики.

Скасування державної реєстрації статуту територіальної громади можливе за наявності рішення сесії сільської (селищної) ради або рішення суду про його скасування.

Після реєстрації в органах Міністерства юстиції України статут сільської територіальної громади набуває статус постійно діючого правового акта.

Розробка та впровадження в практику статуту територіальної громади сільського населеного пункту створюватиме передумови для більш ефективного врегулювання суспільних відносин, які виникають у процесі здійснення місцевого самоврядування, а також закріплення на цьому рівні управління правової, організаційної та фінансової самостійності.

Розділ 11. Моніторинг багатоукладної економіки аграрного виробництва [25]

2.1. Місце і роль різних форм господарювання на селі

В агарній економіці, яка склалася в результаті реформування, з певною мірою умовності можна виділити слідуючі соціально-економічні уклади. Перш за все якісно новий уклад, приставлений селянськими (фермерськими) господарствами. Старим і в той же час новим укладом є сільськогосподарські підприємства, які виникли в процесі реорганізації колгоспів і радгоспів. Налічуються десятки різних форм таких нових підприємств. Складно, якщо взагалі можливо, знайти принципові, якісні відміни між ними. Тому у статистиці, при економічному і політичному аналізі їх об’єднують в одну сукупну групу – сільськогосподарські підприємства.

В ході аграрної реформи склався і одержав широке розповсюдження і розвиток своєрідний соціально-економічний уклад, який одержав назву “господарства населення”. Його попередником і свого роду прабатьком стали особисті підсобні господарства селян і дачні, садово-городні ділян-

ки міських жителів. Але нинішні господарства населення суттєво відрізняються від них не тільки за складом і масштабами, але і за соціально-економічними характеристиками. Господарства населення за рядом важливих якісних ознак подібні з фермерськими, але разом з тим далеко не співпадають з ними.

У багатоукладній економіці господарства різних категорій мають свою нішу. Склалося досить чітке галузеве розмежування виробничо-фінансової діяльності між ними. Так, у виробництві зерна, цукрових буряків, насіння соняшнику абсолютно переважають сільськогосподарські підприємства: вони дають 86-95% валового виробництва цих продуктів. Перераховані галузі в більшій мірі розвинуті і у фермерських господарствах. Якщо питома вага фермерів у всій валовій продукції становить лише 1,8-3,1%, то у виробництві названих її видів – близько 5-12%, тоді як на господарства населення приходиться лише 0,9-1,7%. Для цього є об'єктивні умови. Названі галузі найбільш механізовані, вони вимагають певної масштабності. Займатися ними на відносно невеликих присадибних і тим більше на крихітних садово-городніх ділянках немає сенсу. Розміри фермерських господарств уже достатні для використання техніки і розвитку механізованих галузей. Тим більш, що робочих рук у селянській сім'ї явно не хватає, щоб займатися у необхідному обсязі інтенсивними галузями, які вимагають багато людської праці. Треба також враховувати, що по названих продуктах вище рентабельність, менше проблем з їх реалізацією.

Цілком інша розкладка по категоріях господарств тих галузей, які дають більше продукції з одиниці земельної площі, але вимагають багато ручної праці. Сюди відносяться перш за все картоплярство і овочівництво. Не випадково господарства населення вирощують більше 90% картоплі і понад 80% овочів, виробляють майже 75% м'яса і 70% молока. Питома вага фермерських господарств по цих продуктах не перевищує 2%.

А тепер декілька слів щодо аналізу проблем, тенденцій і перспектив розвитку різних укладів аграрної економіки. Вони безпосередньо зв'язані з реальним їх станом, та умовами функціонування.

Кожний уклад має свої проблеми, які викликані як їх природою, історичною долею виникнення і розвитку, "віковим" рівнем, так і конкретними умовами їх існування на нинішньому етапі входження аграрного сектора у ринок. Однак господарства всіх категорій функціону-ють не ізольовано, а в єдиній системі сільського господарства. І на них прямий вплив роблять загальні умови розвитку аграрного сектора в цілому. На нинішньому етапі такими загальними негативними факторами є перш за все різке погіршення економічних і соціальних умови у ході реформ та руйнівний вплив поспішної (прискореної), екстремістської приватизації.

Проте кризові умови розвитку сільського господарства по-різному відбиваються на господарствах окремих категорій. Які життєві проблеми виникають перед ними тепер, які можливі шляхи їх вирішення?

Фермерський уклад. Кількісно він самий "невагомий", але по відношенню до других секторів це принципово нова соціально-економічна форма господарювання. На початку реформ по відношенню до фермерського укладу було немало ілюзій і романтики, що сприяло екстремізму у політиці. Загальна ідеологія і філософія реформаторства переводилася на широкомасштабні кількісні намітки швидкого збільшення чисельності фермерських господарств. І дійсно, на першому етапі їх кількість росла значно високими темпами. Певну роль в цьому відіграли і прийняті урядом в той час деякі пільгові заходи по підтримці фермерів.

Проте безкомпромісна, реальна дійсність досить швидко розвіяла ілюзії з приводу фермерства і розставила життєві цінності по своїх місцях. Перші фермери реально відчули труднощі ведення самостійного господарства, зв'язані з ними ризики, особливо при погіршенні загальних умов аграрного сектора. На їх прикладі формувався настрій у можливих нових кандидатів у фермери. Якщо аналізувати етапи становлення і розвиток селянського укладу, то 1993-1995рр. можна вважати переломними. Кількість фермерських господарств збільшувалася в середньому за рік на 7-10 тисяч. З 1996 р. темпи приросту кількості фермерських господарств зійшли до свого мінімуму, при деякому скороченні в 1998 р. На початку 2002 р. чисельність фермерських господарств становила 41599, а на кінець року – 43042 тисячі.

Проте не можна на основі сказаного робити поспішні висновки про розмивання всього масиву створених на першому етапі фермерських господарств. Із існуючих нині фермерських господарств близько 80% були організовані до 1996 р., 12,8% - за період 1996-2000 рр. і 7,2% - у 2001-2002 рр.

Нагромаджений за минулий період життєвий практичний досвід дає змогу провести збалансований аналіз об'єктивних умов, необхідних для становлення і функціонування фермерських господарств. Для цього необхідні земля, початковий стартовий капітал із відповідною ресурсною начинкою (техніка, обладнання, сільгоспмашини тощо), дієздатні і підприємливі робітники. На першому етапі були немалі труднощі із землею. У результаті реформування земельних відносин нині на селі при бажанні організувати фермерське господарство практично майже повсюдно немає проблем із одержанням необхідної земельної площі. Цілком інше положення зі стартовим капіталом і його ресурсним забезпеченням. Дефіцит капіталу і необхідних виробничих ресурсів є головною причиною розорення багатьох фермерських господарств в останні роки. Про це переконливо свідчать дані вперше проведеного у 2001 р. економічного обсте-

ження селянських господарств. Вони розповсюджені на генеральну сукупність, яка включає 40 тис фермерських господарств. Так, більше 73% респондентів головним обмежуючим фактором назвали нестачу грошових засобів і кризовий стан з покупкою техніки і інших ресурсів. За даними проведених у 1999 р. обстежень, майже 30% селянських господарств були збитковими. Низька забезпеченість технікою. Трактори мають близько 70% господарств, вантажні автомобілі – 39% і комбайни – 14%.

Не можна забувати, що фермерський уклад – новий, він створювався практично з нуля. Тому йому об'єктивно необхідна підтримка з боку держави у формуванні стартового капіталу. Лише у такому випадку фермерський уклад буде поставлений у рівні умови з іншими формами аграрного сектора. Але нині цього немає. Судячи по всьому, держава не має наміру і навряд чи буде мати можливості робити це в наступні роки. Але якщо навіть умовно припустити, що в країні достатньо засобів для надання фермерам необхідного стартового капіталу і виробничо-технічних ресурсів, все рівно в недалекому майбутньому не видно перспектив для масштабного розширення фермерського укладу.

Головний обмежуючий фактор лежить в соціально-психологічній площині і зв'язаний з непідготовленістю, небажанням більшості селян виходити на своє окреме господарство. Адже ведення фермерського господарства передбачає ініціативу і самостійність, заінтересованість і відповідальність. Ці підприємницькі якості по природі властиві більшості сільських жителів. Але в Україні, як і у всіх країнах СНД, три покоління селян пройшли через командну колгоспно-радгоспну систему, яка методично витравляла всі ці господарські риси, перетворювала їх у безініціативних виконавців – від робітників, до того ж здебільшого недобросовісних. Ведення фермерського господарства неминуче зв'язане з ризиком, до чого не готова переважна більшість селян. Їх більше влаштовує безвідповідальне і безініціативне положення у межах сільськогосподарських підприємств. Потрібний тривалий період часу, поки на селі дозріють необхідні соціально-психологічні умови. Слід також враховувати старіння села, переважання на селі пенсіонерів, яким не під силу починати створення фермерського господарства.

Мова може йти про розвиток фермерського укладу не в ширину, а в глибину. За пройдені роки більш зримо складається і проявляється його соціально-економічний образ. Фермерське господарство в основі своїй сімейне, але не виключається застосування найманої праці. Це проявляється і у нашому фермерському укладі. За даними Держкомстату України (2003 р.), на одне фермерське господарство приходиться 1,7 працюючих члена сім'ї і 0,51 найманого працівника. Аналіз свідчить, що наймана праця відіграє підпорядковану роль. Можна вважати, що наймані працівники залучаються на період термінових і масштабних сезонних робіт.

На першому етапі фермерські господарства були порівняно однорідними. Але згодом, як і в будь-якій галузі, в умовах ринкових механізмів відбувається внутрішня диференціація. Середні числа далеко не розкривають цього. Сказане наглядно підтверджується даними про розміри земельних ділянок. Середній розмір фермерського господарства до 1996 р. становив – 20-25 га, а в останні роки – 50-60 і більше гектарів. Ріст середньої земельної площі господарства відбувається на основі розширення можливостей оренди як у селян – із їх земельної частки, так і з фонду перерозподілу земель (земель запасу). Але за середніми розмірами скриваються великі розбіжності. Так, 37,8% фермерських господарств у 2002р. мали середню площу угідь 37,9 га; 7,2 – 212,0, і лише 2,2% – 1220,0 га. Навпаки, групи дрібних господарств площею до 20 га, що складають 40,2% загальної чисельності ферм, мали тільки 5,3% всіх фермерських земель(див.табл.18).

Певний інтерес являє співвідношення різних форм земельних відносин. На початок 2003 р. із всієї площі угідь ,фермери мали власні землі – 83,9%, решту угідь орендували. Завершуючи аналіз (фермер-ського) укладу, слід підкреслити, що без масштабного розвитку у ширину, неможливе вдосконалення його структури і механізму функціонування. Ці, як і інші якісні задачі можуть послідовно вирішуватися лише у взаємодії з іншими укладами аграрного сектора.

Сільськогосподарські підприємства всіх типів (СГП) і господарства населення (ГН). У структурі господарств населення переважне місце займають особисті підсобні господарства (ОПГ) сільських жителів. Два уклади (СГП і ОПГ) зв’язані між собою логічно, історично, екологічно і, можна сказати, генетично. Перш за все у них один суб’єкт господарювання-селянин. Він у одній особі поєднує працівника сільськогосподарського підприємства і власника свого індивідуального подвір’я, господаря особистого підсобного господарства. У них, по суті, єдина виробнича і соціальна інфраструктура. У реформований період ці два уклади розвивалися із протилежною орієнтацією. У сільськогосподарських підприємствах виробництво продукції скоротилося у 3, 7 рази. Це неминучий результат екстремістського реформування, перш за все крайнього погіршення економічних умов, поспішного руйнування великих високомеханізованих сільськогосподарських підприємств. У господарст-вах населення, незважаючи на погіршення загальних умов сільського господарства, обсяг продукції, навпаки зріс на 17,1%. Така тенденція пояснюється рядом причин. В результаті реформ були зняті існуючі раніше обмеження по землі (по присадибних ділянках) та кількості худоби в особистому подвір’ї. Неабияке значення мала сама по собі ліберальна атмосфера в країні, в тому числі і по відношенню до господарств населення, їх оцінці. Спонукальним мотивом до розширення індивідуального господар-

ства було і залишається значне погіршення життя на селі. Ріст безробіття, різке зниження і несвоєчасність виплати оплати праці, інших джерел доходів селян. Розширення особистого господарства покликане було компенсувати ці втрачені доходи для сільської сім'ї. Та і не тільки для селян, а здебільшого і для забезпечення їх міських родичів.

За роки реформ уклад, приставлений господарствами населення, значно розширився: і абсолютно, і відносно. Але це в цілому за минулий період, в рамках якого прослідуються свої етапи. Основний прорив приходиться на першу половину 1990-х років. А приблизно з 1996 р., як і з ростом кількості фермерських господарств, появилася тенденція абсолютного скорочення виробництва продукції в господарствах населення. ЇЇ обсяг у послідуючі роки зменшився приблизно на 10% (1999р. у відсотках до 1996р.). На наш погляд це, є результатом взаємодії багатьох факторів. По-перше, виявляється згасаючий вплив самого по собі реформаторського імпульсу у широкому розумінні слова – психологічному, соціальному, економічному. По-друге, не мале значення має старіння сільського населення. Старим людям не під силу поратися з масштабним подвір'ям. В-третіх, великий негативний вплив справили значне погіршення фінансово-економічного і матеріально-виробничого стану сільськогосподарських підприємств, майже повний розвал багатьох з них. Відсутність у господарствах техніки і пального виключає допомогу населенню в обробітку присадибних ділянок, заготівлі кормів. І як підсумок всього – скорочення поголів'я худоби на подвір'ях селян, зменшується вихід продукції. Цю тенденцію навряд чи можна буде переломити, хоч з 2000р. майже вдвічі виросли ціни на сільсько-господарську продукцію. Зрозуміло, це відобразилося на збільшенні ви-ходу продукції у господарствах всіх категорій. Проте з врахуванням стабільної дії викладених вище факторів не можна розраховувати на стійке розширення виробництва у господарствах населення.

Причина феноменальної ефективності господарств населення, крім всього названого, полягала в "економічній пуповині", яка зв'язувала їх з колективними підприємствами. По ній як по трубопроводі йшло перекачування ресурсів із одного сектора в інший. Не слід забувати і того, що товарність присадибного господарства у багато разів нижча, ніж великих підприємств: картоплі – у 6-7 разів; овочів – майже в 10; худоби і птиці – в 4,6; молока – майже у 5 разів. Це свідчить про те, що господарства населення перш за все виконують функцію самозабезпечення продовольством сільських жителів.

Які ж перспективи господарств цієї категорії? Мова йде не тільки про розвиток виробництва, але і в прямому розумінні про долю

Таблиця 1

Основні показники розвитку різних укладів

аграрного сектора України, 2002р.

Показники	Сільськогосподарські підприємства				Господарства населення	
	державні	кооперативні	господарські товариства	приватна	всього	в тому числі фермерів
Кількість підприємств, одиниць	336	1816	6487	2810	12825*	43042
Загальна земельна площа, тис. га	2179,7	3625,8	14466,9	1461,0	11386,8	2921,2
в тому числі сільгоспугіддя	1907,9	3374,8	13912,1	1062,3	10938,9	2822,7
з них рілля	1194,7	2614,9	10878,3	933,5	7905,1	2637,5
Вартість валової продукції, млн. грн. – всього**	1594,1	5627,1	11686,6	3710,5	37688,7	2169,7
в тому числі:						
• рослинництва	1248,9	3877,2	7943,1	2443,8	19630,1	2036,0
• тваринництва	345,2	1749,9	3743,5	1266,7	18058,6	133,7
Кількість збиткових господарств, одиниць	146	1161	3459	1393	•••	1827
%	43,5	63,9	53,3	49,6	•••	42,5
Питома вага підприємств, %:						
• у площі сільгоспугідь	5,5	9,6	39,7	3,1	31,2	8,0
• у валовій продукції	2,6	9,0	18,7	5,9	60,3	3,5
Рівень рентабельності, %:						
• всієї діяльності	0,2	-9,3	-1,9	2,4	•••	7,1
• рослинництва	40,7	16,4	21,1	27,8	•••	30,7
• тваринництва	-22,8	-30,9	-17,2	-21,0	•••	-25,6

Дані Держкомстатистики України за 2002 рік

* тисяч одиниць

** попередні дані

господарств населення і їх власників – сільських жителів. Як уже відмічалося, ці господарства у самому своєму існуванні і функціонуванні нерозривно зв’язані з сільськогосподарськими підприємствами, більшість з яких опинилися на межі банкрутства і розорення. У 1999р. збитковими були 84% сільськогосподарських підприємств. Сума збитку від цієї діяльності становила 3,4 млрд. грн., рівень збитковості – 22,1%. Підвищення цін реалізації скоротило питому вагу збиткових господарств у 2000р. до 33,6%, а по розрахунках в 2002р. їх кількість становитиме близько 50%.

Середній рівень рентабельності по всій діяльності в 2000 р. становив 9,0%, у 2001 р. – 5,0 і в 2002 р. – 5,3% (табл.1). Але по суті – це фіктивна рентабельність. Вона складається внаслідок надто низької оплати праці, яка включається у собівартість продукції.

Так, якщо у 1990р. середньорічна оплата праці в сільському господарстві досягала 83,5% рівня її в промисловості і майже 95% – середньої по народному господарству. Нині ці цифри становлять відповідно 35,7 і 46,0%, що тягне за собою штучне заниження собівартості сільськогосподарської продукції і завищення її доходності. І ще декілька цифр. Якщо в 1990р. витрати на оплату праці у структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільгосппідприємствах становили 33,6%, то в 2002р. – 13,7%. В 2002р. загальна сума прибутку сільгосппідприємств очікується в сумі 763,1 млн. грн. млн. грн. при 5,3%-му рівні рентабельності. Якщо б оплата праці на селі у 2002 р. займала таку питому вагу у загальних витратах, як в 1990р., то сільськогосподарські підприємства одержали б загальні збитки.

Крім того, сільськогосподарські підприємства до їх реформування були безнадійно опутані боргами, розміри яких величезні. Питомі розміри боргових зобов'язань сільськогосподарських підприємств в середньому за 2000-2002 рр. становили: на одне підприємство – 1235,0 тис. грн., 1 га сільгоспугідь – 489,6 грн., одного працівника – 7463 грн., на 1000 грн. виручки – 1412 грн. Обсяги короткострокових зобов'язань за останні роки стабілізувалися на рівні 12,4 млрд. грн. Зруйновані сільськогосподарські підприємства функціонують нині на знос, добиваючи той потенціал, який був створений раніше.

Які ж шляхи подолання кризового стану? Слід відразу обмовитися, що викладені загальні проблеми неоднаково відображаються у різних підприємствах, що відрізняються за станом і рівнем їх розвитку. Саме з врахуванням цього проводяться розробки у ряді наукових закладів.

За яким би варіантом не пішла реструктуризація підприємств, постає проблема, що стане з селянами, їх господарствами при ліквідації сільськогосподарських підприємств, їх приєднанні або саморозпуску. Якщо говорити про фінансове оздоровлення в цілому, то вихідним принципом цієї роботи є визнання вини держави за такий стан справ у галузі. Це, крім всього іншого, проблема економічна і правова, соціальна і політична, духовна і моральна. Слід враховувати, що для будь-якого можливого інвестора-донора оздоровлення збанкрутілого сільськогосподарського підприємства – завдання досить складне. З чисто ринкових позицій для інвестора нерідко приставляють інтерес земля і необхідна кількість найбільш дієздатних робітників. Проте у будь-якій сфері банкрутство і оздоровлення підприємства зв'язані із долею попереднього колективу, тим більше у сільському господарстві. Тут підприємство – це особливий єдиний вироб-

ничо-економічний і соціальний комплекс. Він органічно зв'язаний із землею, включає не тільки працездатних робітників, але і пенсіонерів, інших селян, що проживають на даній території. До того ж переважна частина землі являє собою земельні частки (паї), які перебувають у власності місцевих сільських жителів. Все це взаємопереплетено. З одного боку, реформи підприємств, як і самої галузі, не можна проводити без участі селян, так як вони є власниками землі, а з другого, не можна їх долю кидати на свавілля ринку. Не вони винні в тяжкому житті, яке склалося на селі. Потрібний державний підхід до вирішення комплексу питань, які зв'язані з реформуванням по суті збанкрутілих сільськогосподарських підприємств, і визначення долі селян і їх подвір'їв.

Нині сільські жителі за своїм соціально-економічним положенням перебувають у перехідному, "підвішеному" стані. Вони хоч і власники землі (у розмірі земельної частки), але не є фермерами, і в переважній більшості своїй ними не будуть. Вони входять до складу підприємства і не виступають самостійними господарями. В той же час, перебуваючи у складі підприємства і членами його колективу, селяни відчужені від справ підприємства і управління ним в незмірно більшій мірі, ніж раніш у КСП. У взаємовідносинах селян і підприємства на сучасному етапі простежуються нові суперечливі тенденції. Такі тенденції, які слід враховувати при аналізі і обґрунтуванні перспектив розвитку села і різних форм господарювання на селі. Незважаючи на зростання байдужості до справ підприємства, селяни у більшості своїй тримаються за нього. Можна навіть сказати, що в умовах загальної розрухи зміцнюється своєрідна прив'язаність їх до підприємства. Образно кажучи, посилюється їх колективістське начало. Але зовсім не тому, що українському селянству ніби-то по природі своїй властиве общинне начало. Тепер така тяга до підприємства – свого роду спосіб вживання, Робота в спільному господарстві (як би не називалось підприємство) дає мізерний доход. Головне джерело життя простого селянина – це його розбухнуте селянське подвір'я. А його неможливо вести без використання потенціалу підприємства (техніки, сільськогосподарських машин для обробітку землі, кормів, спільних пасовищ тощо). Без підприємства не обійтися і в зв'язку з елементарними соціально-побутовими потребами (медична допомога, похоронні послуги і т.п.). Тим більше, коли у ході реформ держава пустила на ринковий самовплив більшість традиційних функцій по соціальному забезпеченню сільського населення.

Перспективи соціально-економічного стану селян, сільськогосподарських підприємств і господарств населення, як двох взаємозв'язаних укладів аграрного сектора, нерідко зв'язують із введенням ринкового обороту землі. Якщо підходити формально-логічно, то дійсно є вагомі підстави для такої постановки проблеми. Визнається, що близько 75%

сільськогосподарських угідь перебуває у приватній власності. Але, як правило, не розкривається, що в основному це земельні частки сільських жителів. В приватній власності у країні перебувають близько 30 млн. га. З них земельні частки сільських жителів становлять 28.0 млн. га (6.67 млн. селян х 4,2 га – середній розмір паю).

Враховуючи розглянуті вище реальні умови існування селян і сільгосппідприємств, можна зробити висновок, що право власності сільських жителів на землю носить суто формально-правовий характер. Про це, зокрема, свідчать дані про те, як сільські жителі поступають зі своїми земельними паями, як розпоряджаються ними. В країні налічується 6,67 млн. власників земельних часток, при середньому по Україні розміри паю у 4,2 га. Із них одержали правозасвідчуючі акти лише близько половини їх загальної кількості. Отже майже три з половиною мільйони власників часток, навіть не зажадали свідоцтв про право власності на землю. Переважна більшість з них передали свої земельні паї для використання сільськогосподарським підприємствам на різних правових засадах.

В нинішніх умовах розвитку аграрного сектора введення ринку землі не може реально змінити стан сільськогосподарських підприємств і селян – власників землі. Дійсно, про який ринок землі може йти сьогодні мова в умовах, які склалися на селі. Адже ринковий оборот землі за своїм призначенням націлений перш за все на селян. Він припускає пропозицію землі і попит на неї. А який попит на землю може бути нині зі сторони селян? Про це наглядно свідчить, зокрема, практика багатьох районів і областей країни. Ціни на землю дійсно сміхотворні!

У нас в останній час, по правді кажучи, зациклилися на земельному питанні, хоч реальні проблеми сільського господарства лежать у другій площині. Адже ринковий оборот землі при всьому його значенні може мати належний, позитивний вплив на розвиток аграрної сфери лише в тому випадку, якщо елементарно відрегульовані інші економічні і соціальні умови, а процес реформування на селі здійснюватиметься під постійним контролем і за участю держави Тільки при комплексному вирішенні всіх проблем життя села можна забезпечити ефективний, збалансований розвиток всіх соціально-економічних укладів аграрного сектора.

2.2. Передумови для формування багатоукладного сільського господарства

Надзатяжна системна криза в державі зумовила різкий спад інвестиційної діяльності, в тому числі й в агропромисловому комплексі. Капітальні вкладення в АПК зі всіх джерел фінансування за 1990-2002 рр. скоротилися більш ніж в 9 разів, в переробні галузі і соціальну сферу села - майже в 7 разів, а в сільське господарство - приблизно в 20 разів. Слід при

цьому зазначити, що зменшення обсягів виробництва в сільському господарстві найбільшою мірою корелювало саме з динамікою падіння обсягів капітальних вкладень у зазначену галузь.

Майже повністю припинились процеси відтворення й оновлення матеріально-технічної бази АПК. Відтак, в аграрному виробництві відбувається деіндустріалізація та перехід на ручну працю. Вибуття основних засобів виробництва сільськогосподарських підприємств майже втричі перевищує їх надходження. Для оновлення і поповнення машинно-тракторного парку до технологічної потреби необхідно щорічно постачати машини і обладнання на суму 12 млрд. грн., на закупівлю запасних частин для підтримки наявної сільськогосподарської техніки у робочому стані – 1,2 млрд. грн., світлих нафтопродуктів – 7,1 млрд. грн. Всього щорічна потреба в коштах становить понад 20 млрд. грн. За даними Держкомстатистики України внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі сільськогосподарських культур скоротилось у *6,7* рази (з 141 кг діючої речовини в 1990 р. до 21 кг у 2002 р.). Зведено до мінімуму виробництво і застосування мінераль-них кормових добавок, консервантів кормів, білково-вітамінних та інших препаратів.

Внаслідок високої господарської освоєності земельного фонду держави й екстенсивного використання продуктивних угідь посилюється деградація земель; грунти втрачають свою родючість і виснажуються. Нині, за даними Держкомзему України, 13,2 млн. га сільськогосподарських угідь зазнають водної ерозії, 19,3 млн. га – вітрової, 10,7 млн. га мають підвищену кислотність, 3,9 млн. га засолені і солонцюваті, 3,6 млн. га заболочені і перезволожені. Площа еродованої ріллі протягом останніх 25 років збільшилась на третину і щорічно розширюється на 90-100 тис. га, а вміст гумусу в грунтах знизився на 20%. Разом з тим витрати на протиерозійні та інші землеохоронні і землемеліоративні роботи постійно зменшуються. Зокрема, затрати на охорону земельних угідь за період з 1991 по 2003 рр. скоротились у 5 разів.

Продуктивність праці має сталу тенденцію до падіння. Кількість працюючих у сільському і лісовому господарстві, включаючи й особисте підсобне господарство, у 2002 р. залишилася практично на рівні 1990 р., незважаючи на дворазове зменшення обсягу валової сільськогосподарської продукції. Все це призвело до того, що склалася критична ситуація із забезпеченням соціально-економічних основ відтворення людських ресурсів в аграрному секторі. Витрати на відтворення робочої сили тут становлять тільки половину того низького рівня, який має місце в промисловості (табл.2).

Нині у переробній сфері АПК України функціонує велика кількість інвестиційно малопривабливих, технологічно відсталих, переважно фондо-й енергомістких виробничих потужностей, неспроможних

випускати високоякісні продукти харчування відповідно до вимог міжнародних стандартів.

Погіршення екологічної ситуації в Україні зумовлено високим рівнем господарської освоєності земельних ресурсів, а також надмір-

Таблиця 2

Вартість робочої сили в галузях економіки України

Галузі народного господарства	Роки				У % до підсумку	
	1995	1997	2000	2002	1995	2002
Промисловість	89	172	289	485	121,9	129,0
Сільське господарство	46	100	130	173	63,0	46,0
Лісове господарство	59	112	187	227	80,8	60,4
Транспорт	90	167	309	573	123,3	152,4
Будівництво	103	165	299	428	141,1	113,8
Зв'язок	95	203	340	431	130,1	114,6
Торгівля	62	116	228	330	84,9	87,8
Україна в цілому	73	156	230	376	100,0	100,0

ним використанням і забрудненням поверхневих прісних водойм та лісових ресурсів. Незважаючи на те, що за 90-і роки • значно зменшились обсяги виробництва і промислової, і аграрної продукції, індустріальні тваринницькі комплекси практично повністю припинили свою діяльність та різко зменшилося застосування мінеральних добрив й агрохімікатів, екологічний стан навколишнього природного середовища загалом майже не покращився. Природно-ресурсний потенціал аграрного виробництва втрачає свої відновлювальні, відтворювальні та асиміляційні можливості, що загрожує ресурсо-екологічній безпеці суспільства, а зрештою - й продовольчій безпеці.

Зростання природо-, ресурсо- й енергомісткості сільськогосподарської продукції і продуктів вітчизняного виробництва, яке все ще продовжується - це результат нераціонального та екологічно незбалансованого формування та організації використання ресурсних потенціалів національного і регіональних АПК, недосконалих і неефективних форм господарювання й управління ними в період здійснення ринкових трансформацій. Реструктуризація агропромислового виробництва, радикальне удосконалення його як матеріально-технічної, так і природобіологічної бази нині відбуваються без урахування екологічних чинників, критеріїв, обмежень, стандартів, а також вимог ресурсо-екологічної безпеки господарської діяльності.

Аналіз досягнень агропромислового виробництва в розвинутих країнах свідчить, що саме ефективне використання новітніх розробок у сфері агротехніки, біотехнології та агроекології, всебічна раціоналізація аграрного природокористування зумовили тут істотне зниження природо-, фондо- й енергомісткості агропродовольчої продукції, різке підвищення її конкурентоспроможності.

Причини реформування колективних сільськогосподарських підприємств. Колективне сільськогосподарське підприємство (КСП) являючись юридичною особою, структура управління якої, майнові та трудові відносини базувалися на принципі членства. Це означає, що кожний член КСП уособлює собою триєдину постать: він одночасно є працівником, власником (частини майна і землі) та управлінцем (членом трудового колективу і учасником загальних зборів). Отже, формально основні фактори сільськогосподарського виробництва: праця, виробничі ресурси та управління - жорстко поєднані на основі членства.

Однак, як свідчить світовий досвід, таке жорстке поєднання основних факторів сільськогосподарського виробництва є ефективним за умови, коли засновниками сільськогосподарського підприємства виступають одна чи кілька фізичних осіб, як правило, пов'язаних сімейними узами. Саме за такої умови засновники сільськогосподарського підприємства дійсно є "працюючими власниками". Що ж стосується КСП, то справжній статус його членів зводиться до того, що вони є не "працюючими власниками", господарями майна і землі, а практично залишаються найманими працівниками. Це стосується як рядового члена КСП, так і його голови та членів правління КСП.

Статус члена КСП як найманого працівника обумовлений рядом причин:

1) в КСП, кількість членів у яких становить від 80 до 1500 осіб, у результаті проведених паювання майна і землі відбувається їх розпорошення. Кожний член КСП отримує в результаті паювання мізерні частки майна і землі у порівнянні з величиною майнового і земельного масивів господарства. В результаті з чисто психологічних причин член КСП не відчуває і не може відчувати себе власником чи навіть співвласником майна і землі;

2) паювання майна в КСП, як спосіб його приватизації, здійснене не на користь працездатних та економічно активних його членів. В результаті пенсіонери, які становлять 50 і більше відсотків членів КСП, завдяки великому трудовому стажу отримують значно більші майнові паї, ніж члени працездатного віку;

3) кожний член КСП, яким би великим майновим паєм він не володів, має лише один голос на загальних зборах членів, який сам по собі вирішального значення не має;

4) голова КСП, яким би повноправним господарем він не здавався, по суті є юридично безправним. У випадку прийняття ним непопулярного, хоча й обґрунтованого, рішення його долю вправі вирішити загальні збори, які практично в будь-який час можуть звільнити його з посади. До того ж голова КСП не має права вирішувати без згоди загальних зборів чи зборів уповноважених ключові питання діяльності господарства.

Ці фактори обумовили стан, при якому передані у колективну власність земля і майно є нічийними, а члени КСП – найманими працівниками, а не господарями власних майна і землі. І саме ці фактори обумовили непридатність КСП як виду юридичної особи для діяльності в умовах ринкової економіки.

В процесі реструктуризації КСП досягаються дві важливі мети: по-перше, долається монополія цього виду юридичних осіб у сфері сільськогосподарського виробництва України, по-друге, реформуються відносини власності на майно та землю, оскільки в результаті реструктуризації колективна власність на землю і майно, носієм якої є КСП, трансформується у приватну власність його членів.

Саме розвиток приватного сектора відіграватиме наріжну роль у поновленні історичного звання України як одного з лідерів сільськогосподарського виробництва. Існують три основні функції, що їх виконує приватна власність у ринковій економіці. По-перше, інститут приватної власності гарантує існування справжніх власників активів чи ресурсів. Тим часом за умов колективної або державної власності ресурси сприймають як щось надане ззовні. Отже, приватна власність забезпечує продуктивне використання ресурсів, яке є необхідною передумовою ефективного виробництва. По-друге, якщо існує приватна власність, відповідні активи можна використати як заставу. Завдяки заставі можна залучати у виробничий процес зовнішніх інвесторів, отримуючи від них позики під заставу. По-третє, загроза втратити власні активи змушує власників (чи менеджерів) уникати ризикованих проектів, тому вони управляють власним підприємством у такий спосіб, аби отримати (і максимізувати) прибуток. Ця обставина, своєю чергою, забезпечує продуктивне використання ресурсів та ефективне управління. А якщо менеджмент виявиться неефективним, підприємство перейде у власність тих, хто здатний управляти ним ефективно.

В результаті реформування колективних сільськогосподарських підприємств на продовольчих ринках України будуть присутні такі організаційні форми господарювання на селі:

1.Індустріальні на базі новітніх зарубіжних та вітчизняних технологій високотоварні підприємства експортного спрямування (товарність — 60-90 відсотків), які спеціалізуються на виробництві культур, що легко механізуються. Пакетні технології цих підприємств (мінімальний і нульовий обробіток, включаючи прямий посів, поєднують в одному комплексі

робочі органи для проведення операцій із обробітку ґрунту, посіву, підживлення рослин, боротьби зі шкідниками, бур'янами і скорочення деяких технологічних операцій з економією 30-70 відсотків енергетичних ресурсів) передбачають для забезпечення окупності затрат досягнення конкурентних стандартів урожайності сільськогосподарських культур (а це 50-70 ц зерна з 1 га, картоплі — 300-400, цукрових буряків — 400-500, соняшника — 25-30 ц з 1 га, молочної річної продуктивності корів — 4-6 тонн). За умови 100-відсоткового запровадження в країні подібних підприємств за таких рівнів продуктивності ріллі і худоби буде вироблятись в 2,5 рази більше валової і товарної продукції від внутрішніх потреб населення за фізіологічними раціональними нормами харчування, а при фактичному рівні споживання — в 4,2 рази більше. Залучення іноземних інвестицій, створення машинно-технологічних станцій з парком зарубіжної потужної техніки, що одержана на іноземні кредити під гарантії уряду на умовах валютної самоокупності, не тільки витіснить з виробництва людей, але й призведе до суцільної індустріалізації сільських районів і значного перевиробництва продукції, навіть за умови зростання .попиту на внутрішньому та зовнішньому продовольчому ринку.

2. *Середні та великі* приватно-орендні, господарські товариства та інші підприємства з відносно затратними технологіями (на базі існуючої і частини нової техніки) з товарністю 30-70 відсотків і низькою продуктивністю праці та проблемами входження в конкурентне середовище (навантаження ріллі на працівника до 3-15 га, а в зарубіжних країнах — в 10-40 разів більше). Щоб бути конкурентними на внутрішньому і зовнішньому ринках при таких технологіях, з врахуванням низького рівня врожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин, підприємства мають встановити рівень оплати праці в 30-50 разів менший, ніж у розвинутих країнах. Потенційні можливості таких підприємств також істотні — можуть виробити валової і товарної продукції в 1,2–1,5 рази більше від внутрішніх фактичних потреб.

3. *Дрібні фермерські та інші господарства площею 10-100 га* сільськогосподарських угідь (з товарністю 10-50 відсотків і проблемами майбутньої ефективності через відсутність економічних можливостей застосовувати прогресивні технічні засоби). У світовій практиці сільського господарства існує така закономірність: із збільшенням розміру ферм виробництво продукції на 1 га зменшується, але зростає їх товарність і відповідно — прибутковість. Статистичне групування більше 11 тис. господарств суспільного сектора України показало таку закономірність: відносно дрібні господарства (до 400 га ріллі) виробили в 2-3,5 рази більше продукції, ніж великі (3-5 тис, га ріллі), але мають у розрахунку на 1 га ріллі в 20 разів більший збиток в галузі рослинництва і до 3-х разів— тваринництва.

4. *Особисті підсобні господарства населення з* ручною працею і наднизькою її продуктивністю. В Україні нині налічується близько 6,7 млн. громадян, які ведуть особисте селянське господарство, використовуючи майже 11 млн. землі, у тому числі майже 600 тис. громадян (використовуючи 2,3 млн. га землі), розширили свої особисті селянські господарства за рахунок земельних паїв.

Питома частка виробництва продукції цих господарств у загальному обсязі складає понад 60%, зокрема, рослинництва близько 50, а тваринництва – понад 70%. Особисті селянські господарства є основними виробниками картоплі (99%), плодоягідної продукції (85), молока (75), м'яса (73), вовни (70) тощо. Більш детально про місце і роль особистих господарств населення мова буде йти у наступних розділах.

В червні 2003 р. Верховна Рада України прийняла закон "Про особисте селянське господарство", яким визначені правові, організаційні, економічні та соціальні засади ведення селянського господарства. Діяльність такого господарства засновується на особистій праці його членів з метою задоволення власних життєвих потреб. Такі господарства ведуть в основному натуральне виробництво. Окрім того, з розвитком суспільства посилюються вимоги до якості продукції, які здатні задовольнити лиш відносно великі господарства. Щоб вийти на ринки ЄС з цих причин, уряд Польщі, наприклад, окремою постановою заборонив переробним підприємствам закуповувати молоко з ферм, на яких утримується менше 14 корів. На жаль у нашій країні при низькому рівні внутрішнього попиту на продукти харчування та відсутності реальних експортних угод вимушено отримують найшвидший розвиток особисті підсобні господарства населення і менший — індустріальні товарні підприємства.

Наведені вище форми господарювання на селі і будуть об'єктами нашого подальшого дослідження.

2.3. Становлення та функціонування форм господарювання на селі

Як відмічається у посланні Президента України до Верховної Ради України "Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки," "У питаннях реформування АПК найгострішою є проблема прискорення земельної реформи. Потрібно довести до логічного завершення проголошений у жовтні 1994р. основний принцип реформування земельних відносин: земля повинна належати тим, хто її обробляє, мати власника і господаря. Селяни стали власниками земельних паїв, однак отримані ними сертифікати не забезпечують реалізацію права володіння, користування та розпорядження приватною власністю на землю у повному обсязі. Основне завдання аграрної реформи –

запровадження дійового мотиваційного механізму докорінної перебудови сільськогосподарського виробництва, підвищення його якісних характеристик та ефективності – виявилося нереалізованим".

Головною метою здійснюваних заходів є удосконалення нормативно-правової бази для створення конкурентоспроможного аграрного сектора економіки. У 2002 р. Верховною Радою України прийнято закони України: "Про зерно та ринок зерна в Україні", "Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу", "Про внесення змін до статті 13 Закону України "Про оренду землі", "Про правову охорону селекційних досягнень у тваринництві", "Про насіння і садивний матеріал" тощо. Низку проектів законів України прийнято у першому та другому читанні. Внаслідок чого у сільськогосподарському виробництві останніх років намітилася певна тенденція до зростання (табл.3).

Як видно з даних табл.3, виробництво всіх основних видів сільськогосподарської продукції має стійку тенденцію до зменшення. Особливо різке скорочення обсягів відмічається у тваринництві, а галузь вівчарства ми, по-суті, уже втратили.

Одержавлене сільськогосподарське виробництво не вирішило продовольчої проблеми і не забезпечило ефективного ведення галузі. Аграрний сектор виявився досить вразливим в умовах ринкової трансформації. Більше того, саме у контексті оцінки стану і перспектив розвитку сільського господарства нині розглядаються наслідки і напрямки ринкового реформування національної економіки у цілому, а соціально-економічні проблеми села фокусують найпалкіші економічні і політичні дискусії сьогодення. У таких умовах важливі комплексні реалістичні підходи, коли недопустимі як недоречна ринкова ейфорія із спрощенням і недооцінкою об'єктивно зумовлених труднощів, так ортодоксальний консерсатизм з виключно песимістичними прогнозами стосовно ефективної реорганізації аграрного сектора на ринкових засадах.

Зростаючий диспаритет цін найбільшою мірою проявляється саме у енергомістких комплексах, що знижує ефективність аграрного виробництва та призводить до банкрутства сільськогосподарські підприємства;

підходи, коли недопустимі як недоречна ринкова ейфорія із спрощенням і недооцінкою об'єктивно зумовлених труднощів, так і ортодоксальний консерватизм з виключно песимістичними прогнозами стосовно ефективної реорганізації аграрного сектора на ринкових засадах.

Нині, на нашу думку, значно складнішою є проблема реалізації аграрного потенціалу України. До причин втрат можливостей даного потенціалу слід віднести, насамперед:

1) нераціональність організаційно-господарських форм використання вказаного потенціалу. В Україні до 2000р. майже 90 % аграрного потенціалу було сконцентровано у великих господарських структурах. Водночас у Європі 75-80 % аграрного потенціалу зосереджено у малих і середніх структурах, в США і в Канаді 65-70 %;

Таблиця 3

Динаміка середньорічного виробництва основних видів сільськогосподарської продукції у всіх категоріях господарств України за 1986-2002 рр. (млн. тонн)

Продукція	В середньому за рік				Показники 2001-2002 рр.у % до середньо-річних за:		
	1986 1990	1991 1995	1996 2000	2001-2002	1985-1990 рр.	1991-1995 рр.	1996-2000 рр.
Зерно	47,4	38,5	27,1	39,3	82,9	102,1	145,0
Картопля	18,0	17,3	16,8	17,0	94,4	98,3	101,2
Соняшник	2,6	2,2	2,6	2,8	107,7	127,3	107,7
Овочі	7,5	5,7	5,3	5,9	78,7	103,5	111,3
Цукровий буряк	43,8	31,3	16,7	15,0	34,3	47,9	89,8Ї
М'ясо (забійна вага)	4,3	3,0	*1,9*	1,6	37,2	53,3	84,2
Молоко	24,1	19,1	13,8	13,8	5736	72,3	100,0
Яйця, млрд. шт.	17,2	12,0	8,6	10.4	60,5	86,7	120,9
Вовна, тис.т.	29,8	20,3	5,8	3,3	11,1	16,3	56,9

*Дані: Держкомстатистики України за відповідні роки

2) зосередженість аграрного потенціалу України значною мірою в енергомістких формах господарського використання: тваринницьких, те-

пличних, насінницьких, меліоративних комплексах, де основні операції (іноді без достатнього обґрунтування) були енергомісткими.

3) значна соціальна перевантаженість аграрної сфери економіки. Практично всі існуючі сільськогосподарські структури виконували функції утримання соціальної сфери. При цьому витрати на утримання соціальної сфери настільки значні, що нерідко призводили до соціального "проїдання" нагромаджень аграрного сектора, не дозволяли проводити збалансовану відтворювальну політику;

4) орієнтація основної частини аграрного потенціалу здебільшого на нарощування обсягів виробництва. Дійсно, на зберігання, пакування, переробку, збут продукції спрямовувалась лише незначна частина потенціалу, особливо матеріального і трудового. Наслідком цього є значні втрати продукції на всіх післявиробничих стадіях, що шкодить повноті реалізації потенціалу і ефективного його використання.

Зазначені причини сформувалися у складній і, що особливо важливо, об'єктивно інерційній системі взаємовідносин і тому мають ознаки довгострокового впливу. В процесі реформування аграрного сектора (1992-2000рр.) виняткова увага була приділена трьом основним узагальненим поняттям : приватизації, земельній реформі, розвитку фермерства.

Проте, без вирішення проблеми вільного вибору форм господарювання на селі і подолання монополії КСП не можливим був перехід до різноукладної економіки. Практично, як уже зазначалося, слід було розрубати "гордіїв вузол" - єдине чотириразове членство в КСП, коли одна і та ж особа одночасно має право власності, господарювання, управління і праці, а в кінцевому підсумку виникає взаємна безвідповідальність. Лише з реструктуризацією КСП, яка відбулась в 2000р., все стало на свої місця : пайовики мають право власності на землю і майно, яке може бути реалізоване через оренду або довірче управління. Форма ж господарювання повинна бути традиційна для світового сільського господарства, альтернативи якому ще не знайдено, - індивідуальна, сімейна чи партнерська ферма, яка функціонує на власному, орендованому чи довіреному майні. Менеджмент і трудові відносини мають бути контрактні.

Зволікати з прийняттям ринкових законів про землю і про форми господарювання на землі є нині дорога в нікуди. Реформування економічних відносин на селі відбудеться лише за умов захисту прав власника на землю, інструменти такого захисту існують у всіх країнах, де діють відповідні відносини. Держава повинна гарантувати свободу вибору організаційних форм приватного господарювання, що приходить на зміну КСП. Визначальними у цьому мають бути вищий рівень персоніфікації власності, максимальне забезпечення цілісності господарсько-територіальних комплексів, що забезпечить ефективне використання землі й майна, розвиток соціальної сфери села. В Законі України "Про стимулювання розви-

тку сільського господарства на період 2001-2004 років", відмічається, що пріоритетний розвиток сільського господарства забезпечується шляхом: а) невтручання органів виконавчої влади у вибір форм господарювання та господарську діяльність суб'єктів підприємництва, крім випадків передбачених законами; б) підтримання стабільної законодавчої та нормативно-правової бази з метою забезпечення передбачених умов розвитку підприємництва в сільському господарстві; в)стимулювання розвитку приватного підприємництва; г) забезпечення суб'єктам господарювання захисту прав власності на землю, майно та результати своєї праці.

За таких умов господарства громадян, за підрахунками вчених-економістів ІАЕ УААН, можуть обробляти до 25% сільськогосподарських угідь і без значних капітальних ′ вкладень забезпечувати себе продуктами харчування, реалізувати лишки на ринках. Із завершенням реструктуризації КСП реформи в аграрному секторі, по-суті, лише розпочинаються. На землю прийшов приватний власник, йому, насамперед, необхідно переконливо доказати, що господарювати він може більш ефективно.

Особливої уваги заслуговує нині і така форма господарювання на селі як виробничі кооперативи. Це єдиний тип підприємства, членом якого може бути лише той, хто в ньому працює. Сюди немає ходу власникам тіньового капіталу, тоді як в інші форми господарювання доступ їм відкритий. Переваги кооперативів наочно проявляється при їх співставленні з іншими формами господарювання на селі, насамперед при працевлаштуванні селян. Так, створені на базі КСП приватно-орендні підприємства, різного роду господарські товариства охоче беруть в оренду земельні паї селян, відмовляючись водночас багатьом з них у працевлаштуванні. Саме це стало однією із причин зростання безробіття на селі (табл.4).

Головною причиною цьому, на нашу думку, є вкрай несприятливі умови для розвитку підприємництва у сільській місцевості. Зокрема, це відсутність стартового капіталу у жителів сільської місцевості для початку власного бізнесу, брак чи відсутність у сільськогосподарських виробників ринкової інформації про ринки збуту і ринкові ціни, соціальна незахищеність підприємців села. Люди ще слабо вірять у свої можливості. Також вони, як правило, не обізнані з особливостями ведення власного бізнесу. Тому слід впроваджувати відповідні консультації та навчання підприємців сільської місцевості.

"Надлишок" селян зумовлений не стільки їх професійною непридатністю, скільки структурними змінами у нових формуваннях, які масово відмовляються від низькорентабельних і збиткових галузей, переорієнтовуючись на виробництво високодоходної продукції, передусім соняшнику, зерна. Тим то сільськогосподарські підприємства лише у 2000р. порівняно з 1999р. позбулися понад 700 тисяч голів великої рогатої худоби, в

тому числі 624 тисяч корів, 1,7 млн. свиней (40 %). За таких обставин, зрозуміло, "непотрібними" стали й працівники,

Таблиця4

Скорочення кількості зайнятих у виробництві в результаті реструктуризації КСП (тис. чол.)

Регіони	Загальна кількість звільнених працівників		Звільнені працівники, що здають землю в оренду	
	сільськогосподарських працівників	кількість звільнених у відсотках від кількості працівників колишнього КСП	сільськогосподарських працівників	відсоток тих, хто здає землю в оренду, від загальної кількості звільнених
1	2	3	4	5=4/2*100
Захід	2555	7,4	2458	96,2
Центр	1374	7,6	785	57,1
Південь	1075	5,1	843	78,3
Схід	1994	8,1	1887	94,6
Загалом	6998	7,1	5972	85,3

Джерело: Проект паювання сільськогосподарських земель

що обслуговували це поголів'я. В той же час у господарствах населення поголів'я великої рогатої худоби збільшилося на 11,7 %, в тому числі корів на 5,3 %, овець і кіз - на 9,2 %. Станом на 1 січня 2003 поголів'я великої рогатої худоби у сільськогосподарських підприємствах порівняно з відповідним періодом 1999 р. скоротилося на 3688,5 тис. голів, в тому числі корів – на 1503,2 тис. гол., свиней – на 893 тисячі.

Згідно рекомендаціям Міжнородної організації праці (МОП), безробітніми визнаються особи, які активно шукають роботу, готові і здатні приступити до її виконання. До безробітних відносяться і ті, хто вже знайшов потенційну роботу, але чекає відповіді керівника і може в будь-який час до цієї роботи приступити. Це і є міжнародне визначення поняття "безробітний". В травні-червні 2002 р. аналітики Державної служби за-

йнятості України, користуючись рекомендаціями МОП, визнали безробітними понад 2,5 млн. громадян у віці 15-70 років. Це 11% економічно активного населення. Західний регіон України – традиційно безробітний; відсутність робочих місць там спостерігалася навіть за радянських часів.Нині, із закриттям великої кількості шахт Донбасу, – цей регіон також відноситься до категорії безробітного. Спостерігається і така тенденція: чим нижче статус населеного пункту, тим більше, страшніше і непрогляднішe безробіття. Причини тотальної незатребуваності людей у всіх сферах економіки України – різні. В аграрній сфері – це в першу чергу ліквідація великої кількості колективних сільськогосподарських підприємств, особливо підрозділів тваринницьких галузей, де було зайнято майже 2 млн. селян.

Станом на 1 січня 2003 р. в державі існувало дещо більше 70 тис. робочих місць для працівників сільського господарства, тобто на одну вакансію претендували 33 людини, а в Закарпатській – 585, Чернівецькій – 688, Тернопільській – 146.Значна частина цих робочих місць неприваблива для безробітних через низьку заробітну плату, затримки з її виплатами. Тим більше, що за прогнозами фахівців зі вступом нашої держави до Світової організації торгівлі (СОТ) частка безробітних на селі може різко зрости. Це пов’язане із підвищенням рівня конкуренції товарів на вітчизняному ринку та певним їх квотуванням. Отже, визначення зайнятості чи незайнятості людини у сільській місцевості – справа досить складна Це і наявність особистого селянського господарства, майнового та земельного пайв, в тому випадку, коли людина не зареєстрована як приватний підприємець тощо.

З 1 січня 2001 р. в Україні введений у дію Закон України “Про обов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”.Проте, думаємо, що нині, мабуть, ніякі самі передові технології боротьби з безробіттям на селі не змінять головну біду – економічну ситуацію, яка склалася на селі.Держава, по суті відокремилася від своїх безробітних. Але потрібні не нові центри зайнятості, а нова політика протекціонізму по відношенню до наших сільськогосподарських (і не тільки) товарів. З цього приводу важливо наповнити слова глави Федерації роботодавців України А.Кінаха, що необхідно підсилити політику державного протекціонізму, яка дуже ефективно викори-стовується всіма розвиненими державами, є важливим чинником конкурентоспроможності національної економіки. “Якщо ми, – зазначив він, – дозволимо собі всупити в СОТ з неприйнятим податковим кодексом, з невирішеними проблемами грошово-кредитної і банківської системи, з несприятливими умовами розвитку малого і середнього бізнесу, то втратимо тисячі й тисячі робочих місць, навіть цілі сектори, галузі економіки

Розвиток малого і середнього бізнесу – питання принципово важливе для України. Це не тільки ефективне джерело створення робочих місць, це й дуже серйозний чинник формування середнього класу. Який є основою стабільності та політичного розвитку України. Коли людина не йде на біржу праці, а за рахунок власного інтелекту та професіоналізму робить спробу створити свою справу, щоб забезпечити себе, свою родину, дати роботу іншим, сплачувати податки, така людина має користуватися величезним статусом у суспільстві, мати надійну підтримку з боку держави".

Ні для кого вже не секрет, що громадяни України, зокрема селяни, слабо пристосовані до об'єктивних наслідків ринкових реформ. В більшості працездатного населення немає усвідомлення орієнтації на корінні зміни роду діяльності, перепрофілювання, чи на зміну місця проживання як варіанту отримання роботи.

Сільське безробіття - явище набагато небезпечніше за міське. Міському жителю простіше переїхати до іншого міста (краю) на заробітки, а селянин тримає домашнє господарство, яке потребує постійного догляду, і землю,– навіть якщо на ній господарює хтось інший. Свою роль відіграє й сільська ментальність. На тих, хто започат-кував свою справу і почав вибиватися зі злиднів, часто дивляться з-під лоба.

Існує ще ціла низка доленосних проблем щодо селянства, які необхідно вирішувати як на місцевому, так і державному рівнях. По-перше, – працевлаштування молодих спеціалістів, працівників масових професій та випускників сільських шкіл. Якщо у колишніх КСП все вирішувалося просто, то у реформованих підприємствах сьогодні все розпа-йовано (і земля, і майно), а житло приватизоване. Про безкоштовне виділення того чи іншого для молодого поповнення (навить при нагальній його потребі) говорити марно. По-друге, претензії спадкоємців, які перебувають не тільки за межами господарства, а й держави, щодо вилучення земельних та майнових паїв, їх реалізації, чи плати за користування. По-третє, сільськогосподарські підприємства, за винятком кооперативів, залучають до роботи працівників на правах найманої робочої сили, а не членства в колективі, що не одне й те ж. По-четверте, сьогодні на селі відсутня реальна сила, яка б захищала в першу чергу найманих працівни-ків.

З юридичної точки зору те, що роблять засновники приватно-орендних підприємств, господарських товариств, коли відмовляються укладати трудові угоди з колишніми членами КСП, не є протиправним, вони діють у відповідності до законів ринку, які передбачають одержання максимально можливого прибутку; цьому підпорядковується і структура виробництва і, відповідно, потреба в робочих руках.

Інша ситуація у *виробничих кооперативах.* Тут селяни самі думають про себе, отже і про свою зайнятість; непрацездатні власники земель-

них і майнових паїв отримують від кооперативів соціальний захист. Власність усіх кооператорів (як працюючих, так і асоційованих членів) може використовуватись як застава для отримання кредитів.

Переваги кооперативів поки що повністю не реалізовані. Сьогодні їм, передусім, потрібно вистояти, не піддаватись спробам нової реорганізації. Для них нині першочерговим завданням є глибока внутрігосподарська реструктуризація, потрібна реальна приватизація невеликими трудовими колективами конкретних засобів виробництва (тваринницьких ферм, машинно-тракторного парку, транспортних засобів, ремонтних майстерень тощо) і конкретних земельних масивів, що їх будуть обробляти ці трудові колективи.

Головне нині – не перетворення одних господарських структур в інші, не нав'язування якоїсь однієї форми, не уніфікація сільськогосподарських підприємств. Нехай вони будуть різні, нехай змагаються між собою і доводять свого конкурентноздатність. Постійна оцінка організаційно-правових форм господарювання має забезпечити належне реагування на зміни в соціально-економічних відносинах через удосконалення законодавчої бази.

Особливу увагу слід звернути також на розвиток фермерства, як нової для нашої країни форми господарювання. Зараз функціонує понад 43 тисячі таких господарств. Проте ефективність використання ними землі ще надто низька. Займаючи майже 7,0% сільськогосподарських угідь, вони виробили у 2003р. лише 3,5 % валової продукції, що дає право окремим керівникам сільськогосподарських підприємств робити висновки про не перспективність фермерства.

Такий стан можна пояснити й тим, що фермерським господарствам особливо в перші роки надавалися, як правило, гірші землі. Крім того, фермери вимушені приховувати результати своєї роботи у зв'язку з невдалою податковою системою. Проривом у цьому питання було поширення дії закону про єдиний фіксований сільськогосподарський податок на фермерські господарства.

Незважаючи на те, що фермерський рух зародився в Україні лише 10 років тому, нині він стає впливовою силою у вітчизняному аграрному секторі. Про це красномовно свідчать хоча б такі факти. Якщо в 1991р. на одне фермерське господарство припадало по 20 га сільгоспугідь і 18 га ріллі, то в 2002р. - відповідно – 66 і 61 га .

Окремі економісти-аграрники і практики фермерського руху в Україні пропонують в якості свого бачення аграрної реформи - створення єдиної форми господарювання-сімейної ферми. З цього приводу, хочемо підкреслити, що для економічно розвинутих країн, де сільське господарство виражене в основному фермерством – цей уклад формувався упродовж сторіч. Фермерство тут виступає одночасно і укладом життя і фор-

мою господарювання. В українських селах укладом життя і нині залишається самобутнє село, сільський устрій, а фермерство зароджується покищо як форма господарювання на селі. Ось в чому, по нашому, і криється основна проблема і тому в перехідний період реформування аграрного сектора економіки в українському селі, хочемо ми цього чи ні, будуть у наявності різні форми господарювання, а уклад життя ще досить тривалий час залишатиметься сільським.

Вчитись за рубежем досвіду в тамтешніх фермерів може і потрібно, але, на нашу думку, це втрата часу. Слід зрозуміти, що селянська праця, праця до нестями, живі організми, режим раці і відпочинку та їх специфіка скрізь однакові. Почуття відповідальності за власну справу, реальна (а не формальна) нормативна правова база, яка б захищала селянина від будь-якого посягання на його приватну власність, захист та підтримка держави і, по крайній мірі, не заважати селянину працювати.

Головне - привнести в село ідеологію бізнесу, сучасний менеджмент та перейти до економічних методів управління. Українське реформоване село як ніколи потребує капіталовкладень. Нехай це будуть російські рублі, американські долари, німецькі марки, англійські фунти, французькі франки чи українські гривні, але головне, щоб українскі чорноземи не поростали бур'янами і була користь від того всьому суспільству.

Сімейна ферма в Україні – це власне фермер, а також селянин, що вийшов із КСП і отримав державний акт на землю та майновий пай з метою започаткувати таке господарство. Що потрібно для становлення такої форми господарювання? Єдиний сільськогосподарський податок, довгострокові кредити (до 10% річних), державний лізинг техніки на 5 років (під 3 % на увесь термін). Українським селянам повинна підпорядковуватись українська нафта за ціною виробника. Тоді їх не будуть оббирати всюдисущі трейдери.

Специфіка аграрних перетворень в нашій країні полягає і в тому, що в перехідний період на основі приватної власності на земельні та майнові паї можна формувати й нові господарські структури, створювати нові виробничі відносини на основі колективних форм організації виробництва. Законодавча база для цього є. Законом України "Про підприємства в Україні" передбачено створення індивідуальних, сімейних, приватних, колективних, державних, спільних і орендних підприємств. В цьому законі не визначено такої підприємницької структури як приватно-орендні підприємства, але така форма організації – це приватне підприємство, яке застосовує орендні відносини. Отже, маємо законодавче поле для створення таких підприємств. У них формується власник, який може одержувати землю в оренду. Ним може бути і фермер, і керівник сьогоднішнього підприємства, новий господар у сільськогосподарському виробництві, яким селяни можуть доручити господарювати на їх землі.

Методика формування доходів за їх джерелами та визначення ефективності внутрігосподарських відносин в господарствах з колективною формою організації виробництва наведена в табл. 5.

Таблиця 5

Доходи внутрігосподарських суб'єктів підприємства та джерела їх формування

Група внутрігосподарських суб'єктів	Види доходів	Джерела формування доходів
1. Співвласники	1.Розмір власного капіталу	Внески у статутний фонд та нерозподілений прибуток (Пн)
	2. Дивіденди, виплати на паї (Д)	Відрахування з прибутку у дивідендний фонд
II Власники земельних паїв у колективній власності	Рентні платежі (Рп)	Відрахування з прибутку
III Орендодавці майна та землі	Орендна плата (Оп)	Валові витрати
IV. Керівництво (менед-жмент)	Оплата праці (ФОПм)	Валові витрати (Фонд оплати праці)
V.Персонал (наймана робоча сила)	Оплата праці (ФОПр)	Валові витрати (Фонд оплати праці)
Економічна ефективність внутрігосподарських відносин визначається сукупним доходом суб'єктів (Ес) за окремими групами Ес = Оп + ФОПм + ФОПр + Ст + Рп + Д + Пн, Де Ст- матеріальне стимулювання і допомога персоналу підприємства		

Можуть також формуватися на селі і інші форми господарювання: малі підприємства по переробці сільськогосподарської продукції, наданню послуг населенню по технічному, ветеринарному, соціально-побутовому обслуговуванню, організації пунктів по заготівлі молока і худоби тощо.

Досвід функціонування малого бізнесу на селі дає змогу сформувати такі основні проблеми, які стоять перед сільськими бізнесменами:

• необхідність у державній підтримці малого бізнесу як складової аграрної реформи;

• необхідність у консультаціях з діючого законодавства та мікроекономіки, прийняття спеціального Закону України "Про малий бізнес" на селі;

• відсутність детально розроблених механізмів взаємодії малого бізнесу з місцевою владою;

• повна невизначеність у питаннях соціального захисту як самих підприємств (власників та керівників), так і їх найманих робітників;

• необхідність в інформаційних послугах (як з питань законодавства, економіки, так і з питань "попит-пропозиція", "пошук партнерів");

• необхідність у інвестуванні.

З метою вирішення указаних вище проблем, державної політики та державного регулювання малого підприємництва в Україні розроблена певна правова база. Зокрема прийняті Закони України “Про державну підтримку малого підприємництва в Україні від 19 жовтня 2000 р.; Укази Президента України “Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва" від 22 січня 2000 р.; "При спрощену систему оподаткування, облік та звітності суб'єктів малого підприємництва" від 3 липня 1998 р.; Наказ Мінфіну України від ЗО вересня 1996 р. № 196 " Про затвердження Положення про аграрну форму бухгалтерського обліку суб'єктів малого підприємництва" та інші. Так, в Законі України "Про державну підтримку малого підприємництва" дається визначення поняття суб'єктів малого підприємництва. Суб'єктами малого підприємництва є фізичні особи, зареєстровані у встановленому законодавстві порядку як суб'єкти підприємницької діяльності; юридичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 500000 євро.

Аналізуючи розвиток малого бізнесу на селі, треба розглядати його в контексті з існуючими історичними традиціями та діючим законодавством, при цьому необхідно розрізняти підприємства малого бізнесу (юридичні особи) та приватних підприємців (фізичні особи). Об'єднання одних може бути здійснено шляхом створення незалежних профспілок, а інших - через асоціації, спілки та об'єднання.

Таким чином, основна ідея підтримки та розвитку малого бізнесу на селі може бути реалізована в організації та цілеспрямованій взаємодії трьох сторін: "місцева влада - центр сприяння розвитку приватного підприємництва - профспілка".

При цьому забезпечується взаємодія у таких напрямках: організаційному; консультативно-освітньому; соціальному; фінансово-інвестиційному; аналітичному.

Організаційний напрямок вбирає в себе розробку загальних питань аграрної політики підтримки та розвитку малого бізнесу: розробка концепцій та програми розвитку малого бізнесу на селі з визначенням пріоритетних напрямків; організація взаємодії та зворотного зв'язку між сільською (місцевою) владою та підприємцями на засадах взаєморозуміння та спільного обговорення питань кількості та розмірів місцевих податків, спільного вирішення соціальних питань розвитку села, взаємного обговорення законодавства у питаннях малого бізнесу.

Консультаційно-освітній напрямок спрямований на створення та поліпшення загального рівня економічної освіти підприємницьких кіл та показ їхнього внеску у розвиток економіки села, сільських соціальних програм тепер та на перспективу.

Соціальний напрямок спрямовано на створення та підтримку профспілок приватних підприємств та найманих працівників малого та середнього бізнесу, які є виразниками і захисниками соціальних потреб та вимог представників сектора малого приватного підприємництва.

Фінансово-інвестиційний напрямок спрямовано на створення сприятливих умов та розробку відповідних структур та механізмів у селі для інвестування тих галузей чи секторів малого бізнесу, які є пріоритетними для виконання як програми розвитку села, так і інших програм сільської влади.

Аналітичний напрямок спрямовано на створення інформаційно-економічної аналітичної моделі розвитку секторів економіки села в цілому, та отримання на цій основі науково-обгрунтованих пропозицій щодо розробки та реалізації програм підтримки різних секторів економіки заради соціального і економічного розвитку села, в тому числі визначення пріоритетних галузей для першочергового інвестування.

При реалізації та посиленні взаємодії місцевої влади і малого та середнього бізнесу виникає необхідність в об'єктивній та оперативній поінформованості відповідних установ регіональної влади про стан розвитку малих форм господарювання на селі.

Для об'єднання у єдиному інформаційному просторі інтересів місцевої влади та приватного підприємництва необхідно створити єдину комп'ютерну систему, що дозволить шляхом надання відповідного інструменту досягти мети їхнього взаємовигідного соціального партнерства. Це перспектива розвитку малого бізнесу на селі.

Зараз в аграрному секторі складається суперечлива ситуація із формуванням виробничої інфраструктури. З одного боку, світовий досвід і здоровий глузд підказують необхідність побудови його інфраструктури на

кооперативних засадах. З другого боку, кооперативна ідея з різних причин не сприймається ні селянами, ні місцевими органами влади.

Прийняття Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" не стало поштовхом для створення обслуговуючих кооперативів, навпаки, на селі все більш глибокі корені пускають посередницько-комерційні структури, що приведе до неминучого зменшення прибутковості сільськогосподарських товаровиробників, послаблення конкурентоспроможності вітчизняного сільського господаря. Тому - потенційному господарю землі - в стратегічних планах бізнесових формувань, в кращому випадку, відводиться скромна роль найманого працівника.

Прийняття Президентом України 19 грудня 2000р. Указу "Про заходи щодо кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах " важливе тим у політичному плані, що вперше в історії незалежної України кооперативний рух визнано одним із важливих напрямків реформування економіки України на ринкових засадах.

Вищеназваним указом зобов'язано виконавчі органи влади приступити до розробки і затвердження заходів щодо підтримки кооперативного руху, формування обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів, розвитку кредитних спілок та інших кооперативних формувань.

Для майбутнього села важливо, щоб Указ Президента України від 19.12.2000р. став початком наміченого відродження вітчизняної кооперації, рішучого подолання псевдокооперативного сприйняття цього воістину економічного феномену, без якого не обходиться аграрний сектор будь-якої розвинутої країни світу.

Управління обслуговуючим кооперативом потребує спеціалістів з особливою підготовкою. Менеджери кооперативів мають освоїти мистецтво бізнесу, бо кооператив знаходиться в ринковій економіці, водночас вони мають бути здатними до прозорого, демократичного управління підприємством на засадах неприбутковості, тобто в інтересах членів цього кооперативу. На жаль, на цій важливій ділянці у боргу перед селянами виявились аграрні навчальні заклади.

Досвід формування обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів показує на потребу розробки методології оподаткування кооперативів, як неприбуткового підприємства. Тут потрібна істотна зміна в оцінках кооперативів, як особливого типу підприємництва, з боку місцевих органів Державної податкової адміністрації України.

Зареєструвати обслуговуючий кооператив як прибуткове підприємство, означає порушити кооперативні принципи в самому зародку кооперативної ідеї, дискредитувати істину. Відродження істинної кооперації неможливе без добре відлагодженого кооперативного всеобучу. Одним із завдань кооперативної просвіти є викорінювання спрощеного підходу до

кооперативної моделі господарювання, а також не допустити поширення псевдокооперативів, які дискредитують суть кооперації.

Не менш важливим є вміння переконати сільськогосподарських товаровиробників у перевагах кооперації, показати економічну вигоду від створення обслуговуючого кооперативу як способу продовження господарської діяльності, спільного виконання тих робіт, які економічно недоцільно виконувати кожному поодинці.

Агропомислове виробництво є однією із найважливіших складових економіки держави. Тут формується основна частина продовольчих ресурсів і, майже, три чверті роздрібного товарообороту. Це має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки держави, розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків, поліпшення життєвого рівня населення. У сільському господарстві зайнята п'ята частина працівників усіх сфер економічної діяльності, зосереджено близько чверті виробничих фондів і створюється майже 18 % валової доданої вартості. Ось чому питання розвитку форм господарювання на селі, виховання почуття господаря на землі нині набуває надзвичайної ваги і матеріалізується у лейтмотиві: "без добробуту села немає добробуту держави".

Конституцією України, законами України та указами Президента України, прийнятими впродовж останніх років, закріплені права громадян на власність і господарське самовизначення селян.

Чекати ж безкорисної (по крайній мірі взаємовигідної) допомоги з боку розвинутих / країн, значить лукавити. У всіх економічно розвинутих країнах світу (Європа і Азія) 1996-2001рр. - це період перевиробництва сільськогосподарської продукції. Світові ціни на сільськогосподарську продукцію різко падають. Це пов'язано як із коливаннями попиту, так і з фінансовою кризою в Азії та Росії. Так, росіяни, які раніше купували третину всього експортного м'яса з Європи, зараз неплатоспроможні. Азійці на 30 % зменшили свій імпорт пшениці. Тому не дивно, що китайські виробники зернових культур, які свого часу добре заробляли на поставках сусідам, нині скаржаться, що через низькі ціни вони змушені продавати навіть солому, щоб компенсувати свої витрати.

З цієї причини, а також через погані погодні умови і сильний фунт стерлінгу, сільське господарство Великої Британії переживає нині найбільший спад з 30-их років XX століття. Британські вівчарі змушені збувати свій товар за безцінь, а цукровики - за цінами на третину нижчими, ніж у 1997р. Про яловичину нічого вже й говорити - заможні покупці по всьому світу відвертаються від неї, боячись "коров'ячого сказу". Доходи датських фермерів теж зменшились вдвоє, свинарство тут взагалі стало неприбутковим. Навіть у США, де фермерство почувається дуже впевнено, у вересні минулого року ціна на пшеницю впала наполовину, а свині в живій вазі продавалися менш як за третину позаторішньої ціни.

На фоні такого спаду уряди не лише європейських, а й інших країн, які дбають про своє майбутнє, намагаються підтримати свого селянина. Одні - шляхом фінансової допомоги сільгоспвиробника, інші за рахунок якихось державних заходів. Наприклад, в 1999р. Європейський Союз направив на підтримку сільського виробника рекордну суму - 40 млрд. євро. Уряд США в 2000р. кинув своїм фермерам "рятівний круг" у вигляді 6 млрд. доларів, крім того фермери добилися ще 5,5 млрд. доларів так званих "транзитних платежів". Таїланд виділив на підтримку виробництва цукрової тростини 88млн. доларів.

У Китаї пішли іншим шляхом. Тут вирішили зміцнити державну систему заготівель, посилити контроль над зерновим господарством. "Китайці не зможуть процвітати, якщо не процвітатиме село", - пише газета, цитуючи одного з високих чинів цієї країни.

2.4. Реформування відносин власності на землю – головна передумова соціального розвитку села

Розвиток аграрного виробництва в значній мірі залежить від форм власності на засоби виробництва, землю і вироблену продукцію, а відповідно до цього і форм господарювання.

Протягом всього періоду існування людства перед ним в проблематичній формі поставало питання відносин власності, а саме: якою повинна бути ця власність: суспільною чи приватною?

Для підтвердження переваг приватної власності на засоби виробництва над іншими формами, вчені-аграрники приводять безліч прикладів зарубіжних і вітчизняних філософів, мислителів, істориків, економістів і практиків сільськогосподарського виробництва.

Так, ще Аристотель (384-322 р. до нашої ер.), вивчаючи питання побудови держави, особливу увагу приділяв власності. Розглядаючи варіанти спільної власності в сільському господарстві, він передбачав, що вона буде викликати великі нарікання між людьми, незадоволеними один одним; "Так як рівності в праці і одержаних від неї результатах провести неможливо - навпаки, - писав він, - відношення тут нерівні, то неминуче викликають падіння ті, хто багато пожинає, чи багато одержує, хоча і мало працює, у тих, хто менше одержує, а працює більше... ті, хто чимнебудь володіють і користуються спільно, сваряться один з одним значно більше тих, хто має приватну власність."

Особливо наполягав Аристотель на необхідності приватної власності в сільському господарстві: "... чи повинна у землеробів власність бути спільною, чи у кожного приватною, рівною як повинна чи не повинна бути у них спільність жінок і дітей".

Отже, ще до нашої ери учений-філософ бачив перевагу власності. Що стосується суспільної власності, то він визначав розумний спосіб користування нею, який поєднує в собі хороші сторони суспільної і приватної власності: "Власність повинна бути спільною тільки у відносному розумінні, а взагалі - приватною. Адже, коли піклування про неї буде поділено між різними людьми, серед них щезнуть взаємні нарікання; навпаки, з'явиться більша вигода, оскільки кожен буде із сумлінням ставитись до того, що йому належить".

Розглядаючи власність з психологічної точки зору, морального стану власника, його відношення до інших, щедрості і доброзичливості, він говорив: "Як приємно надавати послуги і допомогу друзям, знайомим або товаришам! Це можливо, однак, лише за умови існування приватної власності".

Характеризуючи відношення селян до ведення господарства на селі дореволюційної Росії О.М. Енгельгардт зазначав: "Мужик бачить занепад поміщицьких господарств, всю неспроможність та безперспективність їх, мужик бачить, що більшість цих господарств тримається лише відрубами, вигонами і т. п., він бачить, що маси панських земель або пустують, або виснажуються безпутно внаслідок дурного господарювання...". "мужик — господар, мужик-власник свого господарства, ніколи не працює на панській ниві як вільно найманий, а завжди як невільно примушений. Як же, маючи своє господарство, свою ниву хліба, добровільно залишить свій хліб осипатись і піде збирати чужий хліб. "

Отже, сільське господарство Росії було побудоване на крупнорозмірній земельній власності поміщиків та безкоштовній праці селян, які відробляли їм за надані або продані у користування невеликі земельні наділи, об’єднані в общини. "Столипінський закон" (9.11.1906р.) дозволяв селянам виходити з общин і ставати індивідуальними власниками землі з правом її успадкування. Вони уже могли розширювати землекористування за рахунок пільгової купівлі землі, придбаної державою у поміщиків, але ця частка була невеликою.

Хоч аграрна реформа 1906 року, яка ґрунтувалась на приватній власності на землю, майно і результати праці, забезпечила позитивні зрушення в сільському господарстві, проте вона не дала повного ефекту, оскільки хутірські господарства створювалися, в основному, за рахунок общинних, а не поміщицьких земель.

Власність, як багатоаспектна категорія, виражає сукупні відносини між людьми та різними їх об'єднаннями щодо привласнення засобів і предметів праці у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання".

Правовий аспект власності полягає у врегулюванні загальновизнаними нормами права економічних відносин власності, тобто закріплення

засобів виробництва і продуктів праці за конкретними особами чи їх колективами.

Право власності визначає тріада повноважень, започаткована римлянами: право володіння, право користування і право розпорядження. В ст. 41 Конституції України відмічається, що "кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом". Право володіння визначає фактичне володіння своє річчю, яка знаходиться у господарстві власника і займає в ньому становище, яке відповідає її господарському призначенню. Це повноваження власник може здійснити не тільки одноосібно, а й передавати право володіння іншим особам (наприклад, за договором), зберігаючи при цьому право власності на річ. Право користування - це правомочність власника, яка полягає в тому, що він має право витрачати з речі її корисні якості, одержувати доходи і прирощення від неї. Користування річчю може здійснюватись в межах чинного законодавства в різноманітних формах і способах, а саме: передача в найм, оренда, споживання. Право користування річчю вважається найважливішою правомочністю власника, оскільки в ній закладена можливість задовольняти його особисті, побутові, господарські та інші потреби. Нарешті, право розпорядження є правомочністю власника, за якого він визначає правову долю речі, тобто відчужувати її усіма дозволеними способами. Перераховані повноваження власника є для нього найбільш значними і в своїй сукупності складають зміст категорії власності.

Поєднуючи власний інтерес з інтересом суспільства людина-власник створює свій добробут і добробут своєї держави.

Багатовіковий досвід господарювання на землі свідчить, що селянин завжди прагнув мати власну, а не спільну землю. До цього його спонукала особливість сільського господарства. Від інших галузей воно відрізняється головним – товаровиробник має справу з живими організмами, які потребують при вирощуванні особливої уваги. Таку увагу живому організму господар може приділити тільки у разі приналежності йому бодай шматка землі. Зауважимо, що мова не йдеться про дрібне господарство, а про психологію людини, особливу психологію селянина, який хоч і в загальному (колективному), але бажає мати свою частку, тобто приватну власність. Земельна реформа у вирішенні соціально-екологічних питань являє собою комплекс правових, економічних, технічних і організаційних заходів, здійснення яких має на меті удосконалення земельних відносин. Вона є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні на шляху до ринкових відносин.

Мета земельної реформи є створення умов для рівноправного розвитку різних форм власності і господарювання на землі, формування багатоукладної економіки, раціонального використання та охорони земель.

Завдання земельної реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам та організаціям. Реформування земельних відносин охоплює всі галузі економіки та сфери суспільства визначає роль і місце земельної реформи у загальній системі соціально-економічних перетворень. Об'єктом земельної реформи є всі землі держави.

Земельна реформа як складова аграрної політики на сучасному етапі, передбачає докорінну перебудову земельних відносин роздержавлення земель, зміну землевласників і форм господарювання, зміну структури земельних і сільськогосподарських угідь, раціональне їх використання, поліпшення родючості ґрунтів та їх захист, ведення земельного кадастру інші заходи.

Для проведення земельної реформи створено відповідну правову базу, яка потребує постійного удосконалення з прийняттям Конституції України. Ухвалено понад 3О законодавчих, нормативних, інструктивно-методологічних актів і документів, які регулюють земельні відносини. На основі законів та нормативних актів, з використанням результатів наукових досліджень Держкомзему України за участю заінтересованих установ і закладів науки, розроблений механізм здійснення земельної реформи, який передбачає , реалізацію комплексу правових, технічних та організаційних заходів.

Створено резервний фонд земель загальною площею 3,06 млн. га, що становить 11,7 % площі роздержавлених сільськогосподарських угідь. У розрахунку на одне підприємство, яким передано землі у власність, це становить майже 300 га сільськогосподарських угідь.

Із загальної земельної площі резервного фонду земель 2,7 млн. га, або 88,3%, перебуває у постійному користуванні попередніх землекористувачів, 3,3 – надано громадянам для ведення особистого підсобного господарства, 0,4 – для індивідуального житлового будівництва і 4,6% – для інших цілей. З резервного фонду надаються землі також громадянам, зайнятим у соціальній сфері. Згідно Указу Президента України "Про порядок паювання земель, переданих у колективних власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям", від 8 серпня 1995 р. №720, яким передбачено, що створений фонд використовується для передачі у приватну власність або для надання у користування земельних ділянок громадянам, переважно зайнятим у соціальній сфері на селі.

Робота у цьому проводилось дуже повільно, тому з метою забезпечення земельними ділянками працівників соціальної сфери та їх соціального захисту Указ Президента України від 12 квітня 2000р. "Про забезпе-

чення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведенні земельної реформи", зобов'язано місцеві органи державного управління **із** залученням органів місцевого самоврядування сформувати на території кожної сільської (селищної) ради із земель запасу та резервного фонду земельні масиви у розмірі не менше 50 % наявної площі цих земель для надання у користування земельних ділянок працівникам соціальної сфери села та пенсіонерам з їх числа.

Незаперечним є соціальний ефект від проведення земельної реформи. Громадяни України подвоїли розміри своїх присадибних земельних ділянок або ділянок, наданих їм для ведення особистого підсобного господарства. Нині у власності та користуванні 22 млн. громадян України зосереджено половина валової продукції сільського господарства країни, хоч обсяги виробництва і цієї категорії господарства залишились на рівні 1990р.

Світовий і вітчизняний досвід свідчить, що будь-яка реформа забезпечить позитивний результат за таких умов:

• реформа здійснюється на добровільній основі, демократичним шляхом, за участю і в інтересах селян;

• наявність правової, фінансової, матеріально-технічної, політичної, організаційної та морально-етичної підтримки з боку держави;

• дотримання принципу соціальної справедливості та наявність сприятливого психологічного клімату;

• одночасне здійснення соціальних перетворень на селі;

• реформа проводиться спеціальними, компетситними органами: комітетами, комісіями, робочими групами;

• впевненість селян у стабільності аграрної політики держави, а також законодавчої бази.

Сучасний стан земельної реформи полягає у зосередженні дій на рівні сільськогосподарських підприємств та організацій у напрямі:

• реструктуризації на основі забезпечення і реалізації громадянами прав власності на землю;

• освоєння механізму економічного і правового регулювання земельних відносин через оренду земельних ділянок та земельних часток (паїв);

• поступове введення, з певними обмеженнями, в економічний оборот земель

сільськогосподарського призначення, у тому числі здійснення заставних операцій з землею для одержання банківських кредитів;

• запровадження порядку залучення вартості землі до виробничого капіталу всіма суб'єктами підприємницької діяльності.

2.5. Соціально-економічне середовище функціонування форм господарювання

Про проблеми сільського життя і необхідності змін на краще завжди говорили багато. За всім цим стоять прості люди, селяни, на яких ще тримається українське село. Ще недавно могутній аграрний сектор держави відкинутий в перші повоєнні, а то й дореволюційні роки, а селянина перетворено у беззахисного злидаря-наймита.

Стан соціальної і інженерної інфраструктури сіл та інших сіль-ських поселень незавидний. “Село, по-суті, – в тупику. Знедолене, пограбоване, зраджене, кинуте на призволяще – такі трагічні наслідки аграрних реформ, така сумна нинішня реальність” [2, с.1]. Про село нині краще говорити з приставкою “було”.

Глибокий аналіз ситуації, що склалася нині на селі, зробив 14 листопада 2002 р. на честь Дня працівників сільського господарства, міністр аграрної політики України С.М. Рижук.

Вітаючи аграріїв з професійним святом, він зазначив, що від деяких позитивних зрушень в галузі не має задоволення. Добуті ці зрушення на ентузіазмі селян, на їх м’язовій силі. У цілому на ринку склалася парадоксальна ситуація: чим більше сільськогосподарські підприємства виробляють продукції, тим значніших зазнають збитків. Належить сформувати інші правила гри на ринку, – зазначив міністр. Ті, що нині діють, застарілі і стають на заваді виробництву. Потрібні комплекс законів про сільське господарство, чіткі державні засади підтримки сільгоспвиробника. Докорінно належить змінити фінансово-кредитну політику щодо села, створювати привабливіші умови для інвесторів. Якщо сьогоднішні “зрушення” приміряти не до рівня 2001 чи 2000 рр., а до 1990 р., то постає досить неприглядна картина. По виробництву окремих видів продукції Україна скотилася до 1913р. (табл.6).

Сільське населення є природною основою формування трудового потенціалу села і аграрної сфери. Кількість працівників сільського господарства (в середньорічному обчисленні) скоротилася від 12088 тис. чол. в 1913 р. до 2307 тис. в 2002 р., або більш ніж у 4 рази. За останнє десятиріччя (1990–2002 рр.) середньорічна кількість працівників цієї галузі зменшилася на 2470 тис. чол. Чисельність працездатного населення щорічно зменшується на 225 тис. чоловік, або на 2,3%.

По виробництву того ж цукру Україна – зачинателька світового цукроваріння – опинилася в 1913 році. Випуск нею продукції скоротився з 5,5–6 млн. тонн до 1,6 млн. Галузь на грані загибелі, бо ні технічно, ні фінансово, ні організаційно не підтримана державою. Що ж стосується галузі тваринництва, можна констатувати: у кожного другого господарства України не залишилося жодної голови худоби.

Таблиця 6

Динаміка виробництва основних видів продукції сільського господарства України (всі категорії господарств), млн. т[1)]

Продукція	Роки								
	1913	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2000	2002
Зерно	23,1	26,4	20,5	21,8	36,4	38,1	51,0	24,4	39,7
Цукрові буряки	9,3	13,1	14,6	31,8	46,3	48,8	44,3	13,2	15,6
Картопля	8,5	20,7	20,3	19,5	19,7	13,1	16,7	19,8	17,3
Овочі	0,3	5,5	2,3	4,9	5,8	7,2	6,7	5,6	5,9
Соняшник	0,1	0,9	0,7	1,7	2,7	2,3	2,6	3,5	2,3
Худоба і птиця в живій вазі	2,1	1,7	1,8	3,2	4,2	5,2	6,4	2,6	2,3
Молоко	4,7	7,1	6,8	14,0	18,7	21,1	24,5	12,7	13,4
Яйця, млрд. шт.	3,0	3,3	3,5	7,2	9,2	14,6	16,3	8,8	9,7

[1)]Дані держкомстату України

Село технічно обеззброєне. До технологічної потреби не вистачає близько 130 тис. тракторів, 40 тис. зерно- та 14 тис. кормозбиральних комбайнів, 87 тис. ґрунтообробних і посівних машин. При цьому 60–90% техніки, що ще експлуатується, відпрацювали по одному-два амортизаційні терміни. За період 1913–2002 рр. в Україні склалася стійка тенденція зменшення наявного сільськогосподарського населен-ня. Абсолютна кількість селян за цей період скоротилась на 13 млн. чоловік, або в 1,8 рази, їх частка в загальній кількості населення країни – в 2,5 рази і становила в 2002р. 32% (табл.7)

За останнє десятиріччя (1990–2002 рр.) середньорічна кількість працівників цієї галузі зменшилася на 2470 тис.чоловік. Чисельність працездатного населення щорічно зменшується на 225 тис. чоловік.

Сільське населення є природною основою формування трудового потенціалу села і аграрної сфери. Кількість працівників сільського господарства (в середньорічному обчисленні) скоротилася від 12088 тис. чол. в 1913 р. до 2307 тис. в 2002 р., або більш ніж у 4 рази.

На початок 2002р. забезпеченість внутрігосподарськими дорогами з твердим покриттям на селі становила тільки 28,7%, на одне село в середньому приходилося близько 1,7 км внутрігосподарських доріг з якимнебудь покриттям, тоді як відстань від поселень до центрів обслуговування (побутового, культурного, медицинського тощо) становить від 3 до 20 км.

Таблиця 7

2.Динаміка чисельності сільських поселень та населення в них, 1913–2002рр.

Роки	Сільські населені пункти, тис. одиниць	Сільське населення				Питома вага сільського населення в загальній чисельності населення України, %
		всього, млн. чол.	в т. ч. зайнятих у с.г. виробництві, тис. чол.	в розрахунку на один населений пункт, чол.		
				всього	працездатних	
1913	...	28,4	12088	...	...	81
1940	46,1	27,3	8627	592	187	66
1950	43,4	23,8	7616	548	175	65
1960	42,1	22,5	7302	534	173	53
1970	31,3	21,4	6713	684	214	45
1980	29,8	19,0	5866	637	197	38
1990	28,8	17,0	4881	590	169	33
2000	28,7	15,7	2475	548	86	32
2001	28,6	15,6	2411	544	84	32
2002	28,6	15,4	2307	527	73	31,6

Газифікація сіл на початок 2002р. перебувала на рівні 30%. Тільки 65% сільських поселень користується природним або скрапленим газом. В сільській місцевості газифіковано лише 16,7% квартир.

Частка населених пунктів, які мали водопровід, становила на кінець 2002 р. близько 24,5%, тоді як в містах і поселеннях міського типу цей показник складав майже 95%. Більше половини жителів села використовують для пиття неочищену воду із криниць, річок, озер і інших відкритих джерел, яка не відповідає в тій чи іншій мірі гігієнічним нормам. Рівень забруднення водних джерел особливо загрозливий і несприятливо впливає на здоров'я населення. На одного сільського жителя припадає в середньому 75–90л питної води, або в 4 рази менше, ніж на одного міського жителя. Питома вага проживаючих на селі в обладнаних центральним опаленням будинках становить 21,3 % (75,6% в місті); каналізацією 3,2 і 79,8%, теплим водопостачанням – 8,8 і 56%.

Сільське господарство України, яке виробляє близько 30% валового національного продукту, споживає тільки 11,9% всієї витраченої щорічно електроенергії. Сільські електричні мережі, як правило, мають слабку пропускну здатність і низьку надійність. Близько 16,8% цих мереж перебувають в аварійному стані, 14,2% трансформаторних підстанцій потребують заміни.

Тільки близько 20 сімей із 100 проживають у сільській місцевості, мають телефони. Чекають на встановлення телефонів сотні тисяч громадян, в тому числі і ті селяни, що мають пільги. До цих пір не теле-

фонізовано понад 1,5 тис. малих сільських поселень. Більш ніж 35% об'єктів невиробничого призначення і 15% лікувально-профілакторних закладів, об'єктів соціального і культурно-побутового призначення на селі не мають телефонного зв'язку.

Дитячі дошкільні заклади на селі забезпечують тільки 31,1% дітей. Понад 8,1% діючих шкіл перебувають у аварійному стані 29,8% вимагають капітального ремонту, майже 40% не мають центрального опалення, 68,4% не мають каналізації, 35% сільських шкіл потребують в реконструкції.

Забезпеченість медицинськими амбулаторіями становить лише 8,4%; фельдшерсько-акушерськими пунктами 56,2%, дільничними лікарнями – на 3,1%. Рівень оснащеності їх спеціальним сучасним обладнанням не перевищує 2,5% потреби. Кожний десятий сільський клуб розміщено у пристосованих для цього приміщеннях, перебувають у аварійному стані.

Одна третина житлового фонду на селі підлягає заміні із-за старості, половина придатного до експлуатації житла потребує капітального ремонту, 87% житлового фонду не обладнано водогоном, каналізацією, опаленням і теплою водою. Майже у 40% регіонів України на одного сільського мешканця припадає від 6,5 до 15,4 кв. м загальної площі житла, тобто значно нижче середнього рівня.

Без стаціонарних закладів культури та виїзного обслуговування нині знаходиться 33% сіл; 38,7% сіл не мають клубів; 46,3% – бібліотек; 73,2% – кіноустановок.

Побутовим обслуговуваним не охоплена майже вся сільська територія. Зокрема 97,3% сіл не мають будинків культури та комплексних приймальних пунктів, 97,2% – лазень.

Питомі показники смертності сільського населення значно перевищують такі серед міських жителів, а тривалість життя на селі на 3,5 роки менша. Дитяча смертність на селі на 10–15% вище.

В 2001 р. більш ніж у 2/3 регіонів країни спостерігалось зменшення чисельності населення в основному за рахунок села. Високий рівень захворювань, в тому числі з тимчасовою втратою працездатності. Вихід на інвалідність серед членів сільськогосподарських підприємств всіх форм власності перевищує аналогічний показник серед робітників і службовців всіх галузей народного господарства.

Рівень виробничого травматизму із смертельним кінцем у два рази перевищує середній показник по країні. Захворюваність дітей на селі в 1,5–2,0 рази вища, ніж у міській місцевості.

Несприятлива соціально-демографічна ситуація різко відобразилася на змінах сільського розселення.

Незважаючи на прийняті в останні роки заходи по відродженню українських сіл, кількість малих поселень до 500 чоловік за останні 10 років збільшилася на 821, а 187 сіл обезлюднили цілком. В основному ці процеси відбувалися у поселеннях з людністю до 50 чоловік (табл.8).

Таблиця 8

3. Динаміка рівня народжуваності та смертності у сільський місцевості України, 1991-2001 рр.

Показники	Роки		
	1991	1996	2001
Сільські населені пункти – всього, одиниць	28564	28608	28648
в т.ч. з людністю: до 500 чол.	17199	17574	18020
із них до 50 чол.	2863	3245	3698
Всього поселень, у яких були народжені: одиниць	22784	25935	24811
%	79,8	90,7	86,6
Народилося: всього, тис. чол.	214,3	157,4	147,1
в т.ч. на одне поселення, чол.	7,5	5,5	5,1
Померли: всього, тис. чол.	272,5	304,7	301,0
в т.ч. на одне поселення, чол.	9,5	10,7	10,5
Співвідношення між народженими і померлими: всього	1:1,3	1:1,9	1:2,1
в т.ч. у розрахунку на одне поселення, де були народжені	1:1	1:1,8	1:2,0

Назріла проблема на законодавчому рівні прийняти “Програму відродження українського села і розвитку агропромислового комплексу” та закону “Про соціальний розвиток села”, постанови уряду про житлове і культурно-побутове будівництво на селі, газифікації, електрифікації села, будівництво автомобільних доріг в сільській місцевості, водопостачання сільських населених пунктів і про розвиток засобів зв’язку на 2002–2011 рр., передбачити фінансування на ці цілі із державного бюджету.

Загальне погіршення фінансового стану сільськогосподарських підприємств і організацій агропромислового комплексу, а також різке скорочення бюджетних асигнувань на фінансування соціальних програм у 2001 р., негативно відобразилося на будівництві об’єктів соціального призначення, житлових будинків, внутрігосподарських автомобільних доріг, систем водо- енерго- газопостачання і телефонізації на селі.

Зниження обсягів капітального будівництва на селі відбувається більш швидкими темпами, ніж в цілому по народному господарстві.

В 2001 р. порівняно з 2000 р. будівництво житла скоротилося на 34,2%, шкіл – на 38,0%; дитячих дошкільних закладів на 63,7; клубів і будинків культури – на 49,8, внутрігосподарських автомобільних доріг – на 36,6; ліній електропередач – 6-10 кВ – на 29,9; мереж водопроводів – на

24,4; бурових свердловин – на 91,2; теплових мереж – на 60,4; мереж каналізації – на 26,7%.

В 2001–2002 рр. соціальний розвиток села фінансувався в основному за рахунок бюджетів територій, що не перевищував 10% від потреби. Тому у перспективі передбачається дальше скорочення обсягів всіх видів робіт. Розвиток соціальної сфери на селі в цих умовах практично повністю буде припинено.

Поряд із витратами на будівництво об'єктів соціальної сфери бувші колгоспи і радгоспи значну частину своїх засобів здебільшого витрачали на утримання об'єктів інженерної і соціальної інфраструктури. Проте в результаті реформування КСП і утворення сільськогосподарських підприємств ринкового типу, об'єкти інженерної і соціальної інфраструктури залишилися без засобів до існування. Питання про передачу у власність сільських (селищних) Рад народних депутатів об'єктів соціальної сфери, житлового фонду, внутрігосподарських доріг, систем енергопостачання, водопостачання та інших об'єктів до цих пір не повністю вирішене, немає механізму такої передачі і достатніх засобів на їх утримання.

Кризовий стан соціальної сфери села є результатом загальної економічної ситуації, заставляє шукати шляхи виживання. І пошук цей йде в надзвичайних умовах, коли докорінним чином змінюються виробничі відносини на селі, реформувалися КСП, утворені нові типи сільськогосподарських товаровиробників у вигляді: державних структур, акціонерних товариств, фермерів, кооперативів, підсобних господарств індивідуальних забудовників, що працюють у промисловості; комерційно-збутових організацій, структур сервісного обслуговування; мережі недержавних будівельних, монтажних, пусконалагоджувальних та інших організацій.

Відбувається процес виділення соціальної інфраструктури у самостійну галузь. Нині на селі розміщується велика кількість різноманітних експлуатаційних систем: енергозабезпечення, зв'язку, газопостачання, шляхового і транспортного господарства, меліорації, водопроводу, нафтопроводів, різних продуктопроводів, лісного господарства.

На землях сільськогосподарських товаровиробників розміщуються підприємства мінерально-сировинної бази, різного роду кар'єри, компресорні станції, очисні споруди, бази відпочинку, профілакторії, санаторії, полігони, аеродроми та інші об'єкти. Вони користуються внутрігосподарськими дорогами, сільськими інженерними комунікаціями, але свої засоби в їх ремонт не вкладають так же, як і не виділяють їх на розвиток соціальної сфери села. Крім того, значну шкоду наносять полям, лісам, водоймищам та іншим об'єктам, а сільське господарство не одержує навіть мінімальної компенсації. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба у розробці проекту Закону "Про фонди соціального розвитку і

інженерного облаштування сільських територій". У його основі покласти принцип дольової участі.

Проект передбачає утворення фінансових ресурсів для утримання і стійкого розвитку соціальної сфери, житлового фонду, внутрігосподарських доріг, мереж енергозабезпечення, водопостачання, газопостачання, телефонізації та інших об'єктів загального користування на селі і визначає загальні правові основи створення фондів, їх призначення і використання, джерела надходження.

Формування фондів передбачається за рахунок бюджетних і позабюджетних джерел. Бюджетні – це асигнування із республіканського і територіальних бюджетів. Позабюджетні – відрахування від земельного і державних податків: введення податків на реалізацію енергоносіїв (електроенергії, нафти, моторного пального, газу і вугілля) у розмірі 5%, на реалізацію корисних копалин також 5%.

Встановлюється територіальний податок на користувачів об'єктами соціальної сфери як у літній, так і в інші періоди часу у розмірі 3% від виручки. Пропонується існуючі податки із сільськогосподарських підприємств від несільськогосподарської діяльності направляти у фонд соціального розвитку та інженерного облаштування сільських територій. Вноситься пропозиція узаконити добродійні акції шляхом відрахування:

– від бюджету республіканського шляхового фонду – 25%, від територіального шляхового фонду – 16%;

– від бюджетів республіканських фондів: науково-дослідних і дослідно-конструктивних робіт – 15%; фінансового регулювання у галузях паливо-енергетичного комплексу – 15%; фінансового регулювання в металургійній промисловості – 15%; фінансового регулювання Міністерства транспорту України – 15%; відтворення мінерально-сировинної бази – 15%; підтримки сільського господарства – 30%;

– від бюджету територіального фонду підтримки сільського господарства – 70%.

Підготовці проекту необхідне попереднє вивчення ситуації у багатьох регіонах і областях України, врахувати пропозиції вчених, спеціалістів різних відомств, адміністрацій багатьох територій.

Проект Закону про створення фондів соціального розвитку і інженерного облаштування сільських територій потребує підтримки сільськогосподарських органів районів, областей і країни.

Прийняття Закону "Про фонди соціального розвитку і інженерного облаштування сільських територій" дало б змогу поставити у рівні умови всіх сільських і міських товаровиробників, забезпечило реалізацію економічних реформ на селі, підвищило роль і відповідальність місцевої виконавчої влади, органів місцевого самоврядування за соціально-побутові умови сільського жителя.

2.6. Роль держави у розвитку сільського господарства економічно розвинених країн

Аграрні економічні відносини відрізняються великим консерватизмом, необхідністю швидкої зміни одних форм власності і господарювання іншими. П.Столипін писав, що аграрні реформи представляють тривалу чорнову роботу, але без неї неможливе створення дійсно вільної Росії. Шлях цей скромний, але хороший тим, що веде не до "великих потрясінь", а до "великої Росії".

На жаль, в історії аграрних відносин України, за останнє десятиріччя мудре правило, що реформи – це тривала чорнова робота, постійно порушувалося.

До речі, сільське господарства України історично сформувалося за загально відомого моделлю під назвою "радянське сільське господарство", завдяки прийняттю двох фундаментальних політичних рішень: щодо націоналізації землі та колективізації сільськогосподарського виробництва. Земля була націоналізована у дні приходу до влади більшовиків в жовтні 1917 р. у той час, як колективізація сільськогосподарського виробництва відбулася більш як через 10 років, у 1928-1929 рр. Церковні землі, а також маєтки знаті та великих землевласників було швидко конфісковано та розподілено між селянами. Протягом першого десятиліття радянського режиму, понад 97% сільськогосподарських земель оброблялося індивідуальним шляхом. Не дивлячись на те, що Декрет про землю у жовтні 1917 р. передав права власності на усі землі державі, селяни розглядали землю, яку вони обробляли, як свою власність. Перше десятиліття – це і спроба запровадити та оживити деякі елементи приватного підприємництва в економіці (НЕП).

Приватна ініціатива, як основа малих форм господарювання на селі, розглядалася як така, що не відповідає цілям комуністичної держави, яка в першу чергу орієнтувалася на швидку індустріалізацію та модернізацію дуже великої та технологічно відсталої країни. Повна економічна і політична ізоляція країни від капіталістичного світу, мотивувала державу домагатися контролю за виробництвом продуктів харчування, їх розподілу та використання. Метою запровадження колективізації сільськогосподарського виробництва було екстрагування продуктів харчування з сільських регіонів до зростаючих індустріальних міських центрів. Колективне сільське господарство можна було примусити постачати продукти харчування за низькими цінами. Кінцевою метою колективізації було осягнення передбачуваної економії, обумовленої зростанням масштабу виробництва, у сільськогосподарському виробництві, шляхом запровадження механізації

та сучасних капіталомістких технологій. Таким чином, індивідуальне фермерство стало розглядатися як антисоціалістична діяльність.

Якщо на початку 1928 р. в Україні нараховувалося 5,2 млн. селянських фермерських господарств, з власників яких понад 30% становили бідні селяни з дуже малими наділами (бідняки), 65% - середняки, і 4,5% - кулаки, відносно багаті селяни з відносно крупними фермерськими господарствами. Великі заможні селянські господарства контролювали понад 20% сільсько-господарських земель, 16% робочої худоби, та 14% поголів'я худоби, виробляючи 25% зерна.

Проте і за цих умов сільське населення України чинило значний і навіть жорстокий опір колективізації. У період між 1929 та 1932 рр**.** фермери-індивідуали переслідувалися, позбавлялися власності і висилалися до Сибіру, де багато з них помирали. Цей період відомий під назвою розкулачування сільського господарства України. Не дивлячись на опір у широких верствах, уже вкінці 1929 р. в Україні було сформовано 16 тис. колгоспів, що об'єднали 10,4% селянських господарств**.** На початок 1932 р. 70% селянських господарств та 80% земель були об'єднані у колективних господарствах. В 1940 р. 97% усіх селянських господарств працювали на колективних засадах.

В якості підсумку можна зазначити, що адміністративно-командна система залишила наступну негативну спадщину сільськогосподарському сектору України:

– придушення індивідуальної ініціативи та творчого різноманіття на рівні виробника на користь "вільного спуску" зверху-униз через усі інституційні рівні рішень, що приймалися строго "по вертикалі", та роз'єднання роботи від її результатів;

– утворення повної залежності виробників від засобів виробництва, що розподілялися та постачалися централізовано;

– ліквідація усіх стимулів щодо підвищення ефективності шляхом запровадження інституту закупівельних цін, що базувалися на відсотках, та широкого запровадження субсидованих необмежених кредитів;

– споживання основних продовольчих товарів на надзвичайно високому рівні внаслідок штучно підтримуваних низьких споживчих цін та зарплати;

– зруйнування механізмів економічного посередництва та тотальне покладання цих функцій на урядові системи розподілу;

– концентрування сховищ них потужностей продукції у містах;

– руйнування систем фінансування шляхом централізовано керованого використання та субсидування кредитів для інвестиційних та платіжних потреб.

Причина нинішньої аграрної кризи, на нашу думку, криється у невмінні ефективно організувати реформаторську діяльність, неповага до

різних точок зору як науковців, так і практиків виробництва. З цього приводу ще О. Чаянов писав, що не має єдиної земельної програми із однією "самою правильною" формою власності і організацією обробітку землі, що найбільший господарський ефект на селі досягається через їх соціально-економічну різноманітність. Він закликав до терпіння і поваги різних аграрних починів по відношенню один до одного.

За останні два роки понад 11млн. громадян України приватизували свої присадибні земельні ділянки на площі 9736 тис. га, 43 тис. фермерів використовують 2823 тис. га сільськогосподарських угідь. Стрімкого розвитку набуло використання земель для ведення особистих підсобних господарств, садівництва і городництва. Сформовано близько 3 тис. приватних сільськогосподарських підприємств (табл.9).

Таблиця 9

Динаміка площі сільськогосподарських угідь в господарських формуваннях України, 1990-2002 рр.

Роки	Площа сільськогосподарський угідь					
	Сільгосппідприємств		Фермерських господарств		Господарств населення	
	млн. га	у % до всіх категорій господарств	млн. га	у % до всіх категорій господарств	млн. га	У % до всіх господарств
1990	39,36	93,6	-	-	2,67	6,4
1991	39,00	92,8	-	-	3,01	7,2
1992	36,85	87,8	0,29	0,7	4,83	11,5
1993	36,36	86,7	0,56	1,3	5,01	12,0
1994	35,83	85,5	0,70	1,7	5,36	12,8
1995	35,48	84,8	0,79	1,9	5,59	13,3
1996	35,31	84,4	0,85	2,0	5,69	13,6
1997	35,12	84,0	0,93	2,2	5,79	13,8
1998	34,90	83,3	1,03	2,5	5,92	14,2
1999	32,24	79,8	1,16	2,9	7,02	17,3
2000	30,55	75,8	2,34	5,8	7,42	18,4
2001	24,78	64,5	2,75	7,2	10,89	28,3
2002	22,84	59,9	2,82	7,4	12,49	32,7

[1)]Дані статистичних щорічників України

Практика аграрних перетворень економічно розвинених країн, висновки економістів-аграрників України переконливо доводять, що земельний переділ – лише перший крок на шляху тривалих аграрних перетворень. Аграрне питання набагато ширше і включає форми землекористування, купівлю-продаж землі, її оренду, державне регулювання земельних

відносин, кооперування, управління земельною реформою тощо. В Україні основними формами володіння землею традиційно були: особиста і колективна. В особистому володінні вся сукупність прав володіння, розпорядження і користування належала без будь-яких обмежень (крім встановлених суспільною владою) окремій особі. У колективній – ці права в такій же мірі належали тій чи іншій групі осіб (або безпосередньо, або через уповноважених нею осіб і закладів), як єдиному цілому. Переважною формою землеволодіння до кінця 90-х років минулого століття була колективна.

На заході, навпаки, майже вся земля перебувала в особистому володінні. Наприклад, в США земельні відносини базуються на праві приватної власності, яка гарантована конституцією країни.

Приватна власність передбачає права: володіння і користування; передачі в оренду; застави; повернення власнику (по закінченню терміну оренди, невиконання зобов'язань орендарем чи покупцем) і т.п.

Поряд із основоположними правами власності на землю законодавчо закріплені і суспільні права, так як земля, згідно конституції України, є національним надбанням.

В основні положення про суспільні права входять:

- оподаткування нерухомості – джерело грошових засобів, які використовують в інтересах суспільства (сюди входять податки на володіння, передачу, продаж, заповіт тощо);
- право держави відчужувати приватну власність – право вилучення землі (за компенсацію) в інтересах суспільства;
- право регулювання з використанням власності і т.п.

В Україні сьогодні, як і в країнах Заходу, структура володіння землею фермерським укладом (хоч ще і молодим) виглядить таким чином: одна частина фермерів працює на своїй землі і є одноосібними власниками землі в обробітку, друга, поряд з володінням землею, додатково її орендує і таким чином є частковими власниками, третя лише орендує землю.

Одноосібні власники, природно, повністю контролюють своє господарство. Часткові власники також мають високий ступінь контролю; їх можуть стимулювати лише умови контрактів на орендовану частину площі.

Переважна більшість землевласників – це селяни, які одержали земельні паї внаслідок реформування колективних сільськогосподарських підприємств передали їх в оренду новоутвореним сільськогосподарським формуванням. Вони мають частковий контроль в господарстві і майже не приймають участі в його управлінні, надаючи це право орендарям.

Що означає зайнятись сільським господарством у 2003-2010рр.? Щорічно в нашій країні як і за рубежем багато людей починає займатись сільським господарством як основною справою або сезонно, або як улю-

бленим образом життя. Потенційні фермери мають різний життєвий досвід. Колишні колгоспники і робітники радгоспів, спеціалісти господарств, досить добре знають сільськогосподарське виробництво. Міські ж жителі не мають будь-якого досвіду роботи у сільському господарстві.

В розвинутих країнах до вибору професії фермера відносяться надзвичайно серйозно. Наприклад, людина, яка виявила бажання стати фермером, повинна довести, що може бути хорошим керуючим і мати достатні знання у сфері бізнесу. Її повинні визнавати інші фермери, працівники кооперативів, банкіри, партнери по бізнесу. Майбутній фермер повинен продемонструвати кредиторам здатність вміло оперувати фінансами.

В 2002р. близько 80% всіх ферм України, які виникли в результаті реформування можна було назвати сезонними. Зайняття фермерством було доповненням до роботи поза сферою сільського господарства , для створення собі і своїм сім'ям альтернативного образу життя. Такі фермерські господарства здебільшого невеликі, як правило, невміло управлялися і приносили збитки.

Коли потенційний фермер хоче створити своє власне ефективне господарство (як свідчить досвід передових країн світу), перш за все йому необхідно набути досвіду роботи в якості найманого працівника (кваліфікованого або напівкваліфікованого робітника, контролера, навіть керуючого будинком) в уже діючому фермерському господарстві. Людям, які не мають досвіду роботи в сільському господарстві, бажано починати свою діяльність в якості найманого працівника у передовому господарстві, де застосовуються новітні технології, ринкові методи, маркетинг тощо. Одержаний у процесі роботи досвід дасть їм змогу в майбутньому зайняти більш відповідальні посади на фермі. Одночасно нагромаджені засоби найманий працівник може використати на купівлю землі і здавати її в оренду фермі, працівником якої він є, поки не настане час розпочати власну справу.

Великий російський вчений В. Докучаєв більш ніж 100 років тому відмічав: "Для успеха дела в ведении сельского хозяйства требуется и обстоятельное знакомство с местной природой и местными людьми, с их вековыми обычаями, взглядами и привычками... А между тем у нас положительно всякий, у кого только завелся лишний грош, ни на минутку не задумываясь, считает возможным купить кусок земли и хозяйничать на ней буквально как бог на душу положит.

В какой иной промышленности, в каком ином производстве, возможно, такое, так сказать, наивное, детское отношение к делу? Чтобы быть настоящим земледельцем, нужно усвоить приёмы ведения сельского хозяйства, которые, как и народная медицина, очищенная от невежественных влияний, сами по себе являются величайшим опытом и его ничем никогда не заменят ни наукой, ни усердием, ни разумом". Воно і зрозумі-

ло, так як вирішальним елементом структури сільськогосподарського виробництва є взаємозв'язок сільського господарства з природними факторами. Чим повніше землеробу вдається пристосувати вирощування рослин до місцевих природних умов, тим вищим буде вихід продукції. Щоб одержати високі урожаї, зберегти родючість ґрунту, потрібно вирощувати культури в певній послідовності і взаємозв'язку, дотримуючись сівозміни.

На жаль, сьогодні наші законодавчі акти направлені на те, щоб господарем землі стали люди, у яких появилися лишні гроші, а вони, здебільшого, не мають необхідних знань, не приставляють побуту, звичаїв, образу життя селян.

Так, що справа не тільки в тому, хто працює на землі: власник або найманий робітник. Звичайно, вільний селянин, власник більш зацікавлений в результатах своєї праці, ніж наймані працівники підприємств. Проте навіть самі палкі реформатори не визнають за необхідне роздавати великі підприємства робітникам і в той же час думають, що всі громадяни країни мають право на землю.

Вічне питання аграрних економічних відносин – стійкість дрібного сільськогосподарського виробництва. Головна основа такої стійкості – не економічна перевага перед великим, а те, що воно ведеться для забезпечення існування самого виробника. Селянин продовжує вести своє господарство навіть у тому випадку, коли воно дає йому лише середню заробітну плату.

Більшість нинішніх фермерських господарств України практично не виробляє товарної тваринницької продукції і забезпечує нею тільки свої внутрішні потреби. (табл.10, рис.1).

Високотоварне і ефективне господарство повинне бути досить великих розмірів. Виходячи з цього, в різних країнах світу (особливо економічно-розвинутих) йде процес постійного збільшення розмірів фермерських господарств. Нам же вони пропагують подрібнення (яке ми швидко назвали "реформуванням") великих сільськогосподарських комплексів, надаючи на ці цілі безпроцентні позички, а то і безоплатні "допомоги" в млн. дол. США. Так, в США за 1969-1988рр. середні розміри господарств зросли на 25%, з 369 до 463 акрів (із 149 до 190 га), а в 1998-2000рр. – до 800 акрів. Середній розмір наших фермерських господарств становить (2002р.) 65,6 га, тобто у 5,3 рази менше. Якщо ж порівнювати розміри господарств за фондами, обсягом виробленої та реалізованої продукції (обсягом продаж), то диференціація буде у багато разів більшою.

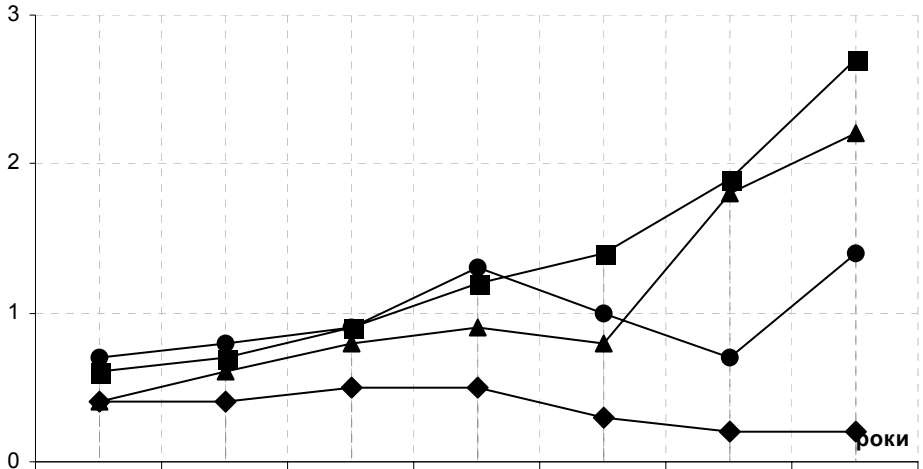

Рис. 1

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Яйця-всього	0,4	0,4	0,5	0,5	0,3	0,2	0,2
Вовна	0,7	0,8	0,9	1,3	1	0,7	1,4
Молоко	0,4	0,6	0,8	0,9	0,8	1,8	2,2
М'ясо	0,6	0,7	0,9	1,2	1,4	1,9	2,7

10. Питома вага виробництва продукції тваринництва фермерськими господарствами України у загальному обсязі (%)

Прагнення до збільшення розмірів ферм викликане економічними перевагами великих ферм в порівнянні з дрібними. Так, 8,1% самих великих ферм США в 2000р. давали 70,2% валового доходу, а 50,7% дрібних – тільки 2,9%. Дрібні і середні ферми, які складають понад 70% всіх фермерських господарств, володіють лише 27,8% земельних угідь, 32% машин і обладнання (за вартістю), мають близько 45% робочої сили, але виробляють менше 10% вартості товарної продукції. Отже, в цій групі фермерських господарств з одиниці ресурсів одержують значно менше товарної продукції. Зокрема, машини і обладнання використовуються менш ефективно у 2,8 рази, земельні угіддя в 2,5, робоча сила – більш ніж у 4 рази.

Основні виробники продукції і валового доходу – середні, великі і суперферми, на яких застосовується наймана праця і задіяний великий капітал. Вони становлять 14,1% всіх ферм США. Це повноцінні рентабельні ферми (табл.11). Як видно з таблиці 11, ферми США значно відрізняються за розмірами і типами. Ферми типу сільська резиденція або невеликі сезонні (вони становили 71,4% всіх ферм) одержані поза сільським господарством доходи використовують на покриття своїх середньорічних збитків, тобто вони збиткові.

Багато дрібних фермерських господарств повністю залежать від роботи на стороні, яка виступає основним джерелом сімейного доходу. Причини роботи на стороні: низька доходність і вузька спеціалізація ферми.

В найближчій перспективі і перед нашими фермерами постане аналогічна задача пошуку роботи на стороні.

В другу групу фермерських господарств (14,5%) входять ферми "сумісники". Вони дають 16,3% всього валового доходу сільського господарства. Ця група одержує "на стороні" в середньому 60% чистого доходу сім'ї, безпосередньо від фермерської діяльності – 40%.

Крупні ферми із найманою робочою силою (у США їх в 2000р. було 35 тис.) реалізують сільськогосподарську продукцію на суму більше 500 тис. дол., мають в середньому 1437 га землі і саму найвищу капіталовіддачу.

Таблиця11

Основні економічні показники роботи фермерських господарств США (2000р.)

Показники	Дрібні ферми		Повноцінні ферми		
	сільська резиденція	сезонна ферма	середня	велика	супер велика
	Валовий сільськогосподарський доход, тис. дол.				
	до 40	40,1-100	100,1-250	250,1-500	500 і більше
Кількість ферм у групі, тис.	1553	315	202	70	35
у відсотках від: – загальної кількості – валового доходу	71,4 5,9	14,5 16,3	9,3 27,0	3,2 16,7	1,6 35,0
Чистий доход на 1 форму, дол.	- 2014	6628	37411	115070	695890
Сільського- сподарський доход на 1 ферму, дол.	- 4780	12048	11542	12004	15569
Доход від позафермерських джерел %	110	60	20	9	1

Наші колективні сільськогосподарські підприємства (КСП) звинувачували у неспроможності, оскільки наймана праця, яка використовувалася в них, ніби-то не могла бути високопродуктивною.

Проте американські ферми з найманою працею виробляють понад 80% товарної сільськогосподарської продукції. Там створені умови, які зацікавлюють найманих робітників в кінцевих результатах роботи. Цьому надається велике значення, що є рушійною силою розвитку аграрної сфери економіки.

Основна частина найманих сільськогосподарських робітників зосереджена на великих фермах. Так, якщо в 1990р. 43 тис. ферм з найманою працею поставили на ринок близько 40% товарної продукції країни на суму в розрахунку на середньорічного працівника у 212 тис. дол., що у 3,2 рази вище цього показника по всіх фермерських господарствах США, то в 2000р., відповідно – 39 тис. ферм, 43,4% на суму 271,4 тис. дол.

Оскільки великі і суперферми більш ефективні, на державному рівні приймаються зусилля для збільшення їх числа. Це урядові програми, направлені на стабілізацію цін і надання пільг; розумні податки на доходи з капіталу і амортизацію майна.

На укрупнення фермерських господарств направлена державна політика. Зокрема, після смерті рідних спадкоємець ферми платить великий податок на спадщину. Спадкоємець в кооперативі, акціонерному товаристві не платить податки.

Важливим моментом аграрних економічних відносин є оренда – майнові договори, за якими одна сторона в особі замовника (в наших умовах це і окремий селянин, це і ТОВ, СВК тощо) надає іншій стороні – орендарю землю та інші засоби виробництва за певну плату. До останнього часу орендні відносини в сільському господарстві України по-суті були відсутніми, а там, де й були, не відповідали теорії і практиці цих відносин.

В розгорнутій полеміці навколо проблеми приватної власності на землі сільськогосподарського призначення досить часто прагнуть протиставити її орендним відносинам, в супереч фактам проголосити тенденцію, властиву ніби-то світовій практиці, до зниження питомої ваги оренди в загальній площі оброблювальних земель.

В той же час у західних країнах орендна форма землекористування широко розповсюджена.

В сільському виробництві США, наприклад, особливістю земельних відносин є організація виробництва як на приватних землях фермерів, так і на орендованих площах. В більшості випадків фермери, являючись власниками землі, одночасно орендують наділи в інших власників. Взаємовідносини землевласників і орендарів визначаються законами штатів і провінцій. В останні роки питома вага орендованих земель для виробництва сільськогосподарської продукції в США зростає. Розширюється коло юридичних осіб, які беруть землю в оренду, перш за все за рахунок харчових компаній. В останні роки зростає питома вага галузевих корпорацій, які розпочинають виробництво продовольства; різних благодійних фондів тощо.

Якщо в 1989р. питома вага сільськогосподарських угідь, які перебувають у власності фермерів США становила 34,0%, а орендованих – 66%, то в 2000 р. – відповідно 30,1 і 69,9%. Існує тісніший взаємозв’язок між питомою вагаю орендованих земель і вартістю землі. Наприклад, у

Каліфорнії, де сама висока ринкова ціна землі (в 2001р. ціна за 1га ріллі – 14498,9 дол.) відмічається і найбільш суттєва питома вага оренди – 79,4%.

Деякі українські економісти і політики вважать що оренда землі в наших умовах не може зайняти чільного місця в реформуванні сільського господарства, а є проміжною ланкою до приватної власності на землю. Не сприяє цьому невизначеність у підходах до встановлення ціни на землі сільськогосподарського призначення, а звідси і рівня орендної плати. З цим не можна погодитись. В США, наприклад, існують різні види орендної плати: фіксована грошова, заздалегідь визначена незалежно від одержаного врожаю; дольова, що розраховується як частина врожаю: з половини, четвертини і т.п. У всіх випадках – орендна плата – це справа орендаря і орендодавця. В її основі лежить урожай попередніх років. Цей же принцип використовується і державою при визначенні плати за землю при її консервації. Розмір податку – похідна від вартості землі. Він визначається раз у п'ять років представниками міністерства сільського господарства США на місцях. Так, якщо в 1989 р. середня ціна 1 га ріллі в цілому по 48 штатах США становила 2246 дол., то на кінець 2000 р. – 3831,8дол., або зросла в 1,7 рази. Орендна ж плата за 1 га ріллі за цей же період зросла лише в 1,24 рази і становила 176 дол.

Держава не впливає на орендні відносини. Фактори рівня орендної плати близькі до факторів визначення вартості землі (врожайності поточного року, прогнозу врожаю на майбутній рік, прогнозу цін на сільськогосподарські продукти, урядові програми, витрати виробництва і оцінки землі, реально існуючий банківський процент).

При здачі землі в оренду власник часто оплачує половину вартості насіння, засобів захисту рослин, палива для сушіння зерна, а також податок на землю. Орендар крім другої половини витрат на насіння, засобів захисту рослин, палива вкладає живу працю, здійснює витрати на техніку. В цьому випадку урожай ділиться порівну.

Оренда порівняно з купівлею землі у власність має позитивні і негативні моменти. Зокрема, оренда дає змогу економити засоби, які можна використати на придбання інших ресурсів.

Існує декілька типів орендних угод. Найбільш розповсюджений – оренда із розрахунком частиною врожаю. Фермер забезпечує робочу силу, енергію, машини для роботи в господарстві, а землевласник – нерухоме майно і оплату податків. Оренда з розрахунком частиною врожаю дозволяє розділити ризик, зв'язаний з врожаєм і доходами.

Другий тип оренди – оплата готівкою. Орендар платить землевласнику фіксовану суму готівкою за користування господарством (фермою) протягом року. В цьому випадку фермер ризикує набагато більше, ніж землевласник.

В Європі рента здебільшого фіксується на більш тривалий період або встановлюється комітетами місцевих фермерів. В США вона встановлюється на рік, але фактично продовжується на тривалий період. Між сторонами орендних відносин існує високий ступінь довіри. Інші типи оренди становлять невелику питому вагу в орендних відносинах. Наприклад, оренда з оплатою врожаєм (заданий обсяг зерна за оренду).

Як вже відмічалось вище, існує тісний зв'язок між ринком землі і ринком оренди. Коли ціни на землю високі, збільшувати площі землі в обробітку краще всього шляхом оренди. Навпаки, за низьких цін розширювати господарство доцільно купівлею землі.

Вартість землі, а також і орендної плати залежить від передбачуваного доходу при її використанні. Із зростанням матеріально-технічної оснащеності фермерського господарства підвищується урожайність культур, відповідно змінюються договірні відносини між господарем землі і орендарем. Починаючи з 1972р. в США в зв'язку з розширенням експорту зерна суттєво виросли ціни на сільськогосподарську продукцію, підвищився попит на землю, піднялася орендна плата. Коли ціни на землю знижуються, багаті люди закуповують її і з підвищенням попиту продають по більш високій ціні.

Податок на землю який виплачується орендодавцем, встановлюється штатами і навіть графствами, а не фермерським урядом. Цей податок надходить у місцевий бюджет і використовується на будівництво доріг, шкіл та інші соціальні потреби даної території. Ціна землі в тому або іншому штаті залежить також від потреб у засобах на соціальні потреби, освіту і т.п.

За оренди землі можна розпочати бізнес з меншим стартовим капіталом. Співвідношення орендної плати за землю і планового доходу становить у межах 1 : 20. Купувати землю за рахунок кредитів банку – досить ризикова справа. Якщо ж селянин (фермер) не має навичок господарювання, він можне швидко розоритися. Найманий же працівник одержує винагороду за свою працю або готівкою, або акціями даного господарства. В другому випадку він стає його співвласником.

Основні принципи, яких повинен дотримуватися молодий фермер, що починає свою власну справу, зводяться до наступного:

– не прагнути швидко стати господарем великої ферми; розширювати ферму слід поступово у відповідності до набуття практики управління та фінансового стану;

– визначити довгострокові цілі та розробити реальні плани їх досягнення;

– використати обмежені інвестиції для придбання ресурсів, які передбачають певні вигоди;

– вести записи (особисті спостереження), які відображають вміння управляти і розпоряджатися доходом.

Сьогодні більшість комерційних ферм в США – складні, капіталомісткі і інтенсивні господарства, які вимагають самовідданої і кваліфікованої праці. У веденні сільського господарства існує великий ризик, оскільки воно дуже чутливе до економічних, соціальних природних та інших змін.

Успіх роботи малих форм господарювання на селі визначають: управлінський досвід, професійні якості і розуміння реальної ситуації.

Здавалася б, що за високої забезпеченості АПК матеріально-технічними ресурсами, постійної державної підтримки фермерів, ніщо не може похитнути стійкий розвиток цієї сфери економіки.

На початку 80-х років після декількох десятиліть стабільності і росту виробництва в сільському господарстві почали виникати ознаки спаду. Різко збільшилось число збанкрутілих фермерів, прибуток фермерських господарств значно скоротився.

Протягом двох останніх десятиріч відносна величина доходності фермерських господарств США, наприклад, знаходилася в прямій залежності від обсягів імпорту зерна Радянським Союзом. За різким збільшенням імпорту зерна із США доходність їх суттєво зростала і навпаки, при скороченні імпорту знижувалася, починався процес прискореного розорення, скорочувалася чисельність фермерських господарств.

За перші роки перебудови у колишньому Радянському Союзі, коли імпорт досяг безпрецедентних розмірів (60-70% обсягів закупок зерна у власній країні) відносний рівень доходності фермерів різко підскочив і досяг 138% до середнього по США.

Зрозуміло, що за таких умов американські ділові кола (рівно як і західноєвропейські) навряд чи піклуватимуться про могутність нашого аграрного сектора економіки.

Хто і як буде управляти сільським господарством завтра? Управління сільськогосподарським формуванням (фермерським господарством, сільськогосподарським підприємством тощо) передбачає системний підхід, - координації і контролю, - для збільшення довгострокових прибутків і досягнення інших цілей. Управління включає: управління виробництвом, ринком (маркетинг) і кадрами. В розвитку фермерства США нині відбуваються структурні зміни. З одного боку, відокремлюються нечисленні крупні комерційні господарства, з другого – збільшується число сезонних ферм і сільських резиденцій в умовах наступаючого міста. Зростає вертикальна інтеграція по виробництву продукції тваринництва. Кредитні установи приймають все більшу участь в управлінні сільським господарством. Ці зміни впливають на форми управління фермерським господарством, вимагають високого рівня знань сьогодні і тим більше в майбутньому.

Одержати їх можна за допомогою університетської освіти, безпосереднього досвіду і безперервного навчання. У майбутньому число керівників крупних ферм буде невеликим, але вони будуть більш освіченими і різнобічно розвиненими , і зможуть краще протистояти неспокійному оточенню сільського господарства. Майбутні фермери одержать доступ до новітньої інформації і сучасних форм управління, які не увійшли до їх формального навчання. Це буде безперервний процес навчання.

Сільське господарство – це бізнес і успішне управління ним – також бізнес. Власниками можуть бути як сім'ї, так і партнери, чи корпорації, але багато буде залежати й від діловитості і кваліфікації управлінців.

Зростаючий потік інформації і швидко розвиваючі технології припускають розробку нових систем запиту інформації і комп'ютерних систем, надання допомоги при прийнятті рішень. Важливе місце займуть питання управління людськими ресурсами, зокрема, збільшеним числом сезонних робітників, залученими кваліфікованими кадрами. Збільшиться обсяг робіт, викликаний розширенням зв'язків із постачальниками, покупцями і посередниками. Майбутні керуючі фермами повинні вміти перспективно мислити, працювати в нестабільній обстановці, користуватися методами і засобами стратегічного планування. Хоч життєвий досвід немаловажний в управлінні фермерським господарством, проте безперервне навчання і освіта, поєднані з досвідом роботи в сільському господарстві – найбільш важливі умови ефективного керівництва фермою.

Традиційні форми господарювання на землі (одноосібне володіння, сімейні та інші види) і в майбутньому будуть існувати. В той же час виникнуть нові форми управління господарством, наприклад:

– професійне управління, яке здійснюють кредитні заклади, компанії по управлінню сільським господарством або страховими компаніями за допомогою висококваліфікованих спеціалістів;

– управління на основі погодження між виробником сільськогосподарської продукції і підприємством по виробництву кінцевої продукції. Тобто все більшу роль будуть відігравати вертикальні виробничі операції, особливо в тваринництві або виробництві зерна за новими технологіями; буде створюватися єдина система управління виробництвом кінцевої продукції.

Незважаючи на те, що США приставляють "суспільство вільного підприємництва", яке розвивається в умовах ринку і конкуренції, для забезпечення ефективності національної економіки вже більш ніж 50 років проводиться політика цілеспрямованого державного регулювання ринкових процесів.

Федеральна резервна система, понижуючи або підвищуючи ставки облікового процента, сприяє росту капіталовкладень, підйому ділової активності товаровиробників або їх стримуванню, що полегшує негативні

наслідки стихійних коливань ринку**.** Великий вплив на сільськогосподарське виробництво і ринок його продукції має міністерство сільського господарства США. Заходи по регулюванню (підвищенню чи пониженню) закупівельних цін на основні продукти сільського господарства, виплата фермам компенсацій за зменшення при необхідності посівних площ, впливають на обсяги виробництва. Міністерство гарантує фіксований рівень цін на зерно, сою, цукор, молочні продукти. В його віданні знаходиться система крупних державних елеваторів і сховищ, воно ж оплачує фермерам витрати за зберігання продукції на місці (у фермерських господарствах).

У функції міністерства входять: розширення ринків збуту сільгосппродукції, захист інтересів сільськогосподарських товаровиробників продукції, контроль за її якістю, проведення заходів, організація наукових досліджень, прогнозування виробництва сільськогосподарської продукції і стан сільськогосподарських ринків у США і зарубіжем.

Отже, тенденція розвитку сільського господарства США – різке збільшення числа крупних товарних ферм, де використовується наймана праця робітників і управлінців. В Україні ж йде обернений процес. Великі сільськогосподарські підприємства поділилися, створюються дрібні селянські (фермерські) господарства низької товарності. В багатьох же країнах світу питома вага приватної власності значно і невпинно скорочується. Ми ж запозичуємо досвід, який давно вже втратив значення в економічно розвинутих (та і не тільки в них) країнах.

Тому, проводячи реформи на селі, не потрібно прагнути повернутися до періоду НЕПу, а скрупульозно враховувати те, що Україна нині перебуває в іншому вимірі, інших умовах. Українському селу потрібен свій вимір шляхів забезпечення особистої зацікавленості селян в кінцевих результатах своєї праці. Держава має не тільки гарантувати право приватної власності, а й розробляти правила її використання. Догматичне трактування приватної власності як повної свободи її самостійного використання чи взагалі невикористання, що ми маємо в промисловості, є результатом помилкового сприйняття ринкового фундаменталізму.

Сільське господарство – сектор економіки, де найбільшою мірою проявляється модель ринку чистої конкуренції, а його результативність цілком залежить від використання специфічного ресурсу – землі, родючість якої необхідно постійно відновлювати. Товари цього сектора не мають замінників, тому аграрна політика має проводитися як у короткостроковому, так і в довгостроковому періодах – вона постійно повинна бути в центрі уваги кожного уряду.

Активна участь держави у відтворювальному процесі характерна для будь-якої країни з розвиненою ринковою системою. Фермер, комерсант, переробник сільськогосподарської продукції при всій їх уявній неза-

лежності враховують курс державної аграрної і продовольчої політики. Причому заходи, які приймає держава по підтримці рівноваги між попитом і пропозицією, захисту вітчизняного товаровиробника і проведенню структурних і соціальних перетворень на селі, носять не тільки економічний, але і адміністративний характер

Провідну роль у всій системі державного регулювання економіки відіграє підтримка відповідного рівня цін і цінової рівноваги, оскільки розбалансування цінового механізму приводить до кумулятивних руйнівних наслідків.

Небезпека росту цін у сфері продовольства настільки велика, що саме сюди держава повинна в першу чергу направляти регулюючі заходи. Вони необхідні, з одного боку, для нормального відтворюваль-ного процесу в сільському господарстві, а з іншого – для регулювання процесів інфляції і для захисту інтересів споживачів. У всіх розвину-тих країнах найбільша частина державних витрат, які направляються в аграрний сектор, призвана пом'якшити ринкові коливання, підтримати відповідний рівень цін.

В багатьох країнах сільськогосподарська продукція не обкладається податком на додану вартість. Тут реалізується такий принцип: податок на додану вартість стягується не на кожному переділі продукту, а лише на його заключній стадії, коли товар одержує завершальну споживчу вартість. Це й економічно більш справедливо. Такий механізм служить одночасно регулятором споживання.

Проте в багатьох країнах існує система зборів із сільськогосподарської продукції. Вона забезпечує перш за все функціонування самої галузі – фінансова підтримка експорту, реклама товару, підтримка контролю якості продукції, відрахування на розвиток прикладних наукових досліджень і т.п. При цьому далеко не всі перераховані податки і відрахування йдуть у бюджет, більшість з них поступають в окремі об'єднання виробників. Отже, вони носять, як правило, не чисто фіскальний характер, а покривають частину витрат, пов'язаних із самим сільськогосподарським виробництвом і реалізацією його продукції.

Досить суттєву роль відіграють виплати сільськогосподарським підприємствам, більшою частиною покликані структурною перебудовою господарства і необхідністю створити відносно рівні умови господарювання. Існують і інші форми фінансування сільського господарства, перш за все на розвиток його інфраструктури. В одних країнах витрати на корми субсидуються державою, в інших – розроблені і реалізуються державні програми по створенню кормових угідь, але в цілому за корми розплачується фермер самостійно.

Система регулювання цін (причому вона стосується перш за все фермерських оптових цін, але інколи і роздрібних) направлена на:

• досягнення стабілізації цін з їх коливанням у відносно вузькому «коридорі»;

• підтримку фермерських цін з тим, щоб товаровиробники могли вести розширене відтворення;

• регулювання обсягів і структури виробництва.

В умовах насичення і перенасичення продовольчого ринку на Заході без державної підтримки ціни не тільки б зазнали значних коливань, але й знизились би досить суттєво. Розплачуватись за більш високий і стабільний рівень цін приходиться і споживачу, і державі, тобто в кінцевому підсумку платнику податку. Без такої підтримки виробничий потенціал сільського господарства виявиться підірваним і під загрозу буде поставлена продовольча безпека держави.

Система державного регулювання цін у всіх країнах з розвиненою ринковою економікою приблизно однакова: встановлення верхніх і нижніх меж коливання цін і індикативної або умовної ціни, яку держава прагне підтримувати. Інструментом регулювання тут служить покупка і продаж продукції, що не швидко псується з метою товарної інтервенції і підтримки бажаного рівня цін.

Така система взагалі–то відома досить давно, але вперше у широких масштабах була застосована в США в середині 30-х років XX ст. із організацією Товарно-кредитної корпорації. Основною її метою було відновлення докризового паритету цін і покупної здатності фермерів. Після другої світової війни подібні системи стали стандартним методом підтримки цін, особливо у зв’язку із створенням Спільного ринку.

Проведення державної політики регулювання цін, незважаючи на її загальновизнані позитивні сторони, має ряд недоліків. Справа в тім, що однією із виробничих особливостей сільського господарства, як і ряду інших галузей економіки, є його відносна консервативність. Необхідно багато років, щоб воно «розігнало» свої потужності і вийшло на бажаний рівень. Коли ж потреба в додатковій продукції відпадає, її виробництво продовжується внаслідок того ж консервативно-інерційного характеру, але вона вже не знаходить збуту. Галузь повільно «розігрівається», із запізненням на технологічний цикл реагує на підвищення цін, а потім, по мірі зниження цін, також повільно і «охолоджується».

Отже, існує загальний лаг між зміною державних цін і реакцією сільського господарства на неї. Можлива навіть від’ємна еластичність виробництва, коли в умовах падіння цін фермери, у яких високий відсоток фіксованих витрат, прагнуть розширити господарство, щоб підтримати той же рівень доходів. Це, зокрема, досить типово для молочного скотарства.

В цілому можна відмітити, що цінове втручання держави при всьому його значенні далеко не завжди є інструментом, який дозволяє з висо-

кою ефективністю і необхідною реакцією регулювати сільськогосподарське виробництво. Типовим прикладом недоліків цінового регулювання в умовах насичення ринку є складність стримання росту виробництва, який приводить до непродуктивних витрат на закупку сільськогосподарської продукції, її зберігання і експорт на пільгових засадах. Потрібні в такому випадку додаткові неринкові механізми, які дозволяють коректувати дію цінового регулювання. Звідси необхідне введення прямого планування обсягів виробництва з переходом держави на контрактну систему договорів з фермерами. Використовуються два типи такої системи:

• підписання контрактів по обмеженню посівів даної культури і виведенню землі із обороту з відповідною компенсацією;

• введення прямого квотування обсягів виробництва.

Перший тип планування знайшов своє застосування після другої світової війни в США, пізніш – у Західній Європі, а тепер використовується і у Японії, де спостерігається перевиробництво рису. Другий тип майже повсюди розповсюджений у молочному господарстві і частково – у птахівництві.

Цінове регулювання орієнтоване не тільки на внутрідержавні цілі. Його механізм вмонтований також у зовнішньоторговельні відносини і направлені перш за все на захист вітчизняних ринків і виробництва. Так звані світові ціни формуються на основі витрат в кращих умовах виробництва, під якими розуміють всю сукупність умов – природних, техніко-технологічних і соціально-економічних. Такі умови для виробництва багатьох сільськогосподарських товарів помірного поясу мають США, де на біржах і йде перш за все процес початкового формування світових цін.

В більшості ж інших країн умови виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції гірші, ніж в основних країнах-експортерах. Якщо б функціонував абсолютно вільний світовий ринок, то внутрішнє виробництво сільськогосподарської продукції в значній мірі заміщувалося б її імпортом. Ось чому необхідні системи захисних механізмів, які б стимулювали розвиток власного сільського господарства. Такі системи склалися в країнах Спільного ринку (нинішньому Європейському союзі), скандинавських країнах, Японії. В них у багатьох випадках умови для сільськогосподарського виробництва гірші, ніж у країнах-експортерах. Всі ці країни потребують відповідної «греблі», яка захищала б їх від наповнення імпортом. Чим гірші умови виробництва, тим сильнішою повинна бути загороджувальна гребля. Наприклад, у Фінляндії рівень захисту власних виробників набагато вищий, ніж в інших країнах. У Японії взагалі склалась унікально жорстка система: ліцензування і обмеження імпорту високим митом. В цю країну вільно можуть ввозитися лише олія і фуражне зерно.

Загальноприйнятою є система, у відповідності до якої фермер користується пільгами, державною підтримкою лише за умов виконання ним плану уряду (власті) по скороченню посівів, а здебільшого – і по підтримці структури виробництва. Держава тим самим одержує можливість регулювати посівні площі або площі під багаторічними насадженнями.

Істотною проблемою залишається підтримка рівня фінансових ресурсів сільськогосподарських підприємств. При цьому виходять з того, що сільське господарство – галузь, яка особливо потребує банківської підтримки. Нестача вільних фінансових засобів, висока капіталоємність і відносно низька фондовіддача, неспівпадання за строками періоду витрат і одержання доходів – все це вимагає специфічних форм допомоги сільському господарству з боку банківської системи. В умовах вільного ринку фермер, залишаючись один на один з кредитним комерційним банком, опинявся явно у нерівноправному положенні. Крім того, йому було досить важко витримувати ті ж умови комерційного кредитування, що і в інших галузях економіки. Намітились декілька шляхів вирішення даної проблеми.

Один з них – створення сільськогосподарських кооперативних банків. Вперше вони почали функціонувати у Німеччині у вигляді позичково-ощадних сільських кооперативів Райфайзен (за назвою засновника), які тепер відіграють важливу роль і у всіх німецькомовних країнах. На базі деяких кооперативів виросли величезні банки, такі, наприклад, як Раба-банк в Голландії, який займає за оборотом капіталу друге місце в країні.

Нині кредитні спілки об’єднують майже 100 млн. людей 89 країн світу. Активи кредитних спілок становлять 450 млрд. дол.

Існують також пільгові кредитні позички для початківців у малому бізнесі, фермерів, молоді, цільові позики на облаштування, в тому числі і житлове. В ряді країн функціонує пільгова система кредитування під будівництво житла, а самі ці витрати знімаються із оподаткованого доходу.

Велике значення для формування основного виробничого капіталу в умовах ринкової економіки має система іпотечного кредиту. В сільському господарстві іпотечний кредит відіграє двояку роль. З одного боку, він дозволяє мобілізувати необхідні капіталовкладення, з іншого – служить каналом постійного відпливу засобів із сільського господарства. Причому банки, які дають позички під заставу землі, як правило, не зацікавлені у її придбанні. До того ж законодавством ряду країн (наприклад, Японії, Італії) взагалі встановлений жорсткий ліміт на розмір сільськогосподарського землеволодіння для фізичних і юридичних осіб. Для позичальників основна умова – забезпечення доходу, гарантованого нерухомістю.

У нормальній економічній ситуації система іпотечного кредиту в цілому виконує свою роль, хоч і дорогою для фермерів ціною. Але в умовах кризи (низка неплатежів, падіння цін на сільськогосподарську продукцію, зниження фермерських доходів) ставиться під загрозу сам факт існування власності фермерів на землю. Виникає небезпека масового обезземелення фермерів і для його запобігання необхідне втручання держави. Це особливо спостерігалося у кризові 30-ті роки у ряді країн. У США, наприклад, адміністрацією Ф. Д. Рузвельта було введене трьохрічне закріплення землі за заборгувавшими фермерами, у Німеччині був прийнятий закон про невідчуження селянського двору, заборону його продажі за борги.

Одним із факторів, які забезпечують функціонування сільського господарства, є фіскальна політика держави. Сільськогосподарське підприємство на заході, якщо тільки воно не оформлене у вигляді корпорації, являє собою єдність виробництва і домашнього господарства. Враховуючи досить примітивну систему діловодства і бухгалтерського обліку у селянських господарствах, законодавство на Заході у більшості випадків обмежується полегшеними і ліберальними методами по відношенню до сільськогосподарського підприємства. Здебільшого неможливо визначити чистий прибуток, тому податок обчислюється за доходом, але по значно пільговішій шкалі, ніж в інших галузях. При цьому фермер не платить також і особистого подоходного податку. Як правило, встановлюється значно поблажливий податковий режим, причому податкові платежі від сільського господарства набагато менші, ніж виплати йому із бюджету.

Активна участь держави у регулюванні сільськогосподар-ського виробництва зумовлена не тільки специфікою останнього, але і відносно малим розміром підприємств, переважна більшість яких не в змозі створювати свою власну інфраструктуру. Частково цю функцію, особливо у торгово-постачальницькій сфері, виконують кооперативи, але головну роль у формуванні інфраструктури відіграє держава. Мова йде у першу чергу про розвиток дорожньо-транспортної системи, створенням за рахунок держави всієї системи доріг, в тому числі і місцевих, які забезпечують під'їзд до будь-якої ферми.

На державу покладаються значні витрати по електрифікації фермерських господарств та підтриманні родючості ґрунтів, що пов'язано з дорогими заходами, а самі витрати мають тривалі строки окупності. На Заході осушення земель, їх хімічна меліорація майже повністю здійснюється за рахунок державних засобів. Державою субсидуються і нові види обробітку ґрунту, які носять ґрунтозахисний характер.

В цілому можна сказати, -роль держави у підключенні фермерства до всієї економічної структури країни є надзвичайно важливою.

Добре відомий досвід кооперації по збуту, який вперше виник у Англії в кінці 30-х років минулого століття, коли була поставлена завдання форсованого збільшення виробництва продовольства і посилення контролю над всім потоком сільськогосподарської продукції – від ферми до споживача. В той час у Англії були створені вертикально інтегровані об'єднання по продуктовому принципу, які мали монопольні права на закупку, зберігання, переробку, оптову торгівлю в середині країни і зовнішню торгівлю. Але у приватних руках залишалася роздрібна торгівля. Ці об'єднання займалися і займаються нині також технічним обслуговуванням фермерських господарств, частково і постачанням. Ціни на продукцію на всіх рівнях фіксуються за узгодженням із урядом, в тому числі встановлюються торгові націнки і ліміти переробним підприємствам. Ці організації юридично діють як громадські корпорації і носять назву Рад по торгівлі. Ради складаються із представників фермерів, споживачів, переробників та інших служб. Голова призначається за узгодженням і прямою вказівкою міністерства сільського господарства. Пізніш дана система стала розповсюджуватися в багатьох країнах колишньої Британської імперії.

Аналогічні об'єднання створені у Австралії, Канаді, Новій Зеландії тощо.

Держава здійснює ветеринарний і фітосанітарний контроль, має насінну інспекцію, карантинну службу і т. п.

Особлива функція держави в галузі сільського господарства, та і не тільки в ній – контроль за землекористуванням, перш за все за збереженням національного агрофонду і їх відповідним виробничим використанням. Те, що держава бере на себе значну частину витрат на підтримання родючості ґрунтів, привело до змін юридичних уявлень і норм по відношенню до прав власності на землю. Відбувся явний відхід від концепції безумовного права власності на землю до умовного, зв'язаного не тільки з особистим бажанням власника, але і з суспільними інтересами по найбільш продуктивному використанню сільськогосподарських земель і запобіганню виходу їх із сільськогосподарського обороту.

Все це призвело до активного втручання держави у земельний ринок, ринок оренди і встановленню державного контролю. В ряді країн, наприклад, у США, система державного контролю орієнтована на суворе дотримання системи раціонального використання сільськогоспо-дарських угідь і запобігання їх виходу із сільськогосподарського обороту.

Тенденція у новому розумінні земельної власності вимагає і відповідних регулюючих функцій держави. Період після другої світової війни у всіх розвинутих країнах відмічений посиленням втручання держави у сферу землекористування на основі зміни законодавчих норм на-

правлених на задоволення інтересів землеробів-орендарів. Держава нині, приймаючи сторону орендаря, тим самим сприяє ефективному використанню землі.

Можна навести безліч прикладів, які свідчать про широкі повноваження орендарів. У Франції прийнятий у 80-ті роки закон дозволяє проводити деякі роботи на землі проти волі власника за згодою спеціального суду. У ФРН орендар може провадити необхідні зміни, вести нове будівництво і робити інші інвестиції навіть проти волі орендодавця.

Ясно, що пріоритет орендаря перед власником землі повинен бути зваженим, реалізовуватися в певних межах, за якими встановлені законом преваги орендарів можуть негативно відобразитися на готовності власника до здачі землі у оренду, а також на рості орендної плати, яка визначається перш за все попитом і пропозицією землі в оренду і т. п. Отже, загальна спрямованість законодавства у цивілізованих демократичних країнах, які віддають перевагу тому, хто господарює на землі, перед власником, що одержує лише ренту, є, незаперечно, прогресивною.

В сільському господарстві, як, мабуть, ні в будь-якій галузі економіки, важлива підтримка державою наукових розробок, освіти і доведення агротехнічних новин до фермерів. Це вперше було відображено у американському законі від 1862 р., в якому вказувалося, що сільськогосподарські підприємства в силу своїх малих розмірів не у змозі самі створювати собі наукове забезпечення. В кожному штаті за рахунок держави були організовані сільськогосподарські коледжі, на які покладалися задачі проведення наукових досліджень і розповсюдження знань серед фермерів.По мірі насичення ринку і перевиробництва сільськогосподарської продукції прямі державні субсидії виробничого призначення стали скорочуватися. Виключення становлять, можливо, лише система пільгового сільськогосподарського кредитування і деякі заходи по укрупненню господарств, ліквідації черезсмужжя і надання допомоги молодим фермерам. Але в цілому пряма державна підтримка уже не ставить за мету будь-яке збільшення виробництва.

Нині мета прямих державних витрат – не стимулювання виробництва, а вирішення соціальної задачі – підтримка рівня доходів фермерів. Це в значній мірі становить зміст сучасної реформи загальної сільськогосподарської політики Європейського союзу.

В США, наприклад, федеральний уряд роздавав фермерам шедрі дотації перед президентськими виборами. В 1999 р. В аграрний сектор США виділено субсидій на суму 23 млрд. дол., в 2000 р. – близько 19 млрд. дол. На кожну ферму, за розрахунками фахівців щороку припадає в середньому по 150 тис. дол. державних інвестицій, які витрачає фермер на власний розсуд.

Різноманітність функцій держави вимагає досить значних витрат не тільки із бюджету, але і через дію цінового механізму. Надходження коштів у сільське господарство у багато разів перевищує ті суми, які йдуть від цієї галузі у бюджет. У цілому по 25 найбільш розвинутих країнах Заходу, надходження у сільське господарство із бюджету в 9 разів перевищують його виплати в бюджет, а якщо до цього додати ще й цінові субсидії, то в 18 разів. Направлення засобів сільському господарству в цілому по цій групі країн йде порівну – половину дає бюджет, половину – субсидування цін.

Проте, природно, в кожній окремо взятій країні діє свій цільовий механізм. Щоб уявити всю значущість переведення засобів у сільське господарство з бюджету і за рахунок цінових субсидій, можна зробити їх розрахунок на гектар сільськогосподарських угідь і на одного повністю зайнятого працівника. У розрахунку на 1 га сільгоспугідь коливання показника досить суттєве (табл.12). Являє інтерес розподіл надходжень у сільське господарство по основних видах сільськогосподарської продукції (табл.13).

Таблиця 12

Засоби, переведені сільському господарству, в середньому за рік, дол.

Країна	На 1 га сільгоспугідь			На одного повністю зайнятого		
	1986-1988рр.	1989-1991рр.	1994р.	1986-1988рр.	1989-1991рр.	1994р.
Австрія	934	1063	1291	13441	17244	24460
Канада	98	120	81	15332	20342	14150
Європейський союз	851	925	985	12757	37252	27241
Фінляндія	1766	2201	1477	23540	37252	27241
Японія	11699	12067	17332	17218	19417	29873
Норвегія	3300	3688	3462	29871	37121	38624
Швеція	862	1055	657	28633	34354	20529
Швейцарія	2547	2755	3692	30829	33956	37417
США	162	157	221	28489	26911	36957
В середньому	237	256	298	11140	12186	16342

В останні роки у державній підтримці американських фермерів спостерігаються нові процеси. Поступово скорочуються державні виплати фермерам.

Скорочення бюджетної підтримки та зміна її направленості (не на розширення виробництва, а на підвищення доходів фермерів) зовсім не суперечить загальному підсумку про те, що без державної підтримки і регулювання сучасне сільське господарство Заходу не могло б ефективно функціонувати.

Таблиця 13

Доля субсидій, доплат і інших видів платежів у ціні продукції по країнах, %

Продукція	У середньому за рік			
	1979-1981	1986-1988	1989-1991	1994
А	1	2	3	4
Пшениця	23	54	45	48
Рис	63	89	82	86
Масло рослинне	11	31	31	24
Цукор	27	66	51	48
Продукти рослинництва в цілому	27	57	47	50
Молоко	56	66	63	62
Яловичина і телятина	25	33	32	36
Свинина	13	15	14	22
М’ясо птиці	14	20	17	14
Баранина	35	58	59	45
Вовна	12	8	11	10
Яйця	13	13	13	14
Продукти тваринництва в цілому	31	38	37	38

сучасне сільське господарство Заходу не могло б ефективно функціонувати

2.7. Розвиток малих форм господарювання

Природа малих форм господарювання. Сільськогосподарське виробництво відрізняється від будь-якого іншого, перш за все промисловою, тим, що використовує біологічні об’єкти в якості засобів і предметів праці. Ця специфічна особливість розширює діапазон форм і методів господарювання в галузі. Ми звикли до широкомасштабного виробництва товарної продукції при великих ринках збуту, і воно об’єктивно вимагає промислових технологій, дає ефект при середніх і великих розмірах виробництва. Проте стільки ж закономірно мають “право на життя” малі форми господарювання.

Малою називається така форма господарювання, яка має принаймні дві з таких характеристик:

- незалежне управління;

• приватний капітал, локальну сферу діяльності, порівняно невеликий розмір у своїй сфері діяльності. В цьому визначені малі форми господарювання на селі представляють малий бізнес. В економіці розвинених країн малі форми господарювання є основним джерелом роботи. Близько третини робочих місць, наприклад у США, надають фірми з менш ніж 100 працюючих; в Англії близько 26%, ФРН – 17, Данії, Нідерландах 40% тощо. Проте, малі форми господарювання, на думку провідних економістів світу, відіграють важливу роль у тих країнах, де відбувається економічний спад.

Нарешті малі форми господарювання є важливим джерелом інновацій, швидко поставляють їх на ринок.

За даними Адміністрації по малому бізнесу (АМБ), на кінець 90-х років в США було близько 4,4 млн. малих самостійних фірм, а також близько 5,5 млн. малих підприємницьких утворень, які були відбруньковуванням великих корпорацій. Крім того, існувало близько 7,5 млн. одноосібних володінь, власники яких суміщали малі форми господарювання з іншою роботою, 2,0 млн. власників фермерських госпо-дарств. Всі ці перелічені фірми можна віднести до малих підприємницьких утворень, без яких неможливо уявить Америку.

Хоч характерним для США є великий бізнес, який визначає більшість напрямків господарського життя Америки, малий бізнес, або малі форми підприємництва (господарювання), відіграє надзвичайно важливу роль.

Як же малий бізнес досягає успіху? Малі форми успішно конкурують з великими і доповнюють їх. Це відбувається тому, що малі фірми швидше реагують на зміни ринку, ближче стоять до споживачів, а інколи й утримують нижчі ціни. Вони підтримують великий бізнес у постачанні комплектуючих, наданні деяких послуг і забезпечують їм канали збуту.

Проте, малі форми господарювання не можуть конкурувати на всіх ринках. Перша умова успіху у малому бізнесі – знаходження ринку, на якому бути малим – це перевага, а не недолік. Що ж забезпечує переваги малим формам підприємництва?

• Розмір ринку. Чимало ринків, особливо на селі, мають обмежені розміри та низку їх ємність.

Якщо послуги таких малих підприємницьких структур як перукарні, ресторани, точки роздрібної торгівлі тощо, користуються попитом у населення мікрорайону, то це є великою перевагою цих представників малого бізнесу. Всі ці переваги були зумовлені географічним обмеженням ринків збуту продукції і послуг малого бізнесу. Виробництво ж тракторів, автомобілів та іншої складної техніки – не для малого бізнесу.

• Інновації і зміни. Малі фірми – основне джерело інновацій в економіці всіх розвинених країн. Вони впроваджують інновації на ринок

швидше, ніж великі фірми. Інновації ґрунтуються на асигнуванні даних фірм, які швидше дають віддачу.

• Особистий контакт. У деяких випадках бізнесу малі форми мають переваги в тому, що можуть запропонувати особистий контакт. У багатьох фірмах роздрібної торгівлі та обслуговування, у різних клубах, церквах соціальні контакти переросли у ділові. Особисті стосунки керівника малої фірми з службовцями також перевага малого бізнесу. Службовці, що контактують з керівником, часто і роботу виконують краще, ніж працівники великих компаній.

Нині, під час осінньо-зимового періоду, керівникам малих форм господарювання доцільно налагодити ділові стосунки із споживачами своєї продукції (ресторанами, кафе, барами, будинками ветеранів, військовими частинами та іншими закладами громадського харчування).

Хоч малі форми господарювання мають значні переваги порівняно з великими, у них є також серйозні недоліки. Причини цих недоліків різні.

• Неоднаковий доступ до ресурсів. Малі фірми не завжди конкурують з великими, перебуваючи з ними у неоднакових умовах. Насамперед це стосується ринку капіталу. Банки та інші джерела позичок сприймають малий бізнес як більш ризикований, ніж великий.

• Відсутність ефекту масштабу. Кажуть, що бізнес досягає економії, зумовленої масштабом виробництва, якщо його середні витрати на одиницю продукції знижуються, а рівень виходу продукції зростає.

• Проблеми внутрігосподарської спеціалізації. Спеціалізація може бути перевагою малої фірми, яка розпочинає свою діяльність на малих ринкових сегментах, які ігноруються великими фірмами. Проте малі форми господарювання багато втрачають від того, що в них відсутня саме внутрішня спеціалізація. Власникам малих фірм доводиться носити відразу “кілька капелюхів”. Коли підприємець відкриває власну справу, то більшість часу витрачає на пошуки клієнтів, ведення бухгалтерського обліку,вирішення питань із землекористуванням тощо.

• Державне регулювання. За свідченням провідних економістів розвинених країн світу, тягар державного регулювання (законодавче поле, субсидії, дотації та ін.) підприємницьких структур різних розмірів за останніх 20 років значно зріс. Регулювання здебільшого супроводжується введенням постійних витрат, які майже однакові для форм всіх розмірів. Ці витрати часто пов’язані із складанням звітів, встановленням безпечного обладнання або підготовкою та проведенням різного роду перевірок. Власник малої форми господарювання повинен виконувати цю роботу після того, як закривається магазин, кафе, перукарня тощо і робити все як справжній спеціаліст.

Висновок. Жоден недолік і жодна перевага малого бізнесу не є повним. В деяких галузях агропромислового комплексу переважають малі

підприємства, тому що використовують переваги малого бізнесу на ринку. В інших галузях домінують великі фірми, хоч і в них події завжди відбуваються під впливом гігантів.

Критерії малих форм господарювання. Під поняттям "критерій" слід розуміти мірило для визначення, оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації. Яким би не було визначення критерію як і визначення малого бізнесу, треба відмітити, що він має важливе значення в економіці країн з ринковою економікою. Більшість з цих країн використовують цей термін, маючи на увазі невеликі магазини, ресторани, кафе, страхові агентства та інші дрібні підприємства. В США, наприклад, щоб розмежувати малий бізнес з великим та середнім, існує закон про малий бізнес (1953 р.). В 1958 р. до нього була внесена поправка, яка чітко розмежувала параметри малого бізнесу, що було необхідно для надання малим фірмам кредитів на умовах, значно вигідніших, ніж для великого бізнесу. В законі, зокрема, відмічається, що мала фірма – це таке підприємство, яке існує і функціонує незалежно, його власник незалежний від інших суб'єктів підприємництва, воно не домінує в своїй галузі бізнесу.

Всі фірми США в залежності від кількості найманих працівників і у відповідності до критеріїв АМБ діляться на п'ять категорій: найменші (1-24 чол..), малі (25-99), проміжні (100-499), великі (500-999), дуже великі (1000 і більше працівників).

Що ж стосується сільського господарства, то американські економісти розділяють форми на категорії, використовуючи критерії за сумою реалізованої ними продукції (обсяг продаж, тис. дол.):

I – категорія – до 10 тис. дол. – за умови проживання фермера в сільській місцевості;

II – від 10 до 40 – дрібні селянські ферми;

III – від 40 до 250 – сімейна ферма;

IV – від 250 до 500 – велика сімейна ферма;

V – понад 500 – суперферма.

Підводячи українських фермерів під американську класифікацію, можна константувати, що вони займають перші дві категорії і складають основу малого агробізнесу.

В малому бізнесі, крім розмірів є ще й інші критерії та відмітні риси. Менеджер (власник) в малих фірмах незалежний і звітує тільки перед самим собою. Більшість малих фірм належить одній особі (сім'ї), а також може бути організованою за принципом товариства (партнерства). У більшості випадків фермер є менеджером, фінансистом, технологом і власником.

Ця форма підприємництва дуже важлива для пенсіонерів, інвалідів, вдів та інших верств населення, які не можуть найти роботу, яка б їх задовольняла і бажають працювати на дому.

В нас нерідко сперечаються, що важливіше для економіки країни: малий, середній чи великий бізнес? Відповідь на це питання досить проста: необхідний той і інший.

Ось чому в економічно розвинутих країнах малий, середній і великий бізнес тісно між собою зв'язані, співіснують, доповнюючи один одного.

Про могутність малого бізнесу США свідчать, наприклад, слідуючі цифри. На 1000 жителів цієї країни припадає понад 40 суб'єктів малого бізнесу, тоді як в цілому по Україні – 4,3, а в сільському господарстві – 1,2 суб'єкта малого бізнесу. Якщо в 1982 р. на всіх малих фірмах було зайнято 47,8 % американської робочої сили, то у 2000 р. – 63,1 %. Їх фінансовий оборот склав понад 50 % загального обсягу продаж, а доля у валовому національному продукті (ВНП) країни досягла 48 %. Американські економісти справедливо відмічають, що якщо кістяком економіки країни є великі корпорації, то її мускулами і в значній мірі мозком – малий бізнес, який приводить у рух великий бізнес.

Які ж можливості надає малий бізнес? В багатьох випадках люди, які володіють і займаються власною справою , мають більше стимулів працювати з ініціативою, самовіддачою, ніж наймані на службу; одержують більше економічних і психологічних винагород і заохочень, ніж працюючи за наймом.

Щоб розібратися з суттю малого бізнесу, його критеріями, слід перш за все правильно оцінити можливості для цієї форми підприємництва, виходячи із реальних умов і конкурентних обставин. Методика започаткування власної справи має такий вигляд: "визначення ринку – фінансування – функціонування". Ця проста на перший погляд методика має практичне значення і в умовах реформування відносин власності на селі та формування підприємств ринкового типу. Так формування малих форм в період реформування відносин власності на селі є надзвичайно складним і стосується трьох проблем:

– продовольчої безпеки і фізичного виживання сільського населення, яке пов'язується зокрема з ключовими питаннями доступності ринку, необхідністю розвитку агробізнесу при зниженні або припиненні виплат заробітної плати основною кількістю сільськогосподарських підприємств;

– проблеми екологічної безпеки, протидії деградації земель і сільського середовища тощо;

– проблеми сталого економічного розвитку і підвищення рівня зайнятості сільського населення при зниженні безробіття, мотивації підприємництва в сільському господарстві у різних формах господарювання.

При виборі сфери малого бізнесу майбутні бізнесмени в різній формі вимушені відповісти на слідуючі питання:

1. Чи підходить для мене цей вид бізнесу?

2. Чи підхожу я до цього виду бізнесу?

3.Який конкретно вид бізнесу вибрати?

4. Що привабливіше (доцільніше) – заснувати нову фірму, чи придбати вже діючу?

5. Яку вибрати організаційну форму бізнесу (одноосібне володіння, партнерство, мале підприємство, фермерство чи кооператив)?

Виживання і невдачі малих форм господарарювання. Коефіцієнт банкрутства (а по-суті, краху) серед малих фірм досить високий. Чим менший бізнес, тим вищий цей коефіцієнт.

Ділові невдачі. Наприклад, щороку у США із бізнесу вибувають тисячі фірм. Більшість із них робить це добровільно, часто зі смертю власника чи партнера. Інші фірми припиняють свою діяльність тому, що їх власники бачать кращі можливості в інших сферах бізнесу або вважають за краще перейти на роботу до когось іншого.

Коли фірма закривається добровільно, майно фірми продається і виплачуються її борги. Все, що залишається після сплати боргів, належить власникові чи власникам.

Якщо фірма, що збирається припинити свою діяльність, не може добути грошей для сплати боргів, то вона класифікується як банкрут. В такому випадку кредитори, які накладають позов на всю власність фірми, втрачають в гіршому випадку частину суми, яку вони позичили фірмі, а власники втрачають всі свої вкладення. (У випадку партнерства чи індивідуальної власності, власники яких не користуються обмеженого відповідальністю, кредитори повторно можуть висунути вимоги, але вже до особистого майна власника). Інколи збанкрутіла фірма припиняє свою діяльність за взаємного угодою з кредитором, за якою кредитор одержує найбільший процент від позички, яку він надавав власникові. В інших випадках або власник, або кредитор може подати заяву про банкрутство до арбітражного суду. Суд при цьому вирішує, як розподілити активи фірми, що збанкрутіла.

Чому підприємства зазнають краху? Більшість фірм зазнають невдач через поганий менеджмент. У багатьох випадках взагалі було помилкою починати бізнес, який не мав шансу на успіх. Інші підприємства самі по собі життєздатні, однак зазнають краху тому, що люди, які очолюють фірму, не мають відповідних досвіду або кваліфікації. Буває й так, що підприємець робить усе правильно, однак у перший рік існування бізнесу припускається якоїсь фатальної помилки. І все ж таки новий бізнес зазнає краху сама через поганий менеджмент. Насправді це і є головною причи-

ною провалу в бізнесі. Будь-яка причина занепаду, навіть коротка повінь чи смерч, так чи інакше пов'язані з поганим менеджментом.

Про це свідчать і професійні огляди стану справ малого бізнесу. Самі бізнесмени-невдахи щодо цього мають різні думки. Дехто з них пояснює свою невдачу тим, що не зміг добути достатній капітал, інші скаржаться на конкуренцію, погані умови позички, економічний спад, невдале місце розташування тощо. Проте факти засвідчують протилежне. Якби підприємець-менеджер правильно розрахував необхідний для започаткування бізнесу капітал і вплив конкурентів, то, можливо, бізнес і не розпочинав би. Дефіцит капіталу може означати, що гроші затрачені не на необхідне обладнання , а на придбання модних меблів для офісу та інші.

Та ніщо не лякає підприємця. Досвід свідчить, що на кожні дві фірми, що розорилися і вийшли з бізнесу, припадає три тих, що процвітають.

Що ж таке малий бізнес і як вести його правильно? У попередній темі ми розглянули такі питання малого бізнесу, як вибір форм бізнесу, деякі механізми започаткування власної справи. В цій темі розглядаються кілька більш конкретних питань. По-перше, чи ви та особа, якій варто було б взагалі займатись бізнесом? По-друге, яким саме бізнесом ви б хотіли займатись? По-третє, ви хочете почати справу з нуля чи купити фірму?

Отже, відповідь на перше запитання полягає в слідуючому. Перш ніж розпочати бізнес, добре подумайте. Свобода працювати на себе, бути самому для себе начальником – в цьому основа привабливості бізнесу. Приємно, звичайно, мати свою власність і бачити своє прізвище на дверях офісу. Впевненість, що ви можете зробити щось набагато краще, дешевше й розумніше, ніж інші – це теж плюс. Однак ви повинні також знати, що часто успішно працюючі малі фірми забезпечують для власників більш ніж скромне існування.

Справді, в житті вам доведеться рахуватися з такими недоліками:

1. *Довгі години роботи* (тривалість робочого дня). Ви будете довго затримуватися на роботі, особливо в перший рік. Ви не зможете приходити додому, залишаючи невирішеними проблеми на роботі. У вас більше не буде начальника, однак вашими "босами" будуть постачальники і клієнти, які завжди "сидітимуть на вашій шиї", і яких ви не зможете ігнорувати та скривдити.

2. *Відповідальність*. Ви відповідатимете за все, що відбувається у вашому бізнесі. Ви самі повинні приймати рішення. Ви житимете зі своїми помилками і повинні знати, що ніхто для вас не зриватиме зірок з неба. Ви не матимете моральної підтримки з боку своїх співробітників.

3. Багато справ. Ви повинні займатися багатьма питаннями. Щодня ви затрачатимете багато годин не на те, щоб виявити свої навички дизайнера, інженера, продавця чи інші, оскільки вам доведеться інтерв'ювати

бажаючих працювати у вас, вивчати баланс фірми чи випрошувати кредит у постачальників. Ви будете зайняті речами, яких ніколи не любили і не робили добре, а інколи ви займатиметесь бізнесом з людьми, яких бачите вперше і востаннє.

4. Фінансові проблеми. У вас буде багато фінансових проблем. Вам доведеться вкласти у діло більшу частину своїх заощаджень, піддаючи себе ризику втрати їх. Протягом деякого часу ви не зможете заплатити собі заробітну плату. І вам, і вашій сім'ї треба буде звикати до постійної думки, що кожний затрачений вами на себе долар (чи гривня) можна було б інвестувати в бізнес.

Якщо, проаналізувавши цей перелік недоліків бізнесу, ви сказали собі "ніяких проблем, я справлюсь з усім цим", то вважайте, що ви готові на наступний крок.

Яким бізнесом вам зайнятися? Наступним, що ви повинні вирішити - це яким бізнесом зайнятись. Ключовими питаннями, на які при цьому треба дати відповідь, є:

1. Що ви хочете робити?
2. Що ви можете робити?
3. Що купуватимуть споживачі за ціною, яка б давала вам прибуток?

Купувати фірму чи самому організувати свою справу? Купити підприємство вигідніше, ніж починати з нуля, і це може дати кілька переваг. Головна перевага в тому, що це вимагає менше планування. Ви можете почати з того, що продав вам колишній власник і внести деякі корективи.

Друга перевага: можливе швидше повернення інвестицій. У новому бізнесі може минути рік, два, а то й більше, поки власник зможе отримати стійкий прибуток. А від уже існуючої фірми можна мати прибуток значно швидше

Як зазначалося раніше, коефіцієнт краху бізнесу найвищий саме у перший рік його існування. Якщо бізнес тривав не довго, то ви принаймні переконаєтесь, що початок вашої справи був нещасливим. Що ж до купівлі підприємства, то вона пов'язана з ризиком для власника.

Недоліки купівлі. Купівля підприємства має не тільки переваги, а й недоліки. По-перше, ви не зможете знайти підприємство, яке б цілком відповідало вашим планам. Іноді ви можете перепрофілювати куплене підприємство так, щоб воно працювало відповідно до ваших планів. Однак краще почати власний бізнес і отримати те, що ви хочете, ніж купувати підприємство, яке не підходить для вас. По-друге, і це найбільший ризик, фірма, яку ви бажаєте купити, можете мати приховані недоліки. Чому власник продає її? Припустимо, ви купуєте ресторан, який був прибутковим протягом 20 років. Його власники говорять, що хочуть повернутись на постійне проживання до рідних, тому продають ресторан. Це сприй-

мається нормально. Проте, не виключено, що вони знають, а ви ні, що багато хто з відвідувачів цього ресторану є військовими, а частина, де вони служать невдовзі розформується. Неможливо уявити собі всі приховані проблеми в бізнесі продажу. І не розраховуйте на те , що зможете виявити їх у документації підприємства, яке збираєтесь придбати. Будьте пильними. Якщо ви в чомусь сумніваєтесь, зверніться до професійного радника.

По-третє, купуючи існуючу фірму, ви ризикуєте купити поряд з поганим і хороше. Ви сподіваєтесь купити фірму, яка добре себе зарекомендувала в очах споживачів і постачальників, а можете купити таку, що має негативну репутацію з вини її колишніх власників. Ви сподіваєтесь купити доступ до кваліфікованої робочої сили, а можете взяти кількох нікчемних працівників, від яких важко потім буде звільнитись. Будьте особливо уважними при огляді приміщень і обладнання. Воно все може бути в робочому стані, а може й не працювати або бути застарілим. Можливо, власник через це і вирішив продати своє підприємство. А для вас, можливо, краще купити новий бізнес і розпочати його з новим обладнанням.

Скільки платити? Припустимо, бізнес виглядає прибутковим і причини його продажу обґрунтовані. Тепер ви маєте вирішити – скільки платити за нього? Найвигідніший бізнес у світі не дасть вам прибутку, якщо ви заплатите за нього більше, ніж треба.

Розрахунок вартості бізнесу – це окрема розмова. Основні концепції дуже прості. При розрахунку вартості бізнесу ви повинні визначити активи, пасиви і потенціал одержання прибутку.

Активи – це все, чим володіє фірма. При розрахунках фірмових активів треба визначити вартість нерухомості, обладнання, оборотних засобів та інше. Переконайтеся, що гроші, вкладені в старе обладнання, та оборотні засоби, дадуть прибуток. Ймовірно, вартість буде більшою, якщо їх продати окремо, що й складе стартовий капітал вашої справи.

Пасиви фірми – це сукупність її боргів і зобов’язань. Сюди входять довгострокові позички, такі як закладні, короткострокові борги, заробітна плата робітників і суми, які фірма заборгувала постачальникам.

Звичайно, вам доведеться заплатити більше за різницю між сумою активів і сумою пасивів. Активи плюс кваліфікація працюючих, добра воля клієнтів, чиста робота постачальників і підрядчиків та інше збільшують прибутковий потенціал фірми. Припустимо, що ви вже визначили, яке підприємство купувати. Якщо ви працюватимете так само, як і попередній власник, або ще краще. то матимете прибуток 30 тис. доларів. а власник просить за фірму 100 тис. доларів. Чи варто купувати цю фірму?

Для того, щоб відповісти на це запитання, ви повинні порівняти прибутковий потенціал фірми з можливою її ціною. Можлива ціна – це вартість найкращого альтернативного курсу використання вашого часу і

капіталу. Припустимо, що в нашому випадку найкраще альтернативне використання вашого часу є збереження вашої нинішньої роботи, за яку вам платять 25 тис. доларів на рік. Кращою альтернативою для використання вашого власного капіталу (це заощадження, за які ви купили б підприємство) є, наприклад, 100 тис. доларів, вкладених на депозит, які дають вам за 10 процентною ставкою 10 тис. доларів на рік. Так що загальна можлива ціна купівлі бізнесу становила б 25 тис. доларів плюс 10 тис. доларів у вигляді процентів.

Чи нормально буде для вас платити за рік 35 тис. доларів і одержувати 30 тис. доларів річного доходу? Вам вирішувати.

Ще на стадії організації малої форми господарювання власник повинен прийняти цілий комплекс альтернативних рішень: залучати позичковий капітал, чи ні; придбати нову техніку і обладнання, чи їх орендувати: купити нову, чи підтриману техніку і т.п. і все таки, надзвичайно важливе, а може і визначальне для малого бізнесу рішення – залучення позичкового капіталу. Особливо це актуально для малого агробізнесу. Менеджер, або власник малої фірми повинен прийняти рішення: чи економічно доцільно залучати позичковий капітал у конкретній виробничій ситуації, що склалася на фірмі?

Обґрунтована відповідь на це запитання може бути дана на підставі порівняння норми прибутку на весь авансовий капітал, що використовує мале формування у процесі підприємницької діяльності (Рак), і процентної ставки за кредит (Пк). Висновок. Якщо останній показник перевищує перший (Пк > Рак), то фірмі при інвестуванні економічно вигідніше орієнтуватися на власні кошти, не залучаючи при цьому позичковий капітал. Якщо ж норма прибутку (Рак) на авансовий капітал вища від процентної ставки за кредит (Пк). (Рак > Пк), то має місце зростання прибутку на одиницю власного капіталу. У цьому можна переконатися на такому прикладі (табл.14).

Як бачимо з даних табл. 14, фірми з однаковою загальною вартістю авансового капіталу, але за різного співвідношення власного і позичкового капіталу, досягають різної прибутковості. Перевага залучення більшої частки позичкового капіталу появляється лиш тоді, коли норма прибутку на весь авансовий капітал становила 20% і була більшою від процентної ставки за кредит на 5 процентних пунктів (20-15). При цьому підприємство № 2 підвищило норму прибутку на власний капітал на 7,5 пунктів (30,0 – 22.5). Зрозуміло, що якби фірма вела підприємницьку діяльність лише на власному капіталі, то вона досягла б 20% норми прибутку на цей капітал, тобто навіть лише порівняно з фірмою №1 на 2,5 пункти (22,5 – 20).

Зовсім інша економічна ситуація складається у випадку, коли норма прибутку на весь авансовий капітал знижується на 11 %, тобто стає нижчою від процентної ставки на 4 пункти (15,0 – 11,0). Використання у

цьому разі позичкового капіталу стає економічно невигідним, оскільки норма прибутку на власний капітал знижується до 3,0 % проти 9,0

Таблиця 14

Залежність норми прибутку на власний капітал від частки позичкового капіталу в загальній вартості авансового капіталу малої фірми

Показник	Мала фірма	
	№ 1	№ 2
Загальна вартість авансового капіталу, тис. грн.	**300**	**300**
в тому числі: власний капітал позичковий капітал	 200 100	 100 200
При нормі прибутку на весь авансовий капітал 20%		
прибуток фірми, тис. грн. проценти за кредит при ставці 15% річних, тис. грн. прибуток на власний капітал, тис. грн. норма прибутку на власний капітал, %	60 15 45 22,5	60 30 30 30,0
При нормі прибутку на весь авансовий капітал 11%		
прибуток фірми, тис. грн. проценти за кредит при ставці 15% річних, тис. грн. прибуток на власний капітал, тис. грн. норма прибутку на власний капітал, %	33 15 18 9,0	33 30 3 3,0

відсотків у підприємстві № 1, яке залучило меншу частку позичкового капіталу. Більше того, якби ці фірми не залучали позичковий капітал, вони могли б досягти 11 % норми прибутку на власний авансований капітал і одержати по 33 тис. грн. прибутку замість 18 і 3 тис. грн. відповідно.

Звідси стає очевидно, що збільшення частки позичкового капіталу підвищує ступінь ризику підприємства, оскільки при погіршенні кон'юнктури ринку така дія може призвести до істотного зниження прибутковості фірми, або навіть до її збитковості. Це дуже небезпечно для малих форм господарювання. Перетворити позичковий капітал у позитивний фактор підприємницької діяльності малого бізнесу можна лише за умов зростання попиту і цін на сільськогосподарську продукцію, одержанні вищих врожаїв тощо.

*Початок бізнесу***.** Коли ви вирішили, яким бізнесом займатись – починаючи з нуля чи купувати існуючу фірму, перед вами постають нові проблеми – вибір місця для її розташування, отримання дозволу та наймання працівників.

Місце розташування, обладнання, працівники – ось із чим має насамперед визначитись малий бізнес. Наявність фінансиста, бухгалтера і юриста не менш важлива проблема. Потребу в цих трьох спеціалістах,

відчувають майже всі фірми бізнесу незалежно від знань власника. Таких спеціалістів важко підшукати і легко неправильно використати.

Перше правило – серед цих спеціалістів треба шукати передусім таких, що бажають мати справу з малим бізнесом. Узнайте, хто ще є їхніми клієнтами. Переконайте, що їм справді потрібен ваш бізнес. Не віддавайте перевагу фінансисту, бухгалтеру чи юристу тільки тому, що він живе недалеко від вашої фірми: бензин вам коштуватиме дешевше порівняно з витратами на поганого спеціаліста.

Друге правило – сприймайте вашого фінансиста, бухгалтера чи юриста як засіб виробництва, не сподівайтесь, що він прийматиме рішення за вас. Очікуйте, що ці спеціалісти допоможуть вам вирішувати фінансові податкові і юридичні проблеми, однак не сподівайтесь на те, що вони знімуть їх з вас повністю. Ваш бухгалтер, наприклад, може запропонувати вам створити системи бухгалтерського обліку і заробітної плати, однак вести і контролювати ці системи повинні ви самі.

Третє правило – уникати конфліктів з будь-ким із цих трьох ваших ключових помічників. У вас буде достатньо противників і без цих трьох. Якщо ви посваритесь навіть з одним із них, то це означатиме, що ви просто забули що вони також займаються бізнесом. Не сподівайтесь, що вони допомагатимуть вам, якщо це буде невигідно для них. А може ви підібрали не тих людей, які вам потрібні, і вони не розуміючи вашого бізнесу або ви не підходите один одному як особистості. Якщо так, то закривайте рахунок і виходьте з бізнесу. Ваші клієнти легко відмовляться від вас, оскільки ви не зможете задовольняти їхні потреби. Знайдіть в собі сили зробити це так само легко.

Керівництво бізнесом. Коли ваш бізнес розпочнеться, ним треба керувати. Зосередьтесь на головному. Малий бізнес не користується тими самими методами, що й великий. Більшість переваг малих фірм над великими залежать від використання цих методів. Користуйтесь своїми методами, а не імітуйте методи великого бізнесу в малому масштабі. Наприклад, однією з ключових переваг малого бізнесу є швидка реакція на можливості. Якщо ви наймаєте консультантів чи наполягаєте на проведенні тривалих нарад для прийняття рішень, то ця перевага втрачається. Ви досягнете значно більших успіхів, якщо будете ближче знати своїх клієнтів, коли вам буде відомо, чого вони хочуть і якими є їхні проблеми. А коли ви припуститесь помилки, то зможете швидше виправити її порівняно з конкурентами великого бізнесу.

2.8. Проблеми стійкого розвитку аграрного виробництва

Проблеми стійкого розвитку села та роль малих форм господарювання Щодо проблеми стійкого розвитку села то вона почала обговорюва-

тись громадськістю і потім стає предметом народних і міжнародних програм на межі 60-70 років минулого століття і пізніше, коли людство зіткнулося з рядом факторів, які почали загрожувати життю сучасного і майбутніх поколінь, а саме :

– загострюючий дефіцит мінерально-сировинних ресурсів та енергії;

– деградування природного середовища, і зокрема: забруднення продуктів харчування хімікатами, поява кислотних дощів, скорочення озонового шару, глобальне потепління клімату та інші екологічні проблеми;

– розширення масштабів бідності та поглиблення диференціації між бідними і багатими;

– продовольча криза і розповсюдження голоду;

– міжетнічні конфлікти тощо.

Ці несприятливі процеси зумовили необхідність розробки політичних, економічних і правових рішень, які б послаблювали або зводили нанівець дію названих факторів, підвищували стійкість розвитку людського суспільства, під яким Всесвітня комісія по екології і розвитку ООН розуміє *"здатність задовольняти потреби проживаючих без шкоди для можливості майбутніх поколінь також задовольняти свої потреби"* **(**переклад автора).

Такий підхід закріплений у ряді міжнародних документів, в тому числі в рішеннях Конференції ООН по екології і розвитку, яка відбулася в 1992 р. у Ріо-де-Жанейро, і застосовуються в переважній більшості країн.

Проблема стійкого розвитку сільського господарства України, на відміну від інших країн світу – це проблема відродження українського села, його комплексного облаштування, так як від її вирішення прямо залежить стан кадрового забезпечення галузі. Вона носить комплексний, міжгалузевий, багаторівневий характер, вимагає надійного наукового забезпечення при координації зусиль колективів вчених, спеціалістів ряду міністерств і відомств, перш за все Міністерства аграрної політики та інститутів системи Української академії аграрних наук.

Наукове обґрунтування комплексного розвитку сільських територій і поселень охоплює чотири великих взаємоув'язаних блоки:

- демографічний – сільське населення і його розселення;
- соціальних об'єктів – житло, школи, заклади охорони здоров'я, культури, побутового обслуговування, громадського харчування тощо;
- інженерний – зовнішні і внутрішні мережі, системи і прилади інженерного обладнання сільських приміщень і споруд (внутрігосподарських доріг, мережі електро- та газопостачання, водопостачання, телефонний зв'язок і т.п.);
- виробничий (поселенськоутворюючий) – землі та інші об'єкти нерухомості, сільськогосподарські виробничі будівлі та споруди (корівники, свинарники, пташники, зерно-, овочесховища тощо).

Ці блоки є основними життєзабезпечуючими складовими розвинутої сільської території і сільського поселення. Забудовою і облаштуванням сіл, як комплексною системою, необхідно займатися на всіх рівнях управління, слід створити в них середовище (економічне, соціальне, екологічне тощо) для гідного існування селян, тоді на селі буде закріплюватися молодь, вирішиться кадрова проблема сільських територій.

Проте сьогодні в країні немає єдиного наукового закладу, який би комплексно вирішував проблеми сільських територій і поселень. Існують публікації по важливих, але окремих питаннях вказаної проблеми, досвід спорудження окремих сільських об'єктів в сучасних умовах, але не опрацьований комплексний підхід, стратегія вирішення соціального розвитку села.

В соціальній політиці держави пріоритетними повинні стати умови життєдіяльності селян. Гострота демографічної ситуації на селі очевидна із слідуючих даних. За останні п'ятдесят років населення України збільшилося на 34,4%, а сільське – навпаки – скоротилося на 33,2%. Населення молодше працездатного віку в цілому по країні за цей період скоротилося на 25,7%, на селі – на 66,5%; працездатного – збільшилося на 49,8%, сільське населення цієї групи скоротилося на 41,3%; населення старше працездатного віку – збільшилося відповідно на 20,1 і 39,0%. Це свідчить, що більш інтенсивно відбувається старіння сільського населення.

За період 1913 – 2001 рр. чисельність міського населення країни (у сучасних межах) зросла у 4,9 раза, а сільського скоротилася в 1,8 раза, або з 81 до 32% всього населення. Різке скорочення чисельності сільського населення (в тому числі працездатного) не супроводжувалося значним підвищенням продуктивності праці. Відомо, що до 1990р. в сільському господарстві України продуктивність праці була у 5-6 разів нижчою, ніж у економічно розвинутих країнах, а за роки реформ цей розрив значно збільшився. Більше половини сільських регіонів охоплені депопуляцією – в них смертність значно перевищує народжуваність, високий рівень бідності.

У Київській, Луганській, Полтавській, Сумській, Черкаській і Чернігівській областях кількість померлих лише на третину компенсується чисельністю народжених. Інтенсивне зменшення зайнятих у сільському господарстві простежується в усіх регіонах України. Але найвищими темпами воно відбувалося в Закарпатській, Івано-Франківській, Чернігівській областях. Лише за останні п'ять років середньорічна кількість працівників тут скоротилася на 46,3 – 38,0% проти 28,6% в середньому по Україні.

Аналіз структури розселення свідчить, що скорочується число категорій сільських поселень і жителів в них. Підтвердження цього можна знайти, звернувшись до колективної монографії. "Сільський сектор Ук-

раїни на рубежі тисячоліть", підготовленої вченими-економістами Інституту економіки НАН України. В ній, зокрема, відмічається, що, по-перше, цьому питанню присвячено дуже мало досліджень, по-друге, через відсутність виваженої політики щодо села, утвердження глибоко помилкових концепцій сільська поселенська мережа України в XX столітті зазнала великих руйнацій. Якщо в 50-х роках налічувалося 42 тис. сіл, то нині їх залишилось менше 29 тис., тобто зникла майже третина. Руйнівні процеси з найбільшою силою проявились у Північно-Східній і Центральній Україні. Руйнація сільських населених пунктів не припинилася навіть після проголошення незалежності України. З карти держави зникло понад 300 сільських поселень, третина яких припадає на Харківську область. Ліквідація поселень, розорювання територій, обезлюднення сіл не викликає в суспільстві протесту, хоча це – безглузде нищення національних багатств: багаторічних насаджень, водних джерел, житла, об'єктів соціальної сфери тощо. Наслідок – обезлюднення великих ареалів родючих сільськогосподарських угідь, що стають недоступними для обробітку через віддаленість поселень.

Про що й свідчать дані соціального обстеження сільських поселень проведений Державним комітетом Статистики України (табл.15).

Таблиця 15

Динаміка рівня та структурних зрушень у сільській поселенській мережі України[1)]

Групи сіл за людністю	Кількість сіл, одиниць				2001р. у % до 1991р.	Чисельність населення, тис. чол.				2001р. у % до 1991р.
	1991р.		2001р.			1991р.		2001р.		
	Одиниць	%	Одиниць	%		тис. чол.	%	тис. чол.	%	
До 99	5531	19,4	6505	22,7	117,6	252,1	1,5	283,6	1,8	112,5
100 – 199	4215	14,7	4142	14,4	98,3	487,4	2,9	598,6	3,8	122,8
200 – 499	7453	262	7394	25,8	99,2	26,38	15,7	2394,6	15,2	90,7
500 – 999	6298	22,0	6034	21,1	95,8	4420,2	20,3	4174,8	26,5	94,4
1000 і більше	5067	17,7	4573	16,0	90,2	9008,6	53,6	8302,4	52,7	92,2
Всього	28564	100,0	28608	100,0	100,2	16807	100,0	15754,0	100,0	93,7

[1)]Дані обстежень Держкомстатистики України, 1990 і 2001рр.

З даних таблиці 15 видно, що близько 1,8% сільського населення проживає в селах з населенням до 100 чоловік, в селах з населенням 101 – 499 чоловік проживає 19,0%, 501 – 1000 – 26,5% і в селах з населенням понад 1000 чоловік – майже 53,0%.

Характерною особливістю демографічної ситуації українського села є різка нерівномірність розміщення сільського населення. Якщо в районах

Луганської області в розрахунку на 1 квадратний кілометр приходиться по 12,9 чол., то у Львівській – 49,1, Закарпатській – 61,4, Івано-Франківській – 59,5, Чернівецькій – 66,2 чоловік. Одні регіони країни є трудонадлишкові, інші – трудонедостатні.

Виходячи із положення, що склалося, основними напрямами наукового забезпечення вирішення соціальних проблем демографічного блоку повинні стати:

- стимулювання природного приросту сільського населення, створення належних матеріальних і побутових умов шляхом об'єднання зусиль на державному, регіональному і місцевому рівнях;
- розвиток активної політики облаштування сільських територій і посилень;
- закріплення у сільських поселеннях молодих спеціалістів-випускників аграрних та інших вищих навчальних закладів і коледжів, звільнених у запас військовослужбовців, вимушених переселенців шляхом створення належних умов праці і побуту;
- розробка і реалізація сучасної політики розселення, направленої на ліквідацію виникнувших негативних процесів.

По блоку соціальних об'єктів найбільші труднощі пов'язані із відсутністю в невеликих селах закладів освіти, охорони здоров'я, культури, побуту; невідповідністю наявних закладів сучасним вимогам, високим фізичним і моральним зношенням основних засобів, низьким рівнем інженерного обладнання, практично повним припиненням введення у дію нових об'єктів. Для наукового забезпечення відновлення об'єктів соціальної сфери слід об'єднати зусилля вчених і спеціалістів відповідних міністерств і відомств: по загально-освітніх школах – Міністерства освіти і науки України і академії педагогічних наук; по закладах охорони здоров'я – Міністерства охорони здоров'я України і академії медицинських наук; по сільських клубах і будинках культури – Міністерства культури і мистецтва України і т.п. З їх активною участю, новими підходами (наприклад, перехід на 12-річне навчання) на базі наукових досліджень необхідно розробити нормативи, технологічні рішення і серії нових проектів сільських громадських будівель для різних умов. Подібний підхід необхідний до виробничого блоку.

Виникла необхідність науково обґрунтувати і розробити шляхи організації побутового обслуговування сільського населення. Грошові витрати на культурно-побутові цілі на сільську сім'ю в середньому по країні у 2,5 – 3 рази нижчі, ніж у міської, а за останні роки вони майже зведені до нуля. Для поліпшення обслуговування сільського населення малих сіл слід законодавчо вирішити питання про пільговий прийом сільського населення у найближчих міських медичних та інших закладах соціального призначення.

За роки реформ у сільському господарстві України сформована багатоукладна економіка, виникли приватні господарства, асоціації селянських (фермерських) господарств, товариства з обмеженою та додатковою відповідальнім, закриті акціонерні товариства, приватно-орендні підприємства та сільськогосподарські виробничі кооперативи, які користуються сільськими об'єктами соціальної сфери, побудованими у попередні роки колективними господарствами. Слід було б визначити порядок участі сільських жителів, які об'єдналися в структури з приватною власністю, у будівництві нових об'єктів загального користування на селі. Для невеликих сільських поселень, наприклад, з населенням близько 200 – 300 чоловік, як показав досвід, ефективне зведення об'єктів малого соцкультпобуту, суміщених із житловою площею для обслуговуючого персоналу, а також розвиток пересувних форм культурно-побутового обслуговування.

Надзвичайно серйозними проблемами наукового забезпечення соціального розвитку сільських територій і поселень є проблеми інженерного блоку. Наприклад, забезпечення водопроводом і каналізацією житлового фонду та інших соціальних об'єктів у містах складає 95 і більше відсотків, а на селі – всього лише близько 3 відсотків. Рівень інженерного обладнання сільських об'єктів доцільно підвищувати поетапно. Для більшості з них із-за високого ступеня розосередженості і малих обсягів споживання енергії ефективне застосування автономних систем з використанням нетрадиційної відновлюваної енергії – сонця, вітру, геометральних вод, біомаси, малих рік та інших систем, які дадуть змогу вивести комфортабельність проживання сільського населення на новий, більш високий рівень, суттєво скоротити витрати на утримання закладів соцкультпобуту. Ці ресурси у нас безмежні. Але й тут проявляється не оправдане зволікання. Ще на початку 90-х років минулого століття Міністерством аграрної політики України, науково-дослідними закладами Української академії аграрних наук на прикладі господарств автономної республіки Крим була доведена ефективність застосування різноманітних автономних систем інженерного забезпечення, але це не стало імпульсом до їх розвитку і масового застосування.

Отже, для чіткої організації наукового забезпечення, визначення і реалізації стратегії соціального розвитку сільських територій і забудови поселень необхідні такі заходи.

1. На державному рівні прийняти закон "Про основи соціального розвитку сільських поселень". Прийняття такого закону придасть роботі по соціальному розвитку села державний статус, дозволить конкретизувати роль державних, регіональних та інших органів у вирішенні проблем облаштування сільських територій і поселень.

2. Розробити міжвідомчий координаційний план науково-дослідних робіт. Це необхідно, оскільки сільські поселення як територіальні структури, складаються із об'єктів, то перебувають у підпорядкуванні різних галузевих міністерств і відомств, які здійснюють розробку науково-технічної політики розвитку і фінансову підтримку закладів відповідної галузі.

3. Наукові дослідження у регіонах з проблем соціального розвитку поселень повинні бути направленими на вирішення конкретних задач з вищенаведених напрямків і блоків. Першочерговою повинна стати розробка і реалізація регіональних концепцій та програми комплексного розвитку сільських територій. Такі програми нині розроблені по 8 регіонах: Карпатах, Поліссю, Поділлю, Центральному, Східному, Придніпровському, Донецькому та Південному. Нормативно-правова база для цього у регіонах України є. В червні 1997р. був прийнятий закон України "Про місцеве самоврядування в Україні", в якому визначені основні принципи організації місцевого самоуправління, необхідність виконання робіт по облаштуванню сільських територій, розробка проектів планування та забудови, участь місцевого населення в цій роботі. На регіональному рівні слід активізувати реалізацію положень цього закону.

4. Для підготовки кадрів вчених і спеціалістів по соціальному розвитку і облаштуванню сільських територій і поселень доцільно відкрити у Національному аграрному університеті на економічному факультеті спеціальність "Економіка і соціальний розвиток села та сільських територій", а також здійснювати через аспірантуру підготовку вчених даного профілю. Крім того, ввести у ряді вищих навчальних закладів України, які мають архітектурно-будівельні кафедри, спеціалізацію "сільське будівництво" та "облаштування сільських територій" з навчанням за програмою, яка відображатиме актуальні сторони вирішення проблеми.

5. Для фінансування соціального розвитку сільських територій і відродження поселень необхідно використати всі можливі власні і залучені засоби, багатоканальне фінансування, створити спеціалізовані фонди, сільськогосподарський будівельний лізинг за участю місцевого населення у виконанні робіт по облаштуванню села. Бюджетні засоби на державному, регіональному і місцевому рівнях слід направляти лише на спорудження комунікацій загальносільського користування – внутрігосподарських доріг, мереж електро-, водо- і газопостачання, внутріпоселенського телефонного зв'язку.

Оскільки фактичні обсяги інвестицій в основний і оборотний капітал села за останні роки не перевищували в середньорічному обчисленні 1,5 млрд. грн. (4 – 5% від потреби), масштаб інвестиційної проблеми в галузі становить відповідно 30 – 40 млрд. грн. Отже, ця проблема є надзвичайно гострою. Проте, дану проблему, незважаючи на її масштабність,

можна вирішити. Для цього не потрібні прямі державні інвестиції у великих обсягах. Їх метою є забезпечення реалізації обмежених державних пріоритетів: розвиток окремих напрямів соціальної сфери села. мережі сільських доріг тощо. Більш важливо відрегулювати економічні відносини у державі таким чином, щоб вони забезпечували еквівалентний обмін між сільським господарством й іншими галузями і сферами економіки, методами економічного регулювання встановити економічно обґрунтовані і взаємовигідні ціни на інвестиційні ресурси, а через механізми розподільчих відносин забезпечити рівну прибутковість виробництва у різних галузях і підкомплексах АПК.

Відродження українського села, комплексне облаштування сіл – найактуальніша державна проблема нового століття, яка вимагає постійної уваги.

Передбачається, що перехід до стійкого розвитку села – процес досить тривалий, так як вимагає вирішення безпрецедентних за масштабами соціальних, економічних і екологічних задач. По мірі просування до стабільного розвитку села сама уява про нього буде змінюватися і уточнюватися, потреби людей будуть раціоналізуватися у відповідності до екологічних обмежень, а засоби задоволення цих потреб – вдосконалюватися.

Аналізуючи вищенаведене та відповідаючи на питання “що означає стійкий розвиток сільської місцевості”, наведу визначення цього питання, яке сформульоване в рішеннях сесії ФАО, що відбулася в Римі у 1996р. (переклад авт.): “Головним завданням Програми стійкого сільського господарства і сільського розвитку є підвищення рівня виробництва продуктів харчування стійким способом і забезпечення продовольчої безпеки. Для вирішення цього завдання необхідно підтримувати освітні ініціативи, використання економічних інновацій та розвиток нових технологій, забезпечуючи, таким чином, стабільний доступ до продуктів харчування, які відповідають потребам людини у поживних елементах; доступ до них для бідних груп; розвиток товарного виробництва; скорочення безробіття і підвищення рівня доходів з метою боротьби з бідністю; управління природними ресурсами і захист навколишнього середовища”.

В 2000р. Відділ екологічно- і соціально-стійкого розвитку Світового банку розробив “Стратегію сільського розвитку: регіон Європи і Центральної Азії”.

Загальні задачі стратегії сільського розвитку “... полягають у скороченні бідності і збільшенні вкладу сільського населення в економічний, соціальний і екологічний добробут країни. Ріст сільськогосподарської і несільськогосподарської сільської економіки ... є найбільш важливим елементом в досягненні названих цілей”.

Компонентами названої стратегії, стосовно розвитку українського села, є:

- відновлення економічного росту в сільському господарстві, що забезпечується за рахунок: реформування економічної політики; розвитку системи послуг для реструктуризованих господарств (перш за все інформаційних послуг); розвиток переробних галузей і маркетингових організацій тощо;
- розвиток несільськогосподарського сектора в сільській місцевості, включаючи: розвиток сільської інфраструктури силами приватних підрядників і місцевого населення у партнерстві з місцевими органами влади; вдосконалення сільських фінансів шляхом: 1)подолання причин, за яких приватні фінансові посередники не кредитують село; 2)створення нових організацій по наданню кредитних послуг; 3)посилення "сільської спрямованості" національних програм освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг;
- боротьба з бідністю за рахунок: підтримки бідних районів; забезпечення доступу бідних верств населення до землі;
- посилення життєздатності об'єктів соціальної сфери, які обслуговують бідні верстви населення;
- підтримка місцевих ініціатив і місцевих органів, розвиток місцевого самоврядування.

2.9. Господарства населення – основа становлення малих форм підприємництва на селі

З переходом аграрного сектора України до роботи в ринкових умовах та формування багатоукладної економіки малі форми господарювання на селі набувають специфічних рис, характеризуються наявністю багатьох видів та типів приватних, і в першу чергу, одноосібних, підприємницьких структур. Складність і новизна досліджуваної проблеми вимагає уточнення ряду теоретичних положень. Насамперед це стосується суті поняття індивідуального сектора аграрної економіки, рівно як і поняття малих форм господарювання на селі. Очевидно, що наслідком трансформації і подальшого реформування колективних господарств стане те, що приватний сектор утворюватимуть практично всі форми господарювання (агробізнесу): великі, середні, малі, за винятком державних. Саме тому можна говорити, що малі форми господарювання на селі будуть формуватися переважно на основі індивідуального сектора, який утворюють господарства населення, включаючи особисті селянські та частково фермерські господарства, тобто ті господарства, в яких використовується в основному праця селянської сім'ї.

До потенційних можливостей розвитку малих форм господарювання на селі слід віднести і наявність майже 6,5 млн. громадян України, яким передано в результаті реформування КСП близько 30 млн. га сільськогосподарських угідь. Сьогодні вже більш ніж 600 тис. селянських господарств приєднали свої земельні паї і самостійно господарюють. Доречно зазначити, що таким особам не потрібно реєструвати себе як юридичних осіб.

Необхідність існування та подальшого розвитку малих форм господарювання на селі пов'язана з тим, що завдяки їм забезпечується: поповнення обсягу та асортименту сільськогосподарської продукції; збільшення додаткових грошових надходжень сільського населення; раціональне використання ресурсів, насамперед трудових; економія капіталовкладень у сільське господарство; скорочення втрат сільсько-господарської продукції; виховання молодого покоління у дусі працьо-витості та високої моралі і, на кінець, поповнення місцевого бюджету.

Мова йдеться не про роль і значення власності на землю, а про форми господарювання на ній. Тому держава має не тільки гарантувати права приватної власності, а й розробляти правила її використання. Догматичне трактування приватної власності як повної свободи її самостійного використання чи взагалі не використання, що ми маємо в промисловості є результатом помилкового сприяння ринкового фундаменталізму.

В цьому аспекті варто згадати теорію власності Рональда Коуза (США). Ефективність економіки, на його думку, залежить не від форм власності, а від економіко-організаційної форми управління нею. Пояснюючи цю думку, Р.Коуз наводить приклад з власністю на знайдену печеру; "Чи використовується печера для зберігання банківської інформації, чи як сховище для природного газу або для вирощування грибів, залежить не від законів про власність, а від того, хто заплатить більше за користування печерою-банк, корпорація природного газу чи грибний концерн".

Економічна та правова наука має зосередити увагу на вдосконаленні самого управління власністю, а не на юридичному оформленні її персоніфікації. Можливо нам не слід при реформуванні економічних відносин обов'язково вишукувати власника". Окремі вчені-економісти дотримуються думки щодо "запровадження" права спільної часткової власності та "права сумісної власності" для земельних угідь колективної власності та загального призначення. Приватна форма землеволодіння потребуватиме у майбутньому розробки технології оцінки землі при її персоніфікації (реальної, а не формальної), з метою вирівнювання якості землі та зменшення черезсмужжя. Черезсмужжя неминуче виникає з часом при переході землі з рук до рук спадщиною, купівлею, і для усунення або зменшення її доводиться проводити обмін шматків землі, котрими володіють

окремі двори". Це ще один клубок проблем, які необхідно буде розв'язати при становленні різних форм господарювання на селі.

Критеріями визначення доцільності існування форм господарювання на селі (фермерства, малих підприємств, ТОВ чи СВК) мають стати ефективність та продуктивність використання землі. Існування різних форм лише створить конкуренцію.

Необхідно створювати фермерські господарства, які були б на межі трудового та економічного розвинутого підприємства і які використовували б власну та найману працю. Передбачається поява багатих дрібних сільських виробників, що будуть розширювати своє виробництво, перетворювати його в сучасне індустріальне. Питання аграрної реформи необхідно ставити ширше, розглядати їх через призму соціалізації землі, не в розумінні "соціалізму", а з позицій "socialis" – суспільної вигоди. Хоча соціалізація землі порушує "... право трудового хлібороба на землю, оброблену його власною працею" але вищим від трудового права є "однакове право кожного трудящого на землю – з чого виходить, що земля не може бути поділена у власність, а тільки на тимчасове користування трудящого, для того, щоб не порушити права інших трудящих на землю". Сучасне паювання земель порушує принцип справедливості поділу землі і між самими селянами. Існує велика відмінність між розмірами паїв у західних і південних областях України.

У Франції в результаті аграрного законодавства якобінців під час французької революції феодальне землеволодіння перетворилося в дрібні селянські господарства на індустріальній основі. В Німеччині та Австрії селянські господарства підтримувалися князівською владою через орендні відносини на основі грошової та натуральної ренти. Великого поширення набула міжселянська оренда. Таким чином, в усіх зазначених країнах, у тому числі й у США , розвиток фермерства бере початок з оренди землі дрібними селянськими господарствами або сімейними фермами. В Нідерландах, де фермерство досягло високого рівня розвитку, переважна частина земель перебуває у державній власності. Тобто головна проблема – не у формі власності, а в умовах господарювання (в тому числі оренди) та в державній політиці щодо орендаря.

Виходячи із суті поняття "господарство" – виробнича (господдарська) одиниця із специфічними знаряддями праці, з ділянками землі, худоби, птиці тощо, а саме: ферма, обійстя, двір..., то в цьому розумінні поняття "особисті господарства селян", особисті підсобні господарства населення", "селянське господарство" і "фермерське господарство" тотожні. Їх цільовою функцією є задоволення потреби селянської родини в продуктах харчування. І все таки, особливе місце серед названих форм господарювання на селі належить селянському господарству. Воно виступає основною ланкою формування і відіграє вирішальну роль для сталого

розвитку селянства як соціального устрою країни. Воно зможе розвиватися до рівня фермерського господарства і задовольняти не лише внутрішні потреби селянської родини, але й суспільні потреби (рис.2).

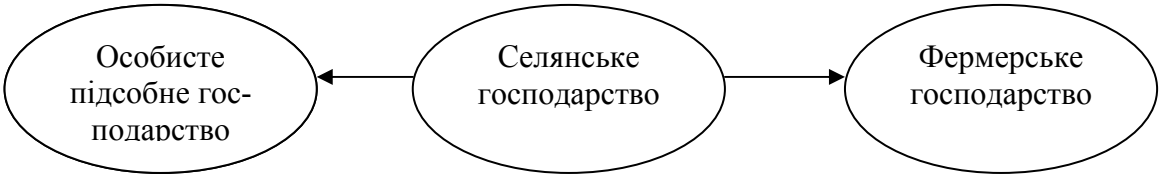

Рис.2 Селянське господарство як мала форма

Проте кожна з названих малих форм господарювання на землі має і свої принципові відмінності: особисті господарства населення включають широкий спектр, вони об'єднують не тільки селян, а й мешканців міст, районних центрів, селищ міського типу тощо.

Що ж стосується фермерського господарства, то в ньому, згідно з Законом України "Про фермерське господарство", цільова функція значно ширше двох вище названих (рис.3).

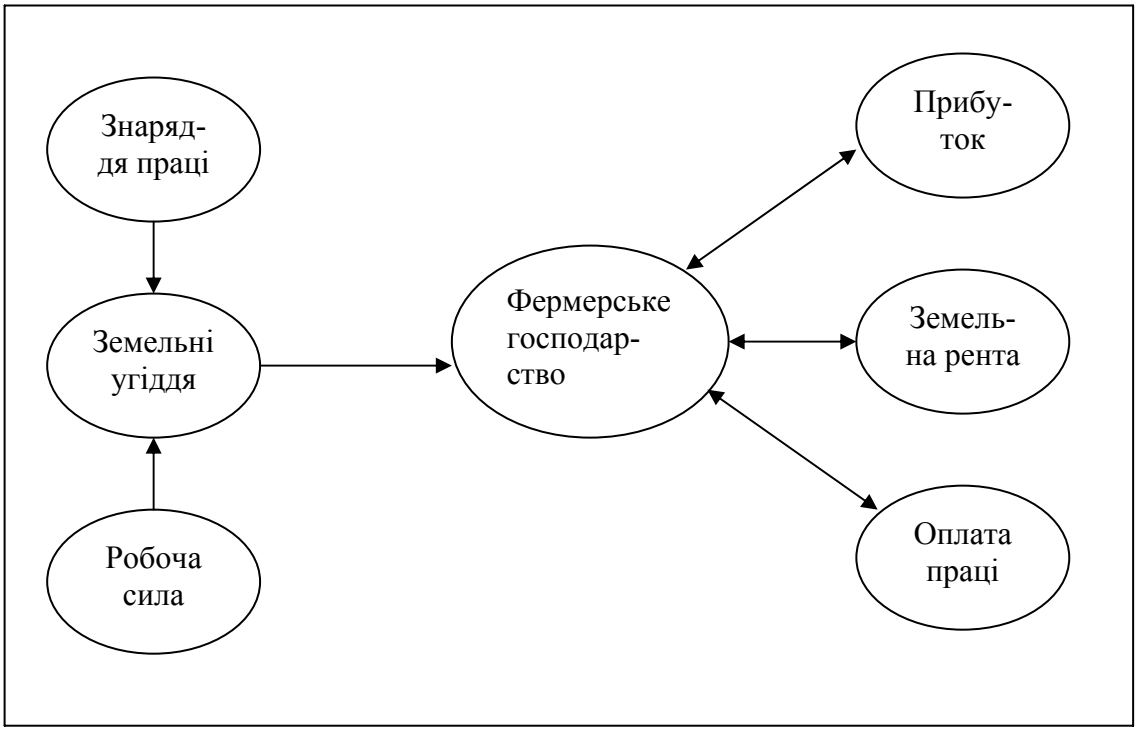

Рис.3. Продуктивні сили та доходи фермерського господарства

Вона, крім всього іншого, передбачає виробництво товарної продукції, її переробку та реалізацію і визначається прибутком, оплатою праці та доходом рентного походження.

Відносно селянського господарства, то воно з огляду на переважно нетоварний характер виробництва, не має властивої країнам з розвинутою економікою мотивації праці і підприємництва. Цільова функція даного господарства – задоволення потреб власної родини у продуктах харчування – не визначається прибутком і оплатою праці, а лише доходом рентного походження переважно у натуральній формі (рис.4).

Таким чином селянське господарство не можна розглядати у якості підприємницької структури, воно виступає як мала форма господарювання на селі. Проте, назване господарство, внаслідок приєднання земельних паїв, може виступати свого роду "міні фермою", передбачати товарний характер виробництва, націлений також на одержання прибутку. Тобто, назване селянське господарство наближається до фермерського і може отримати статус фермерського.

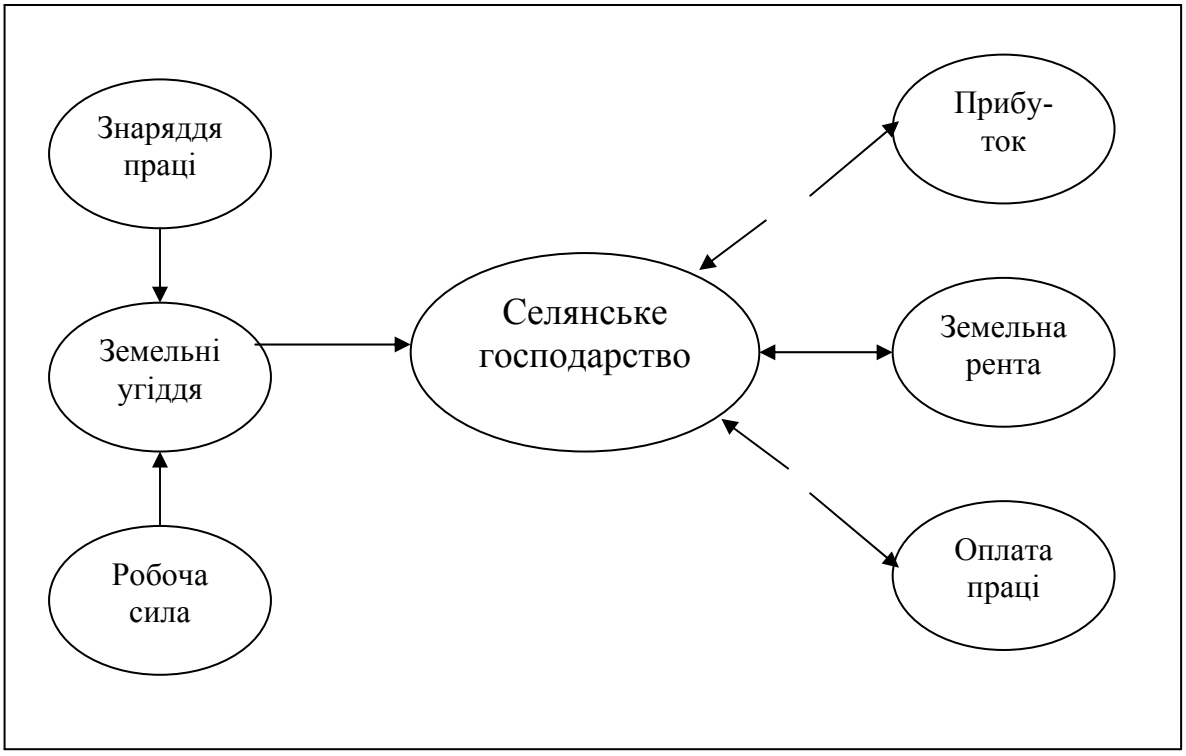

Рис.4. Продуктивні сили та доходи селянського господарства

З наданням можливості розширення особистих присадибних земельних ділянок населення згідно до Земельного кодексу України (до 2 га) та виділення селян із колективних сільськогосподарських підприємств з

власними земельними ділянками (паями) для самостійного господарювання – виникло й інше не менш важливе питання – юридичного і соціального статусу цих працівників. Одні фахівці (переважно органів державної служби зайнятості) схильні вважати їх підприємцями, мотивуючи це розміром землі, що перевищує офіційно встановлений для особистого підсобного господарства. При ньому вони виходить, що при 2 і більше гектарах землі громадянин не може бути безробітним та отримувати у зв'язку з цим матеріальну допомогу. Інші спеціалісти, зокрема учені-економісти ІАЕ УААН, тільки наявність ділянки землі, до того ж такої незначної, не вважають визначальним критерієм підприємництва, а тим більше критерієм для надання статусу безробітного. Офіційно (юридично) ж ця соціальна група людей не визначена, що й спричиняє різке трактування.

Здійснення економічної та земельної реформ мало також безпосередній вплив на зміцнення індивідуального сектора та розширення ролі особистих підсобних господарств населення у продовольчому забезпеченні країни. Особливого розвитку цього сектора слід очікувати в процесі запровадження Земельного кодексу України.

Оцінка динаміки розвитку даної форми господарювання за період здійснення реформування та переходу до ринкових відносин дозволяє виділити слідуючи тенденції:

1. Зростання земельної площі в обробітку ОГ населення. Насамперед, в Україні за 90-ті роки площа сільськогосподарських угідь, відведених населенню, збільшилася в 3,8 рази, а ріллі – майже в 3,7 рази. У середньому на один селянський двір в 2001 р. припадало в 0,36 га земельних угідь, в тому числі по 0,64 га – в Ів.-Франківській і Чернігівській областях, 0,59 га – у Волинській і 0,50 га – в Хмельницькій областях. В результаті частка посівів в ОГ населення у загальній посівній площі всіх категорії господарств зросла з 6,4 до 11,3%. В 2002 р. господарства населення країни займали 28,3% всієї площі сільськогоподарських угідь, в тому числі 26,2% ріллі.

2. Зростання обсягів виробництва та частки ОГН у продовольчому забезпеченні. Так, господарства населення України виробляють 74% м'яса, 67- молока, 66 –яєць, 61- вовни, 99 – картоплі, 83 – овочів і 82% - фруктів і ягід. На селянський двір в середньому по країні в 2001–2002 рр. вироблялося в середньому по 232 кг м'яса і 1024 кг молока, 651 – яйце, 2229 кг картоплі, 551 кг – овочів і 135 кг фруктів і ягід. Зростання виробництва продукції тваринництва у 2002 р. забезпечили переважно особисті господарства населення, збільшивши проти 1999р. виробництво м'яса на 0,3%, молока – на 23,5, яєць – на 15,1, вовни – на 14,3%. Водночас колективні і державні сільськогосподарські підприємства зменшили виробництво м'яса – на 8,5%, молока, яєць і вовни відповідно на 26,5; 0,3 і 41,2%.

3. Зміна структури посівних площ з подальшим розширенням частки товарних культур. Якщо в 1990 р. 48,9% землі в ОГ населення країни були зайняті під картоплею, близько 5,0 – під зерновими та 1,3% - під овочевими культурами, то в 2002 р. частка картоплі в посівній площі становила вже 98,6%, а зернових і овочевих зросла відповідно до 19,9 і 85,4%. На цукрові буряки і соняшник нині припадає відповідно по 14,9 і 22,93% (див. табл.25).

4. Значно вищі проти суспільних господарств показники продуктивності землі та тварин. Фактично у всіх основних галузях ці показників господарствах населення значно вищі проти господарств суспільного сектора. Тут більш ніж у півтори рази вища урожайність кормових культур та продуктивність корів. Так, в 2002 р. урожайність зернових, соняшнику, цукрових буряків і овочів тут була вищою, відповідно на 27,5; 14,4; 19,2 і 23,4% (табл..25).

5. У господарствах населення, на противагу колективним, розширюється виробництво тваринницької продукції, насамперед за рахунок збільшення поголів'я худоби. В розрахунку на 100 селянських дворів в середньому по Україні у 2002 р. припало 59 гол. ВРХ, в тому числі 37 корів. По щільності поголів'я ВРХ на 100 га сільськогосподарських угідь перше місце в Україні займає АР Крим (185,3), Львівська область (176,2), Миколаївська (137,1), Тернопільська (122,5), Закарпатська (120,5), по 114,6 Херсонська і Одеська області, Чернівецька (113,8), Ів.-Франківська (106,9), Рівненська (103,2) і Волинська (101,3) при середньому показнику по країні в 94,3 гол.

Підвищуються рівень товарності та обсяги реалізованої продукції. В середньому за 2001–2002 рр. рівень товарності виробництва зерна в ОГ населення становив 2,8%, картоплі – 3,6, м'яса – 12,6, молока – 18, яєць – 1,8, вовни – 18%. Найвищий він у господарствах приміських районів, великих промислових центрів, найнижчий – у віддалених районах, що підкреслює значну залежність обсягів товарного виробництва в малих формах господарювання від наявності ринків збуту продукції.

Для діяльності малих форм господарювання характерні ті ж проблеми, що і для інших підприємницьких структур у сільському господарстві. Однак особливості даних форм господарювання, їх параметри, вплив зовнішнього середовища формують передумови та створюють специфічні проблеми, властиві саме малим формам господарювання.

Підставою для встановлення основних проблем функціонування малих форм господарювання на селі служать вибіркові обстеження їх діяльності. Обстеження, проведене нами у 1999-2001рр. в Шполянському і Золотонішському районах Черкащини показали, що існують значні труднощі у веденні підприємницької діяльності насамперед у малих формах господарювання, причому вони по населених пунктах районів мають суттє-

ву варіацію, пов'язану насамперед з ринковим середовищем (місцем розташуванням, проблемами виходу на ринок, правовим захистом, відсутністю належного зв'язку з місцевими органами влади тощо.). Серед опитаних керівників малих форм господарювання (селянських, фермерських господарств, малих підприємств, невеликих виробничих і сервісних кооперативів тощо) найбільш типовими умовами є: відсутність транспорту; низькі ціни на продукцію; недостатній попит на продукцію; невчасна виплата грошей за продану продукцію; недостатня забезпеченість молодняком великої рогатої худоби, добривами, насінням.

Наведені основні причини, що стримують розвиток малих форм господарювання на селі, практично не відрізняються від тих, які мають місце і в колективних сільськогосподарських підприємствах. Фактично можна вести мову про те, що функціонування кожного господарства на селі відбувається в певному середовищі, наявність та якість факторів якого і визначає ефективність конкретної форми господарювання. Виходячи з вище названого, а також переваг малих форм господарювання, можна зробити висновок про необхідність визнання останніх як важливих господарських структур на селі та про створення для них сприятливих умов розвитку у вітчизняному сільськогосподарському виробництві.

Встановлені причини дозволяють відмітити, що дальший розвиток малих форм господарювання на селі передбачає вирішення наступних проблем: формування агросервісного обслуговування даної категорії господарювання (малих підприємств, селянських і фермерських господарств, ОПГ) насамперед у частині забезпечення їх матеріальними оборотними засобами, передусім насінням, молодняком худоби і птиці, добривами та хімічними засобами захисту рослин, організацію надання ветеринарних послуг, механізованих послуг щодо обробітку грунту та збирання врожаю, надання транспортних послуг, практичних рекомендацій з організації технологічного процесу та впровадження досягнень науково-технічного прогресу, постачання технічних засобів, реалізація продукції та її переробка (млини, олійниці, пекарні тощо).

Одна із головних проблем діяльності малих форм господарювання на селі пов'язана з надлишками продукції та її реалізацією. Як правило, селяни завжди намагаються створити запас певної продукції, тому значна частина її закладається на зберігання. Відпрацьована віками технологія зберігання продукції навряд чи потребує вдосконалення, але застосування сучасних технологій зберігання, наявних приміщень в сільськогосподарських підприємствах та в інших умовах також цілком можливе. Щодо переробки продукції, то вона зводиться в основному до переробки зерна для кормових і споживчих потреб, а також насіння соняшнику. Безумовно, при належній організації цілком реально є і переробка на місцях іншої продукції, зокрема тваринницької. Щодо малих форм господарювання, які

займаються товарним виробництвом, особливо у приміській зоні, то вони прагнуть реалізовувати продукцію в переробленому вигляді, яка має більший попит і вищу оцінку. Це насамперед стосується переробки молока, м'яса, а останнім часом і овочів.

Найбільш гострою проблемою для малих форм господарства, як і в цілому, для селян, залишається реалізація продукції, причому йдеться не про її лишки, оскільки багато господарств виробляють товарну продукцію. І якщо в окремих, переважно приміських населених пунктах, процес реалізації продукції на ринках в основному відпрацьований, то для більшості господарств – це найболючіше питання, бо вкладена праця і капітал малих підприємств виявляється не затребуваними суспільством, внаслідок чого втрачає, з одного боку, суспільство через відсутність споживання виробленої продукції та можливості зниження цін на неї у зв'язку із зростанням пропозиції продукції, а з другого – господар через неможливість поліпшення свого фінансового стану. Проблема реалізації продукції особливо властива для малих форм господарювання, які віддалені від ринків збуту. Цілком очевидно, що потребує вирішення проблема створення відповідних ринкових, зокрема маркетингових структур і розробки відповідних каналів дистрибуції сільськогосподарської продукції на місцевому рівні, із залученням органів місцевого самоврядування. Нині в Україні створено 250 маркетингово-закупівельних кооперативів, проводиться робота по створенню спеціалізованих кооперативів по закупках молока.

Серед інших проблем слід відмітити недосконалу систему інформації щодо її достовірності, об'єктивності та оперативності. Бюджетні обстеження як основне джерело інформації про господарства населення не мають належної цінності через недосконалість її організації та нерепрезентативність вибірки. Виникає необхідність проведення спеціальних обстежень та кардинальної зміни звітності й організації статистики в сільському господарстві.

І все таки, переваги малих форм господарювання на селі у їх підприємливості, високій інтенсивності праці, згуртованості, відповідальності за кінцевий результат виробництва та прийнятті зобов'язання, ощадливості у витрачанні ресурсів, старанності, якісному і вчасному виконанні робіт, високій пристосованості до конкретних умов ринкового середовища. В сучасних умовах значення їх у формуванні ринку продовольства, створенні робочих місць і в суспільному виробництві очевидне. Проте досить значна частина опонентів навряд чи погодиться з думкою, що малі форми господарювання майбутнє аграрного сектора, оскільки основна їх функція носить двоякий характер, по-перше, орієнтація на задоволення споживчих потреб членів господарств, сім'ї, а по-друге, орієнтація на ринок.

Проблема малих форм господарювання на селі настільки складна і суперечлива, що точних тверджень чи якихось прогнозних передбачень дати дуже складно. Тому необхідний комплексний підхід при їх з'ясуванні. При цьому важливе значення має врахування регіональних відмінностей, оскільки навіть за радянських часів досліджувані господарства мали різний ступінь розвитку, наприклад у Східній, Центральній чи Західній Україні. Існуючі традиції місцевого населення, його ставлення до приватних форм господарювання, дрібного бізнесу – безперечно, важливі складові життєдіяльності малих форм господарювання.

Можна, наприклад, передбачити кілька варіантів розвитку селянських господарств як складової малих форм господарювання на селі.

1. Подальший поступальний розвиток ОГН – зростання розмірів, площі угідь та їх місця в продовольчому забезпеченні. Це, крім зазначеного вище, зумовлюється наступним:

– можливістю розширення земельних ділянок шляхом приєднання до них земельного паю;

– відсутністю потреби реєстрації ОГН як юридичної особи з усіма витікаючими звідси наслідками;

– прийняття в областях "Програми розвитку малих форм господарювання на селі";

– розширенням об'єктів та вдосконаленням виробничої інфраструктури на селі;

– формуванням конкурентного середовища в сферах, які обслуговують сільське господарство.

2. Поступове зменшення кількості, розмірів та ролі індивідуальних господарств. Підставою для такого передбачення є погіршення демографічної ситуації на селі, що має стосовно проблеми такі аспекти: зменшення чисельності населення працездатного віку; відхід населення, яке традиційно вважало працю на землі основною; поступове розширення інших видів підприємництва на селі, несільськогосподарської діяльності, що особливо властиво для молоді; тенденції, характерні для світового сільськогосподарського виробництва.

3. Трансформування індивідуальних господарств у малі форми підприємництва (малі підприємства, ТОВ, фермерські господарства тощо). На це вказує сукупність вищенаведених причин, а також той факт, що ефективним може бути здебільшого велике за розмірами, технічно оснащене виробництво.

Який із вказаних шляхів буде реальним? Тут потрібно виходити з конкретного часу, конкретних умов господарювання, сукупності суб'єктивних і об'єктивних факторів. Проте цілком реально, що ми станемо свідками розвитку всіх трьох напрямів.

При розгляді малих форм господарювання на селі треба виходити з того, що в них формуються складні не тільки економічні, а й соціально-психологічні, моральні та інші відносини, тому оцінка їх доцільності, діяльності та перспектив тільки з економічної точки зору недопустима.

Водночас недопустима і фетишизація малих форм господарювання як найбільш ефективних і перспективних формувань на селі. Адже це суперечить багатьом твердженням та теоретичним положенням економічної науки. Очевидним є розумне поєднування державного і приватного, великого і дрібного виробництва. Тому окремі твердження потребують не тільки виваженого, а й обережного підходу та експериментального підтвердження.

Викликає занепокоєння і той факт, що малі форми господарювання, зокрема індивідуальні господарства залишаються об'єктом різних політичних суперечностей та досить часто необґрунтованих і без-підставних висновків як їх прихильників, так і противників, що переш-коджає реальному сприйняттю проблеми та обґрунтованій оцінці ситуації.

З деякими видами виробництва сільськогосподарської продукції індивідуальне господарство селян справляється поки краще, наприклад, з доглядом за худобою.

Можливості індивідуального господарства використовуються сьогодні в інтересах суспільства далеко не повністю. Більш того, ряд процесів, що протікають тут, перебуває у протиріччі з іншими інтересами. Щоб ліквідувати негативні тенденції, потрібна постійна державна підтримка індивідуальної трудової діяльності: фінансова, організаційно-правова, соціально-культурна тощо. Звичайно, тут цілком недопустимі дрібна опіка і жорстка регламентація. Тут потрібні глибоко продумані рішення, науково обгрунтовані рекомендації, економічної, соціальної і соціологічної науки.

Держкомстатом України визначено *особисте господарство громадян* як господарство, яке включає в себе особисте підсобне господарство населення, колективні сади, городи, дачні ділянки та селянські (фермерські) господарства для виробництва сільськогосподарської продукції. До *особистих підсобних господарств населення* відносяться земельні ділянки, що надаються громадянам у власність, користування чи володіння з метою одержання сільськогосподарської продукції. На 1 січня 2003 р. в Україні налічувалося 15546 тис. особистих господарств населення, які обробляли 13860,1 тис. га сільгоспугідь, в тому числі: ріллі – 10693,2; багаторічних насаджень – 488,7 і 2631,7 тис. га сінокосів і пасовищ. В тому числі у фермерських господарствах відповідно, 2921,2; 2688,1; 10,5 і 214,7 тис.гектарів.

Нині у процесі становлення господарських структур відбуватиметься рух права на землю в напрямі зосередження її у ефективного господаря. У кожному селі залежно від складу сім'ї, психології селян, ма-

теріальних можливостей, власники земельних ділянок і земельних часток по-різному розпоряджатимуться наданими їм правами на землю: будуть самі вести сільськогосподарське виробництво, передаватимуть землю в оренду або відчужуватимуть.

Воістину знаменитими нині є слова Столипіна про приватну власність: "Не можна любити чуже на рівні зі своїм і не можна поліпшувати землю, що знаходиться в загальному користуванні, на рівні зі своєю землею".

У сучасних складних економічних умовах та при відсутності вільних робочих місць важливою сферою прикладання праці і джерелом доходів для більшості сільських сімей стали особисті господарства громадян. Нині в них працює 22.1 млн. осіб, або 42,8% населення, зайнятого у сільському господарстві. З 1990р. в Україні відбувається процес активного виділення землі громадянам для ведення особистого господарства, колективного та індивідуального садівництва і городництва. За роки аграрної реформи значно збільшилися розміри земельних ділянок особистих господарств громадян (табл.16).

Незважаючи на визначальне значення особистих господарств громадян (в яких нині сконцентрована 1/5 всіх сільгоспугідь країни) у забезпеченні продовольчої безпеки країни, виявляється великий парадокс: виробник, який дає суспільству більше половини продукції сільського господарства, перебуває поза увагою вітчизняної статистики. І виробники цієї продукції, і суспільство в цілому не знають, у що обходиться продукція вироблена особистими господарствами громадян України. Становище необхідно негайно виправляти, налагоджувати вибірковий облік витрат виробництва і аналіз результатів роботи особистих господарств населення.Процес збільшення землекористування населення значно посилився з виходом Указів Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки" від 3 грудня 1999 р. та "Про забезпечення економічних інтересів і соціального захисту працівників соціальної сфери села та вирішення окремих питань, що виникли в процесі проведення земельної реформи" від 12 квітня 2000р. Зі складу колективних сільськогосподарських підприємств, що підлягали реформуванню, передано для особистих господарств громадян майже 1,0 млн. га сільськогосподарських угідь. Зокрема передбачено надання земельних ділянок за рахунок земель резервного фонду та запасу громадянам, які працюють у соціальній сфері і на яких не поширювалося паювання земель у підприємствах.

Збільшення розмірів площ земельних ділянок, поголів'я худоби в населення дає позитивний результат (табл.17).

В 2002 р. загальний обсяг виробництва валової продукції у всіх категоріях господарств проти відповідного періоду минулого року збільшився на 1,9%, з них у особистих господарствах населення – на 3,9%.

Починаючи з 1990 року площі посіву сільськогосподарських культур в особистих господарствах громадянам збільшились у 3,8 раза і становили на початок 2003 р. майже 13,9 млн. га. Зміни у структурі посівних

Таблиця 16

Розвиток особистих господарств громадян України*

Показник	Рік				Показники 2002 р. у % до:		
	1980	1990	2000	2002	1980 р.	1990 р.	2000 р.
Площа сільгоспугідь, всього, тис.га (на 01.01)	2422	2570	6243	9740	402,1	378,9	156,0
у т.ч. ріллі	1964	2205	5907	8137	414,3	369,0	137,8
Посівна площа, тис. га:							
- зернових	435	893	1667	2995	у11,5р.	у 3,4 р.	179,7
- картоплі	1123	1096	1605	3001	267,2	273,8	187,0
овочів	157	153	406	793	у 5,0 р.	у 5,1 р.	195,3
Поголів'я худоби, тис. гол. (на кінець року):							
-ВРХ	3882	3540	4194	4915	126,6	138,8	117,2
у т.ч. корів	2486	2187	3053	3314	133,3	151,6	108,5
- свиней	4140	5356	5534	5813	140,4	108,5	105,0
- овець і кіз	615	1253	1354	1622	263,8	129,4	119,8
- птиці, млн. гол.	104,0	113,1	97,8	105,7	101,6	93,4	108,0
Виробництво, тис. т.:							
- зерна	1173	1445	4486	9319	у 7,9 р.	у 6,4 р.	у 2,1 р.
- картоплі	13598	11938	19899	16390	120,1	137,3	82,3
- овочів	1799	1792	4835	5120	284,6	285,4	105,9
- фруктів і ягід	1211	1555	1189	1035	85,5	66,6	87,0
- м'яса (в забійній вазі)	1180	1259	1225	1202	101,9	95,5	98,1
- молока	5762	5874	8990	10674	185,4	181,7	118,7
- яєць, млн. пгг.	5963	6160	5831	6326	106,1	102,7	108,5
- вовни, тис. т	1,1	3,3	2,1	2,4	218,2	72,7	114,3

площ сільськогосподарських культур у всіх категоріях господарств зумовили зміщення в сектор господарств громадян виробництво картоплі (у 2002 р. ними вирощено 98,6% загального збору проти 71% у 1990 році), овочів (90,1% проти 27%), плодів і ягід (88% проти 54%).

В 2002 р. питома вага виробництва продукції цих господарств у загальному обсязі дорівнювала 59,4 %, у тому числі 45,9%- рослинництва та 78,7 % - тваринництва.

Продовжується перерозподіл поголів'я худоби та птиці у бік його збільшення в господарствах громадян. Так на 1 січня 2003 року у населення було зосереджено 54% загального поголів’я великої рогатої худоби (4,9 млн. гол.),70,3% - корів (3,3 млн. гол.), 63,2% - свиней (5,8 млн. гол.), 73,7% - птиці (105,7 млн. гол.) і 81,8% - овець і кіз (1,6 млн. гол.). В областях західного регіону України практично вся продукція тваринництва виробляється сьогодні у особистих господарствах населення.

Таблиця 17

Динаміка виробництва валової продукції особистих господарств населення України, 1990-2002 рр.

(в цінах 2000 р.)

Роки	Всі категорії господарств			Особисті господарства населення					
	всього, млн. грн.	В тому числі		всього, млн.грн.	питома вага у всіх категоріях господарств, %	в тому числі			
		рослинництва	тваринництва			рослинництво		тваринництво	
						млн. грн.	питома вага, %	млн. грн.	питома вага, %
1990	105382	52796	52586	30973	29,4	13098	24,8	17875	34,0
1991	98236	47022	51214	32535	33,1	15470	32,9	17065	33,3
1992	83996	44221	39775	35246	42,0	16752	37,9	18494	46,5
1993	85266	49018	36248	35346	41,1	19215	39,2	16131	44,5
1994	71169	37888	33281	31542	44,3	15535	41,0	16007	48,1
1995	68531	38857	29674	32477	47,4	17186	44,2	15291	51,5
1996	62157	35573	26584	33480	53,9	18127	51,0	15353	57,8
1997	60964	37656	23308	3459	54,9	18263	48,5	15196	65,2
1998	54996	31129	23867	31862	57,9	16249	52,3	15613	65,4
1999	51093	27845	23248	30139	59,0	14313	51,4	15826	68,1
2000	56100	33620	22480	34666	61,8	16119	47,9	18547	82,5
2001	61710	37789	24054	35966	58,3	16667	44,1	19299	80,2
2002	62882	37222	25875	37369	59,4	17084	45,9	20285	78,7
Показники 2002 р. у % 1990 р.	57,9	66,7	49,0	120,7	x	130,4	x	113,5	x

Дана форма господарювання виявилась більш пристосованою до особливостей перехідного періоду до ринку. Особисті господарства населення працюють на принципах самофінансування і без значних капітальних вкладень, збільшують виробництво сільськогосподарської продукції. Вони менш залежать від подорожчання енергоносіїв та інших матеріальних і технічних цінностей, тому, що в них переважає ручна праця.

Виробництво сільськогосподарської продукції в господарствах населення доводить свою доцільність. У цих господарствах значно вища урожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тварин, що зумовлено насамперед кращим доглядом за ними. Продукція господарств населення виявилась конкурентоспроможною на внутрішньому ринку, а її

реалізація забезпечує селянським сім'ям певну вигоду. В цих господарствах немає заборгованості перед державою і кредиторами. Виробничі процеси у господарств населення базуються на значних затратах праці членів сім'ї, які не враховуються при визначенні ефективності виробництва.

Отже, дана форма господарювання займає належне місце в системі економіки України. Нині господарства громадян стали основними виробниками картоплі, овочів, плодово-ягідної продукції та двох третин тваринницької продукції. Істотно підвищилася їх роль у розв'язанні продовольчої проблеми країни та соціальних питань на селі.

Однак ставлення до господарств громадян, як рівноправної форми господарювання, неоднозначне. Останнім часом побутує думка, що в структурі продукції господарств населення близько 70% займає продукція тваринництва, яка вироблялася переважно на кормах, вирощених на землях господарств громадського сектора (зерно, сіно, солома, пасовища, гичка, зелені корми тощо). Стверджують і той факт, що абсолютний ріст виробництва продукції в господарствах населення на 20,7% в 2002 р. порівняно з 1990р., не адекватний збільшенню сільськогосподарських угідь і посівних площ (за цей період вони збільшилися відповідно відповідно в 2,5 і 3,8 рази). В розрахунку ж на 1 га угідь виробництво валової продукції ОГН за ці роки збільшилося в 2,0 раза. Відповідно у господарствах суспільного сектора площі угідь зменшилися відповідно в 2,7 і 1.4 рази, а виробництво продукції в розрахунку на 1 га угідь – скоротилося більш ніж втричі.

Існує і інша думка, зокрема вчених економістів - аграрників ІАЕ УААН. За їх твердженнями, не можна вимагати від населення виробляти на додатково одержаних земельних площах стільки ж і відразу продукції у розрахунку на 1 га, скільки її виробляється на своїй, багато років окультурюваній і добре удобреній землі.

Проте, визначаючи позитивні сторони, слід звернути увагу на низьку технічну оснащеність особистих господарств населення, які обробляють п'яту частину орних земель України переважно вручну. Але й за таких умов слід врахувати те, що земельна ділянка і тваринницькі приміщення знаходяться поряд з помешканням, і власник особистого господарства в силу традицій виконує роботу по догляду за рослинами і тваринами, більш раціонально витрачаючи свій робочий час. Крім того, зараз вітчизняна промисловість випускає різноманітні мотоблоки з набором інвентарю, комбікормові установки, електричні січкарні і корморізки, подрібнювачі фуражних кормів та їх запарювання, доїльні апарати на дві і більше корів. Значна частина громадян придбали у власність трактори, міні-трактори, вантажні автомобілі, транспортні засоби, мають власну робочу худобу.

Таким чином, власність господаря спонукає його дбати про зменшення фізичного навантаження, що йому і вдається. До того ж є перспективи впровадження у особистих господарствах громадян засобів механізації і за рахунок їх виділення з колективного майна реструктуризованих сільськогосподарських підприємств в рахунок майнового паю та заборгованості по заробітній платі.

Слід відмітити, що такий перспективний і доленосний для України сектор, яким є особисті господарства громадян, не повною мірою висвітлюється органами державної статистики. Тому, це зумовлює необхідність проведення вибіркових досліджень ефективності виробництва продукції, роботи цих господарств.

Економічну ефективність господарств населення, за рекомендаціями вчених-економістів ІАЕ УААН, слід розраховувати за показником умовного валового доходу, який визначається як різниця між виручкою від реалізації та вартістю спожитої продукції і витратами без оплати праці. Звідси випливає висновок, що в цілому, за винятком окремих областей, господарства громадян є доходними як у галузях рослинництва, так і тваринництва. Проте за умов включення оплати праці у виробничі витрати доходність різко знижується, а тваринницька галузь в цілому є збитковою у всіх областях.

Таким чином, з метою підвищення ефективності виробництва у цій формі господарювання на селі необхідно:

– збільшувати площі їх землекористування за рахунок резервного фонду, земель запасу, земельних паїв та оренди земель;

– забезпечити земельними ділянками громадян, які працюють у соціальній сфері села і на яких не поширюється паювання земель у сільськогосподарському виробництві;

– створювати у сільській місцевості згідно з Указом Президента України від 6 червня 2000р. мережу пунктів заготівлі сільськогосподарської продукції, сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, кредитних спілок з метою забезпечення товаровиробників матеріально-технічними ресурсами, збільшення переробки та реалізації виробленої продукції;

– організувати постачання населенню сортового насіння, садивного матеріалу, молодняка худоби і птиці, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, садово-городнього інвентаря;

– організувати технологічне і технічне забезпечення виконання необхідних сільськогосподарських робіт, транспортне та сервісне обслуговування;

– організувати виробництво надійних і недорогих міні-техніки та технологічного обладнання для механізації трудомістких робіт у рослинництві і тваринництві;

– збільшувати поголів'я високопродуктивної худоби і птиці;

– організувати громадські сінокоси і пасовища;

– забезпечити ветеринарне обслуговування , підвищення рівня племінної справи, організацію штучного осіменіння тварин.

За таких умов господарювання громадяни, на своїх землях можуть обробляти до 25% сільськогосподарських угідь і без значних капітальних вкладень забезпечувати себе продуктами харчування, реалізувати лишки на ринках. Надзвичайним резервом нарощування продукції тваринництва в Україні є особисте господарство громадян. Підраховано: якби підняти товарність молодняка у населення шляхом організації його закупівлі як у кращих регіонах (наприклад, Яготинському районі Київської області), то до сімейного бюджету селян додалося б 4-5 млрд. грн. Це річний фонд заробітної плати працівників аграрного сектора і дворічний пенсійний фонд селян-пенсіонерів. Але через відсутність закупівельної мережі, безпорадність місцевих органів влади, селяни продовжують вести натуральне господарство, відчуваючи брак грошей. А якщо додати до цього організовану контрактацію худоби і птиці у населення? Це ж не копійки, а мільярди гривень.

Віддача кожного гектара сільгоспугідь при інтенсивному веденні тваринництва зростає у 4-5 разів. У Франції, наприклад, віддача пасовищ через тваринництво у п'ять разів перевищує прибутки від пшеничного поля.

Тваринництво - це й основа багатьох сімейних бюджетів селян. У Черкаській області підрахували, що річний фонд селянської сім'ї тільки від продажу молока становить близько тисячу гривень. А у Яготинському районі Київської області вони ще вищі. На території Черняхівської сільської ради у 2000р. сімейний доход від продажу молока становив 2300 грн, а у сім'ї Дорошенків з села Фарбованого, що утримує 12 корів, - 53 тис. грн. Важко назвати більш соціально значущу сферу трудової діяльності для селянської сім'ї.

І ще переконливий приклад. Біловодський район Луганської області. Ще в 1995-му році тут з ініціативи місцевих рад розроблені заходи щодо підтримки тваринництва, в приватному секторі. Вони й увійшли до програми "Подвір'я", розрахованої до 2005 року. Тут спершу на місцях проаналізували, чи раціонально використовуються наявні сінокоси і пасовища, як вони розподіляються між землекористувачами. І сільські ради добилися від колишніх КСП виділення сільським громадам додатково під сінокоси і пасовища ще близько 5 тис. га угідь. Сьогодні вони повністю належать населенню. Інша важлива проблема – забезпечення людей поголів'ям тварин. Молодняк ВРХ, свиней та інших тварин виділявся КСП в рахунок заборгованості по оплаті праці. Таким чином, станом на

01.01.2000 р. населення придбало 13 тис. 600 голів ВРХ і близько 70 тис. поросят.

Якщо за підсумками 1999 р. Закуплено у населення району 2 тис. т молока, то за 11 місяців 2000 р. - 6,1 тис. т. За цією цифрою - 3 тис. чоловік - здавальників продукції, яким з початку року виплачено 3 млн. 500 тис. грн. "живими" грішми. У середньому один здавальник щомісяця отримував 160 грн. Чимало садиб, на які припадало за цей час від 700 до 1100 грн.І таких прикладів по країні тисячі.

Український селянин уперше за сто років одержав реальну ціну своєї праці: зерно подорожчало втричі, продукти тваринництва - у 2-3 рази. Внаслідок цього додаткові надходження для всіх господарств становили минулого року близько 4,2 млрд. грн., що дозволяє вплинути на диспаритет цін, знизити збитковість. У 1999 р. на 1 т. дизельного палива треба було віддати 5-7 т. пшениці ІІІ класу, у 2000–2001 рр. це співвідношення змінилося на користь селян у тричі, проте в 2002 р. воно, на жаль, знову повернулося на рівень 1999 р..

Запровадження фіксованого податку, повернення ПДВ у тваринництві, збереження пільг по ПДВ в рослинництві, забезпечило надходження до селянського бюджету 2001–2002 рр. майже по 2 млрд. грн. щорічно.

Відмічаючи перспективу особистих господарств населення, слід зазначити і одностайну думку вчених про те, що у перехідний період становлення аграрної реформи на селі ще тривалий час домінуватимуть великі господарства. Основу таких господарств будуть складати первинні кооперативи, в яких своя земля, техніка, інші засоби виробництва та одержана продукція. Такі господарства будуть не чим іншим як асоціацією первинних кооперативів.

Отже, нині серед вчених і практиків агропромислового виробництва точиться гостра дискусія: які типи господарств будуть визначати обличчя нашого села, хто прогодує населення нашої країни - ось предмет дискусії.

До цих пір існує полярна позиція. Одні з них, бувші КСП асоціювали з голодом, а всі надії покладали на селянські (фермерські), особисті підсобні господарства тощо.

Суть, по-нашому, не в цьому. В житті, на практиці, необхідно щоб існували всі форми господарювання!

Індивідуальний селянський сектор, включаючи селянські та фермерські господарства, слід розглядати як економічну базу середнього класу на селі – основу агробізнесу. Його завдання – забезпечення в основному внутрішнього ринку продовольством.

На даному етапі держава забезпечила селянина лише землею, але не забезпечила його основними і обіговими засобами. У ході Столипінської реформи, наприклад, селянин одержав із земельного банку практично

безпроцентний кредит (0,5–1%) строком на 50 років на придбання необхідного сільськогосподарського реманенту і тяглової сили, необхідної для організації виробництва.

Обов'язкова функція реформ – поступальне поглиблення і підвищення соціально-економічної віддачі. Сьогодні конче необхідно досліджувати проблеми підвищення ефективності аграрного виробництва в цілому і особистих господарств зокрема.

В Україні завершився перший етап земельної реформи. Президентського указу щодо реформування відносин власності на землю на селі чеками. Селяни давно вже хотіли бачити документ, що послужив би їм керівництвом до дії: взяти землю і стати на ній господарем. Ще років десять тому більшість фахівців-аграріїв передбачала, що за першої ж можливості люди оберуть фермерський шлях розвитку. Але прогнози не збулися. Перша хвиля активності, коли селяни масово брали землю і записувалися у фермери, пройшла на початку дев'яностих. Значна частина тих, хто мріяв про власну ниву, відмовилась від грандіозних планів. Причини нібито банальні, але важливі: нестача техніки, дорогі паливно-мастильні матеріали, добрива, засоби захисту рослин тощо.

Такі питання неминуче встають перед тими, хто вирішив стати на цей нелегкий, але цікавий і надійний шлях. Щоб допомогти майбутнім фермерам, власникам особистих селянських господарств в новій для них справі служать прийняті Верховною Радою України Закони України "Про фермерське господарство"(19.V1.2003 р.) та "Про особисте селянське господарство" (15.V. 2003 р.), інші нормативні матеріали.

2.5.4.Фермерство як вид малого бізнесу і форма ведення господарства на селі

В даному розділі посібника висвітлені питання спеціалізації і розміру селянських та фермерських господарства, наведені дані, що характеризують селянські господарства дореволюційної Росії, перших років Радянських влади, якісні характеристики селянина-трудівника, господаря на своїй землі тощо.

Декілька загальних міркувань. Як селянське, так і фермерське господарство являє собою самостійний господарюючий суб'єкт з правами юридичної особи: в такому господарстві громадянин, сім'я або група громадян, використовуючи наявні у їх власності або орендовані ними землю і майно, здійснюють виробництво, переробку і реалізацію сільськогосподарської продукції. Селянські господарства можуть бути створені на різноманітній базі. В його основі можуть знаходитися особисті підсобні господарства, земельні ділянки, одержані в результаті реструктуризації колективних сільськогосподарських підприємств, орендовані землі; на рівних

підставах селянське господдарство можна організувати за рахунок земель запасу, на вільній території, де будується житловий будинок і піднімають виробничі об'єкти, спеціально призначені для самостійної підприємницької діяльності. Виходити слід перш за все з того, якими трудовими ресурсами розпоряджається сім'я, так як для ведення селянського господарства необхідно від 1 до 3 і більше середньорічних працівників, включаючи допомогу родичів і дітей шкільного віку. Щоб "не прогоріти", вести виробництво ефективно, майбутній фермер повинен обдумано вибрати спеціалізацію свого господарства, враховуючи місцеві умови і традиції, визначити посильні розміри, які, зміцнивши, він зможе розширити (табл.18).

Таблиця 18

Групування фермерських господарств України за розмірами земельних угідь

Розмір ферм, га	На 01.01.1994 р.		На 01.01.2000 р.		На 01.01.2003 р.	
	кількість	в % до підсумку	кількість	в % до підсумку	кількість	в % до підсумку
До 10	10598	34.8	10850	28,3	11559	26,8
11 – 50	15932	52.4	20203	52,5	22038	51,2
51 – 100	839	2.8	4010	10,4	4487	10,4
101 – 500	31	0,1	2135	5,6	3072	7,2
501 – 1000	–	–	590	1,5	931	2.2
Понад 1000	–	–	2	–	3	–
Всього*	27400	90,1	38428	97,6	42087	97,8

* ті, що мають площі угідь

Як видно із наведених даних, основна кількість фермерських господарств України має в своєму володінні (користуванні) не більше 50 га (понад 80%).

Сільськогосподарське виробництво відрізняється від будь-якого іншого, перш за все промислового, тим, що використовує біологічні об'єкти в якості засобів і предметів праці. Ця специфічна особливість розширює діапазон форм і методів господарювання в галузі. Ми звикли до широкомасштабного виробництва товарної продукції при великих ринках збуту, і воно об'єктивно вимагає промислових технологій, дає ефект при середніх і великих розмірах виробництва. Проте стільки ж закономірно мають "право на життя" малі форми господарювання. Вони особливо впроваджені при обмежених ринках збуту тих чи інших видів продукції, виробництві продукції високої якості, наприклад, екологічно чистої, відтворенні особливо цінних племінних і рідкісних тварин, використанні унікальних природних і біологічних об'єктів, освоєнні нових або заплутаних сільськогосподарських угідь при обмежених засобах, особливих вимог до

чистоти навколишнього середовища. У всіх цих та і багатьох інших випадках ефективні малі форми господарювання.

Це – об'єктивні мотиви створення малих форм сільськогосподарського виробництва. Але досить важливі і суб'єктивні передумови створення і роботи селянських товарних господарств, причини соціально-психологічного плану. Серед селян немало таких, які володіють господарською обдарованістю, їм тісно в великих групах працівників, їм трудно виконувати волю і накази керівників. Цьому не приходиться дивуватися: у людей, які виконують рядову роботу, зріс освітній рівень, нагромадився професійний досвід, і це робить їх більш незалежними, здатними самостійно справлятися із всім комплексом сільськогосподарських робіт або наданням виробничих і побутових послуг. Такий чоловік внутрішньо давно готовий до того, щоб стати одночасно і управлінцем, і працівником, об'єднати в собі ці два начала. Тут доречно звернутись до письменника Г.І.Успенського, який говорив про "владу землі", коли соціальне і економічне становище працівника визначається не вольовими рішеннями інших людей, а його власною працею, умінням бути господарем, над яким панує тіль-ки одна влада – влада землі.

Л.М.Толстой у романі "Анна Каренина", мовлячи про росій-ського мужика-селянина, так оцінював роль господарської самостій-ності: "…господарство наше не йде тому, що ми (тобто поміщики) давно уже ламаємо по-своєму, не питаючись про властивості робочої сили…, спробуємо визначити робочу силу не ідеальною робочою силою, а російським мужиком з його інстинктами і будемо налагоджувати відповідно з цим господарство… господарство йде там, де працівник діє відповідно своїм звичкам… Уявімо собі, що знайшли засіб зацікавити працівника в успіху роботи і ви, не виснажуючи грунту, одержите вдвічі, втричі проти попереднього. Розділіть навпіл, віддайте половину робочій силі, – та різниця, яка вам залишиться, буде більше. А щоб зробити це, слід заінтересувати працівника в успіху гос-подарства.

Подібних поглядів додержувались і інші прогресивні представ-ники російської громадськості. Визначний вчений в галузі агрономіч-ної хімії і визначний господарський практик О.М.Енгельгардт писав: "Звертаючись до деталей, скажу тільки, що у нас взагалі надто велике значення надають вдосконаленим машинам і знаряддям, тоді як машини сама остання справа: перш за все господар, тому що від нього залежить вся система господарства, якщо система дурна, то ніякі машини не допоможуть; … в господарстві людина перш за все; потім кінь, тому що на дурному коні і плуг виявиться непотрібним; потім вже машини і знаряддя. Але ні машини, ні симентальська худоба, ні працівники не зможуть поліпшити наше господарство. Його поліпшити можуть лише господарі" (табл.19, 20).

Таблиця 19

Основні показники розвитку фермерських господарств України

Показники	Роки		Збільшення разів
	1993	2002	
Кількість фермерських господарств	14681	43042	2.9
Площа сільгоспугідь, тис. га	292.3	2822,7	9.7
в т.ч. на одне господарство, га	20	66	3.3
Площа ріллі, тис. га	259.8	2637,5	10,2
те ж на одне господарство, га	18	61	3.4
Валова продукція сільського господарства (у цінах 1996 р.), млн. грн.– всього	132,4	2169.7	6.0
в т.ч. на 1 господарство, тис. грн.	3.7	50,4	13,6
Чисельність працівників, тис. чол.	30.8	141,5	4.6
Наявність техніки, шт. тракторів	13291	26312	2,0
Вантажних автомобілів	3657	8249	2,3
Комбайнів – всього	н/д	7781	-

Напевне нинішньому фермеру буде цікаво взнати, як працювали його попередники в дореволюційній Росії і в перші роки після революції. На цей випадок сьогодні є достатньо літератури.

Взять, наприклад, царську Росію. У 1897 р. на господарство Тверської губернії приходилось у середньому земельної площі (десятин ≈ 1,1 га): надільної 11.1; купчої 2,9; орендованої 2,7; всього 16.7. Продажна ціна десятини землі складала 16 - 25 крб., в тому числі у Зубцівському повіті 31.1 крб. Орендна плата за покоси - за один пуд сіна на пні була у середньому 6,4 коп. На селянський двір приходилось в середньому працівників у перерахунку на дорослих - 1,45; худоби у переводі на велику рогату худобу 4.3 гол., коней 1,25 гол. Розподіл (%) селянських господарств за кількістю коней: без коней - 12.2; з одним конем – 58; з двома – 24,7; з трьома і більше – 5,1%; за кількістю корів: безкорівні – 14; з однією коровою – 30,8; з двома – 30,8; з трьома: більше – 14,6%.

Для перерахунку членів сім'ї у дорослих працівників застосовували такі коефіцієнти. Чоловіки: до 10 років – 0,3; 11-13 років – 0,5; 14-18 років – 0,8; 18-60 років 1,0; старше 60 років – 0,5. Жінки: до 10 років – 0,2; 11-13 років – 0,5; 13-16 років – 0,6; 17-55 років – 0,8; старше 55 років – 0,5.

Урожай (четверті з десятини): жито – 5,4; овес – 9,39; ячмінь – 5,92; картопля – 38; льон (пудів) насіння – 2,29; волокно – 18,1. Ціна за четверть, крб.: жито – 6,83; овес – 3,15; ячмінь – 5,08; картопля – 2,28; льон

(за пуд) – насіння – 1,17; волокно – 3,7 крб. Обслуговування при відтворенні поголів'я ВРХ бугая–плідника – 17,2 коп. в розрахунку на корову.

Таблиця 20

Кількість фермерських господарств та їх землекористування по зонах України

	На 1 січня 2003 р.			Припадає на господарство, га	
	кількість господарств	площа, га		с.-г. угідь	ріллі
		с.-г. угідь	ріллі		
Україна	43042	2822,7	2637,5	66	61
Степ	23471	837453	781231	72,6	67,1
Лісостеп	7547	238794	224739	65,7	59,8
Полісся	2888	69096	61360	48,8	45,1
Карпати	1978	16949	14907	17,5	16,2

Джерело: Дані Держкомстатистики України за відповідні роки

За Столипінською реформою (1906 р.) встановлювалась така трудова норма наділу землі для селянського двору з двома працівниками (десятин): всього – 18 десятин: в тому числі: ріллі – 5; покоси – 7; вигони – 2; ліс – 4 десятини.

В 1920 році в Росії було 15 млн. 712 тис. 202 селянських дворів. Їх розподіл (%) за посівною площею: без посівів – 4,7; з двома десяинами – 47,9; з 2-4 десятинами – 31,6; з 4-10 десятинами – 15,3; понад 10 десятин – 0,5.

Розміри типової селянської сім'ї: 5 чоловік, 3 їдці, 2.2 працівники у перерахунку на дорослого; 4 десятини ріллі, 1 кінь, 1 корова з продуктивністю 90 пудів молока. Споживання на їдця, пудів: житнього хліба – 3, пшеничного хліба – 7,6; м'яса і сала – 3,3; в господарствах, які мали одну корову, на їдця споживалось молока – 338 л, які мали чотири корови – 472 л; весь раціон харчування у перерахунку на калорії складав 4543 калорії в день. Урожай (пудів з десятини): жито – 53; овес – 52; ячмінь – 58; пшениці – 59.

Досить цікава характеристика селянського господарства у селі Бурцеве Волоколамського повіту Московської губернії в 1922р. Село розміщалось в 7 верстах від станції Шахівська і в 4 км – від села Середа. В ній налічувалось 36 дворів, 31 хата, 233 чоловіки населення. На двір приходилось 6,5 їдця, 3 робітники, 19 десятин земельної площі, включаючи 8 десятин ріллі; 6,3 чол. худоби в перерахунку на велику рогату худобу, із них 2,5 корови; 1,8 коня.

Вартість живого і мертвого реманенту на двір доходила до 2467 крб., на робітника - 833, на їдця - 375, на десятину ріллі - 270крб. Із загальної кількості хат три були укриті соломою, дві – залізом, решта – дранкою. Площа полу хат у середньому на чоловіка складала 17 кв. аршин (8,5м^2). При кожному дворі були зведені приміщення для худоби і птиці, був льох, лідник, стодола, клуня. В клуні була складена спеціальна піч для сушіння снопів, у стодолі вогонь розпалювали в спеціальній ямі.

Особливість цього села в тому, що тут в ті роки була розвинена система кооперації. В Бурцеві були: маслоробний завод, машинне товариство по обслуговуванню молотарках, снопов'язалок, інших складних машин; контрольний союз - товариство по наданню допомоги селянам у веденні тваринництва і інших господарських справ, утримувався дипломований агроном; працювали кооперативний млин, електрична станція, освітлювались хати і приміщення для худоби. Діяла школа першого ступеня, бібліотека, хата-читальна, яка носила назва "Народний дім" із культурно-освітнім кружком, який поставив за рік 10 спектаклів. На станції Шахівська і в селі Середа були щотижневі ярмарки, у різні дні, де селяни вільно продавали те, що в них було, і купували так же вільно для себе все необхідне.

Товарною продукцією були: молоко, льон, сіно конюшини. Молоко здавалось на маслоробний завод молочного товариства, в середньому по 51 пуду на корову за ціною 25коп. за пуд; тут воно перероблялось на масло і сир, які продавались у Москву та інші промислові центри, а доход перерозподілявся серед здавальників молока.

На кооперативному млині овес дробили у вівсянку, яку продавали у Москві. Волоколамський повіт годував нею столицю і тому його називали навіть Московською Україною. В той час існували такі середні ціни (крб.): дорослий кінь – 80, корови і воли – 60, телички і бички – 30, телята – 6, вівці по 5, ягнята по 3 крб. за голову, доросла свиня – 40, порося – 5 крб. Удій на корову в селі на той час був достатньо високим – 138 пудів 11 фунтів молока жирністю 4%.

У рослинництві застосовувалася шестипільна сівозміна: пар, жито з підсівом конюшини, конюшина – 1, конюшина – 2, льон, овес. Врожайність (пуди з десятини): жито – 95, овес – 72, льон-насіння – 36, волокно – 19, картопля на присадибних ділянок – 757 пудів.

Доходність селянського двору розраховувалась по оплаті робочого дня: із одержаних грошових засобів вираховували витрати, одержували валовий доход, який ділили на кількість відпрацьованих робочих днів членів сім'ї. В той час норма оплати робочого дня складала 50 коп., в тому числі 35 коп. оплата праці і 15 коп. – витрати на харчування найманого робітника при продуктах господаря.

В селі Бурцеве середня фактична оплата робочого дня членів селянсь-

ких дворів в 1922 р. складала 55 коп., з них у рослинництві – 49, луківництві – 36, городництві – 3 крб. 77 коп., скотарстві – 53 коп., вівчарстві – 93 коп., свинарстві – 2 крб. 56 коп.

Оплата робочого дня встановлювалась таким чином. (Тут наведемо розрахунки по рослинництву і тваринництву).

Рахунок рослинництва (за рік по селу): *витрати* (крб.) – вартість користування приміщеннями – 1563,3; реманентам – 1346,3; податки і збори – 1516,4; витрати на робочу худобу – 4722 (по 1,28 крб. за робочий день); насіння – 2288,8; добрива: органічні – 734,6; мінеральні – 137,2*; всього – 12309 крб.*; *надходження* – вартість всієї одержаної продукції: зерно, солома, льон-волокно і насіння, сіно, трави на пасовищі – 15908 крб. Валовий доход 3599крб.(15908-12309), число робочих днів у рослинництві на село 5354, оплата робочого дня 49коп.(3599:7354).

Рахунок тваринництва (за рік по селу): вартість худоби на початок року – 4998, користування приміщення – 375, реманентом – 50, податки і збори –364, оплата пастухів – 196, вартість корму – 4761, пасовища – 440, підстилка – 257, *всього – 11442крб. Надходження:* вартість худоби на кінець року – 6648крб., вартість продукції (молоко, м'ясо) – 6490, гною – 333, *всього – 13471крб.* Валовий доход в даному випадку склав – 1917 крб.(13471-11442). Число робочих днів членів сімей – 383. Оплата робочого дня – 53 коп.(1917:383).

Заслуговує на увагу також організація праці у типовому селянському господарстві 20-х років. Баланс праці одного робітника в підмосковному господарстві в 1922р. (днів у рік) складав: запас праці – 365 днів, витрати праці – 274, в тому числі у рослинництві – 24, тваринництві – 54, на ремонт і будівництво приміщень – 7, заняття у кооперативах – 4, тимчасова відсутність по господарських справах – 4, на домашнє господарство – 71, відхожі промисли – 110, свята і незайняті дні – 91, що в середньому складало по 1,7 дня на календарний тиждень.

У незайняті в своєму виробництві дні у селах широко застосовувалась "допомога" – колективна праця по на наданню допомоги вдовам, бурлакам, солдаткам, молодим сім'ям, іншим сім'ям, які попали в скрутне положення. Спільними зусиллями відновлювалися після пожежі будинки, будувались нові, піднімались господарські приміщення, оброблялась земля, обмолочувався хліб. Це була добровільна, практично безкорисна праця, в якій формувалася висока мораль, ненав'язливо передавався духовний і трудовий досвід старших молодим селянам.

Сьогодні особливо повчально згадати, що селянин у доповнення до основної роботи в своєму господарстві займався і відхожими промислами. Для прикладу наведемо дані по Калузській губернії, де на початку 20 століття найбільш розповсюдженими були такі промисли: фабричний, візничий, ткацький, дроворізний, бондарний, теслярський, ковальський, масло-

бійний, мереживний, чоботарський, кравецький, санний, пилярний, самопрядний, гончарний, візний, торговий, слюсарний, цегельний, шкіряний, мотузяний, овечий тощо, а всього 24 види. В табл.21 наведена тривалість робочого дня по селянських господарствах Тверської губернії (Росія) та штату Вісконія (США).

Таблиця 21

Тривалість робочого дня (в годинах)
в селянському господарстві (1906 р.)

Тверська губернія (Росія)		Штат Вісконія (США)
Січень	6,3	10,1
Лютий	2,8	9,3
Березень	4,5	10,4
Квітень	6,3	10,3
Травень	6,3	11,5
Червень	9,3	10,6
Липень	9,1	10,1
Серпень	7,8	11,4
Вересень	7,8	11,1
Жовтень	2,1	10,9
Листопад	3,8	11,5
Грудень	6,1	10,6
В середньому за рік	6,01	10,65

Як видно із наведених даних, затрати праці у селянських господарствах (на відміну від американських) коливались по місяцях з розмахом 2,1 до 9,3. Тобто американські фермери того періоду були повністю зайняті на своїх фермах, чого не можна сказати про нинішніх.

Спеціалізація селянських та фермерських господарств. Україна надзвичайно багата грунтово-кліматичними умовами, різна і економіка регіонів, районів, господарств. І вся ця різноманітність зумовлює розмаїття виробничих типів і напрямків діяльності селянських господарств. Забезпеченість рослин теплом і вологою, родючість грунту, відстань від пунктів збуту продукції, стан доріг, склад сім'ї, можливість залучати додаткові робочі руки в напружений період, забезпеченість засобами механізації – всі ці обставини впливають на вибір спеціалізації сімейного господарства.

Назвемо найбільш розповсюджені напрямки спеціалізації селянських (фермерських) господарств.

Тваринницька спеціалізація на власних кормах: виробництво молока і продаж своїх телят; виробництво молока і вирощування ремонтного молодняку; у вирощування нетелей, відгодівля великої рогатої худоби; сви-

нарські репродуктори; виробництво картоплі і відгодівля свиней без утримання маточного поголів'я; відгодівля свиней і власне вирощування молодняку; виробництво продукції вівчарства; вирощування птиці, риби різних видів; відгодівля бичків на відходах цукрового і борошномельного виробництва.

Рослинницька спеціалізація селянських господарств: виробниц-тво кормів для продажу; вирощування картоплі; насінництво різних культур: виробництво окремих видів овочів, ягід, фруктів, лікарських рослин.

Щоб вибрати найбільш сприятливу спеціалізацію сімейного товарного господарства, слід поряд з грунтово-кліматичними і економічними умовами брати до уваги і інші: співвідношення між загальною трудомісткістю виробництва і запасом власної праці; між запасом праці і обсягом своєї кормової бази; можливість кооперування сімейних господарств з іншими для вирощування тих чи інших вікових груп худоби і птиці, використання складної техніки, збуту продукції.

Тепер розглянемо більш детально особливості спеціалізованих сімейних господарств.

Господарства, які спеціалізуються на виробництві товарного молока і продажі телят. Вони повинні розміщуватися близько від пунктів збуту основної продукції, на транспортних магістралях з гарантованим цілодобовим рухом. Виробництво відноситься до інтенсивного типу, розраховане на сім'ї з великим запасом праці (не менше 2 – 3 середньорічних працівників) і, крім того, на залученні додаткових працівників у напружені періоди (наприклад, заготівлі кормів). Корми господарство вирощує самостійно. Оскільки стадо поповнюється покупними нетелями, необхідна розвинута міжгосподарська кооперація по вирощуванню теличок.

Молочні господарства з власним вирощуванням ремонтного молодняку. Вони можуть створюватись при нерозвинутій кооперації, коли неможливо купити ремонтний молодняк. Важлива особливість при створенні сімейних господарств такого напрямку – невеликий запас праці в сім'ї і великий обсяг кормової бази. Оскільки розширити молочне виробництво не можливе із-за високої додаткової потреби в праці, корми, які залишаються понад потребу молочних корів, використовують для ремонтного молодняку, вирощування якого зв'язане з меншими затратами праці, ніж обслуговування молочного стада.

Господарства по дорощуванню або відгодівлі молодняку великої *рогатої худоби*. Здебільшого такі ферми розміщують там, де молочні господарства розміщувати немає сенсу із-за негарантованого транспортного сполучення, труднощів з кормами тощо. Кормову базу господарств по дорощуванню і відгодівлі худоби складають в основному луки і пасовище, а орні землі займають невелику питому вагу. Займатись цими видами виро-

бництва можуть сім'ї з незначними запасами праці (1 – 2 середньорічні працівники).

Свинарське продуктивне господарство. Для нього вимагаються великі затрати праці (не менше 2 – 3 середньорічних працівників), так як навантаження на працівника під час опоросів свиноматок і при догляді за поросятами-молочниками підвищується. Господарство повинне мати землі, які придатні для вирощування кормової картоплі і зернофуражних культур, а також пасовище для випасу свиноматок. Оскільки у виробництві товарних поросят, які передаються для відгодівлі в інші господарства, підтримується циклічність, не має жорстких вимог до місцезнаходження господарства, але, звичайно, краще, якщо є стійкий транспортний зв'язок з споживачами поросят.

Маточне свиногосподарство із власним вирощуванням молод-няку. Виробництво організується по замкнутому циклу, і тоді відпадає ризик, зв'язаний з купівлею поросят. Корми як власного виробництва (картопля або буряки, фуражне зерно, пасовищна трава), так і покупні (проте в меншій мірі, ніж власні).

*Картоплярське господарство, яке спеціалізується і на відгодівлі свиней.*Маточного поголів'я не має. Виробництво розраховане на сім'ю з 2 середньорічних працівників. Корми: вирощування своїми силами кормової картоплі. У структурі посівних площ господарства слід передбачити зернові фуражні культури і культури на зелене добриво, так як застосування органіки у вигляді свинячого гною "перепалює" органіку грунту, зменшує його родючість.

Тваринницьке господарство, яке не має сільськогосподарських угідь: відгодівля свиней, великої рогатої худоби, утримання птиці різних напрямів, розведення худоби, риби. Виробництво проводиться на покупних кормах, і обсяги його залежать від можливостей придбати фураж, від співвідношення між трудомісткістю робіт і запасами сімейної праці. При комплексній механізації праці на фермі і вільному придбанні кормів обсяги виробництва можна планувати більш крупними (табл.22).

Господарства такої спеціалізації можна засновувати лише при високому рівні розвитку кооперативних зв'язків по доставці кормів, вивозі товарної продукції, забезпеченні електроенергією, скрапленим газом та іншими видами палива, зооветеринарному обслуговуванню. Якщо є розвинута мережа доріг, – таке господарство може бути розміщене в будь-якому місці землекористування, але так, щоб витримати вимоги екології і санітарії.

Рослинницька спеціалізація. В залежності від грунтово-кліматичних умов, суспільних потреб у сільськогосподарській продукції, розвитку кооперативних зв'язків можлива різнопланова спеціалізації таких господарств. Вони можуть вирощувати картоплю, продовольче і фуражне зер-

Таблиця 22

Класифікація польових культур за характером використання продукції

Класи	Група і культура
1	2
Хлібні злаки: – продовольчі	1. Озиме і яре жито. 2. Озима і яра пшениця. 3. Озимий і ярий ячмінь. 4. Кукурудза.
– фуражні	5. Ячмінь, овес, кукурудза, соя, сорго тощо
Зернобобові: – продовольчі	6. Горох, квасоля, сочевиця.
– фуражні	7. Горох, вика, чина, боби, люпин тощо.
Круп'яні	8. Рис, гречка, ячмінь, просо, сорго, кукурудза, овес
Бульбоплоди, коренеплоди і баштанні: – продовольчі	9. Картопля
– кормові	10. Цукрові і кормові буряки, картопля, морква, топінамбур, турнепс
– кормові вітамінні	11. Морква, гарбузи.
– технічні на скирт	12. Картопля, цукрові буряки
– технічні на цукор	13. Цукрові буряки
– баштанні продовольчі	14. (Кавуни, гарбузи, дині тощо)
Силосні культури:	15. Кукурудза, соняшник, капуста кормова, горох, люцерна, конюшина тощо
Культури зеленого конвейєра: – ранні	16. Озимі: жито, пшениця, вика, ячмінь та ін.
– середні і пізні	17. Конюшина, люцерна, вика, овес, кукурудза, кормова капуста тощо
Однорічні трави на сіно	18. Вика, люгар, просо, суданська трава, кукурудза тощо.
Багаторічні трави на сіно і насіння	19. Конюшина, люцерна, тимофіївка, вівсяниця тощо
Жиромасляні і ефіромасляні	20. Соняшник, рицина, соя, коріандр, аніс

но, грубі і соковиті корми, різні види овочів, фрукти, ягоди, хміль тощо. Тут можна послатися на фермерські господарства США і країн Спільного ринку, де практикується дуже вузька спеціалізація. Там є господарства, які спеціалізуються лише на монокультурі жита, в картоплярстві – на виробництві певних сортів картоплі, призначених для продовольчого споживання зразу ж після збирання, або ж для зберігання, або тільки для смаження, для промислової переробки, чіпси. Є ферми, які займаються вирощуванням лише культурних сортів клюкви, чорниці, лікарських рослин, малини, черешні, екзотичних рослин. В західній Німеччині один селян пристосував свої заболочені ставки не для розведення риби, на яку в окрузі слабкий попит, а для вирощування латаття, яке мало добрий ринок збуту.

Природні і економічні фактори спеціалізації. Сімейне господдарство засновується для того, щоб розширити свою господарську самостійність і на цій основі зміцнити матеріальний добробут сім'ї. Цей головний мотив їх створення відкриває великі можливості спрощення виробництва, поглиблення його спеціалізації. Що розуміти під спрощенням виробництва? Це звільнення від невластивих для нього сфер діяльності, яке сприяє здійсненню наступного кроку – до поглиблення спеціалізації, коли зростають розміри однієї галузі або сфери діяльності.

Вище уже акцентувалось, що спеціалізація господарства повинна відповідати місцевим грунтово-кліматичним особливостям і економічним особливостям. Адже перш за все від природи залежить, можна виконувати сільськогосподарські роботи в прийняті, як здебільшого відмічають, кращі агротехнічні і технологічні строки. І друге – техніка, якого забезпечене господарство. Виходячи з цього, розробляють виробничу програму бізнесплану ферми, планують набір сільськогосподарських культур. В свою чергу, основана на них кормова база визначає спеціалізацію тваринництва. Таким чином визначається спеціалізація сімейного господарства (ферми). Одночасно, і це надзвичайно важливо, слід орієнтуватися на попит, на громадські потреби в асортименті сільськогосподарської продукції і весь набір необхідних для цього культур.

Уточнювати набір культур краще всього за таким принципом, як споживча цінність (значущість) продукції. Ось для чого і здійснюється класифікація культур за характером їх використання.

Крім класифікації за характером використання, існують і інші принципи класифікації:за способом вирощування сільськогосподарських культур (І.А.Стебут – культури парового, польового і мучного клину):за біологічними ознаками (І.В.Якушкін); за виробничою ознакою (Н.М.Подгорний – зернові, технічні, кормові і баштанні культури). Проте вони лише придатні для встановлення виробничого профілю ферми.

Оцінка грунтово-кліматичних умов ферми. Від природних факторів залежить не лише можливість вирощування тих чи інших культур, але і характер і розмір виробничих витрат. Здебільшого природні фактори диктують такі специфічні вимоги, як, наприклад, меліорація, планування поверхового шару грунту, спеціальні грунтозахисні сівозміни. Способи обробітку грунту і догляду за рослинами, строки і дози внесення добрив, способи і строки боротьби з шкідниками і хворобами також залежать від природних особливостей. Кліматичні умови виробництва впливають і на сезонність витрат праці.

Із природних умов, важливих для сільського господарства, виділяють слідуючи: місцезнаходження і типографія земляної ділянки, механічний склад і властивості грунту, тепло– і вологозабезпеченість, умови зимівлі озимих культур тощо. Ними визначається структура посівів. Подібне значення має і відстань фермерського господарства від транспортної мережі. Так, розміщенні поблизу великих міст частіше всього мають картоплеовочевий напрямок, вирощують землі культури, тоді як в "глибинці" вирощують культури, які дають транспортабельну продукцію.

Багато залежить від виду грунтів. На піщаних грунтах погано росте більшість сільськогосподарських культур, але з успіхом вирощується картопля; кам'янисті грунти не годяться для просапних культур, проте підходять для культур суцільного висіву, для пасовищного використання. В свою чергу, властивості грунту, водний, тепловий і вітровий (повітряний) режими земельних ділянок в значній мірі залежать від рельєфу місцевості, крутизни і експозиції схилів.

Дуже важливо встановити, наскільки агрокліматичні ресурси задовольняють вимоги рослин до вологи і тепла. Тому необхідно вияснити кількість опадів і розподіл їх за періодами року; теплозабеспеченість – кількість днів на рік з температурою вище 10,5 ^{0} С, суму температур за ці ж періоди; початок і кінець кліматичних сезонів; умови зимівлі озимих культур – середні дати випадання і сходження снігу; найбільші величини від'ємних температур у зимовий період; середня товщина снігового покриву.

Звертаючись до даних таблиці 23, ми спостерігаємо, що вологозабезпеченість не є обмежуючим фактором, так як практично у всі роки можна одержувати середній урожай типових для зони Полісся України культур. Розглянемо коротко, як відносяться різні сільськогосподарські культури до механічного складу і властивостям грунту.

Озима пшениця висуває високі вимоги до грунту. Реакція грунтового розчину повинна бути нейтральною або слабокислою – pH 6,0–7,5. Кращі грунти чорноземи. Проте ця культура з успіхом росте і на опідзолених грунтах Полісся України, якщо внесені органічні і мінеральні добрива.

***Таблиця* 23**

Схема аналізу можливостей вирощування сільськогосподарських культур в умовах Полісся України

Фактор впливу	Культура					
	озима пшениця	озиме жито	Ячмінь	овес	кукурудза на зерно	і т.д.
Теплозабезпеченість	+	–	+	+	–	
Вологозабезпеченість	+	+	+	+	+	
Відповідність тривалості вегетації безморозному періоді	+	+	+	+	-	
Відповідність властивостям грунту:– механічний склад	+	+	+	+	+	
–кислотність	+	х	+	+	х	
–забезпеченість поживними елементами	х	х	х	х	х	
Примітка: + фактор відповідає вимогам культури; – фактор не відповідає потребам культури і не відновлюється агротехнічними заходами; х – фактор не відповідає вимогам культури, але відновлюється внаслідок агротехнічних заходів						

Озиме жито менш вимогливе до грунтів, ніж інши зернові культури. Воно дає добру урожайність на опідзолених грунтах, легких суглинках і супісках, відмічається стійкістю до підвищеної кислотності, здатне засвоювати важкорозчинні сполуки фосфору.

Яра пшениця вимоглива до легкодоступних поживних речовини грунту. На підзолах необхідно вносити вапно, органіку і мінерали добрива. Оптимальна реакція середовища – нейтральна або слаболужна pH 6,0–7,5. Землі зони, про яку йшла мова, для ярої пшениці малопридатні.

Овес, як і ячмінь, пристосовується до будь-яких грунтів. На відміну від ячменю, який страждає від підвищеної кислотності, овес добре росте на легких за механічним складом грунтах; виносить підвищену кислотність – pH 5-6 і разом з тим чутливий на вапнування.

Горох краще всього вирощувати на середньозв'язних суглинках, які містять достатньо фосфору і калію. Не переносить підвищеної кислотності грунтового розчину, віддає перевагу грунтам з нейтральною реакцією – pH 6-7,4. Одержувати високий урожай гороху на супіщаних грунтах можна тільки при висенні вапна і добрив.

Люпин не виявляє особливих вимог до грунтів і все ж кращі для нього глибокі, проникли легкі грунти. Всі види липину добре переносять кислу реакцію грунтового розчину, проте більш сприятливі помірнокислі грунти. Культура цілком відповідає умовам Полісся.

Серадела здатна рости на грунтах з підвищеною кислотністю, не культура піщаних грунтів. Поряд з люпином вона незамінна підсівна культура, яку з успіхом використовують на зелений корм і добриво.

Вика яра порівняно з іншими культурами менш вибаглива до грунтів, добре пристосована до підвищеної кислотності – pH 5,0-5.5. Якщо її вирощують на зелений корм і сіно, то кращі результати одержують на легкосуглинкових, вологоємких грунтах, на насіння – на більш легких грунтах, особливо при надмірному зволоженні.

Із однорічних і багаторічних трав до грунтів більшості господарств України найкращим чином підходять вика яра, люпин, середела, овес, райграс однорічний, тимофіївка, конюшина, вівсяниця лучна тощо.

Підкреслимо, що аналіз відповідності вимог культури до механічного і хімічного складу грунту проводиться на певний момент часу. При інтенсифікації виробництва несприятливі для рослин фактори послаблюються – кислі грунти з внесенням вапна і органіки розкисляються, нестача поживних речовин поповнюється органічними і мінеральними добривами, поліпшується мікрофлора, механічний склад грунту. По мірі зростання грунтової родючості набір культур можна розширяти, в нього перш за все увійдуть види, вимоги яких до якості грунтів раніше не задовольнялись.

Залучення для аналізу інших показників: тривалість сонячного освітлення, волога повітря, добові коливання температур – методично корисні, але не обов'язкові.Наступний важливий етап, як уже відмічалось, економічні фактори. Тут слід в першу чергу вияснити необхідність для господарства тих чи інших культур і вигідність їх вирощування в конкретних умовах виробництва. Економічна оцінка культур здійснюється за двома напрямками (табл.24).

В табл. 24 наведена економічна оцінка деяких груп культур із взаємозамінною продукцією (використовуються культури, типові для грунтово-кліматичних умов, у яких передбачається організувати фермерське господарство).

Один з них передбачає аналіз культур в межах однозначних груп із взаємозаміною продукцією. В наслідок цього вдається виявити одну або

декілька культур в кожній групі, які і послужать основою для встановлення структури посівів в селянському господарстві.

Таблиця 24

Економічна оцінка сільськогосподарських культур
а) товарні види сільськогосподарської продукції (на 1 га)

Культура (вид продукції)	Показник						
	урожайність основної продукції, ц	ціна реалізації 1 ц, грн.	виручено від реалізації, грн.	витрати виробництва, грн.		чистий дохід, грн.	рівень рентабельності виробництва, %
				на 1 ц	на 1 га		
1	2	3	4=2x3	5	6	7=4x5	8=7:5x100
Озима пшениця	40.1	18.25	731.8	9.53	382.2	349.6	91.4
Озиме жито	31.4	16.01	502.7	14.09	442.4	60.3	13.6
Ячмінь	34.9	16.42	573.1	13.87	484.1	89,0	18,4
Овес	24.3	14.10	346.6	12.11	294.3	48.3	16.4
Картопля	125.4	34.25	4295.4	28,68	3596,5	698,9	19,4
Цукрові буряки	376,6	6.95	2617,4	5.40	2033,6	583.8	28,7
Соняшник і т. д.	15.3	31,70	485,0	20,52	314.0	171.0	54,5

б) кормові культури

Культура	Показник				
	затрати, грн.		вихід з 1 га		
	на 1 га	на 1 ц кормових одиниць	фізична вага, ц	кормових одиниць, ц	перетравного протеїну, кг
Коренебульбоплоди	2009,3	43,88	380,0	45,6	342,0
– кормові буряки	620,88	25,87	100,0	24,0	130,0
– турнепс	457,3	13,51	210,0	33,6	235,2
Силосні:	372,9	12,95	180,0	28,8	270,0
– кукурудза	269,7	14,05	120,0	19,2	276,0
– соняшник	344,00	10,75	200,0	32,0	438,0
– багаторічні трави	198,84	7.10	200	28,0	221.6
На зелений корм:	181,32	6.40	180	28,8	396,6
– кукурудза	195,84	7,65	160	25,6	368,0
– однорічні трави	202.91	9.14	46.0	22.2	248.9
і т.д.					

Критерії економічної оцінки, звичайно, будуть частково відрізнятися в залежності від особливостей культур, які входять в різні групи. Загальними залишаться такі показники, як урожайність, ц/га; витрати праці на

1 ц продукції і на 1 га посівної площі культури у людино-годинах; затрати виробництва і чистий доход – на 1 ц і 1 га в гривнях та рівень рентабельності виробництва у відсотках.

Дані табл. 24 свідчать, що найбільш ефективна культура: у групі корене-бульбоплодів – кормові буряки; в групі силосних культур – багаторічні трави, в групі культур, які вирощують на зелений корм і сіно – багаторічні трави.

Встановлено також, що в групі хлібних продовольчих злаків доцільно вирощувати озиму пшеницю, фуражних, ячмінь і овес. Картоплю можна вирощувати тільки на окремих ділянках з легкими грунтами, віддаючи перевагу середньораннім сортам, так як для збирання пізніх сортів погода за рідким виключенням несприятлива.

На другому етапі оцінюються різноякісні групи культур за вигідністю виробництва продукції. Розглядають три позиції: суспільну потребу, ціни і витрати. До уваги приймають альтернативність використання продукції: вона може реалізовуватись в натуральному і переробленому вигляді, в тому числі і у тваринництві. Доцільність виробництва визначається по сумі прибутку з 1 гектара земельної площі. Порівнюючи культури і варіанти їх використання, можна вияснити, що в аналізованих грунтово-кліматичних умовах сімейному господарству найбільш вигідно займатися виробництвом озимої пшениці, цукрових буряків та соняшнику.

Конкретний варіант спеціалізації вибирається з врахуванням місцевих умов господарства (топографії, водних ресурсів тощо).

Досвід фермерів зарубіжних країн свідчить, що поглиблена спеціалізація сімейних господарств є однією із найважливіших умов їх роботи.

Іншою умовою є участь фермерських господарств в різного роду кооперативах. *Селянський кооператив* – це добровільне об'єднання фермерів для досягнення спільних цілей в різних галузях економічної діяльності. Економічний зміст кооперації полягає у наданні допомоги селянам без участі підприємців-посередників, заінтересованих перш за все в одержанні свого власного максимального прибутку. В кооперативі ж більша частина прибутку розподіляється серед його засновників.

Для кооперативів виділяються ті сфери діяльності селянських господарств, яким там невигідно або в силу різних причин неможливо займатися. Це селекційна і племінна справа, виконання велико масштабних земельних і меліоративних робіт, використання дорогої складної техніки, переробка і збут сільськогосподарської продукції, постачання матеріально-технічними і грошовими засобами, будівництво, страхові товариства тощо.

Яскравим представником кооперативного руху був видатний російський вчений економіст-аграрник О.В.Чаянов. Він був прихильником зміцнення індивідуальних селянських господарств при одночасному розвит-

ку вертикальної інтеграції – об'єднання сімейних товарних господарств в різні посередницькі кооперативи. Широкий розвиток постачальницьких і збутових кооперативів, по використанню складних машин, по племінній справі і насінництву, переробці продукції, кредитних кооперативів і інших, за задумкою О.В.Чаянова, міг би здійснити в сільському господарстві справжню революцію, стати генеральним напрямком розвитку сільськогосподарського виробництва на віддалену перспективу. Свої ідеї О.В.Чаянов найбільш повно реалізував у льонарстві, створивши Льоноцентр.

Розміри виробництва. По відношенню до селянських господарств доцільно розглядати два показники: розміри господарства і обсяги виробництва. Перший включає площу земельних угідь і поголів'я худоби. Вони можуть не змінюватися протягом тривалого часу, оскільки розміри господарства залишаються відносно стабільними. Від цих показників залежить величина необхідних капітальних вкладень на спорудження приміщень, придбання техніки і обладнання. Розміри господарства формують загальну трудомісткість виробництва і потребу сім'ї в запасах праці, які повинні уточнюватися у відповідності до реальних умов.

Обсяг виробництва сімейного товарного господарства залежить від розміру земельної площі, поголів'я худоби, продуктивності землі і тварин. Причому два останніх показники більш важливі, ніж площа сільськогосподарських угідь і поголів'я худоби: саме вони визначають прибуток, продуктивність праці, матеріальний добробут сім'ї, окупність капітальних вкладень тощо (табл.25).

Основні вимоги до кандидата у фермери .За селянське господарство беруться люди ініціативи, які вміють бути зразу і господарями, і працівниками. Якими ж специфічними якостями вони повинні володіти? Які вимоги до майбутніх фермерів?

В своїй роботі "Организация сельского хозяйства", виданій у 1924р., М.П.Макаров так визначав ці якості: здоров'я, сила і звичка до роботи; мистецтво у сільськогосподарських роботах; здатність передбачати, які частини господарства можна покращити; вміння розбиратися, що суттєво і несуттєво, оцінювати, чим краще займатися в даний час і від чого слід відмовитись; знання сільськогосподарських рослин, тварин, грунту і погоди; самоконтроль, необхідний для холоднокровних дій; зосередженість на роботі; вміння управляти роботою людей, співробітничати із сусідами, віддавати і сприймати самому розпорядження і роз'яснення; звичка до систематичного виконання складеного для себе плану. Високий рівень професійної підготовки обов'язковий для ефективної роботи селянського господарства. В розвинутих країнах йде гостра конкуренція за право займатися підприємницькою діяльністю на землі. Найбільш конкурентоспроможними виявляються господарства, де їх власники і вони ж основні пра-

цівники-професіонали в галузі сільського господарства, мають високий рівень загальної спеціальної освіти. Причому ці якості нагромаджуються у людей довгі роки. Наведемо дані М.П.Макарова, опубліковані ним у

Таблиця 25

Урожайність основних сільськогосподарських культур та продуктивності худоби в господарствах України, 2002 р.*

Категорія госпорарства	Урожайність культур, ц/га					Виробництво молока на середньорічну корову, кг
	зернових	цукрових буряків	картоплі	овочів	соняшнику	
Всі категорії господарств	27,3 100,0	189,3 100,0	104,4 100,0	102,2 100,0	12,0 100,0	2873 100,0
в тому числі:						
сільськогосподарські підприємства	25,8 80,1	181,4 77,1	104,4 1,4	103,1 14,6	11,8 85,1	2193 31,9
з них:– державні	26,1 3,7	194,1 2,2	80,4 0,0	114,0 1,2	10,4 3,3	1905 1,5
– недежавні	25,8 76,4	181,0 74,9	108,0 1,2	102,2 13,5	11,8 81,8	2240 30,4
в тому числі:						
–господарські товариства	26,5 40,1	174,5 38,9	95,5 0,3	116,2 6,4	12,5 42,0	2294 17,1
сільськогосподар-ські кооперативи	24,6 0,9	180,2 9,7	105,4 0,2	84,2 1,9	11,5 7,6	2191 5,7
приватні підприємства	25,6 12,7	189,3 15,4	111,4 0,2	80,0 1,8	11,9 12,4	2376 6,1
фермерські господарства	25,3 9,6	188,8 8,0	125,0 0,4	96,9 2,4	10,4 15,5	2170 0,8
Особисті господарства населення	32,9 19,9	216,2 22,9	104,4 98,6	127,2 85,4	13,5 14,9	3198 68,1

Примітка: * Дані Держкомстатистики України за 2002 р.

** Чисельник – урожайність (продуктивність); знаменник – відсоток до зібраної у 2002 р. площі культур та середньорічного поголів'я корів всіх категорій господарств.

роботі "Як американські фермери організували своє господарство", виданій у 1921р. Якщо річний доход фермера, який закінчив початкову школу, прийняти за 100%, то при однакових природно-кліматичних умовах у фермера із середньою освітою доход склав у кукурудзяному поясі 132,2%, у городньо-молочній зоні – 195,6%, у фермера з вищою сільськогосподарською освітою – у кукурудзяному поясі – 160,9%, в городньо-молочній

зоні – 286,3%. Висновок ясний сам собою: фермери із вищою освітою мали доход в 1,6–2,6 рази вище, ніж із недостатньою підготовкою. Розорення фермерства в зарубіжних країнах тепер йде у більшій мірі за рахунок цієї категорії людей.

В капіталістичному світі фермер – це високоосвічений господар, який має спеціальну сільськогосподарську освіту не нижче середньої, професійно володіє новітніми технологіями і прийомами праці; це комерсант, який чітко знає взаємовідносини з банками, покупцями, постачальниками та іншими партнерами.

До фермера тут пред'являють великі вимоги:

- мати добре здоров'я;
- бути в працездатному віці (як правило, 35 – 40 років);
- мати необхідну сільськогосподарську кваліфікацію і досвід роботи на фермі;
- володіти необхідним стартовим капіталом для ведення господарства.

Звідси випливає важливий практичний висновок: кожен, хто збирається займатися підприємницькою діяльністю на землі, спочатку повинен одержати високу загальну і професійну підготовку, а уже діючі повинні постійно вчитися. Цю потребу повинні задовольняти сільськогосподарські академії і інститути, коледжи і, звичайно, школи фермерів, які являють собою новий тип інтенсивного навчання.

Таким чином, врахування фізіоманітних факторів, які визнача-ють спеціалізацію і розміри фермерських господарств, високі особисті якості фермерів – запорука ефективної, доходної і корисної для суспільства роботи селянських господарств.

Звернемося до досвіду ведення сільськогосподарського виробництва США та державної підтримки галузі провідними країнами світу .У власності федерального уряду США, наприклад, знаходиться 40 відсотків земельного фонду країни. Проте орних земель у власності уряду немає.

На відміну від України в Сполучених Штатах іноземцям дозволяється мати землю в приватній власності. Слід, однак, зауважити, що приблизно в половині штатів на володіння землею іноземними громадянами накладено незначні обмеження. Як правило, іноземці громадяни набувають у власність сільськогосподарські землі в штатах, відомих також як зони відпочинку. Частка сільськогосподарських земель, які належать іноземним громадянам, становить, наприклад, у штаті Мен 16 відсотків усіх приватних сільськогосподарських земель, на Гавайях - 9 відсотків. Проте в цілому в США іноземцям належить тільки один відсоток усіх сільськогосподарських земель. Серед іноземців переважають власники з Канади, Англії, Франції, Німеччини та Швейцарії.

Землекористування

Загальний земельний фонд в США налічує 905 млн. гектарів.

Використання земельних площ у США.

Використання:	**%**
– орні землі	20
– пасовища і ранчо	26
– ліси	33
– міські землі, дороги та ін.	21

Кукурудза, пшениця та соя є основними культурами, що вирощуються в США. Виробництво бавовни, вівса, сорго та ячменю є відносно невеликими.

Найбільша кількість ферм в 1996р. налічувалась в таких штатах:

Штат	**Кількість ферм**	**Площа, млн.га**
Техас	200000	51
Міссурі	104000	12
Айова	98000	13

Структура ферм

На більшості ферм – 57% – господарювання ведеться їх фермерами, яким належать землі. Більшість таких ферм мають площу від 4 до 72 гектарів. Фермерів, які господарюють на орендованій землі, налічується 11 відсотків. Решта фермерів, що складає приблизно 31 відсоток, до своїх земель додають ще орендовані землі. Такі ферми займають найбільшу площу – від 100 до 400 гектарів.

В 1992 р., наприклад, було продано сільськогосподарської продукції на суму в 163 млрд. доларів США, з них 55 відсотків було вироблено господарствами, на які припадає 15 відсотків земель, і які складають 2.3 відсотки всієї кількості фермерських господарств. Кожним з таких господарств було вироблено продукції на 500 000 доларів США.

Організаційно-правові форми фермерських господарств у США

В сільському господарстві США переважають три види організаційно-правових форм, а саме: індивідуальний виробники (або одноосібні фермери), товариства та корпорації (сімейні ферми, а також ті, що належать не тільки членам однієї родини). Дев’ять з десяти ферм відносяться до одноосібних. Близько 87% сільськогосподарських корпорацій є сімейними фермерами, в яких 50% власності належать членам однієї родини (які є родичами або подружжям).

На одноосібні ферми припадає найбільша кількість сільськогосподарських земель (74%), а також і найбільші обсяги проданої сільськогосподарської продукції (62%). В тім, сільськогосподарські корпорації мають найвищий середній рівень продажу продукції. Це проілюстровано у табл. 26.

Таблиця 26

Організаційно-правові форми господарства ,1995 р.

Організаційно-правова форма господарювання	Середня площа, га	Середній обсяг продаж, тис. доларів США
одноосібні ферми	140	54.3
товариства	462	218.0
корпорації	643	576.9

Досвід державної підтримки фермерів зарубіжних країн

Активна участь держави у відтворювальному процесі всього продовольчого комплексу характерна для будь-якої країни з розвинутою ринковою економікою. Фермер, торгівець, переробник сільськогосподарської продукції при всій їх уявній незалежності враховують курс державної аграрної політики. Причому заходи, які приймає держава по підтримці рівноваги між попитом і пропозицією, захисту вітчизняного виробника і проведенню структурних і соціальних перетворень на селі, носять не лише економічний, але і адміністративний характер.

Які ж основні напрямки підтримки сільськогосподарського виробництва за рубежем?

1.У всіх розвинутих країнах найбільша частина державних витрат, які направляються в аграрний сектор, призвана пом’якшити ринкові коливання, підтримати відповідний рівень цін.

2.Значну роль відіграють виплати сільськогосподарським підприємствам, перш за все на розвиток його інфраструктури.

3.Введення прямого планування обсягів виробництва з переходом держави на контрактну систему договорів з фермерами. Використовують два типи такої системи: підписання контрактів на обмеження посівів даної культури і виведення землі із обігу з відповідною компенсацією; введення прямого квотування обсягів виробництва.

4.Захист вітчизняних товаровиробників сільськогосподарської продукції шляхом прийняття листа і компенсаційних платежів, які покривають різницю між внутрішніми і імпортними цінами, а також компенсаційні платежі аспортерам сільськогосподарської продукції. Основне правило!

Чим гірші умови виробництва, тим сильнішою повинна бути загороджувальна гребля.

5.Прямі державні субсидії виробничого призначення. За рішенням Всесвітньої Торгівельної Організації (ВТО) здійснювати нині місце для країн з дефіцитом продовольства і нестачею фінансових ресурсів у самих сільськогосподарських товаровиробників. Така державна допомога є життєво необхідною.

6.Вирішення соціальних задач фермерів – підтримка рівня їх доходів. Однією із специфічних форм такої підтримки доходів є державні виплати у розрахунку на гектар землі або на голову худоби в несприятливих умовах виробництва.

7.Політика у банківській діяльності. У всіх країнах з ринковою економікою при цьому виходять з того, що сільське господарство - галузь, яка особливо потребує банківської підтримки. Нестача вільних фінансових засобів, висока капіталоємкість і відносно низька фондовіддача, неспівпадання за строками періоду витрат і одержання доходу – все це вимагає специфічних форм допомоги сільському господарству зі сторони банківської системи. В умовах вільного ринку фермер, залишаючись один на один з кредитним комерційним банком, виявився явно у нерівноправному положенні. Виникло декілька шляхів вирішення даної проблеми.

Створення сільськогосподарських кооперативних банків. Оскільки кооперативні банки орієнтовані перш за все на обслуговування фермерських господарств, вони часто користуються пільгами по оподаткуванню. Держбюджетні засоби надаються кредитним банкам для: зниження позичкового процента; видачі пільгового кредиту на укрупнення господарств і проведення землевпорядкувальних робіт; перепланування господарств; зміну структури і типу виробництва; системи застав під сільськогосподарську продукцію, які перетворюються практично у безпроцентну позичку, починаючих фермерів, молоді, на облаштування, в тому числі і житлове.

8. Фіскальна політика. Враховуючи досить примітивну систему діловодства і бухгалтерського обліку в селянських господарствах, законодавство на Заході у більшості випадків обмежується полегшеними і ліберальними методами по відношенню до сільськогосподарського підприємства. Здебільшого неможливо визначити чистий прибуток, тому податок обчислюється за доходом, але по значно більш пільговій шкалі, ніж в інших галузях. При цьому фермер не платить також і особистого підоходного податку. Як правило, встановлюється досить пільговий податковий режим, причому податкові платежі від сільського господарства набагато меньші, ніж виплати йому із бюджету.

9.Витрати на підтримання родючості земель, меліарацію, рекультивацію, контроль за землекористуванням покладається на державу.

10.Держава бере на себе ветеринарний і фітосанітарний контроль, фінансує насінницьку інспекцію, карантинну службу тощо.

11.Активне втручання держави у земельний ринок, ринок оренди, тобто встановлення контролю держави над цим ринком. Законодавча встановлена перевага (пріоритет) орендаря перед власником землі.

12.Підтримка держави наукових розробок, освіти і доведення агротехнічних нововведень до фермерів.

Різноманітність функцій держави вимагає досить значних витрат не тільки із бюджету, але і через дію цінового механізму. Надходження засобів у сільське господарство багато разів перевищують ті суми, які йдуть від цієї галузі у бюджет. В цілому по 25 найбільш розвинутих країнах Заходу надходження в сільське господарство із бюджету в 9 разів перевищують його виплати у бюджет, а якщо до цього додати і цінові субсидії, то в 18 разів. Надходження засобів сільському господарству в цілому по цій групі країн йдуть порівну – половину дає бюджет, половину – субсидування цін. Щоб уявити всю значущість переведення засобів в сільське господарство із бюджету і за рахунок цінових субсидій, можна зробити їх розрахунок на гектар сільськогосподарських угідь і на одного повністю зайнятого працівника (табл. 27 і 28). Від державної підтримки в найбільшій мірі залежить молочне господарство, виробництво цукру, зерна. Рівень підтримки особливо високий у Японії, Скандинавських країнах, Європейському союзі, США.

Отже, роль, яку відіграє земля в економіці кожної галузі, не завжди очевидна в період формування ринкової економіки, але вона має велике значення в становленні господаря на селі. Без надійно захищених прав нашого селянина на землю неможливо забезпечити стійкий розвиток держави, оскільки в інвесторів навряд чи з’явиться бажання робити довгострокові капіталовкладення. Зокрема, Україна зіткнеться із труднощами в залученні іноземних капіталів.

Тому дуже важливим є управління національним багатством нашої країни, враховуючи при цьому те, що не менше 40 % валового внутрішнього продукту(ВВП) створюється за рахунок землі. Необхідно найближчим часом визначити законодавчо права власності на землю, її вартість (не абстрактну, а реальну), а також встановити жорсткий контроль і регулювати з боку держави її використання таким чином, щоб збільшити вартість земельних ресурсів.

Скажіть, будь ласка, хто конкретно сьогодні контролює використання землі, яка передана пенсіонерами в оренду різним фізичним і юридичним особам?

Право власності на землю, її вартість і характер використання, хоч і є теоретично незалежними, в дійсності взаємопов’язані. Кожен компонент

землі потребує раціонального управління, для чого необхідна насамперед належна реєстрація даних про землю, таких як:

• право власності для гарантії надійного захисту прав володіння;

гулювати з боку держави її використання таким чином, щоб збільшити вартість земельних ресурсів.

Скажіть, будь ласка, хто конкретно сьогодні контролює використання землі, яка передана пенсіонерами в оренду різним фізичним і юридичним особам?

Таблиця 27

Засоби, переведені сільському господарству, в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, доларів

Країна	В середньому за:		
	1986 – 1988 рр.	1989 – 1991 рр.	1994 р.
Австралія	2	3	3
Австрія	934	1063	1291
Канада	98	120	81
Європейський союз	851	925	985
Фінляндія	1766	2201	1477
Японія	11699	12067	17332
Нова Зеландія	29	13	11
Норвегія	3300	3688	3462
Швеція	862	1055	637
Швейцарія	2547	2755	3692
Турція	142	271	72
США	162	157	221
В середньому	237	256	298

Право власності на землю, її вартість і характер використання, хоч і є теоретично незалежними, в дійсності взаємопов'язані. Кожен компонент землі потребує раціонального управління, для чого необхідна насамперед належна реєстрація даних про землю, таких як:

• право власності для гарантії надійного захисту прав володіння;

• вартість для забезпечення об'єктивності при сплаті земельного податку, а також справедливості при примусовому відчуженні земель для суспільних потреб;

• режим використання земель для забезпечення ефективного і раціонального використання ресурсів.

В новому Земельному кодексі України, який ми називаємо земельною конституцією, 350 статей, які сприятимуть вирішенню будь-яких су-

перечок із-за землі, що зможуть виникнути як між сусідами, так і між юридичними особами.

Таблиця 28

Засоби, які переводились сільському господарству, в розрахунок на одного повністю зайнятого, доларів

Країна	В середньому за:		
	1986 – 1988 рр.	1989 – 1991 рр.	1994 р.
Австралія	2900	3422	3321
Австрія	13441	17244	24460
Канада	15332	20342	14150
Європейський союз	12757	37252	27241
Фінляндія	23540	37252	27421
Ісландія	26881	34414	26817
Японія	17218	19417	29873
Нова Зеландія	3290	1511	1198
Норвегія	29871	37121	38624
Швеція	28633	34354	20529
Швейцарія	30829	33956	37417
США	28489	26911	36957
В середньому	11140	12186	

Правове поле фермерства як прогресивної форми підприємництва регулює також і прийнятий 19 червня 2003 р.Закон України “Про фермерське господарство”. Йому передував перший закон “Про селянське (фермерське) господарство, ухвалений Верховною Радою України у грудні 1992 р. Нині на основі вказаного вище закону діє і закон “Про особисте селянське господарство” (від 15 липня 2003 р.).

За десять років фермерство зміцнилося й утвердилося. Фермери – виразники інтересів понад мільйона людей, серед яких члени фермерських господарств та орендодавці, які віддали в оренду їм свої земельні ділянки.

За період існування фермерства в нашій країні відбулося тринадцять з’їздів Асоціації фермерів та приватних землевласників України – добровільної громадської організації, яка покликана захищати їхні інтереси.

За ці роки відбулися значні зміни в житті селян, особливо за останні три роки (2000–2003 рр.). Тож прийняття закону “Про фермерське господарство” стало дуже вчасним. Цей нормативно-законодавчий документ визначив діяльність фермерського господарства (на відміну від попереднього) прогресивною формою підприємництва. Через цей закон реалізу-

ється ініціатива громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції її переробки та реалізації. Його мета – забезпечити раціональне використання і охорону земель фермерських агропідприємств, правовий та соціальний захист господарів.

До прийняття цього закону можна було створити фермерське господарство і не бути юридичною особою, працювати навіть без статуту. Нині ж таке агроформування повинне діяти на основі статуту, чітко визначено і мету його діяльності – отримання прибутку.

Членами фермерського господарства можуть стати діти чотирнадцяти років замість шістнадцятирічного мінамального віку.

Громадянин, який виявив бажання створити фермерське господарство, повинен пройти професійний відбір, а за раніше діючим законом – конкурсну комісію. Положення про порядок професійного відбору з питань його створення затверджують Міністерство аграрної політики, Міністерство праці та соціальної політики за погодженням з Асоціацією фермерів та приватних землевласників України. Раніше такого Положення не було, що створювало різні перешкоди тим, хто хотів започаткувати фермерське господарство.

Громадянам України – членам фермерського господарства – виділяють безоплатно у власність надані їм у користування земельні ділянки в розмірі земельного паю (частки). Кількість членів фермерського господарства та наявність у них прав на безкоштовне одержання земельних ділянок у власність указується у заяві.

Новий закон гарантує державну підтримку вільним господарям села. Підтримка починається уже з нового порядку державної реєстрації фермерського господарства. Для цього відведено не 30 днів, як раніше, а п’ять.

У новому законі окремим розділом визначено напрями державної підтримки фермерських господарств. Для фермерства це дуже важливо, тому що без державної підтримки воно розвиватися не зможе.

Держава, зокрема, допомагатиме фермерам будувати під’їздні шляхи до господарств, прокладати електро-і радіотелефонні мережі, газо-і водопостачальні системи. Новий закон передбачає для переселенців у трудонедостатні населені пункти одноразову грошову допомогу за рахунок державного бюджету.

Закон дає визначення: **новостворені фермерські господарства** – це ті, які працюють три роки з часу створення, а в трудонедостатніх населених пунктах – п’ять років. Допомога їм надається за рахунок державного і місцевих бюджетів, у тому числі й через Український державний фонд підтримки селянських (фермерських) господарств. Кошти державного бюджету спрямовуються: на меліорацію земель, в тому числі зрошення, осушення, а також на консервацію і рекультивацію грунтів, придбання

сільськогосподарської техніки (комбайнів, тракторів, автомобілів, сівалок тощо).

За рахунок місцевих бюджетів може надаватись допомога у будівництві об'єктів виробничого і невиробничого призначення, житла, для проведення заходів землеустрою.

У статті 13, пункту 4 закону зазначено, що громадяни України, які до 01.01. 1992 р отримали у постійне користування або оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства, мають переважне право на придбання (викуп) до 100 гектарів сільськогосподарських угідь, з розстрочкою платежу до 20 років.

Специфіка аграрних перетворень в нашій країні полягає і в тому, що в перехідний період на основі приватної форми власності на селі можуть формуватися і цілком нові структури: орендні і приватно-орендні підприємства тощо.

Розділ 111.Основи економіки та організації закладів соціально-культурної сфери [25,26]

3.1. Соціально-культурна сфера в умовах трансформації до ринкової економіки

Закони і механізми розвитку соціально-культурної сфери (СКС) сьогодні досліджують спеціалісти різних галузей знань – філософи, культурологи, педагоги, медики, економісти. Розвиток світової цивілізації, впровадження нових технологій, електронної техніки зумовлює збільшення вільного часу людини, а відповідно, і розвиток СКС, тобто галузей економіки, які задовольняють соціально-культурні потреби людини. В цих умовах процеси розвитку СКС вимагають економічного осмислення. Так з'явилася нова галузь економічного знання – економіка СКС.

За роки незалежності України соціально-культурна сфера зазнала глибоких змін. Різко знизилося фінансування підприємств культури та мистецтв, виникли комерційні підприємства різних організаційно-правових форм власності, метою яких є вилучення прибутку.

Розвивається ринок соціальних і культурних послуг, якість яких постійно змінюється і не завжди у кращу сторону. Стагнація підприємств СКС відображається в цілому на стані культури, освіти і, відповідно, на інтелектуальному житті суспільства.

Ця проблема особливо значима для м. Києва, як культурної столиці України. Саме тут актуалізуються соціокультурні проблеми, які існують у всіх регіонах країни.

Знання реального стану підприємств СКС, як в цілому, так і по окремих регіонах країни необхідне не тільки для відпрацювання стратегії розвитку даної сфери, але і для збереження вітчизняної культури, яка визначає перспективи становлення та функціонування нашого суспільства.

Соціально-культурна сфера (СКС) – складне, багато аспектне і неоднозначне поняття. Одні автори визначають дану сферу як сукупність підприємств, що випускають продукт, зв'язаний із життєвіяльністю людей, і в цьому випадку до соціально-культурної сфери відноситься досить багато галузей економіки, навіть такі як автомобіле-будівництво, виробництво побутової техніки тощо.

Інші вкладають в поняття соціально-культурної сфери сукупність підприємств, які виконують соціально-культурні функції, що мають значення для культурного рівня всього суспільства, в цьому випадку в соціально-культурну сферу входить досить вузький перелік підприємств: театри, бібліотеки, музеї, клуби.

Навіть в Основах законодавства України про культуру дається досить широкий спектр закладів. Зокрема в них зазначено, що до підприємств і організацій культури відносяться: театри, філармонії, професійні творчі колективи, кіностудії, організації, телебачення, радіомовлення, кіно-відеопрокату, видавництв, редакцій, музеїв, художніх галерей (виставок), парків культури і відпочинку, навчальних закладів та наукових установ, позашкільних закладів естетичного виховання і дозвілля дітей та юнацтва, дизайнерських, реставраційних центрів і майстерень, історико-культурних, архітектурних заповідників, заповідних територій тощо. Отже, і по нині не існує єдиної думки про суть і склад соціально-культурної сфери.

Під соціально-культурною сферою, на наш погляд, слід розуміти сукупність галузей, підприємства яких виробляють товари і послуги, необхідні для задоволення соціально-культурних потреб людини.

У зв'язку із змінами соціально-культурних потреб в суспільстві склад і структура СКС трансформується. Цими та іншими причинами пояснюється її надзвичайна рухливість.

Як галузь економіки, соціально-культурна сфера має специфіку як у виробництві і реалізації продукту, так і у функціонуванні різних закладів і підприємств цієї сфери. Ринкова економіка розділяє всі заклади СКС, в залежності від їх цілей, на комерційні і некомерційні, і обидві ці групи, маючи загальні характеристики виробленого продукту, мають до того ж різні економічні механізми своєї діяльності.

Сучасні умови господарювання, розвиток підприємництва в цій сфері, поява все нових видів закладів і підприємств зумовлює потребу в певному нетрадиційному мисленні у економістів всіх спеціальностей даної сфери, а також конкретних знань економіки та підприємництва галузі. В результаті вивчення і засвоєння матеріалу даного розділу посібника студенти *повинні знати:*

– місце соціально-культурної сфери у структурі галузей економіки;
– специфіку продукту соціально-культурної сфери;

– економічні механізми функціонування закладів галузі;

– систему фінансування підприємств і закладів соціально-культурної сфери;

– принципи фінансового планування і ціноутворення на продукт соціально-культурної сфери;

– економічні і технологічні особливості різних підприємств і закладів соціально-культурної сфери.

Вміти розроблятиі:

– фінансові плани будь-якого підприємства і закладу СКС;

– кошторис або калькуляцію на виробництво будь-якого продукту галузі;

– економічне обґрунтування нового продукту, нового підприємства або культурної програми;

– економічну стратегію підприємств галузі.

У нинішніх умовах в Україні в багатьох галузях порушена монополія на виробництво соціально-культурних послуг. Поряд із державними появилися приватні заклади: туристичні бюро, рекламні агентства, засоби масової інформації, незалежні телеканали, газети, журнали, радіостанції, театри.

Комп'ютеризація визначила глобальні зміни в СКС. Інформаційні послуги стають найважливішим продуктом, необхідним для розвитку суспільства в цілому і особистості зокрема, а також економічних відносин в суспільстві. Так, в економіці СКС виникає ще один предмет дослідження – ***інформаційна послуга.***

Попит на продукт комерційних підприємств СКС змінюється постійно і залежить, перш за все, від потреб суспільства, платоспроможності населення і моди. Крім того, відкритість суспільства включила Україну в процеси, які відбуваються у всьому світі. Нами не ставилася задача давати оцінку цим процесам, можна тільки констатувати "глобалізацію" і комерціалізацію культури у світі.

Зміна попиту на послуги соціально-культурної сфери зумовила появу нових видів підприємств – рекламних і модельних агентств, провайдерів Інтернету, комп'ютерних клубів, продюсерських центрів тощо.

Деякі види бізнесу багато років існували поза законом: гральний і арт бізнес. Сьогодні вони легалізовані; з'явилися різні види гральних закладів: казино, мережа гральних автоматів тощо, на ринку працюють комерційні художні галереї, виставкові зали і навіть театри.

Певного розвитку в країні одержав шоу-бізнес: різноманітні шоу-групи, окремі виконавці, видавничі доми, приватні телекомпанії і кіностудії, - це неповний перелік підприємств шоу-бізнесу, що працюють нині на українському ринку розваг.

Бізнес в соціально-культурній сфері представляють в основному малі підприємства (туристичні і рекламні агентства, видавництва), але при цьому зустрічаються великі і середні (телеканали, тур оператори, готелі тощо).

Більшість цих підприємств має високі показники рентабельності і ліквідності і при правильній податковій політиці вони можуть приносити в бюджет регіонів і країни достатньо великі засоби. Тим більше, що деякі види діяльності обкладаються великими податковими ставками, як, наприклад, гральний бізнес.

Всі комерційні підприємства мають за мету одержання прибутку, але підприємства, які працюють в культурі, мистецтві, дозвіллі повинні при цьому орієнтуватися на реалізацію культурних потреб людини, які тісно зв'язані з демографічними, світоглядними та іншими факторами.

Перехід до ринку, можливості підприємництва в соціально-культурній сфері на першому етапі залучили непрофесіоналів і шахраїв. Відсутність професійних менеджерів в цій галузі робить увесь бізнес неякісним. Проте, нагромаджений досвід, поява підготовлених менеджерів, формування інституту продюсерства дають змогу сподіватися на якісний розвиток в соціально-культурній сфері.

Інтерес до сучасної діяльності комерційних підприємств великий, і багато вчених, практиків звертаються до їх проблем. Водночас варто зауважити, що сьогодні в Україні вже зовсім інший бізнес і зовсім інші підприємці, ніж, скажімо, десять років тому. У них з'явилися амбіції і гордість, їм набридло роздавати гроші наліво й направо, їх не влаштовує існуюча система управління економікою. Підприємці в переважній більшості зрозуміли, що бізнес, підприємництво – це мистецтво, завзятість, самовіддана праця, вміння передбачати ситуацію, вдача і насамперед готовність йти на ризик. Нові умови висувають нові вимоги – і тепер на перше місце у всіх сферах культури і мистецтва виходять професіонали у сфері менеджменту фінансами, компаніями, маркетологи. Нині одне з найголовніших завдань держави, законодавчої і виконавчої гілок влади – розвивати малий і середній бізнес, створювати умови для підприємництва у всіх сферах народногосподарського комплексу країни.

В даному посібнику нами розглянуто *проблеми підприємницької діяльності* в некомерційних традиційних підприємствах СКС. Інші, нетрадиційні *напрямки бізнесу в культурі:*

– туризм, який досить широко вивчений як вид бізнесу;

– готельна справа, тісно зв'язана з туризмом;

– гральний бізнес, економічні механізми якого залишаються майже не дослідженими;

– рекламний бізнес; реклама як інструмент просування продукту на ринку розглядається у багатьох роботах, в той час як специфіка рекла-

мної справи практично не висвітлюється – будуть розглянуті в наступному посібнику.

3.2. Теоретичні основи підприємницької діяльності організацій СКС

В Основах законодавства України про культуру зазначається, що діяльність у сфері культури здійснюється на професійній чи аматорській основі у порядку, визначеними цими Основами, законодавством України про підприємства, підприємництво, комерційні організації та об'єднання, а також законодавством, що регулює конкретні види діяльності у сфері культури. Діяльність організацій СКС має два аспекти: змістовний і економічний.

Змістовний аспект зумовлений соціально-культурним характером, зміст якого полягає в збереженні, виробництві, розподілі і освоєнні культурних цінностей, в ході чого змінюються відносини і зв'язки між людьми.

Право людини і громадянина на користування досягненнями культури, проголошення у ст. 27 "Всесвітньої декларації прав людини", закріплення в Конституціях багатьох країн.

Змістовний (соціокультурний) аспект діяльності організацій СКС передбачає, з одного боку, наявність у окремих груп населення і особистостей певних культурних потреб, з другого, – наявність у організацій можливостей для їх задоволення. Зупинимося на цьому більш детально.

Людська культура, культурний рівень окремих соціальних груп і конкретного індивіда в кінцевому підсумку визначаються рівнем і різноманітністю їх культурних потреб. Процес їх формування і видозміненення обумовлений рядом соціально-психологічних факторів; основними з яких, на наш погляд, є:

– демографічні (переважно статево вікові) особливості груп і індивідів;

– національні традиції;

– ідеологічні і релігійні погляди;

– середовище виховання і проживання;

– загальний культурний і освітній рівень.

Надзвичайно важливу роль у формуванні культурних потреб відіграє інформація. Інформація про розвиток суспільства і культури в економічно розвинених країнах викликає інтерес до певного образу життя і зумовлює, зокрема, появу у населення потреб в продуктах масової культури.

Можна виділити декілька напрямків культурних потреб, які соціальні групи і індивіди нині можуть задовольняти, – це художньо-естетичні, пізнавальні, видовищні, рекреаційні та деякі інші.

Одна з можливих класифікацій культурних потреб відображає підхід до структури культурних потреб через виділення чотирьох “вертикальних” рівнів.

Перший рівень включає широкий і достатньо традиційний для певного часу спектр культурних потреб: в певній культурі праці; в трудовій і нетрудовій ситуації, освітні, художньо-естетичні, рекреаційні.

Другий рівень, конкретизуючи напрямки потреб, виділяє види культурних потреб. Наприклад, на цьому рівні уточнюються художньо-естетичні потреби: в літературі, музиці, театрі, образотворчому мистецтві.

На третьому рівні виділяються специфічні культурні потреби. Наприклад, театр як напрям інтересів отримує на цьому рівні більш чітку форму жанру: драматичний, оперний, балетний, оперета, шоу-програма.

І, насамкінець, *четвертий рівень* класифікації містить окремі культурні потреби (по іншому – типи специфічних потреб). На даному рівні фіксується не просто потреба в певному жанрі театрального мистецтва. Мова йде вже про наявність потреб у послугах конкретних драматичних театрів.

Здатність задовольняти соціально-значущі потреби тісно зв’язані не тільки з рівнем попиту, на той чи інший продукт культурної діяльності, але і з ресурсними можливостями (матеріальними, трудовими, фінансовими) соціально-культурної сфери. І тут уже мова йде про економічний аспект їх функціонування. Він передбачає певний організаційно-правовий статус закладів СКС, наявність матеріально-технічної бази, джерел фінансування, механізмів планування, ціноут-ворення тощо.

Політичні і соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні за останні десять років, висувають економічний аспект діяльності організацій соціально-культурної сфери на передній план. Час, коли економічна сторона в їх роботі практично заперечувалась, безповоротно пройшов.

Важливою особливістю сучасного етапу розвитку СКС є її значна реструктуризація. В ній поряд із традиційними закладами культури і мистецтва (театрами, музеями, бібліотеками тощо) чільне місце зайняли нові високодоходні галузі: кабельне і супутникове телебачення, виробництво аудіо- і відеопродукції, рекламний і модельний бізнеси, антреприза, гральний бізнес, шоу-бізнес, туризм.

Ці організації якісно змінили традиційну уяву про характер соціально-культурної діяльності. СКС у всьому світі розглядається не тільки як виробник і хранитель культурних цінностей, але і як важ-ливий сектор економіки, який забезпечує ріст зайнятості, розвиток наукоємних галузей, значний притік доходів і податкових платежів у державні бюджети.

Констатуючи наявність в діяльності організацій СКС двох аспектів: змістовного і економічного, – досить важливо розмежовувати пріоритети кожного з них, а також об'єктивні їх обмежувачі.

Можна припустити, що пріоритет змістовного над економічним закономірно виникає у тих організацій, основне призначення яких полягає у задоволенні духовних і естетичних потребах людей (забезпечення максимальної доступності населення до наявних культурних цінностей).

Таким чином, соціальна орієнтація діяльності ряду організацій СКС, яка обумовлена задачами збереження і відродження вітчизняної культури, неминуче вступає у протиріччя з їх матеріально-технічними і фінансовими можливостями, які складно вирішити самостійно.

В той же час в СКС функціонують організації, для яких економмічний пріоритет є природним. При цьому їх діяльність також базується на культурних потребах населення, як правило, в галузі організації відпочинку і розваг. Визначальним тут є стійкий попит на конкретні види діяльності, іноді незалежно від їх значущості.

Очевидно, що дані продукти виробляються, оскільки існує попит на них. До тих пір, поки послуги казино, нічних клубів, шоп-турів тощо будуть затребуваними споживачами, вони надаватимуться відповідними закладами та організаціями культури із економічною вигодою для них.

Таким чином, соціально-економічна характеристика функціональної ролі організацій СКС визначається в кінцевому підсумку пріоритетом змістовного або економічного аспектів їх діяльності. Тільки держава своєю політикою здатна регулювати цей процес, активно підтримуючи ті організації, в яких пріоритетом виступає змістовна сторона.

Канадські вчені Г.Шартран і К.Маккафі ще у 1985 р., аналізуючи досвід державної культурної політики в різних країнах, прийшли до висновку про існування як мінімум чотирьох концептуальних установок держави по відношенню до культури: *"архітектора", "натхненника", "інженера" і "патрона"*.

Держава у ролі "архітектора" підтримує і фінансує будь-які про-яви культури. Культурна політика при цьому виступає частиною всієї соціальної політики держави, а її метою – загальне поліпшення добробуту народу.

Виступаючи у ролі "натхненника", держава стимулює приватні і колективні вкладення у культуру, а її фінансова підтримка здійснюється у формі зустрічних субсидій.

Роль "інженера" стає можливою для держави лише в тому випадку, якщо вона є єдиним власником матеріальної бази культури. В цьому випадку культурна політика концентрується і направляється на цілі виховання і освіти.

Роль “патрона” передбачає максимальну відповідальність державних чиновників від втручання у творчі процеси, від розподілу державних субсидій некомерційним організаціям культури і мистецтва. При цьому фондами фінансового забезпечення і розвитку культури розпоряджаються ради мистецтв різних рівнів.

Використання на практиці тієї чи іншої моделі культурної політики в значній мірі залежить, з одного боку, від розуміння державного призначення і функцій культури у суспільстві, з іншого – від конкретної історичної ситуації в країні.

Політичні і економічні реформи 90-х років минулого століття внесли суттєві корективи у взаємовідносини держави і організацій СКС, які мали як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних можна віднести такі явища:

– проголошений і в основному здійснений плюралізм зробив доступними більшість творів мистецтва і літератури, які раніш з ідеологічних міркувань або просто заборонялись, або були доступні вузькому колу осіб;

– поява нових видів організацій (антреприз, відеосалонів, прокатних контор, приватних клубів, художніх галерей, грального бізнесу) зробила ринок культурних послуг більш насиченим і різноманітним;

– багато традиційних закладів культури і мистецтва із скороченням бюджетного фінансування активізували свою діяльність у пошуках додаткових джерел доходу за рахунок нових форм і методів господарювання;

– активізувались міжнародні культурні зв’язки.

Проте політичні і економічні реформи, які проводяться в країні, мають для сфери культури і мистецтв також і певні негативні наслідки. Нова модель культурної політики держави формувалася в умовах економіки, що являла собою такий тип господарського механізму, який поєднував у собі ринкові і планові начала, приватну і суспільну власність на фактори виробництва, капіталізований і соціалізований сектори народногосподарського комплексу тощо.

За таких умов регуляторами економічних відносин в соціальнокультурній сфері стали виступати не тільки держава, але і ринок.

Сьогодні соціальні і економічні аспекти діяльності організацій СКС перебувають в стані нестабільності і незбалансованості. Ті організації, для яких соціально-культурна значущість виконуваних функцій як завжди залишалась головною, неминуче опинилися в більш складному фінансовому стані, ніж ті, в діяльності яких переважало розуміння економічної вигоди.

3.3. Класифікація суб’єктів підприємницької діяльності (закладів та організацій) СКС

За класифікацію Е. Діскіна існують 18 видів закладів, які здійснюють виробництво і реалізацію продуктів, а також три види підприємств, що приймають участь у створенні матеріально-технічної бази культури:

1) культурно-освітні заклади (клуби, бібліотеки, музеї, парки, зоопарки, центри дозвілля);

2) виставкові зали;

3) театрально-видовищні організації (театри, концертні організації, цирки);

4) навчальні заклади позашкільного естетичного навчання (дитячі музичні, художні школи, школи мистецтв, хореографічні школи);

5) вищі і середні спеціальні навчальні заклади (консерваторії, інститути культури, кінематографії, хореографічні училища);

6) кіномережа (кінотеатри, кіноустановки, відеотеки);

7) бази і контори прокату; кіностудії; видавництва; редакції газет і журналів; підприємства поліграфічної промисловості; заклади книжної торгівлі;

8) телеграфні і інформаційні агентства; редакції радіо і теблебачення; радіо дома; телестудії і телецентри;

9) студії звукозапису; підприємства по виробництву компакт-дисків і компакт-касет.

Крім того, до сфери культури і мистецтва були віднесені:

1) спеціалізовані реставраційні підприємства і майстерні;

2) підприємства по виробництву кіноапаратури, музикальних інструментів, світло–і звукотехніки, атракціонів, спеціалізованого технологічного обладнання для оснащення закладів культури, засобів масової інформації, дозвілля;

3) підприємства народних художніх промислів.

У зв’язку з новими явищами у сфері культури і дозвілля даний перелік можна доповнити слідуючими закладами:

– організації торгівлі і екскурсійного обслуговування;

– нові організації шоу-бізнесу; грального бізнесу; модельні та рекламні агентства тощо.

Не менш важливим є розгляд можливих підходів до класифікації організацій СКС. В основу класифікації можуть бути покладені такі ознаки:

а) форма власності;

б) вид продукту (результат праці);

в) основні напрямки діяльності (функціональна ознака);

г) спосіб господарської діяльності.

Розглянемо більш детально кожну із наведених вище ознак:

а) класифікація за формами власності

До недавнього часу культурно-освітні заклади відносились до різних власників і відомств. Наприклад, розрізнялися державні будинки і палаци піонерів, державні, профспілкові і колгоспні клуби, бібліотеки, палаци і будинки культури. Деякі культурно-дозвільні заклади були власністю КПРС, ВЛКСМ, різних профспілкових організацій.

Сьогодні зруйнована державна монополія практично на всі види соціально-культурної діяльності; профспілки та інші громадські організації втратили контроль над більшістю підвідомчих їм закладів, частина з них стали власністю місцевих органів влади, частина була приватизована.

Одночасно в СКС спостерігається поява організацій, які мають приватну або змішану форму власності (казино, нічні клуби, туристичні, рекламні, модельні, журнальні агентства).

Отже, за формою власності заклади СКС нині класифікуються:

- власність держави – державні;
- муніципальна власність – муніципальні;
- приватна власність юридичних і фізичних осіб – приватні.

б) класифікація за видом продукту

За даною ознакою виділяють заклади СКС, що:

а) виробляють матеріальні продукти;

б) надають матеріальні послуги;

в) надають послуги, які мають можливий матеріальний (в тому числі фінансовий) результат;

г)о надають переважно нематеріальні послуги;

д) здійснюють переважно торгівлю предметами і засобами культури.

До групи “а” слід віднести фірми по виробництву компакт-дисків і компакт-касет: художні студії і майстерні, фабрики народних промислів і сувенірів, типографії, кіностудії, а також майстерні по виробництву театрального реквізиту та декорацій, кіно–і відеоапаратури, музикальних інструментів, грального автоматів тощо.

До групи “б” можна віднести спеціалізовані реставраційні підприємства і майстерні; студії аудіо–і відеозапису, фотостудії.

Група “в” включає в себе всі організації грального бізнесу: казино, тоталізатори, зали більярда, грального автоматів і комп’ютерних ігор.

Група “г” достатньо багатогранна. В ній можна виділити три підгрупи в залежності від таких видів нематеріальних послуг: культурних, освітніх і інформаційних.

До *першої підгрупи* відносяться: театри, музеї, філармонії, виставкові зали, клуби, центри дозвілля.

До *другої* – позашкільні навчальні заклади естетичного виховання, середні спеціальні і вищі навчальні заклади.

До *третьої* – бібліотеки, архіви, рекламні і інформаційні агентства.

До *групи* "д" слід включати художні салони і магазини, антикварні магазини і лавки; магазини по продажу музичних інструментів, дисків і касет; книжної торгівлі тощо.

Всі вищенаведені підгрупи досить мобільні і можуть переходити одна в одну.

в) класифікація за цільовим напрямком діяльності

Функціональна ознака надзвичайно важлива і стосується, в основному, галузі нематеріальних послуг.

Всі напрямки соціально-культурної діяльності можна виділити у дві групи: 1) культурне просвітництво і художня творчість; 2) відпочинок і розваги.

Під *культурним просвітництвом* розуміється діяльність архівів, бібліотек, лекторіїв, освітня діяльність різних спеціальних навчальних закладів, відповідна клубна робота, деякі види пізнавального туризму.

Художня творчість – це діяльність закладів мистецтв (театрів, концертних організацій, філармоній, цирків), творчу діяльність профспілкових художників, скульпторів, майстрів художніх народних промислів, любительська творчість (дітей, підлітків, дорослих) тощо.

В свою чергу переважно відпочинком і розвагами населення займаються організації шоу-бізнесу, грального і ігрового бізнесу та інші дозвільні заклади.

г) класифікація за способом господарської діяльності

Дана ознака в класифікації закладів СКС надзвичайно важлива для розуміння певних відмін в економічному механізмі, специфіки їх фінансово-господарської діяльності, які зумовлені пріоритетом економічного або змістовного аспектів.

3.4. Продукт організацій СКС

Ринок кінцевих продуктів і послуг є найважливішою складовою ринкової економіки. Саме тут бажання споживача придбати певні продукти зустрічаються (можуть співпасти, а можуть і не співпасти) з зацікавленістю виробників їх продавати, тобто попит на товари і послуги з боку споживачів зустрічаються з пропозицією товарів і послуг з боку виробників.

СКС в цьому відношенні не є виключенням, проте, спроби автоматичного перенесення загальних принципів розвитку ринкових відносин на специфічну галузь, є надзвичайно небезпечними. Маркетинговий девіз ринку: *"не продавати те, що виробляється, а виробляти те, що продається"* є доцільним для організацій, для яких над усе виступає економічний результат. В той же час в даній сфері функціонують організації, соціально-культурна орієнтація яких обмежує ефективність підприємництва, так як деякі види їх діяльності взагалі не можуть розвиватися на основі ринкових регуляторів.

Як уже відмічалося, природа продукту організацій СКС полягає в його здатності задовольняти самі різноманітні культурні потреби людей. Ця властивість зумовлює наявність у продукту певної споживчої вартості. Існувала думка, що мати споживчу вартість для продуктів культурної сфери означає бути "культурною цінністю". До них відносяться:

– культурні потреби "суспільно розвинених людей";

– культурні потреби, задоволення яких є "одним із способів засвоєння людського життя", іншими словами, щоб задоволення не тільки приносило користь, але щоб ця "користь стала людською користю".

Проте, продукт сфери культури може і не одержати суспільного визнання, тобто не бути "культурним благом", але мати при цьому певну споживчу вартість. Споживча вартість продукту виникає в момент появи попиту на нього. Якщо продукт не одержує суспільного визнання, але здатний задовольнити потреби конкретних соціальних груп, він без сумніву має певну споживчу вартість. Вона може мати специфіку і проявлятися по-різному, проте розширення меж вивчення продуктів організацій СКС за межі тільки суспільно значущих приставляється надзвичайно важливим.

Продукти організацій СКС можуть мати як речову (матеріальну) форму, так і виступати у вигляді різноманітних послуг. Оскільки послуги як специфічний продукт переважають в даній сфері, доцільно розпочати саме з них.

Послуга, як правило, не має матеріальної форми, процес її *виробництва і споживання* співпадає в часі. Так, наприклад, екскурсійна послуга існує тільки в момент, коли екскурсовод проводить екскурсію, а екскурсанти слухають; послуги дискотеки надаються, поки лунає музика і відвідувачі танцюють тощо.

Послуга як продукт має ряд особливостей – її не можна запасати (екскурсію, концерт, спектакль неможливо зберігати на складі), неможливо переміщати (спектакль зіграний на різних сценах і різними акторами є кожен раз окремим продуктом).

Послуга в СКС може носити і матеріальний характер (реставрація, відео і аудіо запис тощо) і відрізняється від нематеріальної тим, що *час виробництва і споживання не співпадають*, але всі інші відмітні характеристики послуги властиві і матеріальній її формі.

Нематеріальні послуги за своїми функціональними особливостями можна розділити на дві групи: а) які виконують безпосередню культурну функцію і б) функцію "передатного механізму". Доцільність подібного підходу до класифікації нематеріальних послуг зумовлена, *по-перше*, їх нерівноцінністю культурного значення в очах суспільства і конкретних споживачів (можна припустити, що для послуг першої групи вона незрівнянно вище і відповідно повинна вище оцінюватися). *По-друге*, різною мірою кваліфікації і майстерності кадрів, які їх надають (для другої групи послуг спеціальна тривала підготовка вимагається далеко не завжди).

До першої групи слід віднести послуги, які надаються акторами, читцями, музикантами, співаками під час показу концертів, шоу, спектаклів, проведення лекцій, екскурсій. Сюди ж відноситься надання послуг диригентів, балетмейстерів, хормейстерів, режисерів, педагогів тощо.

Друга група послуг включає в себе видачу книг у бібліотеках, показ фільмів у кінотеатрах, послуги по прокату відеокасет, сценічних костюмів і реквізиту. До даної групи можна віднести послуги по продажі предметів художньої творчості: картин, скульптур, іншого антикваріату, виробів народних промислів і сувенірів, книг, тощо.

Не менш важливою є класифікація матеріального продукту, який створюється галузями соціально-культурної сфери. Матеріальний продукт складає невелику частину від продукту, який виробляється підприємствами СКС. він носить речовий характер і може зберігати свої споживчі властивості достатньо тривалий час .

Матеріальний продукт неоднозначний і по своєму функціональному призначенню ділиться на засоби і предмети культури. За функціональною ознакою предмети культури це:

– предмети, які мають самостійну культурну цінність;

– предмети – "посередники", значення яких залежить від того, носієм якої культурної інформації вони є.

До першої групи, зокрема, слід віднести картини, скульптури, вироби народних промислів тощо.

До другої – компакт-диски, аудіо – і відеокасети тощо.

Продукти галузей СКС можуть обумовлювати один одного: споживчий ефект одного продукту (наприклад, романа) може викликати необхідність іншого продукту (екранізації) і навпаки: поява домашнього відео,

відео-прокату значно скоротила потреби населення у відвідуванні кінотеатрів.

Характер продукту галузей СКС здебільшого унікальний. З одного боку, якщо функції об'єктів культурних потреб однакові або подібні, то появляється можливість не тільки їх взаємозаміни, але і певної конкуренції.

З іншого боку, кожен окремий продукт із складу предметів і послуг культури має декілька специфічних споживчих властивостей, що його буває складно замінити іншим (наприклад, у випадку, якщо споживачеві слід придбати конкретний твір, конкретного автора або виконавця, подивитися певний фільм або спектакль).

Розвиток ринкових відносин в СКС зокрема обумовлює необхідність розмежування продуктів на комерційні і некомерційні. В основу такого розмежування можна покласти міру їх соціальної значущості для суспільства, або окремих громадян.

Комерційний продукт в значній мірі направлений на задоволення негайних потреб населення, обумовлений високим конкурентним попитом і перебуває під сильним впливом людини. Приймаючи рішення про його виробництво, організація СКС керується, в першу чергу, міркуванням одержати прибуток, встановити на нього максимально високі ціни.

На відміну від комерційного, *некомерційний продукт* орієнтований на задоволення високих духовних потреб населення.

Необхідність у розрізнянні продукту галузей СКС на комерційний і некомерційний – важлива передумова для визначення міри і форм державного регулювання процесами їх виробництва.

Певна унікальність і в той же час взаємозалежність продуктів організацій СКС зумовлює специфіку їх виробництва і реалізації. Специфіка ця полягає, в першу чергу, у наступному: їх реалізація можлива тільки при наявності у населення вільного часу, духовних запитів і фінансових можливостей.

Можна передбачити, що для мешканців великих міст, навіть при наявності відповідних потреб, нечітка робота громадянського транспорту, криміногенна обстановка, порою домінує при вирішенні питання про відвідування вечірніх заходів різних закладів культури та мистецтва.. Для сфери туризму має значення наявність вільного часу і платоспроможність населення.

Крім того, культурні потреби (а відповідно, і попит на них), перебувають під жорсткою увагою такого суспільно-культурного явища як мода. Мода впливає на виробництво і реалізацію продукту туристичних фірм, видавництв, підприємств шоу-бізнесу.

В ієрархії людських потреб художньо-естетичні потреби у частини населення займають далеко не перше місце. Поки кар'єра і добробут індивіда майже не залежать від рівня його естетичного виховання.

Розглядаючи продукт СКС неможливо не зупинитися на механізмі ціноутворення. Кожний продукт СКС має свою соціальну групу споживачів, і чим вище рівень культурних потреб цих груп, тим вищою повинна бути якість запропонованого продукту. При цьому ціна на якісний продукт далеко не завжди висока.

Саме платоспроможність певної соціальної групи буде впливати не тільки на якість виробленого продукту, але і на його ціну (не завжди пов'язану з якістю).

В залежності від призначення продукту розрізняють пільгові, самоокупні, комерційні ціни. Пільгові і самоокупні ціни встановлюють некомерційні підприємства, які ставлять перед собою соціальні цілі – задоволення і формування культурних потреб широких верств населення. Політика ціноутворення музеїв, більшості театрів, філармоній зв'язана з необхідністю максимізації доступу до продукту їх діяльності. Основним джерелом надходження засобів для таких закладів виступає бюджетне (цілове) фінансування різних рівнів, або з інших побічних джерел (меценатів, спонсорів, різних фондів тощо).

Зовсім по іншому формується ціна на продукт комерційних підприємств СКС, метою діяльності яких є максимальне вилучення прибутку. Саме тому визначальне значення для них – у формуванні ціни – має споживчий попит.

Якщо ж продукт не є унікальним, то в цьому випадку при формуванні ціни, як правило, враховують рівень конкуренції, витрати виробництва, тобто дотримуються звичайних маркетингових вимог. Але і в цьому випадку ціна може бути завищеною або заниженою в залежності від цілей виробника продукту.

Особливе значення для закладів СКС має її інфраструктура, яка забезпечує можливість виробництва продукту. В свою чергу підприємства інфраструктури виробляють власні послуги і продукти, які і до нинішнього часу недостатньо вивчені.

3.5. Вторинний продукт і вторинні ринки

Дослідження видів продуктів організацій СКС може здійснюватися ще в одному, на наш погляд, надзвичайно перспективному напрямку: *поділ продукту на основні і вторинні*.

До *основного* відноситься продукт діяльності організацій СКС, який відповідає їх соціально-культурному профілю. Кожна організація СКС випускає конкретні продукти і послуги, які є для неї основними. Так, для

театрів основним продуктом є створення спектаклів, для музеїв – експозицій, для кіностудій – кінокартини, для шоу-бізнесу – концертів, для видавництв – книг тощо.

Основний продукт може мати матеріальну форму, бути комерційним і некомерційним.

В той же час, виробляючи основний продукт, організації СКС можуть займатися виготовленням вторинних продуктів. Під *виготовленням вторинних продуктів* розуміється процес відозміни основного продукту, коли не відбувається руйнування його цілісності або соціально-культурної значущості. Дане уточнення досить важливе: деякі види послуг діяльності закладів СКС (організація буфетів, кафе, ресторанів, платних автостоянок тощо) не відносяться, суворо кажучи, а ні до основного, а ні до вторинного продукту, так як не мають соціально-культурного значення.

Вторинний продукт не є основною метою діяльності організацій закладів СКС, а покликаний вирішувати наступні завдання:

– збільшення доходності підприємств;

– розширення каналів реалізації основного продукту;

– підвищення значущості, іміджу підприємства;

– виконання функції просування основного продукту.

В комерційних підприємствах вторинні продукти і їх ринки використовуються досить широко. Так, в кінематографі вторинним продуктом є показ фільмів на телестудії, запис на відеокасети. В той же час вторинним продуктом можуть бути футболки, кепки, пластикові та поліетиленові місткості із символікою фільму.

Вторинні продукти, як збільшення доходу і реклами основного продукту, можуть вироблятися і збуватися як комерційними, так і некомерційними закладами (не обов’язково СКС).

У музеїв – вивіз експозицій в інші регіони або країни є вторинним ринком, як і організація виставок із інших музеїв. Буклети, картки, слайди, фільми, відеофільми з експозицій, різні методичні та ілюстративні матеріали для навчальних програм освітніх закладів є вторинним продуктом .

Для театрів – різного роду гастролі, показ спектаклів по телебаченню – вторинні ринки. Відеокасети з кращими спектаклями, аудіозаписи музики і пісень до спектаклю, буклети, фото провідних акторів – вторинний продукт.

Вторинний продукт може створюватися тільки для певного сегменту ринку, а рішення про його виробництво – прийматися тільки після попереднього дослідження насиченості ринку.

Думаємо, що нині практично всі некомерційні організації СКС можуть стати підприємствами зі змішаним типом господарювання. Залишаючись по суті некомерційними, вони можуть одержувати доходи від реалізації основного продукту на вторинному ринку і від виробництва вто-

ринного продукту направляти засоби на виконання головних задач своїх організацій.

Розвиваючи вторинні ринки і створюючи вторинний продукт, вони одержують можливість не тільки збільшити надходження в статтю доходів від підприємницької діяльності, але і підвищити імідж закладу СКС.

Очевидно, що виробництво вторинного продукту у більшості випадків вимагає значних капіталовкладень. Їх пошук, на наш погляд, може здійснюватись за різними напрямками.

По-перше, шляхом продажу ліцензії на виробництво будь-якого із своїх продуктів іншому підприємству і одержання комісійних сум від його реалізації. В цьому випадку організація СКС хоч і втрачає "авторське право" на вторинний продукт, проте може отримати додаткові кошти, наприклад, для розширення вторинних ринків свого основного продукту. По-друге, шляхом залучення інвесторів до виробництва спільного комерційного продукту (наприклад, космічний туризм). В цьому випадку розробка бізнес-плану виробництва і реалізації вторинного продукту допоможе переконати інвестора у доцільності подібного проекту.

Для закладів культури та мистецтв джерелом фінансування виробництва вторинного продукту можуть стати також засоби міжнародних фондів.

На жаль, соціально-економічна значущість вторинних продуктів не усвідомлена поки що ні організаціями СКС, ні вченими, а ні самими споживачами. В той же час, розподіл продукту організацій СКС на основний і вторинний необхідний, для визначення перспектив їх розвитку.

Думаємо, що головною передумовою розвитку вторинних продуктів у соціально-культурній сфері України є усвідомлення їх менеджерами того, що наша сучасна держава не може сьогодні виділити необхідні засоби, як би вона не хотіла, які б соціальні програми не розробляла, і що для її збереження необхідно навчитися заробляти гроші самостійно.

3.6. Формування фінансових ресурсів організацій СКС

Ресурсне забезпечення – основа успішної діяльності будь-якої організації. Проте для закладів СКС даний фактор відіграє іноді визначальну роль, оскільки зв'язаний із мірою задоволення культурних потреб населення.

В складі ресурсного забезпечення діяльності організацій розрізняють матеріальні, трудові і фінансові ресурси. Для підприємств СКС ці складові є однаково визначальними. Матеріальні, трудові і фінансові ресурси, які входять у класичний для економіки перелік, мають стосовно до специфіки СКС цілий ряд особливостей в трактуванні і розумінні. На цих особливостях слід зупинитися детальніше.

Під *матеріальними* ресурсами розуміється вся сукупність знарядь і предметів праці, які мають матеріальну природу і необхідні для досягнення поставлених цілей діяльності підприємства. В організацій СКС для створення і реалізації їхніх продуктів необхідні будівлі, споруди, обладнання, а також різноманітні виробничі і ін формаційні засоби культури.

Підприємства і заклади СКС володіють "десятками тисяч пам'ятників історії, культури і архітектури, музейними предметами, які здебільшого є унікальними за своєю соціально-культурною значущістю, але в силу недостатності наукової розробки проблем їх ресурсного забезпечення, дані цінності здебільшого не мають економічної оцінки".

Руйнування планово-розподільчих відносин в СКС створило значні труднощі у проблемі забезпечення державних закладів необхідними їм технікою, обладнанням, матеріалами. Якщо раніше матеріально-технічне постачання закладів СКС активно регулювалося державою, здійснювалося централізовано у відповідності до існуючих нормативів за рахунок бюджетних засобів, то нині тягар основних витрат по придбанню матеріальних ресурсів, по суті справи, покладено на самі заклади. Як наслідок – багато з них недостатньо укомплектовані необхідним обладнанням, професійними кадрами іншими ресурсами, що приводить до зниження якості наданих ними послуг.

Сьогодні найактуальнішою є проблема впливу професійної компетентності працівників на якість наданих організаціями СКС послуг. Дійсно, більшість випускників спеціальних навчальних закладів, професійно підготовлених до роботи у сфері культури, зайняті в інших галузях народного господарства, а на їх місці працюють менш професійно підготовлені люди.

Як свідчить практика, деякі традиційні професії (бібліотекарі, культорганізатори, кіномеханіки, керівники художньої самодіяльності тощо) менше затребувані. В той же час у туризмі, шоу-бізнесі працюють люди, як правило, які не мають спеціальної освіти і навичок. Зокрема, слід зазначити й те, що більшість випускників вузів системи культури не здатні працювати в культурно-дозвільних закладах нового типу, оскільки їх не навчили працювати з великою кількістю людей, необхідністю підготовки спеціалістів-кураторів дозвілля тематичних напрямків (які можуть розробляти, наприклад, програми для організації дозвілля бізнесменів).

В умовах становлення ринкових механізмів регулювання економіки України особливе значення для організацій СКС набувають фінансові ресурси. Фінансові ресурси і право на їх використання дає змогу закладам культури організовувати соціально-культурну діяльність, придбавати матеріальні ресурси, розраховуватися із власними працівниками та сторонніми організаціями за своїми зобов'язаннями. Фінансові засоби некомер-

ційних організацій СКС відрізняються безліччю джерел формування, їх структура і межі застосування залежать від цілого ряду факторів.

Економічні реформи в соціально-культурній сфері розвивалися в основному у двох напрямках. Ряд державних підприємств переводилися на рейки регульованого ринку з мінімальним державним втручанням в їх діяльність (наприклад, кінематограф, цирки), в інших розвивалися принципи змішаного фінансування, коли бюджетні асигнування доповнювалися надходженнями від платних послуг.

Основними джерелами формування фінансових ресурсів організацій соціально-культурної сфери в даний час є:

а) бюджетні та інші надходження від замовників;

б) доходи від платних форм діяльності;

в) платежі від надання послуг за договорами з юридичними і фізичними особами;

г) добровільні пожертвування, субсидії, засоби, одержані у складчину;

д) кредити банків та інші доходи і надходження засобів із перелічених джерел.

Розглянемо можливі надходження засобів із перелічених джерел:

а) бюджетні асигнування

Надходження із бюджетів різних рівнів завжди були традиційним джерелом фінансування соціального розвитку державних закладів культури, оплати праці їх працівників.

У відповідності до "Положення про основи господарської діяльності і фінансування організацій культури та мистецтва" бюджетні засоби повинні направлятися на наступні цілі:

– заробітна плата працівників закладів СКС (спеціалістів, творчого, управлінського, виробничого і допоміжного персоналу), як тих, що перебувають у штаті, так і залучених за договорами, в тому числі виплати гонорарів авторам;

– господарське утримання приміщень, будинків, включаючи видатки на комунальні послуги, освітлення, опалення, поточний ремонт тощо;

– комплектування бібліотечних фондів, поповнення музейних колекцій, науково-методичну діяльність;

– матеріальне забезпечення художнього втілення творчих задумів (створення нових вистав, показів, підготовку концертних програм, виставок) і підтримку в робочому стані матеріального оформлення вистав, художніх експозицій;

– проведення капітального ремонту; реставраційні роботи;

– оснащення закладів культури і мистецтва технічними засобами і обладнанням.

Наведені в додатку 2 дані свідчать, що витрати державного бюджету на культуру і мистецтво, в реальному виразі мають тенденцію до скорочення, а їх питома вага у валовому внутрішньому продукті (ВВП) протягом всього досліджуваного періоду надзвичайно мала.

б) доходи від платних форм культурної діяльності.

Традиційно виділяють такі групи освітніх, інформаційних і культурних послуг, які можуть надаватися споживачу за плату:

– платні заняття в студіях, класах, гуртках, секціях, колективах художньої самодіяльності, технічної творчості, фізичної культури;

– лекції і консультації, тематичні свята, вечори відпочинку і танців, дискотеки, концерти і спектаклі, екскурсії, виставки-продажі тощо;

– послуги обслуговуючого плану: налагодження і прокат інструментів, реквізиту, інвентарю, спорядження, обладнання і апаратури;

– кіно-фото- і відеообслуговування, користування атракціонами, гральними автоматами, тирами, тренажерами, майстернями;

– послуги з інформаційного обслуговування: фото-і ксерокопіювання, мікрофільмування матеріалів і документів із бібліотечних, музейних та інших фондів, послуги Інтернету.

Сьогодні розмір доходів від платних форм культурної діяльності закладів СКС залежить від таких факторів:

– соціально-культурного призначення послуг;

– міри їх затребуваності конкретними споживачами;

– цінової політики, що передбачає пріоритет комерційних або некомерційних видів діяльності;

– рівня професіоналізму менеджерів;

– загальної економічної ситуації в країні і, як наслідок, від рівня платоспроможності населення.

Підвищений попит на певні послуги закладів культури дає змогу їм встановлювати високі ціни і компенсувати не тільки понесені при цьому витрати, але й одержувати значний прибуток. Наприклад, в даний час стійким попитом користуються послуги, які мають для споживача можливий економічний результат (казино, тоталізатори, гральні автомати, лотереї) і послуги розважального характеру (шоу-програми, нічні дискотеки, стриптиз-шоу тощо).

Для некомерційних організацій визначальною передумовою при формуванні ціни їхнього продукту є соціальна політика забезпечення доступності широких верств населення до культурних благ. В той же час, як показала практика діяльності закладів культури та мистецтв м. Києва, інфляційні процеси і ріст поточних витрат спонукають некомерційні організації культури підвищувати ціни на послуги, незважаючи на значне зниження їх попиту.

3.7. Маржинальний підхід у фінансовому плануванні роботи організацій СКС

Працюючи в умовах самофінансування (повного або часткового), організації СКС вимушені співставляти свої витрати із очікуваними доходами, прогнозувати прибуток (чистий доход) з врахуванням еластичності попиту, визначати пріоритетні орієнтири напрямку діяльності.

Розрахунок беззбиткової діяльності – важливий елемент економмічної стратегії будь-якого підприємства. Розглянемо методику розрахунку беззбитковості функціонування організації, визначимо можливість і необхідність її застосування для підприємств соціально-культурної сфери.

Як відомо, витрати будь-якого підприємства можна розділити на постійні і змінні. *Постійні витрати* – це витрати, які залишаються відносно постійними протягом певного періоду і не змінюються у зв'язку з коливанням обсягу виробництва або ділової активності підприємства. *Змінні витрати* – витрати, які змінюються пропорційно обсягу виробництва.

Рівень беззбитковості роботи підприємства – це рівень його ділової активності, за якою загальний доход рівний сукупним витратам (перевищення вартості продаж над загальними змінними витратами співпадає з загальними постійними витратами). Для підприємства визначити точку беззбитковості означає розрахувати ту мінімальну кількість продукції і послуг, яку слід виробити і реалізувати для покриття своїх постійних витрат.

Визначення точки беззбитковості вимагає розрахунку маржі (контрибуції). *Маржа* – це різниця між доходами від продаж і змінними витратами. Маржа, розрахована на одиницю продукції, визначається як різниця між її ціною і змінними затратами. При цьому свій економічний зміст маржа змінює таким чином: до проходження критичної точки (точки беззбитковості) вона буде означати частину доходів підприємства, яка йде на відшкодування постійних витрат, після проходження цієї точки – прибуток.

Таким чином, на підприємстві можна відносно точно визначити не тільки обсяг виробництва і реалізації, яка необхідна для забезпечення його беззбитковості, прогнозувати зміну прибутку при змінах обсягу виробництва і ділової активності, але і проводити порівняльний аналіз проектів, віддаючи перевагу більш рентабельному.

Розглянемо методику розрахунку точки беззбитковості на конкретному прикладі, табл.29 .

На основі наведених даних необхідно визначити:

1.Точку беззбитковості виробництва.

2. Прибуток за даним обсягом виробництва і у випадку його збільшення до 15 тис. одиниць на місяць.

3. Кількість виробів, яку необхідно реалізувати для одержання прибутку у розмірі 9,0 тис. грн.

Для розрахунку точки беззбитковості:

а) визначаємо постійні витрати фірми; вони складаються із витрат по оренді обладнання 19200 грн. (1,6Х12000), оплати праці управлінського персоналу – 18000 грн. (12000Х1,5), реклами – 24000 (120002) і електроенергії, яка витрачається на освітлення приміщень – 3000 грн. (12000Х0,25);

б) визначаємо маржу на одиницю виробу: за умови, що його ціна – 35 грн. мінус змінні витрати (матеріали, оплата праці працівників, витрати на електроенергію, яка використана у процесі виробництва, комісійні) – 19 грн. Таким чином, виходячи з того, що маржа становитиме 16 грн. (35 – 19), а постійні витрати 64200 грн., визначимо точку беззбитковості.

Таблиця 29

Вихідні дані для розрахунків беззбитковості виробництва і реалізації аудіо-касет на місяць

Показник	Одиниця вим.	Обсяг
Кількість вироблених і реалізованих касет	тис. шт.	12.0
Виручка від реалізації, всього	тис. грн.	420.0
те ж одиниці продукції	грн.	35.0
Затрати на виробництво, всього	тис. грн.	300.0
те ж на одиницю продукції, всього	грн.	25.0
в тому числі: – оплата праці робітників з нарахуваннями	грн.	11.0
– матеріали	грн.	5.0
– оренда обладнання	грн.	1.6
– оплата праці управлінського персоналу	грн.	1.5
– витрати на електроенергію	грн.	2.5
з них на: – освітлення приміщення (10%)	грн.	0.25
– виробництво (90%)	грн.	2.25
Витрати на реалізацію (комісійні)	грн.	0.75
Витрати на рекламу	грн.	2.0.
Інші витрати	грн.	0.65

Точка беззбитковості: 64200 : 16 = 4012.5 од. ≈ 4000 касет. Розрахунок показав, щоб забезпечити беззбитковість роботи, фірма повинна реалізувати щомісячно не менше 4013 касет.

Для визначення прибутку при виробництві і реалізації 12000 одиниць виробів:

а) визначимо маржу: 35 – 19 (16 грн.);

б) визначаємо кількість виробів, яку фірма реалізує зверх точки беззбитковості :12000 – 4012.5 = 7987.5 одиниць.;

в) визначаємо величину прибутку, оскільки відомо, що після проходження точки беззбитковості маржа показує прибуток від реалізації кожної одиниці продукції, помноживши пункт а) на пункт б), одержимо прибуток в сумі 127800 грн. (7987.5Х16);

Для того, щоб визначити, як зміниться прибуток, якщо фірма збільшить обсяг виробництва і реалізації виробів до 15000 одиниць:

а) визначаємо додатковий прибуток від 3000 одиниць продукції:

16 Х 3000 = 48000 тис. грн.;

б) визначаємо очікуваний прибуток від реалізації 15000 одиниць продукції:

127800 + 48000 = 175800 грн.

І, насамкінець, для розрахунку обсягу реалізації виробів для одержання прибутку 90000 грн. слід:

а) визначити кількість додаткових виробів, які необхідно реалізувати для одержання прибутку в сумі 90000 грн.:

90000 : 16 = 5625 од.;

б) визначаємо загальний обсяг необхідної реалізації:

7987.5 (обов'язкових) + 5625 (додаткових) = 13612.5 од.≈13613 касет.

За допомогою викладеної методики можна також одержати відповідь на достатньо важливе для більшості організацій і закладів соціально-культурної сфери питання: якій продукції віддати перевагу.

Наприклад, організація може виробляти два види продукції А і Б (табл.30).

Таблиця 30

Необхідні дані для визначення точки беззбитковості

Показники	Вид продукції	
	А	Б
Прогнозована ціна одиниці продукції, грн.	26	70
Змінні витрати на одиницю продукції, грн.– всього	20	38
В тому числі: оплата праці	15	30
матеріали	5	8
Постійні витрати на випуск продукції, тис. грн.	150	250
Очікуваний обсяг продаж, одиниць.	25000	10000

Для проведення порівняльного аналізу проектів, необхідно визначити точку беззбитковості і маржу для кожного виду продукції:

А = 26 – (15 + 5) = 6 грн.

Маржа продукції — Б = 70 – (30 + 8) = 32 грн.

Точка беззбитковості продукції — А = 25000 (150000 : 6) одиниць

Точка беззбитковості продукції — Б = 7812.5 (250000 : 32) одиниць

Порівнюючи точки беззбитковості із очікуваним обсягом продаж, можна зробити такий висновок: при існуючому плані реалізації перевагу слід віддати виробництву продукції Б, оскільки достатньо реалізувати 7813 виробів, щоб покрити постійні витрати фірми. Реалізація решти 2187 виробів дасть змогу одержати прибуток у розмірі 83106 грн. (38Х2187).

Що ж стосується продукції А, то точка беззбитковості співпадає з планом реалізації. Це означає, що доходи від продажу продукції виду А відшкодують витрати, але не зможуть приносити прибутки.

Розглянута методика може бути придатною в першу чергу для підприємств соціально-культурної сфери, які виробляють матеріальний продукт (наприклад, фірми по виробництву музикальних інструментів, книжкові і журнальні видавництва, сувенірне виробництво, студії звукозапису тощо). Проте і організації, які зайняті наданням послуг, також можуть використовувати подібного роду розрахунки для фінансового планування своєї діяльності.

Для комерційних підприємств соціально-культурної сфери (тур фірми, казино, приватні клуби, кінотеатри тощо) розрахунок рівня беззбитковості при організації кінопрокату, концертів, дискотек – важливий момент при визначенні їхніх доходів. Наприклад, власники кінотеатрів, розрахувавши точку беззбитковості, можуть визначити мінімальну кількість сеансів, необхідну для покриття витрат по придбанню права показу конкретного фільму та інших постійних витрат (маржа в цьому випадку буде розраховуватися як різниця між очікуваним валовим збором від одного сеансу і змінними витратами). В той же час розрахунок беззбитковості можливий і для визначення оптимальної величини валового збору від одного сеансу (маржа = ціна білета – змінні витрати на одного глядача).

Для туристичних фірм розрахунок точки беззбитковості дає змогу визначити кількість путівок , які реалізуються на конкретний тур. У випадку, якщо точка беззбитковості виявиться набагато вище, ніж реальний обсяг продаж, необхідно буде корегувати або ціну туру, або структуру витрат. Для фірми, яка займається організацією гастролей, визначення точки беззбитковості дозволяє скласти оптимальний графік гастролей тощо.

Перераховані приклади відносяться до комерційних організацій, в яких обсяги реалізації послуг відносно великі.. У випадку надання одиничних послуг (наприклад, проведення зустрічі Нового року, фінал конкурсу

“Міс Україна”тощо) розрахунок рівня беззбитковості досить простий, так як матимуть місце тільки постійні витрати. Маржа, розрахована як різниця між очікуваними доходами (валовим збором) і витратами, буде означати прибуток.

Не менш важливими приставляються проблеми беззбитковості роботи некомерційних підприємств СКС. Для театрів, музеїв, бібліотек розрахунок рівня беззбитковості дає змогу більш раціонально використовувати асигнування із бюджету, інші інвестиції, здійснювати розумну цінову політику, що зробить їхню роботу економічно стабільною.

Отже, діяльність підприємств і закладів СКС вимагає наявності матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. З економічної точки зору діяльність підприємств перш за все повинна характеризуватися фінансовими ресурсами. Джерелами їх формування виступають: для комерційних організацій – власні доходи і банківські кредити; для некомерційних – бюджетні асигнування, доходи від платних форм соціокультурної діяльності, соціально-творчі замовлення, надходження від фізичних і юридичних осіб, а також доходи від підприємницької діяльності.

До особливостей фінансового планування діяльності організацій СКС відносяться: пріоритет короткострокового планування, багаторівневий характер планування. Комерційні і некомерційні організації вимагають різного підходу до процедури складання своїх бізнес-планів, зокрема фінансових планів.

Діяльність організацій СКС у ринкових відносинах зумовлена ужорсточенням вимог до економічних результатів. Саме з цією метою і доцільно використовувати маржинальний метод фінансового планування.

3.8. Необхідність державного регулювання розвитку культури та мистецтв

На порозі XXI століття стає очевидним, що світова культура як духовна основа людського життя не менш, ніж моральні, етичні цінності, зазнає серйозної кризи. Економічний прагматизм, витіснення гуманітарного начала із суспільного життя, перетворилися у повсякденну практику і політику.

Нинішні умови демонструють зростаючу загрозу для світових національних культур, яка виходить перш за все від комерціалізації культурних процесів, спекулятивного пристосування культури для величезних мас споживачів за допомогою новітніх технологій.

Слід констатувати, що нездатність багатьох закладів дозвілля одержувати доходи від платних послуг і підприємницької діяльності суперечить розповсюдженій думці про їх невисокі комерційні можливості.

Учасники парламентських слухань: “Українська культура : стан та перспектива розвитку”, які відбулися 11 грудня 2002 р., обговорили питання реалізації державної політики в галузі культури, визначили, що стан розвитку культури в Україні та її державна підтримка є незадовільними. Це не відповідає прагненням і можливостям незалежної держави, яка декларує свої наміри щодо створення суспільства загального добробуту.

Таким чином, кризова ситуація в культурі і мистецтві в даний час характеризується:

– зниженням потреб у традиційних видах мистецтва, певною втратою інтересу до вітчизняної культури;

– збільшенням потреби у продукції масової культури різних жанрів: літератури, кіно, музики, видовищних видів діяльності.

Більшість спеціалістів (філософи, культурологи) зв’язують дані тенденції із входженням України у ринок, а зниження культурного рівня населення намагаються роз’яснити агресивною рекламою західних товарів і західного образу життя в цілому. Подібні точки зору справедливі тільки почасти.

Ринок сприяв виникненню альтернативних форм соціально-культурної діяльності, нових форм проведення дозвілля, які були відсутніми до перебудови, запропонував нові види культурних продуктів, які користуються стійким попитом на заході. При цьому продукти масової культури, привнесені із заходу, в очах багатьох українців, особливо молоді мали притягуючу силу, оскільки відрізнялися, новизною, яскравістю простого сприймання, видовищністю. Зрозуміло, що вини “ринкових відносин” в тому, що значна частина молоді і підлітків потяглися саме до масової, а не елітарної культури, немає.

Розширення “культурного асортименту” відбувалося не тільки за рахунок виникнення і поширення масової культури.

Головна причина даного явища полягає в тім, що деякі види вітчизняних продуктів сфери культури і мистецтва не змогли витримати конкуренції із продукцією масової культури заходу з тих чи інших причин.

Держава в цих умовах повела себе непослідовно. Декларуючи пріоритет збереження, відродження і розвиток національної української культури законодавчо, вона, по суті справи, потурбувалася тільки про збереження інфраструктури культури шляхом виділення бюджетних засобів на утримання закладів культури і мистецтва (і то не в повному обсязі).

Одним із суттєвих наслідків ринкових реформ в Україні є не тільки реструктуризація цієї сфери, але також і виникнення нових типів організацій культури і дозвілля, які є не державною власністю.

Реформи системи управління закладами СКС привели до послаблення регулюючої ролі Міністерства культури і мистецтв України. Воно втратило монопольне право при вирішенні організаційно-економічних пи-

тань функціонування закладів культури і мистецтва. Сьогодні існують органи управління (комітети, державні служби тощо), які мають рівні права і повноваження міністерства. В результаті при виникненні міжвідомчих конфліктів Міністерство культури і мистецтв, яке формально відповідальне за розробку і реалізацію культурної політики держави, не має можливості координації, оскільки не володіє достатніми адміністративними і територіальними можливостями.

Таким чином, політика управління закладами СКС, яка складається в Україні, з точки зору горизонтальної ієрархії – це політика органів, незалежних один від одного, в різних секторах сфери культури і мистецтва. З точки зору вертикальної ієрархії, - це прагнення центру перекласти відповідальність за утримання цих закладів на регіональні і місцеві органи влади при збереженні існуючі системи концентрації важелів управління і механізмів фінансування на загальнодержавному рівні.

Крім того, економічні результати діяльності закладів СКС не можна розглядати поза впливу її соціокультурної складової. Наприклад, розширення мережі традиційних видів закладів культури і мистецтва сьогодні, із економічної точки зору, недоцільно.

Подальше підвищення цін на білети в театрах, музеях, філармоніях може в деякій мірі підвищити їх доходність, проте зробити їх відвідування для більшості населення недоступними. Зв’язок між тенденціями зниження числа відвідувань і ростом цін на культурні послуги говорять про наявність верств населення із високими культурними запитами, але з низькою платоспроможністю, яка не дає змоги їм користуватися послугами закладів культури і мистецтва в повному обсязі. Наявність потенційних споживачів культурних благ, які не мають фінансових можливостей для задоволення своїх духовних потреб, суперечить конституційним гарантіям загальнодоступності цих благ.

Задача по відродженню і розвитку вітчизняної культури в Україні практично не реалізується, оскільки предметом фінансування є не творча або дослідницька діяльність закладів, не створення конкурентних культурних цінностей, а утримання закладів і їх працівників.

Виявлені причини і ознаки кризової ситуації зумовлюють необхідність докорінного перегляду принципів державного регулювання діяльності організацій культури і мистецтва. При цьому предметом адміністративно-правового і економічного регулювання в сфері культури і мистецтва, на нашу думку, повинні стати:

– соціально-культурна значущість створюваних продуктів, міра їх участі у процесі збереження і розвитку вітчизняної культури в Україні;

– спрямованість вкладення бюджетних засобів, тобто виділення напрямків діяльності організацій культури і мистецтва, які потребують пріоритетної фінансової підтримки;

– структура фінансових ресурсів державних закладів культури і мистецтва: співвідношення (питомої ваги) власних і бюджетних засобів.

3.9. Форми і методи державного регулювання діяльності закладів СКС

Проблема вибору і поєднання форм і методів державного регулювання діяльності закладів культури і мистецтва – одна із найважливіших і дискусійних не тільки в Україні але і для інших країн СНД. Слід при цьому відмітити, що у всіх випадках мова йде не про принципову відмову у необхідності *державного регулювання культурних процесів* в країні, а про його межі і сфери, об'єкти і суб'єкти, форми і методи, про соціальну ангажованість і направленість.

Високорозвинені країни надзвичайно важливу роль відводять регуляторній політиці уряду, в тому числі і в галузі культури та мистецтва.

Уже протягом перших "ста днів" діяльності нового президента США Ф.Д. Рузвельта були закладені основи політики державного втручання у головні галузі економіки – промисловість, сільське господарство, банківську систему. Був також намічений ряд реформ у соціальній сфері. Теоретичною базою цієї політики, яка одержала назву "новий курс", стали ідеї англійського політика і економіста Дж.М. Кейнса, у відповідності до яких капіталізму в період панування монополій необхідне активне державне регулювання економікою.

Проте першим президентом США, який відводив культурі і мистец-тву , літературі і музиці перше місце в житті нації був все таки Дж. Кеннеді: "Стимулювання культурних процесів, в самому широкому розумінні слова, є безперечно функцією нації", – відмічав він. Доречно також згадати слова міністра праці США А. Гольберга, який розглядав мистецтво як нову категорію, що входить у сферу соціальної відпові-дальності американського суспільства. Він зазначав, що державна полі-тика в галузі культури повинна виходити із шести основоположних принципів: 1) суспільна підтримка; 2) приватне патронування на рівні окремих осіб; 3) пожертвування корпорацій; 4) створення професійних союзів федеральних штатів; 5) широка участь в культурному житті федерального уряду.

Державні асигнування на культурні потреби слід виділяти на паритетних засадах з приватним бізнесом.

Отже, в період президентства Дж. Кеннеді особливої уваги приділялося проблемі розподілу відповідальності за культуру нації між державою і приватним бізнесом.

Спеціальний помічник президента в справах мистецтв А.Хекшер прийшов до висновку, що направляючою силою американської нації може бути тільки уряд. "Я ні в якій мірі не сумніваюсь в тому, що існує відпові-

дність між мистецтвом у його сучасних формах, а також прийнятими у суспільстві критеріями і смаками. Таким чином, необхідно надати можливість уряду прийняти такі кроки, щоб встановити дану відповідність на всіх рівнях. Відокремлення мистецтва від життя може обернутися справжнім лихом для нашого суспільства". А. Хекшер вказував, що для США культурне будівництво важливіше польоту на Місяць і що для керівних кіл єдиним способом запобігання вже розпочатої духовної кризи американського суспільства є визнання форми і узгодженості нашої цивілізації. Наше суспільство не є суспільством патронів і меценатів. Це суспільство, в якому достатньо політичних і суспільних, а також цілого ряду інших організацій, які перебувають під безпосереднім урядовим контролем. Отже, підтримка культури і мистецтва повинна здійснюватися тільки за зазначеними вище каналами .

В сучасній економічній літературі до інструментарію державного регулювання прийнято відносити:

1. Адміністративне та правове регулювання.
3. Пряме та непряме економічне регулювання.

Правове регулювання здійснюється в межах цивільного (господарського) законодавства через систему норм і правил.

Адміністративне регулювання здійснюється шляхом ліцензування і квотування, контролю над цінами і доходами, валютними курсами, обліковими відсотками тощо.

Названі методи державного регулювання мають силу наказу і, як правило, не опираються на економічні інтереси і стимули.

Пряме економічне регулювання носить максимально адресний характер і здійснюється у формах безповоротного цільового фінансування секторів, територій і організацій. Цільове фінансування може здійснюватися як у формі прямого субсидування (дотації, допомоги, доплати із спеціальних бюджетних і позабюджетних фондів різних рівнів), так і у формі пільгового кредитування.

Непряме економічне регулювання, як правило, носить автоматичний і безадресний характер і передбачає широке використання важелів кредитно-грошової, податкової, валютної, зовнішньоекономічної (в тому числі і митно-тарифної) політики. Сфера культури і мистецтва так як і будь-яка інша сфера економіки перебуває перед певним впливом адміністративних, правових і економічних методів державного регулювання (табл.31).

3.10. Стимулювання підприємницької діяльності некомерційних організацій культури.

Бюджетний дефіцит, відсутність альтернативних (позабюджетних) джерел фінансової підтримки некомерційних закладів, а також відсут-

ність чітких пріоритетів у розвитку культури і мистецтва зумовлює зниження ефективності їх застосування. В цій ситуації суттєвим доповненням в структурі фінансових ресурсів закладів культури і мистецтв могли б стати доходи від їх підприємницької діяльності.

Сучасна стратегія державного регулювання підприємницької діяльності закладів культури і мистецтв (як правового, так і економічного) повинна на наш погляд, бути націленою вже не стільки на її дозвільний характер, скільки на активне стимулювання.

На жаль, неоднозначна інтерпретація ряду законів конкретними

Таблиця 31

Показники діяльності театрів, музеїв та бібліотек України

Заклади	Роки				
	1985	1990	1995	2000	2001
І. Театри					
Кількість професійних театрів	89	125	136	131	129
в тому числі:					
опери та балету	6	7	7	6	6
драми та музичної комедії	48	82	89	87	85
Кількість відвідувань театрів за рік, млн.	20,7	17,6	8,3	5,7	5,9
В середньому на один театр, тис.	232,6	140,8	61,0	43,5	45,7
ІІ. Музеї					
Кількість музеїв (включаючи філіали)	174	214	314	378	380
Кількість відвідувань музеїв за рік, млн.	32,5	31,8	17,4	16,6	17,1
В середньому на один музей, тис.	186,8	148,6	55,4	43,9	45,0
ІІІ. Бібліотеки					
Кількість масових та універсальних бібліотек, тис.	26,6	25,6	23,8	20,7	20,4
Бібліотечний фонд, млн. примірників	419	419	370	343	339
В середньому на одну бібліотеку, тис. прим.	15,8	16,4	15,5	16,6	16,6

владними структурами; нечіткі, а інколи протиречиві їх формулювання, привели до того, що бажані процеси активізації самостійної фінансово-господарської (в тому числі підприємницької) діяльності державних, муніципальних та інших закладів культури і мистецтв не тільки не сти-

мулюється, але й стримуються, а їх залежність від асигнувань із бюджетів різних рівнів суттєво зросла.

Для активізації підприємницької діяльності закладів культури і мистецтв в першу чергу слід ліквідувати правові тлумачення наступних понять: “платні послуги” (платні форми культурної діяльності) і “підприємницькі види діяльності”, “чистий доход від основних видів культурної діяльності” і “прибуток від підприємницької діяльності” як об’єктів оподаткування. Це необхідно зробити, оскільки на практиці держава в особі різних органів законодавчої і виконавчої влади ці поняття трактуються порізному, входячи інколи у явне протиріччя. Дане твердження може бути підкріплене конкретними прикладами.

Платні форми культурної діяльності (організація концертів, виставок, показ спектаклів, проведення фестивалів, свят, вечорів відпочинку, дискотек, платна курсова і гурткова мережа) і доходи від них включаються в склад єдиного фонду грошових засобів. При цьому сума перевищення доходів над витратами при наданні платних культурних послуг населенню є чистим доходом закладу, залишається у його розпорядженні і податком на прибуток не обкладається.

В той же час платниками податку на прибуток є юридичні особи, які здійснюють підприємницьку діяльність. Отже, у некомерційних організацій культури і мистецтв прибуток створюється лише в тому випадку, якщо вони здійснюють різні види саме підприємницької діяльності. При цьому в Основах законодавства про культуру подається досить чіткий перелік видів діяльності, які стосовно до закладів культури слід вважати підприємницькими, із нього ще раз видно, що статутні види культурної діяльності до підприємницької не відно-сяться.

Численні публікації останніх років свідчить: для багатьох керівників закладів культури боязнь опинитися “заложником” податкових органів (бояться “заробити”, а то “відберуть”) є стримуючим мотивом для розвитку не тільки підприємницьких форм діяльності, але навіть традиційних видів платних культурних послуг.

Ефективне стимулювання підприємницької діяльності (так як і платних форм культурної діяльності) закладів культури і мистецтва неможливе без:

– безумовного звільнення від оподаткування суми перевищення доходів над витратами в частині надання платних культурних (статутних) послуг;

– звільнення від сплати податку, на прибуток, одержаний від підприємницької діяльності, якщо він повністю йде на зміцнення матеріально-технічної бази закладів культури.

При цьому тут не стоїть питання про розробку нового законодавства, мова йде про чітке виконання хоч би тих законів і положень, які

прийняті Верховною Радою України та іншими законодавчими органами. Без відновлення (довільно відмінених) податкових пільг, всі зусилля по активізації підприємницької діяльності некомерційних організацій культури будуть безпідставними.

Для тих закладів культури і мистецтв, керівники яких все ж намагаються розвивати підприємницьку діяльність, найбільш характерною її формою є передача приміщень в оренду стороннім організаціям. Переваги даної форми очевидні: вона не вимагає будь-яких додаткових вкладень (що в сучасних умовах немаловажне), але дає змогу мати досить стабільний доход.

На жаль, на практиці здебільшого орендні відносини приносять орендо-авцям проблем більше, ніж доходів.

Слід відразу ж обмовитися: оренда не є перспективною (навіть вдалою) формою розвитку підприємницької діяльності закладів культури і мистецтв. Проте, вона одержала широке розповсюдження і також потребує більш чіткого правового регулювання. Правове регулювання повинне стосуватися насамперед повноважень закладів культури і мистецтв, які фактично не є власниками своїх приміщень (а одержують їх в оперативне управління) і можуть, коротше кажучи, передавати ці приміщення прямо тільки у суборенду (що за існуючим законодавством заборонено).

Оскільки основні проблеми орендних відносин закладів культури і мистецтв зі своїми орендарями полягають в затримці платежів, порушенні умов, які стосуються використання орендованих приміщень, прямої відмови від своїх зобов'язань тощо, ця обставина приставляється надзвичайно важливою.

Як уже відмічалося, що передача приміщень в оренду сьогодні (незважаючи на існуючі організаційно-правові проблеми) залишається для ряду закладів культури чи не єдино можливим джерелом надходження власних доходів.

Між тим, досвід діяльності некомерційних організацій культури ряду європейських країн показує можливості і необхідність (за умов бюджетної нестабільності) розвитку інших форм комерційної і підприємницької діяльності, зокрема:

– розвиток додаткових послуг;

– розвиток вторинного продукту і вторинних ринків.

Додаткові послуги уже одержали певне розповсюдження, наприклад, організація буфетів, ресторанів, кафе, барів тими закладами культури і мистецтв, змістовна сторона діяльності яких вимагає тривалого перебування відвідувачів (театри, музеї, клубні заклади), організація платних автостоянок на території, що належить їм тощо, проте більш перспективним, як уже відзначалося, нам здається, – другий напрямок.

Стимулювання розвитку підприємницької діяльності некомерційних організацій культури, на наш погляд, повинне здійснюватися державою всіма наявними у її арсеналі методами для створення прямої заінтересованості як їх керівників (поки що деякі органи державної влади їх скоріше наказують, ніж стимулюють), так і потенційних інвесторів.

Цільові трансферти, пільгові кредити (під гарантії держави) при виробництві вторинного продукту і освоєнні вторинних ринків, виділення бюджетних асигнувань не на "проїдання", а на зміцнення матеріально-технічної бази, яка дає змогу здійснювати якісний (тому що користуватиметься комерційним попитом) продукт, стимулювання спонсорської і меценатської підтримки соціально-культурної діяльності завдяки не тільки збільшення податкових пільг, але створення для них атмосфери поваги і пошани, – ось неповний перелік того, що необхідно зробити державі. В противному випадку СКС буде утриманкою держави (табл.32).

Таблиця 32

Динаміка рівня та питомої ваги видатків на культуру та мистецтво в структурі видатків державного бюджету України

Видатки	Роки					
	1995		1998		2001	
	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку	млн. грн.	у % до підсумку
На соціально-культурні заходи – всього	9575,3	39,4	13094,2	42,0	25519,6	46,0
в тому числі:						
– на культуру і мистецтво	417,0	1,7	387,5	1,2	830,6	1,5
– на освіту і науку	3169,8	13,0	4564,2	14,6	9557,1	17,2
Всього видатків	24302,8	100,0	31195,6	100,0	55528,0	100,0

Довідково: у Державному Бюджеті України на 2004 р., зокрема у статті 29, передбачається виділити за програмою "Духовний розвиток в Україні" 540,9 млн. грн., з них за наступними пріоритетними напрямками: а)розвиток національного телерадіоінформаційного простору – 186,0 млн. грн.; б) державні програми збереження історико-культурної спадщини, розвитку музейної справи, збереження бібліотечних і архівних фондів – 98,7 млн. грн.; в) державна підтримка національних та державних художніх колективів, концертних і циркових організацій та розвиток національного театрального мистецтва – 80, млн.. грн.; г) загальнодержавна програма розвитку національної кіно індустрії – 20,2

млн. грн.; д) державна підтримка вітчизняного книговидання – 15,2 млн. грн..

н) внести пропозиції до розробки державних соціальних стандартів у сфері культурних послуг і визначення фінансових нормативів на забезпечення гарантованих державних соціально-культурних послуг;

о) розробити механізми громадського контролю за виконанням норм законодавства в галузі культури;

п) здійснити всебічний аналіз сучасного стану культури у порівнянні з показниками культурного розвитку інших країн, розробити ефективну систему оцінки культурної діяльності та створити належну базу даних для постійного моніторингу культурної галузі;

р) до 1 липня 2003 року розробити і подати до Верховної Ради України на затвердження загальнодержавну Програму розвитку і використання об'єктів культурної спадщини;

с) передбачити у проекті Закону України про Державний бюджет України на 2003 рік кошти на охорону об'єктів культурної спадщини для Міністерства внутрішніх справ України як головного розпорядника коштів;

т) створити умови для поширення правових та інформаційних знань у галузі культури та навчання з питань менеджменту соціально-культурної сфери**.**

Розділ 1V.Кооперативні формування на селі

4.1.Сільськогосподарські виробничі кооператив

4.1.1. Формування виробничих кооперативів

Сільськогосподарські виробничі кооперативи набули значного поширення у колишніх соціалістичних країнах, зокрема Центральної і Східної Європи. Вони створені в процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств, які хоча і називалися сільськогосподарськими виробничими кооперативами, але були аналогами колгоспів: у них не були задіяні відносини власності, розподіл доходу кооперативу між його членами здійснювався лише з урахуванням їх трудової участі в кооперативі. Майнова і земельна участь у кооперативах їх членів залишалася поза увагою.

Сільськогосподарський виробничий кооператив (далі - СГВК) -одна з організаційно-правових форм підприємницької діяльності на селі. СГВК і сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи різняться між собою наступним:

- мета виробничого кооперативу полягає в одержанні прибутків, а обслуговуючого - у наданні послуг для членів кооперативу і економічному захисті їх від експансії посередницького капіталу;
- члени виробничого кооперативу всі види господарської діяльності здійснюють сумісно (крім тих, які виконують для них обслуговуючі кооперативи). Члени останнього делегують йому окремі види діяльності, залишаючись при цьому самостійними сільськогосподарськими товаровиробниками (колективними, фермерськими чи особистими підсобними господарствами);
- трудову діяльність у виробничих кооперативах здійснюють самі члени кооперативу (наймані працівники також можуть бути), а в обслуговуючих – наймані працівники;
- участь членів виробничого кооперативу в діяльності свого кооперативу є трудовою, в обслуговуючих – отримання певних послуг (зберігання, переробка, реалізація продукції, ремонт сільськогосподарської техніки, придбання засобів виробництва та ін.).

Як зазначалося, сільськогосподарські виробничі кооперативи, можуть утворюватись на добровільних засадах як відособленими власниками майна, грошового капіталу і землі шляхом об'єднання їх в одному підприємстві, так і в процесі реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств, формуючи необхідні фонди і земельну ділянку кооперативу шляхом передачі йому відповідної частини майна і землі КСП, що відповідає кількості майнових паїв і земельних часток, які мали в КСП ті громадяни, які виявили бажання стати членами кооперативу.

Порядок створення сільськогосподарського виробничого кооперативу передбачає такі основні етапи:

- виявлення лідера (ініціативної групи);
- прийняття рішення про наміри щодо створення кооперативу;
- з'ясування можливостей, напрямів, обсягів та умов діяльності кооперативу;
- прийняття рішення про створення кооперативу (укладення установчого договору);
- опрацювання проекту статуту кооперативу;
- прийняття статуту кооперативу та вибори органів управління;
- державна реєстрація кооперативу.

Роботу з формування кооперативу здійснює комісія, створена ініціаторами організації кооперативу. До її складу бажано включати спеціалістів-технологів (за видами передбачуваної діяльності кооперативу) і фахівців фінансово-економічного та юридичного профілю. Комісія розробляє пропозиції щодо порядку організації кооперативу, видів і обсягів діяльності, опрацьовує варіанти розвитку кооперативу, визначає розміри вступних і пайових внесків, готує установчий договір про створення коопера-

тиву, проект статуту, проводить відповідну інформаційно-роз'яснювальну роботу.

Членами сільськогосподарського виробничого кооперативу можуть бути громадяни України й особи без громадянства, що досягли 16-річного віку, зробили відповідні внески у створення матеріально-технічної бази кооперативу і погоджуються дотримуватись вимог його статуту. Внески можуть здійснюватись шляхом передачі кооперативу майна, коштів, земельних ділянок, іншої власності, яка має грошову оцінку, майнових і земельних прав (при реформуванні КСП). Розмір внеску, його види і порядок передання кооперативу визначаються установчим договором про створення кооперативу та його статутом.

Члени сільськогосподарського виробничого кооперативу зобов'язані брати трудову участь в його діяльності. Тому ними можуть бути тільки фізичні особи. Водночас у кооперативі можуть бути асоційовані члени, які не зобов'язані брати трудову участь у діяльності кооперативу. Ними можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Асоційовані члени мають право дорадчого голосу, їм надаються права на одержання дивідендів на паї та рентних платежів (орендної плати) за передані в користування кооперативу земельні ділянки (земельні частки). Асоційовані члени мають право насамперед одержувати нараховані на паї дивіденди і на виділення належних їм паїв при ліквідації кооперативу.

Кожен член кооперативу й асоційований член має право припинити членство в кооперативі за власним бажанням і може бути виключеним з нього з причин, що визначаються статутом. Член СГВК при припиненні трудової діяльності в кооперативі (вихід на пенсію, перехід на виборну посаду в іншу структуру, служба в збройних силах України тощо) припиняє членство в кооперативі або за бажанням може переоформитися в асоційованого члена.

Член сільськогосподарського виробничого кооперативу має право на отримання роботи в ньому за освітою, професією, здібностями з урахуванням потреб кооперативу; одержувати частку доходу на паї (дивіденди) і кооперативні виплати при розподілі виділеного для цього прибутку кооперативу; на одержання рентних платежів (орендної плати) за передані в користування кооперативу земельні ділянки. Кожен член кооперативу має право брати участь в управлінні кооперативом: обирати органи управління і бути обраним до них.

В установчому договорі про створення СГВК визначаються принципи створення кооперативу та регулювання економічних і правових відносин у ньому. Установчий договір має також містити порядок формування членства, фондів, земельної ділянки кооперативу, пропоновані розміри паїв, порядок формування органів управління і прийняття рішень за-

гальними зборами членів кооперативу й іншими органами управління кооперативу.

Основним правовим документом, що регулює діяльність сільськогосподарського виробничого кооперативу, є його статут. В ньому зазначається найменування кооперативу та місце його знаходження; предмет діяльності; порядок вступу до кооперативу та виходу з нього; права і обов'язки членів кооперативу; структура організації; органи самоврядування, порядок їх формування і компетенції; порядок формування пайового капіталу кооперативу та розподілу доходів; компетенції загальних зборів, голови і правління кооперативу, спостережної ради, виконавчої дирекції та ревізійної комісії; умови реорганізації та припинення діяльності кооперативу. До статуту можуть вноситися й інші положення, пов'язані з особливостями діяльності кооперативу, що не суперечать чинному законодавству.

Найменування сільськогосподарського виробничого кооперативу повинно включати визначення його виду, галузевої належності (сільськогосподарської), але без зазначення належності до відповідних міністерств, відомств, громадських організацій.

Установчі збори із створення кооперативу скликаються у строк, визначений ініціативною групою (робочою комісією). Збори вирішують наступні питання:

- приймають рішення про створення кооперативу і затверджують його статут;
- встановлюють розмір вступних внесків і обов'язкових майнових паїв, при необхідності можуть встановлювати обмеження на розмір додаткових паїв;
- визначають розміри неподільного і пайового фондів та необхідність створення інших фондів;
- обирають голову кооперативу й органи управління ним;
- затверджують розмір рентних платежів (орендної плати) за передані кооперативу в користування земельні частки (земельні ділянки);
- вирішують питання про схвалення угод, укладених засновниками кооперативу до його створення;
- затверджують оцінку майна, внесеного до пайового фонду кооперативу його членами;
- вирішують інші питання.

Установчі збори визнаються правомочними, якщо в їх роботі бере участь більше половини загальної чисельності осіб, що подали заяви про вступ до кооперативу. При відсутності кворуму повторні збори скликаються протягом наступних двох тижнів, а в разі їх неправомочності – кооператив не вважається створеним. Рішення приймаються простою більшістю голосів присутніх на зборах членів кооперативу. Голосування здійс-

нюється за принципом: один член кооперативу – один голос.

Статут кооперативу, зміни та доповнення до нього приймаються загальними зборами членів кооперативу. Повідомлення про внесені до статуту зміни та доповнення подаються до органу, що зареєстрував кооператив, у тижневий строк з моменту прийняття рішення.

До органів управління кооперативу, крім загальних зборів, належать правління, спостережна рада, виконавча дирекція і ревізійна комісія. Порядок скликання зборів, створення органів, їх компетенції, функції тощо регулюються Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію". Загальні збори є вищим органом управління кооперативу. Голосування на них за дорученнями не допускається.

Правління кооперативу обирається при кількості членів кооперативу не менше 10. Воно розробляє пропозиції щодо розвитку кооперативу і вирішує найсуттєвіші питання його діяльності. Очолює правління голова кооперативу, який обирається загальними зборами членів кооперативу. Загальна чисельність членів правління повинна бути не менше трьох чоловік (у кооперативах з чисельністю до 10 членів кооперативу). Члени правління із свого складу обирають заступника голови і секретаря правління. Члени правління працюють на громадських засадах. Поза сферою діяльності правління його члени мають ті ж повноваження (права і обов'язки), що й рядові члени. У статуті кооперативу можуть бути передбачені способи винагороди за роботу членів правління.

Оперативне керівництво діяльністю кооперативу здійснює найнята виконавча дирекція або виконавчий директор. При відсутності виконавчого директора його функції виконує голова кооперативу.

Для контролю за діяльністю виконавчого органу кооперативу може створюватися спостережна рада з 3-5 чол. Вона обирається при наявності 50 і більше членів кооперативу.

Ревізійна комісія обирається при кількості членів кооперативу не менше 10. В менших за кількістю членів кооперативах функції ревізійної комісії виконує ревізор.

За рахунок переданих кооперативу його членами майна, коштів, майнових і земельних прав формуються майнові фонди. Обов'язковими в кооперативах є два види фондів: неподільний і пайовий. При необхідності можуть створюватися й інші.

Створення неподільного фонду започатковується вступними внесками членів кооперативу в грошовій формі (асоційовані члени вступних внесків не здійснюють). У подальшому неподільний фонд збільшується вартістю майна, що набувається за рахунок щорічних відрахувань від прибутків кооперативу на поповнення цього фонду. При створенні кооперативу на базі КСП до неподільного фонду може бути зарахована вартість об'єктів господарства загального користування та соціальної сфери, а та-

кож вартість ліквідних засобів у межах суми боргу КСП. До неподільного фонду може бути віднесений і резервний фонд, якщо такий буде створено.

Пайовий фонд кооперативу формується за рахунок пайових внесків (паїв) членів кооперативу й асоційованих членів кооперативу. Пайові внески поділяються на обов'язкові і додаткові. Обов'язкові внески (паї) встановлюються рівними для всіх членів кооперативу і асоційованих членів кооперативу. Обов'язкові і додаткові паї рівнозначні щодо нарахування на них дивідендів.

При створенні виробничого кооперативу на базі КСП його пайовий фонд, а отже, обов'язкові і додаткові паї членів кооперативу формуються практично лише за рахунок майнових паїв, що їх мали в КСП ті його члени, які виявили бажання стати членами кооперативу.

Земельна ділянка кооперативу згідно із Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію" може формуватися шляхом передання членами кооперативу належних їм земельних ділянок до пайового фонду кооперативу (ст.1). У такому разі на вартість земельної ділянки як складової майнового паю можуть нараховуватися "частки доходу на паї" (дивіденди). Земельні ділянки (земельні паї) члени кооперативу можуть також передавати кооперативу у користування за певну плату (ст.20), тобто за орендні (рентні) платежі. При формуванні кооперативу в процесі реорганізації КСП земельна ділянка може формуватися й інший спосіб, про що йдетиметися далі.

За ефективної роботи кооперативу певна частина його доходу (прибутку) може розподілятися між членами кооперативу й асоційованими членами. Розподіл здійснюється у вигляді виплат дивідендів на паї членів кооперативу та асоційованих членів ("часток доходу на паї" за термінологією Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію") та у формі кооперативних виплат з урахуванням участі членів кооперативу в його діяльності. Визначаючи, яку частину з виділеного для цього доходу спрямувати на виплату дивідендів і яку на кооперативні виплати, слід брати до уваги мету діяльності кооперативу та його специфіку.

Як відомо, метою діяльності виробничих кооперативів полягає в одержанні прибутків, а специфіка їх полягає у тому, що участь членів кооперативу в діяльності кооперативу є трудовою. Оскільки трудова участь у кооперативі стимулюється системою основної, додаткової оплати праці та преміями, на кооперативні виплати слід спрямовувати відносно невелику частину виділюваного для розподілу прибутку (доходу). Основну ж його частину бажано розподіляти на паї членів кооперативу й асоційованих членів, беручи до уваги їх основні та додаткові паї.

4.1.2. Специфіка створення і функціонування

Важлива особливість сільськогосподарських виробничих кооперативів, зокрема порівняно з КСП і господарськими товариствами, полягає насамперед у тому, що членство в них може бути двояким: по-перше, члени кооперативу, які обов'язково мають брати трудову участь у діяльності кооперативу, по-друге, асоційовані члени кооперативу, трудова участь яких у діяльності кооперативу не є обов'язковою (вони можуть працювати в кооперативі, але за трудовими угодами).

Дана особливість формування членства сільськогосподарських виробничих кооперативів дозволяє розглядати їх як альтернативу так званим приватно-орендним підприємствам. У більшості випадків останні організовуються керівниками чи спеціалістами КСП після виходу їх із КСП з створенням при цьому селянського (фермерського) господарства чи приватного підприємства із залученням в оренду землі і майна, що належали в КСП усім чи більшості його членів. Виробничі кооперативи також можуть створюватися в процесі реорганізації КСП невеликою кількістю (але не менше трьох) найбільш підприємливих членів КСП. Це, зокрема, може бути той же керівник чи спеціаліст КСП із членами своєї родини з залученням в оренду майна і землі, що припадає на паї тих членів КСП, що бажають стати асоційованими членами цього кооперативу. Сформований таким чином СВГК є менш ризиковою організаційно-правовою формою господарювання порівняно з приватно-орендним підприємством, оскільки члени кооперативу відповідають за борговими зобов'язаннями кооперативу лише належним їм майном у кооперативі, а власники так званого приватно-орендного підприємства - і власним майном. Крім того процес створення приватно-орендних підприємств пов'язаний з рядом організаційних ускладнень, яких можна уникнути при організації сільськогосподарських виробничих кооперативів.

По-перше, при створенні приватно-орендного підприємства земельні частки членів КСП можуть бути передані в оренду лише після виділення відповідних їм земельних ділянок у натурі (на місцевості). Однак для цього потрібні чималі кошти, яких у збіднілих КСП зараз немає. Крім того, виділення земельних часток у натурі з метою передання їх в оренду з часом може призвести до виникнення певних негативних явищ по-перше, при припиненні власниками земельних ділянок договорів оренди для розпорядження ними в інший спосіб цілісність земельного масиву приватно-орендного підприємства буде порушена, особливо, коли припинення договорів оренди буде масовим. Такі приклади вже є, при створенні сільськогосподарських виробничих кооперативів земельні частки їх власників, які вони мали в КСП, на базі якого створюється кооператив, можуть бути передані кооперативу в управління без виділення їх в натурі.

По-друге, при створенні на базі КСП приватно-орендних підприємств надзвичайно ускладнюється проблема боргів КСП. Власники створюваного приватно-орендного підприємства не хочуть і не можуть взяти їх на себе, оскільки підприємство не є правонаступником КСП. Інколи в таких випадках вдаються до формального збереження КСП з певною кількістю майна і землі та з усіма його боргами. Проте функціонувати таке підприємство не здатне. При створенні на базі КСП сільськогосподарських виробничих кооперативів такі ускладнення відсутні, оскільки вони є правонаступниками конкретних КСП і борги останніх переходять кооперативам згідно з частками майна КСП, що передане кооперативам їх членами, які стали членами кооперативу чи асоційованими членами.

По-третє, при створенні на базі КСП приватно-орендного підприємства можливості одержання ним кредитів під заставу обмежуються вартістю його власного майна і власної земельної ділянки. Правовий механізм застави орендованих майна і землі ще не відпрацьований. Сільськогосподарський виробничий кооператив може заставити все своє майно і свою землю при згоді на це усіх членів кооперативу (включаючи асоційованих).

По-четверте, при реорганізації КСП і створенні орендного підприємства, члени КСП, які передали йому в оренду свої майнові паї і земельні ділянки, якщо вони не працюють у ньому на основі контрактів, залишаються поза межами трудового колективу даного підприємства. У сільськогосподарських виробничих кооперативах усі його члени, включаючи асоційованих, є членами колективу, що дуже важливо на даному етапі з міркувань психології і соціального захисту.

Членами сільськогосподарського виробничого кооперативу в разі створення його на базі КСП можуть бути ті члени останнього, які мають можливість і виявляють бажання брати трудову участь у діяльності кооперативу, зокрема, особи працездатного віку. Всі інші члени КСП - пенсіонери і ті, хто не виявить бажання працювати в кооперативі, можуть бути прийняті до кооперативу як асоційовані члени.

Як зазначалося, засновниками кооперативу може бути і невелика кількість членів КСП, що реорганізується. Вступні внески до кооперативу, які здійснюються членами кооперативу у грошовій формі і якими започатковується формування неподільного фонду кооперативу, при створенні кооперативу в процесі реорганізації КСП можна встановлювати мінімальними, оскільки кооператив організовується не на “голому” місці і потреба в коштах на організаційні заходи щодо створення будуть мінімальними.

Оскільки члени кооперативу й асоційовані члени при виході з кооперативу не мають права претендувати на будь-яку частину неподі-

льного фонду, його розміри бажано обмежити, щоб не сталося так, як у колгоспах, де все колективне майно виявилося неподільним. Розмір цього фонду можна визначити і зазначити у статуті кооперативу у вигляді абсолютної величини (в гривнях) або певного відсотка від вартості всього майна кооперативу. При досягненні передбаченого статутом розміру неподільного фонду щорічні нагромадження кооперативу повинні розподілятися на паї членів кооперативу та асоційованих членів і розраховані суми спрямовуватися на поповнення їх паїв і пайового фонду кооперативу.

При створенні сільськогосподарських виробничих кооперативів на базі КСП практично єдиним джерелом пайових внесків до кооперативу є майнові паї членів КСП, розміри яких, як правило, різняться. Для того щоб члени даного КСП, які мають малі паї, змогли за рахунок їх здійснити обов'язкові пайові внески до кооперативу, розміри цих внесків бажано встановити відносно невеликими. Інакше деякі члени змушені будуть сплачувати обов'язкові пайові внески за рахунок власних заощаджень, яких у них зараз немає.

Частина паю кожного члена КСП, який вступає до кооперативу, якщо така виявиться після здійснення обов'язкового пайового внеску до пайового фонду кооперативу, зараховується йому як додатковий внесок до цього ж фонду (додатковий пай).

Згідно із Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію" земельна ділянка кооперативу може формуватися за рахунок земельних ділянок членів кооперативу шляхом передання їх кооперативові або як складової пайових внесків до пайового фонду, або ж шляхом передання їх кооперативові у користування за певну плату. Отже, при створенні кооперативу на базі КСП його члени, щоб передати йому належні членам кооперативу земельні частки у землях КСП, повинні виділити їх у натурі і передати конкретні земельні ділянки. Це пов'язано з відносно великими витратами коштів на оплату відповідних землевпорядних робіт, а також з можливими ускладненнями, що виникнуть з часом у землекористуванні кооперативу при виході з нього його членів з вилученням належних їм земельних ділянок.

Формування земельних ділянок виробничих кооперативів як і інших сільськогосподарських підприємницьких структур, що створюються у процесі реорганізації КСП, буде спрощено з введенням у практику землеволодіння і землекористування спільної часткової власності на землю, передану в колективну власність недержавним сільськогосподарським підприємствам і поділену на земельні частки. Такі землі повинні функціонувати саме на праві спільної часткової власності.

За відсутності права спільної часткової власності на землю земельні ділянки кооперативів можна формувати способом, відпрацьова-

ним Проектом приватизації землі та реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств у процесі реорганізації КСП в Донецькій, Чернівецькій та інших областях України. Суть його полягає в тому, що створювана на базі КСП нова структура, наприклад кооператив, одержує в землях КСП земельну ділянку, що відповідає кількості земельних часток тих членів КСП, які вступили до кооперативу.

Земельні частки передаються кооперативу на підставі договору про рентні платежі, який передбачає, що власник земельної частки, передаючи її кооперативові, бере на себе зобов'язання не вилучати відповідну їй земельну ділянку на період дії договору, а кооператив, у свою чергу зобов'язується за це виплачувати кожному власникові земельної частки певну частину свого доходу, тобто здійснювати рентні платежі. Вони встановлюються в грошовій формі в однаковому для всіх власників земельних часток розмірі (оскільки земельні частки рівні), а виплачуватись можуть як грішми, так і продукцією та послугами.

Недолік наведеного способу формування земельної ділянки підприємницької структури полягає в тому, що за відсутності права спільної часткової власності на землю, на земельну ділянку кооперативу (господарського товариства) повинен видаватися державний акт на право (не передбаченої Конституцією України) колективної власності на землю.

У випадку створення в процесі реорганізації КСП кількох нових підприємств (серед яких можуть бути й кооперативи) об'єкти виробничої інфраструктури - гаражі, майстерні, склад*и, сушарки* тощо (перелік яких визначається комісією з реорганізації КСП і затверджується загальними зборами членів КСП при прийнятті ними рішення про реорганізацію господарства), не бажано розподіляти між новими підприємствами, а краще використовувати спільно. Функціонування даних об'єктів у таких випадках може здійснюватися у різних організаційних формах. Зокрема, може бути створений обслуговуючий кооператив чи декілька таких кооперативів (за видами об'єктів виробничої інфраструктури), засновниками яких будуть створювані на базі КСП нові підприємства. Пайовий фонд кожного з них дорівнюватиме вартості переданих кооперативу інфраструктурних об'єктів. Частки (паї) їх засновників можуть бути визначені пропорційно до передбачуваних обсягів використання ними даних об'єктів.

Використання об'єктів виробничої інфраструктури КСП при організації на його базі кількох нових підприємств може здійснюватися і без створення обслуговуючого кооперативу (чи кількох) або інших юридичних осіб. Це може бути запроваджено на основі договору про спільну діяльність, учасниками якого є новостворені підприємства, зацікавлені у використанні даного виду об'єктів виробничої інфраструк-

тури. В таких випадках вартість інфраструктурних об'єктів, охоплених договором про спільну діяльність, може бути передана на баланс одного з підприємств, що уклали даний договір. Логічно, що цим підприємством може бути те, якому належить найбільша частка у вартості об'єктів спільного використання. Те з нових підприємств, яке створене на базі КСП і якому належить певна частка у вартості об'єктів загального користування, при відмові бути учасником обслуговуючого кооперативу чи учасником договору про спільну діяльність по використанню цих об'єктів, може частку належного йому майна в інфраструктурних об'єктах здати в оренду, передати в управління, чи продати іншим новоутвореним на базі КСП підприємствам.

4.2. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи

4.2.1. Організаційно-економічні основи формування

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив являє собою підприємство, створене для обслуговування переважно своїх членів на засадах взаємодопомоги й економічного співробітництва. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" поділяє обслуговуючі кооперативи залежно від видів діяльності на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та багатофункціональні. Більш детальний перелік послуг, які можуть надавати обслуговуючі кооперативи, може мати такий вигляд:

- зберігання і реалізація сільськогосподарської продукції;
- переробка сільськогосподарської продукції і лісової сировини;
- матеріально-технічне постачання;
- виробництво окремих видів сільськогосподарської продукції (вирощування насіння деяких сільськогосподарських культур, молодняка птиці, свиней, племінної худоби тощо);
- ремонт сільськогосподарської техніки та її технічне обслуговування;
- транспортне обслуговування;
- газифікація, телефонізація, електронізація і комп'ютеризація сільського господарства;
- виконання окремих видів сільськогосподарських робіт (оранка, збирання врожаю, боротьба з шкідниками і хворобами сільськогосподарських культур, штучне осіменіння худоби, ветеринарне обслуговування);
- виконання будівельних робіт і замовлень на проектну документацію;
- виробництво окремих видів добрив, техніки й устаткування для потреб селян;

- консультаційне обслуговування (бухгалтерське, фінансове, аудиторське, агрономічне, зоотехнічне, економічне та ін.).

Одна з важливих передумов формування і успішної діяльності обслуговуючих кооперативів полягає у територіальній концентрації сільськогосподарських товаровиробників, а обов'язковою умовою початку розробки проекту організації кооперативу має бути їх ініціатива та зацікавленість. Важливе значення має також підтримка становлення кооперативу з боку органів державного управління та сільськогосподарських громадських об'єднань. Конкретна робота із створення кооперативу може здійснюватися лише за наявності лідера, який може його очолити.

В обслуговуючих кооперативах об'єднується тільки частина власності товаровиробників, необхідна для нормальної роботи кожного такого кооперативу, шляхом передання йому грошового або натурального (у вартісній оцінці) внеску на основі вироблених принципів, зафіксованих в установчій угоді про створення кооперативу.

Чинниками, що спонукають сільськогосподарських товаровиробників до кооперування, можуть бути:

- вигода від участі у великих за обсягом господарських операціях, створення конкуренції комерційним посередницьким фірмам та уникнення конкуренції між собою, використання професійного менеджменту;
- можливість отримувати прибуток не тільки від виробництва, а й від подальших стадій руху виробленої ними продукції у межах маркетингового ланцюжка певного товару (виробництво - збирання та зберігання - переробка - транспортування - оптова торгівля – роздрібна торгівля - споживання);
- вихід на вигідні ринки збуту, постачання і послуг, у тому числі міжнародні;
- переваги від координації дій, розподілу ризику і отримання ринкової вигоди, тобто забезпечення контролю ситуації на ринку.

Особливість обслуговуючого кооперативу полягає в тому, що він:

- належить сільськогосподарським товаровиробникам - своїм членам-клієнтам і управляється ними на демократичних засадах;
- надає своїм членам ті послуги, які необхідні для їх власних колективних, фермерських чи особистих підсобних господарств;
- не ставить за мету отримання прибутку для себе, а передбачає збільшення прибутку господарств своїх членів.

Специфічною й найхарактернішою рисою сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу є те, що його члени поєднують в одній особі співвласника кооперативного підприємства та його клієнта. Це має важливе стимулююче значення, сприяє орієнтації інтересів учасників кооперативного підприємства, насамперед на пошук економічної вигоди у групових діях.

На початковому етапі створення обслуговуючого кооперативу потрібно вирішити питання: чи є реальна необхідність у цьому. Чи поліпшить кооператив існуючу ситуацію і що для цього потрібно? Досягається це шляхом вирішення таких питань:

- визначається потенційний обсяг операцій з надання послуг;
- здійснюється пошук лідера, спроможного реалізувати задум про створення кооперативу;
- визначається обсяг необхідних фінансових і матеріальних ресурсів;
- оцінюються потенційні можливості майбутніх членів-клієнтів щодо здійснення ними відповідних внесків на створення матеріально-технічної бази кооперативу і участі в його діяльності.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи як і виробничі можуть включати до свого складу, крім членів кооперативу, асоційованих членів. Членами й асоційованими членами обслуговуючих кооперативів можуть бути як юридичні, так і фізичні особи. Членами кооперативу повинні бути тільки сільськогосподарські товаровиробники. Невиробники сільськогосподарської продукції не можуть бути членами обслуговуючих кооперативів. Інакше такі кооперативи перетворяться в комерційні структури.

До того часу, поки немає лідера, спроможного добре організувати роботу кооперативу, важко розраховувати на успішну його діяльність. Керівник кооперативу повинен уміти планувати, організовувати, керувати, контролювати діяльність кооперативу, знати основи підприємництва, вміти працювати з людьми, користуватися їх довірою.

Після вивчення всіх особливостей створення і діяльності конкретного кооператив роблять висновок про доцільність його створення. Якщо приймається позитивне рішення, то створюється організаційний комітет, на який покладаються такі функції:

- підготовка пропозицій щодо організації кооперативу;
- визначення потенційних членів кооперативу, розмірів вступних внесків і внесків до пайового фонду кооперативу;
- розробка проектів установчого договору про створення кооперативу та його статуту;
- організація перших установчих зборів членів кооперативу.

Організаційний комітет пропонує потенційним членам підписати угоду про створення кооперативу. Така угода являє собою згоду бути членом кооперативу, здійснювати через нього певний обсяг операцій, вкласти в нього певний капітал.

Організаційний комітет скликає перші загальні установчі збори членів-клієнтів кооперативу. На них приймаються установчі документи, обирається голова кооперативу, правління, спостережна рада, ревізійна комісія. В установчих документах кооперативу повинні бути визначені:

- права, обов’язки, відповідальність членів кооперативу і порядок виходу з нього;
- процедура скликання зборів членів кооперативу, включаючи повідомлення членів про час і місце проведення зборів, порядок денний, порядок їх ведення, принцип голосування;
- порядок виборів керівних органів кооперативу;
- обов’язки голови кооперативу, правління, спостережної ради, ревізійної комісії і виконавчої дирекції;
- порядок укладання контрактів з членами кооперативу;
- порядок внесення поправок і змін до статуту кооперативу.

Всі кооперативи повинні пройти процедуру державної реєстрації. Вона проводиться у районній державній адміністрації або виконавчому комітеті районної ради за місцезнаходженням кооперативу в порядку, передбаченому для суб’єктів підприємницької діяльності. До заяви про реєстрацію кооперативу додають установчий договір, статут, протокол зборів, що прийняли рішення про ннствореия кооперативу, список членів правління, програму діяльності кооперативу.

Державна реєстрація кооперативу здійснюється не пізніше 30 днів з дня подання необхідних документів районною державною адміністрацією або виконавчим комітетом районної ради. Відмова у державній реєстрації кооперативу може бути оскаржена в судовому порядку.

Для функціонування кооперативу потрібний відповідний капітал у поєднанні з певною кількістю робочої сили. Члени кооперативу повинні взяти на себе відповідальність за фінансування свого підприємства.

Плани фінансування кооперативу мають узгоджуватися з принципами кооперації, із законодавством про кооперацію та внутрішніми нормами функціонування кооперативу.

Пайовий внесок кожного члена кооперативу повинен залежати від обсягу використання ним послуг кооперативу**.** Здійснювати послуги через кооператив з відповідними основними і при домовленості додатковими внесками - обов’язок членів-клієнтів кооперативу.

За результатами діяльності кооперативу формується грошова виручка, як джерело поповнення неподільного, пайового та резервного фондів, формування фонду навчання, виплат найманому персоналу, нарахування на паї і кооперативних виплат. Частина виручки, що залишається для цієї мети, дозволяє знизити потребу в позичках, зосередити контроль над капіталом у межах підприємства.

Капітал кооперативу необхідний для:

- відшкодування витрат з організації кооперативу;
- забезпечення основними фондами (приміщення, техніка, машини, устаткування, земельна ділянка тощо);

- відшкодування поточних витрат діяльності кооперативу (заробітна плата і тощо);
- фінансування для створення довгострокових запасів, авансових розрахунків.

Загальноприйнято вважати, що кооперативні організації мають статус неприбуткових, оскільки їх завдання зводиться до одержання прибутку не ними безпосередньо, а їх засновниками (членами), тому розподілу згідно з вищезазначеною схемою підлягає виручка від господарської діяльності кооперативу. Водночас кооперативи можуть мати певні доходи від послуг, наданих нечленам кооперативу. Щодо розподілу цих коштів, то члени кооперативу можуть прийняти рішення не розподіляти певну їх частину взагалі. Дані кошти витрачаються на розширення і розвиток спільного бізнесу у вигляді інвестицій. Нерозподіленою залишається й частина коштів на інші спільні потреби (освіту, створення резервного фонду тощо).

Виплати на пайовий капітал законом обмежені до 20 % коштів, що підлягають розподілу. Такі обмежувальні заходи мають важливе значення. Вони сприяють орієнтації інтересів учасників кооперативних підприємств насамперед на пошук економічної вигоди у групових діях. Кооперативні виплати підлягають розподілу між членами кооперативу пропорційно до обсягу робіт, виконаних ними через кооператив. Таким чином стимулюється підвищення зацікавленості членів кооперативу у користуванні послугами свого підприємства.

Життєво важливо для самоорганізованої і саморегульованої системи, якою є кооператив, щоб кожний її учасник чітко розумів переваги, які йому дають групові дії, а також свої права, обов'язки і відповідальність перед організацією.

Члени кооперативу повинні брати активну участь у виробленні та прийнятті управлінських рішень і мати достатню компетенцію, щоб здійснювати ефективний контроль за виконанням даних рішень. Це можуть робити лише люди з відповідною підготовкою, без якої реалізація демократичних засад в організації та управлінні кооперативом неможлива. Тому турбота про освіту кооперативне підприємство повинне вважати одним з принципів свого існування.

Освіту в кооперативах не треба розуміти вузько, обмежуючись тільки знаннями в галузі економіки, бізнесу, права і технологій. Важливо навчати через кооператив й основам демократії, міжособових відносин, уважного ставлення до партнерів по бізнесу тощо.

Успішній діяльності сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу сприяє науково обґрунтоване і безперервне планування його діяльності. Для кооперативів не існує вищих організацій, тому система їх планування не уніфікована. Закон України "Про сільськогосподарську ко-

операцію” не регламентує порядок планування у кооперативах. Стосовно планування лише у ст.28 п.1 зазначено, що “кооператив (об’єднання) відповідно до свого статуту самостійно визначає основні напрями господарської діяльності, здійснює її планування і реалізацію”. Отже, процес планування являє собою виключно внутрішню справу кооперативу.

Визначення доцільності складання будь-яких планів, їх змісту і форми, процедури затвердження та системи контролю за їх виконанням є статутною нормою кооперативу, введення або зміна якої відповідно до п. 1 ст. 14 вищенаведеного Закону є компетенцією загальних зборів. У зв’язку з насиченістю ринку, зростанням конкуренції, ускладненням господарської і ринкової діяльності, вимог з боку банків тощо до планів висуваються високі вимоги щодо їх змісту, обґрунтованості, забезпечення ефективної роботи підприємства.

Система планування у кооперативах включає стратегічні й оперативні плани. До перших належать план створення підприємства (бізнес-план), план диверсифікації основної діяльності та ін. Стратегічні плани орієнтовані на тривалий проміжок часу, стосуються життєво важливих сторін діяльності кооперативу, розраховані на принципові організаційні зміни в його роботі. Вони вимагають високої кваліфікації і навичок в їх складанні, а тому в період створення та становлення кооперативу, як правило, передбачають залучення сторонніх консультантів для допомоги у плановій роботі. Оперативне планування має більше неформальний характер, воно не таке складне за змістом та формою, орієнтоване на відносно короткий проміжок часу або на проведення певної господарської операції і значно меншою мірою потребує спеціальної кваліфікації розробників.

Кооператив - особлива форма підприємства, що і визначає специфіку його господарського планування. Найсуттєвіші проблеми планування діяльності кооперативу пов’язані з принципами добровільності членства і відкритості кооперативу (ст.3 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”). Ці принципи передбачають безперешкодний вступ і вихід з кооперативу, що повністю відповідає демократичній природі даної організації. Водночас можлива зміна кількості членів суттєво впливає на обсяги потреб і наявності ресурсів. Їх узгодження - найголовніше завдання планування у кооперативах.

Важлива особливість планування в кооперативах полягає в його зв’язку з формуванням і розвитком відносин власності. Стратегічні плани становлять фундаментальну основу визначення та зміни загальних параметрів майнового комплексу кооперативу, його пайового, неподільного й інших фондів.

Виключно важливе значення для становлення і ефективного функціонування кооперативного підприємства має план створення кооперативу (базовий бізнес-план). З цього документу починає втілюватися в життя

сама ідея створення кооперативу. Метою його складання повинно бути насамперед переконання самої ініціативної групи, що створює кооператив, майбутніх клієнтів - власників кооперативу, його кредиторів, постачальників, покупців, інших ділових партнерів, державних органів, суспільства в цілому в економічній доцільності існування такої кооперативної організації, реальності ідеї її створення і нормального функціонування, конкуренто- і платоспроможності, корисності суспільству та безпечності для довкілля.

Базовий бізнес-план складається на термін більше одного року (краще до п'яти років). Його форма довільна, але рекомендується включити такі чотири розділи:

1. Загальні відомості про кооператив: адреса і реквізити кооперативу, концепція (призначення) кооперативу, цілі і завдання; анотація бізнес-плану (короткі висновки); характеристика відносин власності.

2. Маркетинговий план кооперативу: загальна стратегія ринкової діяльності; товарна політика; результати вивчення ринку (споживачі, маркетингові канали, конкуренти); ринкові прогнози.

3. Організація і управління: план виробництва (надання послуг); технологічні аспекти; будівлі й устаткування; машини і обладнання; найманий персонал; облік і звітність; юридичні особливості підприємства.

4. Фінансовий план кооперативу: звіт про доходи і збитки; рух грошових коштів; баланс підприємства; розрахунок межі беззбитковості; програма інвестування; оцінка ризику і страхування.

Якісно складений план створення кооперативу може одночасно виконувати роль його техніко-економічного обґрунтування. Складання такого плану повинне завершитися визначенням найефективнішого напряму використання ресурсів майбутнього підприємства для досягнення його мети. Водночас він дозволяє виявити проблеми та перешкоди на шляху організації кооперативу, а отже, є первинним інструментом оцінки реальності запропонованої ідеї.

Інші види стратегічних планів будуть, безумовно, різнитися за своїм призначенням, цілями і завданнями. Проте загальний методичний підхід до їх складання не має принципової відмінності від базового бізнес-плану. Складання детальних стратегічних планів розвитку кооперативу пов'язане насамперед із необхідністю забезпечення фінансування кардинальних організаційних змін, хоча помилково зводити роль стратегічного планування лише до отримання кредитів.

Згідно з (п.2 ст.21) Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" майно кооперативу поділяють на неподільний і пайовий фонди. Обидва фонди створюються за рахунок відповідних членських внесків та відрахувань до них виручки від господарських операцій кооперативу. Членські внески поділяють на вступні, обов'язкові та додаткові (за необ-

хідністю). Відповідно до політики кооперативу, зафіксовані в його статуті, всі внески можуть бути рівними або диференційованими (пропорційно до участі у господарській діяльності кооперативу).

Вступні внески сплачуються кожним членом кооперативу у грошовій формі при вступі до нього. Вони, як правило, направляються на відшкодування операційних (поточних) витрат кооперативу, зараховуються до неподільного фонду і не підлягають поверненню. Загальні збори кооперативу можуть вирішити, що вступний внесок у кооператив може бути зроблений за рахунок коштів, отриманих від реалізації продукції конкретного члена кооперативу.

Умовний приклад 1. Молочарський кооператив по збуту і реалізації молока. Сума передбачених операційних витрат для здійснення діяльності кооперативу у перших два місяці існування, куди ввійшли витрати на реєстрацію, зарплату (з нарахуваннями) найманого працівника, виконавчого директора, оренда приміщення, оплата електроенергії і телефонні витрати становлять 1057 грн. Можна врахувати необхідність резерву – 10%. Загальна сума вступних внесків – 1155 грн. Чисельність членів-клієнтів – 115 чол. Тому розмір вступного внеску (за умови однакової здачі молока) – 10 грн.

Особливо важливим у формуванні відносин власності у кооперативі є створення пайового фонду, який формується за рахунок пайових внесків членів кооперативу й асоційованих членів. При його розрахунку враховують вартість машин й устаткування, будівництва, інших капітальних витрат. Розмір індивідуального паю кожного члена також може бути або рівним, або пропорційним до його участі в господарській діяльності кооперативу.

Кооператив має визначитися з джерелом фінансування своїх капітальних вкладень. Його майновий комплекс може бути створений за кошти членів кооперативу або за рахунок кредиту. Оплата здійснюватиметься за рахунок доходів кооперативу у порядку, передбаченому п.2 ст. 28 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”, а придбане за рахунок кредиту майно перейде до неподільного або майнового фонду кооперативу. При виході з кооперативу члени кооперативу мають право на повернення паїв натурою, грішми або, за бажанням, цінними паперами відповідно до вартості паїв на момент виходу. Термін та інші умови отримання паю встановлюються статутом кооперативу (п.1 ст.25 Закону України “Про сільськогосподарську кооперацію”).

Умовний приклад 2. Молочарський кооператив планує придбати місткості для зберігання молока, холодильну апаратуру, інвентар обміру і зважування, санітарно-технічні матеріали, транспортні засоби, приміщення - всього на суму 76 тис. грн. Частину майна члени кооперативу отримали як паї при реформуванні КСП (транспорт, місткості, приміщення) -

60 тис. грн. Решту (16 тис. грн.) вкладають члени за рахунок доходів кооперативу від господарської діяльності пропорційно до їх участі.

Ще одним принциповим питанням планування діяльності кооперативу є поповнення його коштів на відшкодування операційних (поточних) витрат кожного наступного року. Це повинно здійснюватися за рахунок короткострокових кредитів або зменшення суми членських кооперативних виплат, тобто частини виручки кооперативу, яка підлягає розподілу у вигляді знижок та надбавок до попередньої ціни на товари чи послуги між його членами пропорційно до їх участі у виробничій діяльності кооперативу. У разі відсутності членських виплат або з будь-якої іншої причини дефіциту обігових коштів у кооперативі має бути розроблена програма спеціальних (додаткових) внесків.

Вступні внески для забезпечення операційних витрат здійснюються один раз при вступі до кооперативу. В наступні роки обігові кошти кооперативу формуються за рахунок виручки кооперативу від реалізації продукції (послуг).

Управління обслуговуючим кооперативом здійснюється на принципах самоврядування, демократії, гласності, активної участі його членів у вирішенні всіх питань діяльності кооперативу.

Управлінські функції в обслуговуючому кооперативі як і у виробничому, здійснюють: члени кооперативу; правління кооперативу; голова кооперативу; спостережна рада; виконавча дирекція; ревізійна комісія.

Вищим органом управління кооперативом є загальні збори його членів, які мають право приймати будь-які рішення, пов’язані з статутною діяльністю кооперативу, вирішують питання про його ліквідацію. Збори проводяться щорічно після закінчення фінансового року, можуть також скликатися позачергово за рішенням правління кооперативу або з ініціативи не менш як третини його членів і є правомочними, якщо на них присутні більше половини членів кооперативу.

На загальних зборах застосовується, як правило, рівне голосування - кожний член кооперативу має один голос. При пропорційному голосуванні, що не виключено при згоді всіх членів, кількість голосів окремих членів кооперативу залежить від обсягу участі їх у діяльності кооперативу. Спосіб голосування визначається у статуті кооперативу.

Члени кооперативу делегують правлінню кооперативу відповідальність за проведення його політики в життя. Для цього правління наймає виконавчого директора та інших спеціалістів на контрактній основі.

Роботу правління треба будувати так, щоб кожен його член персонально відповідав за будь-які збитки, заподіяні кооперативу внаслідок його необачних дій чи неспроможності виконати службові обов’язки.

Членами правління можуть бути тільки члени кооперативу, його найбільш активні клієнти. Вони зобов’язані добре знати бізнес, мати ба-

жання працювати на благо інших, брати на себе відповідальність, мати репутацію чесного і надійного партнера і не претендувати на спеціальні привілеї від кооперативу. Важливо, щоб член правління вірив у кооперацію як форму економічного самозахисту сільськогосподарського товаровиробника від посередницького капіталу.

Виконавча дирекція (директор) несе відповідальність перед правлінням кооперативу. Для організації виконання своїх функцій виконавчий директор використовує наявні в його розпорядженні ресурси. У його функції входить ефективна організація оперативної діяльності кооперативу. Компетентний керуючий повинен управляти справами згідно з принципами кооперації і виробленою дирекцією політикою.

Реформування економічних відносин в аграрному секторі економіки України зумовлює необхідність адекватних перетворень у галузях соціальної інфраструктури. Перехід до ринкових відносин потребує прискорення роздержавлення і приватизації у соціальній сфері села.

Проблема соціальної перебудови села значною мірою вирішувалась за рахунок сільськогосподарських підприємств. Проте надмірна залежність механізму розвитку соціальної інфраструктури села від сільськогосподарських підприємств зумовила його підвищену вразливість в умовах економічної кризи. Погіршення економічного стану сільськогосподарських підприємств різних форм господарювання вплинуло на зниження рівня соціального обслуговування сільського населення.

Досвід розвинутих країн світу свідчить, що розвиток агропромислового виробництва визначається ставленням суспільства до соціальних потреб селян, рівнем кваліфікації та культури сільських жителів, мотивацією їх трудової і соціальної активності в здійсненні радикальної економічної реформи, впровадженням науково-технічного прогресу в сільське господарство. Реформування економічних відносин у соціальній сфері села повинне забезпечити умови життя сільському населенню на рівні міського, а по окремих показниках і перевищувати його, при збереженні самобутніх рис, притаманних сільському способу життя.

Серед найбільш прийнятних організаційно-правових форм для галузей соціальної інфраструктури може бути сервісний кооператив (далі - СК). Це - форма об`єднання юридичних осіб, яка створюється на підставі вільного волевиявлення шляхом утворення нової юридичної особи на засадах членства, участі своїх членів у його діяльності з метою ведення господарських операцій та обслуговування населення.

Господарська діяльність СК пов'язана з наданням різноманітних послуг населенню на засадах підприємництва з метою отримання доходу. Члени сервісного кооперативу повинні визнавати його статут, брати участь у фінансуванні його на умовах, встановлених статусом.

Рішення про створення СК приймається на установчих зборах і

схвалюється його засновниками на добровільних засадах.

Сервісні кооперативи мають право надавати побутові, медичні, санаторно-курортні, інформаційно-консультаційні послуги, а також займатися телефонізацією, газо- і електрифікацією в сільській місцевості тощо.

Прикладом реалізації загальної моделі реорганізації об'єктів соціального призначення в конкретному випадку може бути передача колективом сільськогосподарського підприємства соціального об'єкта на баланс сільської (селищної) ради. Безоплатна передача відбувається у разі досягнення згоди як з боку сільськогосподарського підприємства, так і сільської (селищної) ради; на основі рішення про безоплатну передачу визначеного об`єкта за умови присутності на загальних зборах колективу сільськогосподарського підприємства не менше 75% загальної кількості працюючих (з обов'язковою письмовою згодою усіх членів сервісного кооперативу). Згідно з рішенням загальних зборів колективу обрані уповноважені у місячний строк подають заяву про передачу об'єкта до місцевих органів влади та самоврядування. На основі рішення сільської (селищної) ради створюється комісія, яка складає акт приймання-передачі об'єкта. Окремою статтею в акті наводяться розрахунки на утримання цього об'єкта і визначаються джерела фінансування з місцевого бюджету.

У випадку, коли на базі колективного сільськогосподарського підприємства (КСП) утворюються декілька господарств, виникають проблеми з подальшим функціонуванням підприємств соціальної інфраструктури, які раніше належали КСП. У процесі перетворення КСП відбувається паювання майна, створюються на його основі нові підприємства. Згідно із Законом України “Про колективне сільськогосподарське підприємство” до пайового фонду майна членів підприємства включається вартість основних виробничих і обігових фондів, створених за рахунок діяльності підприємства, цінні папери, гроші та відповідна частка від участі в діяльності інших підприємств і організації. Водночас майно підприємств, організацій, закладів та установ соціальної інфраструктури даного підприємства не підлягають паюванню. Тому для подальшого функціонування об'єктів соціальної інфраструктури необхідно разом з новоствореними господарствами створювати сервісні кооперативи з комунально-побутового обслуговування населення. Підприємства-засновники оформляють правові документи (установчий договір і статут) з юридичною особою на підставі волевиявлення фізичних осіб. У цих документах повинно бути зафіксовано окремі переваги для працівників. Так, власники підприємств-засновників користуються послугами кооператива, як правило за собівартістю наданих послуг або іншими пільгами, передбаченими в угоді.

Подальше функціонування сервісного кооперативу з комунально-побутового обслуговування жителів села залежить від фінансової підтри-

мки. Формування коштів на утримання цього соціального об'єкта відбувається шляхом визначення частки пайового фонду кожного підприємства-засновника у загальній сумі пайового фонду.

Процес реорганізації об'єктів соціальної сфери в сільській місцевості сприятиме збільшенню обсягу різних видів послуг, розширенню робочих місць, створенню сприятливих передумов для функціонування різних форм господарювання у соціальній сфері на селі, підвищенню ефективності підприємницької діяльності ринку послуг, становленню реального власника в галузях соціальної інфраструктури.

4.2.2. Організаційні та ринкові чинники розвитку

Процеси демократизації виробничих відносин і децентралізації економічної влади зумовлюють появу нових організаційних форм підприємницької діяльності сільськогосподарських товаровиробників та принципову зміну стратегії їх діяльності у ринкових умовах. Отже, на розвиток кооперативної ініціативи у сільському господарстві України впливають дві групи чинників: організаційні й ринкові. Перші пов’язані переважно із змінами, що відбуваються в організації управління сільським господарством на макроекономічному рівні, докорінним реформуванням відносин власності, виникненням великої кількості незалежних суб’єктів ринку.

Приватизація і реформування колективних господарств на нинішньому етапі в цілому може розглядатися як дезінтеграційний процес. Певні негативні наслідки його можуть виявитися, якщо порушуються сталі (нехай навіть неефективні) виробничі і господарські відносини. Саме тому відхід від централізовано-регламентованої координації дій сільськогосподарських товаровиробників повинен якнайшвидше змінитися новими формами їх взаємодії. Проблема полягає в тому, що традиційні методи централізованого керівництва вже не діють за нових економічних умов, тобто неможливо організувати справжню кооперацію “за командою зверху”. Це може дискредитувати кооперативну ідею, що часто траплялося за радянських часів. Проблема посилюється й тим, що сільськогосподарські товаровиробники переважно не обізнані з принципами організації і функціонування справжніх кооперативних організацій. Вони ототожнюють кооперативи з псевдо-кооперативними колгоспами та кооперативами періоду перебудови**,** багато з яких мали сумнівну репутацію. В будь-якому випадку йдеться про викривлення кооперативної ідеї, чим і можна пояснити можливе (а в деяких випадках існуюче) негативне ставлення людей до кооперативів і кооператорів. Однак це проблема вибору назви організації, а не визначення її економічної суті. Необхідно вести просвітницьку роботу серед потенційних кооператорів, демонструючи реальні переваги справжніх кооперативів порівняно з псевдокооперативними організаціями.

Виникнення і розвиток кооперативної ініціативи може розглядатися у трьох організаційних аспектах: первинному (виробничому); кооперативних спілок і асоціацій; асоціацій кооперативів та кооперативних федерацій.

Перший рівень пов'язаний з розвитком кооперативних процесів у результаті горизонтальної інтеграції сільськогосподарських товаровиробників. Серед фермерів кооперативні процеси первинного рівня можуть набирати форми найпростішого об'єднання у неформальні групи для спільного обробітку грунту, збирання врожаю, придбання і використання техніки (Німеччина, Франція та Швеція). Така взаємодопомога не потребує особливої регламентації, укладання письмових договорів і реєстрації цієї форми кооперації як підприємства. Вона ґрунтується на взаємодовірі і хліборобській солідарності. Одночасно фермери можуть об'єднуватися в обслуговуючі кооперативи різного типу.

Складнішою є кооперація у реформованих колективних господарствах, виробничих кооперативах, які створюватимуться на базі тих структурних підрозділів, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції. Свій статус підприємства особливого типу повинні закріпити актом державної реєстрації. З економічної точки зору для набуття статусу виробничого сільськогосподарського кооперативу виробничі підрозділи існуючих господарств повинні мати такі ознаки:

1. Виробниче підприємство повинне мати у користуванні або оренді земельні угіддя і займатися сільськогосподарською діяльністю.

2. Кожний член підприємства одночасно повинен бути його власником. Приватна індивідуальна або корпоративна власність має розглядатись як базис первинної виробничої структури, щоб гарантувати свободу особистого економічного вибору.

3.Член підприємства повинен робити внесок у виробництво своєю працею, майном та інвестиціями, а також брати на себе відповідальність за збитки, мати право на отримання частини прибутку.

4.Члени первинних виробничих сільськогосподарських кооперативів, якщо їх більше 10 чол., повинні обирати свою раду (правління). Усі обрані члени правління мають бути членами-власниками підприємства. Рада наймає за контрактом директора (керуючого), який не є членом-власником підприємства.

5.Виробниче підприємство повинне розраховуватися за ринковими цінами із своїми партнерами, включаючи інші виробничі підприємства реструктуризованого колективного господарства. Це забезпечить гарантії свободи вибору каналів реалізації, постачальників і участі в різних економічних асоціаціях.

6.Виробниче підприємство має переважно орієнтуватися на використання фінансових коштів своїх членів (власних або позичених) і стимулювати капіталовкладення.

Реструктуризація КСП із створенням первинних виробничих сільськогосподарських кооперативів може забезпечити збереження переваг великомасштабного виробництва і дозволить використовувати стимули приватизованого сільського господарства.

Створені на базі виробничих підрозділів сільськогосподарські виробничі кооперативи можуть об'єднуватися у кооперативні спілки або асоціації. Відмінність цих організацій полягатиме в тому, що вони не братимуть безпосередньої участі у сільськогосподарському виробництві, а створюватимуться для здійснення вертикальних інтеграційних процесів. Для цього на засадах пайової участі їм передаватимуться необхідні об'єкти виробничої інфраструктури реформованого КСП - склади, переробні цехи, ремонтні майстерні, зрошувальні системи тощо. Кооперативні спілки (асоціації) - це абсолютно нові для нашої країни організації, членами яких є приватні товаровиробники (фізичні або юридичні особи).

Даний тип кооперативних об'єднань може бути специфічним для України, оскільки він замінить існуючу систему колективних господарств, максимально зберігаючи переваги великомасштабного виробництва, виробничу і соціальну інфраструктури, кадри. Однак колективні господарства повинні принципово змінити свою організаційну філософію, відносини власності, систему управління, фінансування і розподілу доходів. Реорганізоване колективне господарство за своєю суттю вже не буде підприємством колективного господарювання, а перетвориться у кооперативну асоціацію своїх первинних підрозділів - юридичних осіб, функції якої полягатимуть у реалізації продукції, організації матеріально-технічного постачання, наданні інших послуг, у тому числі консалтингових. До цієї асоціації могли б вступати і селянські (фермерські) господарства для отримання зазначених послуг. Відкритість кооперативної асоціації для юридичних і фізичних осіб буде принциповою відмінністю нового типу підприємств.

Система управління в кооперативних асоціаціях, створених на базі реформованих колективних господарств, буде типовою для кооперативів: управлінський трикутник (члени – правління - наймана дирекція), демократичний контроль, періодична звітність, аудит. Для стимулювання інвестицій кооперативні спілки (асоціації) могли б застосовувати пропорційне голосування (відповідно до пайового капіталу або ступеня використання своєї організації). Поширення такого типу організацій потребуватиме доповнень та змін до чинної законодавчої бази, значної просвітницької роботи серед кооператорів, спеціальних програм підготовки найманого

управлінського персоналу, досконалого техніко-економічного обґрунтування, широкої програми наукових досліджень.

Головна зміна, яка відбудеться у колективних господарствах, що виявлять бажання отримати статус кооперативних спілок (асоціацій) полягатиме в тому, що вони функціонуватимуть як обслуговуючі кооперативи на неприбуткових засадах. Це означає, що доходи, які створюватимуться в результаті кооперативної діяльності, не акумулюватимуться на рахунку кооперативу безпосередньо, а розподілятимуться між його членами пропорційно до ступеня використання своєю організацією послуг (обсягам реалізації, постачання, вартості отриманих послуг), що є принциповою ознакою будь-якої комерційної кооперативної організації. Без цього неможливо застосувати нові підходи до інвестиційної діяльності членів кооперативних спілок (асоціацій). Добровільна відмова від прибутку на користь нижчої організації поза логікою командної економіки, і подолати цей стереотип мислення для колективних господарств буде справою нелегкою. Безумовно, це не означає, що реформовані господарства не повинні бути націлені на отримання прибутку, але його розподіл вимагає докорінної зміни економічних відносин серед членів спілок (асоціації). Щоб це було зрозумілим, розглянемо, кому і як перейдуть основні функції прибутку колективних господарств:

1.Розвиток виробництва. Найголовнішою функцією прибутку в колективних господарствах було забезпечення розширеного відтворення, що вимагало формування колективної власності та підтримання її в належному стані. Коли ж власність у результаті приватизації трансформується до приватних власників, їм також передається і функція її розширення і підтримання. На відміну від колективних господарств кооперативні спілки (асоціації) не втручаються у відносини власності своїх членів. Якщо ж відбудеться передача цієї функції, то повинен змінитися і порядок розподілу прибутку.

2.Компенсація втрат. Колективні господарства використовували прибуток для централізованого відшкодування втрат і збитків одного підрозділу або галузі за рахунок інших. Після реструктуризації господарства можливість такого фінансового маневрування зникне: кожний власник персонально відповідатиме за результати своєї діяльності. Щодо збитків і втрат від комерційної діяльності асоціації в цілому, то порядок їх відшкодування має бути обумовлений у статуті. Створення резервного фонду на цій стадії може бути небажаним, оскільки це не сприятиме розвитку персональної відповідальності за допущені втрати.

3.Стимулювання виробництва. Певна частина прибутку використовувалася колективними господарствами для заохочення їх членів у підвищенні продуктивності праці, досягненні кращих кінцевих результатів колективної діяльності. Після реструктуризації колективних господарств

стимули певним чином змінять свій економічний зміст, оскільки виникне принципово новий мотиваційний механізм трудової діяльності, пов'язаний із зміною відносин власності. Сама функція стимулювання перейде від спілки (асоціації) до підприємств, які її утворили.

4.Соціальний розвиток. Важливим каналом розподілу прибутку колективних господарств було асигнування на соціальний розвиток трудового колективу і місцевості, де мешкають його члени. Після реформування колективних господарств і посилення їх комерційної орієнтації, що є закономірним для ринкових умов, їх соціальні функції перейдуть до держави в особі місцевих органів самоврядування (що розглядається нижче). У будь-якому випадку кошти на соціальні потреби виділятимуться не спілками (асоціаціями), а підприємствами, що їх утворили.

Таким чином, незважаючи на різне походження, кооперативи і кооперативні спілки (асоціації), що виникнуть на базі реформованих колгоспів, за своєю організаційною побудовою, функціями, системою управління, принципами фінансування стануть поступово схожими. Їх майбутня гомогенність приведе до досконалішого організаційного рівня - регіональних та національних спілок (асоціацій) виробничих кооперативів. Кооперативи, які побажають вступити у ділові відносини між собою або з підприємствами некооперативного бізнесу, зможуть утворювати спільні підприємства різних організаційно-правових форм, але новостворені структури не матимуть статусу кооперативної організації. Крім того, кооперативи можуть створювати свої представницькі органи для захисту своїх загальних інтересів. Із створенням національних кооперативних асоціацій, а також федерацій як політично-організаційних центрів усіх кооперативних організацій сільськогосподарських товаровиробників формування альтернативної організаційної структури сільського господарства України можна буде вважати завершеним.

Для розвитку кооперативної ідеї в сільському господарстві України, крім організаційних, існують і ринкові чинники. За командно-адміністративної системи держава контролювала і регулювала маркетингові канали руху сільськогосподарської продукції від товаровиробника до споживача, підтримуючи певною мірою баланс інтересів виробників, переробників, транспорту, торгівлі і споживачів. Лише окремі колективні господарства та їх об'єднання мали переробні потужності, а сфера торгівлі до недавнього часу практично повністю була монополізована державою (якщо не враховувати одержавлену споживчу кооперацію).

Приватизаційні процеси, які відбуваються не тільки в сільському господарстві, а й в інших складових маркетингового ланцюжка, докорінно змінюють ситуацію. Оскільки держава вже не реалізує свою контрольну функцію в маркетингу, зазначений баланс інтересів порушується. Причому штучне прискорення приватизаційних процесів може призвести лише

до погіршення ситуації для сільськогосподарських товаровиробників. Між ними і споживачами все частіше з'являються посередницькі ланки, в інтересах яких заплатити якомога менше за сировину і продати якнайдорожче кінцевий продукт споживачеві. Ця "третя сила" представлена несільськогосподарським приватним бізнесом, до якого слід віднести й акціонерні підприємства, що знаходяться у власності працівників, які там працюють. Процеси приватизації у післявиробничій стадії руху сільськогосподарської продукції відбуваються так швидко, що виникає реальна загроза експансії несільськогосподарського приватного бізнесу.

Розуміючи, яким прибутковим може бути агробізнес в умовах недосконалого ринку і нестабільної фінансово-економічної ситуації, до сільського господарства потяглися комерційні структури зовсім не з альтруїстичними намірами. Для них головним є захоплення ринкової влади на сільськогосподарському ринку, що призведе до експлуатації сільськогосподарських товаровиробників. Кінцеві споживачі також втрачають від цього, оскільки прибуток, створюваний на післявиробничій стадії руху продукції, не дістається товаровиробникам і не використовується для інвестицій у сільське господарство, що могло б наповнити ринок товарами і знизити ціни на продовольство.

Ситуація може докорінно змінитися лише тоді, коли товаровиробники шляхом вертикальної інтеграції поступово почнуть контролювати всі подальші стадії руху своєї продукції у маркетинговому каналі. Найефективніше це досягається шляхом об'єднання в кооперативні організації. Завдяки обслуговуючим кооперативам та їх об'єднанням сільськогосподарські товаровиробники можуть не тільки виходити на ринок, стати рівноправним суб'єктом ринкових відносин, а й досягти значної ринкової влади, тобто контролю над маркетинговим каналом руху власної продукції. Як свідчить досвід зарубіжних країн, це не призводить до підвищення роздрібних цін, оскільки зменшується кількість посередницьких ланок. Головне, щоб прибуток, створюваний на післявиробничих стадіях руху продукції, став надбанням товаровиробників і був використаний на подальший розвиток виробництва та підвищення рівня життя тих трудівників, працею яких він створений.

Для сільськогосподарських товаровиробників особливо важливе значення має формування мережі кооперативів з матеріально-технічного забезпечення виробництва. Вихід постачальницьких кооперативів на ринки техніки, паливно-мастильних матеріалів, отрутохімікатів і тощо створить здорову ринкову конкуренцію і зменшить витрати селян на придбання засобів виробництва.

4.2.3. Моделі фінансово-господарського механізму

Різні сторони виробничої, збутової, постачальницької та фінансової діяльності сільськогосподарських кооперативів отримують грошову оцінку в системі показників фінансових результатів. Вони характеризують абсолютну ефективність господарювання. Найважливішим серед фінансових результатів є прибуток, зростання якого створює фінансову базу для самофінансування, розширеного відтворення, вирішення соціальних та матеріальних проблем членів кооперативу. За цим показником можна визначити ступінь ділової активності, фінансового благополуччя, визначати рівень віддачі авансованих коштів та доходність вкладень.

Вибір моделі фінансово-господарського механізму кооперативів залежить від виду кооперативу та підходів до формування прибутку.

У сучасній моделі фінансового механізму виробничого кооперативу загальний фінансовий результат визначається на рахунках 7 класу "Доходи і результати діяльності" шляхом балансування всіх прибутків та збитків за звітний період. На цих рахунках фінансові результати діяльності відображають у чотирьох формах як результат :

- від реалізації продукції, робіт, послуг з попереднім виявленням їх на окремих рахунках реалізації;
- непов'язані безпосередньо з процесом реалізації продукції і послуг, так звані інші операційні - доходи та збитки;
- від фінансової діяльності: доходи від участі в капіталі та інші фінансові доходи;
- від надзвичайної діяльності.

Валовий прибуток (збиток) розраховується як різниця між чистим доходом від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) без ПДВ та акцизу і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг).

Прибуток (збиток) від операційної діяльності визначається як алгебраїчна сума валового прибутку (збитку), іншого операційного доходу, адміністративних витрат, витрат на збут та інших операційних витрат. До інших операційних доходів належать: доходи від операційної оренди активів; доходи від операційних курсових різниць; відшкодування раніше списаних активів; доходи від реалізації оборотних активів (крім фінансових інвестицій) тощо.

Прибуток від звичайної діяльності визначається як алгебраїчна сума прибутку (збитку) від операційної діяльності, фінансових та інших доходів, фінансових та інших витрат. Доход від участі в капіталі відбиває доход, отриманий від інвестицій в асоційовані, дочірні або спільні підприємства, облік яких ведеться методом участі в капіталі. Інші фінансові доходи включають дивіденди, відсотки та інші доходи, отримані від фінансових інвестицій.

Згідно із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємства" для розрахунку податку на прибуток від звичайної діяльності не-

обхідно забезпечити ведення податкового обліку та визначення доходу, що оподатковується. Оподатковуваний доход являє собою це доход, який визначається зменшенням скоригованого валового доходу на суму валових витрат та амортизаційних відрахувань. Після здійснення розрахунків з бюджетом та зменшення на цю суму балансового прибутку у повному розпорядженні кооперативу залишається чистий прибуток .

На паї кожного члена кооперативу у пайовому фонді нараховуються дивіденди, розмір яких залежить від розміру паю кожного члена кооперативу. При цьому податок на дивіденди сплачується одночасно з їх отриманням, а згодом ця сума зменшує нарахований податок на прибуток.

Як видно, фінансово-господарський механізм виробничого кооперативу, що ґрунтується на формуванні, розподілі та використанні прибутку, зовсім не відрізняється від фінансового механізму підприємств інших форм власності. Тому при управлінні фінансами виробничих кооперативів можна застосовувати традиційні схеми, розроблені фінансовим менеджментом.

Зовсім іншою є структура формування і розподілу прибутку в обслуговуючому кооперативі. Відповідно до класичних принципів кооперації господарська діяльність обслуговуючого кооперативу має спрямовуватись не на отримання прибутку, а на його розподіл між учасниками у вигляді знижок та надбавок до цін, пасивних доходів і відрахувань до цільових фондів. Валовий прибуток (збиток) від реалізації продукції обслуговуючого кооперативу складається з чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) без ПДВ і акцизу, надбавок до цін на продукцію і знижок до цін на послуги та собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг).

Якщо кооператив виплачує своїм членам дивіденди на паї та формує фонди, він повинен сплачувати податок на прибуток. Якщо кооператив не формує фондів, то прибуток, отриманий ним у кінці року, повинен дорівнювати нулю. Вихід на нульове значення прибутку забезпечується рівністю закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, цін продажу засобів виробництва та собівартості, зафіксованої кооперативом.
Особливу увагу при розподілі доходу кооперативу слід приділити розрахунку податку на прибуток та додану вартість. При розрахунках оподаткованого доходу від різниці між скоригованим валовим доходом та валовими витратами необхідно відраховувати суми прямих інвестицій (додаткові внески) та реінвестицій. Відрахуванню також підлягає податок на дивіденди.

Для обслуговуючого кооперативу найскладнішим є визначення розміру ПДВ, який розраховується з урахуванням знижок та надбавок
до реалізаційних цін. Складність полягає у точному визначенні попередньої ціни, яка має бути наближена до ціни реалізації. Якщо зазначені ці-

ни не збігатимуться, то у кооперативу з'являться або податкові зобов'язання, або податковий кредит. З точки зору руху фінансових потоків та управління обіговими коштами кооперативу краще мати податковий кредит, тому ціна на реалізацію засобів виробництва має бути завищена, а закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію – трохи зменшені. Хоча слід пам'ятати і про привабливість цін, оскільки, незважаючи на виплати знижок та надбавок, члени кооперативу порівнюватимуть ціни з ринковими.

Етап 1. Формування валового прибутку (збитку) від реалізації продукції(товарів, робіт, послуг)

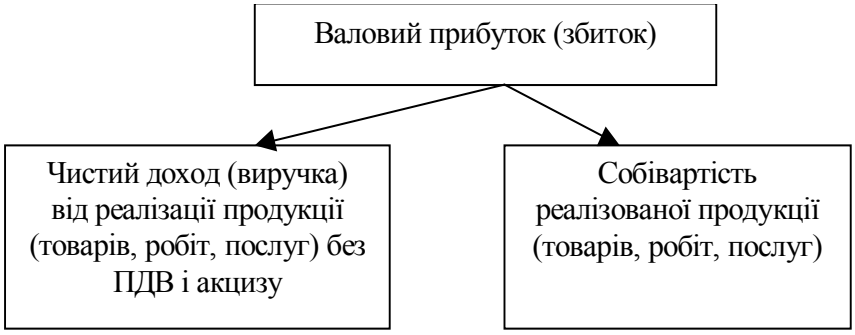

Етап 2. Формування фінансових результатів

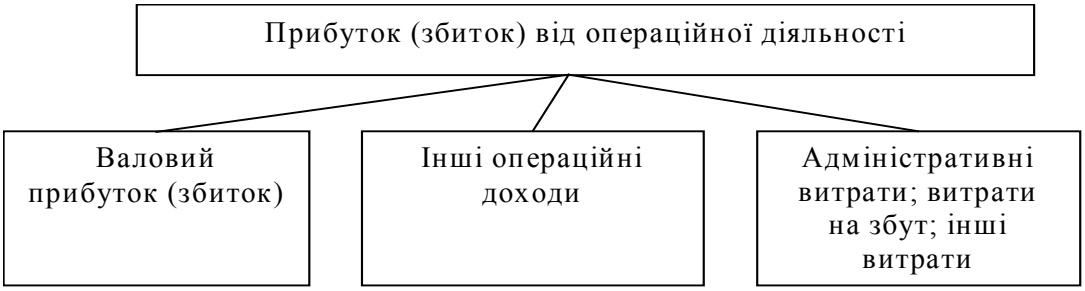

Етап 3. Формування фінансових результатів

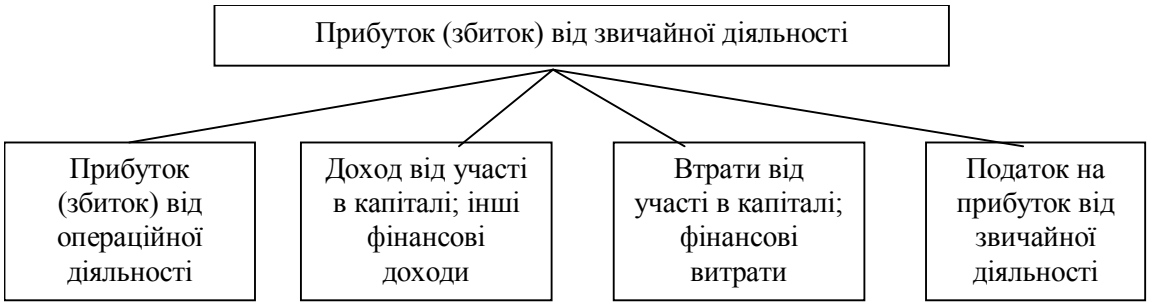

Етап 4. Формування фінансових результатів від надзвичайної діяльності

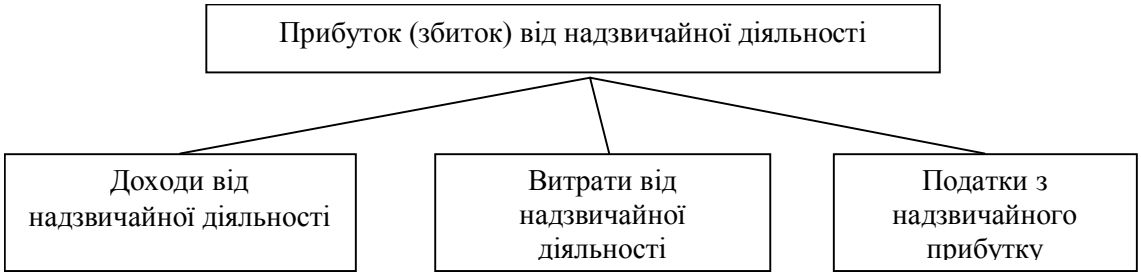

Етап 5. Використання чистого прибутку

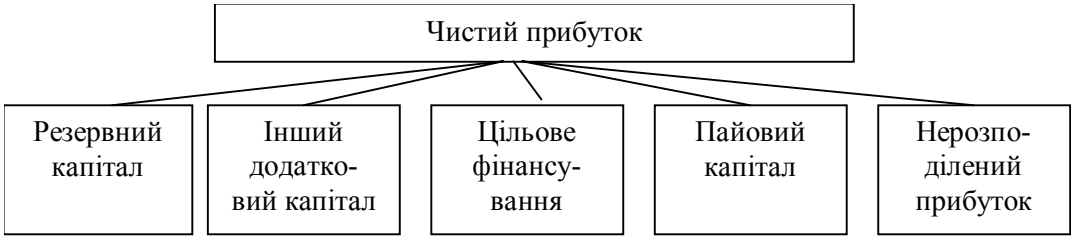

Рис. 5. Схема формування та використання прибутку сільськогосподарського виробничого кооперативу

Велике значення для обслуговуючого кооперативу має попередній розрахунок усіх витрат та доходів, що забезпечить зберігання обігових коштів, допоможе уникнути зайвого оподаткування та принесе бажану користь членам кооперативу.

Щодо неприбуткового характеру обслуговуючого кооперативу, то виявляється, що він має місце лише за відмови від фінансування членами

кооперативу свого підприємства. Зрозуміло, що таке ставлення до кооперативу зробить його неконкурентоспроможним, то тому кошти кооперативу потрібні не тільки на спільні потреби, а й на виробничий розвиток.

4.3. Об'єднання кооперативів. Пайові відносини

Залежно від рівня організаційної ієрархії розрізняють первинні кооперативи та кооперативні об'єднання. Перші створюються безпосередньо сільськогосподарськими товаровиробниками, а другі формуються за участю первинних кооперативів. У процесі розбудови кооперативних структур можливе виникнення кооперативних об'єднань вищого рівня за галузевими, територіальними або функціональними (маркетингові, постачальницькі, сервісні тощо) ознаками.

Кооперативні об'єднання мають статус юридичної особи, створюються за принципами та реєструються у порядку, визначеному для первинних кооперативів, і не мають права втручатися у виробничу діяльність своїх членів. Вступ до кооперативного об'єднання відбувається за рішенням загальних зборів кооперативів, на добровільній основі з метою ефективнішого виконання своїх основних завдань. Первинні кооперативи, що ввійшли до кооперативного об'єднання, зберігають статус юридичної особи та повну господарську самостійність і можуть добровільно вийти з об'єднання за рішенням загальних зборів своїх членів.

Кооперативні об'єднання мають свою структуру управління, формують власне майно і фінансуються у порядку, визначеному для первинних кооперативів. Функції і компетенції об'єднань будь-якого рівня встановлюються в межах, делегованих кооперативами. Постійні функції і повноваження делегуються на установчих конференціях, з'їздах і закріплюються в статутах об'єднань.

Об'єднання кооперативів як і їх члени (первинні кооперативи) мають право виступати засновниками різних видів підприємств, мати представництва в інших регіонах України і за її межами.

Пойові відносини в кооперативах. Діяльність сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів починається з формування статутного, пайового та резервного капіталів. Згідно із ст.21 Закону "Про сільськогосподарську кооперацію" майно кооперативу поділяють на неподільний і пайовий фонди. Однак, відповідно до положення (стандарту) бухгалтерського обліку 5 "Звіт про власний капітал" (П(С)БО5), ці фонди слід віднести до певних капіталів: неподільний фонд - до статутного капіталу; подільний фонд - до пайового. Статутний капітал утворюється за рахунок вступних внесків та майна членів кооперативу, які встановлюються у розмірі визначеної кількості неоподаткованих мінімумів. З прийняттям

нових членів сільськогосподарського кооперативу розмір статутного капіталу збільшуватиметься.

Головними проблемами, які чітко не визначені в Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію", є проблеми формування пайового капіталу та повернення паїв членам та асоційованим членам кооперативів. Пайовий капітал становить суму пайових внесків членів кооперативів, що передбачена засновницькими документами. В п.21.4 вищезазначеного Закону говориться, що "розміри пайових внесків до кооперативу встановлюються в рівних частинах і (або) пропорційно очікуваної участі члена кооперативу в його господарській діяльності". Принцип пропорційності при визначенні розміру пайових внесків - головний, що обумовлено особливостями пайових відносин у кооперативах:

- паї кожного члена кооперативу пов'язані з користуванням послугами свого підприємства;
- паї не можуть вільно переходити від однієї особи до іншої;
- може бути передбачена персональна матеріальна відповідальність членів кооперативу за борги підприємства у випадку його ліквідації.

У збутовому чи постачальницькому кооперативі розрахунок пайових внесків може провадитись виходячи з обсягів продукції, що будуть реалізовані через кооператив, наприклад, кількість зерна, що зберігатиметься, перероблятиметься або реалізовуватиметься. У кооперативі із спільного використання техніки розмір пайових внесків залежатиме від обсягу послуг, на використання яких члени кооперативу беруть зобов'язання (наприклад, кількість гектарів, які оброблятимуться кооперативною технікою, кількість днів використання кооперативної техніки). Таким чином, розмір пайового внеску окремого члена кооперативу залежить від індивідуального товарообігу у кооперативі, загального обсягу господарської діяльності кооперативу за певний період, загальної суми інвестиційних та операційних витрат, кількості членів - клієнтів кооперативу.

Розрахунок пайових внесків членів кооперативу наведемо на умовному прикладі: якщо інвестиційні й операційні витрати кооперативу становлять 30 тис. грн., кількість членів кооперативу - шість, кожен з них обробляє індивідуальну кількість гектарів землі, то розмір пайових внесків буде розрахований як відсоток від загальної кількості витрат підприємства (табл.33).

Розрахунок пайових внесків можна здійснити і через так звані стандартизовані паї, яким відповідає певний обсяг послуг кооперативу. В нашому прикладі стандартизований пай розраховується на 1 га земель і дорівнює 361,5 грн. (30000:83). Кожен член кооперативу може підписатися на ту кількість паїв, яка відповідає обсягу необхідних йому послуг.

У статутах кооперативів чи правилах внутрішнього розпорядку необхідно затвердити механізм сплати пайового внеску:

- строки внесення паїв (бажано не більше 1 року);
- порядок внесення паїв;
- джерела внесення паїв: кооперативні виплати; відрахування з кожної одиниці товару або послуг, прямі внески;
- максимальна сума, що може бути внесена щомісяця.

Якщо сільськогосподарський обслуговуючий кооператив створюється на базі залучення довгострокових інвестицій, то кращим джерелом внесення паїв і формування пайового капіталу будуть кооперативні виплати, тобто частина чистого доходу , яка розподіляється між членами кооперативу пропорційно до роботи, виконаної через кооператив.

Таблиця 33

Розрахунок пайових внесків кооперативу
(спільне використання техніки)

Члени - клієнти кооперативу	Кількість земельних угідь, що оброблятиметься		Розмір пайового внеску	
	га	%	%	грн.
1	20	24,1	24,1	7230
2	10	12,1	12,1	3630
3	15	18,1	18,1	5430
4	12	14,4	14,4	4320
5	10	12,2	12,2	3630
6	16	19,2	19,2	5760
Всього	83	100	100	30000

Внаслідок збільшення обсягів діяльності через кооператив, члени мають право внести додаткові пайові внески, але згідно із Законом України “Про сільськогосподарську кооперацію” загальний розмір паю окремого члена-клієнта повинен бути не більше 20% пайового фонду в цілому.

Що до пайових внесків асоційованих членів кооперативу, то загальна їх сума не повинна перевищувати 10-20% пайового фонду. Обмеження частки асоційованих членів дуже важливе, оскільки кооператив повинен залишатися підприємством, основними власниками якого є сільськогосподарські товаровиробники. У випадку передачі кооперативу господарського об’єкта, в якому частина акцій належить робочому колективу, акціонери можуть стати асоційованими членами кооперативу, а їх акції пере-

творені на пайові внески. Тоді може бути допущено, що частка асоційованих членів у пайовому фонді буде досить значною, але не більше 50%.

За умови фінансування діяльності кооперативу тільки за рахунок власних коштів розмір пайового капіталу не повинен перевищувати розмір чистих активів кооперативу. Якщо вартість чистих активів по закінченні другого і кожного наступного року виявляється меншою порівняно з вартістю пайового фонду, то загальні збори членів кооперативу зобов'язані повідомити про зменшення розміру пайового фонду кооперативу. У цьому випадку пропорційно зменшуються пайові внески кожного члена кооперативу (за рахунок додаткових внесків)(табл. 34).***Таблиця 34***

Порядок повернення пайових внесків у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах

Варіанти виходу з кооперативу	Повернення пайових внесків
Вихід після закінчення терміну зобов'язань	20% реальної вартості повертається після закінчення терміну зобов'язань; решта – пропорційно протягом трьох років
Вихід до закінчення терміну зобов'язань	Паї не повертаються до закінчення терміну; виплата починається у встановленому порядку тільки з моменту закінчення терміну
Припинення сільськогосподарської діяльності	За першою вимогою у розмірі 50% реальної вартості, решта - протягом року за умови дотримання членом кооперативу фінансових зобов'язань
Вихід на пенсію	За першою вимогою у розмірі 50% реальної вартості , решта - протягом року
Виключення з кооперативу	20% номінальної вартості повертається після закінчення терміну зобов'язань, решта - пропорційно протягом чотирьох років
Ліквідація за рішенням судових органів	За ініціативою відповідного органу, який спричинив ліквідацію
Смерть	Повернення спадкоємцю у розмірі 100% реальної вартості

Згідно з п.25.1. Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" при виході з кооперативу юридична чи фізична особа має право на отримання своєї частки у пайовому фонді майном, грішми чи цінними паперами. Повернення паїв є дуже важливою проблемою для обслуговуючих кооперативів.

Зрозуміло, що повернення паїв не може наражати кооператив на небезпеку. Тому у статуті чи у правилах внутрішнього розпорядку доцільно детально визначати:

– термін, в межах якого пайовий внесок повинен бути повернений;

– різноманітні ситуації виходу з кооперативу: після закінченні терміну, на який було взято зобов'язання членом кооперативу; до закінчення цього терміну; вихід внаслідок припинення сільськогосподарської діяльності, виключення члена або асоційованого члена та ін.;

– розрахунок вартості пайового внеску на момент повернення за номінальною чи реальною вартістю;

– форма повернення пайового внеску (грошова чи натуральна);

– індексація пайового внеску.

Джерелами компенсації пайових внесків можуть бути:

– частина прибутку сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу у вигляді кооперативних виплат;

– неподільні фонди - уставний та резервний капітали. У цьому випадку необхідно пропорційно збільшити пайові внески решти членів кооперативу і зберегти пайовий фонд незмінним;

– безпосередньо пайовий капітал.

Таким чином, удосконалені пайові відносини вимагають упорядкованості правової та нормативної бази сільськогосподарської кооперації, методичного забезпечення розробок відповідних розділів типових статутів та правил внутрішнього розпорядку для різних видів обслуговуючих кооперативів, що виключать суб'єктивний підхід і сприятимуть розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації як цілісної системи.

4.4. Моделі обслуговуючих кооперативів

Призначення кооперативного товариства виробників молока. Надати виробникам молока можливість реалізації власної продукції без зайвих ринкових посередників; отримати прибуток не тільки безпосередньо від виробництва, але й від переробки, транспортування, оптової і роздрібної торгівлі; здійснювати реалізацію продукції у великих масштабах; виходити на стабільні ринки збуту продукції; використовувати професійний управлінський персонал.

Організація та економічний механізм. Право членства і власності у кооперативі мають лише виробники молока, які одночасно є клієнтами кооперативу. Їх власність формується у вигляді паїв, що поступово створюються (відрахувань з вартості одиниці реалізованої продукції), обліковуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу.

У період між зборами управління кооперативом здійснює його правління, яке наймає на роботу виконавчого директора. Головним завданням

останнього є організація і оперативне управління кооперативом. Він працює за контрактом як і решта найманого персоналу.

При вступі до кооперативу його члени сплачують вступний внесок, який спрямовується на формування статутного фонду й обігових засобів. Після завершення господарського року (або іншого періоду, меншого за рік) частина доходу кооперативу, яка в підприємствах інших типів є прибутком, буде розподілена між клієнтами-власниками як надбавка до ціни реалізації молока. Отже, кооператив працює на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів-власників.

Членами - клієнтами кооперативу можуть бути будь-які сільськогосподарські товаровиробники незалежно від форми власності й організаційного статусу.

Кооператив з матеріально-технічного постачання. *Призначення кооперативу*. Організувати стабільне матеріально-технічне постачання за найсприятливішими цінами; уникнути зайвих ринкових посередників; здійснювати постачання у великих масштабах; виходити на стабільні, в тому числі міжнародні ринки засобів виробництва: використовувати професійний управлінський персонал.

Організація та економічний механізм. Право членства і власності в кооперативі мають лише сільськогосподарські товаровиробники, які одночасно є його клієнтами. Кооператив обслуговує і тих, хто не є членом кооперативу, але на інших умовах. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв, що поступово створюються, обліковуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу. На початку своєї роботи кооператив орендує необхідні засоби виробництва. Формування майна кооперативу відбувається за рахунок залучення власних фінансових та матеріальних ресурсів.

У періоді між зборами, керівництво кооперативом здійснює його правління, обране з членів кооперативу. Воно наймає на роботу виконавчого директора. Головним завданням останнього є організація і оперативне управління кооперативом. Директор працює за контрактом як і решта найманого персоналу.

При вступі у кооператив його члени сплачують вступний внесок, який спрямовується на формування статутного фонду й обігових засобів. Постачання здійснюється за ринковими цінами, але у кінці господарського року (або протягом іншого періоду, меншого за рік), будь-яка економія коштів у кооперативі буде розподілена між його членами як знижка до ціни послуг кооперативу. Отже, кооператив працюватиме на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів - власників.

Членом кооперативу може стати будь-який виробник сільськогосподарської продукції незалежно від форми власності й організаційного статусу.

Кооператив із спільного використання техніки. *Призначення кооперативу*: Придбати техніку, яку недоцільно тримати в одноосібному володінні; організовувати оптимальне використання техніки своїх членів-клієнтів; уникнути зайвих ринкових посередників; виходити на стабільні, в тому числі міжнародні ринки технічних засобів виробництва; використовувати професійний управлінський персонал.

Організація та економічний механізм. Право членства і власності у кооперативі мають лише сільськогосподарські товаровиробники, які одночасно є його клієнтами. Кооператив обслуговує і тих, хто не є членом кооперативу, але на інших умовах. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв, що поступово створюються, облічуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу. Паї надходять до кооперативу у грошовій, натуральній (наприклад, сільськогосподарська техніка) та трудовій (певна кількість робочого часу, відпрацьованого у кооперативі) формі. На початку своєї роботи кооператив орендує необхідні засоби виробництва. Формування його майна відбувається за рахунок залучення власних фінансових та матеріальних ресурсів.

У період між зборами керівництво кооперативом здійснює його правління, обране з членів кооперативу. Воно наймає на роботу виконавчого директора, головним завданням якого є організація і оперативне управління кооперативом. Директор працює за контрактом як і решта найманого персоналу.

При вступі в кооператив його члени сплачують вступні внески, які спрямовуються на формування статутного фонду й обігових засобів. Послуги надаються за ринковими цінами, але у кінці господарського року (або протягом іншого періоду, меншого за рік) будь-яка економія коштів у кооперативі буде розподілена між його членами як знижка до ціни послуг кооперативу. Отже, кооператив працюватиме на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів-власників.

Членом кооперативу може стати будь-який виробник сільськогосподарської продукції незалежно від форми власності й організаційного статусу.

Кооперативне товариство садівників і овочівників. *Призначення.* Надати виробникам плодів, ягід і овочів можливість реалізації власної продукції без зайвих ринкових посередників; отримати прибуток не тільки безпосередньо від виробництва, й від зберігання продукції, її переробки, транспортування, оптової і роздрібної торгівлі; здійснювати реалізацію продукції у великих масштабах; виходити на стабільні, в тому числі

міжнародні ринки збуту; використовувати професійний управлінський персонал: організовувати матеріально-технічне постачання за найсприятливішими цінами; забезпечувати розсадою і саджанцями найкращих вітчизняних і зарубіжних сортів.

Організація та економічний механізм. Право членства і власності у кооперативі мають лише виробники плодів, ягід і овочів, які одночасно є його клієнтами. Кооператив обслуговує і тих, хто не є членом кооперативу, але на інших умовах. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв, що поступово створюються, облічуються і повертаються у порядку, передбаченому статутом кооперативу. Формування його майна відбувається за рахунок залучення власних фінансових та матеріальних ресурсів.

У період між зборами керівництво кооперативом здійснює його правління, обране з членів кооперативу. Воно наймає на роботу виконавчого директора, головним завданням якого є організація і оперативне управління кооперативом. Директор працює за контрактом як і решта найманого персоналу.

При вступі до кооперативу його члени сплачують вступні внески, які спрямовуються на формування статутного фонду і обігових засобів. Послуги надаються за ринковими цінами, але у кінці господарського року (або протягом іншого періоду, меншого за рік) будь-яка економія коштів у кооперативі буде розподілена між його членами як знижка до ціни послуг кооперативу. Отже, кооператив працюватиме на неприбутковій основі, тобто не для отримання власного прибутку, а для забезпечення прибуткової діяльності своїх клієнтів-власників.

Членом кооперативу може стати будь-який виробник плодів, ягід і овочів незалежно від форми власності й організаційного статусу.

Сільськогосподарський багатофункціональний кооператив. *Визначення*. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив являє собою господарську організацію, яка належить сільськогосподарським товаровиробникам і управляється ними на демократичних засадах, надає своїм членам послуги, необхідні для їх особистих господарств, не має на меті отримання прибутку, а прагне задовольнити виробничі та соціальні потреби своїх членів.

Призначення. Надання комплексу послуг сільськогосподарським товаровиробникам - членам кооперативу, пов’язаних з виробництвом, заготівлею, зберіганням, переробкою (первинною) та збутом сільськогосподарської продукції; надання послуг з обробітку, поліпшення сільськогосподарських угідь, постачання насіннєвого та садивного матеріалу, добрив, молодняка худоби і птиці, звірів; надання культурно-побутових, ритуальних, транспортних, експедиційних і консультативних послуг з питань сільськогосподарського виробництва і комерційної практики; проведення

природоохоронних заходів і селекційної роботи.

Організація. Створення кооперативу ініціюється сільськогосподарськими товаровиробниками. Членами можуть бути лише ті, хто користуватиметься його послугами. Власність членів кооперативу формується у вигляді паїв. Члени кооперативу зобов'язані брати участь (реалізація, придбання, споживання послуг) у роботі кооперативу. Розробляється статут і правила внутрішнього розпорядку, в яких визначені права і обов'язки членів. При вступі до кооперативу його члени сплачують вступні внески, які спрямовуються на формування статутного фонду й обігових засобів.

Управління. У період між зборами управління кооперативом здійснює правління, яке наймає виконавчого директора. Останній здійснює оперативне управління кооперативом і не може бути його членом. Контрольну функцію виконує наглядова рада.

Економічні відносини. Основна риса кооперативу - його неприбутковий характер. Надання послуг, виконання робіт здійснюється за собівартістю. Кооператив не залишає собі прибутку, а результат економічної діяльності розподіляє серед членів пропорційно до участі в роботі кооперативу.

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи можуть створюватися у межах одного або декількох населених пунктів району.

Машинно-технологічні кооперативи. Механізаторський кооператив являє собою це група сільськогосподарських товаровиробників, які вирішили розділити власність та спільно використовувати сільськогосподарську техніку, яку індивідуально вони б не могли використовувати на повну потужність, чи придбати окремо за власні кошти. Вони визначають правила для забезпечення ефективного функціонування кооперативу. Першим з цих правил є зобов'язання з діяльності, яке в машинно-технічних кооперативах має певні особливості.

Під час створення кооперативу або при купівлі нової сільськогосподарської техніки кожний член або майбутній член кооперативу зобов'язується використовувати кожну одиницю сільськогосподарської техніки у визначеному обсязі (для більшості одиниць - це кількість гектарів, для тракторів та деяких спеціальних машин обсяг роботи визначається кількістю годин та днів).

Кожен член бере участь у фінансуванні техніки пропорційно до обсягу використання, на який він погодився: він вносить паї пропорційно до своїх зобов'язань щодо діяльності.

Необхідно забезпечувати використання техніки на повну потужність, але коли ця потужність досягнута, неможна приймати в кооператив нових членів, які хочуть користуватися нею.

Якщо кооператив володіє різними типами техніки, кожен член має вибір у використанні однієї чи кількох її одиниць. Наприклад, якщо кооператив має зернозбиральний комбайн, сівалку та обприскувач, одних може цікавити лише обприскувач, других - тільки комбайн, а третіх - вся наявна у кооперативі техніка.

Зобов'язання визначаються на період амортизації техніки. Протягом цього часу кожен член повинен відшкодовувати постійні витрати (видатки) на техніку, для використання якої він вступає до кооперативу. Відшкодування здійснюється членом пропорційно до його зобов'язань з діяльності, навіть якщо він не використовує техніку у запланованому обсязі, крім випадку, коли на невикористовуваний ним обсяг він знайшов заміну (іншого члена).

Особливість механізаторських кооперативів полягає в їх невеликих розмірах. Ефективність кооперативу є максимальною, коли досягається використання на повну потужність кожної одиниці техніки - обсяг робіт, виконаний приблизно на кількох сотнях гектарів. До того ж, у цьому випадку підвищення ефективності не залежить від масштабів виробництва.

Не доцільно створювати великий районний кооператив, який має у своєму розпорядженні десять комбайнів. Ефективнішим є створення десяти кооперативів з одним комбайном в кожному, по одному кооперативу в кожному районі, навіть якщо кооперативи будуть змушені надавати один одному допомогу при поломці одного з комбайнів.

У випадку зі збутовим кооперативом все відбувається навпаки. Якщо обсяг продукції, зібраної кооперативом, збільшуватиметься, він зможе придбати більш потужне устаткування з переробки, з меншими видатками на одиницю продукції, що забезпечило б йому міцнішу позицію на ринку.

При створенні машинно-технологічного кооперативу насамперед слід звернути увагу на однорідність ініціативної групи та порозуміння між його членами. Для уникнення непотрібних переміщень техніки необхідно, щоб ініціативна група була компактною в географічному відношенні.

Потрібно уникати також великої різниці у розмірах господарств членів. Необхідно переконатися у тому, що потреби учасників у спільному використанні сільськогосподарської техніки співвідносні: якщо один з членів кооперативу має зібрати пшеницю з 500 га, а інші мають по 20 га кожний, кооператив не зможе функціонувати: малі фермери ніколи не скористаються комбайном у зручний для них час, що стане причиною конфліктів.

Особливу увагу необхідно звернути на стосунки між членами, бо в механізаторському кооперативі, справді, виникають причини для конфліктів: запізнення у передачі техніки наступному члену, її несправність. Безумовно, правила внутрішнього розпорядку повинні визначати порядок

черговості, відповідальність тощо. Однак неможливо передбачити всі ситуації: взаєморозуміння, добра воля та відповідальність кожного дозволять знайти справедливі рішення, які задовольнять усіх.

Таким чином, необхідно зробити правильний вибір, з ким створювати механізаторський кооператив, немає потреби перетворювати кооператив у закриту структуру. Кооперативний принцип "відкритих дверей" діє в машинно-технологічних кооперативах настільки, наскільки дозволяє потужність техніки.

Майнові внески членів. Члени можуть зробити внески до пайового фонду у вигляді техніки, яка їм належить. У цьому випадку техніка стає власністю кооперативу, а член є власником своєї частки. Пайовий внесок у вигляді техніки не забезпечує переважного (пріоритетного) права в її використанні, а також права забрати техніку у разі виходу з кооперативу. Член, який вносить у кооператив техніку, має такі ж права, як і інші члени, що зробили свої пайові внески в іншому вигляді.

Крім того, важливо правильно вибрати вид техніки, яку член може внести у кооператив як свій пай. Ця техніка не повинна постійно використовуватися членом, наприклад, якщо трактор потрібен для щоденного роздавання кормів худобі, він не може бути переданий кооперативу як пайовий внесок.

Під час формування ініціативної групи треба провести опитування своїх членів (за допомогою анкети), щоб дізнатися, яку техніку члени можуть запропонувати і якої вони потребують. Залежно від результатів анкети можна вирішити, яку техніку кооператив може прийняти у вигляді пайового внеску.

Члени колишнього КСП, які створили власні господарства, можуть передати свої майнові паї колишнього КСП кооперативу, який отримає в обмін сільськогосподарську техніку. Це рішення особливо прийнятне при створенні машинно-технологічного кооперативу окремими виробниками.

У механізаторському кооперативі кожен член бере зобов'язання по веденню з кооперативом господарської діяльності у певному обсязі, який визначає сам член. Сума зобов'язань з діяльності всіх членів для кожного виду техніки повинна відповідати потужності цього виду техніки, але обов'язково треба передбачити страхувальну маржу.

Необхідно уникати таких ситуацій, коли у випадку поломок або поганих погодних умов, кооператив буде неспроможний надавати послуги членам у тому обсязі, який заплановано. У даному випадку кооперативу доцільніше провадити невеликий обсяг діяльності з не членами (в межах 20% дозволених законом), або навіть використовувати техніку не в повному обсязі.

Перед створенням кооперативу (або при купівлі нової техніки вже існуючим кооперативом) доречно провести анкетування членів, щоб визначити їх потреби у кожній окремій одиниці техніки.

Якщо сукупність потреб нижча за загальну потужність техніки, можна залучати нових членів або вибрати менш потужну техніку та за нижчу ціну. Якщо попит на одну окрему одиницю техніки недостатній, то, краще відмовитися надавати членам ці послуги.

Як тільки наміри членів з використання техніки стануть відомими, можна визначити розмір пайових внесків за одиницю використання.

Сукупність пайових внесків, які необхідно зробити для певного виду техніки, повинна відшкодувати витрати на придбання техніки у таких випадках:

- передачі техніки кооперативу його членом, вартість переданої техніки;
- придбання техніки на умовах лізингу, розмір першої річної виплати;
- купівлі, частина самофінансування, яка буде здійснена кооперативом з пайового фонду.

Внески до пайового фонду повинні бути дещо більшими, щоб забезпечити потребу в оборотному фонді, який не повинен бути великим у механізаторському кооперативі (за винятком тих випадків, коли сплата за послуги здійснюється членами після збирання урожаю). Потім цю суму треба поділити на кількість гектарів або на передбачену кількість днів використання техніки.

Приклад. Кооператив розглядає можливість купівлі трактора на умовах лізингу з передбаченою річною виплатою у розмірі 20 тис. грн. та придбати сівалку за 15 тис. грн. без кредиту, один з членів кооперативу передає кооперативу комбайн “Нива” вартістю 6 тис. грн. Члени мають намір сукупно використати техніку таким чином: трактор - 200 днів, сівалка - 300 га, комбайн - 100 га.

Отже, вартість покупки на одиницю використання становить: трактор - 600 грн. за день (120 тис.: 200 днів); сівалка -50 грн. /га (15 тис.: 300 га); комбайн - 600 грн. /га (60 тис.: 100 га).

Пайові внески повинні дещо перевищувати наведені цифри: трактор - 610 грн. за день, сівалка - 55 грн. /га, комбайн - 660 грн. /га. Таким чином, кооператив матиме у своєму розпорядженні оборотний фонд у розмірі 19,5 тис. грн.

Після визначення розміру пайових внесків, члени беруть на себе остаточні зобов'язання.

Всі пайові внески повинні бути здійснені з моменту створення кооперативу (якщо не передбачено, що щорічні виплати у рахунок погашення кредиту будуть здійснені послідовними частинами пайових внесків).

Може статися, що при передачі техніки членом у кооператив, вартість цього внеску перевищуватиме зобов'язання по отриманню послуг від кооперативу. У даному випадку різниця відповідатиме додатковим паям.

Організація кооперативу. Кооператив з використання сільськогосподарської техніки. Найманий персонал дуже малочисельний внаслідок невеликого розміру кооперативу. Не обов'язково наймати виконавчого директора, голова може взяти на себе управління поточними справами. Бухгалтера достатньо наймати на кілька годин у місяць.

Таким чином, найманий персонал зменшується до водія-механіка, необов’язково на повну ставку, можна наймати тимчасових водіїв-механізаторів на періоди пікових навантажень.

Техніка кооперативу доглядається та підтримується у належному стані найманим персоналом або самими членами кооперативу. Така організація роботи виховує у членів реальне почуття справедливості та вимагає визначення чітких правил щодо обов’язків у випадку поломки. Якщо вона відбулася внаслідок зношування техніки, ремонтувати її повинен кооператив, якщо ж стала наслідком недбалого чи неправильного використання її членом, він повинен відремонтувати пошкоджену техніку. У цьому випадку необхідно знати, хто несе відповідальність за пошкодження — той, хто використовував техніку у момент поломки чи попередній її користувач. Тому перед тим, як член кооперативу бере техніку у користування, та після того, як він її повертає, відповідальний за техніку в кооперативі детально заповнює листок про її стан.

Така система доцільна при роботі з простою причіпною технікою, наприклад, культиватором, складніша ситуація з точною причіпною технікою, такою як сівалка точного висіву (прецизійна сівалка), і зовсім не потрібно використовувати подібну систему для мотомеханізованої техніки.

Для догляду за технікою, якщо в кооперативі немає найманих працівників, необхідно призначити відповідальну особу з числа членів за кожну окрему одиницю техніки, вони забезпечуватимуть технічне обслуговування та перевірятимуть стан техніки після використання її членами кооперативу.

Кооперативи з ремонту сільськогосподарської техніки. Ремонтний кооператив має потребу у спеціалізованому персоналі та наймає завідуюча майстерні, який виконує функцію виконавчого директора.

Ремонт здійснюється найманими працівниками кооперативу. Можливо, щоб член (або один з найманих робітників) займався також ремонтом приміщень кооперативу (під відповідальність робітників кооперативу).

Планування використання техніки. Ретельно складений план використання техніки є головною умовою успішної діяльності механізаторського кооперативу.

За кілька місяців або тижнів до початку робіт члени повідомляють виконавчому директору (якщо така посада передбачена) або голові кооперативу інформацію, необхідну для складання попереднього плану розміщення земельних ділянок, які необхідно обробити, зібрати врожай, дату засівання ділянки та різновид культури для того, щоб передбачити період дозрівання та ін.

Якщо один з членів бачить, що цього року він не зможе дотримати своїх зобов'язань з діяльності (наприклад він збере менше зернових, бо посіяв більше буряків або посіви пшениці вимерзли), він повідомляє про таке становище негайно, що дозволить знайти заміну. Наприклад, інший член, який посіяв більше зернових, або не член має потребу у послузі кооперативу.

Попередні ціни за послуги з використання сільськогосподарської техніки. У машинно-технологічному кооперативі попередні ціни за послуги розраховуються для кожної одиниці техніки окремо з метою відшкодування:

- змінних витрат, які пропорційні обсягу виконаної роботи (заробітна плата водію, пальне);
- постійних витрат (на техніку, амортизаційні відрахування або погашення боргу, технічне обслуговування);
- частини, яка припадає на постійні витрати кооперативу (оренда або амортизація приміщення, електроенергія, загальні витрати).

Техніка, передана кооперативу членами або придбана за готівку. У цьому випадку *амортизаційні відрахування* необхідно включити до витрат, які будуть відшкодовані за рахунок платежів членів за послуги. Інакше кооператив буде неспроможним поновити зношену техніку. Якщо у вартість послуг включають лише поточні видатки та не передбачають амортизаційних відрахувань, такі кооперативи приречені на розпад з моменту зношення техніки.

Необхідно усвідомити, що амортизаційні відрахування становлять суму яка відшкодовує втрату капіталу кооперативу, але не є витратою. Ці кошти залишаються в касі кооперативу. Правильним рішенням у даній ситуації є внесення цих коштів до кредитної спілки або в банк, до того часу, коли необхідно буде поновити техніку.

Можна також використати амортизаційні фонди для купівлі нової техніки, але з цим необхідно бути дуже обережним, тим більше, якщо члени, зацікавлені у новій техніці, не є тими ж особами, що використовують стару, а зобов'язання по двох видах техніки не однакові. Наприклад, амортизаційні відрахування на сівалку були використані для купівлі куль-

тиватора, так секція кооперативу “сівалка”, фінансує секцію “культиватор”. Необхідно переконатися, що секція “культиватор”, тобто відрахування на амортизацію культиватора, зможе профінансувати секцію "сівалка", коли виникне потреба придбати нову.

Техніка, придбана на у мовах лізингу. *Ціна на послуги має відшкодувати щорічні виплати по лізингу.*

Техніка, придбана в кредит. Дана ситуація складніша. Наприклад, кооператив придбав трактор за 70 тис. грн., для цього він узяв кредит у розмірі 51 тис. грн. на три роки з процентною ставкою 30 %. Строк амортизації становить 7 років, а амортизація - 10 тис. грн. на рік. Інші витрати кооперативу збільшуються до 5,7 тис. грн. на рік.

Перший рік кооператив повертає банку третину позиченого капіталу, або 17 тис. грн., плюс відсотки у розмірі 15,3 тис. грн. Водночас трактор амортизований.

Таким чином, вартість основних засобів зменшилась до 10 тис. грн. (амортизація), а довгострокові борги - до 17 тис. грн. Різниця становить 7 тис. грн., власний капітал кооперативу збільшується на 7 тис. грн.

Звідки ж вони взялися? Є дві можливості. Перша: члени сплатили другу частину пайових внесків у розмірі 7 тис. грн., до того ж вони сплатили за послуги і сукупність платежів дозволяє відшкодувати амортизаційні відрахування (10 тис. грн.), відсотки (15,3 тис. грн.) та інші витрати (5,7 тис. грн.), що становить 31 тис. грн.

Друга можливість: члени не збільшили пайового фонду через сплату нових паїв, але вони здійснили платежі за послуги, які відшкодовують річну виплату банку (22,3 тис. грн.) та інші витрати (5,7 тис. грн.), всього 38 тис. грн. Отже, різниця 7 тис. грн. становить результат кооперативу, але він не може бути поділений між членами у формі кооперативних виплат, бо кооператив не має цих грошей у касі. Вони відраховуються до *неподільного фонду.*

Після трьох років кооператив повністю поверне свій кредит, а трактор матиме залишкову вартість 40 тис. грн., з яких 19 тис. грн. пайові внески членів, а 21 тис. грн. - резерв.

Рекомендується вибрати той варіант, де пайові внески роблять один раз, платежі за послуги відшкодовують сукупність річних виплат, а зростання власного капіталу відбувається внаслідок збільшення резервного фонду.

Визначення ціни за одиницю. Для розрахунку ціну за гектар або за день використання техніки згаданих витрат ділять на загальний обсяг зобов'язань з діяльності. У нашому прикладі, якщо члени взяли зобов'язання на 200 днів, ціна за день становитиме 190 грн. (38 тис. грн. : 200).

Наслідки невиконання зобов'язань з діяльності. Якщо один член кооперативу не виконує своїх зобов'язань з використання техніки і не зна-

ходить собі заміни, він повинен сплатити постійні видатки (не включаючи ремонт техніки). У цьому випадку не йдеться про штраф або неустойку, а лише про те, що член зобов'язався сплатити, якби техніка була його власністю, він мав би був сплатити ті ж самі видатки.

Кооперативні витрати. Наведені ціни дещо завищені. Це - попередні ціни, які ґрунтуються на орієнтовних розрахунках.

Різниця між орієнтовними та реальними цінами зумовлюється переважно такими чинниками:

- витрати на технічне обслуговування та ремонт техніки були нижчими передбачених;
- обсяг виконаної роботи перевищив рівень зобов'язань з діяльності, з одного боку, за рахунок сприятливих погодних умов та задовільного стану техніки, а з другого - члени кооперативу використовували техніку поза своїми зобов'язаннями з діяльності або кооператив здійснював діяльність з нечленами.

За рахунок наведених чинників нагромаджується результат, який можна визначити на кожну одиницю техніки. Ця частина результату розподіляється між членами, які використовували техніку, пропорційно до встановленого обсягу використання. Однак, якщо техніка купується в кредит, частина результату, який виникає з різниці між погашенням капіталу та амортизаційними відрахуваннями, обов'язково відраховується у резерв.

4.5. Кооперативні формування як складові інфраструктури аграрного ринку

Для успішної реалізації своїх функцій сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК) мають бути представлені на аграрному ринку в усіх складових його інфраструктури. За таких умов одночасно з комерційними підприємствами ринковими контрагентами будуть і кооперативи (об'єднання) та їх підприємства, які за певних умов зможуть реалізувати економічні інтереси сільськогосподарських товаровиробників, що утворили їх.

З прийняттям Указу Президента України "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" від 6 червня 2000 р. № 767 активізувався процес розбудови ринкової інфраструктури. Станом на 1 січня 2002 р. порівняно з 1 червня 2000-го року кількість агроторгових домів зросла в 4 рази, оптово-продовольчих ринків - у 9, оптово-плодоовочевих - у 7,6, заготівельних пунктів - у 3,8, постійно діючих аукціонів живої худоби - у 5,2, виставок-ярмарок - у 26,7 раза, а також була створена система моніторингу цін. Остання є особливо важливою складовою функціонування аграрного ринку для дрібнотоварних і селянських (фермерських) господарств, оскільки в Україні відсутня торгівля

ф'ючерсними контрактами. Своєчасно отримана інформація про ринкові ціни дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам планувати свою виробничу програму, а СОК - використовувати ефективніше складські приміщення, переробні та інші потужності.

Проте аналіз розміщення структур аграрного ринку в розрізі економічних районів свідчить про значну строкатість і нерівномірність територіального їх розподілу. Наприклад, всього два постійно діючих аукціони живої худоби функціонували в Донецькому економічному районі, ще недостатньо практикуються виставки-ярмарки у Подільському, мало поширені оптово-продовольчі ринки у Причорноморському, а оптовоплодоовочеві - в Центральному економічному районах.

Свідченням недостатньо розвинутої ринкової інфраструктури є опитування працівників 567 сільськогосподарських підприємств, яке протягом 2001 р. щоквартально проводило НДІ статистики Держкомстату України. За підсумками четвертого кварталу лише 33% респондентів відповіли, що в їхньому регіоні вже сформовано аграрний ринок, а 64% вважають стан його незадовільним, або вказали на відсутність як такого взагалі. Отже, безпосередньо для підприємств значно ускладнені процеси реалізації сільськогосподарської продукції, що призвело до втрати ними значних матеріальних ресурсів, незважаючи на високі врожаї 2001-2002 рр.

Проте, як свідчить аналіз, станом на 1 січня 2001 р. їх кількість порівняно з відповідною датою попереднього року майже не змінилась. Це пояснюється перереєстрацією кооперативів у першому півріччі 2001 р. відповідно до вимог Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 2 листопада 2000 р. № 2090 і глибшою обізнаністю щодо цієї форми господарювання та професійним ставленням державних органів реєстрації до виконання своїх функцій.

У сучасних умовах інфраструктуру аграрного ринку заповнюють підприємства різних організаційно-правових форм, зокрема, господарські товариства різних видів, приватні підприємства і СОК. Від того, ким створюються такі підприємства, яка мета визначена їх засновниками, значною мірою залежить кінцевий результат фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Про існуючі маркетингові канали розподілу основних видів продукції сільського господарства та продуктів її переробки за безпосередньої участі товаровиробників дають уяву дані Держкомстату України. Так, у 2001 р. посередницьким комерційним структурам продано 64% насіння соняшнику, 51% зернових культур, 48% цукру, отриманого від цукрових заводів за давальницькими угодами, 30% яєць. Водночас на ринку через власні магазини, ларки, палатки реалізується порівняно невеликий обсяг продукції. Помітний вплив

на ринкову кон'юнктуру бартерних товарообмінних операцій, особливо на ринку зернових культур, цукру та насіння соняшнику.

Агроформування недостатньо використовують послуги товарних бірж для реалізації продукції на внутрішньому ринку, які в широкодоступному режимі і прозоро формують реальні ціни в результаті взаємодії попиту і пропозиції на відповідні товари. Наприклад, у 2001 р. з 15,7 млн. тонн зерна, проданого сільськогосподарськими товаровиробниками, каналами біржової торгівлі реалізовано лише 51 тис. т, або менше 0,3% (у країнах з ринковою економікою фермери безпосередньо або через свої кооперативи продають понад 40% вирощеного зерна). Як наслідок, через різницю в цінах на зернові культури в 2001 р. порівняно з 2000-м р. (62 грн. за тонну) сільське господарство недоотримало майже 1 млрд. грн.

Подолати існуючу суперечність між формальною наявністю значної кількості структур агропродовольчого ринку та їх недостатньою функціональною завантаженістю можливо при створенні СОК. На користь кооперативного сегменту агропродовольчого ринку свідчать базові принципи їх діяльності, які виявляються в таких перевагах безпосередньо для сільськогосподарських товаровиробників:

- заінтересованість в укладанні довгострокових контрактів на реалізацію продукції, в тому числі експортних, та економія трансакційних витрат;
- власний контроль за рухом продукції на усіх ланках маркетингового ланцюга (від виробничих одиниць до кінцевого споживача);
- своєчасне одержання об'єктивної інформації про кон'юнктуру ринку, поведінку його головних операторів, а також зміни вимог до якості продукції, рівня цін і тарифів на послуги потенційних контрагентів (переробних підприємств, транспортників, торгівлі тощо);
- формування партій товару для конкретного замовника за вимогами стандартів і технічних умов сертифікації продукції та з урахуванням можливостей допоміжної інфраструктури, в тому числі експортної;
- адекватне реагування на сигнали ринку та митно-тарифні і нетарифні регуляторні заходи держави, що вживаються нею з метою захисту внутрішнього ринку і гарантування національної продовольчої безпеки в цілому;
- уникнення надмірної кількості посередницьких структур між сільськогосподарськими товаровиробниками і кінцевими споживачами, що сприяє формуванню конкурентоспроможної ціни на аграрну продукцію.

Про відмінності, наприклад, агроторгового дому, що є базовим елементом інфраструктури аграрного ринку, заснованого в формі СОК, від суб'єкта такого ж рівня, але створеного як господарське товариство, дає уявлення табл. 35.

Наведені переваги СОК, що випливають з їх соціально-економічної природи, можуть поширюватися й на інші складові інфраструктури аграрного ринку – заготівельні пункти, постійно діючі аукціони живої худоби, виставки-ярмарки, оптові ринки.

Таблиця 35

Порівняльні характеристики агроторгового дому, заснованого у формі СОК, та господарського товариства

СОК (об'єднання)	Господарське товариство
	Мета створення
Обслуговування переважно своїх членів; максималізація прибутку власників - користувачів послуг	Максималізація прибутку для інвесторів
Членство	
Виключно сільськогосподарські товаровиробники	Будь-які особи, які мають відповідний капітал для участі у підприємництві
Внески	
Розмір паю встановлюється у рівних частинах і/або пропорційно до участі в кооперованій діяльності	Розмір обмежується наявністю власного капіталу
Відносини з партнерами – нечленами (третіми особами)	
Надання послуг обмежено 20% загального обороту кооперованої діяльності	Здійснюється на комерційній основі і без обмежень
Розподіл доходу або прибутку	
В основному спрямовується його членам на кооперативні виплати пропорційно до участі в господарській діяльності	Частина спрямовується на виплату прибутку (дивідендів) інвесторам пропорційно до кількості акцій
Джерела інвестицій	
Переважно власна діяльність, нерозподілена частина доходу, кошти членів-клієнтів та інші внутрішні джерела	Реінвестування всього або частини прибутку, додаткова емісія акцій
Оподаткування доходу (прибутку)	
Один раз – у кооперативі або у членів-клієнтів, результати від обслуговування третіх осіб – на загальних підставах	На загальних підставах, здійснюється подвійне стягнення у підприємстві і з акціонерів
Демократичність управління	
Прийняття рішень за правилом "один член кооперативу – один голос"	Голоси розподіляються пропорційно до акціонерного капіталу за принципом "одна акція – один голос"
Соціальна спрямованість	
Обов'язковими є безперервна освіта, підвищення кваліфікації, всебічна поінформованість його членів	Не є обов'язковим предметом діяльності; комерційний прагматизм домінує під час прийняття відповідних рішень

Крім того, така невизначеність щодо спеціалізації на початковому етапі діяльності СОК з часом може значно ускладнити функціонування через відсутність власного досвіду кооперативного менеджменту, неотримання достатніх і переконливих результатів їх діяльності та недосконалої маркетингової політики. Водночас потрібно визнати, що урізноманітнення напрямів діяльності СОК у країнах з багаторічними кооперативними традиціями є закономірним і оцінюється як позитивне явище за умови стабільної регуляторної політики держави.

Незважаючи на усвідомлення сільськогосподарськими товаровиробниками об'єктивної необхідності створення кооперативного сегменту аграрного ринку, розвиватись цьому процесу заважає відсутність стартового капіталу. Проте така проблема характерна й для інших країн. Її вирішення залежить значною мірою від пошуку внутрішніх джерел фінансування, що також є одним з основних правил
кооперації, оскільки забезпечує її незалежність від третіх осіб – інвесторів.

Невід'ємною функціональною складовою інфраструктури аграрного ринку, крім маркетингового, є фінансово-кредитне забезпечення його суб'єктів. Практика державної регуляторної політики у цій сфері щодо аграрного сектора економіки розглянута в другому розділі, тому зосередимо аналіз на структурах ринкової економіки, які всвоїй діяльності також дотримуються кооперативних принципів – кредитних спілках та кооперативних банках.

Усі елементи кооперативного сегмента інфраструктури аграрного ринку наведенні на рис.6.

На нашу думку, в державній регуляторній політиці на етапі трансформації економіки відсутня важлива компонента, спрямована на підтримку становлення і розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як особливої форми самозахисту економічних інтересів аграрних формувань від експансії посередницького, торгового і банківського капіталу, яка є обов'язковою складовою у країнах з ринковою економікою.

Формування інфраструктури аграрного ринку не можна вважати структурно завершеним, навіть за формальними ознаками, до створення повноцінного кооперативного сегмента, через який має реалізовуватись не менше третини загального обсягу аграрної продукції і стільки ж надходити матеріально-технічних ресурсів для її виробництва.

Для створення передумов успішного функціонування змішаної інфраструктури аграрного ринку бажано у пореформений період спрямувати зусилля на створення сприятливого інституційного середовища щодо поширення кооперативних відносин в аграрному секторі економіки.

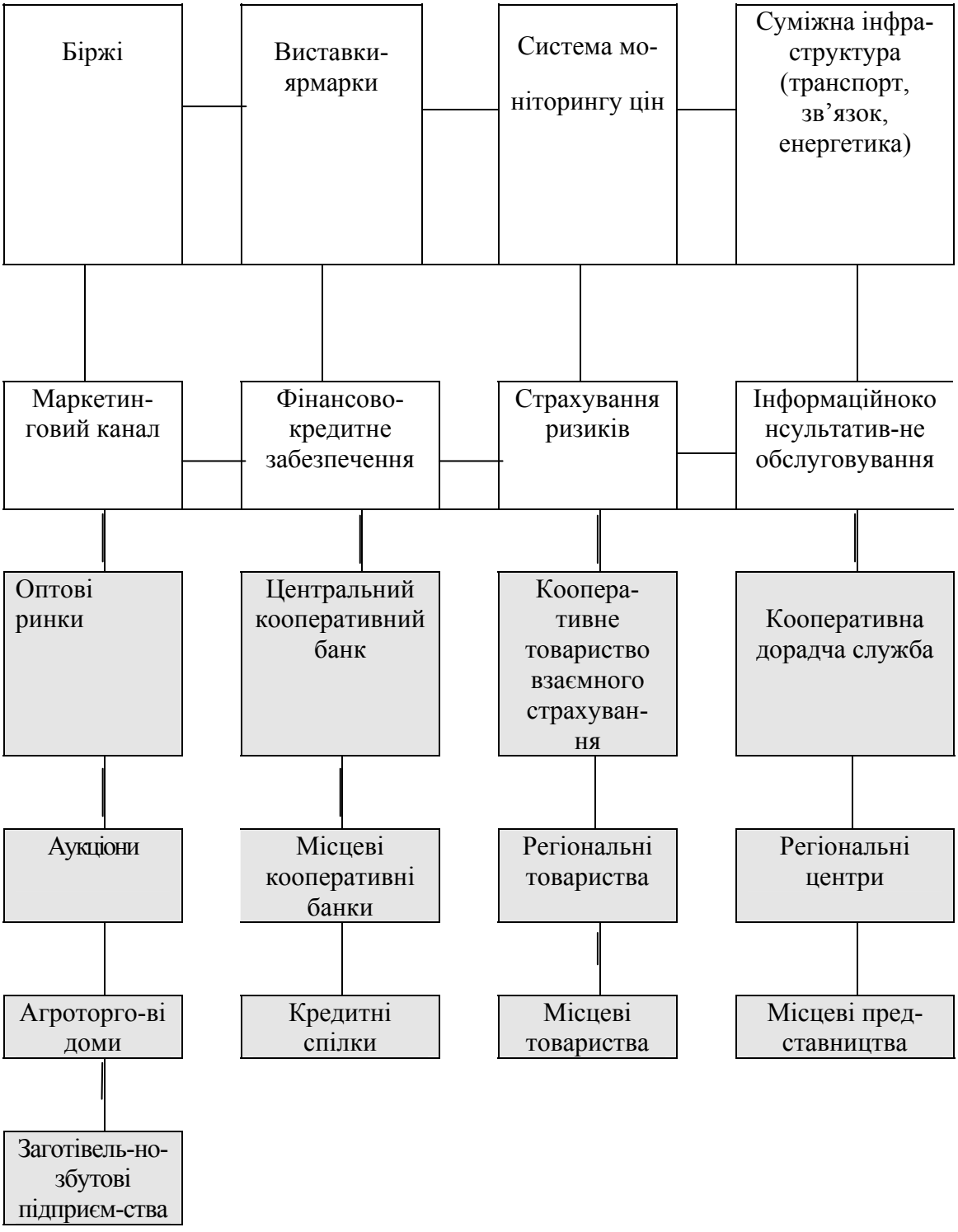

Рис.6. Сегмент інфраструктури аграрного ринку

4.6. Кооперування та агропромислова інтеграція фермерського виробництва

Ринкові закони змушують знаходити в кожній галузі такі форми господарювання, які б сприяли виживанню в умовах гострої конкуренції. Такі вимоги стоять і перед сільським господарством, основу якого у країнах ринкової економіки складає фермерське виробництво. До того ж ринкові закони нерідко спричиняють негативні тенденції для фермерів. Це, зокрема, постійне зростання витрат фермерів у зв'язку з підвищенням цін на товари та послуги. Причому ціни, за якими купує фермер ресурси зростають нерідко швидшими темпами ніж ціни, за якими він продає свою продукцію. При такій ситуації виходити фермеру одному на ринок засобів виробництва і продукції сільського господарства просто неможливо. Для цього фермери об'єднуються, що підвищує їх конкурентноспроможність, бо закони ринку вимагають крупності і в більшості країн це досягається не через безпосереднє збільшення розмірів ферм, а шляхом кооперування виробництва і вертикальної інтеграції. Рівень усуспільнення підвищується через посередництво різних угод, систему сільськогосподарських кооперативів та інших інтеграційних фермерських структур.

Перш за все хотілося б дати визначення суті фермерського кооперативу. На наш погляд, *фермерський кооператив це добровільне об'єднання фермерів з метою спільного вирішення питань виробництва, зберігання, переробки і збуту виробленої сільськогосподарської продукції та забезпечення її належного кредитування, постачання й іншого обслуговування цих фермерських господарств.*

Видатний український економіст М. І. Туган-Барановський відмічав, що кооператив є таке господарське підприємство кількох добровільно об'єднаних осіб, яке має за свою мету не отримання найбільшого баришу на затрачений капітал, а збільшення, завдяки спільному веденню господарства, трудових доходів його членів, або скорочення витрат останніх. Даючи визначення селянській кооперації, Чаянов писав, що вона є досить досконалий організаційний варіант селянського господарства, що дозволяє дрібному товаровиробнику, на руйнуючи своєї індивідуальності, виділити із свого плану ті його елементи, в яких велика форма виробництва має безперечні переваги над дрібною, і організувати їх спільно із сусідами на ступінь цієї великої форми виробництва, часто використовуючи найману працю. Таким чином, мета кооперації - підвищення ефективності фермерських господарств, саме тому вона широко використовується у розвинутих західних країнах.

Кооперативні фермерські об'єднання мають вже чималий вік адже їх зародження розпочалося в 30-х 50-х роках XIX ст. у Швеції та Німеччині.

Провісниками нинішніх кооперативів були кредитні установи, що створювались самими сільськогосподарськими товаро-виробниками. Така необхідність виникла, тому, що дрібні, на той час, фермерські господарства, не могли витримувати насильства посередницького лихварського і купецького капіталу, а отже, банківські кредити їм були не доступні. Пізніше прагнення вийти зі своєю продукцією на ринок без посередників привело до утворення нової форми фермерських кооперативів – з переробки і збуту продукції маслоробних заводів, у Швеції і Данії (на початку 90-х років XIX століття). Одночасно у Нідерландах і Франції створюється ще одна форма кооперації фермерів із закупівлі насіння, добрив і сільськогосподарського інвентарю та постачання ними своїх членів. Всі ці форми фермерської кооперації швидко поширювались на інші країни Західної Європи і до кінця XIX століття практично кооперація фермерів функціонувала у всіх державах Заходу.

Розглянемо охваченість кооперативами сільськогосподарських виробників. Протягом 50 останніх років кооперативами було охоплено 100 відсотків виробників сільськогосподарської продукції у Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, Ісландії, Нідерландах і Японії.

Наприклад, до системи швецької постачальницької кооперації входять 240 великих підприємств, торгових складів, сховищ. Спілка кооперативних банків цієї країни об'єднує 12 регіональних банків, до яких на правах членів входять 389 місцевих кредитних кооперативів, що мають 694 відділення. Тут кооперативи (молочні, м'ясні, постачальницькі, збутові, кредитні, іпотечні тощо) згруповані у 16 національних галузевих спілках. Так спеціалізованій кооперативній спілці тваринників належить по 6 станцій штучного запліднення великої рогатої худоби та свиней, 5 племінних господарств і 9 контрольних станцій по оцінці потомства. Або, у системі закупівельно-постачальницьких кооперативів (центральне об'єднання) Фінляндії у 1986 році діяло 552 центри з обслуговування сільськогосподарської техніки, які мали 220 пунктів технічної допомоги і 1300 чоловік персоналу.

У Франції і ФРН 80 відсотків сільськогосподарських підприємств об'єднані кооперативами. У цих країнах добре розвинуті, насамперед, кооперативи зі спільного використання засобів виробництва у сільському господарстві. У другій половині 80-х років минулого століття нараховувалось близько 10 тис. таких об'єднань, які обслуговують 250 тис. господарств (тобто 25 відсотків від загальної їх кількості у країні). Технічне обслуговування фермерських господарств у Німеччині забезпечується через машинні "*ринги*" та товариства. За даними офіційної статистики, у сільському господарстві ФРН у 1986 році діяло 279 машинних рингів, які об'єднували більше 160 тис. господарств, (в середньому по 570 господарств у кожному рингу), тобто близько 40 відсотків ферм, що ведуть ко-

мерційне виробництво.Наприкінці 20-го століття їх кількість збільшується швидкими темпами. Тільки з 1970 по 1986 роки число членів рингів збільшилось у 3 рази. Характерним для ФРН є те, що протягом двох останніх десятків років членство у кооперативах по збуту і постачанню різко скорочується, а членів кредитної кооперації різко збільшується.
Не дістала широкого розповсюдження сільськогосподарська кооперація у Великобританії, США та Італії, де фермерськими кооперативами охоплено 25–30 відсотків господарств від їх загальної кількості. У Великобританії та Італії відповідно низький рівень коопе-рування в сільському господарстві.
Такий стан кооперації в цих країнах пояснюється різними причинами. У Великобританії, наприклад, відсутня проблема перевиробництва продуктів харчування, а отже немає проблеми із збутом сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим збутова кооперація тут розвинута слабо. Тим більше, що реалізацією сільськогосподарської продукції, у післявоєнний період, займалися державні організації. Тому після відміни державного субсидування сільського господарства активно створювались кооперативи тільки для вирішення питань з постачання ферм технікою, мінеральними добривами, кормами, паливом.

Причина слабкого розповсюдження кооперативного руху в Італії відмінна від англійської. У зв'язку з тим, що на півдні Італії, та й у центрі держави, в основному існують невеличкі господарства, які не ведуть товарного виробництва, то тут, охопленість кооперативами низька. У південній і центральній частині знаходиться тільки близько 15 відсотків від усіх італійських кооперативів. Основна їх частина на півночі Італії, де ведеться інтенсивне, високотоварне сільськогосподарське виробництво. Більшість фермерів на цій території об'єднались у кооперативи і рівень їх охваченості не нижчий, ніж у інших країнах Західної Європи.

Як уже відмічалось, у США кооперативи в загальному також не дістали широкого поширення. Причиною стала та обставина, що обов'язки зі збуту продукції, постачання та надання іншої допомоги фермерам у їх діяльності, традиційно виконували економічно сильні транснаціональні корпорації і витіснити їх кооперативам просто на під силу. Все ж таки у цій сфері кооперативами охоплено 3О відсотків фермерських господарств. Така ж частина припадає на реалізацію кооперативами сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках. Через кооперативи фермери одержують 26 відсотків засобів виробництва. Проте і в США є кооперативи, які займають провідне місце у певній галузі. Наприклад, електрифікація сільського господарства здійснена в цій країні майже виключно спеціалізованими кооперативами, створеними ще на початку 30-х років для будівництва ліній електропередач у сільських районах, оскільки жодна приватна компанія через великий ризик збитко-

вості не бралася за виконання таких робіт. Серед інших американських кредитних установ на долю кредитної кооперації припадає більша частина наданих кредитів сільським товаровиробникам, що свідчить про її провідну роль. Тут слід відзначити, що такий стан кредитної кооперації значною мірою залежить від підтримки її з боку держави.

Отже, кооперативи особливо у тих країнах, де вони дістали значне поширення, відіграли велику роль у зміцненні матеріально-технічної бази фермерських господарств. Вони протидіяли перекачуванню коштів з сільського господарства у промисловість і торгівлю. Ця діяльність мала величезне значення для фермерів у період їх становлення. Сьогодні вона сприяє їх стабільній ефективній діяльності.

Коротко розглянемо економічну діяльність сільськогосподарської кооперації. За напрямками економічної діяльності кооперацію умовно можна поділити на три великі групи.

Найчисленнішою є група кооперативів, що займаються заготівлею, переробкою і збутом (оптовим і роздрібним) сільськогосподарської продукції. Ці види діяльності характерні, наприклад, для кооперативів молочної і м'ясної спеціалізації. Такою ж діяльністю займаються кооперативи власників лісу, з виробництва крохмалю, зі збуту яєць і птиці, з реалізації насіння сільськогосподарських культур та деяких інших продуктів. У даний час рідко бувають збутові кооперативи у чистому вигляді. У всіх кооперативних об'єднаннях цієї сфери продукція, одержана від товаровиробників, піддається певній обробці, пакуванню тощо. Щодо цієї групи фермерських кооперативів (об'єднань з переробки і збуту сільськогосподарської продукції), то слід відзначити, що в Японії, Ісландії, Нідерландах, як і в інших багатьох розвинутих країнах, кооперативами здійснюється переробка майже всього товарного молока. У Данії вони переробляють 90 відсотків всього товарного молока, виробляють стільки ж відсотків масла і стільки ж сиру на експорт. У країнах Скандинавії і Фінляндії вони приймають найбільшу участь у переробці м'яса та молока. На них припадає 80 відсотків реалізованої на внутрішньому і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції, що є одним з найвищих показників серед кооперативів інших країн Заходу. Крім цього, наприклад, у Нідерландах більше половини реалізації продукції припадає на переробно-збутові кооперативи, досить висока їхня участь у переробці м'яса, овочів і фруктів. Зокрема, кооперативи реалізують більше 80 відсотків товарного молока, майже всі овочі, 95% фруктів і 90% вовни. Кооперативи з переробки і збуту виробляють і реалізовують майже 90% вершкового масла, близько 85%– сиру, 80% – молочного порошку, 60% – згущеного молока і 65% – цукру. У Фінляндії кооперативи переробляють 90 відсотків товарного молока, а їх частка у забої худоби і виробництві різноманітної м'ясної продукції досягає 80 відсотків. Хоч у Франції і ФРН

фермерські господарства не повністю охоплені кооперативами, все ж таки ними реалізується на внутрішньому і зовнішньому ринках половина продукції аграрного сектору. Французькі кооперативи випускають і збувають на міжнародному ринку до 70 відсотків вина, висока їх участь у випуску спирту та оливкової олії. Крім цього, працюючи на внутрішній і зовнішній ринки в умовах перевиробництва продукції села і а гострої конкуренції, кооперативи з переробки сільськогосподарської сировини постійно удосконалюють технологію виробництва, досягають глибокої переробки сировини на основі безвідходних технологій. Наприклад, в Данії крім великих м'ясокомбінатів кооператорам належать і невеликі підприємства з переробки відходів цих комбінатів (крові, вовни, нутрощів і кісток). На таких підприємствах виробляють і цінну сировину для фармацевтичної промисловості (наприклад, екстракт гормонів з підшлункової та інших залоз). Ефективність і високу рентабельність цих допоміжних підприємств у Данії засвідчує те, що вартість виробленої ними продукції складає приблизно 20 відсотків сумарної вартості продукції всіх м'ясокомбінатів.

До другої великої групи входять кооперативні товариства, головною функцією яких є оптова закупівля засобів виробництва з наступним постачанням ними господарств своїх членів. В ряді випадків ці кооперативи займаються і реалізацією окремих видів сільськогосподарської продукції, головним чином рослинницької: картопля, зерно, насіння різних культур. Ця група надає надзвичайно вагому допомогу своїм членам у виробничо-технічному забезпеченні процесу виробництва. Зокрема у Швеції і Фінляндії вона поставляє сільським товаровиробникам приблизно 60 відсотків засобів виробництва. Високі показники постачання характерні для Франції та ФРН, де значну роль відіграють кооперативи у поставках добрив та кормів (близько 50%), а у Франції через кооперативи поставляється фермерам майже дві третини насіння зернових. У ФРН в одній із небагатьох країн, на кооперацію фермерів припадає 36 відсотків поставок машин та обладнання і 44 відсотки пального. Там, де кооперативи зуміли створити відповідну виробничу базу, постачання фермерам окремих видів засобів виробництва (головним чином мінеральних добрив та кормів) здійснюється значною мірою з власних кооперативних підприємств. Наприклад, у Нідерландах кооперативний сектор забезпечує третину мінеральних добрив і більшу частину (до 55 відсотків) кормів. У ФРН кооперативні підприємства постачають до 40 відсотків комбікормів. Центральне галузеве постачальницьке об'єднання фінської сільськогосподарської кооперації поряд з постачанням фермерам великого асортименту засобів виробництва займається переробкою та збутом зерна, виробничим обслуговуванням фермерських господарств і інші. Понад 240 великих підприємств, торго-вих складів, овочесховищ та елеваторів з системи

шведської постачаль-ницької кооперації здійснюють не тільки постачання фермерам засобів виробництва, але й переробку та збут зерна, картоплі і насіння різних культур.

Через постачальницько-збутові кооперативи тут розподіляються кредити і допомога, здійснюється придбання насіння, племінної худоби, машин та техніки.

До третьої групи кооперативних товариств відносяться кредитні організації, сільськогосподарські касові кооперативи і кооперативні іпотечні товариства. Сільськогосподарські касові кооперативи, як правило надають окремим товаровиробникам короткострокові кредити. Однак коло кредитних операцій цих кас постійно розширюється. Вони беруть участь у розрахунках з фермерами за продану продукцію тощо. Дещо інші функції мають іпотечні кооперативні товариства. Вони видають, в основному, довгострокові кредити гарантією повернення яких є земля фермера, тобто, беручи кредит фермер заставляє свою землю. Крім цього, іпотечні банки займаються іншою не характерною для кредитної установи діяльністю і, зокрема, організацією прокатних станцій сільськогосподарських машин для фермерів. Кредитні кооперативні установи, за своє понад 100-річне існування збільшили не тільки свою мережу, утворивши місцеві, регіональні і центральні установи, але і розширили функції своєї діяльності. У США, наприклад, сільськогосподарська кредитна кооперація представлена Федеральною системою фермерського кредиту (ФСФК), яка маючи державну підтримку, об'єднує 800 місцевих фермерських банків і асоціацій, що входять до складу 37 великих регіональних банків. У ФРН на систему кредитної кооперації припадає 27 відсотків фінансових депозитів країни і 24 відсотки виданих кредитів. У Фінляндії на кооперативні кредитні банки припадає 58 відсотків кредитів, виданих сільськогосподарським виробникам. Фермерська заборгованість кредит-ним касам у Нідерландах складає 90 відсотків, Японії – 80, у Франції 70, Португалії – 60, Бельгії – 50 відсотків, що засвідчує про активну співпрацю цих установ з фермерами. Однак, якщо у згаданих країнах обсяги кредитування сільського господарства цими кооперативами, порівняно з іншими кредитними установами, досить висока, то у Швеції, Данії за останні роки забезпечення кооперативами кредитних потреб сільських господарств різко скоротилося. Якщо у середині 60-х років у Швеції кредитні кооперативи забезпечували приблизно дві третини кредитних потреб села, то в 1986 році – тільки 45 %. У 1986 році на сільське господарство припадало лише 25 відсотків загальної суми кредитів, виданих Союзом кооперативних банків Швеції. Така тенденція характерна для Данії, де питома вага кооперативного кредиту в загальній заборгованості сільського господарства зменшилась з 40 до 10 відсотків. Ці дані засвідчують про процес переорієнтації пріоритетів у кредитно-фінансовій діяльності цих країн з

сільського господарства на інші галузі економіки. У багатьох країнах успішний розвиток кредитної кооперації пов'язаний з державною підтримкою у вигляді пільгового оподаткування, надання недорогих кредитів і субсидій.

На думку авторів, використання світового досвіду і створення широкої мережі кооперативних кредитних установ для українських фермерів, могли б значно полегшити процес становлення фермерства у нашій державі.

Деякі економісти і, зокрема, Мартинов В. Д. виділяють ще одну групу кооперативів – це кооперативи з виробничого обслуговування фермерських господарств, що виникла у зв'язку з індустріалізацією сільського господарства. Така форма кооперації не знайшла широкого поширення у країнах Скандинавії, зате вона добре розвинута у інших країнах Заходу та Японії. Зокрема, Франція може служити прикладом у розвитку кооперативів виробничого обслуговування фермерських господарств. Основна увага тут приділяється спільному і раціональному використанню засобів виробництва у сільському господарстві і, насамперед механізації виробничих процесів. У другій половині 80-х років нараховувалось близько 10 тис, таких об'єднань, які обслуговували 25 відсотків усіх сільськогосподарських підприємств. Вони зосереджували 4% загальної кількості тракторів (приблизно 10% їх сумарної потужності), 3О відсотків зернозбиральних і 35% кормозбиральних комбайнів, 16% розкидачів добрив і 10–12% іншого сільськогосподарського обладнання, що свідчить про високу концентрацію у кооперативних об'єднаннях в першу чергу тракторів великої потужності і спеціалізованої техніки, а отже, і про значні обсяги робіт з надання допомоги фермерам у технічному забезпеченні їхніх господарств.

У ФРН широко практикується спільне використання техніки. З цією метою фермери утворюють машинні товариства і машинні ринги. Товариства створюються фермерами сусідами (2–5 фермерів) на основі усної домовленості. Тут техніка може бути як спільна чи індивідуальна, так і окремої групи фермерів, що входить до товариства. Основний вид діяльності цих товариств це надання техніки на прокат за відповідну плату. Терміни прокату попередньо узгоджуються з членами товариства з урахуванням строків проведення сільськогосподарських робіт. Характерною особливістю машинних рингів є те, що власна техніка членів рингу так і залишається у їх власності. Вони виконують роботи цією технікою у своїх господарствах, а також у господарствах членів рингу за їхніми заявками. Крім цього, машинні ринги ведуть постійний облік і оцінку наявної техніки своїх членів, і в разі необхідності придбання одним з них техніки, ринг домагається пільгових кредитів. При придбанні техніки членами рингу враховуються потреби в цій техніці всіх його членів. Та-

ким чином ринг домагається при відповідно мінімальних витратах його членів на придбання техніки повнішого забезпечення різноманітними машинами і механізмами. Оплата за використання машин і праці на них власників, проводиться один раз на рік, а тарифи затверджуються на загальних зборах членів рингу. Обсяг і якість проведених робіт підтверджують замовники. На нашу думку, досвід ФРН щодо машинних товариств та машинних рингів після детального вивчення і пристосування до умов України міг би відіграти значну роль у створенні інфраструктури з виробничого обслуговування фермерських господарств.

Слід відмітити, що у всіх розвинутих країнах, кооперативи ведуть широку консультаційно-інформаційну діяльність на базі використання розгалуженої мережі установ та служб, пов'язаних з науково-дослідницькою роботою, впровадженням досягнень науки у виробничу практику і т. п. Наприклад, у Нідерландах є навіть кооперативні інститути з вивчення і впровадження сучасних методів годівлі худоби та птиці, інститут птахівництва, декілька центрів насінництва і широка консультаційна служба. Це свідчить про розвиток ще однієї групи системи кооперування у сільському господарстві – науково-консультативної, яка значно полегшує працю фермера, забезпечує постійний розвиток аграрного сектору.

Позитивний вплив на стан справ у сільськогосподарському виробництві мають й інші форми кооперування. Зокрема, система прямих і постійних зв'язків фермерських господарств з промисловістю, через створені ними кооперативи, сприяла прискоренню індустріалізації сільського господарства. Для забезпечення стабільного надходження високоякісної продукції на ринок кооперативи з переробки молока, м'яса, виробництва кормів та деякі інші з самого початку свого функціонування встановлювали правила щодо якості і строків поставок продукції для переробки за контрактами з фермерськими господарствами. Наприклад, молочні кооперативи скандинавських країн встановлюють для своїх членів правила щодо годівлі, утримання, доїння корів, а також транспортування молока. За недотримання вимог до власників господарств застосовуються жорсткі заходи впливу. З розвитком кооперативного руху розвивалась і налагоджувалась система взаємозв’язків між кооперативними об’єднаннями та їх членами. Така система зв'язків одержала назву вертикальної інтеграції. Але вертикальна інтеграція у сільському господарстві взагалі, та інтеграція селянських (фермерських) господарств зокрема, мають певну відмінність.

Що стосується інтегрування у сільському господарстві, то верти-кальна інтеграція, на думку американських економістів, – це управління і контроль з боку адміністративного і фінансового центру двох або декількох стадій технологічного процесу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Таким чином мова йде про окрему фірму або об'єднання, яке керує двома чи декількома стадіями виробниц-

тва. За визначенням економістів Харана Діркса і Дарела Фінапа вертикальна інтеграція в сільському господарстві передбачає координацію управлінських функцій прийняття рішень відносно двох чи більше вертикально пов'язаних процесів. Наприклад, досліджуючи процеси вертикальної інтеграції в агропромисловому комплексі Латинської Америки І. В. Шароватова визначає такі форми об'єднань:

– пряме і безпосереднє злиття у рамках єдиної економічної власності під керівництвом фірми-інтегратора виробництва і переробки сільськогосподарської продукції;

– організована фірмою-інтегратором переробка сільськогосподарської продукції на базі контрактації;

– різні види об'єднань на кооперативній основі.

Отже, така інтеграція може охоплювати не тільки кооперативи, а й великі приватні компанії та інші організаційні форми підприємств, а й кооперативи.

З розвитком кооперативного руху, відмічає В. Д. Мартинов, були відпрацьовані основні принципи виробничих зв'язків між кооперативними об'єднаннями та їх членами, які потім стали називати вертикальною координацією (або інтеграцією). Особливостями цієї форми вертикальної інтеграції є те, що кожне сільське підприємство одночасно пов'язане з декількома кооперативами. Одні з них за безпечують постачання кооперативних підприємств з ферм сільськогосподарською сировиною, її переробку і збут готової продукції; інші постачають товаровиробникам засоби виробництва, треті надають кредити.

Таким чином, на відміну від агропромислових об'єднань, що організовуються великими приватними компаніями, де всі економічні функції пов'язані з виробництвом та розподілом того чи іншого продукту здійснює одна фірма інтегратор по вертикалі, при кооперативній формі діяльності ці функції виконує група кооперативів. У різних країнах утворення кооперативних об'єднань має свою специфіку, але узагальнюючи можна відмітити два їх типи. Перший, коли кооперативи утворюються за виробничим характером, тобто за видом сільськогосподарської продукції, над якою працює об'єднання (молочні, м'ясні тощо). Другий – територіальні кооперативи, що можуть об'єднуватись на певній території (регіональні, загальнодержавні тощо). Такі об'єднання керуються з центру і діють через мережу галузевих утворень. Поле діяльності кооперативних об'єднань значно ширше, ніж самих кооперативів. Наприклад, кооперативні об'єднання молочного напрямку, крім переробки і збуту молока, займаються постачанням обладнання для молочних ферм, здійснюють контрольно-племінну роботу, надають консультації тощо. Це дає можливість одержувати необхідну кількість молока, попередити сезонні коливання в надоях, своєчасно і постійно омолоджувати стадо аби

досягти стабільності в одержанні продукції. Аналогічний приклад у діяльності об'єднань м'ясних кооперативів, які крім забою худоби займаються поглибленою переробкою м'яса, постачанням фермерських господарств молодняком худоби та птиці, комбікормами, займаються селекційно-племінною діяльністю. Наявність у таких об'єднаннях підприємств з випуску засобів виробництва для фермерських господарств, стримує існування "цінових ножиць". Такі функції може виконувати і кооператив, а тому наявність кооперативних об'єднань залежить від специфіки окремих країн.

Крім виробничих кооперативних об'єднань, як уже наголошувалось, є фермерські об'єднання утворені за принципом територіальної дії (федеральні та ін.). Наприклад, у США такий тип часто називають "федерацією кооперативів". В даний час найбільше зустрічаються коопе-ративні об'єднання, які за внутрішньою організаційною структурою можна віднести до змішаного типу, бо членами таких об'єднань є як кооперативи, так і безпосередньо фермери. На національному рівні інте-реси фермерських кооперативів представляють такі організації, як Американський інститут кооперації, Ліга кооператорів США, Націо-нальна рада фермерської кооперації та ін.

Цікавою країною що до цього є Нідерланди. Тут існує три центральних фермерських спілки, дві з яких об'єднують фермерів на релігійній основі (католики і протестанти) і одна нейтральна. На національному рівні у Нідерландах діє Національна рада сільськогосподарських і садівничих кооперативів, яка об’єднує через центральні кооперативи і фермерські спілки майже всі сільськогосподарські і садівничі кооперативи. Наявність кооперативних об'єднань (спілок та ін.), дія яких розповсюджується на територію всієї країни, дає можливість створювати і впроваджувати національні програми модернізації цих галузей, що забезпечують ритмічність виробництва, високу якість продукції.

З викладеного випливають такі висновки:

1. Фермери є самі творцями кооперативних об'єднань і спрямовують їх діяльність на задоволення своїх потреб. Тому головною метою цих формувань є не прибутки, як це має місце в інших агропромислових об'єднаннях, а забезпечення ефективного ведення господарства фермерами.

2. В тих країнах, де кооперативи займають провідне місце в забезпеченні фермерів засобами виробництва, вони мають власні підприємства з їх виробництва та реальні можливості не допускати збільшення "цінових ножниць".

3. Кооперативна кредитна система з обслуговування фермерів, сприяє зменшенню їх залежності від комерційних банків.

4. Діяльність кооперативів по спільному використанню сільсько-

господарської техніки дає можливість значній частині фермерів підвищувати технічний рівень виробництва, зменшувати невиробничі витрати на придбання дорогої і нерентабельної, в умовах одного господарства, техніки.

5. Створення кооперативних об'єднань забезпечує:

– залучення у кооперативну сферу діяльності більшості фермерських господарств, що призводить до розповсюдження прийнятих у кооперативних товариствах параметрів та вимог виробництва на цілі галузі сільського господарства, чи то в загальнодержавному, чи регіо-нальному масштабі;

– створення національних програм модернізації цих галузей, які забезпечували б ритмічність виробництва, високу якість продукції, зменшення витрат;

– зниження, без додаткових посередницьких підприємницьких структур в процесі матеріального забезпечення виробництва і збуту сільськогосподарської продукції, реалізаційних цін на певну групу товарів. Крім цього згадані об'єднання сприяють масовому виробництву продукції і прискорюють шлях від виробництва сільськогосподарської сировини до товарних продовольчих продуктів харчування.

Розділ V. Кредитні спілки: суть, місце і роль в соціальному відродженны села

5.1 Організаційні засади діяльності

Як свідчить світовий досвід, кредитні спілки виникали там і тоді, коли небагаті категорії населення потребували певних фінансових послуг. Тобто вони виступають дійовим інструментом, за допомогою якого вирішуються соціальні та фінансові проблеми конкретного населеного пункту.

В Україні на початку XX ст. кредитні спілки налічували близько 3 млн. учасників (майже 2 млн. - на східних землях і 800 тис. - на західних). Проте наприкінці 30-х років кредитна кооперація була ліквідована, а всі її активи (вступні та пайові внески, а здебільшого і вклади селян) фактично експропрійовано. На базі кредитних сільськогосподарських товариств були створені районні відділення Держбанку. Офіційною причиною заборонних дій держави було те, що кредитна кооперація, маючи порівняно невеликі кошти, виявилась неспроможною обслуговувати колгоспи. Водночас соціалістичне сільське господарство вимагало значних ресурсів, які могли забезпечити лише державні установи. У зв’язку з цим кредитна кооперація була ліквідована, а функції кредитування покладено на державну банківську систему.

Початок відновленню кредитних спілок покладено Указом Президента України "Про тимчасове положення про кредитні спілки" від 20 вересня 1993 року № 377.

У липні 2001 р. було прийнято Закон України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг", який регулює діяльність окремих видів фінансових установ і ринків в Україні. Цей закон дозволяє системно вирішити ряд проблем, зокрема:

– дає чітке визначення фінансових установ та фінансових послуг і визначає їх перелік та класифікацію;

–встановлює рамкові щодо всіх фінансових установ норми стосовно умов та правил діяльності з надання фінансових послуг на фінансових ринках;

–окреслює структуру цілісної системи регулювання та нагляду за діяльністю фінансових установ і визначає механізми взаємодії та інформаційного обміну між окремими державними органами, що входять до її складу (Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку та Уповноважений орган у сфері регулювання ринків фінансових послуг);

–передбачає існування спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг і визначає функціональні й організаційні засади здійснення даним органом функцій регулювання та нагляду за діяльністю небанківських фінансових установ.

Становлення законодавчої бази, що регулює діяльність кредитних спілок в Україні, протягом останнього часу привело до прийняття в грудні 2001 р. Закону України "Про кредитні спілки", який визначає організаційні, правові, економічні засади створення та діяльності кредитних спілок, їх об'єднань, права й обов'язки членів кредитних спілок та їх об'єднань. Згідно з цим законом кредитна спілка - неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднання грошових внесків членів кредитної спілки.

Кредитну спілку визначено як фінансову установу, виключним видом діяльності якої є надання фінансових послуг. Кредитна спілка - одна з форм об'єднання на кооперативних засадах учасників економічних відносин в фінансовій сфері, з метою використання тимчасово вільних коштів для надання взаємної фінансової допомоги.

Неприбутковість кредитної спілки як кооперативного об'єднання полягає в тому, що основною метою їх діяльності є надання фінансових послуг і захист заощаджень лише своїх членів за собівартістю. Особливістю є те, що у собівартість послуг не включається чистий прибуток, а всі члени спілки одночасно є і клієнтами і власниками. Дана ця мета досягається за рахунок господарської діяльності, яка здійснюється відповідно до чинного законодавства.

Кредитні спілки мають особливості функціонування, зокрема:

а) кредитна спілка об'єднує тільки фізичних осіб;

б) вона працює у вузькому секторі фінансового ринку, маючи справу переважно з дрібними позичками;

в) кредитну спілку створюють як юридичну особу за ініціативою групи людей, яких щось вже об'єднує, наприклад: об'єднаних за територіальними, професійними та іншими ознаками;

г) кредитній спілці як кооперативній формі господарювання властива демократичність самоврядування, а саме: рівноправність спілчан незалежно від величини внеску та часу вступу до цієї організації; можливість брати участь в управлінні в разі обрання до керівних органів; право на повну фінансову та іншу інформацію про діяльність кредитної спілки; право контролювати діяльність виборних керівних органів;

д) сутність кредитної кооперації передбачатиме мінімальний фінансовий ризик, завдяки чому ця організація більш-менш стійко реагує на постійну мінливість ринку.

За допомогою кредитних спілок можуть відбуватись різноманітні форми забезпечення кредиту, спрощене оформлення документів, швидке надання кредиту, людяний підхід у складних життєвих ситуаціях.

Кредитні спілки розрізняються за сферою діяльності організаційними засадами, зокрема:

За джерелами формування та напрямами використання фінансових ресурсів виділяються:

а) з переважно залученими коштами та використанням їх для задоволення тільки виробничих потреб членів кооперативу (Райфейзенівська модель);

б) з переважно власними коштами та використанням їх на будь-які потреби (модель народних банків Шульце-Деліча);

в) змішана модель (Офенбахівська модель).

За напрямами діяльності:

а) ощадно-позичкові товариства, які ґрунтуються на класичній моделі "народних банків" Шульце-Деліча;

б) каси взаємодопомоги як міська модель кредитного кооперативу для підприємств, установ та організацій;

в) сільські кредитні кооперативи, які ґрунтуються на класичній моделі сільської кооперації Райфейзена;

г) кредитні кооперативи з товарними функціями - міські та сільські моделі кредитно-споживчих, кредитно-постачальницьких, кредитно-збутових та інших кредитних кооперативів з товарними функціями;

д) кредитні кооперативи з інвестиційними функціями - міські та сільські моделі кредитно-будівельних та інших кредитно-інвестиційних кооперативів;

є) універсальні кооперативи з кредитними функціями - міського та сільського типу;

ж) кредитні спілки для різних типів поселень, підприємств, установ і організацій.

Діяльність кредитної спілки ґрунтуються на таких основних засадах:

а) добровільності вступу до кредитної спілки та свободи виходу з неї;

б) рівноправності членів кредитної спілки;

в) самоврядування;

г) гласності.

Відповідно до цих засад:

а) ніхто не може бути примушений вступати до кредитної спілки, а виключення з членів кредитної спілки здійснюється лише у разі порушення членом кредитної спілки її статуту;

б) усі члени кредитної спілки мають рівні права, в тому числі під час голосування на загальних зборах, незалежно від розміру пайового та інших внесків;

в) кредитна спілка зобов'язана забезпечити повне та своєчасне інформування своїх членів з питань власної діяльності, на їх прохання ознайомлювати з протоколами загальних зборів і засідань інших органів управління кредитної спілки, видавати копії документів або витяги з них;

г) забороняється будь-яке втручання в діяльність кредитної спілки, за винятком випадків, передбачених законодавством України про кредитні спілки.

Кредитна спілка є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває і використовує згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням і власну символіку. Вона набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації.

Кредитна спілка може:

а) укладати від свого імені договори та інші угоди, які не суперечать нормативно-правовим актам та статуту кредитної спілки;

б) набувати майнових та немайнових прав;

в) мати обов'язки, що випливають із законодавства України, чинних законодавчо-нормативних актів, укладених кредитною спілкою угод;

г) бути позивачем і відповідачем у судах.

Кредитна спілка не може бути засновником або співзасновником суб'єкта (суб'єктів) підприємницької діяльності. Вона діє на основі самофінансування, несе відповідальність за наслідки своєї діяльності та виконання зобов'язань перед своїми членами, партнерами та державним бюджетом, а також за своїми зобов'язаннями у межах вартості майна, яке належить їй на праві власності.

Державне регулювання і контроль за діяльністю кредитних спілок та

їх об'єднань здійснює органу державної виконавчої влади ((державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг).

Кредитування членів кредитних спілок можливе з урахуванням таких напрямів їх господарської діяльності :

– отримання кредитів від імені членів кредитної спілки також селянськими (фермерськими) господарствами та приватними підприємствами, які знаходяться у їх власності;

– поручительство виконання членом спілки зобов'язань перед третіми особами;

– залучення кредитів банків, кредитів об'єднаної кредитної спілки, коштів інших установ та організацій виключно для надання кредитів своїм членам;

– оплата за дорученням своїх членів вартості товарів, робіт і послуг в обсягах наданого їм кредиту.

Процес фінансової діяльності кредитних спілок потребує класифікації кредитів. Згідно з класифікацією Національної асоціації кредитних спілок України вони поділяються:

а) *за терміном користування кредитом* - на короткострокові (до трьох місяців), середньострокові (від трьох місяців до 12 місяців) та довгострокові (12 місяців і більше);

б) *за цільовим призначенням* :

– споживчі (за їх рахунок позичальник отримує можливість придбати необхідні для підвищення його рівня життя товари та послуги в коротші строки; не використовуються для отримання доходу, який є джерелом для повернення такого кредиту);

– підприємницькі (за їх рахунок позичальник отримує можливість збільшити свої прибутки; використовується для отримання доходу, який є джерелом для повернення такого кредиту);

в) *за порядком нарахування та сплати процентів і основної суми кредиту:*

– нарахування та сплата процентів і основної суми кредиту в кінці терміну дії кредитного договору;

– періодичне нарахування та сплата процентів зі сплатою основної суми кредиту в кінці терміну дії кредитного договору;

– періодичне нарахування та сплата процентів з періодичною сплатою рівних часток основної суми кредиту;

- періодичне нарахування та сплата процентів і основної суми кредиту "рівними частками";

г) *за наявністю забезпечення:*

– незабезпечений (наданий без застави майна чи інших видів забезпечення);

– слабо забезпечений (в кредитному договорі передбачені штрафні санкції або поручительства за умови, якщо платоспроможність поручителя недостатньо обґрунтована та підтверджена);

– забезпечений (наданий під заставу майна або поручительства за умови, якщо платоспроможність поручителя достатньо обґрунтована та підтверджена);

д) *за методом надання основної суми кредиту:*

– кредити, основна сума яких надається одразу у встановленому кредитним договором розмірі;

– кредити, основна сума яких в межах встановленого кредитним договором розміру надається у визначеному таким договором режимі по частинах (кредитна лінія).

Кредитну політику кредитної спілки визначає спостережна рада спілки через прийняття відповідного Положення про надання послуг, а саме:

а) види кредиту, які надає кредитна спілка, відповідно до їхнього цільового призначення;

б) питому вагу окремих видів кредиту у кредитному портфелі спілки;

в) мінімальний та максимальний розмір кредиту кожного виду;

г) мінімальний і максимальний термін для кредиту кожного виду;

д) вимоги за рівнем забезпеченості кредиту кожного виду;

є) порядок нарахування та сплати процентів і основної суми кредиту кожного виду з урахуванням їхнього можливого розміру та терміну;

ж) метод надання основної суми кредиту кожного виду;

з) можливість зміни рівня за користування кредиту кожного виду;

і) додаткові умови за окремими видами кредиту;

ї) ожливість застосування штрафних санкцій щодо позичальників, які не належним способом виконують свої зобов’язання за кредитними угодами, а також види та розміри таких санкцій.

Надання кредиту відбувається за наступними правилами. Кредит надають членам кредитної спілки на підставі укладеного кредитного договору, в якому мають бути зазначені:

- дата і місце укладання договору;
- предмет договору;
- повна назва сторін та їхніх представників, повноваження представників;
- ціна договору;
- термін та порядок виконання договору;
- відповідальність сторін;
- реквізити сторін;
- підписи та в разі потреби печатки сторін.

Під час прийняття рішення про надання кредиту членам кредитної спілки основною умовою є очевидна та належним чином підтверджена здатність члена повернути основну суму та проценти за кредит на встановлений в договорі термін за рахунок власних джерел доходу. Таку здатність для підприємницьких кредитів забезпечують обов'язковим складанням та аналізом бізнес-плану. Для споживчих кредитів сума місячного платежу не може перевищувати 50% чистого місячного доходу позичальника. При цьому такий доход має бути реальним та очевидним.

Додатковими умовами прийняття рішення про надання кредиту членові кредитної спілки можуть бути його кредитна історія в спілці та можливе застосування одного з видів забезпечення.

Крім того, в цьому положенні можна передбачити обов'язкову умову для надання членам окремих видів кредитів, а саме: наявність у позичальника в кредитній спілці певної суми внесків відповідних видів.

За умови відсутності в позичальника поточної простроченої заборгованості кредитний договір може бути пролонговано. Для цього обов'язковою умовою має бути те, що до подальших платежів із сплати кредиту входитимуть не тільки проценти, а й частина основної суми кредиту. Повторна пролонгація угоди неприпустима.

Для нагляду за своєчасністю сплат за наданими кредитами й оперативного планування руху грошових потоків кредитна спілка веде належний аналітичний облік, зокрема:

- поточний контроль за дотриманням умов кредитних договорів виконує уповноважена на це особа, яка здійснює контроль за своєчасністю та повнотою передбачених у кредитних договорах платежів на підставі звіряння фактично отриманих платежів з графіком планових платежів, який складають на кожний тиждень. Уповноважена особа звітує про дотримання графіка планових платежів на кожному засіданні кредитного комітету;
- в разі виявлення прострочення платежів відповідальні особи вживають необхідних заходів;
- для окремих видів кредитів у положенні про правління кредитної спілки може передбачатися особливий порядок супроводження (наприклад, для підприємницьких кредитів, які надаються в режимі кредитної лінії, можна визначити, що умовою надання кожної наступної частини основної суми кредиту є перевірка практичного виконання попереднього етапу реалізації бізнес-плану).

Простроченим кредитом вважають такий кредит, очікуваний платіж за якою не надійшов повністю або частково станом на дату, визначену в графіку сплат за умовами кредитного договору.

До суми платежу залежно від порядку сплати процентів та основної суми кредиту можуть входити проценти, проценти та частина основної суми кредиту, проценти та основна сума кредиту.

Залишок заборгованості за простроченим кредитом - це сума всього не сплаченого залишку основної суми простроченого кредиту. Така сума є базою для розрахунку необхідного розміру резерву сумнівних боргів, якщо цей кредит визнано сумнівною щодо повернення.

Якщо попередні заходи не привели до сплати боргу, кредитна спілка вдається до дій, спрямованих на стягнення боргу в примусовому порядку. Перед їх вчиненням кредитна спілка має вжити таких заходів:

а) визначити суму боргу на останній день перед початком цих заходів, а також документально її зафіксувати. Сума боргу складається з таких частин:

- не сплачена решта основної суми кредиту;
- нараховані не сплачені проценти за кредит;
- пеня, неустойка та штраф, якщо їх передбачено в кредитному договорі;
- сума відшкодування збитків. завданих кредитній спілці внаслідок неналежного виконання зобов'язань за угодою з боку боржника, якщо це прямо передбачено в кредитному договорі;

б) визначити можливість та реальність звернення стягнення на майно боржника або третіх осіб:

- наявність такого майна та його вартість, місцезнаходження тощо;
- наявність претензій інших кредиторів на це майно або взагалі до боржника;
- наявність прав інших осіб на це майно (наприклад, неповнолітні діти);

в) оцінити доцільність звернення стягнення на певне майно боржника, враховуючи вартість цього майна та вартість заходів, які доведеться здійснити;

г) встановити місцезнаходження боржника.

Стягнення боргу примусовим способом здійснюють у порядку, передбаченим чинним законодавством.

У деяких випадках, за спеціальним рішенням кредитного комітету, кредитна спілка може відстрочити застосування щодо позичальника заходів примусового стягнення боргу і дотриманням передбаченого в законодавстві процесуального терміну. Однак таке рішення потрібно належним способом обґрунтувати. Якщо протягом року всі вказані заходи не привели до повернення боргу позичальника, такий кредит підлягає списанню. Списання кредитів здійснюють за рішенням правління за поданням кредитного комітету спілки. В деяких випадках, за спеціальним рішенням правління, кредитна спілка може відстрочити списання не повернених кредитів. Однак таке рішення потрійно обґрунтувати, і його доцільність має бути очевидною.

Діяльність кредитних спілок передбачатиме вирішення питань щодо залучення внесків кредитної спілки. Для цього визначаються:

1. *Класифікація внесків членів*. Внески членів кредитної спілки поділяються:

– за обов'язковістю – на обов'язкові і необов'язкові;

– за зворотністю – на зворотні і незворотні;

– за можливістю нарахування процентів (розподілу доходів) – на внески, на які потрібно нараховувати проценти, внески, на які можна розподіляти доход та внески, на які проценти не нараховують (доходу не розподіляють);

– за економічною природою – на внески, що належать до капіталу, та внески, що належать до зобов'язань спілки;

– за власністю – на внески, що є власністю членів кредитної спілки, та внески, що є власністю кредитної спілки;

– за цільовим призначенням – на внески, які кредитна спілка використовує для надання кредиту членам кредитної спілки, та внески, що формують власний капітал спілки.

2. *Види внесків членів кредитної спілки.* У кредитній спілці можуть застосовуватись такі види внесків:

– вступний внесок – обов'язковий незворотний внесок, що вноситься особою одноразово в момент її вступу в члени спілки в розмірі, якщо цього розміру не переглянула спостережна рада спілки. На вступний внесок проценти не нараховуються. Вступний внесок повністю спрямовується на формування резервного фонду спілки і є власністю кредитної спілки;

– обов'язковий пайовий внесок - обов'язковий зворотний внесок, що вноситься особою в момент її вступу в члени спілки в розмірі, визначеному спостережною радою спілки. На обов'язковий пайовий внесок може розподілятися доход за результатами роботи кредитної спілки за певний період у розмірі та порядку, визначеному спостережною радою спілки. Обов'язковий пайовий внесок спрямовується на надання кредитів членам кредитної спілки та формує її пайовий капітал. Обов'язковий пайовий внесок може бути повернутий за бажанням члена спілки, що тягне за собою припинення членства в спілці;

– додатковий пайовий внесок - необов'язковий зворотний внесок члена кредитної спілки, максимальний розмір якого законодавством не регламентується і може бути обмежений лише рішенням спостережної ради спілки. На додатковий пайовий внесок можуть бути нараховані відсотки за результатами роботи кредитної спілки за певний період у розмірі та порядку, визначеному спостережною радою спілки. Додатковий пайовий внесок спрямовується на надання кредитів членам кредитної спілки та формує її пайовий капітал;

– вклад на депозитний рахунок - необов'язковий зворотний внесок члена кредитної спілки, розмір і термін знаходження в користуванні спілки якого визначено відповідними договорами. На вклад на депозитний рахунок здійснюється нарахування процентів згідно укладеними договорами. Вклад на депозитний рахунок спрямовується на надання кредитів членам кредитної спілки та входить до складу її зобов'язань. Вклад на депозитний рахунок є власністю члена та повертається йому відповідно до умов укладених договорів.

3. Варіанти нарахування відсотків на пайові внески. Кредитна спілка може застосовувати три варіанти нарахування процентів на пайові внески*:*

- нарахування процентів здійснюється лише на внески, які знаходилися в спілці станом на початок періоду: при розрахунку не враховуються пайові внески, що були внесені протягом періоду. У випадку вибуття членів, внески яких знаходилися в спілці на початок періоду, доход на такі внески за даний період розподіляється, незважаючи на втрату особою членства в спілці (якщо інше не було передбачено в Положенні спілки);
- нарахування процентів здійснюється на внески, які знаходилися в спілці на кінець періоду: при розрахунку не береться до уваги фактичний термін перебування внесків конкретного члена в кредитній спілці;
- нарахування процентів по "пайоднях" - розрахунок здійснюється на основі наявних у конкретного члена "пайоднів" за відповідний період (сума внесків множиться на кількість днів фактичного перебування внесків у спілці протягом періоду).

*4. Формування політики кредитної спілки щодо залучення внесків членів. З*алучення внесків членів кредитної спілки визначає спостережна рада спілки через прийняття відповідного Положення в якому потрібно визначити:

– види внесків членів кредитної спілки відповідно до цього Положення;

– максимально допустиму питому вагу внесків, що належать одному членові, в пасивах спілки (в процентному співвідношенні із загальними пасивами спілки);

– режим залучення внесків депозитного типу відповідно до термінів дії угод, варіантів нарахування процентів і сплати процентів та суми внеску, можливості поточного зняття чи вкладення частини суми внеску;

– итому вагу окремих видів внесків депозитного типу в загальній сумі таких внесків;

– мінімальний та максимальний розмір вкладень за окремими видами внесків депозитного типу;

– мінімальний та максимальний термін дії угод за окремими видами внесків депозитного типу, які є строковими;

– можливість застосування в угодах штрафних санкцій щодо вкладника в разі, якщо з його ініціативи достроково припиняють дію угод про внесення строкового членського внеску депозитного типу;

– можливість застосування в угодах щодо внесків депозитного типу змінних (прирівняних до еквіваленту) процентів;

– періодичність та варіант розподілу доходів на внески пайового типу;

– порядок та термін повернення окремих видів зворотних внесків на вимогу члена.

5. Режим залучення вкладів на депозитні рахунки:

а) за терміном дії договорів вклади на депозитні рахунки поділяються на:

– термінові (строкові);

– безтермінові (без визначення в угоді терміну залучення);

б) термінові вклади на депозитні рахунки за строками дії договорів поділяються:

– короткострокові (до трьох місяців);

– середньострокові (від трьох до 12 місяців);

– довгострокові (12 місяців і більше).

6. Термінові вклади на депозитні рахунки можуть залучатися за наступними режимами:

– вклади з періодичним нарахуванням та сплатою процентів і суми вкладу в кінці строку дії договору;

– вклади з періодичним нарахуванням та сплатою процентів та суми вкладу в кінці строку дії договору;

– вклади з періодичним нарахуванням та сплатою процентів і частини суми вкладу.

7. Безтермінові вклади на депозитні рахунки – це поточні вклади з правом зняття або довнесення будь-якої суми в будь-який час. Проценти за такими вкладами повинні бути набагато нижчими, ніж по термінових вкладах. Безтермінові вклади на депозитні рахунки можуть залучатися за наступними режимами:

а) щодо суми вкладу:

– поточні вклади з правом зняття або довнесення будь-якої суми в будь-який час;

– внески з правом періодичного зняття будь-якої суми;

– фіксовані вклади з правом зняття повної суми в будь-який час на вимогу члена спілки;

б) щодо сплати процентів:

– періодично;

– на запитання.

У положенні кредитної спілки можна передбачити також інші режими залучення внесків депозитного типу.

Надзвичайно важливою є норма закону, яка унеможливлює зловживання службовим становищем представниками органів управління та працівниками кредитної спілки, оскільки послуги їм надаються на умовах, що не відрізняються від загальних та з дотриманням вимог щодо уникнення конфлікту інтересів.

Нині в Україні реально працюють понад 500 кредитних спілки, більшість з них функціонує в сільській місцевості. Кредитні спілки, що реально працюють і діяльність яких відповідає встановленим правилам гри та принципам міжнародної кооперації об'єднано в Національну асоціацію кредитних спілок України. Члени НАКСУ оперували коштами загальним обсягом понад 80 млн. грн. Так, у 2002 р. їх активи забезпечили надання більше 250 тис. кредитів на загальну суму 150 млн. грн. Кредитні спілки чи не єдині установи, які реально надають послуги фермерським і особистим господарствам населення (далі - ОГ) на взаємоприйнятних та взаємовигідних умовах.

Крім того, історичний і новітній досвід свідчить, що сільськогосподарські обслуговуючи кооперативи (далі - СОК), особливо постачальницько-збутові, переробні, сервісні, успішно функціонують за умови ділової співпраці з кредитними спілками. Це зумовлено тим, що члени кредитних спілок, як правило, живуть в одному населеному пункті, а тому виникає атмосфера довіри при залученні їхніх особистих заощаджень для взаємного кредитування. Таким чином, зростають доходи громадян за рахунок розвитку кооперативних підприємств ринкової інфраструктури, підвищується рівень їх соціальної захищеності та набуваються практичні знання щодо фінансів, формуються навички раціональної фінансової поведінки.

Прикладом такої співпраці є діяльність кредитної спілки "Глобинська" і зернового СОК "Глобинський пул" у Полтавській області, які були створені майже одночасно в 1998 р. Станом на 1 січня 2003 р. кредитна спілка налічувала 745 члени з активами 962,5 тис. грн. За весь період роботи вона надала понад 2000 кредитів на загальну суму 4,6 млн. грн., у тому числі у 2002 р. - 1122 кредитів на 2,7 млн. грн. Фермерським та особистим підсобним господарствам населення, які одночасно є членами СОК, надано 81% від зазначених сум. Сам кооператив завдяки кредитам придбав зерноочисну машину та оформив у довгострокову оренду складські приміщення міжгосподарського комбікормового заводу, який на той час припинив свою діяльність. За даними річного звіту СОК "Глобинський пул", в 2001 р. він здійснив весь комплекс технологічних операцій із 12,7 тис. тонн зернових культур, довівши їх до товарних стандартів якості або високих посівних кондицій. Пайовий, резервний і неподільний фонди становили відповідно 77,5, 69,2 та 3,5 тис. грн. Членами кооперативу стали 34 агроформування, з яких 21 фермерське господарство, дев'ять агрофірм та чотири фізичні особи.

У цілому ж використання кредитної кооперації для залучення вільних коштів громадян з метою інвестування сільськогосподарського виробництва та сільськогосподарських кооперативів є ознакою демократичності і високої організованості суспільства. Цією обставиною аналітики пояснюють поширеність кредитних спілок у розвинутих країнах. У США, наприклад, членами кредитних спілок, яких налічується 10 тис., є 63,8 млн. осіб (37,7% населення). В їх системі задіяно 263,3 млрд. дол. вкладів населення, з яких 197,3 млрд. розміщено у вигляді кредитів. Кожен третій мешканець Канади також є членом кредитної спілки або народної каси, в яких сконцентровано понад 100 млрд. дол. США, що становить 13% активів усіх суб'єктів фінансового ринку. Вони обслуговують 17% ринку іпотечних і 14% ринку споживчих кредитів, а також забезпечують 55% від загального обсягу кредитів, які надаються сільському господарству.

На виконання Закону України "Про кредитні спілки" потрібно вжити ряд регуляторних заходів, у тому числі щодо завершення формування належної нормативно-правової бази. Зокрема, державне регулювання і нагляд за діяльністю кредитних спілок має здійснювати Уповноважений орган згідно із законодавством України про фінансові послуги та державне регулювання їх ринків, необхідно також створити відповідний Державний реєстр. Значні обсяги робіт пов'язані із перереєстрацією та ліцензуванням кредитних спілок. Це особливо відповідальна функція держави, оскільки в 2001 р., за інформацією НАКСУ, існувало не менше 100 підприємств й організацій, які використовували у своїх назвах термін "кредитна спілка", а фактично за напрямами діяльності, механізмом фінансування та методами управління нічим не відрізнялися від ломбардів, трастів або інших фінансових пірамід.

Інша, не менш важлива проблема, пов'язана з оподаткуванням відсотків, що нараховуються на пайові вклади членів кредитних спілок і можуть оцінюватися податковими органами як дивіденди з відповідним оподаткуванням. Проте економічна природа зазначених коштів відрізняється від дивідендів, отриманих від підприємницькій діяльності. Для чіткішого врегулювання цього питання особливий режим оподаткування нарахувань на пайові вклади членів кредитних спілок необхідно передбачити в проекті Податкового кодексу. За інших умов це може призвести до негативних змін у структурі пасивів кредитних спілок, зниження їх капіталізації та погіршення фінансового стану, що в умовах фактичної відсутності розвинутої і надійної банківської системи стримуватиме трансформаційні процеси в економіці України.

Як свідчить досвід, завжди актуальною проблемою буде, з одного боку, уникнення надмірного регулювання кредитних спілок державними органами на усіх ієрархічних рівнях, а з другого - забезпечення надійного захисту громадян від структур, діяльність яких не відповідає основному

правилу побудови кооперативів - “самодопомога шляхом взаємодопомоги через неприбуткову організацію, побудовану на демократичних засадах”.

Безумовно, можливості кредитних спілок щодо обслуговування інвестиційних проектів підприємств ринкової інфраструктури, заснованих у формі СОК, особливо постійно діючих аукціонів живої худоби, оптових ринків рослинницької продукції, є обмеженими, адже на зазначені цілі можуть спрямовуватися порівняно невеликі суми кредитів і на короткий термін. Значний потенціал у цьому контексті може бути задіяний при створенні кооперативних банків. Незважаючи на прийняття змін та доповнень до Закону України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 року № 2121, яким передбачено створення місцевих (у межах області) та центрального кооперативного банку, ці питання залишаються предметом переважно наукових дискусій.

Недооцінка органами державного регулювання важливості функціонування кооперативного банку у фінансово-кредитному забезпеченні структурних змін у сільському господарстві та становленні контрольованої його господарськими суб’єктами інфраструктури аграрного ринку пояснюється, зокрема, й тим, що в розвинутих країнах майже не залишилось суто кооперативних банків. А ті, що були створені на кооперативних засадах, під впливом конкуренції частково втратили кооперативну ідентичність, трансформувались у комерційні фінансові структури і майже не відрізняються від інших організаційно-правових форм ведення бізнесу. Враховуючи ситуацію, ідея кооперативних банків подається як архаїчна і така, що не має перспективи для розвитку в Україні.

На нашу думку, прихильники таких поглядів не враховують принцип еволюційного розвитку ринкових формувань, об’єктивних економічних і конкретно-історичних передумов зародження, розвитку й занепаду будь-яких суспільних інститутів. У цій роботі неодноразово зосереджувалася увага на невиваженості державної регуляторної політики в перехідних умовах господарювання щодо запозичень суто ринкових економічних формувань (трастів, недержавних інвестиційних фондів, страхових компаній, інших структур небанківського сектора) без попереднього створення належного інституційного середовища.

Так, повчальною у цьому контексті є історія Фермерського земельного акціонерного банку (зареєстрованого Національним банком України 21 вересня 1993 р. за № 198), заснованого, переважно на кошти Українського державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств (далі - Фонду) та 170 фермерів з усіх областей і Автономної Республіки Крим. Через некваліфіковане управління ризиками його дирекцією та невміння засновників розпорядитися своїми корпоративними правами кредитна політика банку була безконтрольною і орієнованою із самого початку не на співпрацю з фермерськими господарствами, для чиїх потреб було створено банк, а на різні комерційні структури із сумнівною репутацією. Наприклад, у 1994 р. з 34

кредитів лише п’ять було надано фермерам, що становило 3,5% від загальної суми кредитів. Внаслідок чергових емісій акцій, втрати довіри приватних агроформувань до створеної ними ж кредитної установи та споглядальної позиції органів державного регулювання, контроль над банком перейшов до інших юридичних осіб. За інформацією про підписку на сьому емісію акцій банку, оголошеної з 12 лютого по 22 квітня 2002 р., частка зазначеного Фонду в статутному капіталі обсягом 7,4 млн. грн. знизилась від 35% на день реєстрації до 0,3% на початок 2001 р.

Наведений приклад ще раз підтверджує думку про те, що акціонерні форми господарювання штучно перенесені з розвинутих економік, де корпоративні відносини формувались десятиліття з метою врегулювання існуючих на той час проблем, у перехідних умовах нашої держави запроваджувались до створення відповідних передумов. Внаслідок непослідовних дій щодо створення ринкового середовища окремі форми підприємництва скомпрометували себе, викликали недовіру суспільства до реформ у цілому, загострили соціальні проблеми та завдали значних матеріальних і моральних збитків державі.

У регуляторній політиці щодо аграрного сектора бажано враховувати той факт, що економіка нашої держави - це економіка перехідного періоду. Вона вже втратила більшість важелів централізовано-планового управління, але ще не ринкова, оскільки не сформовано ефективних важелів нейтралізації деструктивних явищ ринкової стихії на мікро- і макрорівні. Тому Україна з урахуванням світового досвіду має еволюційним шляхом пройти всі етапи системного розвитку від адміністративно-командної до соціально орієнтованої і ефективно регульованої економіки ринкового типу. Це загальноцивілізаційний принцип розвитку, який постійно “нагадує” про себе, особливо в період радикальних змін економічної системи. Без урахування вказаного принципу регуляторна політика держави потрапляє у так звані “інституційні пастки”, механізм дії яких виявляється при реформуванні цінової, податкової, кредитної, бюджетної та інших систем. Сутність “інституційних пасток” полягає в тому, що, здійснюючи зміни будь-якого інституту без урахування взаємозв’язку і взаємовпливу з варіантами поведінки інших інститутів, створюється блокувальна ситуація на шляху вирішення поставлених завдань. Тобто нове явище, що виникає, пов’язане з відсутністю належної синхронності в дії макроекономічних регуляторів.

Насамперед слід зазначити, що кооперативний фінансово-кредитний сектор багатьох країн - членів ЄС, США та Канади продовжує і в сучасних умовах виконувати функцію забезпечення кредитними ресурсами виробників сільськогосподарської продукції та створених ними СОК як впливової складової інфраструктури аграрного ринку. В Нідерландах, наприклад, на *Rabobank* припадає понад 70% загального обсягу кредитно-

го портфеля. У Франції місцеві відділення банку *Gredit Agrikole*, а також у Бельгії і Люксембурзі банки *CERA* більше половини своїх операцій здійснюють у сільських районах. У Німеччині *DG Bank* на 40% від потреби кредитує сільське господарство через свої структури на місцях. Проте загальною тенденцією є поширення діяльності кооперативних фінансових організацій на інші сектори економіки, що дає їм можливість більш гнучко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури і таким чином залучати додаткові кредитні ресурси для потреб сільськогосподарського виробництва. Важливо підкреслити, що державні органи країн з розвинутим кооперативним сектором реалізують свої програми регулювання аграрних відносин також через кооперативні банки. Тобто бюджетні кошти не "вимиваються" з аграрної сфери, як в Україні, а продовжують забезпечувати функції підтримання належних ринкових позицій фермерів у їх конкуренції з посередницькими комерційними формуваннями.

З урахуванням вищезазначеного, на нашу думку, механізм часткового відшкодування відсоткових ставок комерційних банків з державного бюджету, запроваджений в рамках програми кредитування аграрного сектора економіки більшою мірою підтримує банківську систему, ніж потреби галузі, а тому має бути переглянутий через призму набутого досвіду та можливого розвитку кооперативної банківської системи.

Перший її рівень – кредитні спілки, які можуть бути засновниками або учасниками місцевого кооперативного банку. За цілеспрямованої державної регуляторної політики вони матимуть значний фінансовий та інтелектуальний потенціал для формування основ майбутньої фінансово-кредитної системи.

Другий рівень – місцеві кооперативні банки мають створити не менш як 50 осіб із статутним капіталом 1 млн. євро (для комерційних банків 3 млн. євро), або в середньому по 20 тис. на одну особу.

Третій рівень - національний, представлений центральним кооперативним банком. Його учасниками можуть бути місцеві кооперативні банки, а мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації повинен становити 5 млн. євро, тобто на рівні з комерційними банками. Розбудова кооперативної кредитно-банківської системи можлива, на нашу думку, лише за дотримання фундаментального принципу "знизу вгору".

З цією метою бажано державними засобами сприяти поширенню кредитних спілок, особливо у сільській місцевості, шляхом:

– відшкодування частини відсоткових ставок за надані кредити сільськогосподарським товаровиробникам, тобто прирівняти їх до комерційних банків;

– залучення до виконання державних програм і заходів, пов'язаних із кредитуванням сільського населення, підтриманням малого під-

приємництва (програма “Власний дім” для молодих сімей, утримання об’єктів соціальної сфери, капітальне будівництво тощо);

– апровадження сучасних стандартів обслуговування населення (створення гарантійного та стабілізаційного фондів, клірингової системи, регіональних об’єднань тощо).

На початковому етапі створення місцевих кооперативних банків бажано одночасно розпочати з п’яти регіонів, де кредитні спілки набули достатнього розвитку. Статутний капітал кожного з них пропонується сформувати за рахунок різноманітних джерел, а саме: власних майнових внесків їх учасників (не менше 30%), бюджетних позичок та зовнішніх кредитних ліній, взятих під гарантійні зобов’язання держави з відстрочкою погашення не менше, ніж п’ять років. Державна підтримка цього рівня кооперативних банків може передбачати ті ж заходи, що й для підтримки кредитних спілок, але в обсягах, збільшених пропорційно масштабам регіону, в якому функціонує дана фінансова установа.

Держава може надавати певну перевагу центральному кооперативному банку, фінансуючи через нього усі програми розвитку аграрного сектора економіки та соціальної сфери сільської місцевості. Дотримання цією установою принципу неприбутковості операцій унеможливлює встановлення відсоткових ставок вище очікуваного рівня інфляції з урахуванням витрат на управління адресним призначенням та цільовим використанням бюджетних коштів. За цих умов держава має бути представлена в органах управління зазначеного банку з метою контролю за дотриманням встановленого механізму та ефективністю використання коштів, але не перебираючи на себе їх функції, особливо щодо ринкової відповідальності за прийняті рішення.

З цього приводу можна заперечити, оскільки за дотримання таких регуляторних заходів створюються передумови для монопольних дій щодо використання бюджетних коштів. Дійсно, певні ознаки дискримінації по відношенню до інших банківських структур є, але, враховуючи поставлену мету - створення в майбутньому конкурентного середовища на ринку фінансових послуг, такий підхід держави вважаємо виправданим за умови його тимчасовості. Так, своєрідним монополістом бюджетних коштів до 1980 р. був французький кооперативний банк *Gredit Agrikole* в діяльності щодо компенсації фермерам частини відсотків за користування кредитами. Однак із становленням ринкових умов кредитування державою було запроваджено конкурсний відбір банківських установ, основною умовою якого є найнижчі відсоткові ставки, гарантії щодо ефективності їх використання та довіра фермерів.

5.2. Порядок створення та припинення діяльності

Державна реєстрація кредитних спілок здійснюється спеціально Уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг відповідно до вимог Закону України "Про Кредитні спілки" та нормативно-правових актів Уповноваженого органу.

Для державної реєстрації кредитної спілки подаються такі документи:

- заява встановленого зразка про державну реєстрацію кредитної спілки;
- протокол установчих зборів, до якого додається реєстр осіб, які брали участь в установчих зборах (список засновників кредитної спілки);
- статут кредитної спілки;
- копія платіжного документа про сплату реєстраційного збору.

Статут кредитної спілки скріплюється підписом голови спостережної ради кредитної спілки, достовірність якого засвідчується нотаріально.

Державна реєстрація кредитних спілок провадиться за наявності всіх необхідних документів протягом одного календарного місяця. Органи державної реєстрації зобов'язані видати кредитній спілці свідоцтво про державну реєстрацію встановленого зразка.

Порядок створення та реєстрації кредитної спілки:

1. Кредитна спілка створюється на підставі рішення установчих зборів. Чисельність засновників (членів) кредитної спілки не може бути меншою, ніж 50 осіб, які можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання або належать до однієї місцевої (включаючи районні та обласні) профспілкової, іншої громадської чи релігійної організації, або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області.

2. Рішення про створення кредитної спілки оформляється протоколом установчих зборів, який підписують голова та секретар зборів.

3. Невід'ємною частиною протоколу є реєстр осіб, які брали участь в установчих зборах (список засновників). У реєстрі обов'язково зазначаються прізвище, ім'я та по батькові особи, дані її паспорта або документа, який його замінює (а для іноземців та осіб без громадянства, які постійно проживають в Україні, - дані національного паспорта або документа, який його замінює), адреса та інші відомості, що підтверджують наявність ознак. Дані про особу засвідчуються її особистим підписом;

4.Установчі збори затверджують статут кредитної спілки, обирають її органи управління, уповноважують осіб для проведення державної реєстрації, вирішують інші питання, пов'язані із створенням кредитної спілки.

У статуті кредитної спілки обов'язково зазначаються:

– найменування кредитної спілки та її юридична адреса;

– мета створення і завдання кредитної спілки;

– ознака членства у кредитній спілці;

– порядок утворення та діяльності органів управління кредитної спілки, порядок утворення філій та відділень, їх повноваження;

– назва та обов'язки членів кредитної спілки;

– умови і порядок вступу до кредитної спілки, порядок припинення членства;

– порядок сплати вступних та інших внесків;

– джерела надходження і порядок використання коштів та іншого майна кредитної спілки, в тому числі порядок і умови надання кредитів членам кредитної спілки, порядок формування та використання фондів, утворюваних спілкою;

– порядок звітності та здійснення контролю за діяльністю органів управління кредитної спілки;

– порядок внесення змін і доповнень до статуту кредитної спілки;

– порядок припинення діяльності кредитної спілки та вирішення майнових питань у зв'язку з її ліквідацією (реорганізацією);

– порядок відшкодування можливих збитків кредитної спілки;

– порядок розподілу доходів кредитної спілки.

Протягом трьох місяців з дня державної реєстрації кредитна спілка зобов'язана розробити та затвердити з урахуванням вимог чинного законодавства Уповноваженому органу відповідні внутрішні положення та процедури для забезпечення ефективної діяльності кредитної спілки згідно з переліком, визначеним нормативно-правовими актами Уповноваженого органу та статутом кредитної спілки.

Ліцензуванню в кредитній спілці підлягає діяльність по залученню внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, а також інші види діяльності відповідно до Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг".

Кредитна спілка припиняє свою діяльність шляхом її реорганізації (злиття, приєднання та поділу) або ліквідації.

Реорганізація кредитної спілки провадиться за рішенням її вищого органу управління. У разі реорганізації вся сукупність прав та обов'язків кредитної спілки переходить до її правонаступників.

Кредитна спілка ліквідується:

- за рішенням її вищого органу управління;
- на підставі рішення Уповноваженого органу про скасування державної реєстрації кредитної спілки у зв'язку з виявленими фактами фальсифікації чи викривлення інформації, яка була подана кредитною спілкою на момент її державної реєстрації і мала істотне значення для прийняття відповідного рішення Уповноваженим органом;

- за рішенням суду, в тому числі в разі заняття діяльністю без відповідної ліцензії чи діяльністю, забороненою законом, в разі неплатоспроможності кредитної спілки, в інших випадках, передбачених законом, за поданням Уповноваженого органу, позовом членів або кредиторів кредитної спілки.

При реорганізації кредитної спілки, після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог, комісія складає передавальний акт (злиття, приєднання) або розподільний баланс (поділ), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань кредитної спілки, що припиняє діяльність, стосовно до всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оскаржуються сторонами.

Ліквідація кредитної спілки провадиться в порядку, встановленому органом, який прийняв рішення про ліквідацію кредитної спілки, та відповідно до вимог, передбачених законодавством.

При ліквідації платоспроможної кредитної спілки вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

- у першу чергу задовольняються вимоги працівників кредитної спілки та членів ліквідаційної комісії, пов'язані з трудовими відносинами;
- у другу чергу задовольняються вимоги за вкладами членів кредитної спілки на депозитних рахунках та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;
- у третю чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);
- у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

При ліквідації кредитної спілки залишок коштів резервного та додаткового капіталу після розрахунків з членами спілки та іншими кредиторами зараховується до Державного бюджету України.

5. 3. Функції, основні принципи на напрями діяльності

Кредитна спілка діє на основі статуту, який не повинен суперечити чинному законодавству України. Унікальність соціально-економічної природи кооперативів визначають специфічні принципи їх діяльності, зокрема:

- *Економічні принципи:*

– кооператив функціонує для задоволення спільних потреб членів на неприбуткових засадах (за собівартістю);
– члени кооперативу є одночасно його власниками і користувачами;
– кооператив надає послуги своїм членам з метою скорочення витрат та (або) збільшення доходів їхніх особистих господарств;
– справедливе пропорційне фінансування діяльності членів кооперативу;

– капітал кооперативу формується його членами і складається з пайової та неподільної (колективної) частин;
– винагорода вкладеного капіталу (нарахування на паї) обмежується.

- *Організаційні принципи:*

– членство в кооперативі є добровільним та особистим (не може передаватись іншим особам і успадковуватись);
– членство в кооперативі є відкритим (потенційна доступність членства в межах можливостей кооперативу);
– демократичне управління та контроль у кооперативі за принципом "один член – один голос" незалежно від суми вкладених коштів;
– прозорість діяльності кооперативу та рівні права членів у користуванні послугами;
– діяльність виборних органів управління та контролю здійснюється на громадських засадах. Оплачується робота лише найманих працівників;
– члени несуть відповідальність за роботу та розвиток свого кооперативу.

- *Соціальні принципи:*

– створення системи економічної самодопомоги та самозабезпечення на основі взаємодопомоги;
– альтруїзм членів, який ґрунтується на солідарності соціальних груп;
– освітня робота серед членів та працівників, просвіта населення стосовно демократичних принципів кооперативного руху;
– турбота про громаду, до якої належать чи з якою пов'язані члени кооперативу;
– співпраця з іншими кооперативами з метою зміцнення та розвитку кооперативної системи взаємодопомоги;
– дотримання принципу політичного нейтралітету.

Діяльність на основі кооперативних принципів є особливою рисою кооперативних організацій. Ці принципи формуються за наступними ознаками:

- *Соціальні цілі.* Взаємодопомога і економічний самозахист від посередників, соціальні програми для членів та громади.
- *Економічні цілі.* Забезпечення членів необхідними послугами з метою скорочення витрат та (чи) збільшення доходів їхніх приватних господарств.
- *Статус.* Неприбуткова організація.
- *Організаційна форма.* Об'єднання на кооперативних засадах.
- *База членства.* Створюється на основі певної спільноти, об'єднаної за професійною, територіальною чи іншою ознакою.
- *Управління.* Демократичне. Кожен член має право одного голосу незалежно від суми його вкладу в кооператив.
- *Власники.* Всі члени кооперативу. Кількість власників не є фіксованою і постійно збільшуються за рахунок нових членів.

- *Капітал.* Складається з пайового капіталу, який спочатку є порівняно невеликим, але поступово зростає та власних коштів.
- *Клієнти.* Члени – власники кредитної спілки.
- *Розподіл результатів діяльності.* Пропорційно до користування послугами кооперативу.
- *Законодавче регулювання.* Закони України "Про кредитні спілки", "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та інші законодавчі акти.
- *Державна підтримка.* У вигляді пільгового оподаткування, кредитування та інших форм державної допомоги.

Статут кредитної спілки може містити й інші положення щодо організаційних, господарських та інших питань її діяльності.

5. 4. Права та обов'язки членів спілки

Членами кредитної спілки можуть бути громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні, об'єднані хоча б за однією з вищезазначених ознак, мають повну цивільну дієздатність. Приймаються до кредитної спілки та припиняють членство у ній на підставі письмової заяви особи за рішенням спостережної ради кредитної спілки, крім випадків припинення членства у зв'язку зі смертю особи або виключенням члена за рішенням загальних зборів у разі порушення ним статуту кредитної спілки.

Членство у кредитній спілці настає з дня сплати особою вступного та пайового внесків у порядку, передбаченому статутом кредитної спілки. В першу чергу сплачується вступний внесок. У разі, коли вступний та пайовий внески сплачено у різні дні, першим днем членства у кредитній спілці вважається день сплати обов'язкового пайового внеску.

Днем припинення членства у кредитній спілці вважається день прийняття загальними зборами членів кредитної спілки або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення. У разі припинення членства фізичної особи у кредитній спілці вступний внесок їй не повертається. Повернення обов'язкового пайового та інших внесків, крім вступного, провадиться в порядку, передбаченому статутом кредитної спілки, але не пізніше ніж, через один місяць після прийняття загальними зборами або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення. Повернення вкладів провадиться за взаємною згодою сторін або не пізніше строку, передбаченого відповідним договором.

Члени кредитної спілки мають право:

- брати участь в управлінні справами кредитної спілки, обирати та бути обраними до її органів управління;
- вносити пропозиції на розгляд органів управління кредитної спілки;

- одержувати від кредитної спілки кредити та користуватися іншими послугами, які надаються членам кредитної спілки відповідно до її статуту;
- одержувати інформацію про діяльність кредитної спілки, ознайомлюватися з річними балансами, фінансовими звітами, протоколами засідань органів управління кредитної спілки та іншими документами щодо діяльності кредитної спілки;
- одержувати відсотки на свій пайовий внесок, якщо інше не передбачено статутом кредитної спілки;
- вийти з членів кредитної спілки в порядку, передбаченому Законом України “Про кредитні спілки” та статутом кредитної спілки;
- порушувати перед загальними зборами членів кредитної спілки питання щодо перегляду рішення про виключення з членів спілки.

Члени кредитної спілки мають також інші права, передбачені законодавством України, статутом та іншими актами кредитної спілки.

Члени кредитної спілки зобов'язані:

- додержуватись статуту та інших актів кредитної спілки, виконувати рішення її органів управління;
- брати участь у формуванні майна кредитної спілки, зокрема сплачувати у грошовій формі вступні, обов’язкові пайові та інші внески у розмірах, строки та в порядку, визначені статутом кредитної спілки;
- не розголошувати конфіденційну інформацію про діяльність кредитної спілки;
- виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством України та статутом кредитної спілки.

Члени кредитної спілки несуть відповідальність за зобов'язаннями кредитної спілки лише у межах їх пайових внесків.

5.5. Форми управління

Система управління кредитною спілкою визначається Законом України “Про кредитні спілки”, який є юридичною основою, на яку спирається кредитна спілка у своїй діяльності. Він визначає організаційні, економічні та правові засади функціонування кредитної спілки, їх об’єднань, права та обов’язки членів кредитної спілки.

Органами управління кредитної спілки є загальні збори її членів, спостережна рада, ревізійна комісія, кредитний комітет та правління. Рішенням загальних зборів членів кредитної спілки можуть бути утворені й інші органи управління кредитною спілкою, які утворюються та діють у порядку, визначеному статутом.

5.5.1. Загальні збори

Вищим органом управління кредитної спілки є загальні збори її членів. Вони можуть приймати рішення з будь-яких питань діяльності кредитної спілки.

До виключної компетенції загальних зборів членів кредитної спілки належить:

- затвердження статуту кредитної спілки, внесення до нього змін і доповнень;
- обрання та відкликання членів спостережної ради та ревізійної комісії;
- затвердження річних результатів діяльності кредитної спілки, звітів спостережної ради, правління та кредитного комітету і висновків ревізійної комісії. Річний звіт про результати діяльності кредитної спілки затверджується загальними зборами лише за наявності висновку ревізійної комісії;
- прийняття рішення про збільшення пайового капіталу кредитної спілки шляхом збільшення розміру обов'язкового пайового внеску або внесення додаткових пайових внесків;
- прийняття рішення про порядок розподілу доходу та відшкодування збитків кредитної спілки;
- затвердження положень про спостережну раду, ревізійну комісію, кредитний комітет та правління;
- прийняття рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

Статутом кредитної спілки може бути визначено інші питання, що належать до виключної компетенції загальних зборів.

Протоколи є обов'язковими для зберігання відповідно до законодавства України. На вимогу членів кредитної спілки їм видаються для ознайомлення протоколи загальних зборів, а також засвідчені головою правління кредитної спілки витяги з протоколів.

Загальні збори членів кредитної спілки скликаються спостережною радою кредитної спілки з власної ініціативи у будь-якому випадку, якщо цього потребують інтереси кредитної спілки, а також на вимогу ревізійної комісії або не менш як 20% членів кредитної спілки. Якщо протягом 20 днів з дня отримання такої письмової вимоги спостережна рада кредитної спілки не виконає зазначену вимогу та не зробить повідомлення членам про скликання позачергових загальних зборів, ревізійна комісія або члени кредитної спілки вправі самі скликати позачергові загальні збори.

Ревізійна комісія, спостережна рада або визначена кількість членів мають право ініціювати скликання загальних зборів, якщо вони вважають, що цього вимагає дана поточна ситуація. Місце та час проведення зборів визначає спостережна рада.

Повідомлення про скликання чергових загальних зборів членів кредитної спілки повинне бути зроблене не пізніше, ніж за 30 календарних днів до скликання, до скликання із зазначенням часу і місця їх проведення та порядку денного шляхом надсилання письмового запрошення кожному члену кредитної спілки за місцем його проживання або вручення такого письмового запрошення особисто члену кредитної спілки під розпис. Днем здійснення повідомлення вважається день надіслання запрошення поштою або вручення запрошення особисто члену кредитної спілки. До запрошення додаються письмовий річний звіт про діяльність органів управління кредитної спілки та її річний фінансовий звіт.

5.5.2. Спостережна рада

Відповідно Положення про спостережну раду кредитної спілки, яке розроблене НАКСУ у період між загальними зборами інтереси членів кредитної спілки представляє спостережна рада, яка підзвітна загальним зборам, контролює та регулює діяльність правління та кредитного комітету.

Члени спостережної ради обираються на загальних зборах кредитної спілки терміном на три роки і виконують свої обов'язки на громадських засадах. Членами спостережної ради не можуть бути особи, які перебувають у трудових відносинах з кредитною спілкою. Винагорода членам спостережної ради у будь-якому вигляді за роботу в ній не допускається.

Чисельний склад спостережної ради становить п'ять осіб.

До компетенції спостережної ради кредитної спілки належить:

- затвердження положень про порядок надання послуг членам кредитної спілки, передбачених Законом України "Про кредитні спілки" та статутом кредитної спілки;
- встановлення видів кредитів, що надаються кредитною спілкою;
- вирішення питань про прийняття нових членів до кредитної спілки та припинення членства в ній відповідно до "Положення про порядок набуття та припинення членства в кредитній спілці", яке затверджується рішенням спостережної ради;
- затвердження у випадках, передбачених "Положенням про кредитування кредитної спілки", рішень кредитного комітету про надання кредиту;
- визначення порядку прийняття рішень про придбання та продаж майна кредитної спілки, а також використання тимчасово вільних коштів;
- затвердження кошторису та штатного розпису кредитної спілки;
- затвердження положень про структурні підрозділи кредитної спілки;
- призначення голови та членів правління, а також членів кредитного комітету;
- визначення кваліфікаційних вимог до членів кредитного комітету,

працівників кредитної спілки та залучених на договірних умовах експертів згідно з нормативно-правовими актами Уповноваженого органу та статутом спілки;

- прийняття рішень про вступ кредитної спілки до асоціації кредитних спілок та (або) об'єднаної кредитної спілки;
- спостережна рада вирішує й інші питання діяльності кредитної спілки, за винятком тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів членів кредитної спілки.

Крім вищезазначених повноважень, спостережна рада:

- затверджує розроблені правлінням річний план розвитку і бюджет;
- контролює виконання річного плану розвитку, бюджету та програм, що існують у кредитній спілці;
- визначає делегатів на конференції та інші заходи об'єднань кредитних спілок та інших організацій;
- приймає рішення про списання безнадійних кредитів;
- може приймати рішення про делегування частини належних їй повноважень до компетенції правління, крім тих, що віднесені статутом кредитної спілки до її компетенції.

Звіт спостережної ради загальним зборам містить звіт про її діяльність та річний фінансовий звіт, які разом із запрошенням мають бути надані кожному з членів кредитної спілки не пізніше, ніж за 30 днів до скликання зборів. Примірники звіту повинні зберігатися в кредитній спілці і бути доступними членам спілки.

Організаційної формою роботи спостережної ради є засідання, які мають відбуватися не рідше одного разу на квартал. Позачергові засідання можуть скликатися за наполяганням половини членів спостережної ради, а також за зверненням правління кредитної спілки.

Засідання спостережної ради є повноважним, якщо на ньому присутні більше половини його членів. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як половина членів спостережної ради, які беруть участь у засіданні.

Рішення спостережної ради кредитної спілки оформляється протоколом, який підписується головою спостережної ради.

На першому після загальних зборів засіданні спостережної ради із числа її членів обирається голова, заступник голови та секретар спостережної ради, обов'язки яких визначаються статутом кредитної спілки, а також визначаються персональні обов'язки решти її членів.

Основний розподіл обов'язків:

а) голова спостережної ради:

– очолює спостережну раду й організує її роботу;

– головує на її засіданнях та підписує протоколи засідань спостережної ради;

– звітує про роботу спостережної ради загальним зборам членів кредитної спілки;

– несе персональну відповідальність за виконання покладених на спостережну раду завдань.

б) заступник спостережної ради виконує обов'язки голови на час його відсутності.

в) секретар спостережної ради:

– еде та зберігає протоколи засідань спостережної ради і загальних зборів;

– відповідає за підготовку засідань (проекти рішень, запрошення на засідання нечленів спостережної ради та ін.);

– повідомляє про засідання членів спостережної ради та голову ревізійної комісії і розсилає їм порядок денний.

г) члени спостережної ради:

– очолюють тимчасові робочі комітети;

– мають постійні обов'язки, пов'язані з їхніми фаховими знаннями (наприклад, юридичні питання в організації роботи, економічний аналіз тощо).

Для забезпечення співпраці між членами спостережної ради, комітетами, працівниками використовуються такі норми організаційної поведінки:

– голова правління бере участь у всіх засіданнях спостережної ради з правом дорадчого голосу;

– питання, що належать до компетенції когось із членів спостережної ради, ніколи не розглядаються без його участі;

– рішення спостережної ради доводяться до голів ревізійної комісії, кредитного комітету та правління не пізніше наступного після засідання робочого дня у встановленому порядку;

– ревізійна комісія, кредитний комітет та правління подають свої пропозиції щодо прийняття спостережною радою тих чи інших рішень через секретаря спостережної ради у письмовій формі;

– в засіданнях спостережної ради як спостерігачі можуть брати участь члени ревізійної комісії;

– працівники кредитної спілки подають свої заяви та пропозиції до спостережної ради через голову правління.

5.5.3. Кредитний комітет

Відповідно Положення про кредитний комітет кредитної спілки, яке розроблене НАКСУ спеціальним органом, відповідальним за організацію кредитної діяльності спілки, є кредитний комітет. Він підзвітний загальним зборам членів кредитної спілки і несе перед ними відповідальність за ефективність кредитної діяльності спілки.

Кредитний комітет призначається спостережною радою терміном на один рік у складі трьох осіб і несе відповідальність за ефективність кредитної спілки.

До складу кредитного комітету входять один із членів спостережної ради та експерт з питань позичкової діяльності з числа членів кредитної спілки, які повинні мати економічну або юридичну освіту, а також, голова правління (за посадою). При цьому на голову правління покладаються обов'язки секретаря кредитного комітету, а з решти членів рішенням спостережної ради призначається голова та заступник голови кредитного комітету. Експерту з питань позичкової діяльності з числа членів кредитної спілки за роботу в кредитному комітеті може передбачатися винагорода, яка визначається рішенням спостережної ради.

До компетенції кредитного комітету кредитної спілки належать:

- розгляд заяв членів кредитної спілки про надання кредитів і прийняття рішень з цих питань;
- здійснення контролю за якістю кредитного портфеля;
- вирішення інших питань, пов'язаних з кредитною діяльністю, відповідно до Закону України "Про кредитні спілки" та статуту кредитної спілки.

Кредитний комітет має право та зобов'язаний:

- розглядати заяви членів про надання кредитів та приймати рішення за ними відповідно до "Положення про кредитування". Надання всіх кредитів здійснюється за рішенням кредитного комітету з урахуванням особливостей, які можуть бути визначені щодо певних видів кредитів;
- здійснювати контроль повернення кредитів;
- організовувати і провадити роботу зі стягнення прострочених кредитів;
- брати участь у плануванні діяльності кредитної спілки;
- звертатися до спостережної ради з пропозицією про списання безнадійних кредитів;
- звітувати загальним зборам про роботу кредитного комітету.

Основний розподіл обов'язків:

а) голова кредитного комітету:

– відповідає за організацію роботи кредитного комітету;

– скликає та веде засідання кредитного комітету;

– від імені кредитного комітету звітує перед членами на загальних зборах.

На час відсутності голови кредитного комітету його обов'язки виконує заступник.

б) секретар кредитного комітету:

– веде протоколи засідань кредитного комітету;

– відповідає за підготовку засідань (проекти рішень, запрошення на засідання кредитного комітету членів кредитної спілки і т.ін.);

– повідомляє членів кредитного комітету про час і порядок денний засідання.

Засідання кредитного комітету відбувається при потребі, але не рідше одного разу на тиждень. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини присутніх на засіданні членів кредитного комітету і голова правління не голосував проти цього рішення.

Для забезпечення співпраці між кредитним комітетом та іншими органами спілки, а також працівниками використовуються такі норми поведінки:

– у засіданнях кредитного комітету як спостерігачі можуть брати участь члени ревізійної комісії;

– питання, що належать до компетенції когось із членів кредитного комітету, ніколи не розглядаються без його участі;

– на кожному із засідань заслуховується доповідь голови кредитного комітету про стан кредитного портфеля, простроченості та інші поточні питання;

– при прийнятті рішення про надання кредиту члену кредитного комітету такий член не може брати участь у прийнятті цього рішення.

5.5.4. Правління кредитної спілки

Відповідно Положення про правління кредитної спілки, яке розроблене НАКСУ управління поточною діяльністю кредитної спілки в період між загальними зборами її членів здійснює виконавчий орган кредитної спілки - правління. Воно підзвітне загальним зборам членів кредитної спілки і несе перед ними відповідальність за ефективність її роботи.

Правління кредитної спілки призначається спостережною радою і складається з осіб, які знаходяться в трудових відносинах із спілкою. За штатним розписом до складу правління в обов'язковому порядку мають входити голова правління, заступник голови та головний бухгалтер кредитної спілки.

Основні повноваження та обов'язки правління, членів правління кредитної спілки.

Правління:

- розробляє та подає на розгляд і затвердження відповідним органом управління проекти кошторису, бюджету, положень щодо діяльності кредитної спілки, річного плану її розвитку тощо;
- інформує та звітує відповідним органам управління про поточний стан діяльності кредитної спілки;
- здійснює та забезпечує поточну діяльність кредитної спілки;
- відслідковує показники фінансового стану та коригує поточну діяльність кредитної спілки з метою їх дотримання;

- представляє кредитну спілку в органах влади, в тому числі судах, інших державних та недержавних організаціях, перед громадянами;
- забезпечує надання на належному рівні послуг членам кредитної спілки;
- забезпечує підбір і навчання працівників кредитної спілки та заохочення членів кредитної спілки користуватися її послугами.

Голова правління кредитної спілки:

- без доручення представляє інтереси кредитної спілки та діє від її імені;
- представляє кредитну спілку в її відносинах з державою, іншими юридичними та фізичними особами;
- укладає договори й інші угоди від імені кредитної спілки, підписує доручення на провадження дій від імені кредитної спілки, має право першого підпису;
- розпоряджається майном кредитної спілки в порядку та межах, визначених статутом кредитної спілки;
- готує подання спостережній раді на призначення та звільнення членів правління кредитної спілки, призначає на посади та звільняє з них працівників кредитної спілки, застосовує до них заходи заохочення та стягнення відповідно до законодавства, вживає заходів щодо підготовки та підвищення кваліфікації працівників кредитної спілки;
- організовує поточну роботу правління;
- входить до складу кредитного комітету кредитної спілки за посадою;
- вирішує інші питання діяльності кредитної спілки відповідно до законодавства та статуту кредитної спілки;
- несе персональну відповідальність за виконання покладених на правління завдань.

Заступник голови правління кредитної спілки:

- реалізує повноваження та обов'язки голови правління у разі його відсутності;
- має право другого підпису;
- виконує в кредитному комітеті повноваження голови правління у разі відсутності останнього з наступним підписанням відповідних кредитних договорів, рішення за якими було прийнято під час відсутності голови правління;
- забезпечує дотримання в кредитній спілці встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання у встановленні строки фінансової, статистичної та податкової звітності;
- організовує контроль за відображенням на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій;
- звітує спостережній раді, ревізійній комісії та кредитному комітету, в тому числі про виконання бюджету та дотримання кошторису;

- керує роботою бухгалтерії кредитної спілки;
- відповідає за здійснення фінансового аналізу та підготовку проектів фінансових планів розвитку кредитної спілки.

Призначення на посади та звільнення працівників кредитної спілки, за винятком членів правління, здійснюється головою правління відповідно до штатного розпису, затвердженого рішенням спостережної ради кредитної спілки.

Призначення працівників провадиться на конкурсних засадах.

Організаційні засади співпраці із спостережною радою, ревізійною комісією та кредитним комітетом:

- правління щомісячно готує звіти до спостережної ради і подає їх на затвердження на найближчому засіданні. Звіти повинні включати як фінансову, так і не фінансову частину;
- правління при підготовці питань на розгляд готує проекти рішень, що попередньо передаються членам спостережної ради для вивчення;
- голова правління відповідає за технічну підготовку засідання спостережної ради (проекти рішень, розмноження матеріалів тощо).

5.5.5. Ревізійна комісія кредитної спілки

Відповідно Положення про ревізійну комісію кредитної спілки, яке розроблене НАКСУ ревізійна комісія здійснює контроль за фінансово-господарською діяльністю кредитної спілки і є її основним внутрішнім контролюючим органом. Вона підзвітна і відповідальна перед загальними зборами членів кредитної спілки.

Чисельний склад ревізійної комісії три особи. Члени ревізійної комісії обираються на загальних зборах кредитної спілки терміном на три роки і виконують свої обов'язки на громадських засадах. До складу ревізійної комісії не можуть входити члени спостережної ради, правління, кредитного комітету та особи, які перебувають з кредитною спілкою у трудових відносинах. Винагорода за роботу в ревізійній комісії у будь-якому вигляді не допускається.

Щорічно третина складу ревізійної комісії переобирається загальними зборами. При цьому щодо першого складу ревізійної комісії, обраної установчими зборами або першими після створення загальними зборами, один з її членів обирається терміном на однин рік, другий - на два і третій - на три роки. В подальшому всі члени ревізійної комісії обираються строком на три роки.

Повноваження ревізійної комісії:

- вимагати надання будь-яких матеріалів, бухгалтерських та інших документів, а також пояснень посадових осіб кредитної спілки;
- за погодженням із спостережною радою залучати на договірних за-

садах до проведення перевірок зовнішніх експертів з числа осіб, які не перебувають у трудових відносинах з кредитною спілкою, в межах затвердженого рішенням спостережної ради кошторису;

- тимчасово припинити повноваження будь-якої посадової особи кредитної спілки в разі виявлення допущених нею порушень, що загрожують фінансовій стабільності кредитної спілки;
- за наявності загрози існування кредитної спілки скликати позачергові загальні збори;
- призначати із свого складу представників для участі як спостерігачів у засіданнях правління, кредитного комітету, спостережної ради та інших органів, створених згідно зі статутом;
- брати участь у плануванні діяльності кредитної спілки;
- подавати рекомендації спостережній раді та іншим органам управління щодо поліпшення організації їхньої роботи або усунення виявлених недоліків. Останні зобов'язані на найближчому своєму засіданні розглянути дані рекомендації і прийняти по них рішення.

Обов'язки ревізійної комісії:

- не рідше одного разу на рік проводити перевірку результатів фінансово-господарської кредитної спілки. При цьому, позапланові перевірки провадяться за рішенням спостережної ради або на вимогу не менш як 20% членів кредитної спілки;
- щоквартально:

– провадити перевірку каси;

– контролювати наявність та умови зберігання застав;

– проводити вибіркове зіставлення відповідності записів в особових картках даним бухгалтерського обліку;

– здійснювати перевірку окремих аспектів діяльності правління, кредитного комітету та спостережної ради;

– уважно вивчати запити, скарги й пропозиції членів кредитної спілки та органів управління, вживати заходи для врегулювання спірних питань;

– доповідати про результати проведених перевірок загальним зборам членів кредитної спілки та спостережній раді;

– скласти висновок за річними звітами про результати діяльності кредитної спілки.

Організація роботи ревізійної комісії. Розподіл обов'язків між членами ревізійної комісії відбувається на першому після загальних зборів засіданні комісії, де обираються голова, заступник і секретар.

а) голова:

– скликає та визначає основний порядок денний засідання;

– визначає список осіб, крім членів ревізійної комісії, яких запрошують на засідання;

– звітує на загальних зборах;

– веде засідання.

На час відсутності голови ревізійної комісії його обов'язки виконує заступник.

б) секретар:

– веде протоколи засідань;

– відповідає за підготовку засідань (проекти рішень, запрошення на засідання нечленів комісії та ін.);

– повідомляє членів комісії про час, місце і порядок денний засідання.

Засідання ревізійної комісії є повноважним, якщо на ньому присутні двоє з його членів. Рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало принаймні двоє членів ревізійної комісії.

Для забезпечення співпраці між членами комісії, між комісією та правлінням, кредитним комітетом, спостережною радою використовуються такі норми поведінки:

– беручи участь в засіданнях спостережної ради, правління та кредитного комітету як спостерігачі, члени комісії зобов'язані застерігати ці органи від прийняття рішень, що суперечать законам, статуту, положенням кредитної спілки;

– питання, що належать до компетенції когось із членів ревізійної комісії, ніколи не розглядаються без його участі;

– рішення ревізійної комісії доводяться до голів спостережної ради, кредитного комітету та правління не пізніше наступного після засідання робочого дня у встановленому порядку;

– результат будь-якої перевірки повинен містити окремий блок пропозицій та рекомендацій.

5.6. Економічні засади діяльності

Майно кредитної спілки є її власністю. Кредитна спілка володіє, користується та розпоряджається належним їй майном відповідно до законодавства України та свого статуту.

Кошти кредитної спілки використовуються згідно з кошторисом, який затверджується загальними зборами членів кредитної спілки за поданням правління. Для забезпечення своєї діяльності кредитна спілка створює резервний фонд та інші фонди.

Майно кредитної спілки формується за рахунок:

- вступних, обов'язкових пайових та інших внесків членів кредитної спілки, крім внесків (вкладів) на депозитні рахунки;
- плати за надання своїм членам кредитів та інших послуг, а також доходів від провадження інших видів статутної діяльності;
- доходів від придбаних кредитною спілкою державних цінних паперів;
- грошових та інших майнових пожертвувань, благодійних внесків, гран-

тів, безоплатної технічної допомоги як юридичних, так і фізичних осіб, у тому числі іноземних;

- інших надходжень, не заборонених законодавством.

Капітал кредитної спілки складається з пайового, резервного та додаткового капіталів, а також залишку нерозподіленого доходу спілки і не може бути меншим 10 % від суми її загальних зобов'язань.

Пайовий капітал кредитної спілки формується за рахунок обов'язкових та додаткових пайових членських внесків членів кредитної спілки.

Резервний фонд призначений для відшкодування можливих збитків кредитної спілки, які не можуть бути покритими за рахунок надходжень поточного року, забезпечення платоспроможності кредитної спілки та захисту заощаджень її членів. Він формується за рахунок вступних внесків членів кредитної спілки та частини доходів кредитної спілки до моменту досягнення ним не менш як 15% від суми активів, зважених на ризик кредитної спілки. Статутом кредитної спілки можуть бути передбачені й інші джерела формування резервного капіталу.

Додатковий капітал кредитної спілки формується за рахунок цільових внесків членів спілки, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, безоплатно отриманого майна і необоротних засобів.

Кредитна спілка відповідно до свого статуту:

- приймає вступні та обов'язкові пайові та інші внески від членів спілки;
- надає кредити своїм членам на умовах їх платності, строковості та забезпеченості в готівковій та безготівковій формі. Отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також селянські (фермерські) господарства та приватні підприємства, які знаходяться у їх власності. Розмір кредиту, наданого одному члену кредитної спілки, не може перевищувати 20% від капіталу;
- залучає на договірних умовах внески (вклади) своїх членів на депозитні рахунки як у готівковій, так і безготівковій формі. Зобов'язання кредитної спілки перед одним членом кредитної спілки не може бути більше 10% від загальних зобов'язань кредитної спілки;
- виступає поручителем виконання членом спілки зобов'язань перед третіми особами;
- розміщує тимчасово вільні кошти на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, об'єднаній кредитній спілці, а також придбаває державні цінні папери, перелік яких встановлюється Уповноваженим органом, та паї кооперативних банків;
- залучає на договірних умовах кредити банків, об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ та організацій виключно для надання кредитів своїм членам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу. Загальна сума залучених коштів, у тому числі кредитів, не може перевищу-

вати 50% вартості загальних зобов’язань та капіталу кредитної спілки на момент залучення;

- надає кредити іншим кредитним спілкам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу;
- виступає членом платіжних систем;
- оплачує за дорученням своїх членів вартість товарів, робіт і послуг у межах наданого йому кредиту;
- провадить благодійну діяльність за рахунок коштів спеціально створених для цього фондів.

Провадження кредитною спілкою іншої діяльності, не передбаченої чинними законодавчими і нормативними актами, не допускається.

Кредитна спілка має право самостійно встановлювати:

- розмір плати (процентів), яка розподіляється на пайові членські внески та нараховується на внески (вклади), що знаходяться на депозитних рахунках членів кредитної спілки;
- розмір плати (процентів) за користування кредитами, наданими кредитною спілкою;
- ціни (тарифи) на послуги, що надаються кредитною спілкою;
- види кредитів, які надаються кредитною спілкою, умови надання та строки повернення кредитів;
- способи забезпечення кредитних зобов'язань, вимоги щодо забезпечення погашення кредитів.

Нерозподілений доход, що залишається у розпорядженні кредитної спілки за підсумками фінансового року, розподіляється за рішенням загальних зборів, у тому числі між членами кредитної спілки пропорційно розміру їх пайових внесків у вигляді процентів.

Збитки кредитної спілки відшкодовуються у порядку, визначається загальними зборами членів кредитної спілки.

Кредитна спілка та її посадові особи зобов'язані зберігати таємницю щодо рахунків, внесків та фінансових операцій, здійснених членами кредитної спілки.

Довідки видаються особисто членам кредитної спілки (їх представникам) лише щодо їх рахунків, внесків та їх фінансових операцій за відповідною заявою, а також судам, органам прокуратури, служби безпеки, органам внутрішніх справ, іншим правоохоронним органам та органам державної податкової служби у випадках та порядку, передбачених законом.

У разі смерті члена кредитної спілки довідки про його внески та рахунки видаються спадкоємцям, державним нотаріальним конторам та консульським установам іноземних держав, у провадженні яких знаходяться справи про спадщину.

Облік і звітність кредитної спілки.

Кредитна спілка зобов'язана вести оперативний і бухгалтерський

облік результатів своєї діяльності відповідно до законодавства України, а також статистичну звітність та подавати її в установлених порядку та обсязі органам статистики.

Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1999 р. № 996 передбачається:

- державне регулювання бухгалтерського обліку та фінансової звітності з метою захисту інтересів користувачів та удосконалення бухгалтерського обліку і звітності;
- застосування принципів та методів ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності, які визначаються національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Для забезпечення ведення бухгалтерського обліку кредитна спілка самостійно вибирає форму бухгалтерського обліку та визначає облікову політику.

Фінансові результати діяльності кредитної спілки визначаються на підставі річного бухгалтерського балансу. Він підлягає затвердженню вищим органом управління кредитної спілки.

Перевірка діяльності кредитної спілки здійснюється відповідно до законодавства України та статуту кредитної спілки.

Кошти, внесені членами кредитної спілки на депозитні рахунки, а також нарахована на такі кошти та пайові внески плата (проценти) належать членам кредитної спілки на праві приватної власності. Ці кошти облічуються окремо.

Кошти, що належать членам кредитної спілки на праві приватної власності, використовуються для надання кредитів членам кредитної спілки, а тимчасово вільні кошти членів кредитної спілки можуть розміщуватися спілкою на депозитних рахунках в установах комерційних банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, а також у державні цінні папери, перелік яких встановлюється Уповноваженим органом.

Кожний член кредитної спілки має право одержати у будь-який час належні йому на праві приватної власності кошти у порядку і строки, визначені статутом кредитної спілки або укладеними з членом кредитної спілки договорами.

Розділ V1. Розвиток сільського зеленого туризму
6.1 Суть, організаційно-економічні засади розвитку та значення

На науковій і практичній ниві ще досі тривають дискусії про зміст і направленість таких понять і явищ, як "сільський туризм" і "агротуризм". Звернемось з цим питанням до поважного словника з подорожей, туризму та гостинності британця С.Медліка (1993). Згідно з цим словником, *сільський туризм* (rural tourism) – відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях. Він передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами. Поняття "*сільський туризм*" часто ототожнюють з "*агротуризмом*", але "сільський туризм" значно ширше. Агротуризм (farm tourism) – відпочинковий туризм, що передбачає використання сільського (фермерського) господарства. Агротуризм може проявлятись у різних формах, але завжди включає наймання помешкання. Розрізняють дві базові форми агротуризму: наймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах дворогосподарства або розміщення на нічліг з самообслуговуванням на землях, що належать до дворогосподарства, наприклад в кемпінгах та наметах. Агротуризм таким чином виступає однією з форм сільського туризму. У агротуризмі дворогосподарство (фермерське господарство) становить одночасно нічліжну базу та головний предмет інтересу для туриста.

Екотуризм – це форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища. Вона відбувається на територіях, що мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки). Екотуризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідуються туристами. Він передбачає, що учасниками цих подорожей є люди з високою екологічною свідомістю. Синонімом поняття "екотуризм" є зелений туризм (green tourism), природничий туризм (nature tourism). Виділяються такі форми екотуризму – активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, рибальство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, полювання, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки.

Сільський туризм і його різновидність агротуризм мають багато спільного з екотуризмом і часто відповідають багатьом його пріоритетам, зокрема: збереження природничого та культурного середовища, підтримка добробуту місцевої громади, постачання туристам харчів з місцевих продуктів. Деякі власники агротуристичних господарств, розташованих поблизу природоохоронних територій, підтримують серед туристів проекологічні вимоги. У сільських місцевостях організовують відвідувачам багато додаткових послуг, що включають екотуристичні програми: кінні

та велосипедні прогулянки, маршрути по знакованих стежках у національних і ландшафтних парках, природничі подорожі, збирання ягід та грибів. Сільський туризм (агротуризм) і екотуризм відрізняються основними цілями використання вільного часу, їхня головна різниця полягає у базових мотивах подорожування. Сільський туризм – це форма проведення вільного часу у вигляді стаціонарного відпочинку, тоді як базовою метою *екотуризму* виступає активне відкриття дикої природи, традицій і культури, їх глибоке пізнання й сприйняття. Сільські оселі можуть використовуватись як база для ночівлі та харчування *екотуристів.* У спеціальній літературі з'явилось нове поняття *екоагротуризм,* що передбачає відпочинок у селян, які вирощують сільськогосподарську продукцію із застосуванням еколо-гічних методів.Тут *агротуризм* поєднується з екологічним сільським господарством.

Наведені вище поняття, пов'язані з сільським туризмом і екотуризмом, знайшли своє використання для визначення форм туристичного руху в Україні. Зокрема, відпочинок в українських селах було визначено як "*сільський зелений туризм".* Він охопив широкий спектр форм відпочинку на селі: від стаціонарного відпочинку у сільській місцевості (власне сільський туризм), відпочинку у туристичних центрах і курортах, що розташовані у селищах і малих містах, до відпочинку у сільських дворогосподарствах (агротуризм). Визначення сільського руху як "зелений" підкреслює його проекологічну орієнтацію.

Актуальною проблемою правової підтримки сільського туризму є формування організаційно-господарського механізму його функціонування і державної підтримки у вирішенні таких питань: а)прийняття нормативних документів, які регулюватимуть діяльність різних форм сільського туризму; б) здійснення заходів щодо підтримки та просування сільського туризму на внутрішньому та міжнародному туристичному ринку; в) забезпечення організаційної й матеріальної підтримки з боку держави нового виду послуг на селі – сільського туризму та агротуризму.

6.2. Сільський туризм як вид підсобної діяльності

В сучасній літературі ми зустрічаємось з досить широкою класифікацією різновидів туризму: активний і пасивний; історичний, культурно-етнічний, пізнавальний, екологічний, розважальний, екстре-мальний тощо. Але рідко хто зможе відрізнити аграрний туризм від сільського зеленого, а сільський зелений від екологічного. Можливо, для більш чіткого розуміння різниці між ними необхідно звернути увагу на професійний рівень власників об'єктів розміщення. З цією метою вводиться нова класифікація – за кадровим складом. В основу цієї класифікації покладено професійний рівень осіб, які надають туристичні послуги. До виникнення по-

няття "*сільський зелений туризм",* туризмом в загальноприйнятому розумінні займались особи, що мали відповідну освіту та стаж роботи в туристичних фірмах. Основна відмінність сільського зеленого туризму від туризму, так би мовити, звичайного – це те, що туристичні послуги надають особи, які мають інший фах (сіль-ськогосподарські робітники, працівники сфери обслуговування, вчителі) та надають ці послуги в сільський місцевості.

Селянин-фермер в межах сільського туризму може організувати:

– активний туризм (збудувати на своїй території спортивний майданчик, підйомник, розробити маршрути для велотуристів, кінні прогулянки);

– екотуризм (відпочинок в екологічно чистій місцевості, вживан-ня чистих продуктів);

– мисливський туризм;

– культурно-етнічний (екскурсії, розповіді про історію краю, національні обряди, побут)тощо.

Основою сільського туризму є власне сам селянин та його побут. Селянин запрошує до своєї оселі:

– людину з міста подивитись на сільськогосподарське виробництво (як робиться цей особливий сир, масло, ковбаса тощо, як вирощуються ці свині, кролі, корови, коні);

– людину творчої, розумової праці подивитись на майстерність ремісника (як робиться дерев'яний посуд, як плететься ліжник)

– іноземців подивитись на особливості національних традицій, культури.

Щоб визначити критерії, за допомогою яких можна б було відрізнити сільський туризм від усіх інших, необхідно законодавчо закріпити ряд вимог до житла та до власника житла, який надає послуги з сільського зеленого туризму.

Треба ввести до законодавства поняття "агрооселя". *Агрооселя* – це житлове приміщення, яке знаходиться в сільській місцевості, містить не більше п'яти кімнат, пристосованих для проживання туристів і належить на правах приватної власності господарю, який займається сільськогосподарською діяльністю або зайнятий у сфері обслуговування чи соціальній сфері села.

Для чого потрібно це визначення? В законодавстві повинно бути передбачено пільги для власників осель, що дозволять прискорити розвиток сільського зеленого туризму. Щоб розрізнити, які саме приміщення підпадають під дію пільг, необхідно чітко визначити поняття "агрооселя". Наприклад, в Польщі чинним законодавством встановлені пільги щодо оподаткування агротуризму і виникли проблеми з розрізненням сільських осель та приватних мініготелів, які оподатковуються на загальних підста-

вах. Що означає житлове приміщення? Це означає, що відповідно до довідки з інвентиризаційного бюро це приміщення визначене як житлове. Тобто поняття "агрооселя" не охоплює колиб, перебудованих для прийому туристів господарських приміщень тощо.

Що означає займатися сільським туризмом як підсобною діяльністю? Власником агрооселі може бути фермер, селянин, який працює індивіду-ально на присадибній ділянці, селянин, який працює на сільськогоспо-дарських підприємствах, а також мешканці села, зайняті у сфері обслуговування та соціальній сфері: працівники сільради, пошти, вчителі, продавці тощо.

Необхідно законодавчо закріпити звільнення агроосель від сплати готельного збору та обов'язкової державної стандартизації. Для агроосель можливе запровадження добровільної категорізації представниками Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму та представниками органів місцевого самоврядування (треба затвердити категорії та умови проведення категорізації: оплатна чи безоплатна і т.д.).

В майбутньому самі власники агроосель будуть зацікавлені в проведенні стандартизації для підвищення рівня своєї діяльності та наближення до міжнародних стандартів. Система стандартизації буде використовуватись організаціями, які займаються рекламою агроосель і передбачає відповідність якості та ціни продукту (послуги). Стандартизація оселі забезпечує: прозорість пропозиції для клієнта; контроль якості продукту; різноманітність пропозиції та різницю в ціні.

В Польщі стандартизація проводиться інспекторами Польської Федерації сільського туризму "Гостинні господарства" кожні два роки. У польському законодавстві закріплено, що оселі для гостей не підлягають стандартизації, але ці приміщення можуть використовуватись для нічлігу лише в тому випадку, якщо вони відповідають певним вимогам, затвердженим розпорядженням голови Ради Міністрів.

Необхідно внести доповнення в податкове законодавство стосовно пільгового оподаткування доходів, отриманих громадянами за договірами оренди житла в сільській місцевості.

Згідно з чинним законодавством, цивільно-правові угоди між фізикними особами вони оподатковуються за ставкою 20%. Доцільним буде зменшити ставку податку до 2-4% від ціни договору.

Розглянемо на прикладі один з можливих варіантів виникнення та розвитку сільського туризму як виду підсобної діяльності.

Марія Петрівна працює поштаркою в селі. Звичайно, як і всі мешканці села, вона має присадибну ділянку, сад, корову, свиню тощо. Будинок в Марії Петрівни двоповерховий, просторий, з вікон – гарні краєвиди. Неподалік протікає річка та знаходиться мішаний ліс. Якось випадково до Марії Петрівни подзвонили знайомі з міста та спитали дозволу за невели-

ку плату на тиждень винайняти другий поверх будинку. Після тривалих роздумів, обговорень на сімейній раді, переборовши невпевненість та хвилювання, Марія Петрівна погодилась. Знайомі (а це була родина з двома дітьми–підлітками) не створили багато проблем, хоча в перші дні було трохи ніяково: ніби гості, а ніби й "клієнти", бо ж платять гроші. Але Марія Петрівна людина приємна, усміхнена: отак з усмішкою й вирішували всі труднощі.

Відпочиваючі готували страви собі самі, купуючи продукти в Марії Петрівни та сільському магазині. В день приїзду Марія Петрівна та її знайома уклали договір про оренду двох кімнат на другому поверсі протягом тижня по10 грн. Тобто:4 особи х 7 діб х 10 грн. = 280 грн.

Загальна сума договору становила 280 гривень.

Забігаючи наперед, слід зазначити, що в договорі бажано передбачати відповідальність відпочиваючих за завдану шкоду та відповідальність господаря за якість наданих послуг. Коли гість потрапляє до Вашої оселі, він сам приймає рішення: чи безпечно йому та його сім'ї тут проживати. Якщо ж клієнт вважає незадовільним стан безпеки, чистоти тощо вашої оселі, він з вами розпрощається і підшукає собі нове приміщення.

Підписання договору має певні наслідки: по-перше, після отримання грошей згідно з чинним законодавством ви повинні заповнити довідку Форми № 2 та у 20-ти денний термін після закінчення місяця, у якому зроблено виплату, надіслати її до податкової адміністрації за місцем прописки особи, якій зроблено виплату. Довідка надсилається у двох примірниках разом з квитанцією про сплату належної суми. Податок у розмірі 20 відсотків від суми договору сплачується у день отримання виплати. Документи бажано відсилати заказним листом.

А по-друге, якщо у вас виникнуть проблеми (після танців вивалилась стіна тощо), то письмовий договір буде найкращим підтвердженням ваших стосунків з відпочиваючими (особливо, якщо ви передбачили в договорі матеріальну відповідальність за вивалену стіну). Марія Петрівна, отримавши гроші та провівши задоволених і вдячних клієнтів, заповнила довідку Форми № 2 та сплатила 20% (з 280 грн.) = 56 грн. в ощадному банку на рахунок податкової інспекції.

Звичайно, ця подія в селі не залишилась не поміченою. Але Марія Петрівна поставилась до цього спокійно. Через деякий час до Марії Петрівни зателефонували знайомі знайомих. Вона погодилась. Після першої спроби вона почувала себе впевненіше. Цього разу відпочиваючі хотіли б харчуватись в господині. Марія Петрівна любила свою роботу на пошті і не могла відлучатись додому серед дня.

Дочка Марії Петрівни Леся, яка вже втратила надію знайти роботу в районному центрі або селі, погодилась допомогти матері. Звичайно, обслуговування відрізнялось від ресторанного чи готельного. Проте відпо-

чиваючі, зважаючи на щирість, привітність та старанність молодої господині, були задоволені, і це надавало Лесі впевненості. Така робота наштовхнула жінку на думку, що набагато вигідніше продавати власну сільськогосподарську продукцію вдома, ніж везти до міста. Але як забезпечити регулярне завантаження туристами вільних кімнат на другому поверсі? Як розповсюдити інформацію про свої послуги?

По-перше, зробити фотографії. Хоча і з труднощами, але Лесі вдалося зробити декілька знімків: загальний вигляд будинку, спальню для гостей, річку, ліс, ще й себе в українському строї.Що ж далі? Довелося ознайомитись з основами рекламної справи.

6.3. Реклама, формування цін та маркетинг сільського туризму

Рекламне звернення – засіб подання інформації рекламодавця (власника сільської оселі) споживачу. У великому потоці рекламної інформації звернення, яке є простим переліком переваг тієї чи іншої послуги (туристичного продукту), навряд чи може бути поміченим потенційним клієнтом. Воно матиме невеликий шанс на перегляд (прослуховування) споживачем до кінця. Цілком зрозуміло, що змусити кого-небудь прочитати оголошення є просто неможливо. Тому у самому зверненні повинно бути дещо таке, щоб спонукало споживача прочитати, послухати.

Рекламне звернення повинно мати свою мотивацію та адресата. Реклама, спрямована на відпочиваючого (туриста), повинна відрізнятися від тієї, цільовою аудиторією якої є спеціалісти відпочинково-туристичного бізнесу.

Тема та девіз реклами. Процес розробки рекламного звернення включає в себе: а) визначення рекламної ідеї; б) побудову концепції; в) формування теми.

Тема реклами повинна відповідати цілям рекламної кампанії. Основою розробки теми служать результати попередньо проведеного мотиваційного аналізу, який дозволить оцінити переваги Вашої відпочинкової пропозиції та мотиви відпочиваючих (клієнтів) з точки зору вимог ринку. Необхідно, щоб споживач запам'ятав хоча б назву послуги та адресу господаря, який надає послуги, зв'язав їх з найбільш важливою якістю (перевагою) і з основним мотивом вибору.

Рекламна тема знаходить своє відображення у яскравому заголовку – *девізі*. *Девіз – це короткий лозунг,* який відображає якість послуг, обслуговування, напрямок діяльності відпочинкової оселі (готелю, турфірми) іноді у прямій, а частіше в інакомовній (алегоричній) чи абстрактній формі. Підраховано, що девіз у порівнянні з рекламою читають у п'ять разів

більше людей. Тому у ньому споживач повинен бачити усе, що його цікавить, а головне – вигоду даної рекламної пропозиції для себе особисто.

Кольорові буклети на гарному папері – це залишалось у мріях. Але Леся спромоглася за допомогою друзів, які працювали на комп'ютері, зробити невеличкі запрошення з чорно-білими світлинами. Небагато, але вже хоч щось. Інформацію цю Леся розповсюджувала серед знайомих в місті. Це було найважче. Леся соромилася, червоніла, сама незнаючи чого, але продовжувала свою справу. Випадково господиня познайо-милась з працівницею туристичної фірми. Лесі запропонували укласти угоду.

Формування цін на відпочинкові послуги у селі

Ціна: загальне поняття

Ціноутворення та цінова конкуренція визнається деякими експертами як найважливіша проблема, що стоїть перед господарями, організаторами відпочинку на селі. При організації відпочинку у сільській місцевості ціноутворення є найменш зрозумілим, та навіть в умовах неврегульованого ринку ціноутворення піддається контролю.

Зміна цін на відпочинкові послуги часто проводиться власниками осель без належного аналізу. Найбільш типові помилки у ціноутворенні пов'язані з надзвичайно великою орієнтацією на витрати, а також з тим, що ціни не переглядаються з метою їх коригування відповідно до ринкових змін. Поганими є також ті ціни, які не враховують інших складових (окрім витрат), а також ті ціни, які недостатньо змінюються, для того, щоб диференціювати різні види послуг та сегментів ринку.

Встановлення помилково заниженої ціни за надані послуги може призвести до невдачі в усьому бізнесі, навіть тоді, коли усі інші його елементи при організації відпочинку у сільській місцевості функціонують нормально. Розуміння ціни є дуже важливим для влас-ників осель – організаторів відпочинку у сільській місцевості. Той, хто просить дуже багато – втрачає потенційних клієнтів. Той, хто бере мало, може залишити своє підприємство (свій бізнес) без достатнього доходу, аби належним чином здійснити свою діяльність, і в кінцевому рахунку, буде змушений закрити свою справу. Чому? Будівлі старіють, килими витираються, забруднюються, а пофарбовані поверхні необхідно знову фарбувати. Власник оселі, який не отримує достатнього доходу, щоб належним чином здійснювати свою діяльність, в кінцевому рахунку буде змушений залишити свій бізнес. Так само, як і перший, який, залишившись без відпочиваючих, збанкрутує.

Стратегії цінового регулювання

1) Знижки. Господарям осель необхідно мати спеціальні ціни для залучення тих відпочиваючих, які можуть купити велику кількість ліжкомісць. У цих випадках власники осель можуть пропонувати спеці-альні ціни або забезпечувати безоплатне надання ночівель чи інші види послуг для організаторів такого відпочинку. *Сезонні знижки* – зниження ціни для тих відпочиваючих, які прибули до Вас не у сезон. Такі знижки дозволяють утримувати відносно стійкий попит протягом цілого року.

2*) Дискримінаційне ціноутворення*. Ця стратегія базується на характеристиках цінової еластичності попиту. Наприклад, власники сільських осель можуть надавати знижені ціни пенсіонерам, дітям дошкільного віку, або на послуги з урахуванням місцерозташування продажу.

3)Психологічне ціноутворення. Психологічне ціноутворення зачіпає не лише економічну суть цін (співвідношення ціни та якості), але й психологію цін. Престижний імідж може бути створений завдяки продажу послуг за високими цінами. Інший аспект психологічного ціноутворення – "*рекомендаційні ціни".* Це такий рівень цін, який склався у підсвідомості покупця. Відпочиваючий порівнює ціну, яка йому запам'яталася, з тією, яку Ви пропонуєте. При формуванні ціни на окремі види відпочинкових послуг необхідно також пам'ятати, що споживачі мають звичку заокруглювати ціни.

Основні методи встановлення цін

Коли власник оселі вибирає рівень ціни, йому необхідно визначитися з основними методами її встановлення. Існують такі методи: а) на основі витрат; б) на основі ставлення клієнта; в) метод наслідування лідера

Ціноутворення на основі витрат найстіший метод становлення ціни – "витрати плюс прибуток", що означає додавання стандартної надбавки до витрат. Цей метод рідко використовується власниками осель, оскільки не всі власники проводять ретельний облік витрат, пов'я-заних.з відпочинковою діяльністю. Ще один метод, який орієнтується на витрати виробництва – ціноутворення за цільовим прибутком. Це метод за допомогою якого власник оселі прагне визначити ціну, при якій буде досягнуто балансу доходів та витрат. Наприклад, Ви отримали позику у розмірі 2 тис. грн., яку Вам необхідно повернути через рік.Тоді Ви плануєте свою діяльність так, щоб отримати доход і вчасно повернути позику.

Ціноутворення на основі ставлення покупця до ціни. Кількість власників осель, які використовують цей метод ціноутворення, постійно зростає. Ціноутворення на сприйнятті покупцем цінностей послуг використовує як ключову основу визначення рівня ціни не на основі витрат власника оселі, а на основі сприйняття ціни покупцем.

Що необхідно враховувати при встановленні цін

На рівень ціни впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори. Внутрішні фактори включають мету власника оселі та його стратегію. Зовнішні фактори включають характер ринку та попиту, ступінь конкуренції, інші умови зовнішнього середовища.

1)внутрішні фактори;

Перед *встановленням ціни власник оселі повинен вибрати загальну стратегію для своїх* послуг. В такому випадку ціну можна встановити більш точно. Наприклад, якщо Ви встановили для себе, що хочете бути елітним, розкішним господарством, ціни за надані послуги будуть вищими, ніж у Вашого сусіда. Якщо Ви орієнтується на обслуговування відпочиваючих, які схильні до економних витрат, Ваші ціни будуть нижчими. Чим точніше підприємець визначиться з метою, тим простіше йому буде встановити ціну: *а) виживання;*Коли прибутковість бізнесу падає, власники осель прагнуть до виживання. Намагаючись витримати спад відвідувачів, вони знижують ціни на свої послуги; б) *максимізація короткотермінового прибутку.* Багато власників осель хочуть встановити таку ціну, яка максимізує поточний прибуток. Наприклад, якщо відпочинковий бізнес у майбутньому Вас не буде цікавити, Вам потрібні гроші тепер для придбання автомобіля чи навчання Ваших дітей, тоді для досягнення цієї мети Ви можете погодитися навіть на певні незручності для себе; в) *максимізація ринкової частки.* Деякі власники осель, вирішуючи проблеми ціноутворення, хочуть зайняти лідируюче становище на ринку. Вони вважають, що ті власники осель, які мають велику частку на ринку, в кінцевому підсумку будуть мати низькі витрати та високий прибуток у довгостроковій перспективі. Наприклад, Ви хочете бути лідером у наданні відпочинкових послуг у своєму районі, тому при наданні ще однієї кімнати (поверху) відпочиваючим Ви встановлюєте низькі ціни. Така ціна створює Вам імідж. Збільшується попит. Але Вашу орієнтацію на низькі ціни може бути змінено, якщо Ви запропонуєте послуги вищої якості ніж у Ваших конкурентів; г) лідерство у справі забезпечення ви-сокої якості послуг.За таких умов для власників осель мають місце великі витрати.Наприклад, Ви вирішили надавати послуги з високим рівнем сервісу. Для цього Вам необхідно провести капітальний ремонт оселі, придбати нові сучасні меблі, відповідно облаштувати ванну кімнату, туалет, подвір'я (місце для відпочинку, влаштування кострищ, мангалів, тенісних столів чи інших спортивних споруд, дитячих майданчиків). Ви витратили кошти на вивчення іноземних мов. Або Ви вирішили надати Вашій оселі типового стилю, характерного для Вашого району. Для цього потрібно віднайти старовинні речі побуту, відреставрувати їх, ознайомитися з традиціями, придбати

відповідне до традицій Вашого району вбрання, щоб зустрічати відпочиваючих

Усе це потребує від Вас високих витрат, а відтак і високих цін, щоб Ви могли відшкодувати Ваші витрати. Але, як правило, відпочиваючі готові платити у такому випадку високу ціну, бо екзотика, незвичайність, нестандартність завжди притягують клієнтів. У такому випадку Ви можете розраховувати на постійну клієнтуру. Відроставровані старовинні замки є надзвичайно цікавим об'єктом для відпочиваючих. Або старі млини, курні хати, хатини в лісі – усе це буде екзотикою для даної місцевості. Звичайно при належному благоустрою, бо навіть живучи в лісі, відпочиваючі не хочуть відмовлятися від сучасного рівня комфорту (телебачення, вода, ванна, душ, туалет в будинку).

2) Зовнішні фактори;

а) Характер ринку та попиту; Власник оселі завжди узгоджує рівень цін з рівнем доходів, який такі ціни повинні забезпечити. Таким чином, попередньо він повинен вияснити, які існують ціни на аналогічні послуги. Наприклад, якщо в Славському планується організувати світовий чемпіонат орієнтування в горах влітку, можна передбачити великий наплив людей, які захочуть спостерігати за ним. А відтак вони потребуватимуть місць для ночівлі, оскільки у Славському, напевне не функціонують бази з великою кількістю дешевих номерів, і тому буде залучено приватний житловий сектор; б) супутній продаж та продаж за підвищеними цінами. Така поведінка є досить успішною та ефективною. Ви можете запропонувати Вашим клієнтам на продаж не лише продукти харчування з власного городу, але й інші повсякденні товари (можливо, навіть за підвищеними цінами). Зокрема – чай, каву, шоколад, чи навіть рушники до ванни тощо. Для відпочиваючого буде простіше купити у Вас, аніж везти з дому; в) аналіз взаємозв'язку ціни і попиту.

Кожна ціна, яку встановлює власник оселі, веде до різного рівня попиту. В нормальному випадку попит і ціна пов'язані обернено пропорційною залежністю – чим вища ціна, тим менший попит – тим менше відпочиваючих. Але на практиці не завжди так буває.

Випадок може значно вплинути як на ціну, так і чисельність відпочиваючих. Вона може зростати і при зростанні ціни. Тоді можна говорити про нецінові фактори впливу (мода, популярність), економічна криза (відмова від дорогих готелів на користь дешевих приватних осель).

Узгоджене встановлення цін

Законодавство передбачає, що ціни повинні встановлюватися без узгодження з конкурентами. Інакше виникає підозра в ціновому зговорі, що законодавством заборонено. Основний документ з цього питання – За-

кон України " Про ціни та ціноутворення". Детально обрахувавши вартість електроенергії, опалення, витрати на прання, зношуваність меблів, витрати на засоби прибирання тощо, Леся помітила, що з фінансової точки зору податок у 20% від вартості договору найму житла є завеликий. Необхідно було збільшувати ціну за місце, але це б зменшило і так недостатню кількість туристів. Що робити? Реєстру-ватись приватним підприємцем. Чи варто з цим зв'язуватись? Всі кажуть, що на хабарі різним перевіряючим, штрафи податковій інспекції витрачаються всі зароблені гроші. Але чомусь кількість приватних підприємців постійно збільшується, навіть в Лесиному селі. Перед очима час від часу поставали видіння: то Леся поважна директорка з банківським рахунком та печаткою; то Леся з сім'єю живе під поштою після конфіскації майна. Все ж директорка перемогла і Леся пішла до районної адміністрації.

Розглянемо головні особливості маркетингу *у сфері сільського туризму.*

Маркетинг – це філософія бізнесу, яка робить можливим:

– задоволення потреб споживачів за допомогою досліджень, прогнозувань та відбору належного місця для продукції на ринку;

– досягнення цілей організаторів бізнесу та отримання ними прибутків.

Стосовно туризму маркетинг – це стиль мислення в ситуаціях, де потрібно балансувати між потребами туристів з одного боку та можливостями організаторів з іншого боку.

Роль неприбуткових організацій у маркетингу сільського туризмув Україні ініціатором впровадження сільського туризму виступила всеукраїнська Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму. За її ініціативою створено успішно функціонують осередки сільського туризму у ряді областей України. Спілкою у співпраці з науковцями і державними органами управління розроблено проект концепції та розпочато роботу над програмою розвитку сільського туризму в Україні. Завдяки активній співпраці осередків сільського туризму з місцевими органами влади та міжнародними фундаціями (наприклад, з фондом "Відродження"), вивчається та використовується практичний досвід з організації і прийому відпочиваючих у садибах господарів (Закарпаття, Івано-Франківщина, Львівщина), проводяться інформаційні рекламні акції із сільського туризму. Спілка налагодила тісні зв'язки з агротуристичними організаціями Угорщини, Польщі, Австрії й Франції та широко використовує досвід цих країн.

Звичайно, громадські організації не можуть прямо керувати діяльністю приватних підприємців. Проте неурядові організації шляхом використання маркетингових стратегій здатні впливати на розвиток агротуризму, використовуючи керування, лідерство та, якщо потрібно, пряму підтрим-

ку. Це досягається шляхом використання таких підходів: тренінги та послуги для приватного сектора; підтримка ін формаційної продукції та дистрибуція; презентація виставок і шоу; організація семінарів для певної частини індустрії; розвиток та менеджмент системи резервування місць; надання грантів, кредитів або інших фінансових стимулів для розвитку галузі.

Цей список є неповним і, як правило, підходи, які використовують неприбуткові організації, залежать від їхніх цілей та розмірів операцій. Таким чином, національні туристичні організації звичайно більше здатні до залучення до маркетингової діяльності, ніж, скажімо, місцева комерційна палата. Однак сприяння маркетингу – це функція громадських організацій, дуже важлива у зв'язку з розширенням туристичного ринку у світі.

Маркетинг та приватний сектор. Більшу частину індустрії сільського туризму репрезентовано малими, часто сімейними підприємствами, і ці організації не використовують або мало використовують маркетингові підходи через такі причини: а) загальне нерозуміння принципів та ролі маркетингу в отриманні прибутку для малих підприємств, особливо у зв'язку з видатками на маркетинг;б) на багатьох територіях важко фінансувати туристичну діяльність малих підприємств, оскільки банки не хочуть кредитувати сільській туризм, тобто вкладати невеликий за розміром капітал у велику кількість малих проектів. Крім того, коли є можливість отримати достатньо великий кредит за умови, що кілька організацій об'єднають свої зусилля, місцеві організації, що конкурують, не хочуть цього робити; в) багато сільських громад не хочуть приймати поради та ідеї "зі сторони". Ідеї, що гене-руються всередині сільського населення, є більш прийнятними, ніж ті, які прийшли з інших суспільних груп. г) у нашій країні залишається юридично невизначеним статус як господаря, який приймає гостей, так і самого гостя, що в умовах жорсткого податкового тиску небезпечно.

Діяльність з обслуговування туристів пожвавилась. На сімейній раді вирішили переобладнати житло, зробити окремий вихід для відпочиваючих, осучаснити санвузол. У майбутньому чоловік Лесі запропонував обладнати другий поверх окремим санвузлом та поставити ще один лічильник, щоб не обмежувати гостям споживанням електроенергії

6.4. Сільський туризм як підприємницька діяльність

Підприємницька діяльність фізичної особи є найзручнішим способом провадження бізнесу на початковому етапі. Це не потребує складання статуту або установчого договору, формування статутного фонду, а отже, й великого статутного капіталу. Вам не треба мати окремої юридичної ад-

реси, оскільки Вашою адресою як суб'єкта підприємницької діяльності буде Ваша домашня адреса. Вам не обов'язково відкривати рахунок в банку й виготовляти печатку: це Ви можете зробити за власним бажанням. Нарешті, якщо Ви не будете використовувати працю найманих працівників, то Вам не обов'язково реєструватися в органі Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, у центрі зайнятості, в органі Фонду соціального страхування від нещасних випадків: це Ви можете зробити на добровільних засадах.

Реєстрація суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи в органі державної реєстрації. Насамперед, треба з'ясувати місцезнаходження органу державної реєстрації за Вашим місцем проживання. Таким органом, залежно від місця проживання, є виконавчий комітет міської, районної у місті ради або районна, районна міст Києва і Севастополя державна адміністрація. Дізнавшись адресу органу державної реєстрації, необхідно до нього завітати, щоб довідатись про час роботи відділу державної реєстрації цього органу та реквізити рахунків, на які треба перераховувати реєстраційний збір. Законодавство вимагає подання лише таких документів:1) реєстраційна картка суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи;2) дві фотокартки;3) довідка або її копія про включення до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;4) документ, що підтвержує внесення плати за державну реєстрацію.Ці документи треба подати перед тим, як Ви завітаєте до органу державної реєстраціє вдруге – вже для того, щоби розпочати процес Вашої державної реєстрації як суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи. При цьому належить подати документ, що засвідчує особу. Реєстраційна картка суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи є одночасно заявою про його державну реєстрацію. Реєстраційна картка видається в органі державної реєстрації і повинна бути заповнена особисто заявником. В ній Вам необхідно вказати такі дані про себе:

–ідентифікаційний номер у Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;

–прізвище, ім'я, по батькові;

–серію і номер паспорта, ким і коли виданий;

–місце проживання (поштовий індекс, адреса, номер телефону);

–прізвище, ім'я та по-батькові особи, яка заповнила картку, та номер її телефону;

–дату заповнення реєстраційної картки.

Заповнивши картку, треба поставити підпис. Під час заповнення графи "Картку заповнив" дублюється попередня інформація з інших граф. У разі потреби працівники органу державної реєстрації зобов'язані надати безоплатну допомогу в заповненні реєстраційної картки.Підготуйте також дві ідентичні фотокартки розміром, який встановлено для службових до-

кументів. Вони потрібні для оригіналу свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності та для реєстраційної картки суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи.Мабуть, Ви вже маєте довідку про включення до Державного реєстру фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів. Якщо ні, то Вам необхідно відвідати орган державної податкової служби за місцем Вашого проживання й отримати цей документ. Такі дії не заберуть багато часу: довідку Вам видадуть за 15 хв. після звернення.

Документом, що підтверджує внесення плати за державну реєстрацію, є оригінал чи ксерокопія квитанції про сплату реєстрацій-ного збору. Реєстраційний збір становить 1,5 неоподатковувані мінімуми доходів громадян (25,5 грн.). За прискорену, протягом одного дня, державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи стягують плату, яка становить потрійний розмір реєстраційного збору, тобто 4,5 неоподатковувані мінімуми доходів громадян (76,5 грн.).70 відсотків коштів, одержаних від плати за державну реєстрацію, зараховуються до місцевого бюджету за місцем Вашого проживання, а 30 відсотків коштів – до державного бюджету. Тому заявникові необхідно перерахувати реєстраційний збір у цій пропорції на два розрахункові рахунки, реквізити яких можна довідатися в органі державної реєстрації (таку інформацію можна отримати й у відділенні Ощадбанку).Практика показує, що підготовка всіх документів забирає від 1 до 3 днів.Органу державної реєстрації забороняється для проведення державної реєстрації вимагати від заявника додаткові документи.Проте органи державної реєстрації часто вимагають подання двох швидкозшивачів. Така вимога неправомірна.

Якщо Ви не хочете сваритися з чиновником і для Вас простіше придбати їх, то зробіть це. А якщо ні, то треба наполягати на прийнятті документів без швидкозшивачів, показати чиновнику витяг із ст. 8 Закону України "Про підприємництво". Не допомагає й це – звертайтеся до керівника органу державної реєстрації, і на цьому етапі в переважній більшості випадків документи негайно приймають.

Крім того, в органах державної реєстрації нерідко вимагається подання не одного, а чотирьох примірників заповнених заявником реєстраційних карток. Пам'ятайте: Ви це зробити можете, але не зобов'язані.

Часом звучать також "прохання" здійснити благодійні внески або пожертви в якісь установи, фонди і т. ін. – за прискорення державної реєстрації. У жодному разі не робіть цього, бо це незаконно!

Нарешті всі документи готові, і Ви йдете до органу державної реєстрації. За наявності всіх необхідних документів реєстрацію Вас як суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи, буде здійснено за заявочним принципом протягом п'яти робочих днів або протягом одного дня, якщо Ви сплатили потрійний розмір реєстраційного збору.

Під час подання документів обов'язково подається документ, що засвідчує особу. Переважно службовці вимагають паспорт, але на цей випадок можуть підійти й водійські права.

Після перевірки наведених у реєстраційній картці відомостей щодо відповідності поданим документам, а також комплектності пакету документів орган державної реєстрації формує реєстраційну справу суб'єкта підприємницької діяльності, яка створюється і ведеться в органі державної реєстрації з метою обліку, накопичення, контролю та зберігання реєстраційних документів за весь період існування суб'єкта підприємницької діяльності.

Реєстраційна справа суб'єкта підприємницької діяльності має реєстраційний номер у Реєстрі суб'єктів підприємницької діяльності, що є одночасно реєстраційним номером свідоцтва про державну реєстрацію підприємця.

Перевірка документів триває кілька хвилин. Ось вона закінчилася. Тепер Вам повинні видати Довідку про прийняття документів для державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності. У довідці зазначається дата прийняття органом державної реєстрації повного комплекту документів, поданих для державної реєстрації. Довідку, яку підписує представник органу державної реєстрації, відповідальний за прийняття документів, засвідчують штампом цього органу.

На превеликий жаль, цього майже ніколи не роблять. Якщо у Вас є сумніви в тому, що Вам вчасно видадуть свідоцтво про державну реєстрацію, вимагайте, щоб Вам видали цю довідку. Вона може згодитися, оскільки за кожний прострочений день державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності орган державної реєстрації сплачує заявникові 20 відсотків реєстраційного збору, але не більше за розмір внесеної заявником плати за державну реєстрацію суб'єктів підприємницької діяльності.

За наявності всіх документів, необхідних для державної реєстрації, орган державної реєстрації зобов'язаний протягом не довше ніж за п'ять робочих днів від дня їх надходження (у разі прискореної реєстрації – не довше як за один день) внести дані реєстраційної картки до Реєстру суб'єктів підприємницької діяльності й видати Вам Свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію) суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи. Це свідоцтво є паспортом підприємця, документом про легалізацію його підприємницької діяльності.

Заявнику можуть дати письмову вмотивовану відмову в державній реєстрації лише в разі подання для державної реєстрації неправдивих відомостей. Відмову в державній реєстрації можна оскаржити у судовому порядку.

Зверніть увагу на те, чи будуть разом з оригіналом свідоцтва про державну реєстрацію видані три його копії. Інколи копії свідоцтва про державну реєстрацію не видаються взагалі або видається лише одна копія.

Відповідно до законодавства орган державної реєстрації зобов'язаний або готувати чотири примірники свідоцтв, підписувати їх, завіряти гербовою печаткою підпис уповноваженої посадової особи й на трьох примірниках проставляти в правій верхній частині лицьового боку бланку свідоцтва штампи "Копія", або знімати три копії з оригіналу оформленого свідоцтва й засвідчувати їх, як копії, печаткою органу реєстрації.

Ці копії Вам потрібні для подальшої реєстрації в державних органах. Не дозволяйте чиновникові економити папір на Вас. Краще завітати до нього за копіями ще раз. Під час подання документів можна також спитати чиновника про те, чи будуть виготовлені копії свідоцтва про державну реєстрацію.

У п'ятиденний термін від дня державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи орган державної реєстрації подає:

до органу державної статистики та органу державної податкової служби – копії реєстраційної картки з відміткою про державну реєстрацію:

до органів Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування – інформаційне повідомлення.

Отже, інформацію про Вас буде подано до органу державної податкової служби не довше, ніж протягом п'яти днів від дня державної реєстрації. На практиці свідоцтво про державну реєстрацію на руки отримується пізніше, ніж датовано державну реєстрацію новоствореного суб'єкта підприємницької діяльності. Тому в той день, коли отримано свідоцтво про державну реєстрацію, бажано відвідати податкову інспекцію.

Джерела юридичної інформації: стаття 8 Закону України "Про підприємництво" від 07.02.91 № 698-XII; Постанова Кабінету Міністрів України "Про порядок державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності" від 25.05.98 № 740.

В своєму районі Леся була першим підприємцем, яка займалась сільським зеленим туризмом. І адміністрація, і податкова були досить невпевнені. Вирішили, що Лесі треба пройти медогляд та завести картку профогляду. Наразі цим обмежились. Леся вже й не рада була, що почала реєстрацію, але Марія Петрівна всіляко її підтримувала. З радістю і хвилюванням отримала Леся свідоцтво про державну реєстрацію, зареєструвалась в інших фондах.

Було нормальне життя, а от тепер як мінімум п'ять інстанцій і вдень і вночі слідкують за діяльністю Лесі і з нетерпінням чекають її помилки. Ще десь причаїлися пожежники і санстанція. Вичікують. Але чому так? Чому бажання працювати, сплачувати податки і утримувати державу при-

зводить до виникнення каральної системи? Леся вирішила частіше спілкуватися з усіма контролюючими інстанціями і таким чином випереджувати їхні адміністративні стягнення.

Щоб надалі успішно розвивати свій "сільський зелений бізнес", Леся вирішила засісти за книжки з туризму і підприємництва, а також потроху опановувати ази поведінки на туристичному ринку (так званий "маркетинг"). Однієї реклами для успішного просування своєї справи замало, треба добре вивчити клієнтів.

6.5. Рекомендації щодо процесу становлення та розвитку сільського туризму в Україні

Законодавча база, що буде створена для регулювання стосунків у цій, відносно новій для України сфері діяльності сільських господарів, безперечно повинна відповідати сьогоденним реаліям українського села та повинна бути спрямована на вирішення його актуальних проблем, враховуючи перспективний розвиток сільських населених пунктів, а також гармонічно вписуватись в існуюче законодавче поле України. Вищевикладене дослідження дає можливість сформулювати наступні рекомендації стосовно нормативно-правового регулювання процесу становлення та розвитку сільського туризму в Україні. Це передусім стосується дотримання головних принципових елементів, на яких базується законодавча база регулювання сільського туризму в Польщі та Угорщині. Тобто:

– чітке визначення в законодавстві України понять: "сільський господар", "сільське або селянське господарство (садиба тощо)", "сільське або селянське господарювання"

;– законодавче визнання права "сільського господаря" на "сільське господарювання" без створення юридичної особи та без набуття статусу підприємця;

– відмежування діяльності в сфері сільського туризму від підприємницької діяльності взагалі, а також від товарного агропромислового виробництва на селі та туристичної діяльності. При цьому бути свідомим того, що сільський туризм є й у подальшому залишатиметься органічною частиною сільськогосподарської діяльності та туристичного бізнесу в Україні;

–впровадження діяльності у сфері сільського туризму "сільськими господарями" повинно здійснюватись без будь-яких дозволів та реєстрацій в органах влади;

– встановити, що умови діяльності у сфері сільського туризму регулюються чинним законодавством та чинною іншою нормативною базою, яка регулює відносини у тій чи іншій сфері суспільних відносин. Такий підхід надасть можливість уникнути прийняття спеціального Закону "Про

сільський туризм в Україні". У той же час жоден з елементів діяльності не залишиться поза правовим полем держави;

–звільнення від оподаткування доходів, отриманих "сільськими господарями" від надання послуг по сільському туризму;

– процес законодавчого регулювання та інші форми унормування діяльності у сфері сільського туризму повинні відбуватись за безпосередньої участі сільських господарів та їх громадських об'єднань.

Право на визначення окремих норм і стандартів діяльності та контроль за їх дотриманням потрібно делегувати таким громадським об'єднанням. Таким чином, тільки шляхом застосування в українському законодавстві наведених вище методів та засобів, а також дотримання принципових положень правового регулювання, які витримали іспит на практиці, можна створити стійку правову основу для повноцінного розгортання Визначення в законі України "Про особисте селянське господарство" правової природи ведення особистого селянського господарства, в тому числі з використанням майна селянського господарства для потреб відпочиваючих, та невіднесення її до підприємницької діяльності. Внесення змін до Закону України "Про підприємництво", що діяльність сільських господарів у сфері сільського туризму не належить до підприємницької діяльності.

Внесення змін до Декрету Кабінету Міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" згідно яких до суми виплат, що не включаються до сукупного оподаткованого доходу, належать також і доходи громадян від продажу вирощеної в особистому підсобному господарстві сільськогосподарської продукції, виклавши це положення у відповідності до закону "Про особисте селянське господарство". Для визначення межі поділу між сільським туризмом та туристичною індустрією потрібно буде внести доповнення до Закону України "Про туризм". Нормативний текст цього доповнення повинен встановити: дія яких норм та положень цього закону не розповсюджується на фізичні особи та членів їх сімей, які ведуть особисте селянське господарство без створення юридичної особи на землях, переданих у власність або наданих у користування цим фізичним особам для використання відповідно до законодавства, у тому числі й для надання послуг з використанням майна, яке належить особистому селянському господарству, тобто для цілей сільського туризму.

Доповнення переліку видів діяльності селянського господарства з наданням послуг у законі "Про особисте селянське господарство" буде вимагати прийняття спеціального підзаконного акту. Це повинна бути постанова Кабінету Міністрів України "Про послуги в особистому селянському господарстві", в яку сформулювати визначення сільського туризму, як одного з різновидів послуг, які можуть надаватись селянськими господарствами.

Наведені в заключній частині цього дослідження "практичні кроки" безумовно є гіпотетичними, умовними тому, що прийняття вказаних нормативних актів у пропонованій формі та послідовності має сенс виключно у випадку виконання першої пропозиції стосовно прийняття закону "Про особисте селянське господарство" з пропонова-ними нами змінами та доповненнями.

У законодавстві України не визначено поняття "сільського зеленого туризму", а сам він, як об'єкт суспільних відносин, залишається поза межами правового врегулювання. Як свідчить практика та закордонний досвід, під поняттям "сільський туризм" розуміють певний різновид підсобної господарської діяльності сільських мешканців з використанням ресурсів власного господарства, з обслуговування відпочиваючих у формі надання місць для проживання, забезпечення харчуванням та іншими послугами, використовуючи для цього власну працю та працю членів родини з метою отримання додаткового прибутку.

Враховуючи те, що такі послуги надаються сільськими мешканцями, у рамках особистого селянського господарства, при цьому не створюється суб'єкт підприємницької діяльності, можливість здійснення такої діяльності повинна бути в обов'язковому порядку висвітлена та врегульована у проекті Закону України "Про особисте селянське господарство" (надалі – "Проект").

Внесення змін до статті 1 Проекту шляхом доповнення: "та надання послуг з використанням майна, яке належить господарству", та внесення відповідних змін до законів України "Про підприємництво" і "Про туризм" можливо вирішило би питання легалізації діяльності у сфері зеленого туризму у рамках особистого сільського господарства. Однак на наш погляд, що стосується Проекту закону, обмежитися запропонованими змінами буде недостатньо.

По-перше, згадане доповнення дозволяє досить широко трактувати правову норму, у зв'язку з чим неможливо буде відокремити надання послуг з використанням майна, яке належить господарству у рамках сільського зеленого туризму, від послуг, націлених на отримання прибутку та не пов'язаних із сільським туризмом. Наприклад, обробіток присадибних ділянок трактором іншим власникам особистих селянських господарств.

По-друге, така редакція доповнення не відповідає на питання: які саме послуги зі сфери туризму слід вважати послугами сільського туризму? хто є селянином, тобто кого слід вважати господарем, який має право надавати послуги по сільському туризму? Іщо слід розуміти під наданням послуги сільським господарем?

Тому доцільним було б введення в Проект такого поняття, яке прийнято в інших країнах – "селянська гостинність". Одним із шляхів було б

введення до Проекту додаткових статей або глосарію із відображенням у ньому певних понять, термінів, категорій. А саме:

– Особисте селянське господарство;

–Члени особистого селянського господарства (статті 6-7 Проекту). Повинно бути визначено коло осіб, які можуть здійснювати діяльність в рамках особистого селянського господарства та не підпадати під визначення найманих робітників. Даний Проект не визначає, чи можуть бути членами особистого господарства брати, сестри. Або чи буде реєструватися особисте селянське господарство як одне, якщо його ведуть разом особи, що проживають в одній садибі, а при цьому не є родичами;

–Присадибна ділянка особистого селянського господарства;

–Надлишки сільськогосподарської продукції (який обсяг вважається надлишком, а який товарним);

– Додатковий доход (доход особистого селянського господарства, ст.8 п.3 Проекту);

– Селянська гостинність (сільський зелений туризм). Висвітлення послуг, які можуть надаватися членами особистого селянського господарства і не відноситися до підприємницької діяльності, а також місце надання таких послуг – житловий будинок господаря, або інше;

– Оподаткування діяльності особистого сільського господарства. Встановлення об'єму послуг у сфері сільського зеленого туризму та надлишку сільськогосподарського виробництва, який у разі його реалізації не відноситиметься до підприємницької діяльності.

Зрозуміло, що вищерозглянуті зміни та доповнення у Проект не є вичерпними. Тому пропозиції до внесення повинні подаватися у пакеті із змінами та доповненнями до інших діючих нормативних актів України, необхідність у яких були відмічені в запропонованому Михайлом Товтом аналізі "Правове регулювання та стандарти сільського туризму".

6.6. Розвиток сільського зеленого туризму в країнах західної Європи

Як назва цієї форми діяльності у Польщі традиційно використовується словосполучення "господарська гостинність".

У Польщі селяни, які бажають розпочати діяльність у сфері сільського туризму та ті, що вже надають такі послуги відпочиваючим на базі своїх господарств мають підтримку в тому, що на них не поширюється закон, що регулює господарську (підприємницьку) діяльність та визначення понять підприємця та підприємства.

Тобто вони мають право вести повноцінне господарювання, але при цьому не бути обтяженими зобов'язаннями, які покладаються законо-

давством на решту підприємців. Таке господарювання має чітке визначення:

– до послуг сільського туризму слід відносити надання господарями відпочиваючим в оренду кімнат, окремих будинків, місць під розбивки наметів; продажу домашніх страв; а також можуть надаватись інші послуги, які пов'язані з перебуванням у даному господарстві, тобто пов'язаних з господарською діяльністю;

–селянина, який має право надавати послуги по сільському туризму, слід вважати господарем, який займається сільськогосподарською діяльністю самостійно, за власний рахунок і є власником сільського господарства;

– надання послуг у сільському господарстві означає використання з цією метою земель, будівель, та інших засобів цього господарства без зміни їх характеру та порушення їх основної функції – здійснення сільськогосподарського виробництва.

Таким чином, конкретне визначення у законодавстві Польщі понять "агротуристичні послуги", "селянин (господар)", "сільське (селянське) господарство" чітко відмежовує діяльність у сфері сільського туризму від інших видів туристичних послуг, які надаються у сільській місцевості і які законодавством віднесені до сфери підприємницької діяльності. Як це було зазначено вище, діяльність у сфері сільського туризму не належить до підприємницької діяльності. Тому грошові винагороди за такі послуги не підлягають обкладанню податком на додану вартість. Законодавство також передбачає при певних умовах звільнення отриманих доходів і від податку на доходи фізичних осіб. Звільнення від оподаткування доходів, які отримані від здачі кімнат, передбачається при наступних умовах:– житловий будинок, в якіому здаються кімнати належить до сільського господарства;

–житлові кімнати здаються відпочиваючим, тобто не сезонним робочим, або іншим особам на тривалий термін;

–кімнати, які здаються, знаходяться у житловому будинку, а не в іншій спеціально пристосованій будівлі;– житловий будинок знаходиться на сільській території;

– число кімнат, які здаються не перевищує 5. Особа, яка отримує доход від здачі кімнат відпочиваючим та відповідає вищенаведеним критеріям звільняється від оплати податку з таких доходів незалежно від величини доходу, отриманого з інших джерел.

Інші умови здійснення діяльності у сфері сільського туризму

Дозвіл на здійснення діяльності.

Господарі, на відміну від підприємців, звільнені від обов'язку реєстрації своєї діяльності в органах місцевої влади. Тобто законодавство не

передбачає для здійснення цієї діяльності сільськими господарями (селянами) отримання будь-яких дозволів від органів влади.

Санітарні умови. Нормативні акти, якими регулюються санітарно-гігієнічні умови при прийомі гостей у готелях, пансіонатах та подібних закладах, до об'єктів сільського туризму не застосовуються. Санітарні умови проживання та харчування відпочиваючих повинні відповідати мінімальним умовам, які передбачені нормативними актами для помешкань та умов проживання у будинках садибного типу.

Приміщення. Господарства, які надають послуги у сфері сільського туризму повинні відповідати відповідним вимогам:

– наявність одного санітарного вузла з проточною водою на 15 відпочиваючих;

– спальна кімната для гостей на 1–2 особи повинна мати площу не менше 2 квадратних метрів;

– встановлений мінімальний перелік меблів; – кімнати повинні мати електричне освітлення;

– приміщення, крім тих, які використовуються виключно в літній період, повинні бути обладнані опалювальними пристроями.

Вимоги до обслуговуючого персоналу.

Законодавство не передбачає спеціальних санітарних вимог до персоналу, який залучається до діяльності по сільському туризму. Але відпочиваючі мають право вимагати від осіб, які виконують роботи по заміні постільної білизни та по приготуванню страв, медичну довідку про стан здоров'я.

*Вимоги до умов харчування.*Вимоги нормативних документів, які регулюють умови громадського харчування до умов сільського туризму не застосовуються. Вони не стосуються продуктів споживання, які виготовляються, зберігаються і споживаються виключно у власному домашньому господарстві для задоволення власних потреб. В зв'язку з тим, що ці продукти споживаються не тільки господарями, у стадії підготовки знаходиться спеціальний нормативний акт стосовно встановлення мінімальних правил харчування відпочиваючих в агросадибах.

Протипожежні умови.

До будівництва та експлуатації будинків та інших споруд, які використовуються для прийому відпочиваючих застосовуються загальні протипожежні правила, які стосуються пожежної безпеки житлових будинків та інших відповідних споруд.

*Реєстрація відпочиваючих*Законодавство Польщі передбачає реєстрацію фізичних осіб у місцях їх постійного а також тимчасового проживання. У в'язку з цим, господар повинен вести спеціальний журнал реєстрації, в який має заносити особисті дані громадянина та ознаки докумен-

та, що засвідчує особу, а також час прибуття та вибуття відпочиваючих з господарства. Встановлений спеціальний порядок реєстрації іноземців.

Цивільна відповідальність господарів. Причиною виникнення цивільної відповідальності може бути невиконання або неналежне виконання умов домовленостей між сторонами, а також нанесення шкоди. Така відповідальність реалізується шляхом відшкодування вартості нанесених збитків. Взаємні права та обов'язки сторін визначаються договором, укладеним між сторонами (договір може бути укладений як в письмовій, так і в усній формі). Тобто спеціальними нормативними актами відповідальність сторін при здійсненні діяльності у сфері сільського туризму не регулюється.

*Страхування майна та відповідальності*Страхування майна, що використовується у процесі діяльності у сфері сільського туризму та страхування ризиків та відповідальності здійснюється відповідно до чинного законодавства, яке не передбачає жодних особливостей, пов'язаних з цією діяльністю.

Подібно до Польського законодавства відбувається правове регулювання сільського туризму і в Угорській республіці

Законодавство Угорщини також не містить спеціального визначення сільського (зеленого, аграрного) туризму. В Угорщині традиційно вживаються словосполучення: "сільська хутірська гостин-ність", "сільський туризм", "сільський аграрний туризм" тощо. Причина у тому, що ця діяльність вважається різновидом робіт і послуг, які традиційно виконуються (надаються) сільськими господарями у процесі газдування у своїх сімейних господарствах на базі садиб.

Тому загальні правила, які стосуються діяльності у сфері сільського туризму, визначені у нормативних актах щодо ведення сімейних господарств, без встановлення будь-яких додаткових обов'язків або обмежень у господарській діяльності для тих, хто займається і цією діяльністю. В угорському законодавстві регулювання відносин, що виникають при здійсненні господарювання у сімейних агрогосподарствах, не підпадає під дію нормативних актів, якими регулюються відносини у сфері підприємництва. Відповідно не підлягають оподаткуванню і особисті доходи, отримані від використання для відпочинку власного житла. При цьому мають бути дотримані такі умови: – для туристів надається не більше 10 (десяти) ліжко-місць;

– річний дохід від цієї діяльності не перевищує 300 тисяч форинтів (10 мінімальних місячних зарплат);– місце постійного помешкання особи – нерухомість, яка використовується;– житло розташоване в сільській та в хутірській місцевості, яка не віднесена до санаторно-курортних зони. Винятком є спеціальні пільги та переваги для сімейних господарств, які займаються, або виявили бажання зайнятися діяльністю у сфері сільського

туризму, у випадку їх розташування на території сільських поселень у економічно слаборозвинутих, визнаних економічно депресивними, регіонах. Отримання таких пільг та переваг відбувається на конкурсних засадах, наприклад, допомога для розвитку агротуризму, сільської гостинності, спрямована на реконструкцію та ремонт житлових будинків. Такі проекти можуть отримати матеріальну підтримку у формі кредиту у розмірі до 2-х мільйонів форинтів (орієнтовно 8 тисяч доларів США), які в разі успішної реалізації проекту поверненню не підлягають.

Державні стандарти спеціально для цієї діяльності відсутні. Будинки і споруди, на базі яких здійснюється діяльність, повинні відповідати державним стандартам, які стосуються житлових та інших приміщень та споруд.

Не має потреби в отриманні будь-якого дозволу чи реєстрації, якщо діяльність здійснюється власником садиби (членами його сім'ї), зайнятого цілком або частково у сфері сільського господарства у сільському населеному пункті.

Додатки

Додаток 1

Національний аграрний університет

Анкета
для визначення потенціалу домогосподарств

Скільки членів сім'ї працюють у вашому особистому підсобному господарстві

Всього _____чол., у тому числі:
Працездатного віку (жінки - 16-54 роки, чоловіки-16-59 років)_____чол
Пенсійного віку __чол
Дітии та підлітки (до 16 років) _____чол

Скільки у Вас зараз землі _____ га

Чи бажаєте Ви вилучити із сільськогосподарського підприємства свої земельні паї та залучити їх до особистого підсобного господарства для самостійного господарювання?
Так Ні Важко відповісти

Які основні культури Ви вирощуєте в особистому підсобному господарстві?
Картопля_____ га Зернові_____га Овочі_____га
Інше (вкажіть, що саме) _____га

Яку худобу Ви тримаєте в особистому підсобному господарстві?
Корови____ _____голів Свині_____гол Птиця _____гол
Бджоли_____сімей Кролі,нутрії_____ гол
Інше (вкажіть, що саме) _____

Якщо Ви маєте засоби механізації або живу тяглову силу для ведення особистого підсобного господарства, то в якій кількості?

Трактор _____од
Косарка_____ од
Вантажівка_____ од
Легковий автомобіль_____од
Кінь_____гол
Інше (вкажіть, що саме)_____

Як Ви забезпечені кормами для сільськогосподарських тварин?

відмінно добре задовільно погано дуже погано

Які основні джерела надходження кормів має Ваше домогосподарство?

власні сінокоси і пасовища, присадибні ділянки (вкажіть, які види кормів)_____
_____
_____

покупні корми (вкажіть,які види кормів)_____

забезпечує сільгосппідприємство (наприклад, в рахунок оплати оренди Вашого земельного паю або для утримання худоби по договору) (вкажіть, якщо можете, які корми)

_____
_____

дістаєте корми по найму (вкажіть,які саме)_____

На Вашу думку, якого виду корму для тварин не вистачає вашому домогосподарству?_____

Як забезпечена ваша худоба ветеринарними препаратами?_____

Чи задоволені Ви ветеринарним обслуговуванням вашого домогосподарства?

Так Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання?

_____
_____
_____

Чи брали Ви участь в проведенні аукціонів чи ярмарок з приводу купівлі худоби, насіння, кормів, мінеральних добрив тощо?

Так. Ні.

Чи згодні Ви утримувати по договору поголів”я ВРХ, віддане Вам сільськогосподарським підприємством при умові надання кормів, виділення випасів та оплати за утримання худоби?

Так Ні

Які Вам потрібні послуги для ведення особистого підсобного господарства на наступні декілька років (підкресліть потрібне, по можливості зазначте кількісні виміри)?

Будівельно-ремонтні роботи:

Ремонт та будівництво житла і господарських будівель

Так Ні

Виготовлення столярних виробів Так Ні

Розпилювання деревини _____

Доставка вугілля та дров _____ т, _____ куб. м.

Нарізання дров_____куб. м.

Інше (вкажіть що саме)_____

Рослинництво:

Оранка , культивація городів _____ га

Боронування_____ _____га

Косіння трав_____ га

Обробка земельних ділянок гербіцидами та отрутохімікатами_____ га.

Обробка картоплі, садів_____ га

Збір врожаю зернових, овочів, картоплі_____га

Заготівля та перевезення сіна_____

Надання автопослуг

Внесення добрив _____ га

Забезпечення насінням, розсадою, саджанцями _____ _____шт

Інше (вкажіть що саме) _____ _____

Тваринництво:

Продаж худоби живою вагою_____гол

Забій тварин_____ гол

Продаж м'яса_____ туш

Парування тварин, ведення племінної справи_____

Забезпечення племінним молодняком, всього_____ гол , з них:

бички _____гол телички _____гол

поросята _____ гол молодняк птиці_____ гол

Реалізація худоби, птиці, кролів_____гол

Реалізація молока_____ц

Доставка кормів_____

Ветеринарний нагляд Так Ні

Вакцинація Так Ні

Санітарна обробка приміщень Так НІ

Соціально-побутові та соціально-культурні послуги:

Ремонт побутової техніки Так Ні

Ремонт авто-мототехніки Так Ні

Ремонт взуття Так Ні

Транспортні послу ги Так Ні

Послуги перукарні Так Ні

Пошиття та ремонт одягу Так Ні

Курси по вивченню іноземних мов _____, яка мова_____

Курси користувачів комп'ютерів Так Ні

Закупівля та доставка товарів додому

Продукти харчування Так Ні

Товари першої необхідності Так Ні

Інше (вкажіть, що саме)_____

Ритуальні послуги Так Ні

Який спосіб Вам найбільше підходить для розрахунків за надані Вам послуги?

Грошима	Так	Ні
Вирощеною сільськогосподарською продукцією	Так	Ні
Вирощеною продукцією після збирання врожаю	Так	Ні
Вирощеною продукцією після відгодівлі тварин	Так	Ні
Взаєморозрахунками	Так	Ні

Послуги потрібні, але немає можливості розрахуватися за них.

Хто, на Ваш погляд, найчастіше надає послуги по обслуговуванню вашого домогосподарства?

державні підприємтсва
колективні підприємства
приватні підприємства
фермери

приватні особи, домашні господарства

Чи знаєте Ви, що об"єднання людей в кооперативи з ціллю збуту власної вирощеної с.-г продукції дає значні переваги при її реалізації (наприклад, крупнішу партію товару можна реалізувати за вигіднішою ціною)?

Так
Ні

Чи згодні Ви організувати у вашому селі кооперативи:

заготівельно – збутовий	**Так**	**Ні**
переробний	**Так**	**Ні**
по зберіганнб продукції	**Так**	**Ні**
машинно-технологічний	**Так**	**Ні**

В якій мірі особисте підсобне господарство забезпечує потреби Вашого домашнього господарства у продукції рослинництва?

1. Повністю
2. Переважну частину
3. Наполовину
4. Не має істотного значення

В якій мірі особисте підсобне господарство забезпечує потреби Вашого домашнього господарства у продукції тваринництва?

1. Повністю
2. Переважну частину
3. Наполовину
4. Не має істотного значення

Яка, на Вашу думку, частка вирощеної продукції з вашого особистого підсобного господарства йде на споживання вашої сім"ї (у відсотках від вирощеної продукції, %)?

1. вся продукція йде на збут
2. до 20
3. 20-40
4. 40-60
5. 60-80
6. більше 80
7. вся продукція йде на споживання сім"ї

Якщо Ви реалізуєте вироблену продукцію, то дайте відповіді на питання, що пов"язані зі збутом вирощеного.

Яка продукція належить збуту?

1. Вироблена з метою подальшої реалізації
2. Надлишкова продукція

3. Продукцію доводиться продавати через потребу у грошах

Яка продукція реалізується частіше?
1. Рослинна
2. Тваринна
3. Обох видів

У якому вигляді звичайно реалізується продукція?
1. Сира, необроблена
2. Після первинної обробки
3. Після повного циклу переробки

На Вашу думку, хто є головними клієнтами (покупцями) вашого домогосподарства:
державні підприємтсва
колективні підприємства
приватні підприємства
фермери
приватні особи, домашні господарства,

Куди Ви спрямовуєте (реалізуєте, збуваєте) вироблену продукцію з вашого підсобного господарства? (зазначте, по можливості, декілька каналів збуту, відмітивши потрібні клітинки для окремих видів продукції)
Вкажіть у відсотках.

Канали руху продукції	Сільськогосподарська продукцыя власного виробництва							
	МОЛОКО	МЯ'СО	ХУДОБА, ПТИЦЯ	КАРТОПЛЯ, БУРЯКИ	ІНШІ ОВОЧІ	ЗЕРНОВІ (ПШЕНИЦЯ, ГРЕЧКА, ЯЧМІНЬ)	НАСІННЯ СОНЯШНИКА	ФРУКТИ
Власне споживання сім'ї								
Заготівельним організаціям								
Сільгосппідприємству								
На продовольчий ринок								
Переробним підприємствам								
Бюджетним установам								
Мережі громадського харчування								
По бартеру								
Дрібнооптовим та роздрібним посередникам								
Збутовому кооперативу								
Інше								

Коли реалізується продукція?
1. Протягом всього року
2. В сезон отримання врожаю

3. Час від часу

Яким чином Ви установлюєте ціну на свою продукцію?

1. Підраховуєте виробничі витрати, щоб встановити собівартість продукції, і додаєте певну суму для отримання доходу
2. Орієнтуєтесь на рівень цін, що склався на ринку аналогічних товарів
3. Виходите із оцінки платоспроможності покупців (клієнтів)
4. Інше (вкажіть) _____

Скільки приблизно становить частка доходів від реалізації продукції в сукупних доходах домашнього господарства?

1. Незначну частку
2. Чверть
3. Половину
4. Переважну частину

Яка ціна продажу власної виробленої продукції у вашому селещі/селі? Чи задовольняє Вас ціна продажу або купівлі наступних товарів?

ПРОДУКЦІЯ	ЦІНА ПРОДАЖУ ТОВАРУ, ГРН. ЗА КГ/ЛІТР	ЧИ ЗАДОВОЛЬНЯЄ ЦІНА ПРОДАЖУ		ЦІНА ПРОДАЖУ ОДИНИЦІ ТОВАРУ, ГРН. ЗА КГ/ЛІТР	ЧИ ЗАДОВОЛЬНЯЄ ЦІНА КУПІВЛІ	
молоко		Так	Ні		Так	Ні
свинина		Так	Ні		Так	Ні
яловичина		Так	Ні		Так	Ні
м'ясо птиці		Так	Ні		Так	Ні
картопля		Так	Ні		Так	Ні
зерно		Так	Ні		Так	Ні
помідори		Так	Ні		Так	Ні
огірки		Так	Ні		Так	Ні
цибуля		Так	Ні		Так	Ні
капуста		Так	Ні		Так	Ні
насіння соняшнику		Так	Ні		Так	Ні
кормів	X	X	X	X	Так	Ні
отрутохімікатів	X	X	X	X	Так	Ні
гербіцидів	X	X	X	X	Так	Ні
ветеринарних препаратів	X	X	X	X	Так	Ні
насіння, розсади	X	X	X	X	Так	Ні
запчастин	X	X	X	X	Так	Ні
пального	X	X	X	X	Так	Ні

Де найчастіше реалізується продукція?

1. В самому домашньому господарстві
2. У населеному пункті міста проживання
3. В районному центрі
4. В обласному центрі або у м. Києві
5. За кордоном
6. В іншій місцевості

У кого або де Ви дістаєте:
запчастини_____
паливо, паливо-мастильні матеріали_____
будівельні матеріали_____

корма, окрім тих, якими Ви забезпечуєте себе самі

_____
сортове насіння, розсаду, саджанці_____
засоби захисту рослин (агрохімікати) _____
господрський інвентар_____
ветеринарні препарати_____
інформацію про товари та с.-г продукцію_____

В попередні роки органи місцевого самоврядування чи місцеве с.-г підприємство організовували закупку в населення лишків сільськогосподарської продукції. Чи існує зараз така практика закупівель у вашому населеному пункті?

Так Не знаю Ні

Чи бажали б Ви відновити цю практику закупівель, якщо вона на даний час відсутня?

Так Ні

Чи бажали б Ви купувати (або вже купуєте) у місцевих с.-г підприємств молодняк ВРХ, свиней, яку кількість?

Так Ні

_____

Чи є, на Вашу думку, потреба в продажі населенню району молодняка птиці?

Так Ні

Чи влаштовує Вас робота працівника соціальної служби?

Так
Ні

Чи надають школярі допомогу одиноким престарілим, інвалідам війни та другим категоріям населення?

Так
Ні

Чи достатня увага приділяється ветеранам війни, дітям сиротам, інвалідам війни і праці?

з боку органів самоврядування	достатня	недостатня
з боку місцевого сільгосппідприємства	достатня	недостатня
з боку інших організацій	достатня	недостатня

Чи реалізується, на Вашу думку, передвиборна програма голови села, депутатів районної, сільської ради?

Так
Ні

Чи довіряєте Ви діяльності **(якщо такі є у вашому селищі)** :

фермерам	
заготівельно-збутового кооперативу	Так Ні
машинно-технологічного кооперативу	Так Ні
кооперативу по наданню послуг по обслуговуванню населення	Так Ні
сільраді	Так Ні
селищному голові	Так Ні
комунгоспу	Так Ні
керівнику(ам) місцевого сільгосппідприємства	Так Ні
дорадчій службі	Так Ні
торговому дому	Так Ні
агропромисловій біржі	Так Ні
кредитній спілці	Так Ні

Як відбувається процес прийняття рішень в сільській раді щодо конкретного села?

1 - Рішення приймаються головами підприємств, іншими керівниками в нашому селі
2 - Рішення приймаються адміністрацією сільської ради та сільським головою
3 - Рішення приймаються на основі всезагальних зборів населення села
4 - Рішення приймаються на основі всезагальних зборів населення сільської ради
9 - Важко відповісти

Як часто відбуваються збори сільської ради?

1. Ніколи
2. Один раз на рік
3. Один раз на півроку
4. ***Один раз на квартал***
5. Один раз на місяць
6. Кількі разів на місяць
7. Один раз на тиждень
8. Кілька разів на тиждень

Як би Ви визначили громадську участь? Будь-ласка, оберіть 2 визначення, які є найближчими до Вашого розуміння.

1 - Рішення приймаються сільським головою та сільською радою
2 - Голови підприємств втручаються в процес прийняття рішень на рівні сільської ради
3 - Рішення приймаються сільським головою на основі громадської думки
4 - Люди інформують сільського голову про свої рішення і просять підтримки
5 - Сільський голова постійно інформує людей про рішення сільської ради
6 - Люди на чолі з своїми представниками в сільській раді беруть участь в процесі прийняття рішень
7 - Депутати сільської ради приймають рішення на основі обговорень з людьми
8 - Люди вирішують, що є приорітетним, і з підтримкою з боку депутатів та сільського голови вирішують свої проблеми

Чи вважаєте Ви за доцільне проведення у вашому населеному пункті навчань стосовно:

1. питань прибуткового ведення домашнього господарства Так Ні
2. основ сучасної економіки, управління, маркетингу Так Ні
3. кооперативної діяльності Так Ні
4. земельних та майнових відносин Так Ні
5. основ комп”ютерної техніки Так Ні
6. курсів з іноземної мови Так Ні
7. ефективної та вигідної реалізації вашої с.-г продукції Так Ні
8. сучасних технологій вирощування с.-г рослин та тварин Так Ні
9. інше (вкажіть, що саме)_____

Чи можете Ви в міру своїх доходів придбати **(необхідне підкресліть):**

1. ліки та медикаменти
2. фрукти, солощі дітям, інші дорогі продукти харчування
3. новий одяг
4. побутову техніку
5. дорогоцінні та ювелірні вироби
6. книги, газети, канцтовари
7. пальне, паливо-мастильні матеріали
8. сплатити перебування дітей в дошкільному закладі
9. невеликі товари для домогосподарства, товари для кухні (замки, часи тощо)
10. сплатити за ремонт меблів, радіо, телевізорів, холодильників і ін

11. сплатити за ремонт одягу та взуття

Які види торгівельних точок (магазини, відкриті місця торгівлі) є у вашому населеному пункті? (Вкажіть один або декілька варіантів з нищевказаного)

1. магазин продовольчих товарів
2. магазин побутових товарів
3. агромагазин
4. автомагазин
5. аптека
6. продуктовий ларьок, кіоск
7. магазин ветеринарних ліків
8. інше_____

Чи задовольняє Вас розпорядок роботи магазинів, розміщених на території населеного пункту?

Так Ні

Чи достатній на Ваш погляд вибір товарів у місцевому магазині?

Так Ні

Які основні товари ви купили б у місцевих магазинах при їх наявності? Перерахувати

_____

_____

_____

_____

Де Ви купуєте хліб?

1. в місцевому магазині
2. в магазинах райцентру
3. у комерсантів
4. випікаємо самі
5. Інше _____

Чи готові Ви обмінювати залишки сільськогосподарської продукції (молоко, насіння, яйця, горіхи, інші продукти) в магазині на товари першої необхідності?

Так Ні

Чи надавали Вам допомогу з боку сільради чи місцевих підприємств (підкресліть, що саме) щодо:

своєчасного обробітку городів	Так	Ні
виділення посівного матеріалу	Так	Ні
завезення палива	Так	Ні
забезпечення кормами		
реалізації вирощеної продукції, худоби	Так	Ні
допога у забезпеченні продуктами харчування пільговикам	Так	Ні
виділення машини для транспортування хворих до лікарні	Так	Ні

інше (вкажіть, що саме)_____

Чи задоволені Ви роботою громадського автотранспорту у вашому населеному пункті?

Так Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задоволені вироботою фельдшерсько-акушерського пнкту у вашому селі, селищі?

Так **Ні**

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою поліклінічного відділення, дільничої лікарні, центральної районної лікарні?

Так **Ні**

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою дитячих дошкільних закладів, харчуванням дітей?

Так **Ні**

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою:

завідуючого клубом, Будинком культури	Так	Ні
завідуючого бібліотекою	Так	Ні
директора місцевої школи	Так	Ні
педагогічного колективу освітнього закладу	Так	Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою прцівників місцевої санепідем станції, санітарною обстановкою в населеному пункті?

Так Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи відключалась у вашому селі, селищі електроенергія з 1 січня цього року? Якщо так, то як часто?_____

Так Ні

Чи задоволені Ви роботою житлово-комунального управління (комунгосп)?

Так **Ні**

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи влаштовує Вас культура та якість обслуговування аварійних бригад газового господарства?

Так Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задовольняє Вас робота працівників райвузла зв"язку?

Так Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задовольняє робота місцевої (або районної) аптеки?

Так **Ні**

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою місцевого фізкультурно-оздоровчого комплексу?

Так **Ні**

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою та обслуговуванням працівників ощадбанку?

Так Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою підрозділів міліції у вечірній час?

Так Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою відділу субсидій в питаннях:

вчасного нарахування субсидій	Так	Ні
культури обслуговування	Так	Ні

Вкажіть Ваші побажання з цього питання:

_____
_____
_____

Чи задоволені ви роботою управління соціального захисту населення в питаннях:

вчасного нарахування пенсій	Так	Ні
культури обслуговування	Так	Ні
чи беруть взятки працівники	Так	Ні

Вкажіть Ваші побажання з цього питання:

_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою відділів Райдержадміністрації? Напишіть нижче, робота яких Вас задовольняє, а яких – ні.

Задовольняє	Не задовольняє
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____
_____	_____

Чи задоволені Ви роботою земельного відділу Райдержадміністрації?

Так Ні

Вкажіть Ваші побажання стосовно вдосконалення діяльності Райдержадміністрації:

_____
_____
_____

Чи задовольняє Вас робота:

голови сільради	Так	Ні
виконкому	Так	Ні
депутатського корпусу	Так	Ні

Вкажіть Ваші побажання стосовно вдосконалення діяльності місцевих органів самоврядування :

_____
_____
_____

Чи задоволені Ви роботою:
1. торговців на ринку
2. адміністрації ринку
3. лабораторії по клеймуванню м”яса
4. працівників податкової інспекції

Чи задовольняє Вас робота працівників перукарні?

Так Ні

Якщо Ні, то вкажіть Ваші побажання:

_____
_____
_____

Чи доводилось Вам звертатися в районний центр зайнятості в пошуках роботи?
Так Ні

Якщо так, то чи була надана Вам допомога в наданні роботи, перепідготовці?
Так Ні

Додаток 2

Національний аграрний університет

Анкета для Голів Сільських Рад

Назва Вашого населеного пункту_____

Чи маєте Ви розроблену Програму соціально-економічного розвитку Вашої сільської територіальної громади на найближчі декілька років?

Так Ні

Якщо ні, то чи хотіли б Ви, щоб Вам її розробили?

Так

Ні

Чи знаєте Ви, що добре розроблена Програма розвитку сільської територіальної громади допоможе залучити кошти (гранти) від фінансових та громадських організацій або віднайти потенційного інвестора?

Так Ні

Чи маєте Ви в своєму розпорядженні розроблений Статут сільської територіальної громади?

Так Ні

Якщо ні, то чи хотіли б Ви, щоб Вам його розробили?

Так Ні

Чи відомо Вам що таке «соціальний паспорт села(селища)», як його заповнювати, навіщо він потрібен?

Так Ні

Чи існує розроблений для Вашого населеного пункту соціальний паспорт села (селища)?

Так Ні

Якщо ні, то чи хотіли б Ви, щоб Вам його розробили?

Так Ні

Чи вважаєте Ви за доцільне заключення договорів з постачально-збутовими організаціями на збут/поставку сільськогосподарської продукції населення Вашої територіальної громади?

Так ***Ні***

На Ваш погляд, яка з наступних форм закупок сільськогосподарської продукції приватного сектора є найбільш сприятливою для Вашої територіальної громади:

1. **Державно-контрактна.**
2. **Через торговий дім, агробіржу.**
3. **Заключення договорів з заготівельними підприємствами.**
4. **Заключення договорів з приватними організаціями, агрофірмами.**
5. **Через заготівельно-збутовий кооператив з послідуючою реалізацією продукції.**

Вкажіть кількість розташованих у Вашому населеному пункті:

- особистих селянських господарств_____

- фермерських господарств_____

- сільськогосподарських підприємств різних форм власності_____

- колективних підприємств _____

Чи існує можливість постійної співпраці домогосподарств населення з:

- переробними підприємствами Так Ні
- постачально-збутовими організаціями Так Ні
- пунктами прийому молока Так Ні
- плодоовочевими базами Так Ні

Вкажіть середні ціни, за якими на теперішній час реалізують сільськогосподарську продукцію люди та господарства Вашого населеного пункту, грн.

Вид продукції	Одиниця виміру	домогосподарства населення,	фермери	сільськогосподарські підприємства
молоко	л			
свинина	кг			
яловичина	кг			
м'ясо птиці	кг			
картопля	кг			
пшениця	кг			
гречка	кг			
кукурудза	кг			
ячмінь	кг			
помідори	кг			
огірки	кг			
цибуля	кг			

капуста	кг			
насіння соняшнику	кг			

Скільки є у Вашому населеному пункті домогосподарств, які здатні вирощувати:

Найменування продукції	од. вим.	**Обсяг реалізації**			
молоко:	кг/рік	до 1000	1000-2000	2000-3000	> 3000
кількість домогосподарств:	Х				
молодняк ВРХ:	гол/рік	1	1-2	2-3	> 3
кількість домогосподарств:	Х				
молодняк свиней:	гол/рік	до 2	2-4	4-6	> 6
кількість домогосподарств:	Х				
картопля:	ц/рік	до10	10-20	20-40	> 40
кількість домогосподарств:	Х				
пшениця:	т/рік	до1	1-5	5-10	> 10
кількість домогосподарств:	Х				
ячмінь:	т/рік	до1	1-5	5-10	> 10
кількість домогосподарств:	Х				
гречка:	т/рік	до1	1-5	5-10	> 10
кількість домогосподарств:	Х				
огірки:	ц/рік	до 1	1-2	2-3	> 3
кількість домогосподарств:	Х				
помідори:	ц/рік	до 1	1-2	2-3	> 3
кількість домогосподарств:	Х				
капуста:	ц/рік	до 1	1-2	2-3	> 3
кількість домогосподарств:	Х				
цибуля:	ц/рік	до 1	1-2	2-3	> 3
кількість домогосподарств:	Х				
салат:	ц/рік	до 1	1-2	2-3	> 3
кількість домогосподарств:	Х				

Чи організовують на даний момент органи місцевого самоврядування Вашої територіальної громади закупку в населення лишків сільськогосподарської продукції?

Так **Ні**

Якщо так, то вкажіть, які це види продукції_____

_____

_____

Чи існують у Вашому населеному пункті вільні виробничі та невиробничі приміщення колишнього допоміжного сільськогосподарського виробництва.

Так Ні

В якому стані вони існують на теперішній час.

1. Гарний
2. Задовільний
3. Поганий

Чи можливе їх використання з метою:

1. Створення на їх базі нових діючих виробництв суб'єктами малого підприємництва.
2. Розширення існуючих виробництв.

3. Надання їх в оренду для використання в приватному секторі підприємництва.
4. Створення на їх базі пунктів по переробці і зберіганню продукції.

Чи існує можливість з боку сільради надавати на пільгових умовах приміщення приватним підприємцям з метою ефективного ведення їх бізнесу та доступу жителів до отримання відносно недорогих послуг?

Так **Ні**

Чи втілюється в життя практика передачі об'єктів соціальної сфери на баланс сільських рад?

Так **Ні**

Чи вистачає коштів на підтримання об'єктів соціальної сфери у функціонуючому стані?

Так **Ні**

Чи доцільно використання цих приміщень для розширення зайнятості населення (збільшення робочих місць) в сфері:

1. Переробки продукції.
2. Виготовлення хлібобулочних, макаронних виробів.
3. Виготовлення сувенірної продукції.
4. Консервний цех.
5. Виготовлення сухофруктів.
6. Швейний цех.
7. Перукарня.
8. Ремонт телерадіо апаратури
9. Пункти прийому с-г продукції.

Чи існує можливість створити робочі ініціативні групи з представників місцевої територіальної громади, які б допомагали органам місцевої влади у вирішенні наступних питань (якщо такі групи вже створено, зазначте, розв'язанням яких з нижченаведених питань вони займаються):

1. благоустрою територій
2. проведення роз'яснювальної роботи серед населення
3. заготівлі сільськогосподарської продукції
4. допомоги престарілим
5. анкетування сільських жителів та визначення першочергових потреб сільських жителів
6. аналіз стану об'єктів ринкової інфраструктури
7. розробка комплексної соціально-економічної програми розвитку сільської громади
8. виконання запланованої стратегії розвитку сільської громади

Чи створено передумови для захисту інтересів місцевої громади стосовно:

громадського обговорення і незалежної експертизи діяльності органів місцевого самоврядування	**Так** **Ні**
здійснення контролю з боку місцевих громад за цільовим використанням бюджетних коштів	**Так** **Ні**

Які з нижченаведених закладів та організацій існують у Вашому населеному пункті, або які з них на Вашу думку треба створити?

ЗАКЛАД (ОРГАНІЗАЦІЯ)	Є	НЕМА	ЧИ ПОТРІБЕН	НЕ ПОТРІБЕН ВЗАГАЛІ

кредитна спілка	**1**	**2**	**3**	**4**
дорадча аграрна служба	**1**	**2**	**3**	**4**
постачальницько-збутові кооперативи	**1**	**2**	**3**	**4**
молокозабірний пункт	**1**	**2**	**3**	**4**
агросервісні кооперативи	**1**	**2**	**3**	**4**
пункти переробки с.-г продукції	**1**	**2**	**3**	**4**
агро магазин	**1**	**2**	**3**	**4**
третейський суд		**2**	**3**	**4**
ветеринарний пункт	**1**	**2**	**3**	**4**
пункт штучного осіменіння худоби	**1**	**2**	**3**	**4**
їдальня, столова	**1**	**2**	**3**	**4**
лазня	**1**	**2**	**3**	**4**
перукарня	**1**	**2**	**3**	**4**
бібліотека	**1**	**2**	**3**	**4**
кінотеатр	**1**	**2**	**3**	**4**
спортзал	**1**	**2**	**3**	**4**
дитсадок, ясла	**1**	**2**	**3**	**4**
школа	**1**	**2**	**3**	**4**
ПТУ	**1**	**2**	**3**	**4**
будинок побуту	**1**	**2**	**3**	**4**
фельдшерсько-акушерський пункт, амбулаторія	**1**	**2**	**3**	**4**
пункт ремонту одягу та взуття	**1**	**2**	**3**	**4**
аптека, ветаптека	**1**	**2**	**3**	**4**
магазин побутових товарів	**1**	**2**	**3**	**4**
ресторан	**1**	**2**	**3**	**4**

Які пункти переробки продукції існують у Вашому населеному пункті?

- **крупорушка**
- **олійниця**
- **млин**
- **молокозавод**
- **комбікормовий завод**
- **інше**_____

Чи існує потреба в створенні інформаційної служби при сільській раді, яка вирішувала функції поточного інформування населення про рішення сільради, випускала інформаційні збірники, бюлетені?

Так Ні

Чи достатню допомогу Вам надають:

1. Аппарат секретаріату райдержадміністрації, її відділи
2. Голова райдержадміністрації
3. Заступники голови РДА

Чи вважаєте Ви, що у Вашому населеному пункті слід забезпечити функціонування :

1. газопроводу
2. водопроводу
3. каналізації
4. центру опалення
5. збільшити кількість доріг з твердим покриттям
6. інше (вказати, що саме)_____

Чи надають матеріальну допомогу загальноосвітній школі та дитсадку Вашої територіальної громади:
1 районні служби
2 шефські організації
3 місцеві сільгосппідприємства

Чи організовує районна рада проведення семінарів та практикумів з головами та секретарями сільських та селищних рад на базі тієї чи іншої сільської ради з питань:

- узагальнення та вивчення теорії і практики функціонування самоврядних структур	Так	Ні
- вивчення досвіду діяльності кращих територіальних громад чи виконавчих комітетів щодо забезпечення реалізації програми соціально-економічного розвитку та життєдіяльності села	Так	Ні
- виконання різних прогнозних показників щодо місцевих податків і зборів	Так	Ні
- ознайомлення з сучасними досягненнями в галузі управління та маркетингу	Так	Ні
- земельних та майнових відносин	Так	Ні
- законодавства	Так	Ні
- бухгалтерського обліку та оподаткування	Так	Ні

Як Ви можете оцінити роботу місцевого депутатського корпусу:
відмінно – 5 добре – 4 задовільно – 3 незадовільно – 2

Чи постійно проводиться на території Вашої громади профілактично-роз'яснювальна робота з населенням в галузі різних питань:
Так Ні

Як, Ви можете оцінити відношення виконкому сільради до проблем:
(відмінно –5, добре –4, задовільно – 3, незадовільно – 2, не відноситься - 1)

школи	1	2	3	4	5
дитсадка	1	2	3	4	5
фельдшерсько-акушерського пункту	1	2	3	4	5
бібліотеки	1	2	3	4	5
будинку побуту, клубу	1	2	3	4	5
вивезення сміття, підтримання чистоти	1	2	3	4	5
забезпечення населеного пункту теплом та світлом	1	2	3	4	5
розвитку житлово-комунального господарства	1	2	3	4	5
будівництва та утримання місцевих доріг	1	2	3	4	5
допомоги престарілим та малозабезпеченим громадянам	1	2	3	4	5
місць відпочинку	1	2	3	4	5
кладовищ	1	2	3	4	5

Чи діє на території Вашої територіальної громади комунальне господарство?
Так
Ні

Якщо так, то перерахуйте коротко основні напрями його діяльності:

Чи діють на території Вашого населеного пункту приватні підприємці - суб'єкти малого та середнього бізнесу?

Так **Ні**

Якщо так, то в якій сфері діяльності вони працюють та які види послуг надають громадянам села:

1. торгівля
2. будівництво
3. виробництво промислових та споживчих товарів
4. надання послуг:

— по заготівлі, зберіганні, переробці і збуту місцевої сільськогосподарської сировини
— постачання міндобрив
— сприяння вирощування технічних культур
— забезпечення запасними частинами с.-г техніку та її ремонт
— проведення меліоративних, пусконалагоджувальних робіт
— перукарня
— приватний стоматкабінет
— ремонт та пошив одягу
— ремонт побутової техніки
— інше_____

Чи проводите Ви тісне співробітництво з суб'єктами підприємницької діяльності стосовно:

реалізації районних програм соціально – економічного розвитку сільських територій	Так Ні
розробки та впровадження соціально-значимих бізнес-проектів	Так Ні
вирішення проблем культурного розвитку села	Так Ні
заготівлі та переробки сільськогосподарської продукції	Так Ні
розширення асортименту медичних та побутових послуг сільському населенню	Так Ні

Чи є в наявності наступні основні джерела фінансування соціально-економічного розвитку Вашого населеного пункту:

1 централізоване бюджетне фінансування (кошти, що надходять через райбюджет):
- ❑ прямі державні капіталовкладення Так Ні
- ❑ державні кредити Так Ні
- ❑ державні субвенції Так Ні

2 ресурси місцевого бюджету
- ❑ кошти від діяльності комунального підприємства при сільраді Так Ні
- ❑ надання сільрадою платних послуг Так Ні
- ❑ плата за землю, податок на транспортні засоби, прибутковий податок, інші місцеві податки та збори Так Ні

3 кошти місцевих сільгосппідприємств Так Ні
4 кошти суб'єктів малого та середнього бізнесу Так Ні
5 фінансові ресурси приватних інвесторів, в т.ч. і закордонних Так Ні
6 натуральні та грошові внески Так Ні

Інше _____

Вкажіть, якщо це можливо, в кількісному вимірі, 3-4 основних джерела фінансування соціально – економічного розвитку територіальної громади за минулий рік:

_____тис.грн.
_____тис.грн.
_____тис.грн.
_____тис.грн.

Чи спрямовуються на даний час державні централізовані капіталовкладення на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери Вашого населеного пункту?

Так Ні

Якщо так, то в якому розмірі, тис.грн/рік_____

Вкажіть, які об'єкти соціально-культурної та виробничої сфери Вашого населеного пункту фінансують за рахунок місцевого сільського бюджету, які – за рахунок райбюджету або самофінансування, та за рахунок всіх напрямів фінансування:

	Бюджет району	Місцевий бюджет	Самофінансування
утримання сільських дошкільних закладів, що перебувають в комунальній власності	1	2	3
утримання спеціалізованих освітніх установ	1	2	3
утримання загальноосвітніх шкіл: ❑ оплата вчителів ❑ комунальні послуги, енергоносії, матеріали, ремонт	1 1	2 2	3 3
місцеве житлово-комунальне господарство	1	2	3
видатки на культуру	1	2	3
видатки на утримання закладів охорони здоров'я (ФАПи, амбулаторії)	1	2	3
побутове обслуговування населення	1	2	3
заклади торгівлі, громадського харчування	1	2	3

На Вашу думку, в цілому, чи достатньо проводиться фінансування місцевих сільських бюджетів з держбюджету України?

Достатньо Не зовсім Недостатньо

Чи в достатній кількості фінансуються видатки на утримання місцевих органів самоврядування з районного та центрального бюджетів?

Достатньо Не зовсім Недостатньо

Чи існують у Вашому населеному пункті вільні трудові ресурси, якщо так вкажіть їх приблизну кількість_____чол.

Чи існує у Вашому населеному пункті потреба в залученні додаткових трудових ресурсів?

Так Ні

Чи функціонують в межах Вашої територіальної громади постійно діючі депутатські комісії:

комісії з питань АПК Так Ні

комісії з питань земельних відносин та охорони навколишнього середовища Так Ні

комісії з питань сім'ї та молоді Так Ні

Інші види комісій (вкажіть, які саме)_____

На Ваш погляд, чи повністю виконують такі комісії свої функції щодо:

підготовки рішень сесій та контроль за їх виконанням	Так
проведення виїзних засідань постійних комісій райради на територіях селищних та сіль-	Ні

ських рад проведення на місцях профілактичної та роз'яснювальної роботи з громадянами	Так Ні Так Ні

Чи існують можливості для використання місцевого автотранспорту громади для перевезення сільськогосподарської продукції до місць її зберігання та продажу?

Так **Ні**

Яку кількість вантажних автомобілів можна використати для перевезення с.-г продукції?

Чи є у Вашому населеному пункті можливість виділення вільної телефонної лінії?

Так **Ні**

Яка приблизна відстань від Вашого населеного пункту до райцентру по дорогам твердого покриття_____км?

Додаток 3

Зареєстровано
Прийнятий на ___ сесії
Макарівським районним **_____**
с/радою
Управлінням юстиції **“___” _____**
2003 року
Свідоцтво № _____
Видане “___” _____ 200_ р. **Сільський голова**
Начальник управління
_____

_____ /О.А. Михальченко / **прізвище, ініціали**

С Т А Т У Т

Територіальної громади села _____

Макарівського району
Київської області

2003 рік

Цей Статут, відповідно до Конституції України, Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні", інших законів України, закріплює систему самоврядування села (сільської округи) _____
Макарівського району, Київської області.

Форми та порядок здійснення місцевого самоврядування територіальної громадою села (сільської округи), обумовлені історичними, географічними, національно-культурними, соціально-економічними та іншими особливостями, порядок створення органів самоорганізації населення, функції і повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування села (сільської округи) статус органів самоорганізації населення, гарантує всім членам територіальної громади села (сільської округи) право участі у місцевому самоврядуванні, встановлює регламентні правила і процедури реалізації цього права.

Місцеве самоврядування в селі – це визнане та гарантоване державне право та реальна здатність територіальної громади села (сільської округи) самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і Законів України.

Територіальна громада села є основним носієм функцій і повноважень місцевого самоврядування, які здійснюються нею як безпосередньо, так і через сільську раду, її виконавчі органи, органи самоорганізації населення з метою найкращого задоволення соціально-економічних, культурних, побутових та інших потреб жителів села у поєднанні з інтересами держави.

Територіальна громада села складається з громадян України, які постійно проживають у межах села.

Членами територіальної громади села є також громадяни інших країн та особи без громадянства, які протягом останніх 5 років проживають на території села і є платником податків.

РОЗДІЛ І
Глава 1.1. Загальна характеристика села (сільської округи)

Стаття 1.1.1. Село (сільська округа) _____ Макарівського району, Київської області є самостійною адміністративно – територіальною одиницею у складі Макарівського району Київської області.

Стаття 1.1.2. Територія села (сільської округи) як адміністративно - територіальної одиниці складається

Села _____: дворів - _____, населення - _____, в т.ч. жінки - _____, чоловіки - _____, пенсіонери - _____.

Загальна земельна площа населеного пункту - _____ га, в т.ч. - _____га. На території с._____ знаходиться сільськогосподарське підприємство "_____" та _____ фермерські господарства.

Села: _____

Об'єкти соціального призначення: клуб, бібліотека, ФАП, відділення зв'язку, магазин.

Стаття 1.1.3. Розпорядження землею в межах села (сільської округи) здійснює сільська рада при дотриманні прав власників та інших законних користувачів земельними ділянками.

Рішення про відведення земель до різних категорій: забудова сільськогосподарського призначення, рекреаційної тощо – приймається сільською радою.

Стаття 1.1.4. З метою раціональної організації управління селом (сільською округою) територія поділяється на вулиці.

Межі мікроструктур села (сільської округи) затверджуються рішенням сільської ради за поданням сільського голови із врахуванням пропозицій жителів села (сільська округа). На території кожного мікрорайону (мікроструктури) з дозволу сільської ради можуть функціонувати відповідні органи самоорганізації населення.

Стаття 1.1.5. Утворення та оголошення в межах адміністративних кордонів села (сільської округи) території об"єктів природно-заповідного фонду місцевого значення здійснюється у відповідності із законодавством за рішенням сільської ради.

Стаття 1.1.6. Органи місцевого самоврядування можуть об'єднуватися з органами місцевого самоврядування інших сіл, міст України в асоціації, фонди, союзи тощо.

Стаття 1.1.7. Органи місцевого самоврядування села (сільської округи) на договірних засадах можуть вступати у відносини з органами місцевого самоврядування сіл (селищ), міст зарубіжних країн або їх асоціаціями та входити до міжнародних асоціацій (союзів, фондів тощо) органів місцевого самоврядування.

Стаття 1.1.8. Асоціаціям та іншим добровільним об'єднанням органів місцевого самоврядування не можуть передаватися повноваження органів місцевого самоврядування.

Стаття 1.1.9. Територіальна громада села (сільської округи) має свою символіку – герб, прапор, положення про порядок використання яких затверджується рішенням сільської ради.

Стаття 1.1.10. Пам'ятною датою села є

_____

Глава 1.2. Правова основа Статуту

Стаття 1.2.1. Статут територіальної громади приймається сільською радою більшістю депутатів від загального складу ради. Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування приймаються у відповідності до законодавства та цього Статуту.

Дія Статуту поширюється на всю територію села (сільської округи).

Стаття 1.2.2. Статут відповідає положенням Конституції України, Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" та іншим законам України, указам Президента України, постановам Кабінету Міністрів України.

У разі невідповідності окремих положень Статуту Конституції та законам України, указам Президента України та постановам Кабінету Міністрів України діють норми останніх, як актів більш високої юридичної сили.

Стаття 1.2.3. Тлумачення положень Статуту може давати лише сільська рада. Рішення сільської ради, в яких дається тлумачення цього Статуту, є обов'язковими для застосування і виконання в межах території села (сільської округи).

Стаття 1.2.4. Внесення змін і доповнень до Статуту здійснюється сільською радою.

Рішення ради про внесення змін і доповнень до Статуту приймаються більшістю депутатів загального складу ради.

Пропозиції щодо внесення змін і доповнень до Статуту вносяться до ради групою депутатів ради, (підписані не менш як 50 жителями села).

Зміни і доповнення до Статуту, які передбачені на приведення його у відповідність до положень Конституції та законів України, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, вносяться сільською радою за пропозицією сільського голови в двомісячний термін після набуття чинності цими актами (або в строки, визначені цими актами).

Глава 1.3. Взаємовідносини органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами державної влади, установами, підприємствами і організаціями

Стаття 1.3.1. Взаємовідносини органів та посадових осіб місцевого самоврядування з органами виконавчої влади, діяльність яких поширюється на територію села (сільської округи), базуються на засадах співробітництва та взаємодопомоги з метою забезпечення виконання завдань соціально-економічного та культурного розвитку села (сільської округи) і реалізації в селі (сільській окрузі) функцій виконавчої влади.

Органи і посадові особи місцевого самоврядування здійснюють функції місцевого самоврядування незалежно від органів виконавчої влади.

Органи виконавчої влади, їх посадові особи не мають права втручатися в законну діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування, а також вирішувати питання, віднесені Конституцією та законами України до повноважень органів та посадових осіб місцевого самоврядування, крім випадків виконання делегованих їм сільською радою повноважень, та в інших випадках, передбачених законом.

Органи і посадові особи місцевого самоврядування підконтрольні з питань – здійснення ними наданих законом повноважень органів виконавчої влади відповідним органам виконавчої влади.

Сільський голова відповідає за організацію зв'язків органів і посадових осіб місцевого самоврядування з органами виконавчої влади.

Стаття 1.3.2. Органи і посадові особи місцевого самоврядування сприяють органам судової влади і прокуратури в їх діяльності, надають в передбачених законодавством випадках, допомогу у здійсненні їх функцій.

Сільський голова або за його дорученням інша посадова особа відповідає за організацію зв'язків органів і посадових осіб місцевого самоврядування з органами судової влади та прокуратури.

Стаття 1.3.3. Взаємовідносини органів і посадових осіб місцевого самоврядування з підприємствами, установами та організаціями, що перебувають на території села (сільської округи), базуються на суворому дотриманні законодавства і визначаються формою власності підприємств, установ і організацій.

У відношенні до підприємств, установ та організацій, що перебувають у комунальній власності територіальної громади, відповідні органи і посадові особи місцевого самоврядування здійснюють наступні функції:

- Утворюють, реорганізують, перепрофілюють та ліквідують підприємства, установи, організації комунальної власності територіальної громади в порядку, визначеному чинним законодавством; призначають та звільняють з посади їх керівників.
- Визначають цілі, функції, організаційні форми, порядок діяльності та затверджують статути створюваних ними підприємств, установ і організацій.
- Встановлюють у порядку і в межах, визначених законодавством, тарифи щодо оплати побутових, комунальних, транспортних та інших послуг, які надаються підприємствами та організаціями комунальної власності територіальної громади.
- Приймають рішення в межах, визначених законодавством, про відчуження об"єктів комунальної власності.
- Встановлюють для підприємств, установ чи організацій, що належать до комунальної власності територіальної громади, розмір частки прибутку, яка підлягає зарахуванню до місцевого бюджету.
- Контролюють ефективність і законність використання майна комунальних підприємств, установ і організацій села (сільської округи) в порядку, визначеному чинним законодавством.
- Інші функції, передбачені законодавством.

З підприємствами, установами і організаціями, що перебувають у комунальній власності територіальної громади, органи і посадові особи місцевого самоврядування будують свої відносини на договірній та податковій основі. При цьому, органи і посадові особи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень, визначених законодавством і цим Статутом, можуть приймати наступні рішення щодо:

- Надання фінансової допомоги, а також пільг на податки, які надходять до місцевого бюджету, для підприємств, установ, організацій, діяльність яких має важливе значення для соціально-економічного і культурного розвитку села (сільської округи).
- Встановлення відповідно до чинного законодавства норм та правил ведення ними господарської діяльності з питань, що стосуються екологічної безпеки, соціаль
- Залучення підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності до участі в комплексному соціально-економічному розвитку села(сільської округи).
- Розміщення замовлень на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади;
- Залучення підприємств, установ та організацій, що не належать до комунальної власності територіальної громади, до участі в обслуговуванні населення засобами транспорту та зв'язку.
- Залучення підприємств, установ та організацій, незалежно від форм власності, до участі в розвитку потужностей будівельної індустрії і промисловості будівельних матеріалів, у створенні, розвитку та реконструкції об"єктів інженерного забезпечення і транспортного обслуговування.
- Інших, передбачених законодавством, питань.

РОЗДІЛ II.

СИСТЕМА САМОВРЯДУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ СЕЛА (СІЛЬСЬКОЇ ОКРУГИ)

Глава 2.1. Загальні засади формування і функціонування системи самоврядування територіальної громади села (сільської округи)

Стаття 2.1.1. Система самоврядування територіальної громади села (сільської округи) визначається Конституцією України, Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" (в подальшому для зручності написання цього статуту термін "самоврядування територіальної громади села (сільської округи) буде замінено терміном "місцеве самоврядування").

Система місцевого самоврядування включає:

- Територіальну громаду села (сільської округи) – первинний суб'єкт місцевого самоврядування, яка може безпосередньо вирішувати будь-яке питання, віднесене Конституцією та законами України до відання місцевого самоврядування.
- Сільську раду – представницький орган місцевого самоврядування
- Сільського голову.
- Виконавчі органи сільської ради;
- Органи самоорганізації населення.

Стаття 2.1.2. Розмежування повноважень між елементами системи місцевого самоврядування здійснюється відповідно до чинного законодавства України та цього Статуту.

Глава 2.2. Територіальна громада села (сільської округи)

Стаття 2.2.1. Територіальну громаду села (сільської округи) складають жителі села (сільської округи).

Стаття 2.2.2. Реєстрація жителів села (сільської округи) здійснюється у порядку, визначеному законодавством.

Відомості реєстрації передаються у виконавчий комітет сільської ради у порядку та строки, визначені чинним законодавством.

Стаття 2.2.3. Право на участь у здійсненні місцевого самоврядування в повному об'ємі здійснюють члени територіальної громади села (сільської округи) – громадяни України, які досягли 18-річного віку та не визнані судом дієздатними. Вони мають право обирати органи і посадових осіб місцевого самоврядування, бути обраними або призначеними до органів місцевого самоврядування або їх посадовими особами, брати участь у місцевих референдумах, зборах громадян за місцем проживання та користуються іншими передбаченими Конституцією і законами України та цим Статутом, правами на участь у здійсненні місцевого самоврядування.

Стаття 2.2.4. Особам, які мають видатні заслуги перед територіальною громадою села (сільської округи) та внесли суттєвий вклад в соціально-економічний та культурний розвиток села (сільської округи), за рішенням ради може бути присвоєно звання "Почесний громадянин села (сільської округи)".

Звання почесного громадянина села (сільської округи) присвоюється незалежно від громадянства особи та місця її проживання.

Підстави та порядок присвоєння звання почесного громадянина села (сільської округи), його статус визначається Положенням про почесне громадянство села (сільської округи), яке затверджується рішенням сільської ради.

Сільська рада може засновувати відзнаки, якими нагороджуються жителі села (сільської округи), інші громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають значні заслуги перед селом (сільською округою) та внесли суттєвий вклад в соціально-економічний та культурний розвиток села (сільської округи).

Перелік відзнак, підстави та порядок нагородження ними, а також статус осіб, нагороджених цими відзнаками, встановлюються Положенням про відзнаки села (сільської округи), яке затверджується рішенням сільської ради.

Стаття 2.2.5. Жителі села (сільської округи) здійснюють своє право на місцеве самоврядування безпосередньо або через органи місцевого самоврядування.

Стаття 2.2.6. Право жителів села (сільської округи) брати участь у здійсненні місцевого самоврядування може бути реалізовано в наступних формах:

- місцевий референдум;
- вибори депутатів сільської ради, депутатів районної, обласної ради та сільського голови (місцеві вибори);
- загальні збори громадян за місцем проживання;
- колективні та індивідуальні звернення жителів села (сільської округи) до органів та посадових осіб місцевого самоврядування;
- громадські слухання;
- місцеві ініціативи;
- участь у роботі органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення та робота на виборних посадах місцевого самоврядування;
- інші, не заборонені законодавством, форми.

Стаття 2.2.7. Вищими формами безпосереднього здійснення територіальною громадою села (сільської округи) місцевого самоврядування є місцевий референдум і місцеві вибори.

Глава 2.3. Місцевий референдум

Стаття 2.3.1. Місцевий референдум – це прийняття рішень з питань, віднесених Конституцією і законами України до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого волевиявлення жителів села (сільської округи), які мають право голосу.

Місцевий референдум проводиться з метою безпосереднього вирішення територіальною громадою важливих питань, віднесених до відання місцевого самоврядування.

На місцевий референдум не можуть бути винесені питання, віднесені законом до відання органів державної влади, а також питання затвердження місцевого бюджету та встановлення місцевих податків.

Питання, які не віднесені чинним законодавством до відання місцевого самоврядування, але мають важливе значення для територіальної громади, соціально-економічного та культурного розвитку села (сільської округи), можуть бути винесені на місцевий консультативний референдум, наслідки якого не мають обов'язкового характеру.

Стаття 2.3.2. Участь у місцевому референдумі є вільною. Ніхто і ні в якій формі не може бути примушений до участі у місцевому референдумі.

Стаття 2.3.3. Рішення про проведення місцевого референдуму приймає сільська рада на вимогу депутатів сільської ради.

Референдум за місцевою ініціативою проводиться на вимогу не менш, як 10% жителів села (сільської округи), які постійно проживають на даній території і мають право голосу.

Стаття 2.3.4. Порядок підготовки та проведення місцевого референдуму визначається законодавством.

Стаття 2.3.5. Рішення місцевого референдуму вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало більше половини жителів села (сільської округи), які взяли участь у голосуванні.

Рішення місцевого референдуму не потребує затвердження будь-яким органом чи посадовою особою місцевого самоврядування або державної влади.

Рішення місцевого референдуму та результати голосування публікуються комісією з проведення місцевого референдуму протягом десяти днів після його проведення і набувають чинності з моменту опублікування.

Про результати голосування на консультативному місцевому референдумі сільський голова у десятиденний термін інформує органи і посадових осіб, до відання яких віднесені питання, що були предметом консультативного референдуму.

Глава 2.4. Місцеві вибори

Стаття 2.4.1. Місцеві вибори – це обрання депутатів сільської ради, депутатів районної, обласної ради та сільського голови шляхом голосування жителів села (сільської округи), які мають право голосу.

Шляхом місцевих виборів можуть заміщуватись інші посади місцевого самоврядування, якщо це передбачено чинним законодавством України.

Стаття 2.4.2. Місцеві вибори є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Ніхто не може бути примушений до участі у місцевих виборах.

Стаття 2.4.3. Порядок призначення і проведення місцевих виборів та встановлення результатів голосування визначається законами України.

Глава 2.5. Загальні збори громадян за місцем проживання

Стаття 2.5.1. Загальні збори громадян за місцем їх проживання скликаються по будинках, вулицях, кварталах, житлових комплексах, мікрорайонах села (сільської округи) або інших внутрішньо-сільських територіальних утвореннях з метою:

- обговорення питань загально сільського значення;
- обговорення питань, віднесених до відання місцевих органів самоврядування, які мають важливе значення для відповідних жителів, та подання пропозицій з цих питань;
- створення органів самоорганізації населення;
- заслуховування повідомлень та звітів про роботу органів і посадових осіб місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення;
- прийняття рішення про участь на громадських засадах жителів села (сільської округи) у роботах з благоустрою, у сприянні охороні громадського порядку, збереженню житлового фонду, пам’ятників історії і культури , надання допомоги соціально незахищеним членам громади;

- прийняття рішення про запровадження місцевих зборів на засадах добровільного самооподаткування;
- прийняття рішення про добровільні внески та пожертви відповідних жителів села (сільської округи) на громадські потреби;
- шення інших питань місцевого значення відповирівідно до чинного законодавства.

Стаття 2.5.2. У великих територіальних громадах (в межах мікрорайонів), де неможливо провести загальні збори громадян, за рішенням виконавчого комітету ради або відповідного органу самоорганізації населення для обговорення і вирішення питань, передбачених законодавством та цим Статутом, скликаються збори представників відповідних жителів села (сільської округи). Норми представництва на ці збори встановлюються органом, який їх скликає.

Стаття 2.5.3. У роботі загальних зборів громадян мають право брати участь жителі села, які мають право голосу на місцевих виборах та проживають на відповідній території (будинок, вулиця, квартал, житловий комплекс, мікрорайон).

У роботі загальних зборів з правом дорадчого голосу можуть брати участь народні депутати України, сільський голова, депутати сільської ради, посадові особи органів місцевого самоврядування, представники органів державної влади, об'єднань громадян та підприємств.

Стаття 2.5.4. Загальні збори громадян скликаються сільським головою за власною ініціативою або з ініціативи депутатів сільської ради, виконавчого комітету чи відповідного органу самоорганізації населення.

Загальні збори громадян можуть скликатися також сільським головою за пропозицією не менш як однієї третини від загальної кількості відповідних жителів, що мають право голосу на місцевих виборах.

Розпорядження сільського голови про скликання загальних зборів громадян оприлюднюється не пізніш як за 7 днів до їх проведення із зазначенням часу скликання, місця проведення та питань, які передбачається внести на їх обговорення.

Стаття 2.5.5. Загальні збори громадян є правомочними за умов присутності на них не менше половини відповідних жителів села (сільської округи).

На загальних виборах громадян головує сільський голова або керівник відповідного органу самоорганізації населення чи особа, визначена сільським головою.

Для ведення протоколу загальних зборів громадян обирається секретар зборів.

Порядок денний загальних зборів затверджується загальними зборами за пропозицією сільського голови.

Сільський голова, сільська рада та її виконавчі органи, відповідний орган самоорганізації населення сприяють підготовці і проведенню загальних зборів громадян, надають їх учасникам необхідні приміщення, матеріально-технічні засоби, інформаційні та довідкові матеріали.

Стаття 2.5.6. Під час проведення загальних зборів громадян складається протокол, який підписується головою і секретарем загальних зборів громадян.

До протоколу загальних зборів громадян додається список їх учасників із зазначенням місця їх проживання.

Стат**тя 2.5.7.** Рішення загальних зборів громадян приймаються відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів від кількості присутніх на них громадян, які проживають на відповідній території, та підписується головою і секретарем загальних зборів громадян.

Стаття 2.5.8. Рішення загальних зборів громадян є обов”язковими для виконання органами самоорганізації населення і враховуються органами місцевого самоврядування.

Рішення зборів, прийняті з питань, що мають важливе значення для територіальної громади села (сільської округи) з питань, віднесених до компетенції органів державної влади або органів місцевого самоврядування, мають рекомендаційний характер.

Глава 2.6. Колективні та індивідуальні звернення жителів села (сільської округи) до органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

Стаття 2.6.1. Жителі села (сільської округи), незалежно від їх віку та громадянства, мають право направляти колективні або індивідуальні звернення до органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Жителі села мають право особисто звертатися до органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення та до їх посадових і службових осіб з питань, віднесених до відання місцевого самоврядування.

Стаття 2.6.2. Колективні звернення, підписані більш як п’ятдесятьма жителями села, розглядаються органами і посадовими особами місцевого самоврядування, до яких вони надійшли, у невідкладному порядку.

Інформація про колективні звернення, підписані більш як п’ятдесятьма жителями села (сільської округи), негайно передається до сільської ради (в разі, якщо вони надійшли до інших органів або посадових осіб місцевого самоврядування).

Колективні звернення жителів села можуть мати на меті:

- внесення до сільської ради, сільського голови, виконавчого комітету сільської ради конкретних пропозицій з питань соціально-економічного та культурного розвитку села (сільської округи) чи окремих територій;
- аналіз роботи сільського голови, сільської ради, виконавчих органів в цілому або заслуховування звітів про виконання окремих завдань, пов’язаних із соціально-економічним та культурним розвитком села чи окремих територій, станом довкілля, громадської безпеки, охорони громадського порядку, з інших питань, віднесених чинним законодавством України до відання місцевого самоврядування.
- порушення питання про утворення, реорганізацію або ліквідацію органів самоорганізації населення;
- порушення питання про недовіру посадовій особі органу місцевого самоврядування;
- та інше.

Глава 2.7. Громадські слухання

Стаття 2.7.1. Жителі села (сільської округи) мають право брати участь у громадських слуханнях, тобто зустрічатися з депутатами сільської ради та посадовими особами органів місцевого самоврядування, під час яких заслуховується інформація про виконання ними службових обов’язків та окремих доручень, чи при вирішення окремих питань, які зачіпають інтереси сільської громади, жителів села (сільської округи), порушуються питання та вносяться пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування.

Метою громадських слухань є здійснення контролю за роботою депутатів сільської ради та посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Стаття 2.7.2. Громадські слухання можуть проводитися з ініціативи сільського голови, сільської ради або її постійної комісії, органів самоорганізації населення та з ініціативи жителів села (сільської округи).

Громадські слухання з ініціативи жителів села можуть проводитися за наявності колективного звернення з відповідною вимогою, яке підписане не менш як п'ятдесятьма жителями села (сільської округи).

Громадські слухання скликаються сільським головою.

Стаття 2.7.3. На громадські слухання запрошуються посадові особи органів місцевого самоврядування, депутати сільської ради, керівники органів самоорганізації населення, представники сільських осередків політичних партій та громадських організацій, керівники підприємств, установ та організацій, діяльність яких пов'язана з питанням, що обговорюється.

Стаття 2.7.4. На громадських слуханнях:

- Заслуховуються доповіді і інформації про роботу сільського голови, сільської ради, постійних комісій сільської ради, окремих депутатів, виконавчих органів сільської ради та їх посадових осіб, органів самоорганізації населення;
- Обговорюються проекти рішень сільської ради та її виконавчого комітету з метою внесення пропозицій щодо питань місцевого значення, що віднесені до відання місцевого самоврядування;
- Порушуються питання та вносяться пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування.

Стаття 2.7.5. Підготовку громадських слухань забезпечує виконавчий комітет сільської ради.

Стаття 2.7.6. Про час і місце проведення та питання, які виносяться на громадські слухання, жителі села (сільської округи) сповіщаються секретарем сільської ради не пізніше як за 10 днів до їх проведення.

Стаття 2.7.7. Проведення громадських слухань організовує секретар сільської ради або голова постійної комісії, до відання якої входять питання, що винесені на громадські слухання.

Стаття 2.7.8. На громадських слуханнях ведеться протокол, в якому зазначаються дата і місце проведення слухань, загальна кількість присутніх, питання, що обговорюються, зміст виступів та внесення пропозицій. До протоколу може додаватися інформація або звіт особи, яка запрошена на слухання. Веде протокол працівник виконавчого комітету сільської ради. Протокол громадського слухання підписується особою, яка здійснює його проведення та особою, яка веде протокол, і передається сільському голові.

Стаття 2.7.9. Пропозиції вважаються внесеними за результатами громадського слухання, якщо за них проголосувало більше половини жителів села (сільської округи), які взяли у ньому участь.

Про результати громадського слухання секретар сільської ради інформує жителів села (сільської округи) в десятиденний строк.

Глава 2.8. Місцеві ініціативи

Стаття 2.8.1. Члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд сільською радою (в порядку місцевої ініціативи) будь-якого питання, віднесеного Конституцією і законами України до відання місцевого самоврядування.

Місцева ініціатива передбачає внесення до сільської ради проекту нормативно-правового акту з питань, віднесених до її відання.

Стаття 2.8.2. Суб'єктами права місцевої ініціативи може бути ініціативна група членів територіальної громади села (сільської округи) чисельністю не менше 20 осіб.

Проекти нормативно-правових актів, внесених в порядку місцевої ініціативи, які підтримані підписами не менше як десяти відсотків жителів села (сільської округи), що мають право голосу на місцевих виборах, підлягають оприлюдненню і першочерговому розгляду на сесії сільської ради.

Стаття 2.8.3. Розгляд питання, внесеного в порядку місцевої ініціативи, здійснюється на відкритому пленарному засіданні сільської ради з обов'язковою участю членів ініціативної групи.

Стаття 2.8.4. Рішення, прийняті сільською радою з питань, внесених в порядку місцевої ініціативи, підлягають обов'язковому оприлюдненню в порядку, встановленому сільською радою.

Глава 2.9. Участь у роботі органів місцевого самоврядування та робота на виборних посадах місцевого самоврядування

Стаття 2.9.1. Жителі села (сільської округи) мають право бути присутніми на відкритих засіданнях сільської ради.

Особи, що виявили бажання відвідати сесію сільської ради, повинні не пізніш як за день до її відкриття подати відповідну заяву на ім'я секретаря ради, на якого покладається обов'язок організувати такі відвідування.

У разі неможливості забезпечити відвідування сесії сільської ради жителями села (сільської округи) з організаційних чи технічних причин, секретар ради повинен забезпечити її трансляцію по місцевій радіомережі.

Відмова жителям села (сільської ради) у відвідуванні сесії сільської ради, що не пов'язані з організаційними чи технічними причинами, повинна бути оформлена у письмовій формі.

Жителі села (сільської округи) мають право без будь-яких обмежень бути присутніми і виступати на громадських слуханнях у зв'язку з розробкою проектів місцевого бюджету та програм соціально-економічного і культурного розвитку, проектів рішень ради з питань, які становлять суттєвий громадський інтерес.

При обговоренні питань, що винесені на громадські слухання, жителями села (сільської округи) повинна бути забезпечена можливість вільно висловлювати свою позицію і вносити пропозиції.

Стаття 2.9.2. Жителі села (сільської округи) мають право брати участь у засіданнях виконавчого комітету при розгляді питань, пов'язаних із реалізацією їх конституційних прав, забезпечення яких віднесено до відання місцевого самоврядування.

Жителі села (сільської ради) мають право брати участь у засіданнях відповідного органу самоорганізації населення.

Стаття 2.9.3. Жителям села (сільської округи), які мають право глосу, гарантується право бути обраними на посади в системі місцевого самоврядування, які визначені чинним законодавством як виборні, на рівних підставах.

Глава 2.10. Інші форми участі жителів села (сільської округи) у здійсненні місцевого самоврядування

Стаття 2.10.1. Перелік форм жителів села (сільської округи) у здійсненні місцевого самоврядування, визначених цим Статутом, не є вичерпним.

Органи та посадові особи місцевого самоврядування сприяють становленню нових форм участі жителів села (сільської округи) у здійсненні місцевого самоврядування.

Стаття 2.10.2. Крім передбачених главами 2.3 –2.9. цього Статуту, можуть бути використані такі форми участі жителів села (сільської округи) у здійсненні місцевого самоврядування:

- Громадське обговорення проектів актів сільської ради та інших органів місцевого самоврядування. Підлягають оприлюдненню з метою проведення громадського обговорення проекти планів економічного і соціального розвитку села (сільської округи), місцевого бюджету, цільових програм розвитку села (сільської округи);
- Членство у комісіях, які утворюються на громадських засадах при органах і посадових особах місцевого самоврядування (перелік цих комісій та положення про них затверджується рішенням сільської ради);
- Участь у роботі фахових комітетів, що створюються за рішенням виконавчого комітету сільської ради з числа фахівців, які працюють в системі місцевого самоврядування або діяльність яких пов'язана з наданням громадських послуг членам територіальної громади, з метою їх залучення до розробки і реалізації проектів. Що передбачають підвищення якості надання таких послуг. Положення про ці фахові комітети затверджуються виконавчим комітетом сільської ради;
- Участь у роботі громадських рад, що утворюються при сільській раді з метою вивчення потреб окремих жителів села (сільської округи) та існуючої практики надання їм соціальних послуг в системі місцевого самоврядування, залучення їх до здійснення місцевого самоврядування (за рішенням сільської ради при ній можуть бути утворені ради пенсіонерів, інвалідів, іноземців, біженців, воїнів-інтернаціоналістів, учасників ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, військовослужбовців, які не забезпечені житлом тощо). Положення про ці ради розробляється виконавчим комітетом сільської ради та затверджується рішенням сільської ради;
- Участь у проведенні громадських експертиз проектів рішень сільської ради з питань , що мають суттєве значення для територіальної громади, визначають основні напрями соціально-економічного та культурного розвитку села (сільської округи);
- Участь у масових акціях, метою проведення яких є привернення уваги органів і посадових осіб місцевого самоврядування до актуальних проблем загально сільського значення або проблем соціального забезпечення жителів села (сільської округи), охорони навколишнього середовища, підтримання громадської безпеки тощо, які вимагають негайного вирішення;
- Робота в органах самоорганізації населення;
- Виконання на громадських засадах робіт по благоустрою територіях села (сільської округи), наданню послуг соціально незахищеним жителям села (сільської округи);
- Надання матеріальної і фінансової допомоги місцевому самоврядуванню у формі добровільних пожертв, внесків до фондів, що утворюються органами місцевого самоврядування з метою надання допомоги соціально незахищеним жителям села (сільської округи) або з метою сприяння культурному і духовному розвитку, підтри-

манню в належному стані пам'ятників історії, культури і архітектури, природних пам'ятників.

РОЗДІЛ III.
ОРГАНИ І ПОСАДОВІ ОСОБИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Глава 3.1. Загальні засади побудови системи органів місцевого самоврядування

Стаття 3.1.1. Система органів та посадових осіб місцевого самоврядування включає:

- представницький орган місцевого самоврядування села (сільської округи) – раду;
- сільського голову;
- виконавчий орган місцевого самоврядування – виконавчий комітет.

Стаття 3.1.2. Сільський голова, сільська рада та її виконавчий орган здійснюють свою діяльність щодо реалізації функцій місцевого самоврядування за дорученням територіальної громади, від її імені та в її інтересах.

Виконавчий комітет сільської ради здійснює надані йому законодавством окремі повноваження органів виконавчої влади.

Стаття 3.1.3. Діяльність органів місцевого самоврядування базується на засадах законності, гласності, підконтрольності, підзвітності перед територіальною громадою, розмежування повноважень представницької та виконавчої гілок влади, забезпечення повноти здійснення функцій місцевого самоврядування та пріоритету інтересів жителів села (сільської громади) при їх здійсненні.

Розподіл повноважень між органами і посадовими особами місцевого самоврядування здійснюється згідно законодавства і цього Статуту. Повноваження, які можуть передаватися, та порядок їх передачі визначається законодавством..

Глава 3.2. Сільська рада

Стаття 3.2.1. Сільська рада є представницьким органом місцевого самоврядування – єдиним органом представницької влади територіальної громади села (сільської округи).

Стаття 3.2.2. Сільська рада формується шляхом вільних виборів, які проводяться на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Порядок призначення, організації і проведення виборів депутатів сільської ради, визначаються Конституцією України, законами України та цим Статутом.

Стаття 3.2.3. Загальний склад сільської ради встановлюється в межах, визначених законодавством, рішенням сільської ради, яке приймається перед кожними черговими виборами депутатів сільської ради.

Крім депутатів до складу сільської ради входить за посадою голова.

Стаття 3.2.4. Депутат сільської ради – це особа, яка шляхом вільних виборів наділяється територіальною громадою села (сільської округи) повноваженнями пред-

ставляти інтереси своїх виборців та здійснювати функції місцевого самоврядування, віднесені законодавством до відання сільської ради.

Депутат сільської ради здійснює свої повноваження, як правило, на громадських засадах. Сільська рада може приймати рішення щодо оплати роботи окремих депутатів, які займають в раді виборні посади на постійній основі.

Грошова винагорода депутатів, які працюють в сільській раді на постійній основі, виплачується з місцевого бюджету в розмірах, визначених рішенням ради.

Депутат сільської ради не може мати іншого представницького мандату та займати виборні посади в системі місцевого самоврядування.

Депутат сільської ради складає присягу такого змісту:

“Вступаючи в права депутата ради, зобов’язуюсь усіма своїми діями дбати про благо села (сільської округи) та добробут його жителів, гідно представляти своїх виборців, відстоювати їх права та свободи. Присягаю додержуватися Конституції України, законів України, Статуту територіальної громади села (сільської округи), виконувати свої обов”язки в інтересах територіальної громади села (сільської округи)”.

Повноваження депутатів сільської ради припиняються одночасно із припиненням повноважень сільської ради у випадках та порядку, передбачених законодавством.

- Повноваження депутатів сільської ради за рішенням ради припиняються достроково у разі: набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього.

Стаття 3.2.5.

- складення повноважень за особистою заявою;
- виїзду на постійне місце проживання за межі території села (сільської округи);

Строк повноважень сільської ради – чотири роки. Сільська рада є повноважною за умови обрання не менш як двох третин від встановленого радою складу.

Повноваження сільської ради починаються з моменту офіційного повідомлення виборчою комісією про обрання необхідної кількості депутатів.

Повноваження сільської ради припиняються в день офіційного оголошення територіальною виборчою комісією про обрання сільської ради нового скликання.

Підстави і порядок дострокового припинення повноважень сільської ради визначаються законодавством.

Стаття 3.2.6. Основною організаційною формою роботи сільської ради є її сесія.

Сесія складається з пленарних засідань ради, а також засідань постійних та інших комісій.

Сесія сільської ради є правомочною, якщо в її пленарному засіданні бере участь більше половини депутатів від загального складу ради.

Порядок скликання чергових та позачергових сесій сільської ради визначається законодавством.

На сесіях сільська рада розглядає найважливіші питання, віднесені до відання місцевого самоврядування, за виключенням питань, які у відповідності із принципом розподілу влад віднесені до відання сільського голови і виконавчих органів сільської ради.

Пропозиції до порядку денного сесії сільської ради можуть вноситися сільським головою, депутатами ради, постійними комісіями ради, виконавчим комітетом ради, головою місцевої державної адміністрації, головою районної, обласної ради або загальними зборами громадян за місцем проживання.

Порядок підготовки і розгляду на сесіях сільської ради питань порядку денного, а також розклад її пленарних засідань визначається регламентом сільської ради.

Сесії сільської ради проводяться гласно і носять відкритий характер. На сесії мають право бути присутні жителі села (сільської округи), представники засобів масової інформації, політичних партій і громадських організацій.

Сільська рада має право, у разі необхідності, прийняти рішення про проведення закритого пленарного засідання.

Рішення сільської ради приймаються відкритим або таємним голосуванням.

Порядок і процедура прийняття рішень сільською радою визначаються її регламентом.

Прийняті на сесії рішення сільської ради підписуються сільським головою.

Рішення сільської ради нормативно-правового характеру підлягають офіційному оприлюдненню в десятиденний строк з моменту прийняття і набувають чинності з дня оприлюднення, якщо сільською радою не встановлено більш пізній строк введення цих рішень у дію.

Глава 3.3. Постійні комісії сільської ради

Стаття 3.3.1. Постійні комісії сільської ради є постійно діючими органами, які обираються з числа депутатів ради на строк її повноважень для вивчення, попереднього розгляду і підготовки питань, віднесених до відання ради та для здійснення контролю за виконанням рішень ради, її виконавчих органів.

До складу постійної комісії входять її голова, члени комісії і секретар.

Перелік постійних комісій та їх персональний склад визначаються новообраною сільською радою на першій сесії.

Постійні комісії за дорученням сільської ради або за власною ініціативою попередньо розглядають проекти програм соціально-економічного і культурного розвитку села (сільської округи), місцевого бюджету, звіти про виконання програм і бюджету, вивчають і готують питання про стан та розвиток відповідних галузей господарського і соціально-культурного будівництва, інші питання, які виносяться на розгляд ради, розробляють проекти рішень ради та готують висновки з цих питань, виступають на сесіях ради з доповідями та співдоповідями.

Постійні комісії попередньо розглядають кандидатури осіб, які пропонуються для обрання, затвердження, призначення або погодження сільською радою, готують висновки з цих питань.

Постійні комісії за дорученням сільської ради, секретаря ради або за власною ініціативою вивчають діяльність підзвітних підконтрольних раді та виконавчому комітету органів, підприємств, організацій і установ комунальної власності, подають за результатами перевірки рекомендації на розгляд їх керівників, а в необхідних випадках – на розгляд ради, здійснюють контроль за виконанням рішень ради.

Постійні комісії у питаннях, які належать до їх відання, мають право отримувати від керівників органів підприємств, установ і організацій, зазначених у частині шостій цієї статті, необхідні матеріали і документи (крім документів, порядок ознайомлення з якими регламентується законодавством.)

Організація роботи постійної комісії ради покладається на голову комісії. Голова комісії скликає і веде засідання комісії, дає доручення членам комісії, представляє комісію у відносинах з іншими органами, об’єднаннями громадян, підприємствами, організаціями, установами, а також громадянами, організує роботу по реалізації висновків і рекомендацій комісії. В разі відсутності голови комісії або неможливості ним виконувати свої повноваження з інших причин його функції здійснює заступник або секретар комісії.

Засідання постійної комісії скликаються в міру необхідності і вони є правомочними, якщо на них присутні не менше як половина від загального складу комісії.

За результатами вивчення і розгляду питань постійної комісії готують висновки і рекомендації. Висновки і рекомендації постійної комісії приймаються більшістю голосів від загального складу комісії і підписуються головою комісії, а в разі його відсутності – заступником голови або секретарем комісії. Протоколи засідань комісії підписуються головою і секретарем комісії.

Рекомендації постійних комісій підлягають обов'язковому розгляду органами, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами, яким вони адресовані.

Про результати розгляду і вжиті заходи повинно бути повідомлено комісіям у встановлений ними строк.

Постійна комісія для розробки проектів рішень ради може створювати підготовчі комісії і робочі групи із залученням представників громадськості, вчених і спеціалістів. Питання, які належать до відання кількох постійних комісій, можуть за ініціативою комісій, а також за дорученням ради, її голови, секретаря ради розглядатися комісіями на спільних засіданнях.

Постійні комісії є підзвітними та відповідальними перед сільською радою.

Перелік, функціональна спрямованість і порядок організації роботи постійних комісій визначаються регламентом сільської ради та Положенням про постійні комісії, що затверджуються радою.

З метою підготовки і попереднього розгляду окремих питань, які мають важливе значення для соціально-економічного та культурного розвитку села (сільської округи), сільська рада утворює тимчасові комісії, які здійснюють повноваження, передбачені цим Статутом для постійних комісій.

Стаття 3.3.2. Депутати сільської ради можуть об'єднуватися у депутатські групи, фракції, клуби та інші добровільні депутатські об"єднання, які утворюються на постійній або тимчасовій основі.

Порядок утворення та реєстрації депутатських об'єднань, їх повноваження визначаються регламентом сільської ради.

Стаття 3.3.3. Посадовою особою сільської ради, яка відповідає за організацію її роботи , є секретар ради.

Секретар ради обирається сільською радою за пропозицією сільського голови з числа її депутатів на строк повноважень ради відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів від загального складу ради.

Секретар ради співпрацює в раді на постійній основі, не може суміщати свою службову діяльність з іншою посадою, займатися підприємницькою діяльністю.

Глава 3.4. Сільський голова

Стаття 3.4.1. Сільський голова є головною посадовою особою територіальної громади села (сільської округи).

Сільський голова за посадою очолює виконавчий комітет сільської ради та головує на засіданнях сільської ради.

Сільський голова обирається жителями села (сільської округи), які мають право голосу, строком на чотири роки на основі загального, прямого, рівного виборчого права шляхом таємного голосування.

Сільським головою може бути обраний будь-який житель села (сільської округи), який має право голосу.

Порядок обрання сільського голови визначається законодавством.

Стаття 3.4.2. Повноваження сільського голови починаються з моменту оголошення виборчою комісією на пленарному засіданні ради рішення про його обрання і закінчуються в момент вступу на цю посаду іншої обраної відповідно до законодавства особи.

Сільський голова складає на пленарному засіданні сільської ради присягу наступного змісту:

“ Я (прізвище, ім”я), волею територіальної громади села (сільської округи) обраний сільським головою, заступаючи на цей високий пост, урочисто присягаю на вірність народу України. Зобов”язуюсь суворо дотримуватись Конституції України і законів України, усіма своїми справами дбати про благо села (сільської округи) і добробут його мешканців, відстоювати права, свободи і законні інтереси громадян, підносити авторитет села (сільської округи) як у державі так і за її межами”

Якщо вибори сільського голови проведені одночасно з виборами депутатів, то присяга складається ним на першому пленарному засіданні новообраної ради після складання присяги депутатами ради.

Повноваження сільського голови можуть бути припинені достроково на підставах і в порядку, передбачених законодавством.

Повноваження сільського голови припиняються достроково територіальною громадою села (сільської округи) шляхом місцевого референдуму.

Рішення про проведення місцевого референдуму щодо дострокового припинення повноважень сільського голови приймається сільською радою як за власною ініціативою, так і на вимогу не менш як однієї десятої частини жителів села (сільської округи), що проживають на території територіальної громади села (сільської округи) і мають право голосу.

Повноваження сільського голови вважаються достроково припиненими у випадках:

- його звернення з особистою заявою до сільської ради про складання ним повноважень голови;
- набрання законної сили обвинувальним вироком щодо голови;
- визнання його судом недієздатним, безвісно відсутнім або оголошення таким, що помер;
- припинення його громадянства;
- порушення ним вимог щодо обмеження сумісності його діяльності з іншою роботою (діяльністю), встановлених законодавством;
- його смерті.

У разі дострокового припинення повноважень сільського голови проводяться позачергові вибори сільського голови в порядку, передбаченому законодавством.

При достроковому припиненні повноважень сільського голови і до моменту вступу на посаду новообраного голови його обов’язки з організації роботи сільської ради здійснює за рішенням ради секретар ради – заступник сільського голови із виконавчої роботи.

Стаття 3.4.3. Сільський голова в межах своїх повноважень, видає розпорядження.

Стаття 3.4.4. На сільського голову поширюється повноваження та гарантії депутатів сільської ради , передбачені законом про статус депутатів місцевих рад, якщо інше не встановлено законом.

Стаття 3.4.5. Сільський голова може мати заступника з питань діяльності виконавчого органу влади.

Заступник сільського голови з питань діяльності виконавчих органів призначається та звільняється з посади у порядку , визначеному чинним законодавством.

Розподіл обов'язків між заступником сільського голови з питань діяльності виконавчих органів здійснюється головою та виконавчим комітетом сільської ради.

Глава 3.5. Виконавчий комітет сільської ради

Стаття 3.5.1. Виконавчий комітет сільської ради є виконавчим і розпорядчим органом місцевого самоврядування, який утворюється сільською радою на строк її повноважень.

Очолює виконавчий комітет сільський голова У разі відсутності сільського голови або неможливості виконання ним своїх обов'язків організує роботу виконавчого комітету заступник сільського голови з виконавчої роботи.

Виконавчий комітет є юридичною особою , має свою печатку та інші реквізити юридичної особи.

Стаття 3.5.2. Кількісний склад виконавчого комітету сільської ради визначається радою , а персональний склад затверджується радою за пропозицією сільського голови.

До складу виконавчого комітету не можуть бути включені депутати ради крім секретаря ради..

Заступник сільського голови з виконавчої роботи та керуючий справами виконавчого комітету виконують свої обов'язки на постійній основі.

Члени виконавчого комітету виконують свої обов'язки , як правило, на громадських засадах. За рішенням сільської ради окремі члени виконавчого комітету можуть працювати на постійній основі.

Стаття 3.5.3. Повноваження виконавчого комітету визначаються чинним законодавством та цим Статутом.

Стаття 3.5.4. Виконавчий комітет є підзвітним та підконтрольним сільській раді. Щодо делегованих йому повноважень органами виконавчої влади, виконавчий комітет також підконтрольний відповідним органам виконавчої влади.

Звітує про роботу виконавчого комітету сільський голова.

Сільська рада з власної ініціативи жителів села може прийняти рішення про внесення змін до складу виконавчого комітету та про його розпуск.

Ініціатива жителів села про розпуск виконавчого комітету повинна бути підтримана не менш як десятою частиною жителів села, які мають право голосу.

Підстави, на яких приймається рішення про розпуск виконавчого комітету підлягають оприлюдненню в місцевих засобах масової інформації.

Стаття 3.5.5. Організаційною формою роботи виконавчого комітету є його засідання, які правомочні за умови присутності більше половини загального складу виконавчого комітету.

Засідання виконавчого комітету скликаються сільським головою або заступником сільського голови (в разі відсутності сільського голови чи неможливості виконання ним своїх обов'язків) в міру необхідності але не рідше одного разу на місяць.

Стаття 3.5.6. Організаційно-технічне та інформаційне забезпечення роботи виконавчого комітету здійснює його керуючий справами (секретар), який призначається на посаду у порядку, визначеному чинним законодавством.

Стаття 3.5.7. Виконавчий комітет сільської ради в межах своїх повноважень приймає рішення. Рішення виконавчого комітету приймаються на його засіданнях більшістю голосів від його загального складу і підписуються сільським головою.

РОЗДІЛ IV. ОРГАНИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

Глава 4.1. Система та загальні засади організації діяльності органів самоорганізації населення

Стаття 4.1.1. Органи самоорганізації населення утворюються на підставі рішення сільської ради з ініціативи жителів села (сільської округи).

Стаття 4.1.2. Територія, в межах якої діє орган самоорганізації населення, закріплюється рішенням сільської ради і має відповідати території проживання жителів села (сільської округи), які утворили цей орган.

Стаття 4.1.3. Строк повноважень органів самоорганізації населення визначається жителями відповідних територій села (сільської округи) самостійно.

Стаття 4.1.4. Облік органів самоорганізації населення здійснюється виконавчим комітетом сільської ради.

Стаття 4.1.5. Персональний склад органу самоорганізації населення визначається загальними зборами.

Стаття 4.1.6. Повноваження та порядок роботи органу самоорганізації населення визначається законом.

Глава 4.2. Порядок формування органів самоорганізації населення

Стаття 4.2.1. Рішення про утворення органу самоорганізації населення приймаються загальними зборами громадян, які проживають на відповідній території села (сільської округи).

Стаття 4.2.2. Вибори органів самоорганізації населення проводяться на загальних зборах громадян, які проживають на відповідній території села (сільської округи).

За рішенням виконавчого комітету, яке приймається на пропозицію жителів відповідної території села (сільської округи), вибори органів самоорганізації населення можуть проводитися на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування по виборчих дільницях.

Стаття 4.2.3. За рішенням сільської ради витрати, пов”язані із підготовкою та проведенням виборів органів самоорганізації населення, проводяться за рахунок місцевого бюджету.

Стаття 4.2.4. Голова органу самоорганізації населення обирається на засіданні органу або безпосередньо жителями відповідної території села (сільської округи).

Стаття 4.2.5. Підготовка і проведення виборів органів самоорганізації населення здійснюється відкрито і гласно.

Результати виборів оприлюднюються в місцевих засобах масової інформації.

Глава 4.3. Здійснення повноважень органів самоорганізації населення

Стаття 4.3.1 Повноваження органів самоорганізації населення визначаються законом і передаються їм сільською радою.

Стаття 4.3.2. Здійснення повноважень органами самоорганізації населення не повинно завдавати шкоди інтересам територіальної громади.

Органи самоорганізації населення та їх голови не можуть здійснювати повноваження сільської ради

Стаття 4.3.3. Органи самоорганізації населення самостійно здійснюють управління переданого їм майна і коштів у відповідності із програмами соціально-економічного та культурного розвитку відповідної території

Стаття 4.3.4. Органи і посадові особи місцевого самоврядування надають допомогу органам самоорганізації населення у здійсненні ними своїх повноважень, забезпечують їх інформацією, приміщенням, засобами зв'язку в межах кошторису виконавчого комітету.

РОЗДІЛ V.
МАТЕРІАЛЬНІ І ФІНАНСОВІ ОСНОВИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Глава 5.1. Право комунальної власності органів самоорганізації населення

Стаття 5.1.1. Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування згідно з Конституцією України є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевого бюджету, позабюджетні цільові (в т.ч. валютні)та інші кошти, земля ,природні ресурси, що є у власності територіальної громади села (сільської округи), а також об'єкти спільної власності територіальних громад Київської області, що перебувають в управлінні обласної ради.

Матеріальні та фінансові ресурси, що перебувають у комунальній власності села є надбанням територіальної громади і їх недоторканість захищається законодавством.

Стаття 5.1.1 До комунальної власності територіальної громади включаються рухоме і нерухоме майно, зареєстроване у визначеному законодавством порядку .

Перелік об'єктів комунальної власності територіальної громади визначається рішенням сільської ради відповідно до законодавства.

До комунальної власності села (сільської округи) можуть належати:

- земля та інші природні ресурси;
- комунальні підприємства;
- банки, страхові товариства, пенсійні фонди, заклади і установи культури, освіти, спорту, охорони здоров'я, соціального обслуговування та інше майно, що належить територіальній громаді села (сільської округи);
- частки (паї) у майні підприємств;
- комунальний житловий та нежитловий фонди села (сільської округи);
- доходи місцевого бюджету, позабюджетні, валютні та інші кошти та депозити (органів місцевого самоврядування) в банківських установах, цінні папери, інші, передбачені чинним законодавством фінансові ресурси;

- нерухоме майно, що передається до комунальної власності територіальної громади за рішенням суду;
- інше нерухоме майно, визначене законодавством.

У комунальній власності територіальної громади знаходяться об”єкти, що мають важливе загально сільське значення для життєзабезпечення села (сільської округи), задоволення потреб територіальної громади та для збереження історико-культурних об”єктів села (системи водо- і енергопостачання, інженерні комунікації, пам”ятники культури і архітектури, музеї, природні ландшафти тощо).

Перелік об”єктів комунальної власності, які не підлягають приватизації, визначається рішенням сільської ради.

Стаття 5.1.3. Суб”єктом права комунальної власності територіальної громади є сільська рада.

Сільська рада, виконавчий комітет та його відділи й управління від імені та в інтересах територіальної громади села (сільської округи) відповідно до законодавства здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об”єктами права комунальної власності територіальної громади.

Рішення про відчуження комунального майна приймає сільська рада.

Стаття 5.1.4. Оперативне управління об”єктами комунальної власності територіальної громади села здійснюють виконавчі органи сільської ради, на які покладаються наступні функції:

- підготовка пропозицій на розгляд сільської ради щодо прийняття об”єктів до комунальної власності сільської ради;
- підготовка і передача на розгляд сільської ради або її виконавчого комітету питань про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств і організацій, що перебувають у комунальній власності територіальної громади;
- надання згоди на здавання в оренду об”єктів комунальної власності територіальної громади села (сільської округи);
- реалізація затвердженої рішенням сільської ради програми приватизації комунального майна.

Стаття 5.1.5. Загальний контроль за використанням об”єктів комунальної власності здійснює сільський голова.

Сільський голова раз на рік інформує сільську раду про стан комунальної власності територіальної громади села (сільської округи), реєстрацію, відчуження або придбання об”єктів комунальної власності.

Глава 5.2. Фінансова основа органів місцевого самоврядування

Стаття 5.2.1. Фінансова основа органів місцевого самоврядування складається із:

- коштів місцевого бюджету;
- коштів позабюджетних (цільових) фондів;
- коштів сільської ради та виконавчого комітету;
- фінансово-кредитних ресурсів;
- страхових ресурсів;
- коштів підприємств, організацій і установ, що перебувають у комунальній власності територіальної громади;
- коштів валютних фондів;

- відповідної частки коштів підприємств, організацій та установ, створених за пайовою участю органів місцевого самоврядування;
- коштів, отриманих від розміщення місцевих позик, цінних паперів;
- коштів, отриманих від проведення місцевих лотерей;
- коштів, отриманих від приватизації комунального майна територіальної громади;
- інших фінансових ресурсів, переданих органам місцевого самоврядування згідно чинного законодавства.

Стаття 5.2.2. В місцевий бюджет надходять кошти: плата за землю, за користування природними ресурсами від природокористувачів, розмір якої встановлюється сільською радою в межах, визначених законодавством; інші надходження згідно законодавства.

Сільська рада має право на отримання відшкодувань за екологічні збитки, заподіяні на території села підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності.

Стаття 5.2.3. Територіальна громада села безпосередньо або через орган місцевого самоврядування може об'єднувати на договірних засадах, на праві спільної власності об'єкти права комунальної власності, а також кошти місцевого бюджету для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, установ, організацій і створювати для цього відповідні органи та служби.

Стаття 5.2.4. Сільська рада або за її рішенням інші органи місцевого самоврядування можуть, в межах визначених законодавством, випускати місцеві позики, цінні папери і лотереї, видавати юридичним і фізичним особам позики, отримувати кредити в банківських установах, створювати комунальні банки та інші фінансово-кредитні установи, виступати гарантом кредитів підприємств, установ і організацій, що належать до комунальної власності.

Глава 5.3. Місцевий бюджет сільської ради

Стаття 5.3.1. Сільська рада має власний бюджет, який розробляється, затверджується і виконується органами місцевого самоврядування самостійно, в межах їх повноважень.

Будь-яке втручання в розробку, затвердження і виконання місцевого бюджету органів державної влади або органів місцевого самоврядування інших територіальних громад не допускається за винятком випадків, передбачених чинним законодавством.

Стаття 5.3.2. Місцевий бюджет сільської ради складається з поточного бюджету і бюджету розвитку.

Стаття 5.3.3. Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, і не належать до бюджету розвитку.

Стаття 5.3.4. Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку села (сільської округи), пов'язаних із здійсненням інвестицій та інноваційної діяльності, а також фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширеним відтворенням.

Стаття 5.3.5. В доходи місцевого бюджету зараховуються:
- місцеві податки та збори, крім випадків, передбачених законодавством;

- надходження від закріплених законодавством окремих загальнодержавних податків або їх частини, відповідно до нормативів, затверджених у встановленому законодавчому порядку;
- фінансові ресурси (дотації, субсидії, субвенції та інші трансферти), передані сільській раді з Державного бюджету безпосередньо або розподілені через обласний бюджет;
- фінансові ресурси, передані з Державного бюджету для здійснення визначених законодавством повноважень виконавчої влади;
- частина доходів від приватизації комунальної власності територіальної громади;
- надходження від місцевих позик і лотерей;
- надходження від оренди цілісних майнових комплексів, що належать до комунальної власності територіальної громади;
- прибуток підприємств, що перебувають у комунальній власності територіальної громади (або частка прибутку, визначена рішенням сільської ради);
- штрафи і відшкодування за екологічні збитки;
- інші кошти, отримані від господарської діяльності органів місцевого самоврядування;
- інші надходження, передбачені законодавством.

У доходній частині місцевого бюджету кошти, необхідні для здійснення самоврядних і наданих законодавством окремих повноважень органів виконавчої влади, виділяються окремо.

Місцевий бюджет повинен бути достатнім для виконання функцій місцевого самоврядування та наданих законодавством окремих повноважень органів виконавчої влади та забезпечення населення послугами не нижче рівня мінімальних соціальних потреб.

З метою збалансованості місцевого бюджету сільська рада може встановлювати граничний розмір його дефіциту.

Стаття 5.3.6. Видаткова частина місцевого бюджету окремо передбачає видатки поточного бюджету і видатки бюджету розвитку.

Видатки поточного бюджету передбачають видатки, пов”язані із виконанням самоврядних повноважень, і видатки, пов”язані з виконанням делегованих законом повноважень органів виконавчої влади.

Стаття 5.3.7. Доходи місцевого бюджету, отримані додатково при його виконанні, а також суми перевищення доходів над видатками, що утворилися внаслідок збільшення надходжень до бюджету або економії у видатках, вилученню не підлягають, крім випадків, передбачених законодавством. Рішення про використання таких коштів приймається сільською радою.

Сільська рада може приймати рішення щодо вкладання вільних коштів (отриманих способами, передбаченими частиною першою цієї статті) в акції, цінні папери тощо.

Стаття 5.3.8. Місцевий бюджет повинен передбачати резервний фонд, який використовується сільським головою без попереднього погодження з сільською радою для фінансування непередбачених видатків, в установленому порядку.

Видатки резервного фонду включаються до звіту про виконання місцевого бюджету.

Стаття 5.3.9. Контроль за виконанням бюджету здійснює сільська рада. Контроль за використанням коштів місцевого бюджету відповідними підприємствами, організаціями, установами здійснює виконавчий комітет.

Глава 5.4. Позабюджетні (цільові) і валютні фонди

Стаття 5.4.1. Сільська рада може утворювати позабюджетні (цільові) і валютні фонди та визначати порядок використання коштів цих фондів у відповідності до законодавства.

Порядок формування та використання коштів позабюджетних (цільових та валютних фондів визначається відповідними положеннями, які затверджуються рішенням сільської ради.

Стаття 5.4.2. До позабюджетних (цільових) фондів можуть рішенням сільської ради включатися:

- добровільні внески і пожертви фізичних та юридичних осіб;
- штрафи, які сплачуються підприємствами за отримання не обгрунтованого прибутку в установленому порядку;
- штрафи за адміністративні правопорушення;
- інші надходження.

Стаття 5.4.3. До валютних фондів можуть за рішенням сільської ради включатися:

- добровільні і благодійні внески і пожертви фізичних і юридичних осіб в іноземній валюті та іноземними цінними паперами;
- відрахування від прибутків в іноземній валюті та іноземними цінними паперами;
- відрахування від прибутків в іноземній валюті підприємств, організацій та установ, що перебувають у комунальній власності територіальної громади.

Стаття 5.4.4. Кошти позабюджетних (цільових) фондів перебувають на окремих банківських рахунках і не можуть бути вилучені. Вони використовуються сільським головою у порядку, визначеному сільською радою.

Кошти валютних фондів використовуються виключно за рішенням сільської ради.

РОЗДІЛ VI.
ГАРАНТІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Глава 6.1. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед територіальною громадою

Стаття 6.1.1. Органи та посадові особи місцевого самоврядування є відповідальними, підконтрольними та підзвітними перед територіальною громадою про результати своєї роботи і надають жителям села (сільської округи) необхідну інформацію.

Стаття 6.1.2. Жителі села (сільської округи) мають право на отримання достовірної інформації щодо діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, яка може включати відомості про:

- структуру та чисельний склад органів місцевого самоврядування;
- компетенцію органів та посадових осіб місцевого самоврядування;
- призначення та звільнення посадових осіб органів місцевого самоврядування;

- зміст актів та інших документів, що приймаються в системі місцевого самоврядування;
- поточну діяльність та плани роботи органів і посадових осіб місцевого самоврядування;
- позицію цих органів і посадових осіб з найважливіших питань життя села (сільської округи);
- іншу інформацію, згідно чинного законодавства.

Порядок та періодичність надання цієї інформації, способи її оприлюднення визначаються сільською радою та сільським головою.

Стаття 6.1.3. Всі посадові особи місцевого самоврядування повинні щомісяця проводити прийом жителів села (сільської округи) з особистих питань.

Стаття 6.1.4. Всі органи і посадові особи місцевого самоврядування зобов”язані сприяти забезпеченню додержання прав, законних інтересів об”єднань громадян, легалізованих згідно чинного законодавства.

Глава 6.2. Відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування перед державою, юридичними та фізичними особами

Стаття 6.2.1. Органи і посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність перед державою у разі порушення ними Конституції України і діючого законодавства.

Державний контроль за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування здійснюється згідно із законодавством.

Стаття 6.2.2. Дію актів, прийнятих в системі місцевого самоврядування, може бути зупинено лише з мотивів їх невідповідності Конституції України чи законам України в установленому законом порядку з одночасним зверненням до суду.

Стаття 6.2.3. Висновок суду про визнання невідповідності діяльності органів чи посадових осіб місцевого самоврядування Конституції України і діючому законодавству України може бути підставою для розгляду Верховною Радою України питання про призначення позачергових виборів відповідного органу чи посадової особи місцевого самоврядування.

Стаття 6.2.4. Шкода, завдана юридичним та фізичним особам в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування, відшкодовуються за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету, а в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності посадових осіб місцевого самоврядування – за рахунок їх власних коштів у порядку, встановленому законодавством.

Спори про поновлення порушених прав юридичних та фізичних осіб, що виникають в результаті рішень, дій чи бездіяльності органів або посадових осіб місцевого самоврядування, вирішуються в судовому порядку.

Стаття 6.2.5. Органи та посадові особи місцевого самоврядування несуть відповідальність за виконання визначених законодавством повноважень органів виконавчої влади в порядку, встановленому законодавством.

ЗАКЛЮЧНІ ПОЛОЖЕННЯ

Статут територіальної громади прийнято ____ сесією сільської (сільської округи) ради "____" _____ 2003 року.

Статут підлягає реєстрації у встановленому законодавством порядку.

Статут є постійно діючим актом і не підлягає перезатвердженню новообраним складом сільської ради.

Додаток 4

ЗРАЗОК СТАТУТУ КРЕДИТНОЇ СПІЛКИ (розроблений НАКСУ)

Кредитна спілка діє на підставі Законів України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та "Про кредитні спілки".

Розділ І. Загальні положення

Стаття 1. Мета та основні принципи діяльності Кредитної спілки

1.1. Кредитна спілка - це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

1.2. Діяльність кредитної спілки ґрунтується на таких основних принципах:
- добровільності вступу та свободи виходу з кредитної спілки;
- рівноправності членів кредитної спілки;
- самоврядування;
- гласності.

Стаття 2. Назва спілки

Спілка з моменту прийняття цього Статуту загальними зборами має назву:
українською мовою: "_____"
англійською мовою: "_____" *(інші мови)*
скорочену: "_____".

Стаття 3. Юридична адреса Кредитної спілки

Юридичною адресою Спілки є: _____.

Стаття 4. Юридичний статус кредитної спілки

4.1. Кредитна спілка є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває і використовує згідно із законодавством

у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням, власну символіку.

4.2. Кредитна спілка набуває статусу юридичної особи з моменту її державної реєстрації.

4.3. Кредитна спілка може укладати від свого імені договори та інші угоди, які не суперечать нормативно-правовим актам та цьому статуту, набувати майнові та немайнові права, мати обов'язки, що випливають із законодавства України та укладених кредитною спілкою угод, бути позивачем і відповідачем у судах, отримувати ліцензії відповідно до закону.

4.4. Кредитна спілка не може бути засновником, співзасновником або учасником суб'єкта (суб'єктів) підприємницької діяльності, крім місцевого кооперативного банку, як на території України, так і за її межами.

4.5. Кредитна спілка діє на основі самофінансування, несе відповідальність за наслідки своєї діяльності та виконання зобов'язань перед своїми членами, партнерами, державним та місцевими бюджетами.

4.6. Кредитна спілка несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах вартості майна, яке належить їй на праві власності.

Стаття 5. Види діяльності Кредитної спілки

5.1. Для досягнення мети, зазначеної у статті 1, кредитна спілка:

а) приймає вступні та обов'язкові пайові та інші внески від членів спілки;

б) надає кредити своїм членам на умовах їх платності, строковості та забезпеченості в готівковій та безготівковій формі. Отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також селянські (фермерські) господарства та приватні підприємства, які знаходяться у їх власності. Розмір кредиту, наданого одному члену кредитної спілки, не може перевищувати 20% від капіталу кредитної спілки;

в) залучає на договірних умовах внески (вклади) своїх членів на депозитні рахунки як у готівковій, так і в безготівковій формі. Зобов'язання кредитної спілки перед одним своїм членом не можуть бути більше 10% від загальних зобов'язань кредитної спілки;

г) виступає поручителем виконання членом спілки зобов'язань перед третіми особами;

д) розміщує тимчасово вільні кошти на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, об'єднаній кредитній спілці, а також придбаває державні цінні папери, перелік яких встановлюється Уповноваженим органом, та паї кооперативних банків;

є) залучає на договірних умовах кредити банків, кредити об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ та організацій виключно для надання

кредитів своїм членам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу. Загальна сума залучених коштів, у тому числі кредитів, не може перевищувати 50% вартості загальних зобов'язань та капіталу кредитної спілки на момент залучення;

ж) надає кредити іншим кредитним спілкам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу;

з) виступає членом платіжних систем;

і) оплачує за дорученням своїх членів вартість товарів, робіт і послуг у межах наданого йому кредиту;

к) провадить благодійну діяльність за рахунок коштів спеціально створених для цього фондів.

Стаття 6. Ознака членства в кредитній спілці

Необхідно вказати ознаки осіб, які можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання або належать до однієї місцевої (включаючи районні та обласні) профспілкової, іншої громадської чи релігійної організації або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області.

Розділ ІІ. Склад, порядок утворення і діяльності органів управління спілкою

Стаття 7. Органи управління кредитної спілки

7.1. Органами управління кредитної спілки є загальні збори членів кредитної спілки, спостережна рада, ревізійна комісія, кредитний комітет та правління.

Стаття 8. Загальні збори членів кредитної спілки

8.1. Вищим органом управління кредитної спілки є загальні збори її членів.

8.2. Загальні збори членів кредитної спілки можуть приймати рішення з будь-яких питань діяльності кредитної спілки.

8.3. До виключної компетенції загальних зборів членів кредитної спілки належить:

- затвердження статуту кредитної спілки, внесення до нього змін і доповнень;
- обрання та відкликання членів спостережної ради та ревізійної комісії;
- затвердження річних результатів діяльності кредитної спілки, звітів спостережної ради, правління та кредитного комітету і висновків ревізійної комісії. Річний звіт про результати діяльності кредитної спіл-

ки затверджується загальними зборами лише за наявності висновку ревізійної комісії;
- прийняття рішення про збільшення пайового капіталу кредитної спілки шляхом збільшення розміру обов'язкового пайового внеску або внесення додаткових пайових внесків;
- прийняття рішення про порядок розподілу доходу та покриття збитків кредитної спілки;
- затвердження положень про спостережну раду, ревізійну комісію, кредитний комітет та правління;
- прийняття рішення про створення інших, окрім визначених у ст.7, органів управління кредитної спілки;
- прийняття рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

8.4. Повідомлення про скликання чергових загальних зборів членів кредитної спілки повинно бути зроблене не пізніше ніж за 30 календарних днів до скликання зборів із зазначенням часу і місця їх проведення та порядку денного шляхом надсилання письмового запрошення листом кожному члену кредитної спілки за місцем його проживання або вручення такого письмового запрошення особисто члену кредитної спілки під підпис. Днем здійснення повідомлення вважається день надіслання запрошення поштою або день вручення запрошення особисто члену кредитної спілки. До запрошення додаються письмовий річний звіт про діяльність органів управління кредитної спілки та її річний фінансовий звіт.

8.5. Повідомлення про скликання чергових загальних зборів повинно бути опубліковано не пізніше ніж за 30 календарних днів до скликання зборів у відповідних засобах масової інформації, в яких публікуються дані про державну реєстрацію кредитної спілки.

8.6 Загальні збори вважаються правомочними, якщо на них представлено не менш як 50% членів кредитної спілки особисто або за дорученням іншим членам кредитної спілки.

8.7 Рішення загальних зборів членів кредитної спілки про припинення діяльності кредитної спілки вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75% членів кредитної спілки, присутніх на загальних зборах. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів кредитної спілки, присутніх на загальних зборах.

8.8. Голосування на загальних зборах відбувається за принципом - один член кредитної спілки, присутній на зборах, має один голос. За рішенням загальних зборів, голосування може бути таємним або відкритим.

8.9. На загальних зборах може обиратись лічильна комісія, відповідальна за підрахунок голосів. Організує її роботу та оголошує результати підра-

хунків голосів голова лічильної комісії, який обирається членами комісії простою більшістю голосів. Рішення лічильної комісії оформлюється протоколом, який додається до протоколу зборів. Якщо така комісія не створена за рішенням зборів, її функції може виконувати спостережна рада.

8.10. Рішення загальних зборів членів кредитної спілки оформляється протоколом, який підписується головою та секретарем зборів.

Протоколи є обов'язковими для зберігання відповідно до законодавства України. На вимогу членів кредитної спілки їм видаються для ознайомлення протоколи загальних зборів, а також засвідчені головою правління кредитної спілки витяги з протоколів.

8.11. Загальні збори членів кредитної спілки скликаються спостережною радою не рідше ніж один раз на рік, не пізніше ніж до 1 червня року, наступного за звітним.

8.12. Позачергові загальні збори членів кредитної спілки скликаються спостережною радою кредитної спілки з власної ініціативи у будь-якому випадку, якщо цього потребують інтереси кредитної спілки, а також на вимогу ревізійної комісії або не менш як 20% членів кредитної спілки. Якщо протягом 20 днів з дня отримання такої письмової вимоги спостережна рада кредитної спілки не виконає зазначену вимогу та не зробить повідомлення членам про скликання позачергових загальних зборів, ревізійна комісія або члени кредитної спілки вправі самі скликати позачергові загальні збори.

8.13. Повідомлення про позачергові загальні збори має бути зроблене в строк, встановлений у пункті 8.4 цієї статті. У разі скликання позачергових загальних зборів разом із повідомленням членам надсилаються матеріали, які мають відношення до причин скликання таких зборів.

Стаття 9. Спостережна рада кредитної спілки

9.1. Спостережна рада представляє інтереси членів кредитної спілки в період між загальними зборами. Спостережна рада кредитної спілки підзвітна загальним зборам членів кредитної спілки і в межах своєї компетенції контролює і регулює діяльність правління та кредитного комітету.

9.2. До компетенції спостережної ради кредитної спілки належить:

- затвердження положень про порядок надання послуг членам кредитної спілки;
- встановлення видів кредитів, що надаються кредитною спілкою;
- вирішення питань про прийняття нових членів до кредитної спілки та припинення членства у кредитній спілці;
- затвердження у випадках, передбачених положенням про кредитування, рішень кредитного комітету про надання кредиту;

- визначення порядку прийняття рішень про придбання та продаж майна кредитної спілки, використання тимчасово вільних коштів;
- затвердження кошторису та штатного розпису кредитної спілки;
- затвердження положення про структурні підрозділи кредитної спілки;
- призначення голови та членів правління, а також членів кредитного комітету;
- визначення кваліфікаційних вимог до членів кредитного комітету, працівників кредитної спілки та залучених на договірних умовах експертів згідно з нормативно-правовими актами Уповноваженого органу;
- прийняття рішення про вступ кредитної спілки до асоціації кредитних спілок та/або об'єднаної кредитної спілки і вихід з таких асоціацій та/або об’єднаної кредитної спілки.

Спостережна рада вирішує й інші питання діяльності кредитної спілки, за винятком тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів членів кредитної спілки.

9.3. Спостережна рада кредитної спілки обирається загальними зборами членів кредитної спілки у складі не менш як п'ять осіб, строк повноважень яких визначається загальними зборами членів кредитної спілки. При цьому, 1/3 членів спостережної ради переобирається щорічно загальними зборами членів кредитної спілки. В разі неправомочності загальних зборів або неспроможності обрати новий склад спостережної ради, старий склад виконує свої обов’язки до наступних чергових або позачергових зборів.

9.4. Спостережна рада складається з:
- Голови;
- одного або більше заступників голови;
- секретаря;
- членів, обраних на першому після річних загальних зборів засіданні спостережної ради із числа її членів. На цьому ж засіданні визначаються персональні обов'язки членів спостережної ради.

9.5. Члени спостережної ради працюють на громадських засадах та ними не можуть бути особи, які перебувають у трудових відносинах з кредитною спілкою. Член спостережної ради не може бути обраний більше ніж на три строки підряд.

9.6. Організаційною формою роботи спостережної ради є засідання, що скликаються не рідше одного разу на квартал. Позачергові засідання можуть скликатися за наполяганням половини членів спостережної ради, а також за зверненням правління кредитної спілки.

9.7. Спостережна рада правомочна приймати рішення, якщо на її засіданні присутні більш як половина її членів.

9.8. Рішення спостережної ради вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як половина членів спостережної ради, які беруть участь у засіданні.

9.9. Рішення спостережної ради кредитної спілки оформляється протоколом, який підписується головою спостережної ради. Протоколи є обов'язковими для зберігання відповідно до законодавства України. На вимогу членів кредитної спілки їм видаються для ознайомлення протоколи, а також засвідчені головою правління кредитної спілки витяги з протоколів.

9.10. Спостережну раду кредитної спілки очолює голова. Голова спостережної ради організує роботу спостережної ради кредитної спілки, головує на її засіданнях та звітує про роботу спостережної ради на загальних зборах членів кредитної спілки.

Голова спостережної ради кредитної спілки несе персональну відповідальність за виконання покладених на спостережну раду завдань.

9.11. Заступник голови спостережної ради виконує обов'язки та несе відповідальність голови в разі непрацездатності або відсутності останнього.

9.12. Секретар відповідальний за ведення протоколів засідань спостережної ради, їх належне зберігання та за виконання інших обов'язків, передбачених для нього спостережної радою.

Стаття 10. Правління кредитної спілки

10.1. Правління кредитної спілки є виконавчим органом, який здійснює керівництво її поточною діяльністю. Правління складається з осіб, які знаходяться в трудових відносинах із спілкою.

10.2. Правління вирішує всі питання діяльності кредитної спілки, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів, спостережної ради та кредитного комітету. Спостережна рада може прийняти рішення про делегування частини належних їй повноважень до компетенції правління, крім тих, що віднесені статутом кредитної спілки до її виключної компетенції.

10.3. Правління підзвітне загальним зборам і спостережній раді кредитної спілки та організує виконання їх рішень.

10.4. Роботою правління керує голова правління, який призначається спостережною радою.

10.5. Голова правління кредитної спілки:

- без доручення представляє інтереси кредитної спілки та діє від її імені;
- представляє кредитну спілку в її відносинах з державою, іншими юридичними та фізичними особами;

- укладає договори та інші угоди від імені кредитної спілки, підписує доручення на провадження дій від імені кредитної спілки;
- розпоряджається майном кредитної спілки в порядку та у межах, визначених статутом кредитної спілки;
- готує подання спостережній раді на призначення та звільнення членів правління кредитної спілки, призначає на посади та звільняє з посад працівників кредитної спілки, застосовує до них заходи заохочення та стягнення відповідно до законодавства, вживає заходів щодо підготовки та підвищення кваліфікації працівників кредитної спілки;
- вирішує інші питання діяльності кредитної спілки відповідно до законодавства та цього статуту.

Голова правління кредитної спілки несе персональну відповідальність за виконання покладених на правління завдань.

Стаття 11. Кредитний комітет

11.1. Кредитний комітет кредитної спілки є спеціальним органом, відповідальним за організацію кредитної діяльності спілки.

Кредитний комітет підзвітний загальним зборам членів кредитної спілки та спостережній раді і несе перед ними відповідальність за ефективність кредитної діяльності спілки.

11.2. Кредитний комітет призначається спостережною радою у складі не менше трьох осіб. Порядок призначення кредитного комітету, строк повноважень та порядок його діяльності визначається положенням про кредитний комітет, яке затверджується загальними зборами.

11.3. Членами кредитного комітету можуть бути члени спостережної ради, члени правління та інші особи. Членам кредитного комітету, що не є членами спостережної ради або правління кредитної спілки, за роботу в кредитному комітеті може передбачатися винагорода, розмір якої визначається спостережною радою залежно від обсягу роботи та кваліфікації члена комітету.

При прийнятті рішення про надання кредиту члену кредитної спілки, якого призначено членом кредитного комітету, такий член кредитного комітету не може брати участь у прийнятті цього рішення.

11.4. Голова правління кредитної спілки є членом кредитного комітету за посадою.

11.5. До компетенції кредитного комітету кредитної спілки належать:
- розгляд заяв членів кредитної спілки про надання кредитів і прийняття рішень з цих питань;
- здійснення контролю за якістю кредитного портфеля;

- вирішення інших питань, пов'язаних з кредитною діяльністю, відповідно до цього статуту кредитної спілки та положення про кредитний комітет.

Стаття 12. Ревізійна комісія

12.1. Контроль за фінансово-господарською діяльністю кредитної спілки здійснює ревізійна комісія.

Ревізійна комісія підзвітна і відповідальна перед загальними зборами членів кредитної спілки.

12.2. Ревізійна комісія обирається загальними зборами членів кредитної спілки у складі не менше трьох осіб, які працюють на громадських засадах. Повноваження члена ревізійної комісії тривають один рік до наступних загальних зборів та виборів іншого.

До складу ревізійної комісії не можуть входити члени спостережної ради, правління, кредитного комітету та особи, які перебувають з кредитною спілкою у трудових відносинах.

12.3. Члени ревізійної комісії обирають на першому засіданні голову та секретаря комісії. Голова комісії головує на всіх її засіданнях, організує її роботу та звітує від імені комісії перед загальними зборами. Секретар веде та зберігає всі протоколи та інші документи про діяльність комісії.

12.4. Перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кредитної спілки проводяться ревізійною комісією не рідше одного разу на рік. Позапланові перевірки провадяться за рішенням спостережної ради або на вимогу не менш як 20% членів кредитної спілки.

12.5. На вимогу ревізійної комісії їй надаються будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення посадових осіб кредитної спілки. Ревізійна комісія вправі за погодженням із спостережною радою залучати на договірних засадах до проведення перевірок зовнішніх експертів з числа осіб, які не перебувають у трудових відносинах з кредитною спілкою.

12.6. Ревізійна комісія доповідає про результати проведених перевірок загальним зборам членів кредитної спілки та спостережній раді кредитної спілки.

Ревізійна комісія складає висновок за річними звітами про результати діяльності кредитної спілки.

12.7. Ревізійна комісія може тимчасово припинити повноваження будь-якої посадової особи кредитної спілки в разі виявлення допущених нею порушень, що загрожують фінансовій стабільності кредитної спілки. За наявності загрози існуванню кредитної спілки ревізійна комісія скликає позачергові загальні збори.

Розділ ІІІ. Умови членства та порядок прийняття нових членів

спілки, права та обов'язки членів кредитної спілки

Стаття 13. Умови членства у кредитній спілці

13.1. Членами Спілки можуть бути лише особи, об’єднані ознакою членства в кредитній спілці, ст.6 Статуту (або визначити ознаку, передбачену Статутом)

13.2. Зміна ознак, зазначених у ст.6 цього Статуту, не тягне за собою припинення членства у кредитній спілці.

Стаття 14. Прийняття до членів кредитної спілки

14.1 Прийняття до кредитної спілки провадяться на підставі письмової заяви особи за рішенням спостережної ради кредитної спілки.

Не можуть бути прийняті до кредитної спілки особи, які за рішенням суду визнані недієздатними або обмежено дієздатними, особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, а також особи, що мають непогашену судимість за корисливі злочини.

14.2. Особа стає членом Кредитної спілки за умови:

- відповідності ознаці членства, яка викладена у пункті 13.1;
- подання заяви про вступ до кредитної спілки і сплати вступного та обов’язкового пайового внеску, що підтверджується відповідними документами;
- рішення спостережної ради про прийом особи до спілки.

14.3. В першу чергу сплачується вступний внесок. У разі коли вступний та обов'язковий пайовий внески сплачено у різні дні, першим днем членства вважається день сплати обов'язкового пайового внеску.

14.4. Вступні та обов’язкові пайові внески можуть сплачуватись як готівкою, так і в безготівковому вигляді. Розмір та порядок сплати вступних та обов’язкових пайових внесків визначається спостережною радою.

14.5. Заява особи про вступ до спілки складається письмово за формою, встановленою спостережною радою, та має бути розглянутою спостережною радою на найближчому після подання заяви її засіданні.

Стаття 15. Права членів кредитної спілки

15.1 Члени кредитної спілки мають право:

- брати участь в управлінні справами кредитної спілки, обирати та бути обраними до її органів управління;
- вносити пропозиції на розгляд органів управління кредитної спілки; одержувати від кредитної спілки кредити та користуватися іншими послугами, які надаються членам кредитної спілки відповідно до цього статуту;

- одержувати інформацію про діяльність кредитної спілки, ознайомлюватися з річними балансами, фінансовими звітами, протоколами засідань органів управління кредитної спілки та іншими документами щодо діяльності кредитної спілки;
- одержувати дохід на свій пайовий внесок, вийти з членів кредитної спілки в порядку, передбаченому законодавством та цим статутом.

15.2. Члени кредитної спілки мають також інші права, передбачені законодавством України, цим статутом та іншими актами кредитної спілки.

Стаття 16. Обов'язки членів кредитної спілки

16.1. Члени кредитної спілки зобов'язані:
- додержуватися статуту та інших актів кредитної спілки, виконувати рішення її органів управління;
- брати участь у формуванні майна кредитної спілки, зокрема сплачувати у грошовій формі вступні, обов'язкові пайові та інші внески у розмірах, строки та в порядку, що визначені цим статутом;
- дотримуватись умов укладених між ним та кредитною спілкою договорів, в тому числі, сплачувати кредити, отримані в кредитній спілці на умовах, передбачених кредитними договорами;
- не розголошувати конфіденційну інформацію про діяльність кредитної спілки.

16.2. Члени кредитної спілки виконують також інші обов'язки, передбачені законодавством України, цим статутом та іншими актами кредитної спілки.

Стаття 17. Порядок припинення членства

17.1. Припинення членства в кредитній спілці може відбуватись шляхом:
- припинення членства у зв'язку із смертю особи - члена спілки;
- виключення члена кредитної в разі порушення ним статуту кредитної спілки;
- добровільного виходу члена спілки.

17.2. Рішення про припинення членства в разі смерті члена кредитної спілки приймається спостережною радою на підставі свідоцтва про смерть або такого, що вступило до законної сили, рішення суду про визнання громадянина померлим. Членство припиняється з дня смерті громадянина або з дня вступу до законної сили відповідного рішення суду.

У разі смерті члена кредитної спілки довідки про його внески та рахунки видаються спадкоємцям, державним нотаріальним конторам та консульським установам іноземних держав, у провадженні яких знаходяться справи про спадщину.

Спадкоємці мають право вступити до кредитної спілки із збереженням за ними всіх внесків та вкладів померлого або оголошеного померлим члена в залежності від розміру їх частки в спадщині, на умовах, які діяли до смерті спадкодавця.

17.3. В разі необхідності виключення члена в разі порушення ним статуту, рішення приймається загальними зборами спілки за поданням спостережної ради. Перед голосуванням члену спілки обов'язково надається можливість висловитись.

17.4. Кожен член кредитної спілки має право в будь-який час вийти з членів спілки за власним бажанням. Для цього він повинен подати письмову заяву про добровільний вихід до правління. Правління передає цю заяву до спостережної ради разом із повною інформацією про внески та вклади члена, належний йому дохід та отримані ним кредити, а також іншою необхідною інформацією. Спостережна рада на найближчому засіданні повинна розглянути заяву члена спілки та прийняти рішення про припинення його членства.

17.5. У разі добровільного виходу особи з членів кредитної спілки або виключення її внаслідок порушення цього статуту нею мають бути повністю сплачені отримані від кредитної спілки кредити.

17.6. Членові спілки, який вибуває, кредитна спілка виплачує всі його пайові внески та вклади разом із належним доходом після відрахування його заборгованостей перед спілкою.

17.7. Днем припинення членства у кредитній спілці вважається день прийняття загальними зборами членів кредитної спілки або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення.

17.8. У разі припинення членства фізичної особи у кредитній спілці вступний внесок їй не повертається.

17.9. Повернення обов'язкового пайового та інших внесків, крім вступного внеску, провадиться в порядку, передбаченому цим статутом та відповідними внутрішніми документами кредитної спілки, але не пізніше ніж через один місяць після прийняття загальними зборами або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення.

Дохід на пайові внески члена виплачуться йому по закінченні фінансового року, затвердження результатів фінансової діяльності спілки відповідно до рішення загальних зборів за період, в який внески знаходились.

17.10. Повернення вкладів провадиться за взаємною згодою сторін або не пізніше строку, передбаченого відповідним договором.

Розділ IV. Економічні засади діяльності кредитної спілки

Стаття 18. Майно кредитної спілки

18.1. Майно кредитної спілки формується за рахунок:

- вступних, обов'язкових пайових та інших внесків членів кредитної спілки (крім внесків (вкладів) на депозитні рахунки);
- плати за надання своїм членам кредитів та інших послуг, а також доходів від провадження інших видів статутної діяльності;
- доходів від придбаних кредитною спілкою державних цінних паперів;
- грошових та інших майнових пожертвувань, благодійних внесків, грантів, безоплатної технічної допомоги як юридичних, так і фізичних осіб, у тому числі іноземних;
- інших надходжень, не заборонених законодавством.

18.2. Майно кредитної спілки є її власністю. Кредитна спілка володіє, користується та розпоряджається належним їй майном відповідно до закону та свого статуту.

Стаття 19. Капітал, резерви та інші фонди кредитної спілки

19.1. Капітал кредитної спілки складається з пайового, резервного та додаткового капіталів, а також залишку нерозподіленого доходу спілки і не може бути меншим 10% від суми її загальних зобов'язань.

19.2. Пайовий капітал кредитної спілки формується за рахунок обов'язкових та додаткових пайових членських внесків членів кредитної спілки.

19.3. Резервний капітал призначений для відшкодування можливих збитків кредитної спілки, які не можуть бути покритими за рахунок надходжень поточного року, забезпечення платоспроможності кредитної спілки та захисту заощаджень її членів.

19.4. Резервний капітал кредитної спілки формується за рахунок вступних внесків членів кредитної спілки та частини доходів кредитної спілки до моменту досягнення ним не менш як 15% від суми активів, зважених на ризик кредитної спілки.

При ліквідації спілки залишок коштів резервного капіталу зараховується до Державного бюджету України.

19.5. Додатковий капітал кредитної спілки формується за рахунок цільових внесків членів спілки, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, безоплатно отриманого майна і необоротних засобів.

У разі ліквідації спілки залишок додаткового капіталу зараховується до Державного бюджету України.

19.6. Рішення про використання капіталу на покриття збитків кредитної спілки приймається спостережною радою кредитної спілки в порядку, визначеному законодавством та рішенням загальних зборів членів кредитної спілки.

19.7. З метою покриття передбачуваних збитків від неповернення кредитів кредитною спілкою за рахунок частини доходів кредитної спілки фо-

рмується резерв забезпечення покриття втрат від неповернених позичок. Порядок формування і використання резерву забезпечення покриття втрат визначається Уповноваженим органом.

19.8. Кредитна спілка створює інші резерви та фонди відповідно до нормативно-правових актів Уповноваженого органу, статуту та рішень загальних зборів кредитної спілки.

Стаття 20. Основні права спілки в сфері економічної діяльності

20.1. Кредитна спілка має право самостійно встановлювати:

- розмір плати (процентів), яка розподіляється на пайові членські внески та нараховується на внески (вклади), що знаходяться на депозитних рахунках членів кредитної спілки;
- розмір плати (процентів) за користування кредитами, наданими кредитною спілкою;
- ціни (тарифи) на послуги, що надаються кредитною спілкою;
- види кредитів, що надаються кредитною спілкою, умови надання та строки повернення кредитів;
- способи забезпечення кредитних зобов'язань, вимоги щодо забезпечення погашення кредитів.

Стаття 21. Порядок і умови надання кредитів членам кредитної спілки

21.1. Кредитна спілка надає кредити лише її членам на умовах та на строк, визначені положенням про кредитування, яке затверджене спостережною радою, на підставі заяви члена спілки за рішенням кредитного комітету.

21.2. Заява про надання кредиту складається членом спілки за встановленою формою, і повинна містити дані про мету отримання кредиту, його забезпечення, строк та джерела його повернення.

21.3. При прийнятті кредитним комітетом рішення про надання кредиту між кредитною спілкою та позичальником укладається кредитний договір, в якому визначаються строк та умови повернення кредиту.

21.4. Всі члени органів управління кредитної спілки та її працівники, якщо вони є членами кредитної спілки, отримують кредити на умовах, що діють для всіх інших членів кредитної спілки.

Стаття 22. Порядок розподілу доходу спілки

22.1. Нерозподілений доход, що залишається у розпорядженні кредитної спілки за підсумками фінансового року, розподіляється за рішенням загальних зборів, у тому числі між членами кредитної спілки, пропорційно розміру їх пайових внесків у вигляді відсотків (процентів).

При цьому в першу чергу відбувається необхідне поповнення капіталу та резервів.

22.2. Сума доходу, яка розподіляється на додаткові пайові членські внески, визначається з дотриманням умови, що доходність додаткових пайових членських внесків не може перевищувати більш ніж у два рази середньозважену процентну ставку доходності внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитних рахунках за їх наявності. Решта доходу, що залишилася після формування капіталу і резервів та розподілу на додаткові пайові членські внески, розподіляється на обов'язкові пайові членські внески.

22.3. Розподіл доходів кредитної спілки протягом року відбувається в порядку, визначеному рішенням загальних зборів членів кредитної спілки.

Стаття 23. Порядок покриття збитків кредитної спілки

23.1. Збитки кредитної спілки покриваються у порядку, що визначається загальними зборами кредитної спілки відповідно до нормативно-правових актів Уповноваженого органу.

Стаття 24. Конфіденційність

24.1. Кредитна спілка та її посадові особи зобов'язані зберігати таємницю щодо рахунків, внесків та інших фінансових операцій, здійснених членами кредитної спілки.

24.2. Довідки видаються особисто членам кредитної спілки (їх представникам) лише щодо їх рахунків, внесків та інших фінансових операцій за відповідною заявою, а також судам, органам прокуратури, служби безпеки, органам внутрішніх справ, іншим правоохоронним органам та органам державної податкової служби у випадках та в порядку, передбачених законом.

Стаття 25. Облік і звітність кредитної спілки

25.1. Кредитна спілка веде оперативний і бухгалтерський облік результатів своєї діяльності відповідно до законодавства України, а також статистичну звітність та подає в установлених порядку та обсязі органам статистики.

25.2. Кредитна спілка подає Уповноваженому органу фінансову звітність та інші звітні дані в обсягах, формах та у строки, встановлені Уповноваженим органом, а також надає на запити Уповноваженого органу необхідні пояснення щодо звітних даних.

25.3. Голова правління несе персональну відповідальність за достовірність та повноту фінансової звітності та інших звітних даних.

25.4. Достовірність і повнота річної звітності кредитної спілки повинна бути підтверджена незалежним аудитором (аудиторською фірмою), визначеним загальними зборами кредитної спілки. Аудиторський висновок подається Уповноваженому органу та представляється загальним зборам кредитної спілки.
25.5. Результати фінансової діяльності кредитної спілки визначаються на підставі річної звітності, включаючи баланс та звіт про доходи і витрати. Звітність про фінансово-господарську діяльність за рік підлягає затвердженню загальними зборами членів кредитної спілки.
25.6. Перевірка діяльності кредитної спілки здійснюється відповідно до законодавства України та цього статуту.

Стаття 26. Кошти членів кредитної спілки

26.1. Внески (вклади) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, а також нарахована на такі кошти та пайові внески плата (проценти) належать членам кредитної спілки на праві приватної власності.
26.2. Кошти, що належать членам кредитної спілки, обліковуються окремо.
26.3. Кошти, що належать членам кредитної спілки, використовуються для надання кредитів членам кредитної спілки, а у разі наявності тимчасово вільних коштів членів кредитної спілки - можуть розміщуватися спілкою на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, і в об'єднаній кредитній спілці, а також у державні цінні папери, перелік яких встановлюється Уповноваженим органом.

Розділ V. Припинення діяльності кредитної спілки

Стаття 27. Способи припинення діяльності кредитної спілки

27.1. Кредитна спілка припиняє діяльність шляхом її реорганізації (злиття, приєднання, поділу) або ліквідації.
27.2. Кредитна спілка вважається такою, що припинила свою діяльність, після внесення запису до Державного реєстру.
27.3. Реорганізація кредитної спілки провадиться за рішенням її вищого органу управління.

Стаття 28. Ліквідація кредитної спілки

28.1. Ліквідація кредитної спілки провадиться:
- за рішенням її вищого органу управління;
- на підставі рішення Уповноваженого органу про скасування державної реєстрації кредитної спілки у зв'язку з виявленими фактами фальсифікації чи викривлення інформації, яка була подана кредитною спілкою на момент її державної реєстрації і мала істотне значення для

прийняття відповідного рішення Уповноваженим органом. Таке рішення Уповноваженого органу може бути оскаржене кредитною спілкою в суді;

- за рішенням суду, в тому числі в разі заняття діяльністю без відповідної ліцензії чи діяльністю, забороненою законом, в разі не платоспроможності кредитної спілки, в інших випадках, передбачених законом, за поданням Уповноваженого органу, позовом членів або кредиторів кредитної спілки.

У разі прийняття рішення про ліквідацію кредитної спілки за рішенням її вищого органу управління він повинен невідкладно письмово повідомити про це Уповноважений орган, який вносить до відповідного державного реєстру відомості про те, що кредитна спілка перебуває у процесі припинення її діяльності. Крім того, в повідомленні мають міститися пропозиції стосовно комісії або особи щодо припинення діяльності кредитної спілки (ліквідаційна комісія, ліквідатор тощо) (далі - комісії), порядку та строків припинення.

28.2. Уповноважений орган повинен протягом 5 днів з дня надходження такого повідомлення погодити його або внести свої пропозиції.

Стаття 29. Ліквідаційна комісія (ліквідатор)

29.1. Комісія створюється органом, який прийняв рішення про ліквідацію з урахуванням вимог чинного законодавства та цього статуту.

Виконання функцій комісії може бути покладено на спостережну раду кредитної спілки.

29.2. З моменту призначення відповідної комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами кредитної спілки. Комісія від імені кредитної спілки, яка припиняє діяльність, виступає у суді.

29.3. Комісія поміщає у відповідних засобах масової інформації, в яких публікуються дані про державну реєстрацію кредитної спілки, що припиняє діяльність, повідомлення про припинення діяльності такої спілки та про порядок і строк заявлення вимог її кредиторами.

Стаття 30. Задоволення вимог кредиторів спілки в разі припинення її діяльності

30.1. Строк заявлення вимог кредиторами спілки в разі її ліквідації не може бути меншим двох місяців з моменту публікації повідомлення про припинення діяльності кредитної спілки.

30.2. Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово сповіщає їх про припинення діяльності спілки.

30.3. Кредитори кредитної спілки, що припиняє діяльність, можуть вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язань та відшкодування збитків.

30.4. При ліквідації платоспроможної кредитної спілки вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

- у першу чергу задовольняються вимоги працівників кредитної спілки та членів ліквідаційної комісії, пов'язані з трудовими відносинами;
- у другу чергу задовольняються вимоги за вкладами членів кредитної спілки на депозитних рахунках та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;
- у третю чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);
- у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

30.5. У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу звернутися в суд із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду такі вимоги кредитора включаються до ліквідаційного балансу та задовольняються в порядку черговості.

30.6. Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна кредитної спілки, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

30.7. Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких рішенням суду кредиторові відмовлено, вимоги, не задоволені за браком майна, вважаються погашеними.

30.8. Якщо вартість майна кредитної спілки є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, вона ліквідується в порядку, передбаченому законом про банкрутство. Припинення діяльності кредитної спілки в процесі відновлення її платоспроможності або банкрутства визначається законом.

30.9. При ліквідації спілки залишок коштів резервного та додаткового капіталу після розрахунків із членами спілки та іншими кредиторами зараховується до Державного бюджету України.

30.10. Після завершення процедури ліквідації кредитної спілки комісією складається ліквідаційний баланс, який передається Уповноваженому органу для затвердження та є підставою для виключення такої кредитної спілки з Державного реєстру.

Стаття 31. Реорганізація кредитної спілки

31.1. При реорганізації кредитної спілки після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія складає передавальний акт (злиття, приєднання) або розподільчий баланс (поділ), які мають містити положення про правонаступництво

щодо всіх зобов'язань кредитної спілки, що припиняє діяльність, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорюються сторонами.

31.2. Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються органом, що прийняв рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

Нотаріально посвідчені копії передавального акта або розподільчого балансу передаються до Уповноваженого органу.

31.3. Порушення цього порядку є підставою для відмови у внесенні до Державного реєстру запису про припинення діяльності кредитної спілки та державній реєстрації створюваних правонаступників.

Розділ VI. Заключні положення

Стаття 32. Філії (відділення) кредитної спілки

32.1. У разі потреби загальні збори (спостережна рада) кредитної спілки можуть прийняти рішення про відкриття її філії (відділення) для надання послуг групам членів спілки, що мешкають або працюють у географічній віддаленості від її офісу.

31.2. Філія кредитної спілки не є юридичною особою, діє під керівництвом статутних органів управління спілки, користується правами та виконує функції, передбачені для неї Положенням про філію, що затверджується спостережною радою.

Стаття 33. Внесення змін та доповнень до Статуту

33.1. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Статуту подаються на розгляд загальних зборів спостережною радою, наглядовим або кредитним комітетами за їх рішенням, або за поданням не менше 20 відсотків загальної кількості членів. Рішення про внесення змін та доповнень до статуту приймається лише загальними зборами.

33.2. Про всі зміни та доповнення, внесені до Статуту, Кредитна спілка повідомляє орган державної реєстрації в установленому законодавством порядку.

Додаток 5

ДЕРЖАВНА ПРОГРАМА
розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року

Позитивні зрушення в сільському господарстві, які розпочалися в 2000 р., поки що не забезпечили належного поліпшення умов життєдіяльності сільського населення. Із 7,8 млн. працездатних осіб, які мешкають у сільській місцевості, 1,6 млн. чол. - незайняті та безробітні, 1,9 млн.

чол. - зайняті лише в особистих підсобних господарствах. Майже не зростають реальні доходи селян, головним джерелом сукупного доходу яких залишаються надходження від низькопродуктивної праці в особистих підсобних господарствах. Практично не відновлюється діяльність підприємств і закладів сфери обслуговування, припинилося оновлення матеріальної бази соціальної інфраструктури. Усе це негативно позначається на соціально-демографічній ситуації на селі. Перевищення смертності над народжуваністю досягло 156 тис. чол. за рік. Майже в 90 відсотках сіл протягом останніх п'яти років кількість померлих перевищила кількість народжених, у 11 відсотках сіл за цей час не народилося жодної дитини. Наростають темпи обезлюднення сіл, майже у третині з них не самовідтворюється населення.

Основною причиною занепаду соціальної сфери села стала економічна криза 90–х років, зокрема спад виробництва і зниження доходів суб'єктів господарювання в сільському господарстві. Безробіття і бідність сільського населення не стали предметом належної уваги з боку відповідних центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування. Керівниками сільськогосподарських підприємств не виконуються вимоги законодавства щодо розміру і додержання строків виплати заробітної плати. За рівнем середньомісячної заробітної плати, яка становить лише 48,6 відсотка середнього рівня заробітної плати у виробничих галузях, сільське господарство посідає останнє місце. Більше третини працівників, які відпрацювали понад 50 відсотків робочого часу, отримували заробітну плату нижче мінімальної.

Передача в комунальну власність закладів соціальної інфраструктури, що належали реформованим сільськогосподарським підприємствам, не підкріплюється відповідним наповненням місцевих бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для утримання цих закладів. Практично припинились фінансування за рахунок бюджетних коштів капіталовкладень у соціальну інфраструктуру села і відшкодування суб'єктам господарювання витрат на її розвиток.

Унаслідок фізичного зносу матеріальної бази сільськогосподарського виробництва збільшується рівень травматизму, в тому числі зі смертельними наслідками, залишається
високим рівень травматизму невиробничого характеру.

На відміну від командно-адміністративної системи, коли весь комплекс соціальних проблем на селі розв'язувався сільськогосподарськими підприємствами, в умовах становлення приватного сектора в аграрній сфері ці проблеми повинні розв'язуватися спільними зусиллями центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання та населення (споживачів відповідних

послуг). При цьому держава згідно із законодавством створює умови для розв'язання соціальних проблем на рівні відповідних нормативів.

1. Цілі та завдання

Метою Державної програми розвитку соціальної сфери села на період до 2005 року (далі - Програма) є припинення негативних процесів у соціальній сфері села, досягнення позитивних зрушень у забезпеченні життєдіяльності сільського населення, які стануть основою поліпшення демографічної ситуації і розвитку трудового потенціалу.

Програма є першим кроком до формування високо розвинутої соціальної інфраструктури на селі як системи підприємств, організацій, установ, що надаватимуть відповідні послуги сільському населенню, та до зростання добробуту селян.

Програмою передбачається:

- збільшення зайнятості сільського населення в сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм та особистих підсобних господарствах за рахунок нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, її первинної переробки і збереження, поширення в сільській місцевості практики урізноманітнення видів господарської діяльності;
- підвищення продуктивності праці, рівня заробітної плати працівників сільського господарства та застосування науковообґрунтованих норм праці;
- ефективне використання трудових ресурсів та робочого часу;
- зупинення закриття, а також відновлення діяльності раніше закритих та відкриття нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах;
- нарощування обсягів житлового будівництва на основі спеціальних програм його підтримки;
- збільшення обсягів будівництва інженерних мереж і споруд насамперед у регіонах, де відсутні місцеві джерела питної води та паливно-енергетичні ресурси, розвиток систем розвідних мереж водо- і газопроводів з метою повнішого завантаження існуючих магістралей;
- створення сприятливих умов для розвитку на селі сфери платних послуг.

2. Ресурси для розвитку соціальної інфраструктури села

До розвитку соціальної інфраструктури максимально залучатимуться наявні у селах і не використовувані приміщення, майно, об'єкти незавершеного будівництва. У 2003-2005 рр. необхідно відновити роботу

в існуючих та реконструйованих приміщеннях 97 шкіл, 310 дошкільних навчальних закладів, 498 закладів охорони здоров'я, 114 будинків культури і клубів, добудувати, збудувати і ввести в експлуатацію 1249 об'єктів соціально-культурного призначення. Під час добудови об'єктів мають бути переглянуті раніше прийняті проектні рішення з метою приведення місткості приміщень у відповідність із наявною кількістю споживачів і розташування на вивільнених площах закладів суміжних галузей. Слід прийняти рішення щодо об'єктів незавершеного будівництва, добудова яких технічно неможлива або недоцільна.

Для фінансування будівництва і реконструкції об'єктів інфраструктури передбачається залучати кошти місцевих бюджетів, підприємств та організацій виробничої сфери, суб'єктів господарювання у сфері обслуговування, населення та інвестиційних фондів (місцеві джерела), а також інших джерел, не заборонених законодавством.

На розвиток соціальної інфраструктури села в 2003–2005 рр. має бути спрямовано не менш як 30 відсотків видатків, що здійснюються з Державного бюджету України на капітальні вкладення. Це дасть можливість досягти виділення бюджетних коштів на розвиток соціальної інфраструктури села в обсягах, передбачених Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" (400–12).

Державні капітальні вкладення мають використовуватися для створення найнеобхідніших умов соціально-культурного обслуговування жителів сіл, яких відсутні навчальні заклади та заклади охорони здоров'я і є достатній контингент споживачів відповідних послуг. Під час будівництва і реконструкції інших об'єктів кошти Державного бюджету України передбачається спрямовувати як пайову участь держави для заохочення місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та недержавних інвесторів до розвитку соціальної інфраструктури села.

Орієнтовно на розвиток матеріальної бази об'єктів соціально-культурного призначення, водо- та газозабезпечення необхідно передбачати у Державному бюджеті України кошти в таких обсягах: у 2003 р.– 174,8 млн., 2004 р. – 236,7 млн. та 2005 р. – 355,5 млн. грн. При цьому має бути залучено також кошти з інших джерел фінансування для виконання. Програми відповідно за роками 243,4 млн., 316,8 млн. та 414,1 млн. грн.

Для стимулювання індивідуального житлового будівництва на селі за програмою "Власний дім" у Державному бюджеті України, з урахуванням його можливостей, мають бути передбачені видатки для надання кредитів індивідуальним забудовникам. На спорудження житла для працівників бюджетних установ і незахищених верств сільського населення в 2003–2005 роках необхідно спрямувати з Державного бю-

джету України відповідно 5 млн., 8 млн. і 15 млн. гривень і в не меншому розмірі - кошти з місцевих бюджетів.

Обов'язковою умовою успішного розвитку соціальної інфраструктури в 2003-2005 роках і у подальшому є будівництво групових, а також пов'язаних з ними локальних водопроводів, магістральних газопроводів та газопроводів–відводів, автомобільних доріг загального користування, ліній електропередачі, об'єктів телефонізації тощо.

До фінансування соціального розвитку села у період виконання Програми слід залучати також кошти Українського фонду соціальних інвестицій (УФСІ), який на конкурентній основі здійснюватиме відбір і фінансування мікропроектів, ініційованих територіальними громадами сіл, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями тощо. Кошти УФСІ мають бути спрямовані на підготовку і впровадження мікропроектів, пов'язаних із поліпшенням якості соціальних та комунальних послуг для територіальних громад сіл, а також на зміцнення матеріальної бази територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян.

3. Розширення сфери зайнятості, створення умов для зростання доходів сільського населення

Спад сільськогосподарського виробництва, недооцінка соціальних аспектів його реформування зумовили скорочення попиту на робочу силу. В агроформуваннях нового типу зайнято лише 2,3 млн. осіб із 7,8 млн., що на 1,4 млн. осіб менше, ніж у 90–х роках.

Зростає загальна чисельність безробітних громадян (за даними обстежень домогосподарств), яка в 2001 році становила 466,8 тис. осіб. Рівень безробіття, розрахований за методологією Міжнародної організації праці, в середньому досяг 7,1 відсотка економічно активного (у віці 15–70 років) населення. Кожен третій із п'яти реально безробітних звертався за допомогою до державної служби зайнятості. Протягом 2001 року на обліку в державній службі зайнятості перебували 617,6 тис. сільських жителів.

Більш як 60 відсотків заробітної плати у сільському господарстві виплачується в натуральній формі. Понад 72 відсотки бюджету сільської сім'ї становлять витрати на харчування, що за міжнародними стандартами є проявом крайньої бідності.

З метою підвищення рівня зайнятості сільського населення передбачається:

- збільшення кількості працюючих у сільськогосподарських підприємствах різних організаційно-правових форм за рахунок нарощування обсягів виробництва;

- сприяння розвитку особистих підсобних господарств, власники яких приєднали до присадибних ділянок землі, отримані внаслідок розпаювання сільськогосподарських угідь;
- створення мережі підприємств і організацій агросервісу, передусім у сфері матеріального постачання та збуту продукції;
- розвиток малого підприємництва у сферах діяльності, не пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом, зокрема побутового та комунального обслуговування населення, туризму тощо;
- законодавче врегулювання питань зайнятості сільських громадян, які одержали у приватну власність земельні ділянки у процесі реформування сільськогосподарських підприємств, та питань, пов'язаних із наданням таким громадянам статусу безробітних у разі втрати ними роботи.

Зростання доходів сільського населення має забезпечуватися шляхом:

- впровадження механізму забезпечення державних гарантій, положень Генеральної угоди між Кабінетом Міністрів України, Конфедерацією роботодавців України і всеукраїнськими профспілками та профоб'єднаннями на 2002–2003 роки, галузевих угод, а також колективних договорів щодо оплати праці та захисту прав працівників на своєчасну виплату заробітної плати аж до притягнення в установленому порядку винних у порушенні зазначених гарантій і положень до відповідальності;
- формування і проведення ефективної цінової політики в галузі сільського господарства;
- погашення заборгованості з виплати заробітної плати працівникам сільськогосподарських підприємств усіх організаційно-правових форм;
- поступового зменшення виплати заробітної плати працівникам сільськогосподарських підприємств у натуральній формі;
- створення умов для участі членів трудового колективу в розподілі та одержанні частини прибутку сільськогосподарського підприємства;
- підвищення рівня забезпечення найманих сільськогосподарських працівників страховими виплатами та соціальними послугами за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням;
- розв'язання проблеми фінансування виплати пенсій сільським жителям.

4. Поліпшення умов соціально–культурного обслуговування сільського населення

Найгострішими проблемами соціально–культурного обслуговування сільського населення є:

- нерозвиненість мережі відповідних закладів, що не дає можливості частині населення задовольняти найнагальніші потреби в навчанні і вихо-

ванні дітей, догляді за людьми похилого віку та інвалідами, отриманні послуг у сфері охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту;

- неспроможність місцевих бюджетів фінансувати діяльність закладів, що надають найнеобхідніші послуги населенню;
- низький рівень забезпечення закладів соціально-культурної сфери, особливо у невеликих селах, кваліфікованими спеціалістами.

Майже половина сільських населених пунктів не мають шкіл (серед них 1,8 тис. сіл, у кожному з яких проживають більш як 50 дітей шкільного віку), 315 сіл з населенням понад 500 чол. не мають закладів охорони здоров'я. При цьому через відсутність належного фінансування в 1996-2001 роках кількість шкіл зменшилася на 316 од., дошкільних навчальних закладів - на 2 тис. од., дільничних лікарень – на 475, клубів та будинків культури - на 2 тис. од. Більш як 300 тис. учнів та 32,6 тис. педагогічних працівників проживають за межею пішохідної доступності до навчальних закладів. Лише близько 20 відсотків дітей дошкільного віку відвідують дитячі садки. У середньому по Україні на 42 сільські ради припадає один стадіон, навантаження на один спортивний зал становить 2,2 тис. осіб, а на спортивний майданчик - 2,7 тис. осіб. Половина спеціалістів закладів культури на селі працюють на умовах неповного робочого часу.

Складні умови проживання, несвоєчасна виплата заробітної плати, професійна та культурна ізольованість зумовлюють плинність кадрів і неукомплектованість багатьох закладів соціально–культурної сфери спеціалістами необхідних професій.

У зв'язку з цим у 2003-2005 роках зусилля мають бути спрямовані на виконання таких завдань:

у сфері освіти:

- відновлення, добудова і спорудження шкіл та дошкільних навчальних закладів у селах, де налічується понад 50 дітей відповідного віку, насамперед у тих, які розташовані на відстані більш як 3 кілометри від населених пунктів, де є такі заклади;
- створення комплексів “загальноосвітній навчальний заклад - дошкільний навчальний заклад“, “загальноосвітній навчальний заклад – соціально-культурний центр села“;
- організація навчання учнів у початковій школі за місцем їх проживання (за наявності не менш як 5 учнів у населеному пункті);
- забезпечення виконання Програми інформатизації та комп'ютеризації сільських шкіл;
- забезпечення регулярного підвезення до місця навчання і додому дітей дошкільного віку, учнів і педагогічних працівників у сільській місцевості;
- застосування нових форм навчання і виховання дітей з урахуванням

специфіки розселення та змін вікової структури жителів села.

У 2003-2005 роках необхідно відкрити 450 шкіл, у тому числі 353 новозбудованих. Фінансування зазначених витрат має бути здійснено за рахунок коштів місцевих бюджетів у сумі 115,1 млн. грн. та Державного бюджету України - 229,1 млн. грн.

Слід організувати роботу 385 дошкільних навчальних закладів, у тому числі 75 - у добудованих та новозбудованих приміщеннях. На розвиток матеріальної бази дошкільних навчальних закладів має бути спрямовано 70,1 млн. грн., у тому числі з Державного бюджету України - 33,6 млн. грн.

у сфері охорони здоров'я:

- відкриття закладів охорони здоров'я з надання первинної медико–санітарної допомоги в селах із чисельністю жителів понад 500 чоловік;
- створення у сільських населених пунктах із чисельністю жителів понад 1000 чол. амбулаторій загальної практики - сімейної медицини та реорганізація сільських лікарських амбулаторій, фельдшерсько-акушерських пунктів в амбулаторії загальної практики - сімейної медицини;
- розширення мережі аптек та аптечних кіосків;
- створення на базі сільських закладів охорони здоров'я денних стаціонарів, а також стаціонарів удома;
- оснащення сільських закладів охорони здоров'я сучасною ультразвуковою, ендоскопічною, рентгенологічною, наркозною апаратурою, пересувними стоматологічними кабінетами, іншим сучасним обладнанням, а також спеціальними автомобілями;
- надання лікувально-консультаційної та організаційно-методичної допомоги і здійснення санітарно-протиепідемічних заходів силами спеціальних бригад обласних та районних закладів охорони здоров'я;
- зміцнення лікувально-оздоровчої бази санаторіїв та інших закладів, призначених для лікування і оздоровлення працівників агропромислового комплексу та їх дітей.

На зміцнення матеріальної бази закладів охорони здоров'я у 2003-2005 роках необхідно спрямувати 75,4 млн. грн., у тому числі 50 млн. грн. - з Державного бюджету України. За рахунок цих коштів має бути відкрито та оснащено 382 сільські лікарські амбулаторії, в тому числі 63 - у добудованих та новозбудованих приміщеннях, а також 280 фельдшерсько-акушерських пунктів, у тому числі 101 - у нових приміщеннях.

у сфері культури:

- збереження та забезпечення повноцінного функціонування існуючої мережі закладів культури (клубів, бібліотек, музеїв, шкіл естетичного виховання);
- переобладнання під заклади культури приміщень, які не використовуються, створення закладів культури малих форм (віталень, світлиць,

читалень тощо) у придатних для цього приміщеннях, насамперед у селах, де немає стаціонарних закладів культури;

- організація охорони музеїв та заповідників шляхом оснащення їх засобами охоронно-пожежної сигналізації або введення посад сторожів;
- розвиток мобільних форм культурного обслуговування сільського населення;
- комп'ютеризація сільських публічних бібліотек згідно з Національною програмою інформатизації (74/98–ВР, 75/98–ВР).

За пропозиціями регіонів у 2003-2005 роках планується введення в експлуатацію 190 сільських клубів та будинків культури, в тому числі 76 - новозбудованих. На це необхідно передбачити 60,8 млн. грн., у тому числі 20,4 млн. - у Державному бюджеті України.

у сфері фізичної культури і спорту:

- реконструкція існуючих та будівництво нових сільських фізкультурно-оздоровчих закладів, споруд, дитячих оздоровчих таборів, баз відпочинку, пансіонатів для оздоровлення дітей та підлітків;
- реформування організаційних основ фізкультурно-спортивного руху на селі, створення територіальних (при органах місцевого самоврядування) фізкультурно-спортивних клубів та відділень дитячо-юнацьких спортивних шкіл;
- впровадження ефективних форм, методів і засобів фізкультурно-оздоровчої діяльності та видів спорту з урахуванням місцевих особливостей, традицій, умов праці та відпочинку жителів села;
- спорудження та обладнання ігрових майданчиків, спортивних залів, плавальних басейнів при школах, дошкільних навчальних, культурно-освітніх закладах;
- поліпшення матеріально-технічного оснащення навчально-спортивних баз підготовки кандидатів до збірних команд України.

У 2003-2005 роках на зміцнення матеріально-технічної бази існуючих та будівництво нових спортивних споруд необхідно спрямувати 66 млн. грн., у тому числі 22,1 млн. грн. з Державного бюджету України, а також відновити роботу і ввести в дію 1748 фізкультурно-спортивних закладів та споруд.

у сфері соціального обслуговування населення:

- збереження мережі інтернатних установ для людей похилого віку та інвалідів, зміцнення їх матеріально-технічної бази, виділення земельних ділянок та надання допомоги для ведення підсобного господарства;
- перепрофілювання, в разі потреби, ліжкового фонду сільських закладів охорони здоров'я у ліжковий фонд медико-соціального призначення з передачею його органам соціального захисту населення;

- поширення практики організації сезонних (на зимовий період) інтернатних установ для людей похилого віку, які мають можливість проживати влітку у власних житлових будинках;
- підвищення якості обслуговування сільського населення соціальними службами, забезпечення їх приміщеннями, транспортними засобами тощо.

5. Розвиток житлово–комунального і дорожнього господарства

Сільський житловий фонд налічує 6,3 млн. будинків (6,6 млн. квартир). Основними його недоліками є застарілість і низький рівень інженерного оснащення. Майже 70 відсотків будинків споруджено до 1970 року. Тільки 17 відсотків житлового фонду забезпечено централізованим водопостачанням, 12 - каналізацією, 27 відсотків - природним газом. Більш як 1,2 тис. сільських населених пунктів, у яких проживає понад 800 тис. чол., частково або повністю користуються привізною питною водою. Незважаючи на низький рівень забезпеченості сіл природним газом, обсяги спорудження газопроводів за останні роки різко скоротилися.

У зв'язку з незавершеністю будівництва 27 тис. км газопроводів, не підключених до діючих мереж, псуються. Більшість сільських доріг перебуває у занедбаному стані, потребує ремонту і облаштування. У селах практично відсутні спеціалізовані підприємства з ремонту, технічного обслуговування та експлуатації житлового фонду, об'єктів соціально-культурного обслуговування, інженерних мереж та споруд.

Житлове будівництво на селі в 2003–2005 роках має розвиватися насамперед шляхом спорудження індивідуальних жилих будинків за рахунок власних коштів забудовників. Потребують удосконалення нормативи та стандарти у проектуванні і будівництві жилих будинків різних типів з метою поліпшення архітектурно-планувальних рішень, техніко-економічних та експлуатаційних показників. Необхідно впроваджувати новітні способи опалення житла та об'єктів соціально-культурного призначення, модернізовувати котельні і теплові мережі, встановлювати прилади обліку споживання енергоносіїв та води. Обсяги введення в експлуатацію житла мають становити у 2003 році 1407 тис. кв. м, у 2004 – 1830 тис., у 2005 році – 2435 тис. кв. м (загальна площа).

Підтримку житлового будівництва необхідно здійснювати у формі надання забудовникам пільгових кредитів згідно з програмою “Власний дім”, розширення у сільській місцевості практики молодіжного житлового будівництва, спорудження житла для працівників бюджетних установ та соціальне незахищених громадян.

У період до 2005 року потребують розв'язання завдання щодо:

- забезпечення централізованим водопостачанням 283 сільських насе-

лених пунктів, жителі яких користуються привізною водою;

- будівництва систем водопостачання в сільських населених пунктах, в яких склалася незадовільна ситуація з постачанням питної води і щодо яких не передбачені першочергові заходи з розв'язання проблем забезпечення привізною питною водою, загальною вартістю 106 млн. грн., у тому числі 53 млн. - за рахунок коштів Державного бюджету України;
- реконструкції, капітального ремонту та приведення в робочий стан існуючих водопровідних мереж у регіонах;
- проведення моніторингу якості питної води, що забирається з централізованих та нецентралізованих джерел водопостачання, відповідно до Закону України "Про питну воду та питне водопостачання" (2918–14).

Розвиток мережі газопостачання має здійснюватися насамперед у регіонах з обмеженими місцевими ресурсами палива (південні та центральні області). Необхідно завершити будівництво розвідних мереж та збільшити кількість підключених до них житлових будинків і закладів соціально-культурного призначення з метою досягнення проектного завантаження газопроводів. У 2003-2005 роках має бути збудовано газопроводи-відводи довжиною 1600 км. Для введення їх в експлуатацію потрібні додаткові державні капітальні вкладення в обсязі 506 млн. грн.

Потребують удосконалення та впорядкування дорожньо-транспортна та вулична мережі. Необхідно спорудити 35 під'їздів з твердим покриттям до сільських населених пунктів довжиною 71 км та прокласти 524 км вуличної мережі. Для цього має бути використано 41 млн. грн. із централізованих дорожніх фондів та 82,1 млн. - з місцевих бюджетів. У 2003–2005 роках потрібно збудувати 626 км сільських доріг загального користування, для чого необхідні додаткові капітальні вкладення в обсязі 196,2 млн. грн.

Для поліпшення обслуговування діючих та новозбудованих інженерних мереж і споруд необхідно створити 150 спеціалізованих підприємств комунального господарства. Органи місцевого самоврядування мають здійснювати заходи щодо забезпечення безпеки населення у місцях масового перебування (заклади культури, фізичної культури та спорту, навчальні заклади, об'єкти торгівлі, побутового обслуговування, місця відпочинку). Потребують визначення і облаштування місця для накопичення та утилізації побутових відходів.

6. Розвиток сфери платних послуг

Унаслідок економічної кризи сфера платних послуг на селі занепала. Кількість підприємств роздрібної торгівлі зменшилася від 51,7 тис. у 1995 році до 33,4 тис. у 2000 році, або на 35 відсотків, об'єктів

служби побуту - від 22,5 тис. у 1990 році до 6,2 тис. у 2000 році, або у 3,6 раза. На 5 сільських поселень, або на 2600 жителів, припадає один об'єкт служби побуту. Різко погіршилося транспортне обслуговування. Більш як 10 тис. сіл не мають зупинок громадського транспорту, 4,2 тис. знаходяться від зупинок на відстані понад 3 км.

З метою поліпшення торговельного обслуговування сільського населення, наближення підприємств торгівлі до місць проживання передбачається:

- відновити роботу і розширити мережу стаціонарних об'єктів торгівлі та громадського харчування в системі споживчої кооперації, розвивати пересувні форми обслуговування для постачання населенню необхідних продовольчих і промислових товарів, надання інших послуг;
- відновити роботу заготівельних пунктів-магазинів та розширити їх мережу, збільшити кількість заготівельних організацій, залучати до заготівлі сільськогосподарської продукції сільські споживчі товариства, підприємства торгівлі, громадського харчування та переробної промисловості;
- активізувати роботу щодо створення підприємствами споживчої кооперації та сільськогосподарськими товаровиробниками інтеграційних господарських систем із заготівлі, переробки та реалізації продукції, започаткувати діяльність агропромислових торговельних комбінатів, об'єднань та інших формувань на кооперативних засадах;
- залучати як асоційованих членів споживчі товариства та їх спілки до створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Для розширення ринку побутових послуг місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають забезпечити:

- відновлення і дальший розвиток мережі підприємств, збільшення чисельності суб'єктів господарювання (юридичних і фізичних осіб), що надають сільському населенню побутові послуги, доведення їх кількості до 16,8 тис. у 2005 році;
- збереження існуючих і створення нових робочих місць у сфері побутового обслуговування, залучення до роботи в ній соціально незахищених сільських жителів;
- здійснення заходів щодо добровільної легалізації діяльності осіб, які надають побутові послуги сільському населенню;
- підготовку, перепідготовку та стажування кадрів для закладів побутового обслуговування сільського населення;
- реконструкцію і технічне переоснащення підприємств побутового обслуговування населення за рахунок їх власних коштів;
- надання суб'єктам господарювання сфери побутового обслуговування всіх форм власності постійної інформаційної, юридичної та ме-

тодичної допомоги з метою підвищення ефективності їх діяльності.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування мають підтримувати розвиток сфери торгівлі, побутового та комунального обслуговування, включаючи й ритуальні послуги, шляхом:

- надання суб'єктам господарювання в межах компетенції пільг щодо плати за землю, передачі їм в оренду на пільгових умовах приміщень та іншого майна комунальної власності;
- часткового відшкодування за рахунок місцевих бюджетів витрат на утримання об'єктів торгівлі, побутового обслуговування та доставку до них товарів і сировини в малонаселених, віддалених та інших місцевостях з особливо несприятливими умовами обслуговування населення за визначеними цими органами переліками.

На розвиток електрозв'язку в сільській місцевості щороку необхідно виділити понад 100 млн. грн., що надасть можливість увести в експлуатацію близько 60 тис. номерів сільських АТС в основному на базі сучасного цифрового комунікаційного обладнання вітчизняного виробництва типу “Донець“, “ЕС-11“, “Євроквант”. Передбачається дальша реконструкція лінійних споруд шляхом заміни повітряних ліній зв'язку на кабельні та ущільнення їх за рахунок цифрового обладнання, що підвищить надійність та якість зв'язку. Особливу увагу слід приділяти телефонізації об'єктів, які потребують цього в першу чергу (школи, фельдшерсько–акушерські пункти тощо).

Планується забезпечити доступність універсальних послуг поштового зв'язку за рахунок оптимізації мережі сільських стаціонарних та пересувних відділень, організації обслуговування сільських жителів листоношами вдома та встановлення поштових скриньок у населених пунктах, що знаходяться на відстані понад 3 км від стаціонарних відділень зв'язку, з чисельністю жителів менш як 300 чол.

Необхідно запровадити в усіх сільських відділеннях поштового зв'язку надання таких видів послуг, як реалізація товарів першої необхідності, ліки на замовлення. У стаціонарних відділеннях поштового зв'язку має бути організовано надання послуг з виплати за поштовими переказами заробітної плати, пенсії, допомоги, інших виплат, що провадяться з Державного бюджету України, здійснення за дорученням користувачів пересилання зазначеної ними суми грошей.

7. Управління виконанням Програми

Виконання передбачених Програмою заходів щодо підвищення рівня зайнятості сільського населення, організації та розширення мережі закладів соціально-культурного обслуговування, розвитку житлово-комунального, дорожнього господарства та сфери платних послуг мають

організовувати центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. Зазначені заходи необхідно включати до щорічних програм економічного і соціального розвитку відповідних галузей та територій. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні забезпечити розроблення регіональних та місцевих програм розвитку соціальної сфери села, в яких можуть також визначатися переліки населених пунктів, що потребують державної підтримки, першочергового коригування генеральних планів тощо.

Під час формування Державного бюджету України Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції України та Міністерству фінансів України щороку необхідно передбачати:

- збільшення нормативів поточних витрат на утримання закладів соціально-культурного призначення в сільській місцевості з розрахунку на одного споживача відповідних послуг;
- розширення переліку витрат, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів (придбання інвентарю та обладнання, лікувальних засобів, ремонтні роботи тощо);
- урахування особливості розселення і регіональної специфіки проживання людей у сільських населених пунктах, необхідності створення для них соціальне рівних з іншими верствами населення можливостей для задоволення нагальних життєвих потреб.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні та Севастопольська міська державні адміністрації щороку мають подавати Міністерству аграрної політики України проекти переліків об'єктів соціального призначення, які планується будувати у сільських населених пунктах з використанням коштів Державного бюджету України. Одночасно необхідно подавати списки закладів, які відкриватимуться в існуючих приміщеннях та спорудах, в яких, крім загальної характеристики, мають зазначатися види витрат та потреба в коштах на оновлення їх матеріальної бази з визначенням сум, що виділятимуться з коштів місцевих бюджетів.

Міністерство аграрної політики України має узагальнювати подані матеріали та надсилати їх Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції України і Міністерству фінансів України для врахування під час формування проектів Державного бюджету України та Державної програми економічного і соціального розвитку України на відповідний рік. Остаточні переліки об'єктів формуватимуться Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України і затверджуватимуться Кабінетом Міністрів України.

Розподіл між регіонами коштів Державного бюджету України, що виділятимуться на підтримку індивідуального житлового будівництва на селі за програмою “Власний дім“, має здійснюватися виходячи з обсягів фінансування цієї Програми за рахунок коштів місцевих бюджетів та

відповідно до рівня соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів.

(Затверджена Указом Президента України від 15 липня 2002 р.№640).

Додаток 6

ЗРАЗОК СТАТУТУ КРЕДИТНОЇ СПІЛКИ (розроблений НАКСУ)

Кредитна спілка діє на підставі Законів України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" та "Про кредитні спілки".

Розділ І. Загальні положення

Стаття 1. Мета та основні принципи діяльності Кредитної спілки

1.1. Кредитна спілка - це неприбуткова організація, заснована фізичними особами на кооперативних засадах з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні фінансових послуг за рахунок об'єднаних грошових внесків членів кредитної спілки.

1.2. Діяльність кредитної спілки ґрунтується на таких основних принципах:
- добровільності вступу та свободи виходу з кредитної спілки;
- рівноправності членів кредитної спілки;
- самоврядування;
- гласності.

Стаття 2. Назва спілки

Спілка з моменту прийняття цього Статуту загальними зборами має назву:
українською мовою: "_____"
англійською мовою: "_____" *(інші мови)*
скорочену: "_____".

Стаття 3. Юридична адреса Кредитної спілки

Юридичною адресою Спілки є: _____.

Стаття 4. Юридичний статус кредитної спілки

4.1. Кредитна спілка є юридичною особою, має самостійний баланс, банківські рахунки, які відкриває і використовує згідно із законодавством у самостійно обраних банківських установах, а також печатку, штамп та бланки із своїм найменуванням, власну символіку.
4.2. Кредитна спілка набуває статусу юридичної особи з моменту її державної реєстрації.
4.3. Кредитна спілка може укладати від свого імені договори та інші угоди, які не суперечать нормативно-правовим актам та цьому статуту, набувати майнові та немайнові права, мати обов'язки, що випливають із законодавства України та укладених кредитною спілкою угод, бути позивачем і відповідачем у судах, отримувати ліцензії відповідно до закону.
4.4. Кредитна спілка не може бути засновником, співзасновником або учасником суб'єкта (суб'єктів) підприємницької діяльності, крім місцевого кооперативного банку, як на території України, так і за її межами.
4.5. Кредитна спілка діє на основі самофінансування, несе відповідальність за наслідки своєї діяльності та виконання зобов'язань перед своїми членами, партнерами, державним та місцевими бюджетами.
4.6. Кредитна спілка несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах вартості майна, яке належить їй на праві власності.

Стаття 5. Види діяльності Кредитної спілки

5.1. Для досягнення мети, зазначеної у статті 1, кредитна спілка:
а) приймає вступні та обов'язкові пайові та інші внески від членів спілки;
б) надає кредити своїм членам на умовах їх платності, строковості та забезпеченості в готівковій та безготівковій формі. Отримувати кредити від імені членів кредитної спілки можуть також селянські (фермерські) господарства та приватні підприємства, які знаходяться у їх власності. Розмір кредиту, наданого одному члену кредитної спілки, не може перевищувати 20% від капіталу кредитної спілки;
в) залучає на договірних умовах внески (вклади) своїх членів на депозитні рахунки як у готівковій, так і в безготівковій формі. Зобов'язання кредитної спілки перед одним своїм членом не можуть бути більше 10% від загальних зобов'язань кредитної спілки;
г) виступає поручителем виконання членом спілки зобов'язань перед третіми особами;

д) розміщує тимчасово вільні кошти на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, об'єднаній кредитній спілці, а також придбаває державні цінні папери, перелік яких встановлюється Уповноваженим органом, та паї кооперативних банків;

є) залучає на договірних умовах кредити банків, кредити об'єднаної кредитної спілки, кошти інших установ та організацій виключно для надання кредитів своїм членам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу. Загальна сума залучених коштів, у тому числі кредитів, не може перевищувати 50% вартості загальних зобов'язань та капіталу кредитної спілки на момент залучення;

ж) надає кредити іншим кредитним спілкам, якщо інше не встановлено рішенням Уповноваженого органу;

з) виступає членом платіжних систем;

і) оплачує за дорученням своїх членів вартість товарів, робіт і послуг у межах наданого йому кредиту;

к) провадить благодійну діяльність за рахунок коштів спеціально створених для цього фондів.

Стаття 6. Ознака членства в кредитній спілці

Необхідно вказати ознаки осіб, які можуть бути членами кредитної спілки та об'єднані хоча б за однією з таких ознак: мають спільне місце роботи чи навчання або належать до однієї місцевої (включаючи районні та обласні) профспілкової, іншої громадської чи релігійної організації або проживають в одному селі, селищі, місті, районі, області.

Розділ ІІ. Склад, порядок утворення і діяльності органів управління спілкою

Стаття 7. Органи управління кредитної спілки

7.1. Органами управління кредитної спілки є загальні збори членів кредитної спілки, спостережна рада, ревізійна комісія, кредитний комітет та правління.

Стаття 8. Загальні збори членів кредитної спілки

8.1. Вищим органом управління кредитної спілки є загальні збори її членів.

8.2. Загальні збори членів кредитної спілки можуть приймати рішення з будь-яких питань діяльності кредитної спілки.

8.3. До виключної компетенції загальних зборів членів кредитної спілки належить:

- затвердження статуту кредитної спілки, внесення до нього змін і доповнень;
- обрання та відкликання членів спостережної ради та ревізійної комісії;
- затвердження річних результатів діяльності кредитної спілки, звітів спостережної ради, правління та кредитного комітету і висновків ревізійної комісії. Річний звіт про результати діяльності кредитної спілки затверджується загальними зборами лише за наявності висновку ревізійної комісії;
- прийняття рішення про збільшення пайового капіталу кредитної спілки шляхом збільшення розміру обов'язкового пайового внеску або внесення додаткових пайових внесків;
- прийняття рішення про порядок розподілу доходу та покриття збитків кредитної спілки;
- затвердження положень про спостережну раду, ревізійну комісію, кредитний комітет та правління;
- прийняття рішення про створення інших, окрім визначених у ст.7, органів управління кредитної спілки;
- прийняття рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

8.4. Повідомлення про скликання чергових загальних зборів членів кредитної спілки повинно бути зроблене не пізніше ніж за 30 календарних днів до скликання зборів із зазначенням часу і місця їх проведення та порядку денного шляхом надсилання письмового запрошення листом кожному члену кредитної спілки за місцем його проживання або вручення такого письмового запрошення особисто члену кредитної спілки під підпис. Днем здійснення повідомлення вважається день надіслання запрошення поштою або день вручення запрошення особисто члену кредитної спілки. До запрошення додаються письмовий річний звіт про діяльність органів управління кредитної спілки та її річний фінансовий звіт.

8.5. Повідомлення про скликання чергових загальних зборів повинно бути опубліковано не пізніше ніж за 30 календарних днів до скликання зборів у відповідних засобах масової інформації, в яких публікуються дані про державну реєстрацію кредитної спілки.

8.6 Загальні збори вважаються правомочними, якщо на них представлено не менш як 50% членів кредитної спілки особисто або за дорученням іншим членам кредитної спілки.

8.7 Рішення загальних зборів членів кредитної спілки про припинення діяльності кредитної спілки вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як 75% членів кредитної спілки, присутніх на за-

гальних зборах. З інших питань рішення приймаються простою більшістю голосів членів кредитної спілки, присутніх на загальних зборах.

8.8. Голосування на загальних зборах відбувається за принципом - один член кредитної спілки, присутній на зборах, має один голос. За рішенням загальних зборів, голосування може бути таємним або відкритим.

8.9. На загальних зборах може обиратись лічильна комісія, відповідальна за підрахунок голосів. Організує її роботу та оголошує результати підрахунків голосів голова лічильної комісії, який обирається членами комісії простою більшістю голосів. Рішення лічильної комісії оформлюється протоколом, який додається до протоколу зборів. Якщо така комісія не створена за рішенням зборів, її функції може виконувати спостережна рада.

8.10. Рішення загальних зборів членів кредитної спілки оформляється протоколом, який підписується головою та секретарем зборів.

Протоколи є обов'язковими для зберігання відповідно до законодавства України. На вимогу членів кредитної спілки їм видаються для ознайомлення протоколи загальних зборів, а також засвідчені головою правління кредитної спілки витяги з протоколів.

8.11. Загальні збори членів кредитної спілки скликаються спостережною радою не рідше ніж один раз на рік, не пізніше ніж до 1 червня року, наступного за звітним.

8.12. Позачергові загальні збори членів кредитної спілки скликаються спостережною радою кредитної спілки з власної ініціативи у будь-якому випадку, якщо цього потребують інтереси кредитної спілки, а також на вимогу ревізійної комісії або не менш як 20% членів кредитної спілки. Якщо протягом 20 днів з дня отримання такої письмової вимоги спостережна рада кредитної спілки не виконає зазначену вимогу та не зробить повідомлення членам про скликання позачергових загальних зборів, ревізійна комісія або члени кредитної спілки вправі самі скликати позачергові загальні збори.

8.13. Повідомлення про позачергові загальні збори має бути зроблене в строк, встановлений у пункті 8.4 цієї статті. У разі скликання позачергових загальних зборів разом із повідомленням членам надсилаються матеріали, які мають відношення до причин скликання таких зборів.

Стаття 9. Спостережна рада кредитної спілки

9.1. Спостережна рада представляє інтереси членів кредитної спілки в період між загальними зборами. Спостережна рада кредитної спілки

підзвітна загальним зборам членів кредитної спілки і в межах своєї компетенції контролює і регулює діяльність правління та кредитного комітету.

9.2. До компетенції спостережної ради кредитної спілки належить:

- затвердження положень про порядок надання послуг членам кредитної спілки;
- встановлення видів кредитів, що надаються кредитною спілкою;
- вирішення питань про прийняття нових членів до кредитної спілки та припинення членства у кредитній спілці;
- затвердження у випадках, передбачених положенням про кредитування, рішень кредитного комітету про надання кредиту;
- визначення порядку прийняття рішень про придбання та продаж майна кредитної спілки, використання тимчасово вільних коштів;
- затвердження кошторису та штатного розпису кредитної спілки;
- затвердження положення про структурні підрозділи кредитної спілки;
- призначення голови та членів правління, а також членів кредитного комітету;
- визначення кваліфікаційних вимог до членів кредитного комітету, працівників кредитної спілки та залучених на договірних умовах експертів згідно з нормативно-правовими актами Уповноваженого органу;
- прийняття рішення про вступ кредитної спілки до асоціації кредитних спілок та/або об'єднаної кредитної спілки і вихід з таких асоціацій та/або об’єднаної кредитної спілки.

Спостережна рада вирішує й інші питання діяльності кредитної спілки, за винятком тих, що належать до виключної компетенції загальних зборів членів кредитної спілки.

9.3. Спостережна рада кредитної спілки обирається загальними зборами членів кредитної спілки у складі не менш як п'ять осіб, строк повноважень яких визначається загальними зборами членів кредитної спілки. При цьому, 1/3 членів спостережної ради переобирається щорічно загальними зборами членів кредитної спілки. В разі неправомочності загальних зборів або неспроможності обрати новий склад спостережної ради, старий склад виконує свої обов’язки до наступних чергових або позачергових зборів.

9.4. Спостережна рада складається з:

- Голови;
- одного або більше заступників голови;
- секретаря;

- членів, обраних на першому після річних загальних зборів засіданні спостережної ради із числа її членів. На цьому ж засіданні визначаються персональні обов'язки членів спостережної ради.

9.5. Члени спостережної ради працюють на громадських засадах та ними не можуть бути особи, які перебувають у трудових відносинах з кредитною спілкою. Член спостережної ради не може бути обраний більше ніж на три строки підряд.

9.6. Організаційною формою роботи спостережної ради є засідання, що скликаються не рідше одного разу на квартал. Позачергові засідання можуть скликатися за наполяганням половини членів спостережної ради, а також за зверненням правління кредитної спілки.

9.7. Спостережна рада правомочна приймати рішення, якщо на її засіданні присутні більш як половина її членів.

9.8. Рішення спостережної ради вважається прийнятим, якщо за нього проголосувало не менш як половина членів спостережної ради, які беруть участь у засіданні.

9.9. Рішення спостережної ради кредитної спілки оформляється протоколом, який підписується головою спостережної ради. Протоколи є обов'язковими для зберігання відповідно до законодавства України. На вимогу членів кредитної спілки їм видаються для ознайомлення протоколи, а також засвідчені головою правління кредитної спілки витяги з протоколів.

9.10. Спостережну раду кредитної спілки очолює голова. Голова спостережної ради організує роботу спостережної ради кредитної спілки, головує на її засіданнях та звітує про роботу спостережної ради на загальних зборах членів кредитної спілки.

Голова спостережної ради кредитної спілки несе персональну відповідальність за виконання покладених на спостережну раду завдань.

9.11. Заступник голови спостережної ради виконує обов'язки та несе відповідальність голови в разі непрацездатності або відсутності останнього.

9.12. Секретар відповідальний за ведення протоколів засідань спостережної ради, їх належне зберігання та за виконання інших обов'язків, передбачених для нього спостережної радою.

Стаття 10. Правління кредитної спілки

10.1. Правління кредитної спілки є виконавчим органом, який здійснює керівництво її поточною діяльністю. Правління складається з осіб, які знаходяться в трудових відносинах із спілкою.

10.2. Правління вирішує всі питання діяльності кредитної спілки, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів, спостережної ради та кредитного комітету. Спостережна рада може прийняти рішення про делегування частини належних їй повноважень до компетенції правління, крім тих, що віднесені статутом кредитної спілки до її виключної компетенції.

10.3. Правління підзвітне загальним зборам і спостережній раді кредитної спілки та організує виконання їх рішень.

10.4. Роботою правління керує голова правління, який призначається спостережною радою.

10.5. Голова правління кредитної спілки:

- без доручення представляє інтереси кредитної спілки та діє від її імені;
- представляє кредитну спілку в її відносинах з державою, іншими юридичними та фізичними особами;
- укладає договори та інші угоди від імені кредитної спілки, підписує доручення на провадження дій від імені кредитної спілки;
- розпоряджається майном кредитної спілки в порядку та у межах, визначених статутом кредитної спілки;
- готує подання спостережній раді на призначення та звільнення членів правління кредитної спілки, призначає на посади та звільняє з посад працівників кредитної спілки, застосовує до них заходи заохочення та стягнення відповідно до законодавства, вживає заходів щодо підготовки та підвищення кваліфікації працівників кредитної спілки;
- вирішує інші питання діяльності кредитної спілки відповідно до законодавства та цього статуту.

Голова правління кредитної спілки несе персональну відповідальність за виконання покладених на правління завдань.

Стаття 11. Кредитний комітет

11.1. Кредитний комітет кредитної спілки є спеціальним органом, відповідальним за організацію кредитної діяльності спілки.

Кредитний комітет підзвітний загальним зборам членів кредитної спілки та спостережній раді і несе перед ними відповідальність за ефективність кредитної діяльності спілки.

11.2. Кредитний комітет призначається спостережною радою у складі не менше трьох осіб. Порядок призначення кредитного комітету, строк повноважень та порядок його діяльності визначається положенням про кредитний комітет, яке затверджується загальними зборами.

11.3. Членами кредитного комітету можуть бути члени спостережної ради, члени правління та інші особи. Членам кредитного комітету, що не є членами спостережної ради або правління кредитної спілки, за роботу в кредитному комітеті може передбачатися винагорода, розмір якої визначається спостережною радою залежно від обсягу роботи та кваліфікації члена комітету.

При прийнятті рішення про надання кредиту члену кредитної спілки, якого призначено членом кредитного комітету, такий член кредитного комітету не може брати участь у прийнятті цього рішення.

11.4. Голова правління кредитної спілки є членом кредитного комітету за посадою.

11.5. До компетенції кредитного комітету кредитної спілки належать:

- розгляд заяв членів кредитної спілки про надання кредитів і прийняття рішень з цих питань;
- здійснення контролю за якістю кредитного портфеля;
- вирішення інших питань, пов'язаних з кредитною діяльністю, відповідно до цього статуту кредитної спілки та положення про кредитний комітет.

Стаття 12. Ревізійна комісія

2.1. Контроль за фінансово-господарською діяльністю кредитної спілки здійснює ревізійна комісія.

Ревізійна комісія підзвітна і відповідальна перед загальними зборами членів кредитної спілки.

12.2. Ревізійна комісія обирається загальними зборами членів кредитної спілки у складі не менше трьох осіб, які працюють на громадських засадах. Повноваження члена ревізійної комісії тривають один рік до наступних загальних зборів та виборів іншого.

До складу ревізійної комісії не можуть входити члени спостережної ради, правління, кредитного комітету та особи, які перебувають з кредитною спілкою у трудових відносинах.

12.3. Члени ревізійної комісії обирають на першому засіданні голову та секретаря комісії. Голова комісії головує на всіх її засіданнях, організує її роботу та звітує від імені комісії перед загальними зборами. Секретар веде та зберігає всі протоколи та інші документи про діяльність комісії.

12.4. Перевірки результатів фінансово-господарської діяльності кредитної спілки проводяться ревізійною комісією не рідше одного разу на рік. Позапланові перевірки провадяться за рішенням спостережної ради або на вимогу не менш як 20% членів кредитної спілки.

12.5. На вимогу ревізійної комісії їй надаються будь-які матеріали, бухгалтерські та інші документи, а також пояснення посадових осіб креди-

тної спілки. Ревізійна комісія вправі за погодженням із спостережною радою залучати на договірних засадах до проведення перевірок зовнішніх експертів з числа осіб, які не перебувають у трудових відносинах з кредитною спілкою.

12.6. Ревізійна комісія доповідає про результати проведених перевірок загальним зборам членів кредитної спілки та спостережній раді кредитної спілки.

Ревізійна комісія складає висновок за річними звітами про результати діяльності кредитної спілки.

12.7. Ревізійна комісія може тимчасово припинити повноваження будь-якої посадової особи кредитної спілки в разі виявлення допущених нею порушень, що загрожують фінансовій стабільності кредитної спілки. За наявності загрози існуванню кредитної спілки ревізійна комісія скликає позачергові загальні збори.

Розділ ІІІ. Умови членства та порядок прийняття нових членів спілки, права та обов'язки членів кредитної спілки

Стаття 13. Умови членства у кредитній спілці

13.1. Членами Спілки можуть бути лише особи, об’єднані ознакою членства в кредитній спілці, ст.6 Статуту (або визначити ознаку, передбачену Статутом)

13.2. Зміна ознак, зазначених у ст.6 цього Статуту, не тягне за собою припинення членства у кредитній спілці.

Стаття 14. Прийняття до членів кредитної спілки

14.1 Прийняття до кредитної спілки провадяться на підставі письмової заяви особи за рішенням спостережної ради кредитної спілки.

Не можуть бути прийняті до кредитної спілки особи, які за рішенням суду визнані недієздатними або обмежено дієздатними, особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, а також особи, що мають непогашену судимість за корисливі злочини.

14.2. Особа стає членом Кредитної спілки за умови:

- відповідності ознаці членства, яка викладена у пункті 13.1;
- подання заяви про вступ до кредитної спілки і сплати вступного та обов’язкового пайового внеску, що підтверджується відповідними документами;
- рішення спостережної ради про прийом особи до спілки.

14.3. В першу чергу сплачується вступний внесок. У разі коли вступний та обов'язковий пайовий внески сплачено у різні дні, першим днем членства вважається день сплати обов'язкового пайового внеску.
14.4. Вступні та обов’язкові пайові внески можуть сплачуватись як готівкою, так і в безготівковому вигляді. Розмір та порядок сплати вступних та обов’язкових пайових внесків визначається спостережною радою.
14.5. Заява особи про вступ до спілки складається письмово за формою, встановленою спостережною радою, та має бути розглянутою спостережною радою на найближчому після подання заяви її засіданні.

Стаття 15. Права членів кредитної спілки

15.1 Члени кредитної спілки мають право:
- брати участь в управлінні справами кредитної спілки, обирати та бути обраними до її органів управління;
- вносити пропозиції на розгляд органів управління кредитної спілки; одержувати від кредитної спілки кредити та користуватися іншими послугами, які надаються членам кредитної спілки відповідно до цього статуту;
- одержувати інформацію про діяльність кредитної спілки, ознайомлюватися з річними балансами, фінансовими звітами, протоколами засідань органів управління кредитної спілки та іншими документами щодо діяльності кредитної спілки;
- одержувати дохід на свій пайовий внесок, вийти з членів кредитної спілки в порядку, передбаченому законодавством та цим статутом.

15.2. Члени кредитної спілки мають також інші права, передбачені законодавством України, цим статутом та іншими актами кредитної спілки.

Стаття 16. Обов'язки членів кредитної спілки

16.1. Члени кредитної спілки зобов'язані:
- додержуватися статуту та інших актів кредитної спілки, виконувати рішення її органів управління;
- брати участь у формуванні майна кредитної спілки, зокрема сплачувати у грошовій формі вступні, обов'язкові пайові та інші внески у розмірах, строки та в порядку, що визначені цим статутом;
- дотримуватись умов укладених між ним та кредитною спілкою договорів, в тому числі, сплачувати кредити, отримані в кредитній спілці на умовах, передбачених кредитними договорами;

- не розголошувати конфіденційну інформацію про діяльність кредитної спілки.

16.2. Члени кредитної спілки виконують також інші обов'язки, передбачені законодавством України, цим статутом та іншими актами кредитної спілки.

Стаття 17. Порядок припинення членства

17.1. Припинення членства в кредитній спілці може відбуватись шляхом:
- припинення членства у зв'язку із смертю особи - члена спілки;
- виключення члена кредитної в разі порушення ним статуту кредитної спілки;
- добровільного виходу члена спілки.

17.2. Рішення про припинення членства в разі смерті члена кредитної спілки приймається спостережною радою на підставі свідоцтва про смерть або такого, що вступило до законної сили, рішення суду про визнання громадянина померлим. Членство припиняється з дня смерті громадянина або з дня вступу до законної сили відповідного рішення суду.

У разі смерті члена кредитної спілки довідки про його внески та рахунки видаються спадкоємцям, державним нотаріальним конторам та консульським установам іноземних держав, у провадженні яких знаходяться справи про спадщину.

Спадкоємці мають право вступити до кредитної спілки із збереженням за ними всіх внесків та вкладів померлого або оголошеного померлим члена в залежності від розміру їх частки в спадщині, на умовах, які діяли до смерті спадкодавця.

17.3. В разі необхідності виключення члена в разі порушення ним статуту, рішення приймається загальними зборами спілки за поданням спостережної ради. Перед голосуванням члену спілки обов'язково надається можливість висловитись.

17.4. Кожен член кредитної спілки має право в будь-який час вийти з членів спілки за власним бажанням. Для цього він повинен подати письмову заяву про добровільний вихід до правління. Правління передає цю заяву до спостережної ради разом із повною інформацією про внески та вклади члена, належний йому дохід та отримані ним кредити, а також іншою необхідною інформацією. Спостережна рада на найближчому засіданні повинна розглянути заяву члена спілки та прийняти рішення про припинення його членства.

17.5. У разі добровільного виходу особи з членів кредитної спілки або виключення її внаслідок порушення цього статуту нею мають бути повністю сплачені отримані від кредитної спілки кредити.

17.6. Членові спілки, який вибуває, кредитна спілка виплачує всі його пайові внески та вклади разом із належним доходом після відрахування його заборгованостей перед спілкою.

17.7. Днем припинення членства у кредитній спілці вважається день прийняття загальними зборами членів кредитної спілки або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення.

17.8. У разі припинення членства фізичної особи у кредитній спілці вступний внесок їй не повертається.

17.9. Повернення обов'язкового пайового та інших внесків, крім вступного внеску, провадиться в порядку, передбаченому цим статутом та відповідними внутрішніми документами кредитної спілки, але не пізніше ніж через один місяць після прийняття загальними зборами або спостережною радою кредитної спілки відповідного рішення.

Дохід на пайові внески члена виплачуться йому по закінченні фінансового року, затвердження результатів фінансової діяльності спілки відповідно до рішення загальних зборів за період, в який внески знаходились.

17.10. Повернення вкладів провадиться за взаємною згодою сторін або не пізніше строку, передбаченого відповідним договором.

Розділ IV. Економічні засади діяльності кредитної спілки

Стаття 18. Майно кредитної спілки

18.1. Майно кредитної спілки формується за рахунок:

- вступних, обов'язкових пайових та інших внесків членів кредитної спілки (крім внесків (вкладів) на депозитні рахунки);
- плати за надання своїм членам кредитів та інших послуг, а також доходів від провадження інших видів статутної діяльності;
- доходів від придбаних кредитною спілкою державних цінних паперів;
- грошових та інших майнових пожертвувань, благодійних внесків, грантів, безоплатної технічної допомоги як юридичних, так і фізичних осіб, у тому числі іноземних;
- інших надходжень, не заборонених законодавством.

18.2. Майно кредитної спілки є її власністю. Кредитна спілка володіє, користується та розпоряджається належним їй майном відповідно до закону та свого статуту.

Стаття 19. Капітал, резерви та інші фонди кредитної спілки

19.1. Капітал кредитної спілки складається з пайового, резервного та додаткового капіталів, а також залишку нерозподіленого доходу спілки і не може бути меншим 10% від суми її загальних зобов'язань.

19.2. Пайовий капітал кредитної спілки формується за рахунок обов'язкових та додаткових пайових членських внесків членів кредитної спілки.

19.3. Резервний капітал призначений для відшкодування можливих збитків кредитної спілки, які не можуть бути покритими за рахунок надходжень поточного року, забезпечення платоспроможності кредитної спілки та захисту заощаджень її членів.

19.4. Резервний капітал кредитної спілки формується за рахунок вступних внесків членів кредитної спілки та частини доходів кредитної спілки до моменту досягнення ним не менш як 15% від суми активів, зважених на ризик кредитної спілки.

При ліквідації спілки залишок коштів резервного капіталу зараховується до Державного бюджету України.

19.5. Додатковий капітал кредитної спілки формується за рахунок цільових внесків членів спілки, благодійних внесків фізичних та юридичних осіб, безоплатно отриманого майна і необоротних засобів.

У разі ліквідації спілки залишок додаткового капіталу зараховується до Державного бюджету України.

19.6. Рішення про використання капіталу на покриття збитків кредитної спілки приймається спостережною радою кредитної спілки в порядку, визначеному законодавством та рішенням загальних зборів членів кредитної спілки.

19.7. З метою покриття передбачуваних збитків від неповернення кредитів кредитною спілкою за рахунок частини доходів кредитної спілки формується резерв забезпечення покриття втрат від неповернених позичок. Порядок формування і використання резерву забезпечення покриття втрат визначається Уповноваженим органом.

19.8. Кредитна спілка створює інші резерви та фонди відповідно до нормативно-правових актів Уповноваженого органу, статуту та рішень загальних зборів кредитної спілки.

Стаття 20. Основні права спілки в сфері економічної діяльності

20.1. Кредитна спілка має право самостійно встановлювати:

- розмір плати (процентів), яка розподіляється на пайові членські внески та нараховується на внески (вклади), що знаходяться на депозитних рахунках членів кредитної спілки;
- розмір плати (процентів) за користування кредитами, наданими кредитною спілкою;

- ціни (тарифи) на послуги, що надаються кредитною спілкою;
- види кредитів, що надаються кредитною спілкою, умови надання та строки повернення кредитів;
- способи забезпечення кредитних зобов'язань, вимоги щодо забезпечення погашення кредитів.

Стаття 21. Порядок і умови надання кредитів членам кредитної спілки

21.1. Кредитна спілка надає кредити лише її членам на умовах та на строк, визначені положенням про кредитування, яке затверджене спостережною радою, на підставі заяви члена спілки за рішенням кредитного комітету.
21.2. Заява про надання кредиту складається членом спілки за встановленою формою, і повинна містити дані про мету отримання кредиту, його забезпечення, строк та джерела його повернення.
21.3. При прийнятті кредитним комітетом рішення про надання кредиту між кредитною спілкою та позичальником укладається кредитний договір, в якому визначаються строк та умови повернення кредиту.
21.4. Всі члени органів управління кредитної спілки та її працівники, якщо вони є членами кредитної спілки, отримують кредити на умовах, що діють для всіх інших членів кредитної спілки.

Стаття 22. Порядок розподілу доходу спілки

22.1. Нерозподілений доход, що залишається у розпорядженні кредитної спілки за підсумками фінансового року, розподіляється за рішенням загальних зборів, у тому числі між членами кредитної спілки, пропорційно розміру їх пайових внесків у вигляді відсотків (процентів). При цьому в першу чергу відбувається необхідне поповнення капіталу та резервів.
22.2. Сума доходу, яка розподіляється на додаткові пайові членські внески, визначається з дотриманням умови, що доходність додаткових пайових членських внесків не може перевищувати більш ніж у два рази середньозважену процентну ставку доходності внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитних рахунках за їх наявності. Решта доходу, що залишилася після формування капіталу і резервів та розподілу на додаткові пайові членські внески, розподіляється на обов'язкові пайові членські внески.
22.3. Розподіл доходів кредитної спілки протягом року відбувається в порядку, визначеному рішенням загальних зборів членів кредитної спілки.

Стаття 23. Порядок покриття збитків кредитної спілки

23.1. Збитки кредитної спілки покриваються у порядку, що визначається загальними зборами кредитної спілки відповідно до нормативно-правових актів Уповноваженого органу.

Стаття 24. Конфіденційність

24.1. Кредитна спілка та її посадові особи зобов'язані зберігати таємницю щодо рахунків, внесків та інших фінансових операцій, здійснених членами кредитної спілки.

24.2. Довідки видаються особисто членам кредитної спілки (їх представникам) лише щодо їх рахунків, внесків та інших фінансових операцій за відповідною заявою, а також судам, органам прокуратури, служби безпеки, органам внутрішніх справ, іншим правоохоронним органам та органам державної податкової служби у випадках та в порядку, передбачених законом.

Стаття 25. Облік і звітність кредитної спілки

25.1. Кредитна спілка веде оперативний і бухгалтерський облік результатів своєї діяльності відповідно до законодавства України, а також статистичну звітність та подає в установлених порядку та обсязі органам статистики.

25.2. Кредитна спілка подає Уповноваженому органу фінансову звітність та інші звітні дані в обсягах, формах та у строки, встановлені Уповноваженим органом, а також надає на запити Уповноваженого органу необхідні пояснення щодо звітних даних.

25.3. Голова правління несе персональну відповідальність за достовірність та повноту фінансової звітності та інших звітних даних.

25.4. Достовірність і повнота річної звітності кредитної спілки повинна бути підтверджена незалежним аудитором (аудиторською фірмою), визначеним загальними зборами кредитної спілки. Аудиторський висновок подається Уповноваженому органу та представляється загальним зборам кредитної спілки.

25.5. Результати фінансової діяльності кредитної спілки визначаються на підставі річної звітності, включаючи баланс та звіт про доходи і витрати. Звітність про фінансово-господарську діяльність за рік підлягає затвердженню загальними зборами членів кредитної спілки.

25.6. Перевірка діяльності кредитної спілки здійснюється відповідно до законодавства України та цього статуту.

Стаття 26. Кошти членів кредитної спілки

26.1. Внески (вклади) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, а також нарахована на такі кошти та пайові внески плата (проценти) належать членам кредитної спілки на праві приватної власності.
26.2. Кошти, що належать членам кредитної спілки, обліковуються окремо.
26.3. Кошти, що належать членам кредитної спілки, використовуються для надання кредитів членам кредитної спілки, а у разі наявності тимчасово вільних коштів членів кредитної спілки - можуть розміщуватися спілкою на депозитних рахунках в установах банків, які мають ліцензію на право роботи з вкладами громадян, і в об'єднаній кредитній спілці, а також у державні цінні папери, перелік яких встановлюється Уповноваженим органом.

Розділ V. Припинення діяльності кредитної спілки

Стаття 27. Способи припинення діяльності кредитної спілки

27.1. Кредитна спілка припиняє діяльність шляхом її реорганізації (злиття, приєднання, поділу) або ліквідації.
27.2. Кредитна спілка вважається такою, що припинила свою діяльність, після внесення запису до Державного реєстру.
27.3. Реорганізація кредитної спілки провадиться за рішенням її вищого органу управління.

Стаття 28. Ліквідація кредитної спілки

28.1. Ліквідація кредитної спілки провадиться:
- за рішенням її вищого органу управління;
- на підставі рішення Уповноваженого органу про скасування державної реєстрації кредитної спілки у зв'язку з виявленими фактами фальсифікації чи викривлення інформації, яка була подана кредитною спілкою на момент її державної реєстрації і мала істотне значення для прийняття відповідного рішення Уповноваженим органом. Таке рішення Уповноваженого органу може бути оскаржене кредитною спілкою в суді;
- за рішенням суду, в тому числі в разі заняття діяльністю без відповідної ліцензії чи діяльністю, забороненою законом, в разі не платоспроможності кредитної спілки, в інших випадках, передбачених законом, за поданням Уповноваженого органу, позовом членів або кредиторів кредитної спілки.

У разі прийняття рішення про ліквідацію кредитної спілки за рішенням її вищого органу управління він повинен невідкладно письмово повідомити про це Уповноважений орган, який вносить до відповідного державного реєстру відомості про те, що кредитна спілка перебуває у процесі припинення її діяльності. Крім того, в повідомленні мають міститися пропозиції стосовно комісії або особи щодо припинення діяльності кредитної спілки (ліквідаційна комісія, ліквідатор тощо) (далі - комісії), порядку та строків припинення.

28.2. Уповноважений орган повинен протягом 5 днів з дня надходження такого повідомлення погодити його або внести свої пропозиції.

Стаття 29. Ліквідаційна комісія (ліквідатор)

29.1. Комісія створюється органом, який прийняв рішення про ліквідацію з урахуванням вимог чинного законодавства та цього статуту.

Виконання функцій комісії може бути покладено на спостережну раду кредитної спілки.

29.2. З моменту призначення відповідної комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами кредитної спілки. Комісія від імені кредитної спілки, яка припиняє діяльність, виступає у суді.

29.3. Комісія поміщає у відповідних засобах масової інформації, в яких публікуються дані про державну реєстрацію кредитної спілки, що припиняє діяльність, повідомлення про припинення діяльності такої спілки та про порядок і строк заявлення вимог її кредиторами.

Стаття 30. Задоволення вимог кредиторів спілки в разі припинення її діяльності

30.1. Строк заявлення вимог кредиторами спілки в разі її ліквідації не може бути меншим двох місяців з моменту публікації повідомлення про припинення діяльності кредитної спілки.

30.2. Комісія вживає усіх можливих заходів щодо виявлення кредиторів, а також письмово сповіщає їх про припинення діяльності спілки.

30.3. Кредитори кредитної спілки, що припиняє діяльність, можуть вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язань та відшкодування збитків.

30.4. При ліквідації платоспроможної кредитної спілки вимоги її кредиторів задовольняються у такій черговості:

- у першу чергу задовольняються вимоги працівників кредитної спілки та членів ліквідаційної комісії, пов'язані з трудовими відносинами;

- у другу чергу задовольняються вимоги за вкладами членів кредитної спілки на депозитних рахунках та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;
- у третю чергу задовольняються вимоги щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);
- у четверту чергу задовольняються всі інші вимоги.

30.5. У разі відмови ліквідаційної комісії у задоволенні вимог кредитора або ухилення від їх розгляду кредитор має право до затвердження ліквідаційного балансу звернутися в суд із позовом до ліквідаційної комісії. За рішенням суду такі вимоги кредитора включаються до ліквідаційного балансу та задовольняються в порядку черговості.

30.6. Вимоги кредитора, заявлені після спливу строку, встановленого ліквідаційною комісією для їх пред'явлення, задовольняються з майна кредитної спілки, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, заявлених своєчасно.

30.7. Вимоги кредиторів, які не визнані ліквідаційною комісією, якщо кредитор не звертався до суду з позовом, вимоги, у задоволенні яких рішенням суду кредиторові відмовлено, вимоги, не задоволені за браком майна, вважаються погашеними.

30.8. Якщо вартість майна кредитної спілки є недостатньою для задоволення вимог кредиторів, вона ліквідується в порядку, передбаченому законом про банкрутство. Припинення діяльності кредитної спілки в процесі відновлення її платоспроможності або банкрутства визначається законом.

30.9. При ліквідації спілки залишок коштів резервного та додаткового капіталу після розрахунків із членами спілки та іншими кредиторами зараховується до Державного бюджету України.

30.10. Після завершення процедури ліквідації кредитної спілки комісією складається ліквідаційний баланс, який передається Уповноваженому органу для затвердження та є підставою для виключення такої кредитної спілки з Державного реєстру.

Стаття 31. Реорганізація кредитної спілки

31.1. При реорганізації кредитної спілки після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія складає передавальний акт (злиття, приєднання) або розподільчий баланс (поділ), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань кредитної спілки, що припиняє діяльність, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорюються сторонами.

31.2. Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються органом, що прийняв рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

Нотаріально посвідчені копії передавального акта або розподільчого балансу передаються до Уповноваженого органу.

31.3. Порушення цього порядку є підставою для відмови у внесенні до Державного реєстру запису про припинення діяльності кредитної спілки та державній реєстрації створюваних правонаступників.

Розділ VI. Заключні положення
Стаття 32. Філії (відділення) кредитної спілки

32.1. У разі потреби загальні збори (спостережна рада) кредитної спілки можуть прийняти рішення про відкриття її філії (відділення) для надання послуг групам членів спілки, що мешкають або працюють у географічній віддаленості від її офісу.

31.2. Філія кредитної спілки не є юридичною особою, діє під керівництвом статутних органів управління спілки, користується правами та виконує функції, передбачені для неї Положенням про філію, що затверджується спостережною радою.

Стаття 33. Внесення змін та доповнень до Статуту

33.1. Пропозиції щодо внесення змін та доповнень до Статуту подаються на розгляд загальних зборів спостережною радою, наглядовим або кредитним комітетами за їх рішенням, або за поданням не менше 20 відсотків загальної кількості членів. Рішення про внесення змін та доповнень до статуту приймається лише загальними зборами.

33.2. Про всі зміни та доповнення, внесені до Статуту, Кредитна спілка повідомляє орган державної реєстрації в установленому законодавством порядку.

Додаток 7

Примірне положення
про конфлікт інтересів

1. Офіційні особи кредитної спілки (далі - КС), приймаючі рішення й обстоюючи інтереси, що стосуються до кредитної спілки, не можуть мати жодної прямої чи опосередкованої особистої зацікавленості майнового або немайнового характеру, яка може вплинути на об'єктивне прийняття рішення або іншим чином зашкодити інтересам кредитної спілки. Протиріччя між особистими інтересами особи, члена кредитної спілки, що наділений владними повноваженнями або може будь-яким способом впливати

на перебіг подій у своїх інтересах, й інтересами кредитної спілки як громадського об'єднання визначають, як конфлікт інтересів.

2. У разі виникнення конфлікту інтересів особа зобов'язана заявити про це в письмовій або усній формі і фіксуванням цього факту в протоколі засідання відповідного органу управління спілка й утриматися від участі в прийнятті рішення або вчинення інших дій, безпосередньо пов'язаних із ситуацією, в якій виник конфлікт інтересів. За заявою такої особи компетентний орган має прийняти рішення щодо визнання наявності конфлікту інтересів.

3. Будь-хто з членів виборних органів управління, працівників та членів спілки має право заявити про наявність конфлікту інтересів в особи, залученої до прийняття рішення чи вчинення інших дій, у яких вона мас особисту зацікавленість.

4. Члени виборних органів управління та працівники КС, що набули владних повноважень після виникнення конфлікту інтересів, зобов'язані повідомити про це в момент свого обрання або призначення на посаду, а в разі неможливості такого повідомлення з поважних причин - на найближчому (після обрання або призначення) засіданні компетентного органу.

5. В разі прийняття рішення про визнання наявності конфлікту інтересів, компетентний орган має вжити заходів, щоб уникнути заподіяння шкоди інтересам спілки, і визначити послідовність дій у такій ситуації.

6. Ситуаціями, в яких виникає конфлікт інтересів, вважають такі:

6.1. Близькі родичі та свояки входять до складу виборних органів.

6.2. Одна і та сама особа є одночасно членом різних органів управління.

6.3. Члени органів управління надають кредитній спілці професійні послуги за винагороду.

6.4. Члени виборних органів управління та працівники спілки, що прямо чи опосередковано зацікавлені в підприємствах або фізичних особах, а також виступають співвласниками (власниками) або беруть участь у прибутках підприємств які мають ділові відносини з кредитною спілкою, не розкрили природи та меж своєї зацікавленості на найближчому засіданні Правління, після того як дізналися або мали дізнатися про можливість конфлікту інтересів.

6.5. Членам вибірних органів управління та працівникам кредитної спілки послуги надають не на загальних підставах та умовах, визначених для всіх членів.

6.6. Рішення про надання позички членові виборного органу управління або працівникові спілки приймають за його присутності.

6.7. Членам виборних органів управління та працівникам спілки надано позички, які стали залеглими або списаними.

6.8. Члени виборних органів управління і працівники беруть участь в обговоренні та прийнятті рішень з питань, у яких їхні особисті майнові або немайнові інтереси суперечать інтересам кредитної спілки.

6.9. Члени виборних органів управління та працівники кредитної спілки одержують подарунки чи інші матеріальні вияви "шани" від осіб, які прямо чи опосередковано залежать від їхнього посадовою становища в кредитній спілці.

6.10. Члени виборних органів та працівники кредитної спілки, які володіють інформацією з обмеженим доступом, використовують її в особистих інтересах або розкривають її третім особам, щодо яких вони мають особисту майнову або немайнову зацікавленість.

6.11. Інші ситуації, в яких кредитна спілка визнає наявність конфлікту інтересів, за умови, що не суперечать чинному законодавству.

7. Залежно від ситуації та сфери виникнення конфлікту інтересів, компетентним органом виступає комісія Правління або Кредитний комітет спілки.

8. Кожний з новообраних членів органів управління або призначених працівників спілки має ознайомитися з цим Положенням і підписати підтвердження за такою формою:

Підтвердження

Я, _____, уважно ознайомився(лася) з цим Положенням, зміст якого мені цілком зрозумілий, і зобов'язуюся його виконувати.

Додаток 8

ВИПАДКИ НЕДІЙСНОСТІ УГОД ТА ЇХ НАСЛІДКИ

1. По недійсній угоді кожна з сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за угодою, а при неможливості повернути одержане в натурі - відшкодувати його вартість у грошах. Якщо інші наслідки недійсності угоди не передбачені законом, зокрема:

- недодержання простої письмової форми, що вимагається законом у випадках, прямо зазначених у законі;
- нотаріальне посвідчення угод обов'язкове лише у випадках, зазначених у законі. Недодержання в цих випадках нотаріальної форми;
- угода, що не відповідає вимогам закону, у тому числі ущемляє особисті або майнові права неповнолітніх дітей.

2. Кожна з сторін зобов'язана повернути другій стороні все одержане за угодою, а при неможливості повернення одержаного в натурі відшкодувати його вартість у грошах.

Дієздатна сторона (або винна сторона) зобов'язана, крім того, відшкодувати другій стороні понесені нею витрати, втрату або пошкодження її майна, якщо вона знала або повинна була знати про недієздатність другої сторони (або знала про те, що особа не може розуміти значення своїх дій або помилка виникла з її вини), а саме:

- угода, укладена неповнолітнім, який не досяг п'ятнадцяти років, крім дрібних побутових угод;
- угода, укладена громадянином, визнаним недієздатним через душевну хворобу або недоумство;
- угода, укладена неповнолітнім віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років без згоди його батьків (усиновителів) або піклувальника за позовом батьків (усиновителів) або піклувальника;
- угода, укладена без згоди піклувальника громадянином, обмеженим у дієздатності внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами піклувальника крім дрібних побутових угод;
- угода, укладена громадянином, хоч і дієздатним, але який в момент її укладання перебував у такому стані, коли він не міг розуміти значення своїх дій або керувати ними;
- угода, укладена внаслідок помилки, що має істотне значення, за позовом

сторони, яка діяла під впливом помилки.

3. Потерпілому повертається другою стороною все одержане за угодою, а при неможливості повернення одержаного в натурі - відшкодовується його вартість. Майно, одержане за угодою потерпілим від другої сторони (або належне йому), звертається в доход держави. При неможливості передати майно в доход держави в натурі - стягується його вартість. Крім того, потерпілому відшкодовуються другою стороною понесені ним витрати, втрата або пошкодження його майна.

У цьому випадку угода укладена внаслідок обману, насильства, погрози, зловмисної угоди представника однієї сторони з другою стороною, а також угода, яку громадянин був змушений укласти на вкрай невигідних для себе умовах внаслідок збігу тяжких обставин, за позовом потерпілого або за позовом державної чи громадської організації.

4. При наявності умислу у обох сторін - в разі виконання угоди обома сторонами - в доход держави стягується все одержане ними за угодою, а в

разі виконання угоди однією стороною з другої сторони стягується в доход держави все одержане нею і все належне з неї першій стороні на відшкодування одержаного. При наявності ж умислу лише у однієї з сторін все одержане нею за угодою повинно бути повернуто другій стороні, а одержане останньою або належне їй на відшкодування виконаного стягується в доход держави, зокрема:

- якщо угода укладена з метою, за відомо суперечною інтересам держави і суспільства;
- угода, укладена юридичною особою в суперечності з встановленими цілями її діяльності.

Додаток 9

ПЕРЕЛІК
видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення по виконавчих документах

Стягнення по виконавчих документах не може бути звернено не такі види майна та предмети, що належать боржникові на праві особистої власності чи є його часткою у спільній власності, необхідні для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні:

1. Жилий будинок з господарськими будівлями або окремі його частини – у осіб, основним заняттям яких є сільське господарство, якщо божник та його сім'я постійно в ньому проживають, крім випадків, коли стягується позика, видана банком на будівництво будинку.
1. Носильні речі та предмети домашнього вжитку, необхідні боржникові і особам, які перебувають на його утриманні:
   а) одяг – на кожну особу: одне літнє або осіннє пальто, одне зимове пальто або кожух, один зимовий костюм (для жінок - два зимових плаття), один літній костюм (для жінок - два літніх плаття), головні убори по одному на кожний сезон. Для жінок, крім того, дві літні хустки і одна тепла хустка (або шаль);
   б) взуття в кількості однієї пари шкіряної, однієї пари гумової і пари валянок на кожну особу;
   в) білизна у кількості двох змін на кожну особу;
   г) постіль (матрац, подушка, дві простині, дві наволочки, ковдра) і два особистих рушники на кожну особу;
   д) необхідний кухонний посуд;
   е) меблі - по одному ліжку та стільцю (або табуретці) на кожну особу, один стіл, одна шафа і одна скриня на сім'ю;
   ж) всі дитячі речі.

2. Продукти харчування, потрібні для особистого споживання боржнику, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, - на три місяці, а для осіб, які займаються сільським господарством, - до нового врожаю.
3. Паливо, потрібне боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, для готування їжі та обігрівання приміщення на протязі шести місяців.
4. Одна корова, а при відсутності корови - одна телиця, коли немає ні корови, ні телиці - одна коза, вівця чи свиня - у осіб, які займаються сільським господарством.
5. Корм для худоби, який не підлягає вилученню, - в кількості, потрібній до вигону худоби на пасовище або до збору нових кормів.
6. Насіння, потрібне для чергових посівів (осіннього і весняного) та незнятий урожай - у осіб, які займаються сільським господарством.
7. Сільськогосподарський інвентар - у осіб, які займаються сільським господарством.
8. Знаряддя особистої кустарної та ремісничої праці, а також потрібні для особистих професійних занять боржника інструменти, приладдя і книги, за винятком випадків, коли суд позбавив засудженого права займатися даною діяльністю.
9. Пайові внески до кооперативних організацій (крім дачно-будівельних кооперативів). _____ Примітка. Пайові внески до житлово-будівельних кооперативів можуть бути вилучені в разі, коли спорудження будинку ще не закінчено.

Список використаної літератури

1. Рекомендації парламентських слухань:" Проблемні питання розвитку підприємництва в Україні: регуляторна політика держави та заходи щодо підтримки малого та середнього бізнесу"// Голос України від 10 липня 2003р. за №126.

2. Послання Президента України до Верховної Ради України "Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000-2004 роки".

3. Україна-Президент. Послання Президента України до Верховної Ради України. "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році. – К.: Ін форм.-видав. Центр Держкомстату України, 2003. – 478с.

4. Держана програма розвитку соціальної сфери села на період до 205 року. Затверджена Указом Президентом України від 15 липня 2002р. №640.

5. Агропромисловий комплекс України: стандартизації та перспективи розвитку. Ін форм. аналіт. Збірник/ За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 2002.

6. Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию// Вопросы экономики. 2001, №2.

7. Білоус О. Стратегічні імперативи розвитку України в умовах глобалізації// Економічний часопис, 2001, №10, с. 3-8.

8. Богатырёв И. Финансовые механизмы поддержки предпринимательства// Економіст. – 2000. - №6.

9. Богданов А.О. Всеобщая организационная наука. – М.: Мысль. – 1985. – с. 30-31.

10. Вакуленко В.М. Економіка міст: Україна і світовий досвід. – К.: Основа, 1997. – 243с.

11. Войнаренко М. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні// Економіст. – 2001. - №1.

12. Гребнев Л. О чём знают не только экономисты// Вопросы экономики. – 2001, №9. – с. 58.

13. Губени Ю. И др. Современные методы анализа среды их использование в стратегическом менеджменте// Економіка України, 199, - №10. – с. 90-94

14. Давимука С.А. Теоретико-методологічні аспекти приватизації і механізми її реалізації в Україні. – Л., 1998. – 399с.

15. Добринин В. Три главных направления выхода АПК из катастрофы// АПК: Экономика, управление, 2001, №11. – с. 18-24.

16. Долішній М.І., Козоріз М.А., Мікловода В.П., Даниленко А.С. Підприємництво в Україні. Проблеми становлення і розвитку. – Ужгород: Карпати, 1997. – 363с.

17. Донець Л.І. Підприємництво в умовах трансформації економіки в Україні: мотивація, маркетингова орієнтація, ефективний менеджмент: Монографія. – Донецьк: Джерела, 1999. – 344с.

18. Доценко А.І. Регіональне розселення: проблеми та перпективи. – К.: Наук. Думка. – 196с.

19. Друкер Питер Ф. Рынок: как выйти в лидеры: Практика и принципы. – М.: Book chamber international, 1992. – 351с.

20. Дубровський С.М. Крестьянское движение в революции 1905-1907гг. – М.: Изд-во АН СССР, 1956. – 168с.

21. Забродский В.А. Региональное управление. Методология и моделирование. – Х., 1991. – 96с.

22. Збарський В.К., Ільчук М.М. Соціальні та економічні аспекти приватного бізнесу на селі. – К.: Вид-во НАУ, 2001. – 135с.

23. Збарський В.К. Облаштування сільських територій, соціальної інфраструктури села// Наук. Вісник НАУ. – К., 2003. Вип. 62. – 2003, - 225с.

24. Збарський В.К. Стійкому розвитку села – наукову основу// Науков. вісник НАУ. – К., 2003. – Вип. 63. – 2003. – 215-216с.

25. Збарський В.К. Основи бізнесу: курс лекцій для студентів економ. спец. ВУЗів. – К., Вид-во НАУ, 2003. – 240с.

26. Збарський В.К. Основи бізнесу. Бізнес-планування. Системи управління якістю. – К., Вид-во НАУ, 2003. – 310с.

27. Збарський В.К., Ільчук М.М. та ін. Основи підприємницької діяльності та агро бізнесу. Навч. посібник За ред. М.М. Ільчука/. – К.: Вища освіта, 2002. – 398с.

28. Емельянов А. Регулируемый рыночный оборот земли и частная собственность на землю// Вопросы экономики, 2001, №8. – С. 87

29. Экономика предприятия/ Пер. с нем.. – М.: Инфра – М., 1999. – 928с.

30. Епіфанов А.О., Сало І.В. Регіональна економіка. – К.: Наукова думка, 2000. – 344с.

31. Кисіль М.І. Критерій і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі// Економіка АПК, 2001, С.59-67.

32. Кирсанов В.А. Социально-экономические основы сельскохозяйственного расселения/ На примере Украинской ССР/ Автореф. дис. докт. екон. наук. – Х.: ХСХИ им. В.В. Докучаєва. – 1964. – 44с.

33. Костина Г., Медовников Д. Продавцы идей// Малое предприятие. – 2000. - №1. – с. 18-19.

34. Коуз Рональд. Фирма, рынок и право. – М.: «Дело ЛТД», 1993. – с. 171

35. Кредісов А.І. Історія менеджменту: Підручник для вищих навч. закладів. – К.: Знання Україні, 2001, - 300с.

36. Крисанов Д.Ф. Аграрна сфера: пріоритети та механізми реалізації. – К.: ІЕ НАН України, 1998.

37. Крутик А.Б., Гренбургов М.Д., Малое предпренимательство и бизнес комуникациии: Учебн. Пособие. – СПб: “Бізнес-Преса”. 1998. – 295с.

38. Кругляк Б.А. Внутрішня торгівля в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: Дисерт. д-ра іст. наук/ АН України, Ін-т історії України, К., 1993. – 395с.

39. Ксьондз С.В. Сучасні тенденції розвитку малого та середнього підприємництва у світі та Україні. – Чернівці: Рута, 1998. – 104с.

40.Кто кормит Америку?// Экономика сельского хазяйства Розсипи, 2000, - №3.

41. Кубай Н.Є. Державна фінансова політика малого бізнесу в Україні// Фінанси України. – 1998. - №5. – с. 116-120.

43. Кучма Л.Д. Україні потрібен революційний прорив у розвитку малого бізнесу. Вступ на Всеукраїнській нараді з питань підприємництва 15 липня 2002р.// Урядовий кур'єр від 17 липня 2002р. за №128.

44. Кузьменко В., Кузьменко И. Новые формы хозяйствования в сфере производственных услуг// АПК:Экономика, управление, 2001, №7. – с. 46.

45. Лучко М. Колесо малого бизнеса – первое изобретение человечества// Малое предприятие. – 1999. - №5. с. 5-7.

46. Лукінов І.І., Саблук П.Т. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України// Економіка АПК, 2000, №4. – С. 5-10.

47. Макаров Н. Основные вопросы себестоимости сельскохозяйственных продуктов// АПК: экономика, управление, 2001, №3. – с. 67-75

48. Макаренко М. Так рождаются мифы// АПК: Экономика, управление, 2001, №7. – с. 77

49. Малий бізнес України. – К.: Асоціація сприяння розвитку приватного підприємництва в України "Єднання", 1997. – 144с.

50. Малік М.Й. та ін. Основи аграрного підприємництва/ За ред. М.Й. Маліка/. – К.: ІАЕ УААН, 2001. –582с.

51. Марущак В. Державне управління: планування і ринок. – К., 1998. – 167с.

52. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Изд. Група «Прогресс», 1993. – т.2.

53. Месель-Веселяк В.Я. Приватизація і розвиток форм господарювання в АПК// Економіка АПК, 1997р. №10 с.- 3.

54. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному виробництві/ Автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. екон. наук. – К.: ІАЕ УААН. – 45с.

55. Мочерний С.В. Економічна теорія. – К.: Вид. Центр "Академія", 1999. – 584с.

56. Муравьёв А.И., Игнатьев А.М., Крутик А.Б. Малый бизнес: экономика, организация, финансы: Учебн. пособие студ. вузов обуч. по экон. спец./СПб гос. ун-т экономики и финансов. – СПб "Бізнес-Пресса", 1999. – 607с.

57. Мягков П.А. Малые предприятия. – М.: Экономика: МНПП "Эси", 1992. – 146с.

58. Наполеон Хилл. Думай и богатей/ Пер. с англ. – М.: Начала-Пресс, 1992. – 160с.

59. Нестеренко А. О чём не сказал У. Баумоль: вклад XX столетия в философию экономической деятельности// Вопросы экономики, 2001, №7.

60. Ольсевич Ю. Неотордоксальный взгляд У. Баумоля на достижения экономической науки в XX веке и ёё задачи// Вопросы экономики, 2001, №12.

61. Оніщенко О. Та ін. Проблеми реформування відносин власності та організаційних структур господарювання на селі// Економіка України, 1999, - №9. – с.13.

62. Орлатий М.К.та ін. Трудовий потенціал села.–К.:УДАУ, 2003.

63. Орлатий М.К. та ін. Соціальна інфраструктура села.–К.: УДАУ, 2003.

64. Плеханов Г.В. Избр. философские произведения. – М.: Госполиздат, 1956, с. 103-104

65. Покотилова О.І. Формуваня внутрішньогосподарських економічних відносин в процесі реструктуризації аграрних підприємств/ Автореферат дисерт. на здобут. канд. екон. наук. – К., 2001, 18с.

66. Поліщук В. Свято з гіркотою// Сільські вісті за 15 листопада 2002р.

67. Положення про порядок віднесення населених пунктів до категорій міст, селищ міського типу і робітничих селищ Української РСР// Відом. Верховної Ради Української РСР. – К.: ВР УРСР. – 1956. - №10. – С. 264-274.

68. Пономаренко В.С. Стратегічне управління. – Х.: Основа, 1999. – 620с.

69. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств/ За ред. П.Т. Саблука. – К. ІАЕ УААН, - 2000. – 660с.

70. Прокопа І.В. та ін. Виробнича сфера села і сільське життєве середовище. – К.: ІЕ НАН України, 2001.

71. Ревчук С.К. Малий бізнес: методологія, теорія і практика/ Львів держ. Ун-т ім.. Івана Франка. – 1996. – 192с.

72. Рижук С. Село стає заможнішим// Урядовий кур'єр за 6 січня 2003р. №2

73. Рогожин Г.Н. Сельское расселение на Украине: развитие и пути перестройки// Вопр. географии. – Сб. 132. Современное село: пути развития. – М.: Мысль. – 1988. – с. 204-214.

74. Реформування соціальної сфери села: організаційно-методичні засади/ За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 2000.

75. Розвиток форм господарювання на селі. За редакцією акад.. УААН П.Т. Саблука і канд.. екон. наук В.Я. Месель-Веселяка. –К.: Урожай, 1993. – 376с.

76. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва. За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 340с.

77. Саблук П.Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в XXI столітті. – К.: ІАЕ УААН. – 2001. – 94с.

78. Саблук П., Месель-Веселяк В., Федоров М. Закон і зміни на селі// Голос України від 1 квітня 2003р.

79. Самуельсон Пол. Є.Норхаус Вильям Д. Экономика: Пер. С нем. – М.: Изд. Дом "Вільямс", 2000. – 688с.

80. Сельскохозяйственный экономический словарь. – М.: Советская энциклопедия. – 1989. – с.361.

81. Сенчук Б. Малий бізнес – рушійна сила економічних реформ// Бізнес-консультант, - 1999. - №11. с. 8-9.

82. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть. Т.1 Потенціал сільського сектора/ Л.О. Шепотько та ін..- К.: ІЕ НАН України, 2000.

83. Славкова О. Організаційно-економічний механізм вдосконалення розвитку соціальної інфраструктури села. Колект. Монографія у 2 томах/ За ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ УААН, 2001.

84. Слюсаренко О.А., Журавлёв Е.Н. Крупный и малый бизнес: взаимодействие и кооперация. – К., 1999. – 76с.

85. Смит А. Иследования о природе и причинах багатства народов. – М.: Наука, 1993. – Кн. 1-3.

86. Смолин А.М. Организационная перестройка на предприятии. – М.:Экономика. – 1989. – 175с.

87. Струмилин С. Община и земельний вопрос, -М., 1907, с. 31-32 .

88. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення/ За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН. – 662с.

89. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть у 2-х т. т.1. Потенціал сільського сектора/ Л.О. Шепотько та ін.. – К.: ІЕ НАН України, 2000.

90. Село утверджує нові економічні відносини. – К.: Мінагропол України, 2001.

91. Соціальне відродження і розвиток села в умовах становлення ринкової економіки/ За ред. П.Т. Саблука. – К.: ІАЕ УААН, 1993.

92. Соціально-економічна модель постреформованого розвитку агропромислового виробництва в Україні. – К.: ІАЕ УААН, 2000.

93. соціально-трудовий потенціал: теорія і практика. – К.: Наукова думка, 1994.

94. Тихонов М. О систематизации и аналитической сущности єкономических показателей в сельском хозяйстве// АПК.: экономика, управление, 2001, №3. – с.76-84.

95. Толковый словарь руского языка/ Под. ред. В.Н. Ушакова. – М.: Советская энциклопедия, т.3. – 1935. – с. 224.

96. Туган-Барановський М.І. Політична економія. – К.: Наукова думка, 1994. – 264с.

97. Узин В. Крупнейшие производители сельскохозяйственной продукции в России// АПК: экономика, управление, 2001, №2. – с.19.

98. Успенский Г.И. Крестьяне и крестьянский труд. Власть земли. Сб. Соч.т. 5 – М.: Изд-во Художественной литературы, 19556. – 495с.

99. Хайек Ф.А. Частные деньги. – Твер: Ин-т нац. Модели Экономики, 1996. – 229с.

100. Хицков И. Экономические основы реорганизации колхозов и совхозов. – АПК: Экономика, управление, 1993, №12. – с. 72-75.

101. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: Навч. посібник. – К.: Вид-во КНЕУ, 1998. – с.48.

102. Чаянов А.В. Организациия крестьянского хазяйства. – М.: Коопиздат, 1925.

103. Чаянов А.В. Кратний курс кооперации. – М.: Кооперативное издательство, 1925. – 78с.

104. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации. – М., 1919. – 345с.

105. Чернышевский Н.Г. Полн. собр. соч. т. VI. – Петроград: Литер. – издат. Отдел комиссариата народного просвещения, 1918, с.12.

106. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития: исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цыкла коньюнктуры, - М.: Процесс, 1982. – 401с.

107. Энгельгардт А.Н. Из деревни: 12 писем, 1872-1887. – М.: Мысль, 1987. – 636с.

108. Chapter 14: Promoting Sustainable Agriculture and Rual Development: Agenda 21/ Rome: FAO, 1996.

109. The World Bank. Відділ екологічно- і соціально-стійкого розвитку. – Технічна робота №32, Січень 18, 2000.